

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 998-1032

Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 555-567

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ I-II

Yazarlar

Prof. Dr. Ahmet MUMCU

Editör

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Fasikül: 1-2

Ünite: (1-15) ve (16-30)

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Açıköğretim Fakültesi

Ders Kitapları Yayın No: 28-34

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları
Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın
bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin alınmadan kitabın tümü ya da
bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz,
basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 1998 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced
or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, elektronik,
photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Kapak Düzeni: Yrd. Doç. Dr. Ergun TUNÇKAN

ISBN 975-492-743 - X (1. Fasikül)

ISBN 975-492-788 - X (2. Fasikül)

2. Baskı - 1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Web-Ofset Tesislerinde basılmıştır.
ESKİŞEHİR Ekim 1998

SUNUŞ

Bu derste Açıköğretim Fakültesi öğrencilerine Türk İnkılâbının [Türk Devriminin] oluş nedenleri, nasıl geliştiği ve dayandığı ilkeler anlatılacak ve tanıtılacaktır. 4 Kasım 1981 tarihli ve 2547 sayılı "Yükseköğretim Kanunu" nun 5. maddesi 1. bendinde şöyle denilmektedir: "Yükseköğretim kurumlarında... Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi zorunlu derslerdendir."

Bu Yasadan önce de bütün Türk Yükseköğretim kurumlarında bu ders zorunlu olarak okutuluyordu. Yeni yasa, bu geleneği geliştirip perçinlemiş ve daha sağlam esaslara bağlamıştır.

Türk genci eğitimin her aşamasında, içinde yaşadığı, onurlu bir üyesi olduğu Türk Ulusunun hangi tarihsel olayları geçirdikten sonra bugüne eriştiğini bilmek zorundadır. Nasıl ailesinin geçmişini bilmeyen bir insan normal sayılmazsa, mensup olduğu toplumun, hiç olmazsa son zamanlarının tarihini iyi bilip yorumlayamayan kişiye de "aydın" sıfatı takılamaz. Bugün Türkiye Cumhuriyeti, binlerce yıllık Türk tarihinin gözler önündeki son oluşumudur. Azerbeycan'da ve Orta Asya'da çok yeni kurulan Türk soylu devletler yanında son derece köklü ve uzun bir geçmiş, Türkiye Cumhuriyetini kardeşlerimiz için de örnek alınması gerekli bir düzeye yükseltmiş bulunmaktadır. Ama bu oluşuma geliş, hiç de kolay gerçekleşmedi. Türkiye Türkleri akıl almaz güçlükleri yenerek geleceğini kurtarmış ve sağlam biçimde kurmuştur. Özellikle XX. Yüzyıl içinde geçen olaylar bilinmeden bu "kurtuluş"un niteliği ve önemi anlaşılabilir. Bu devletin yurttaşı olan ve yüksek öğrenim gören herkes, geleceği hakkında belli fikirler edinmek için, hiç olmazsa yakın geçmişimizi her bakımdan çok iyi bilmelidir. İşte bu dersin öğretiliş nedeni budur.

Dersimizde "inkılâp/devrim" denilen olayın bilimsel tanımı yapıldıktan sonra, Türk İnkılâbına yol açan nedenler gözden geçirilecek; Ulusal Kurtuluş Savaşımızın önemli aşamaları incelenecek ve daha sonra Yeni Devletimizin dayandığı ve anayasalarımıza da geçen temel ilkeler, bilimsel açıdan anlatılıp yorumlanacaktır. Bu kitapta ayrıntılardan çok, esaslar üzerinde durulacaktır. Bu bakımdan bir olay veya kurum üzerinde daha fazla bilgi edinmek isteyenlerin her ünite sonunda verilen eserlere başvurmaları gerekmektedir.

Açıköğretim tekniğine uygun olarak hazırlanan ve 1984 yılından beri okutulan bu kitaplarda, ilk önce 1993 yılında bazı önemli sayılabilecek değişiklikler yapılmıştır. Geçen yıldan beri Üniversitemizin Açıköğretim yöntemlerinde önemli yeniliklere gidildi. Bu arada ders kitaplarının biçim ve içerik açısından yeni standartlara göre tekrar yazdırılması gerekti. Biz de kitabımızı her bakımdan baştan aşağı yeniledik. Gerek sistem gerek içerik büyük ölçüde değiştirildi. Yazım tekniği açısından da daha rahat ve kolay anlaşılır bir ifadeye yer verildi. Pek çok bahis ya yeniden yazıldı veya büyük ölçüde yenilendi. Ünitelerin içerik hacimleri genişletildi. Artık resim koymak yolundan vazgeçildiği için, belki sayfa sayısında fazla bir artış göze çarpmaz. Ama resimlerin ve eskiden çerçeve içine alınan soruların metinde işgal ettiği yerleri düşünürseniz, yeni biçimiyle kitabın hacmi bir katına yakın artmış sayılmalıdır. Elbette bazı bahisleri yeniden yazmak gereksiz olduğu için bir iki yerde eski kitaptan arta kalmış anlatımlar görülecektir. Ama genel olarak kitabımız baştan aşağıya yeniden yazılmış olup, artık ayrı ve başka bir nitelik gösteriyor. Öyle ise bu yeni biçimi "ilk baskı" olarak kabul etmek yerinde olur.

Her ünite sonunda verilen yardımcı kaynakların, "bulunabilirlik ölçüsüne göre yeni baştan düzenlendiğini de belirtelim. Bu kaynaklar ayrıntılı biçimde sunulmamıştır. Kitabımızda sadece temel bilgiler üzerinde durulmuş ve salt öğrenciye yardımcı olabilmesi için, hemen her kitaplıkta bulunabilecek kitapların listesi ünitelerin sonunda verilmiştir. Araştırmacılar bu eserlerin içinde bulunan kaynaklardan daha ayrıntılı yardımcı malzeme çıkartabilirler.

Kitabımızın yeni biçimini almasında her türlü desteği gösteren Açıköğretim Fakültemizin saygıdeğer yöneticileri ile metinleri büyük bir titizlikle gözden geçirip

basım evinden çıkışına kadar en yakın ilgiyi gösteren, konusunun gerçek uzmanı, çok değerli meslekdaşım Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ'e içten teşekkürlerimi sunarım.

Türk İnkılâbını özellikle hukuksal gelişmeler ve evrensel ilkeler açısından yorumlayabilmek için yeni bir anlatımla kaleme alınan kitabımızın bütün okurlarına yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Ahmet MUMCU

Eskişehir, 30 Mayıs 1997

ÇALIŞMA YÖNTEMİ

Dersimizi iyice öğrenmek için kitabımızdaki üniteleri sindirerek okumak ve her olay ile ilke üzerinde derinlemesine düşünmek gerekir.

Olayları anlamaya çalışırken, onları doğuran diğer olayları araştırınız; aralarındaki sebep-sonuç ilişkisini kurmaya çalışınız. Olayları böylece birbirine bağlayınız ve her bağlantı sonunda genel değerlendirmelere gidiniz. Ünitelerin içinde ve sonunda bulunan açıklama ve soruları dikkatle okuyup yanıtlayınız.

Metin içinde bazı işaretler göreceksiniz. Bunların anlamını şöylece açıklayabiliriz:

Bu işaretin yanında ya doğrudan doğruya bir açıklama veya açıklamaya yönlendirecek bir soru vardır. Burada ya ek bilgi, ya açıklama veya önceki konuların anımsatılması hedeflenmektedir.

Bu işaret "yönlendirme sorusu"nu gösterir. İşlenen konuyu daha iyi algılamamız ve özüne yönlendirilmemiz için hazırlanmıştır.

Bu işareti görünce "değerlendirme sorusu" ile karşılaşılıyorsunuz. Açıklanan konuyu kavrayıp kavramadığınızı ölçmeye yönelik biraz daha geniş kapsamlı bir sorudur.

Her ünitenin sonunda, o bahse ilişkin "test soruları" yer alacaktır. Bu soruların yanıtları kitabın sonunda bulunmaktadır.

Bir üniteye çalışmak ancak, yukarıda açıkladığımız bütün soruların tam olarak yanıtlanması ile tamamlanmış sayılabilir. Bu konuda hiçbir duraklamanız kalmadıysa, bir sonraki Üniteyi çalışmaya geçiniz.

Özellikle tarihsel bilgilerin verildiği bahislerde olayların geçtiği yerlerin nerede bulduklarını harita üzerinde saptarsanız hem bilginiz artar, hem de unutmaya olasılığınız çok azalır. Gene olaylar arasında geçen belli başlı kişilerin adlarını gelişi güzel ezberleyeceğimiz yerde, yurdumuzda türleri bir hayli artan çeşitli ansiklopedilere başvurup o insanların yaşam öykülerini, kimliklerini araştırınız. Kişileri kimlikleri ile tanırsanız hem genel kültürünüz artar, hem de dersinizdeki ilgili bahsi hiç unutmazsınız. Merak bilimin temelidir. Tarihteki ileri gelen birkaç dahiden biri olan Einstein ne demiştir, biliyor musunuz? Kendisinin olağanüstü bir kişi olduğunu söyleyenlere şu yanıtı vermiştir: "Benim özel bir yeteneğim yok. Sadece tutku derecesinde meraklıyım ve merakımı giderme zevkine sahibim.". Bu sözü yaşamınızın sonuna kadar unutmayınız ve her işinizde kendinize rehber ediniz.

Savaşlar ve antlaşmalar sonunda ülkemizdeki değişiklikleri tarih atlaslarına bakarak öğrenirseniz, hem unutmaya olasılığınız kalkar, hem de yeni bilgiler edirsiniz. Hüseyin DAĞTEKİN ve Faik Reşit UNAT adlı iki bilim adamının hazırladıkları atlaslardan herhangi biri size bu konuda çok yardımcı olacaktır.

Her ünitenin sonunda bilginizi artıracak başka kaynakların da adları vardır. Bunların çoğu hemen her genel kitaplıkta bulunabilir. Böylece yalnız bu ufak ders kitabına bağlı kalmaktan kurtulursunuz. Bu kısa kitap size ATATÜRK'ün büyük mücadelesini ve kurduğu Devlet'in dayandığı ilkeleri sadece tanıtmaktadır. Burada edindiğimiz bilgileri genişletmeniz, örneğin önemli kişilerin yayınlanmış anılarını ve yeni çıkan kitapları izleyip beğendiklerinizi okumanız bir aydın olarak size çok gereklidir. Zira dersimiz meslek bilgisi vermiyor. Bu kitapla her Türk gencinin bilmesi gerekli büyük bir olaylar ve ilkeler dizisi tanıtılmaya çalışılmaktadır.. Bu bakımdan öğrendiklerinizi durmadan genişletmeye ve çeşitli yönlerden eleştirip değerlendirmeye çalışınız. Bunun için de durmadan okuyunuz: Unutmayınız, en iyi arkadaş kitaptır. Okuyunuz, durmadan okuyunuz. Olaylar sizi düşünmeye zorlasın, merakınızı artırsın. Kitap hiç yanınızda ayırmayacağınız bir dostunuz olsun.

ÜNİTE 1

İnkılâp (Devrim) Kavramı

Bu Ünite...

Dersimizin konusunu oluşturan Türk İnkılâbına giriş niteliğinde bilgiler edineceksiniz. Bugünkü toplum ve devlet yapımız çok önemli bir olay sonucunda oluştu. Bu olay, bazı toplumların geçirdiği "İnkılâp"tır. Türkçemizde "devrim" sözcüğü ile de ifade edilen bu çok önemli kavramı Ünitemizde tanıyacak ve çizdiği anlamı zihninizde canlandıracaksınız.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

Lise öğrenimimizde okuduğunuz kitaplardan ve genel kültürünüze dayanarak edindiğiniz bilgilerden yola çıkarak, "toplum", "devlet", "gelişme" kavramlarını ve bu kavramlarla "devrim" olgusunu nasıl bağdaştırabileceğinizi düşününüz. Üniteyi çalışırken bu noktaları gözönünde tutunuz, bu tür değişikliklerin bazı toplumlarda gerekli olup olmadığını arkadaşlarınızla tartışınız.

GİRİŞ

İnsanlar bir arada yaşamak zorundadırlar. Bu bir toplumsal doğa yasasıdır. Tek başına yaşayan insanlar ancak zorunluluklar gereği bu işe katlanmak durumundadırlar. Ünlü öykü kahramanı Robinson Curiose bile ancak mecbur kaldığı için, yıllarca tek başına bir adada yaşamıştır. Ama sonunda yazar, onu daha fazla yalnız bırakamamış ve adada küçük bir toplum oluşturmuştur. İnsanın varlığını sürdürmesi ve geliştirmesi için, mutlaka başka insanlara ihtiyacı vardır. Bireyin değeri, ancak toplum içinde anlaşılabilir.

 Elbette toplu biçimde yaşayan başka canlılar da vardır. Karıncalar, arılar toplu olarak yaşayan önemli canlılardır. Belki bazı ileri yapılı memeli hayvanlar da bir ölçüde belli bir toplumsallık oluşturabilirler: Kurtlar, maymunlar gibi. Ama örneğin arı ve karıncalarda olduğu gibi göze çarpan işbirliği, bu hayvanları hiçbir zaman bir insan toplumuna benzer duruma koyamaz. Zira insanın pek çok niteliği hiçbir hayvanda yoktur.

 Yukarıdaki kısa açıklamanın ışığı altında hayvan ve insan toplulukları arasındaki farkları anlatabilir misiniz?

Sanırsanız ki, bu farkları lisedeki sosyoloji ve benzeri diğer derslerin size öğrettiği bilgiler yardımı ile hemen kavramışsınızdır. Ama biz kısaca bunları tekrar edelim: İnsanlar toplum halinde yaşadıkları zaman sürekli gelişirler.

 Bu gelişmenin sebebi nedir acaba? Düşününüz!

Şimdi düşüncelerinizi şu aşağıdaki satırları okurken bir kez anımsayın. Bakalım bizim anlattıklarımız ile sizin düşünceleriniz farklı mı? Sanırsanız ki böyle bir fark yok. Sözün özü şu: İnsanlar başka hiçbir canlıya verilmeyen çok üstün iki özellik ile donatılmışlardır. Bu özellik onları, kutsal kitapların da belirttiği gibi "eşref-i mahlûkat", yani canlıların en şerefli durumuna sokar. Bu iki özellik, insanın düşünebilmesi ve düşüncelerini sözle ifade edebilmesi, yani konuşabilmesidir. İnsanın beyni sürekli gelişir ve bu yolla yaşamı da hızla değiştirir; toplum halinde yaşadığı için de bu değişiklik elbette topluma da yansır.

TOPLUMLARIN EVRİMİ

Genel Olarak

Biraz yukarıda insanların toplum halinde yaşamaları zorunluluğundan söz ettik. Bu zorunluluk insanların bir arada yaşarken, bazı kurallar koymaları ve bunlara uyulması gereğini doğurdu. Akıllı olan ve konuşabilen insanlar, toplum halinde yaşamaya başladıklarından beri, pek çok zorluklarla da karşı karşıya geldiler. Güçlü olan güçsüzü ezebiliyordu. Suçlar işleniyor ve kişiler zarar görüyorlardı. Diğer yandan başka toplumlardan gelen saldırılar da insanların huzurunu kaçıırıyordu. İnsan, kendi varlığını toplum içinde geliştirirken, bu tür tehlikelerin de bir ölçüde dışında olması gerekti.

 "Devlet" sözcüğünün belirttiği anlam üzerinde düşününüz!

İnsanların toplum içinde örgütlenerek bu tür tehlikeleri önleyebilmeleri kolay olmamıştır. İnsanoğlu yeryüzünde bundan aşağı yukarı bir milyon yıl kadar önce belirdi. Bugünkü insanların atası olan tür ise yavaş yavaş gelişerek, bundan 200 bin yıl kadar önce ortaya çıktı. Bundan 20 bin yıl önce insanların artık giderek bir arada yaşamaya başladıkları arkeologların bulgularını değerlendiren antropolog ve etnologların çalışmalarından anlaşılıyor. Ama bu ilk toplumlar pek basit bir yaşam tarzı üzerinde kuruluydu. "Birey" henüz toplum içindeki yerini almamıştı. Bir topluluk içindeki bütün insanlar eşdeğer sayılıyordu. Bu nedenle toplum kendi kendini yönetiyordu. Belli bir şef ortaya çıkmamıştı. Bütün işler kolektif olarak görülüyordu. Sözgelimi, erkekler hep birlikte ava çıkıyorlar, elde ettiklerini

aralarında paylaşıyorlardı. Bir kadın çocuk doğurunca, bu yeni varlık bütün topluma ait sayılıyordu. Başka bir deyişle "aile" henüz oluşmamıştı. Bu insanların kullandıkları mallar üzerinde herkesin hakkı vardı. Yani "mülkiyet" kavramı da henüz bilinmiyordu. Toplumda suç sayılan bir eylemi yapan yerine, gene o toplumdan herhangi biri cezalandırılabilirdi. Sözün özeti, "bireylik" bilinci henüz doğmamıştı.

Bütün bu bilgilerin bizi neden ilgilendirdiğini sorabilirsiniz. Bunun nedeni şudur: Sizlere devlet düzenine nasıl geçildiğini göstermeden, o kavramın nasıl geliştiğini anlatmak zor olur.

"Devlet" Düzenine Geçiş

İnsanoğlu aklını kullanıp geliştirirken kendi benliğinin de farkına varmaya başladı. Bu bilinçlenme önce "aile" kavramının belirmesine yol açtı. Dünyaya gelen çocuklar artık gerçek anne ve babalarına bırakılıyordu. Onlara bakma işini anne yükledi. Baba ise bu küçük topluluğu beslemek, geçindirmek için gerekli işleri yapacaktı. Daha önceki dönemde kadın ile erkek arasında önemli bir fark yok iken, şimdi bu iki tür arasında kendiliğinden bir görev ayrımı doğdu. Kadın evde kalıp çocukları yetiştirmek, diğer işleri yapmakla uğraşırken; erkek, evin dışında geçim ve savunma için gereken çalışmalar içindeydi. Aileler, bir arada yaşamak zorundaydılar. En güçlü erkeğin başında bulunduğu aile, giderek diğer aileler üzerinde bir üstünlük kurdu. Bu arada kişisel mülkiyet de doğuyordu. Aile ile mülkiyet duygusu gelişmişti. Şimdi sahip olunan malların da korunması gerekti. En güçlü ailenin başında bulunan erkek, aynı zamanda bir hayli varlıklı idi. Artık o çevredeki aileler sözü geçen ailenin başkanına itaat etmenin kendi çıkarlarına uygun olacağını anladılar. Böylece "boy" veya "kabile" dediğimiz ilk siyasal birlik belirmiş oldu. Kabilenin başındaki şefi ya o topluluğun içindeki diğer aile babaları seçiyorlar veya şef, kendi gücünü kabul ettirip, bu görevi yüklediğini çevresine benimsetiyor; o ölünce de çocuklarından biri şef oluyordu. Giderek bazı kabileler aynı inanca sahip olduklarını, aynı dili konuştuklarını, aynı düşmanların tehdidi altında bulduklarını anladılar. Gene aynı ekonomik çıkarların birbirlerini bağladığının da farkına vardılar. Böylece kabileler birleşmeye, bunların içinde en güçlü olanın şefi de biraraya gelen bu kabilelerin başkanı olarak tanınmaya başladı. Bu kişiye ister "kral" deyin, ister "bey", anlamı değişmez. O kişi artık kabileler arasındaki düzeni sağlamaktadır. Buyrukları kabilelerin ortak inancına, yani dinine uygun ise yasa durumunu almaktadır. Yasalara uymak zorunludur. Uymayan cezalandırılır. Böylece dünyanın çeşitli yerlerinde siyasal nitelikte birlikler belirdi. Artık eski kolektif düzen geride kaldığı gibi, kabilelerin başlarına buyruk hareket etmeleri de önlenmişti. Sözün kısası "devlet" doğmuştu.

Şurasına da dikkatinizi çekmek gerekir: Tarih boyunca bu gelişme içine bütün insanların girdiğini söylemek mümkün değildir. İsa'nın doğumundan üç bin yıl kadar önce beliren ilk devletlerin sayısı azdı ve insanların çoğunluğu yukarıda ilk söylediğimiz süreçlerin içindeydi.

Bugün bile henüz devletleşme aşamasına gelememiş topluluklar, az da olsa gözümüze çarpar. Demek ki devlet kurabilmek insanın eriştiği çok önemli bir gelişme aşamasıdır.

"Devlet" in nasıl oluştuğu hakkında daha pek çok görüş vardır. Aslında bu görüşlerin çoğu birbirini tamamlar. Hukuk fakültelerinde "devlet kuramları" dersinde ["Genel Kamu Hukuku" adıyla programlarda geçer] bu önemli sorun öğrencilere anlatılır. Ama yukarıda verdiğimiz açıklamalar sosyolojik gerçeklere en uygun bilgiler kabul edilir.

Devlet'in Gelişimi

Yukarıdaki ana başlığımız "Toplumların Evrimi" adını taşıyor. İşte toplumların gelişmesinin geçirdiği süreç onların devlet aşamasına gelmeleriyle ilk sonucunu vermiştir. Öyle ki, "devlet" kuramayan toplumlar ilerleyememişler; ya ilkel koşullar

altında yaşamlarını sürdürüp bir üst kültüre geçememişler veya çevrelerinde devlet kurmuş başka toplulukların tutsağı olmuşlardır.

Birkaç satır yukarıda "kültür"den söz ettik. Bu kavramı biraz açmamız gerek. Çünkü derslerimizde bu kavrama zaman zaman ihtiyacımız olacak.

Biraz düşünün bakalım! "Kültür" sözcüğüne verdiğiniz anlam ne?

"Kültür" bir insan topluluğunun belli bir zaman içinde her alanda ürettiği maddî-manevî bütün değerlerin toplamıdır. Bu bakımdan ekonomi, bilim, sanat, din alanlarındaki her türlü değer kültür kavramı içindedir. Takdir edersiniz ki, bu değerlerin niteliği ve niceliği yükseldikçe, "kültür" düzeyi de ilerler. "Uygarlık=Medeniyet" ise daha geniş bir kavram. Eğer kültür, yerleşik düzene geçerek kentleşmiş toplumlarda üretiliyorsa ve belli toplulukların bu tür kültürleri arasında büyük benzerlikler varsa, o takdirde "uygarlık" söz konusudur.

Öyle ise devlet, belli bir kültür düzeyine erişmiş toplumların ortaya çıkardıkları bir önemli kurum oluyor. Devlet olmadan kültür de ilerlemez. Zira değerlerin üretilmesi için gerekli düzen devlet gücü tarafından sağlanır.

Devletler kendilerine can veren toplulukların kültür düzeylerine, uygarlık derecelerine göre gelişirler. Devleti geçerli kılmak için onun sahip olduğu gücü toplum bireylerinde geçerli kılacak bazı temellere ihtiyaç vardır. Devlet ancak bu yolla varlığını hissettirebilir. Bu temel binlerce yıl "din" olgusuna dayandırılmıştır. Zira ilk insan aklını kullanıp çevresini değerlendirmeye başladığı andan itibaren edindiği bilgilerle açıklayamayacağı pek çok olay görmüş, bunların nedenini doğa üstü saydığı güçlere bağlamıştır. Hele özellikle ölüm olayı insanları çok düşündürmüştü, bunun açıklamasını yapabilmek için gene doğa üstü bazı kavramlara başvurmak zorunluluğunu duymuştu. "Din" işte bu zorunluluklardan çıktı. Her toplum, ilk zamanlarda kendine özgü din anlayışına sahipti. Bu anlayış toplum içinde yaşayanlar arasında birleştirici bir rol oynuyordu. Siyasal güce sahip olmaya başlayan şefler de bu dinsel inançlara dayanarak buyruklarını geçerli kılabiliyorlardı. Bu nedenle, ilk devleti kuran Sümerlerin siyasal şefleri dinlerinin baş rahipleriydi. İlkçağda kurulan pek çok ileri devlette artık adına "hükümdar" diyeceğimiz krallar, bazen, Mısır'da olduğu gibi, kendilerini doğrudan doğruya Tanrı dahi sayabilmiş ve toplum da bunu kabullenmişti. Demek istediğimiz şu ki, devlet dediğimiz o büyük toplumsal gücü ellerinde bulunduranlar, geçerliliklerini sağlamak için en büyük dayanağın din olduğunu anlamışlardı. İlkçağda bir ölçüde halk egemenliğine dayanan eski Yunan kent devletlerinde [polislerinde] bile, seçilen yöneticiler pek çok işi yapabilmek için tanrıların iznini almak veya onlara danışmak gereğini duyarlardı. Bir yöneticinin bu yola gitmemesini halk asla kabullenemezdi. Demek ki İlkçağda "demokrat" adıyla niteleyebileceğimiz toplumlarda bile devlet gücü dolaylı da olsa dine dayanıyordu. Bu gelişmeyi doğal ve tartışmasız kabul etmek gereklidir. Zira tarihsel olguların ancak sebepleri araştırılır, ama olanları bugünkü müthiş bilgi düzeyimizle eleştirmemiz doğru değildir. Bu anlattıklarımız insanoğlunun gelişmesinde attığı ilk, fakat çok önemli adımlardır.

Ama dine dayansa da devletler, kültür düzeyleri sürekli yükselen insanların bu gelişmesine paralel olarak varlıklarını sağlamlaştırmışlardır.

Bir devletin en önemli işlevi nedir dersiniz? Düşününüz!

Devlet, kendisine güvenen insanları ancak "hukuk" kuralları koyarak yönetebilir. Hukuk kuralları devletin üstün gücünü gösteren en önemli kanıtlardır. Bir devlette hukuk kuralını, devlet gücüne sahip olan veya olanlar koyar ve o kurallara uyulmasını gene devlet gücü sağlar. Bir devletin gelişmişlik derecesi, hukuk kurallarının mümkün olduğunca açık, herkes için eşdeğerli olması ve adaletle uygulanması ile ölçülür. Ama ne yazık ki, devletler çok uzun bir süre, insanoğlunu ekonomik ve siyasal bakımdan ileriye götürmek yerine onların mevcut düzenlerini korumakla yetinmişlerdir. Bundan dolayı pek çok devlette yaşayan insanlar -ki onlara "yurttaş" [veya vatandaş] diyoruz- arasında hukuk kurallarının uygulanması açısından farklar gözetilmiştir. Bu açıdan birbirine eşit insanların

yaşadığı gruplarda da bu kez kadın-erkek arasında farklar görülmüştür. Kadın, aile oluşup belli ev içi görevler yüklenince, erkekten giderek farklı bir duruma gelmiştir. Öyle ki bazı toplumlar kadınlara çok kısıtlı haklar tanımışlardır. Erkek binlerce yıl hukuku hem yapan, hem de doğrudan doğruya uygulayan kişi durumuna gelmiştir. Günümüzde bile pek çok toplumda kadın-erkek eşitsizliği sürüp gidiyor. Demek ki insanlara hak sahibi olup olmama açısından farklılıklar verilmiştir. Bazı insanlar ise tam bir eşya gözüyle görülmüştü. Onlara "köle" denilirdi. Kölelik düzeni son iki yüz yıl öncesine kadar varlığını sürdürdü.

Ama devletler, buldukları çevre ve içinde barındırdıkları yurttaşların niteliklerine göre bazı gelişmeler de göstermişlerdir. Hükümdarların akıllı, bilge kişiler olmaları, yaşadıkları çağın düşünsel niteliğinden daha üstün bir yapıya sahip bulunmaları da devletlerin zaman zaman köleler dışında bütün yurttaşlarına bir ölçüde de olsa eşit davranılmasını sağlamıştır. Ama bu tür gelişmeler geçici olmuştur.

Tarih boyunca, devletlerin gelişimi Avrupa'da "Aydınlanma Çağı" başlayınca kadar inişli çıkışlı bir grafik çizdi. Sözelimi, Roma İmparatorluğu ufak bir cumhuriyetten doğmuş, giderek çok güçlü, koyduğu hukuk kurallarını egemen olduğu ve bugünkü Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerinin çoğunu kapsayan çok büyük bir alanda uygulayabilen bir devlet haline gelmiştir. Ama İsa'nın doğumundan üç yüz doksan beş yıl sonra bu üstünlüğünü yitirmiş, bölünmüştü. Bugünkü Batı Avrupa'da Roma İmparatorluğunun enkazı üzerinde yeni ve güçlü bir devlet kurulamamıştı. Elbette bunun -kavimler göçü gibi- nedenleri vardır. Diyeceğimiz şudur ki, Roma İmparatorluğunun Avrupa'daki varlığı sona erdikten ancak bin yıl kadar sonra, tekrar güçlü ve koydukları hukuk kurallarını ülkelerinin her yanında uygulayabilen devletler ortaya çıkmıştır. Ama bu devletlerin de düzeni hükümdarlığa dayanıyordu. Hükümdarlar da güçlerini dinden -Hristiyanlıktan- alıyorlardı. Dünyanın başka yerlerindeki gelişmeler de aşağı yukarı bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Türklerin devlet yapıları ve gelişmesini ise ileride yeri geldiği zaman gözden geçireceğiz.

Şu ana kadar okuduklarınızı değerlendirirken "devlet" olgusunun önemi ve özellikleri hakkında edindiğiniz bilgileri günümüzdeki devletlerle karşılaştırınız.

INKİLÂP (DEVİRİM) KAVRAMI

Yukarıdaki açıklamalardan devletin, toplum halinde yaşayan insanlar için vazgeçilmez bir zorunluluk olduğunu anlattık. Devletler, tarih içinde evrimsel bir gelişme geçirdiler. Bu evrim, belirtildiği gibi çok uzun bir süre, tam ve doğru bir çizgi üzerinde gelişmedi. Devletler oluştu, biçimleri değişti, güçlendiler veya ortadan kalktılar; yerlerine yenileri geldi. Bu süreç bitmiş değil. Öyle ise şu soruyu sormamız gerekli: Devletler neden böyle bir gelişme içindeler? Bu sorunun cevabı basittir. Bir devleti yönetenler, onun içinden çıktığı toplumun yapısına, kültürüne uygun davranmak zorundadır. Ama diğer yandan, devlet gücünü ellerinde tutanlar, bu gücü toplumun gelişmesi için de kullanmalıdır. Yönetici, toplumun ihtiyaçlarının, ilerlemesi için gerekli koşulların nasıl sağlanacağını bilmelidir. Bu konularda hiçbir bilgisi ve becerisi olmayan yöneticiler eğer dürüst ve vicdan sahibi iseler belki devletin yaşamını düzgün bir biçimde sürdürürler; ama toplumu ileriye götüremezler. Bu da devlet yapısının bir süre sonra çürümesine neden olur; işte size bir çöküş nedeni.

İlkçağ'dan beri bazı devletlerde çıkan sınırlı sayıda hükümdarlar, toplum yapısını ileri götürme denemelerini göze almışlar, ama bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bazı durumlarda da çok kötü yönetilen, ezilen kimi toplumlarda yöneticilere karşı tepkiler doğmuş; ama bu tür tepkiler genellikle bastırılmıştır. Bu tür tarihsel deneylerin başarısızlığı, "insan"ın henüz gerekli düşünce özgürlüğüne kavuşamaması, kendisine doğru olduğu söylenen bazı katı ilkelerin üzerinde derinlemesine düşünme olanağını bulamamasıdır. Fakat zaman geçtikçe, İlkçağ'dan beri yetişen ve sayıları çok az olmakla birlikte kimi insanlar üzerinde etkili olan büyük bazı düşünürlerin mirası, çeşitli uygarlıklarda incelenmeye başlandı. Batı Ortaçağının sonlarına doğru, orada bir uyanış başladı. Bu uyanışta,

kapalı ve içine dönük ekonomik yaşamın, coğrafya keşifleri nedeniyle kırılması, Batı insanının para ekonomisine geçişi, bunun etkisiyle daha önce yaşayan büyük düşünürlerin yapıtlarının tekrar değerlendirilmesi; aklın giderek özgürleşmesi gibi ögeler rol oynamıştır. Sonuçta , önümüzdeki yıl daha uzunca üzerinde duracağımız "Aydınlanma Çağı" açıldı. 17.Yüzyılın sonunda başlayan bu gelişme çok sancılı geçmiş ama mutlu bir sonucu da yanında getirmiştir: Doğa bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak şimdi bazı düşünürler "devlet" kavramı üzerinde de durmaya başladılar. Binlerce yıldan beri alışlagelmiş, yavaş bir evrimle gelişen devletler artık pek çok ihtiyaçları karşılayamıyorlardı. Zira artık şu sorunlar üzerinde düşünölmeye başlanmıştı: Tanrı'nın eşit olarak yarattığı insanlar arasındaki eşitsizlik nereden geliyordu? Neden bazı insanların hakları fazla, bazılarının azdı. Hele kölelik denilen kurum insan kavramı ile nasıl açıklanacaktı? Toplumunu düzenlemek işlevi ile yüklü devletin yöneticileri neden bu haksızlıkları göremiyorlardı? Onlara her yurttaşın kayıtsız-şartsız boyun eğmesi hangi bilimsel nedenle açıklanabilirdi? Mutlu olmak her insanın hakkı olduğu halde, devletler neden bu işi kendilerine uğraş almıyorlardı? Tahmin edersiniz ki bu düşünceler, onlara bağlı başka ve yeni diğer sorunları doğuruyor; böylece zihinlerde önemli bir aydınlanma oluşuyordu.

İhtilâl ve İnkılâp

Yukarıdaki iki kavramdan ne anlıyorsunuz?

İlkçağda Çin'de, Ortaçağda İslâm ve Hristiyan dünyasında bazı düşünürler hükümdarların adaletli hareket etmedikleri durumlarda değiştirilmelerini haklı görmüşlerdi. Bu bir ihtilâl sayılamaz. Belki "zorbalığa direnme" denilebilir. Zira bu yolla devrilen hükümdarın yerine geçen eski düzeni "âdil" biçimde gene sürdürür.

Aydınlanma Çağında ise bütün yurttaşların devlet gücü üzerinde hakkı olduğu yolunda görüşler belirmeye başlamıştı. Hükümdarların devlet gücünü Tanrı'dan aldıklarını öne sürmeleri boş ve saçma bir görüştü. Böylesine boş bir görüşü kendi egemenliğine esas alan bir hükümdar yerinde kalamazdı. Bir hükümdar, gücünü hiç olmazsa halkla paylaşmalı idi. Bütün yurttaşlara eşit davranmalıydı. Bu görüşler giderek büyük filozofların yapıtlarıyla geçerli bir hak gibi görölmeye başladı. Eğer bir hükümdar Tanrı'dan aldığını ileri sürdüğü gücü halkın zararına kullanırsa, insanlar arasındaki eşitsizliği gidermezse, onu devirmek bir haktır. Yerine kurulacak düzen ise bu tür haksızlıklara yol açmayacak nitelikte olmalıydı.

İlk büyük tepki bir İngiliz kolonisi olan Kuzey Amerika'dan geldi. Amerikalılar haklarını çöğneyen İngiliz kralına karşı ayaklandılar. Tarihin ilk gerçek bağımsızlık savaşını yürüttüler. Bunu kazandılar. Ardından bütün yurttaşların eşitliğine ve devlet gücünün kayıtsız-şartsız halka ait olmasına dayanan yepyeni bir devlet kurdular. Bu devletin dayandığı esasları halk temsilcileri eliyle yazılı olarak saptadılar ve bu belgeye "anayasa" dediler. Böylece dünyanın ilk yazılı anayasası da yapılmış oldu [Amerikan Anayasası bugüne kadar yaşayan, en uzun ömürlü anayasadır aynı zamanda].Bu büyük olay 18. yüzyıl sonlarına doğru gerçekleşti.

Böylece Amerikalılar, bağlı oldukları İngiliz yönetimine karşı bir ihtilâl yapmışlardır. İhtilâl mevcut siyasal düzeni bazı güçlü önderlerin öncülüğünde halkın zorla başından atması demektir. Amerikalıların "Bağımsızlık Savaşı" adıyla andıkları bu hareket aslında İngiliz egemenliğine karşı bir ihtilâldi. Amerikalılar, İngiliz düzenini attıktan sonra, yerine yeni bir siyasal sistem kurdular. Yani, ihtilâl ile ortadan kaldırdıkları düzenden doğan boşluğu yeni esaslara dayanan bir devlet kurarak doldurdular. İşte bu ikinci aşamaya "inkılâp" [veya devrim] denilir.

"Devrim" sözcüğünü "ihtilâl" ile karıştırmamak gerektir. Devrim belki "devrilmek" fiilinden türemiştir. Ama biz sözcüklere kendilerine yüklediğimiz kavrama göre anlam veririz. Devirme karşılığı "ihtilâl", ondan sonra gelen düzenli yeni döneme inkılâp veya devrim denilmesi amaca uygun düşer. Böylece devrim, devrilmişin yerine konulan demektir.

Bu olay, ağır eşitsizlikler ve adaletsiz bir yönetim altında kıvranan Fransa'ya örnek oldu. Fransa'da Ortaçağın bitimine doğru, eski feodal beylerin torunları olan soylular, kralın mutlak egemenliğini tanımışlardı. Kral da onların ayrıcalıklarını aynen korumuştur. Devleti kral ve soylular yönetirdi. Kral bütün önemli devlet görevlerine soyluları getirirdi. Soylular hem topraklarından, hem de görevlerinden gelir sağlardı, buna karşılık hiç vergi ödemezlerdi. Yeniçağ başlarında gelişen para ekonomisi nedeniyle Fransa'da zengin bir grup insan belirmişti: Burjuvazi. Sermayeyi ve ekonomiyi elinde tutan bu insanlar devlet yönetimine karıştırmıyorlardı. Kazançlarından vergi öderler; ama bu paraların nerelere harcadığını bilmezlerdi. Kral ve soylular burjuvazinin sırtından geçiniyor; fakat onları devlet işlerinden uzak tutuyorlardı. Kilise mensupları da soylular gibi ayrıcalıklı idiler. Onlara da gerekirse devlet görevi verilir. Kral egemenlik hakkını kiliseden aldığı için onun mensuplarına iyi davranmak zorundaydı. Daha sonra gelen küçük toprak sahipleri de tıpkı burjuvazi gibi idi. Ardından hiç toprağı olmayanlar ve yarı köle gibi yaşayan yoksullar geliyordu.

Yukarıda anlatılan Aydınlanma Çağına en önemli katkıları da Fransız düşünürleri vermişti. Amerikan Devrimi, bu düşünürlerin açtığı yolda gerçekleşmişti. İşte Fransa'daki eşitsizlikler 1789 yılında müthiş bir ihtilâlin patlak vermesiyle sonuçlandı. Uzun ve kanlı olaylardan sonra Fransa'da krallık ve soyluluk kalktı. Kilisenin ayrıcalıkları sona erdi ve lâiklik ilkesi devlete temel oldu. Bütün yurttaşlar birbirine eşit duruma geldi. Böylece, ihtilâl sonucu eskisiyle karşılaştırılması mümkün olmayan bir düzenleme geldi ve yepyeni esaslara dayanan bir toplum yapısı ortaya çıktı.

Kuzey Amerika'daki ihtilâl ile Fransa'daki ihtilâl arasındaki benzerlikler ve farklar nedir acaba?

Bu olaylarla dünyaya ihtilâl ve inkılâp kavramları da gelmiş oldu. Giderek, halkın isteğine karşı çıkan Avrupalı hükümdarlara karşı ihtilâl yapıp ardından Fransız inkılâbı modeline göre toplumların yenilenmesi olayı pek çok ülkede görüldü. Demek ki 18.yüzyılın sonundan itibaren dünyada bir ihtilâl ve inkılâp dönemi açılmıştır. Bu iki tür olay hem 19.yüzyılda hem de 20.yüzyılda çeşitli toplumlarda sürdü. Bugünkü Türk toplumunun temelleri de bu tür iki olayın ortaya koyduğu zemin üzerinde atılmıştır. Bugün varlığımızı kısaca "Türk İnkılâbı" denilen bu büyük olaya borçluyuz. Derslerimizin konusunu da bu tarihsel sürecin çeşitli açılardan incelenmesi oluşturacaktır.

Inkılâp Modelleri

Türk İnkılâbını araştırmaya başlamadan önce başka bazı bilgilere de ihtiyacımız olacaktır. Her şeyden önce tarihte gözümüze çarpan devrim çeşitlerini birkaç model içinde sizlere kısaca tanıtmak gerekecektir. Böylece Türk Devriminin hangi model içine girdiğini anlayabileceğiz. Ardından, devrim olmamakla birlikte dış görünüşü bakımından ona benzeyen bazı başka olguları da gene kısaca gözden geçireceğiz. Bu açıklamalarımıza başlamadan önce bütün devrimlerde ortak olan iki önemli özelliği de belirtmek gerekir: Her devrim, dayandığı ihtilâlin şiddetine göre az veya çok bir "zorlama" içerir. Zira toplumda yüzlerce yıl yerleşmiş olan kurumları, o toplumun büyük bir bölümünün rızası da olsa, kolayca, rahatça, tam bir uyum içinde değiştirmek mümkün değildir. Ancak, bu zorlayıcılık niteliğinin mümkün olduğu kadar kısa sürmesi, daha sonra yeni esasların benimsenerek işlerin doğal akışına göre yürümesi gerektir. Zorlama süresinin kısalığı devrimin başarısına ölçü sayılabilir. Devrimlerin ikinci özelliği ise, toplumdaki belli başlı bütün siyasal, hukuksal, eğitsel bilimsel kurumları kapsamına almasıdır. Sadece belirli, tek kurumun değiştirilmesi "devrim" sayılmaz. Gerçi dünya üzerindeki büyük bazı değişiklikler "sanayi devrimi", "iletişim devrimi" gibi deyimlerle anılmaktadır. Ancak, bizim konumuz olan "devrim" belli bir toplumda, mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde belli başlı bütün kurumların değiştirilmesidir. Ancak, devrim dışı kalması gerekli bazı toplumsal kurumlar da vardır. Bunlar, o toplumun manevî değerleridir. Din ve ahlâk gibi insanın iç dünyasını düzenleyen kurumlarda "zorlayıcı" değişiklikler yapılamaz. Aksi halde "devrimden" beklenen

gerçekleşemez. Ama, değişen toplumsal kurumların iyice kök salması bazı manevi değerlerin de farkına varılmadan bir değişiklik sürecine girmesine yol açabilir. Bu tür değerlerin kendiliğinden gelişmesi için bir devrime ihtiyaç da yoktur. Başta ekonomik zorunluluklar bu tür değerlerde belli bazı değişmelere yol açabilirler.

Fransız Devrimi'nin nasıl bir hazırlık evresinden geçtiğini bildiklerinize dayanarak anlatabilir misiniz?

Amerikalıların yürüttükleri büyük bir bağımsızlık savaşı ile onu kazanırken ve kazandıktan sonra kurdukları devletin yepyeni bir toplum yapısı oluşturma esası üzerinde yükseldiğini gördük. Bu büyük olayın gerçekleşebilmesi, Avrupa'da gelişen çok önemli siyasal ve hukuksal düşüncelerin Amerikan aydınlarınca benimsenmesi sonucu mümkün olmuştur. Yani Amerikan Devrimi bir düşünsel hazırlık evresinden geçmiştir. Daha güzel örneği Fransız Devriminde görürüz. Sizlere yukarıda anlatılan toplumsal sorunlar Fransa'da yüzlerce yıl sürdüğü için toplum bir ihtilâle hazır duruma gelmişti. Beceriksiz bir kralın bazı uygunsuz ve ters hareketleri, halkı bir ihtilâle itti. Ardından da esasları büyük düşünürlerce zaten çoktan hazırlanan modern, yeni toplum yapısı kuruldu. Demek ki Fransız Devrimi uzun bir düşünsel ve toplumsal hazırlık evresinin ürünüdür. Bu nedenle değişime açık ve hazır olan toplumu hızla yönlendirecek bir öndere de ihtiyaç göstermemiştir. Fransız Devriminin ihtilâl aşamasında, koşulların doğurduğu zorunluluklara göre bazı önderler belirmişler ve ardından onların yerine yenileri gelmiştir. Eğer o önderler çıkmasaydı, Fransız Devrimi belki başarılı olamazdı denilebilir. Ama Fransa'nın insanlığa getirdiği ve daha hâlâ yaşayan toplum modeli büyük ölçüde Fransız halkının ve aydınlarının ortak çabalarıyla oluşmuştur. Bundan dolayı da bir önderin itici gücünden yoksun olduğu için, tamamlanması oldukça uzun bir süre almış; arada bir eskiye dönülmüş; ama Devrimin temelleri son derece sağlam olduğu için sonunda hedefe ulaşılmıştır. Fransız Devrimi, Avrupa Kıtasını derinden etkilemiş ve bütün 19. yüzyıl bu devrimin getirdiği yeniliklerin Avrupa toplumlarının büyük bir bölümü tarafından benimsenmesiyle geçmiştir.

Başka bazı devrimler ise böyle uzun bir hazırlık evresine ihtiyaç göstermez. Toplum içindeki bunalım öylesine aşırı bir durumu almıştır ve devlet bu durumu düzeltemez bir düzeye inmiştir. İşte bu tür olayları yaşayan bazı toplumlar, başlarına geçen bir önderin veya önder kadronun yönetiminde bir ihtilâle sürüklenirler; ihtilâl başarılı geçerse devrim aşaması gelir ve yeni bir düzen kurulur. Bu tür devrimleri de ikiye ayırabiliriz: Önder kadro, başka ülkelerde daha önce doğmuş kimi ideolojileri kendilerine örnek alabilir. Elbette o ideolojileri bir ölçüde tanıyıp bazı kesimler o toplumda mevcuttur; ama bu kesimler örneğin Fransız devriminde olduğu gibi güçlü ve geniş değildir. En güzel örneği 1917 yılında Rusya'da çıkan sosyalist ihtilâl oluşturur. Bu ihtilâle önderlik edenler sosyalizm ideolojisini benimsemişlerdi. Rusya'da bir miktar sosyalist de vardı. Ama geniş halk kesimleri, hattâ pek çok aydın bu ideolojiyi benimsememişti. Ancak, yüzlerce yıl feodal bir rejim içinde her açıdan ihmal edilmiş Rus halkı, hele korkunç bir savaşın doğurduğu yokluklarla bunalınca, devrimcilerin ardından gitti. Fakat, biraz önce de söylediğimiz gibi, ideolojinin benimsenmesi tam anlamıyla mümkün olmadığından, ihtilâl sonucu oluşan devrim, kimi alanlardaki başarılı gelişmelere karşın, bir bütün olarak geçerli duruma erişemedi. Sonucu biliyorsunuz: 20.yüzyıl başında kurulan bu sistem, aynı yüzyılın sonunda ortadan kalktı. Bazı devrimlerde ise önder kadro toplum içindeki huzursuzlukları hiçbir model benimsemeden kendi bildiği gibi çözmek ister. Bu tür devrimler genellikle başarısızlıkla sonuçlanırlar. Hattâ bunlara "devrim" denilip denilemeyeceği bile tartışmalıdır.

Peki, Türk Devrimini yukarıda açıkladığımız modellerin hangisi içine koyabilirsiniz?

Yukarıdaki soruya verilecek yanıt, pek kolay değil. Türk Devriminde, "karmaşık" bir özellik vardır diyebiliriz. Herşeyden önce, biz de oldukça uzun sayılabilecek bir hazırlık dönemi geçirdik. Önümüzdeki Ünitelerde göreceğimiz bazı toplumsal aksaklıklar, kimi aydınları 19.yüzyıl ortalarında bir kurtuluş modeli aramaya sürükledi. Oldukça önemli düşünceler ortaya atıldı ve özellikle Fransız Devriminin

özgürlükçü modeli bir hayli gözde idi. Diğer yandan bu tür "hazırlıklar" toplumun geniş kesimlerine yayılamadı; aydınların zihinlerinde kaldı. Uygulamaya geçirilen bazı düşünceler ise yeterli sonuçlar veremedi. Diğer yandan, belki belli ölçüde Amerikan modelini andırır biçimde bir kurtuluş savaşı Türk Devriminin başlangıç evresinde yer alır; fark şudur: Amerikalılar bağımsızlıklarını ilk kez kazanmak için harekete geçtiler. Biz ise, binlerce yıl bağımsız yaşayan bir ulus olarak bu niteliğimizi yitirdiğimiz için, yani bir savaş sonu işgale ve parçalanmaya uğradığımız için, kurtuluş savaşını yürüttük. Savaş sırasında yepyeni esaslara dayanan bir devlet kuruldu. Bu devlet ile ömrünü tamamlamış eski devlet arasında bir uyumsuzluk vardı. Eski devleti yönetenler savaşın sonucuna katlanmış gözüküyorlardı. Yeni devlet ise güçlü bir önderin başkanlığında kurulmuştu. Yepyeni esaslara dayanıyordu. Bu aşamada hem eskiye karşı bir ihtilâl vardır, hem de devrim yoluyla kurulan yeni bir düzen. Savaş kazanılınca, o aşamada kurulan düzen yerleşmiş ve sağlamlaşmıştır. Böylece Türk Devriminde diğer inkılâp hareketlerinde görülen özelliklerin hemen hepsi bir ölçüde bulunmaktadır. Ama, bütün bu olgular "ulusal" bir kalıba dökülmüş, kendine özgü bir model oluşmuştur. Bu bakımdan, sosyolojik ve hukuksal açıdan Türk Devriminin eşi tarihte görülmemiştir.

Inkılâp ile Karıştırılmaması Gerekli Olan Kavramlar

Günlük konuşma ve yazma dilinde bazı sözcükleri inkılâp (devrim) karşılığında kullananlar göze çarpmaktadır. Bu tür yanlışlara düşmemek gerektir.

İlk önce -daha önce de anımsatıldığı gibi "ihtilâl" ile "inkılâp [devrim]" sözcüklerinin çizdikleri anlamı karıştırmamak gereklidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, ihtilâl, inkılâbın ön aşamasıdır. Bazen büyük devrimciler bile iki kavramı eşanlamlı kullanmış olsalar bile, bu, onların hem ihtilâli hem de devrimi kendilerinin başlatıp yürütmelerinden kaynaklanmaktadır. Büyük bir devrimci her iki evreyi de bir bütün olarak görebilir. Ama bizim bilimsel açıdan her ikisini birbirinden ayırmamız gereklidir.

Son zamanlarda Türkiye'de "devrim" yapılmadığını, kısa zamanda gerçekleşen değişikliklerin aslında bir "evrim" olarak algılanması gerektiği konusunda yakışıksız yorumlar yapılmaktadır. Evrim (evolution) ile devrim (revolution) arasında çok büyük bir fark vardır. Bütün bilim dünyasının üzerinde birleştiği üzere, evrim, toplumsal kurumların kendiliğinden, hissedilmeden, zamanın koşullarına uyarak değişmesidir. Aslında oturmuş ve sağlam esaslara dayanmış bir toplum için evrimsel gelişme en ülküsel yoldur. Çünkü böylece yurttaş, bazı zorlamalarla karşılaşmaz. Alıştığı gibi yaşarken, bağlı olduğu kurumlarda olumlu ve farkına hemen varamadığı değişiklikler olur. Bugün Batıda devrim geçirmemiş bazı çok ileri toplumlar var. İskandinavya'da yaşayan uluslar ile bazı ufak evrimsel hareketler dışında İngilizleri evrimsel gelişmelere örnek olarak gösterebiliriz. Devrim sonucu oluşan kurumların da evrimsel bir tarzda gelişmelerini sürdürmeleri belki devrimin de amacını oluşturur.

Bazı toplumlarda, devlet yapısının çeşitli alanlarda işlerliğini yitirmesi sonucu "düzeltilere" [ıslahat] gidilebilir. Bu tür değişikliklere "reform" adı da verilir. Islahat girişimlerinde "zorla değiştirme" yoktur. Mevcut devlet, bazı alanlarda yenilikler yapmakta, o alanlara işlerlik kazandırmak istemektedir. Örneğin, Osmanlı Devletinde zaman zaman "ıslahata" gidilmiş, yâni reformlar yapılmıştır. Ama bir "Osmanlı Devrimi" yoktur.

Kimi toplumlarda devletin yönetim kadroları çeşitli nedenlerle iş göremez hale gelebilirler. Bu durumda özellikle askerî gücü elinde bulunduranlar, mevcut yönetimi zorla değiştirip, yeni bir kadroyu iş başına geçirebilirler. Bu tür olaylara "hükümet darbesi" adı verilir. Darbelerde bir zorlama vardır. Ama darbe sonucunda eski düzen, yeni kadrolarla sürdürülür, en fazla bazı reformlar yapılabilir.

Bütün bu açıklamalarımız "inkılâp" kavramının kendine özgü bir anlam çizdiğini göstermiştir.

Çok önemli bunalımlarla karşılaşan toplumların kurtarılabilmesi için devrim vazgeçilmez bir koşul mudur? Çeşitli toplumların yapılarını dikkate alarak ve okuduklarınızı da değerlendirerek bu soruyu yanıtlamaya çalışınız.

Özet

İlk ünitemizde, "inkılâp" kavramının niteliğini açıklamaya çalıştık. İnkılâp, ancak "devlet" in bulunduğu toplumlarda söz konusudur. Zira inkılâp, toplumdaki mevcut düzenin kısa sürede ve belli bir zorlama ile değiştirilerek, yerine yeni bir sosyal yapının kurulması demektir. Topumlarda düzeni "devlet" kurup işlettiği için konumuzu anlayabilmek için ilk önce bu çok yaşamsal kurumun nasıl ve neden ortaya çıktığını, tarih boyunca gösterdiği gelişimi anlamak gerekliydi. Bu anlaşıldıktan sonra, devletlerin kurdukları düzeni her zaman ileriye götüremediklerini bir tarihsel gerçek olarak saptadık. Özellikle aklın özgürleşmesiyle devletin bu aksak yanı üzerinde düşünmeye başlayan bilim adamlarının açtıkları çığır, 18.yüzyıldan itibaren tarihe "inkılâp" kavramını sokmuştur. Evrimsel bir gelişme ile düzenlerini ileriye götüremeyen toplumlarda ilk önce "ihtilâl" olgusu gözlenir. Bu, mevcut devlet sisteminin kısa sürede değiştirilmesi demektir. Ardından, bu yolu açanların bağlı oldukları ideolojik düşüncelere göre yeni bir toplum düzeni kurulur. Bunu da yeni kurulan devlet yapar.

İnsanları alışageldikleri düzenden zorla koparmak ilk bakışta sakıncalı gibi görülür. Ama bir toplum mevcut düzenini kendiliğinden yenileyemiyorsa, ileri gideceğine geriliyorsa, bu süreç içinde de büyük sorunlarla karşılaşılıyorsa, ihtilâl ve ardından inkılâbın bir zorunluluk haline geldiği inkâr edilmeyecek bir tarihsel gerçektir.

Elbette, zorlama olmadan iyiye doğru gitme ülküsel yoldur. Devletleri yönetenler yurttaşlarının ihtiyaçlarını zamanında ve çağdaş gereklere uygun bir biçimde giderirlerse, inkılâp olayı görülmez. Fakat başta bugünkü Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere hemen hemen bütün Batı Avrupa ülkelerinde, ihtilâli reddeden demokrasinin ancak "Fransız Devrimi" sayesinde yerleştiğini gözden uzak tutmamak gerekir. Gerçi Amerika Birleşik Devletleri, Fransız İhtilâlinde birkaç yıl önce kurulmuştur ama, bu büyük devletin inkılâbı, doğrudan doğruya Fransız İhtilâline can veren zorunluluklar ve düşüncelerden kaynaklanmıştır. Nitekim Geogg Kohler adlı çok ünlü bir bilim adamı, bugünkü Avrupa Birliği düşüncesinin Amerikan ve Fransız devrimlerinin ortak değerlerinden çıktığı düşüncesindedir.

Türk ulusu da 20. yüzyılın ilk yarısında çok önemli bir inkılâp geçirdi. Bu inkılâbın temelinde bir hazırlık evresi, yitirilen büyük bir savaş sonunda parçalanmış Türk ulusunun tepkisi yatmaktadır. İşte derslerimizin konusu Türk İnkılâbının oluşunu ve gelişmesini araştırmaktır.

Sorular

- Devlet kurma aşamasına gelemeyen insan topluluklarının özelliği nedir?
 - Bu insanların konuşma ve düşünme yetenekleri yoktur.
 - İnsan birey olarak gerçek yerini henüz bulamamıştır.
 - Av teknikleri gelişmemiştir.
 - Şefler arasında anlaşmazlık vardır.
 - Savaş konusunda yeteneklidirler.
- Devlet'in belirmesindeki ilk öge hangi toplumsal birimdir?
 - Kabile
 - Şeflik
 - Aile
 - Kabileler birliği
 - Mutlakiyet

3. Yeniçağ başlarına kadar oluşan devletlerdeki en belirgin özellik nedir?
 - a. Bu devletler genellikle hükümdarlık sistemleriyle yönetilirler.
 - b. Cumhuriyet düşüncesi gelişmeye başlamıştır.
 - c. Yeniçağ başlarında lâik düzene geçiş vardır.
 - d. Devletler arasında büyük birlikler oluşturulmuştur.
 - e. Yöneticiler seçimle işbaşına gelirler.
4. Fransız Devriminin gerçekleşmesine neden olan esas düşünce ne idi?
 - a. Kralın yetkilerini kısmak.
 - b. Avrupa devletlerine örnek olmak.
 - c. Bireylerin yasal eşitliğini sağlamak.
 - d. Serbest ticareti geliştirmek.
 - e. İşgale uğrayan ülkeyi kurtarmak.
5. Hangi kavram "inkılâp" ile eşdeğerlidir?
 - a. İhtilâl
 - b. Devrim
 - c. Darbe
 - d. Reform
 - e. Evrim

Kaynakça

Dilimizde "inkılâp-devrim", "ihtilâl", "evrim", "reform" gibi kavramları başlı başına konu alarak inceleyen yapıtlar yoktur. Devrim/İnkılâp tarihi kitaplarıyla bazı başka yapıtlarda bu konularla ilgili bilgiler bulunabilir. İlk planda aşağıdaki yapıtlara bakmak yararlıdır:

Macit GÖKBERK, **Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk [Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk]**, İstanbul 1983] s. 283- 332.

Ayferi GÖZE, **Siyasal Düşünce Tarihi**, İstanbul 1992, XVI+416 s.

Emre KONGAR, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Ankara 1981, s. 7-101 [Bu kitap özellikle yararlıdır]

Leslie LIPSON, **Politika Biliminin Temel Sorunları** (Çev.: Tuncer Karamustafaoğlu), Ankara 1978, s. 137-169.

Ahmet MUMCU, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi** (14. Baskı), İstanbul 1996, s. 1-21.

Tarık Zafer TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, (Dördüncü Baskı), İstanbul 1980, 688 s.

Ayrıca şu iki yazı konumuz açısından önemlidir:

Talat HALMAN, **Devrime Doğru**, [Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 1989].

Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, **Türkiye'de Devrim ve İrtica Süreçleri - II** [Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ağustos 1990].

Sözlük ve Kavramlar Dizini

Antropolog : "Antropoloji" bilimi ile uğraşan kişi. -Antropoloji, "insan"ın maddî ve manevî hangi koşullar altında otaya çıktığını; insanın başlangıcını ve türlerini inceleme konusu olarak alan bir müspet bilimdir.

Arkeolog : "Arkeoloji" bilimi ile uğraşan kişi. -Arkeoloji, geçmiş dönemlerde yaşayan insanların bıraktıkları maddî kalıntıları bulup çıkartan

ve onların tarihsel önemini inceleyerek sosyal bilimlere çok önemli katkılar getiren bir bilim dalıdır.

Etnolog : "Etnoloji" bilimi ile uğraşan kişi. -Etnoloji, insan topluluklarının yapılarını ve birbirleriyle olan farklarını ve benzerliklerini araştıran bilim dalıdır.

İdeoloji : Birbiriyle mantıksal bir ilişki içinde bulunan düşüncelerin oluşturduğu bir bütün. Çeşitli toplumsal olayları açıklamak ve sorunların çözümlerini bulmak için önemli düşünürlerin oluşturdukları sistemler.

Kolektif : Herhangi bir mal, iş, sorumluluk üzerinde ortaklaşa pay sahibi olmak; bireye değil toplumun bütününe ait olma.

ÜNİTE 2

Türk İnkılâbına Yol Açan Nedenler

Bu Ünite...

Türk İnkılâbının, bütün diğer büyük toplumsal oluşumlar gibi, nedenleri vardır. Bu nedenler devrimlerin genel yasalarına tamamen uygundur. Öyle ki, Türk İnkılâbının yapılması bu yasaların doğal sonucudur. Nelerdi bu yasalar? Bir önceki ünitemizde kısaca gördük: Bir toplumun kurumlarında çözülme başlar, devlet de bunu önleyemezse inkılâp koşulları oluşmaktadır. Türk Devrimi çok güçlü bir biçimde kurulup gelişen, ama uzun bir süre geçtikten sonra yapısını yenileyemediği için bozulma yoluna giren Osmanlı toplum yapısının yerine çağdaş bir Türk modeli getirmek için yapıldı. İşte bu Ünite, Osmanlı toplum ve devlet yapısının esaslarını ve bir zamanlar çok ileri bu güzel bu yapının giderek nasıl bozulup çözüldüğünü göreceğiz. Böylece Türk İnkılâbının [devriminin] bir zorunluluk olduğu anlaşılacaktır sanırız.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

Bir önceki ünite "İnkılâp" kavramı üzerinde verilen açıklamaları dikkate alarak bu bahiste verilen bilgileri değerlendirmeniz gerekmektedir. Ayrıca Osmanlı toplum ve devlet yapısı üzerinde lisede öğrendiğiniz bilgileri biraz daha eleştirel bir biçimde irdelemenizde yararlar vardır. Ayrıca bu ünite verilen haritaları özellikle savaşlarla ilgili bahisler çalışılırken mutlaka incelenmelidir. Bu yolla pek çok bilgi kafanıza iyice yerleşecektir...

GİRİŞ

İlk ünitemizde, devletlerin neden ve nasıl oluştuklarını gördük. Yeniçağ ortalarına kadar devletlerin başında bulunan ve hukuk düzenini kurup yürüten kişilerin bu güçlerini dinden aldıklarını da söyledik. Devlet gücünün bu biçimde algılanışı evrensel bir tarih gerçeğidir. Dünyanın en eski uluslarından biri olan Türkler de pek çok ülkede kurdukları devletleri inandıkları dinlerin esaslarına dayandırmışlardı.

İslâm dinini kabul etmeden önce Ortaasya'da yaşayan Türkler, İsa'nın doğumundan bin yıl kadar önce güçlü devletler kurmuşlardı. Buyruklarındaki çeşitli ve çoğu akraba kavimlerden oluşan kabileleri birleştiren Türkler, oluşturdukları devletlerin başına "hakan" veya "kağan" adını verdikleri birini geçiriyorlardı. Eski Türk dinsel inanışına göre kağan ailesine "Gök Tanrı" egemenlik, yani devleti yönetme, buyurma yetkisini vermişti.

Böyle bir yetkinin bilimsel açıklaması yapılabilir mi?

Gök Tanrı'nın kağan ailesine egemenlik gücü vermesi bir inançtı. Aslında kağan ailesi mevcut Türk boylarının en güçlüsünün yöneticisi konumunda olan bir ögeydi. İşte Türkler -o çağın bütün devletlerinde olduğu gibi- kağanın yönetim gücünü kamu vicdanında geçerli kılabilmek için bu yola başvurmuşlardı. Gök Tanrı egemenlik gücünü kağan ailesine verdiği için, o aile içindeki bütün erkeklerin devleti yönetme hakları vardı. Bu bakımdan aile içinden kimin kağan seçileceğini boyların şefleri saptarlardı. Kağan seçilen prens, ülkenin yönetimini, kendisi gibi egemenlik hakkına sahip diğer kardeşleri ve yeğenleri ile birlikte yürütürdü. Bundan dolayı Türklerin kurdukları devletler kısa sürede parçalanabilirdi; buna karşılık bu devletler çok büyük alanlarda genişledikleri için Türklüğün yayılmasını kolaylaştırıyorlardı.

Ortaasya'da yarı göçebe kabileler birliği biçiminde gelişen Türk devletleri dinamik yapılı idiler. Toplum çok hareketli idi. Bu hareketlilik içinde kadınlar da pek çok işi erkeklerle birlikte görüyorlardı. Gerçi kağan olamazdı kadınlar; ama kabile şeflerini temsil ederek, kağan seçimine katılabilirlerdi. Kağan yanında hep "hatun" denilen eşini tutar, elçiler bile birlikte karşılanırdı.

Osmanlı Devletinde hükümdar eşlerinin siyasal bir rolleri var mıydı?

İsterseniz bu sorunun yanıtını birlikte verelim. Osmanlı Devleti hükümdarlarının -ilk padişahlar ile II. Osman dışında- yasal eşleri yoktu. Haremdeki cariyeler (kadın köleler) içinde padişaha çocuk, özellikle erkek çocuk doğuranlar bir çeşit eş gibi kabul edilirdi; ama hiçbir siyasal yetkileri bulunmazdı. Halkın içine de giremezlerdi. Şu küçük örnek bile size bazı önemli düşünceler esinlendirebilir.

Türkler İslâmiyeti kabul edinceye kadar, böyle bir toplumsal-siyasal yapı içinde Ortaasya'da önemli roller oynamışlardır. İslâmiyet 7. yüzyılda Arap Yarımadasında belirdi. Hz.Muhammet'in (570-632) bir yandan İslâmiyeti yaydığını, bir yandan da darmadağın ve düzensiz bir biçimde yaşayan Arap kabilelerini birleştirip, bir devlet düzenine geçirdiğini biliyorsunuz. İslâmiyetin bütün insanları kucaklayan evrensel karakteri, Peygamberin ölümünden sonra, bu dinin hızla yayılması sonucunu verdi. İlk dört halife döneminde (632-658) İslâm Devleti Arap Yarımadasından taşarak, doğuya,batıya ve kuzeye doğru görülmemiş bir hızla yayıldı. Öyle ki, Emeviler dönemi (661-750) başladığı zaman, bir yandan İspanya, öbür yandan İran tamamen fethedilmişti. Arap orduları İran üzerinden Türk illerine ilerlemeye ve İslâmiyeti zorla yaymaya çalışıyorlardı. Böyle bir zorlamaya alışık olmayan ve o zamana kadar diledikleri bütün dinlere rahatça giren Türkler Emevilere karşı koydular. Onları Batı Türkistan sınırlarından ileriye geçirmediler. Emevi saltanatının yıkılıp, yerine Abbasi Devleti'nin kurulması, durumu değiştirdi. Emeviler tam bir Arap ulusçusu gibi davranmışlardı. Abbasiler ise İslâmiyetin evrensel değerini ve yüceliğini kavradılar. Büyük imparatorlukta Müslümanlığı kabul eden herkes eşit koşullar altında yaşamaya başladı. Türkler üzerindeki

zorlama siyaseti de bırakıldı. Bunun üzerine Türk illeri ile Abbasi ülkeleri arasında canlı bir ticaret yaşamı başladı. Ticaret sayesinde İslâmiyetin güzel ve akılcı kurallarıyla tanışan Türkler bu yeni dini zorlama olmadan, kendiliğinden kabul etme yoluna girdiler. Böylece 10. yüzyılda ufak bazı topluluklar dışında Asya'da yaşayan Türkler, İslâm uygarlığını benimsediler ve kısa süre içinde bu dinin en önemli kuruyucuları ve yayıcıları durumuna geldiler.

İslâmiyetin kabulü ile Türkler İran'a, ardından Ortadoğu'ya aktılar. Bunlar genellikle Oğuz Türkleriydi. Gittikleri yerlerde Türk-İslâm devletleri kurdular. Bunların içinde en önemlilerinden biri, 11.yüzyılda kurulan "Selçuklu Devleti"dir. Selçuklular, 1057 yılında Abbasi Halifesini, Şiiilerin elinden kurtardılar ve ondan "Doğunun ve Batının Hükümdarı" sıfatını aldılar. Böylece Selçuklu Türkleri, İslâm dünyasının siyasal egemeni oldular. Bu arada Anadolu'yu da Türk yurdu yaptılar. Türk ve İslâm kültürü üzerinde yükselen yepyeni bir uygarlık kurdular. Ama bu uygarlık 13. Yüzyılda bir tayfun gibi ortalığı silip süpüren Moğollar tarafından çok hırpalandı. Gerçi Moğollar bir süre sonra durulup, İslâmiyeti kabul ettiler; fakat yaptıkları tahribat kolay giderilemedi. Anadolu'daki Selçuklu Devleti de sona erdi; kültürünün izleri uzun bir süre kaldı.

Anadolu Selçuklu uygarlığı hakkında neler biliyorsunuz?

Anadolu, Cumhuriyet dönemine kadar, Selçukluların yaptıkları bayındırlık işlerini görmemiştir. İlk Haçlı seferlerinin Anadolu'dan geçmesine rağmen, Selçuklular hem bu ordulara büyük zarar vermişler, hem de kültürlerini yükseltmişlerdir. Anadolu Selçuklu kültürü, Orta Asya'da alışılmış geleneklerin üzerine İslâmiyetin değerlerini koymuştur. Örneğin o dönemlerde Anadolu kadını son derece serbest, yaşam içinde erkeği ile eşit haklara sahip, kaçgöç tanımayan bir yapıdaydı. Bu durumu gören bazı Arap gezginleri Anadolu Selçuklularının Müslümanlığını eleştirmişlerdir. Büyük sultanlar, İslâmiyetin tek tanrılı dinlere tanıdığı geniş hoşgörüyü daha da liberalleştirmişlerdir. Mevlânâ Celâleddin (1207-1273), Yunus Emre (1238-1320), Hacı Bektaş Veli (1210-1271) gibi büyük hümanistler, Batıdan çok daha önce insanların eşitliği ve kardeşliği konusunda derin ve kesin düşünceler ortaya atmışlardır. En güzeli, bu tür düşünceler Anadolu Selçuklu yöneticilerince büyük bir hoşgörü ile karşılanmış, hatta bazı sultanlar bu yoldaki düşünceleri siyasetlerine temel yapmışlardır. Ancak Moğol istilâsından sonra yıkılıp yıkılan Anadolu uzun bir süre belini doğrultamadı. Devlet de parçalandı; ufak Türk beyliklerine bölündü. Bunlar içinde en küçüğü ve en batıda olanı, komşusu Bizans'ın giderek güçsüzleşmesinden yararlanarak sınırlarını Batıya doğru genişletti. Kısa sürede Rumeli'ye yerleşti ve orayı yeni bir Türk yurdu haline getirdi. 15. yüzyıl başlarında gelen yeni bir Moğol istilâsını da (Timur istilâsı) büyük yitkilere rağmen atlatan bu devlet yeniden güçlendi. Aynı yüzyılın ortasında İstanbul fethedildi. Osmanlı Devleti tam bir imparatorluk haline geldi. 15. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyıl sonuna kadar bu devlet dünyanın en üstün imparatorluklarından biridir; belki de en güçlü devletidir. Bu devletin toplumsal ve siyasal yapısı 15. yüzyılda kesin biçimini almış ve 19. yüzyıl başlarına kadar büyük bir değişiklik geçirmeden kalmıştır. Türk İnkılâbı bu devletin yerine yeni bir toplum ve siyaset yapısının kurulmasıdır. İşte bu nedenle aşağıda kısaca, Osmanlı Devletinin toplumsal ve siyasal yapısını inceleyeceğiz.

OSMANLI TOPLUM VE DEVLET DÜZENİ

14. yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkan Osmanlıların toplumsal düzeni ve devlet yapısı, Anadolu Selçukluları modeline göre işliyordu. Giderek bu devlet güçlenip, ilk önce Rumeli'de, sonra da Anadolu'da tam bir egemenlik kurunca, toplum yapısında bazı değişiklikler başladı. Bu değişiklikler devlet düzeni ile paralel gitti. Böylece doğrudan doğruya dinsel kurallara dayanan ve çağının evrensel anlayışına uygun düşen güçlü bir imparatorluk oluştu.

Aslında bütün İslâm devletleri temelde dinin ana kurallarını kendileri için en büyük dayanak yapmışlarsa da, İslâmiyet yayıldığı bölgelerdeki eski büyük uygarlıkların da etkisi altında kalmış, bu en çok devlet yönetiminde kendini göstermiştir. Böylece

eski Bizans ve Sasani imparatorlarının mutlak egemenlik anlayışı hemen hemen bütün İslâm devletlerine geçmişti.

Osmanlı Devlet Yapısı

Bununla birlikte Türkler, Ortaasya'dan beri edindikleri egemenlik anlayışı ile İslâmiyetle gelen esasları birleştirmişlerdi. Osmanlı Devletinde de durum böyleydi. Devleti kuran Osmanoğulları ailesi egemenliğin de kayıtsız şartsız sahibiydi. Bu aile içinde, gene eski Türk geleneklerine uygun olarak bütün erkekler egemenlik hakkıyla donatılmışlardı. Bu durumda en güçlü olan ve devlet büyüklerinin desteğini alan şehzade, padişah oluyordu. Devletin henüz gelişmediği sıralarda, padişaha "bey" denilirdi. Bu da eski Türk geleneklerine uygundu. İlk Osmanlı beyleri bir süre aile içindeki diğer erkeklerle birlikte devleti yönetmeye çalışmışlardı. Fakat bu yeni Türk devletinin bir özelliği vardı. Konumu bakımından büyük tehlikelere açıktı. Bu nedenle güçlü olmak zorundaydı. Halbuki egemenlik aile üyeleri arasında paylaştırılınca, devlet çökme tehlikesiyle karşılaşılıyordu. Böylece kendisine "sultan" sanı veren büyük hükümdar Yıldırım Bayezit (Hükümdarlığı:1389-1402) döneminden itibaren, tahta geçen şehzade kendisine en büyük rakip olarak gördüğü erkek kardeşlerini öldürtmeye başladı. Ne İslâmiyette ne de eski Türk geleneklerinde böyle bir yöntem vardı. Ama devletin parçalanmaması için, Osmanlı hükümdarları bu yöntemi benimsemişlerdi. Fatih Sultan Mehmet (Hükümdarlığı:1451-1481) bu yöntemi bir saltanat yasası durumuna getirdi. Böylece tahta herhangi bir biçimde geçen şehzade -ister en küçük erkek evlât olsun, ister en yaşlı kardeş- diğerlerinin saltanat hakkını ileri sürmemeleri için, çoğu kez istemeyerek bu yasayı uygulamıştı. Devlet güçlendikçe, eski Roma İmparatorluğunun egemenliği kişiselleştiren mutlak görüşü yerleşmeye başladı. Bunun sonucu aile içinde en yaşlı erkeğin hükümdar olmasıydı. Böylece kurulduktan tam üç yüz yıl sonra, 17. yüzyıl başlarında bu saltanat yasası yavaş yavaş değişti. Osmanlı ailesinden en yaşlı erkek üye (amca, ağabey gibi) padişah oldu. Diğer şehzadeler ise sıralarını beklediler. Bu yöntem Osmanlı Devleti sona erinceye kadar sürdü.

Böyle bir gelişmenin sonuçlarını tahmin edebilir misiniz?

Bu gelişme ile Osmanlı Sultanı tam ve mutlak yetkili bir hükümdar durumuna geldi. Devletin temeli elbette İslâmiyetti. Sünnî İslâm anlayışının esasları devletin yasallık dayanakları idi. Ama pek çok padişah, görünüşte din içinde kalır gibi davranıp şeriata aykırı pek çok iş yapabilmişlerdir. Bunun için de yaptıkları işin dine uygun olduğunu veya din dışı kaldığı için dilediği gibi davranacağını din bilginlerine onaylatması yeterliydi. Fatih döneminden itibaren saygın bir duruma erişen Şeyhülislâm, ülkedeki en büyük din bilgini durumunu almıştı. O'nun padişaha herhangi bir konuda fetvası ile izin vermesi, yapılan işin dine uygun olduğunu gösteriyordu. Bu yolla Osmanlı hükümdarları pek çok kurum meydana getirdiler; ama bazen de hukuk dışı kalarak, örneğin İslâm hukukunda hiç yeri olmamasına rağmen, en küçük bir suç işleyeni idam ettirdiler; ardından mallarına el koydular.

İslâmiyetin ceza hukuku kuralları aslında çok insancıldır. İslâm hukukunda ölüm cezası modern anlayışa uygun biçimde, hemen hemen hiç uygulanmazdı. Bir kişiyi bilerek ve isteyerek (kasten) öldürenin idamı bile ancak, öldürülenin mirasçılarının hepsi istediği zaman mümkündü. Aksi halde mirasçılara tazminat ödenirdi. Zina ve eşkıyalık suçlarının cezaları da ölümdü; ama bu suçların ispatı imkânsız denecek kadar zor olduğu için uygulamada çok az göze çarpmışlardı. Tek kesin ölüm cezası İslâmiyetten dönmekti; ama bu konuda bile Sünnî mezhepler arasında önemli anlaşmazlıklar vardı. Demek ki Osmanlı hükümdarları -tıpkı daha önceki Abbasi halifeleri gibi- bir hayli müstebit kişilerdi.

Osmanlı Devletinde padişahın yetkileri böylesine mutlak olduğu için her iş onun kişiliğine sıkı sıkıya bağlıydı. Zaten çok geniş alanlara yayılan bu imparatorluğu düzen içinde tutabilmek için tek merkezden yönetilmesi uygun bulunmuştu. Bu görüş Roma ve Bizans devletlerinde de geçerliydi. Böylesine sıkı bir merkezçilik

içinde bütün devlet işlerinin başı padişahı. Biraz önce önemini açıkladığımız "şeyhülislâm" bile atayan ve görevden alan padişah olduğuna göre, onun ne kadar rahat hareket edebileceğini anlarsınız.

Padişah bütün devlet işlerini tek başına göremeyeceği için kendisine bir vekil atardı. Bu vekilin adına "vezir-i âzam" veya "sadrazam" denilirdi. Padişahın mührünü taşıdığı ve ülkeyi onun adına yönettiği halde bu en yetkili görevlinin bile hiçbir can ve mal güvencesi yoktu. En küçük bir ihmallerini canları ile ödemeleri, göze almak zorunda buldukları acımasız bir yasa idi. Böylece başta vekili olmak üzere devlet görevlilerinin hepsi padişahın kulu sayılırdı. İslâm hukukunda kulları efendinin öldürmesi yasaktır. Ama padişahlar bu yolda da İslâmdan sapıp "kulları,köleleri" saydıkları bu görevlileri idam dahil her türlü keyfi cezalara çarptırılmışlardır. Sadece din bilginleri bu katı kuralın dışında idiler. Zira onlar din adına adalet dağıtıyor, yani yargıçlık görevini yerine getiriyorlardı. Bundan dolayı padişahın istediği işleri yapabilmesi için onların gönlünü hoş tutması gerekti. "Ulema" denilen bu din bilginleri devlet içinde gittikçe ayrıcalıklı bir konuma eriştiler.

Ortaçağ sonları ve Yeniçağ başlarında ileri devletlerin ekonomik düzeninin esasları ne olabilir?

Osmanlı Devleti büyük bir tarım ülkesiydi. İlkçağdan beri toplumların en büyük servet kaynağı tarım olduğu için toprağın önemi çok fazlaydı. Bu nedenle tarih boyunca her devlet en değerli üretim hazinesi olan toprağın iyi işletilebilmesi için önlemler almıştı. Osmanlı Devletinde toprak padişahın, yani devletin malı sayılırdı. Ancak devlet toprağı doğrudan doğruya işleyemezdi. Bir memurunu (sipahi) toprağı yönetmekle görevlendirirdi.

Sipahi, toprak üzerinde devletin temsilcisiydi. Müslüman olsun olmasın, toprak üzerindeki köylülere iyi davranmak zorundaydı; zira asıl üretimi yapacak olanlar köylülerdi. Sipahi köylüden bir kez belli bir para alırdı. Bundan sonra köylü, yaşamı boyunca toprağı işler, ölünce de yerine oğlu geçirdi. Köylünün yapacağı tek iş, ürünü aldıktan sonra bunun belli bir bölümünü vergi olarak sipahiye vermektir. Ürünün geriye kalan bölümü onun olurdu. Ortaçağ Avrupa feodalitesinde ürünün tamamı senyörün idi. Osmanlı düzeni ise bunun tam tersiydi. Öyleyse köylü ne kadar çok üretirse o kadar zenginleşirdi. Bu yolla devlet memuru olan sipahisine bir para ödemekten de kurtulurdu. Sipahi devlet adına topladığı vergilerin bir bölümü ile geçinir, artanı ile de devletin kendisinden istediği -asker yetiştirmek gibi- önemli görevleri yerine getirirdi.

Osmanlı Devleti, büyük coğrafi keşifler yapıp Avrupa'nın ekonomik yapısı değişinceye kadar, hem bol ürün satardı, hem de Uzakdoğu ile yapılan ticaret kendi ülkesi üzerinden geçtiği için bu tecim etkinliğinden de oldukça iyi para kazanırdı. 16.yüzyıl sonlarına kadar yurttaş refah içindeydi. Zira köylü toprağında kendi malını işler gibi çalışıyordu. Sipahinin ona zulmetmesi mümkün değildi. Aksi halde en ağır cezalar onu beklerdi.

Gerek bu toprak düzeni, gerek o zamana göre ileri bir ticaret ve onun yanında güçlü bir zanaat Osmanlı Devletini her açıdan çok büyük bir konuma getirmişti.

Osmanlı Toplum Düzeni

Osmanlı Devletinde yaşayan yurttaşlar "Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar [gayrimüslimler]" biçiminde iki ana gruba ayrılırdı. Türkler zaten İslâmiyetten önce çok örnek bir dinsel hoşgörü sahibiydiler. İslâmiyet de Hristiyanlıkta hiç görülmediği şekilde, "ehl-i kitap" olan, yani tek Tanrıya inanan dinlere mensup olanlara, devlete itaat etmeleri durumunda büyük özgürlükler ve güvenceler sağlamıştı. Şimdi bu İslâm yasası, Türklerin engin hoşgörüsü ile birleşince, nüfusun neredeyse yarısına yakın bölümünü oluşturan Hristiyan -ve bir miktar da Musevi- yurttaş, mezhep farklarına da bakılmaksızın zamanın Avrupası'nda düşünemeyecek derecede rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Bu yurttaşlar inançlarının bütün gereklerini rahatça ve devlet güvencesi altında yerine getirirlerdi. Ne özel ne de ekonomik yaşamlarına karışılırdı. Tek istisna, erkek gayrimüslimlerin, yaşları ve gelirleri uygun ise "cizye"

adında bir vergi ödemeleriydi. Bundan başka, devlet yönetiminde görev alamazlardı.

Eflâk-Boğdan (Romanya) yöneticileri gayrimüslimlerden seçilirlerdi. Bu yurttaşlar bazen çevirmenlik gibi hizmetlerde de bulunabilirlerdi. Ama bütün bunlar istisna idi. Devlet hizmetine girebilmek için Müslüman (ve erkek!) olmak baş koşuld.

Devlet, yetenekli gayrimüslim yurttaşların hizmetinden yararlanmak için zaman zaman onların erkek çocuklarının bir bölümünü ailelerine bazı imkânlar tanıyarak alır ve bu çocukları Müslümanlaştırır. Böylece pek çok yetenekli gayrimüslim yurttaşın becerileri ziyan edilmemiş ve devlet bunlardan yararlanmak imkânı bulmuş olurdu.

Devşirme kurumunun İslâm hukukuna aykırı olduğu açıktır. Zira hiçbir ehli kitap zorlanarak Müslüman yapılamaz. Ancak Osmanlıların başarı ile uyguladıkları bu kurumu şeriata nasıl uydurdukları bugüne kadar açıklanamamış değildir.

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar esas olarak bu toplumsal düzenin egemen olduğu Osmanlı Devletinde kadınların hiçbir kamu hizmetine giremediklerini ve eğitim konusunda son derece ihmal edildiklerini de belirtmek gerekir.

Ortaçağ sonlarına göre çok ileri bir devlet ve toplum düzeni kuran Osmanlı Devleti acaba neden 17.yüzyıldan sonra gerilemeye başladı? Bir önceki ünite de Batıdaki gelişmeler hakkında yazılanları okuyup bu soruyu yanıtlamaya çalışınız.

Osmanlı Devletinin Gerileme Nedenleri

Yüz yıl süren kuruluş, iki yüz elli yıla yakın bir zaman tutan yükseliş döneminden sonra Osmanlı Devleti 17. yüzyıl ortalarında bir durgunluk içine girdi. Sonra da ilkönce yavaş yavaş, sonra da hızla gerilemeye ve bir çökme süreci içine girmeye başladı. Bu büyük tükenişin nedenleri üzerinde tarih ve sosyoloji bilimleriyle uğraşanlar çok durmuşlardır. Biz, bütün bu nedenleri kısaca şu biçimde özetleyebiliriz:

Osmanlı Devleti konumu bakımından açık denizlere çıkabilecek durumda değildi. Bu nedenle büyük coğrafya keşiflerine katılıp denizaşırı ülkelere yerleşememişti. Bilindiği gibi bu keşifler Avrupa'nın durgun ekonomik ve siyasal yapısını değiştirmişti. Denizaşırı ülkelerle yapılan yeni ticaret, sömürge olarak ele geçirilen topraklar, Avrupa'da parayı gerçek bir ekonomik değişim aracı haline getirdi. Ticaret hızla gelişti. Burjuvazi iyice güçlendi. Bu yeni grup insanlar, kıta içinde yaptıkları ticarete feodalitenin kendilerine zorluk çıkardığını gördüler. Kralları destekleyip güçlü, merkezî devletlerin kurulmasına önyak oldular. Sadece toprağa bağlı geliri olan feodal beyler güçsüzleşti. Krallar giderek onların siyasal ve ekonomik üstünlüğüne son verdiler. Özellikle Batı Avrupa yüzünü tamamen açık denizlere çevirdi. Yüzlerce yıl Uzakdoğu ülkeleriyle Anadolu -ve Rusya- üzerinden yapılan ticaret çöktü. Bu Osmanlı ülkesine büyük bir ekonomik durgunluk getirdi. Diğer yandan, Osmanlı tarım ürünleri de Batıdaki pazarlarını yitirdi; zira denizaşırı ülkelerden daha bol ve ucuz mal sağlanıyordu. Bütün bu gelişmelerin dışında kalan Osmanlı ekonomisi tarıma dayanan yapısı ile gerekli ilerlemeyi sağlayamaz duruma düştü.

Avrupa'da bu uyanış düşünce, bilim ve dinde reform konularında da büyük patlamalar getirdi. Doğa bilimlerinde ardarda yapılan buluşlar, basım tekniğinin bulunması, kralların eğitim işine eğilmeleri, üniversitelerin gelişmesi, gündün güne güçlenen burjuvazinin okumak istemesi Batıda giderek bireyci ve girişimci bir yeni ortam yaratıyordu. Her şeyi devlete bağlamış, eğitim işini tamamen ihmal etmiş, yüzlerce yıl Batıdan üstün olmanın gururuyla yaşayan Osmanlılar için bu gelişmelerin içine girmek mümkün değildi. Böylece, ekonomik gerilemenin yanına eğitim ve bilim alanında yetersizlikler eklenmeye başladı.

Fanatik Hristiyan olan Avrupalılar, Osmanlı Devletini her zaman büyük bir hasım olarak görmüşlerdi. Ancak Osmanlıların daha önce söylediğimiz esaslara dayanan devlet ve toplum yapısı, düzenli askerî gücü, Batılları hep geriye sürmüştü. Şimdi zenginleşen, merkezî güçlerini kuran Batılı devletler son bir zorluğu daha aştılar: Reform hareketinin getirdiği ikilik nedeniyle çıkan kanlı savaşlar (Otuz yıl savaşları) 1648 tarihinde mezhepler arasında bir büyük uzlaşmayla bitti (Vestefalya Barışı). Artık ortak düşman Osmanlılar karşısında daha da birlik haline geldiler. Ayrıca 17. yüzyıla kadar varlığı silik bir yeni devlet, Rusya, hızla gelişmeye başlamıştı. Rusya, Osmanlı Devleti üzerinden sıcak denizlere açılmak istiyordu. Böylece yeni ve çok güçlü bir düşman daha belirdi. İran ile, 16. yüzyıldan beri süren mezhep ve üstünlük çekişmeleri de hızını yitirmemişti. Osmanlı Devleti durmadan savaşan bir makine durumuna geldi. Bu sürekli savaş için para gerekti. Para ise yoktu. Tek gelir topraktan elde ediliyordu. Bu geliri köylünün durumunu dikkate almadan artırmak yoluna girmek şarttı. Bu nedenle bir zamanların örnek toprak düzeni bozuldu. "Dirlik" adı verilen ve devlete ait olan toprakların vergileri peşin olarak açık arttırma ile toplanmaya başladı. Bu parayı ödeyenler de köylüyü daha fazlasını çıkarmak kaygısı ile ezdiler. Devletin toprak üzerindeki denetimi iyice zayıfladı. Köylü ile devlet arasında bazı kişiler girerek sözum ona her iki yana da yardım etmeye başladılar. "Âyan" adlı bu kişiler eski büyük dirlikleri kullanma hakkını ele geçirdiler. Devlete vergi ödeyip, topraklarında başlarında buyruk bir yaşam sürmeye başladılar. Osmanlı Devletinin en önemli niteliklerinden biri olan merkezilik yok oldu. Padişahın otoritesi sembolik hale geldi. Devlet, Ortaçağ Avrupa feodalitesine benzer bir durum aldı. Bu yolla para toplandıkça savaşıldı. Anadolu ve Rumeli Türklüğü böylece bitip tükenme sürecine girdi. Batının bilim ve teknolojisinden uzak kaldığı için ve ekonomik durumu da elvermediğinden, devlet, 17. yüzyılın sonunda büyük toprak yitkilerine uğramaya başlandı. 18. yüzyıl Rusya, Avusturya, Venedik, İran devletleriyle yapılan büyük ve kanlı savaşlarla geçti. Eskiden kalan sağlam bazı kurumlarıyla ve Batıda uyandırdığı korku dolayısıyla Osmanlılar 18. yüzyılın sonuna kadar dayandılar. Ancak, Fransız ihtilâlinin patlak vermesi, gerilemeyi tam bir çöküş durumuna getirdi.

Bu ihtilâlin sağtığı yeni düşünceler arasında bir akım daha vardı. Bir önceki ünitemizde bundan söz etmedik. Bu yeni akım ne olabilir?

Fransız ihtilâlinin sağtığı demokrasi düşüncelerinin arasında biri daha vardı ki, yalnız Osmanlı Devletini değil, onun gibi çok uluslu başka imparatorlukları da tehdit ediyordu. Bu akım "ulusçuluk" idi. Bağrında pek çok ulus barındıran Osmanlı Devleti için bu akımlar tam bir felâket idi. Zira zaten Hristiyanlık dolayısı ile Avrupalı büyük devletlerce durmadan desteklenen bu uluslar şimdi bağımsızlık peşine düşmüşlerdi. Bu akımları kendi yararı için kullanan Rusya özellikle Balkanlarda büyük ayaklanmalar çıkartıyordu. Gene çok uluslu bir devlet olan Avusturya da bu durumdan rahatsız idi; ama tek başına Osmanlı Devletine yardım edecek gücü yoktu. Böylece 19. yüzyıl başında devlet parçalanma sürecine girdi. İlk önce 1812'de Sırlar özerk oldular. Ardından 1829'da Yunan ayaklanması sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldık. Kendilerine ayrıcalıklı davranılan Araplar bile ayaklandılar (Vahhabi ayaklanmaları).

Osmanlı Devleti artık Avrupa politikasının bir konusu durumuna gelmişti. Daha önce, 16. yüzyılda ticareti geliştirmek amacıyla verilen kapitülasyonlar da, Osmanlı ülkesinde her türlü sanayi atılımını ve ticaret girişimlerini önlüyordu. Devlet Rusya'nın çökertmek istediği, çağın en güçlü devleti İngiltere'nin ise Rusya'ya karşı; ama zayıf bir biçimde varlığını sürdürmesini istediği bir konuma düşmüştü. Ekonomik sömürme, düşmanlarla savaş, ulusal ayaklanmalar, iyice gerileyen bir kültürel düzey... İşte bütün bunlar bir kötü sonun habercileri idiler.

Bu durumda ne yapılabilirdi?

Osmanlı Devlet adamları bu kötü gidişin farkına varmaya başladılar. Yapılması gereken elbette köklü reformlardı. Yani ıslahat... Ama nereden ve nasıl işe başlanılacaktı? Hemen her kurumun elden geçirilmesi ve yepyeni başka kurumların oluşturulması gerekiyordu. Nasıl yapılacaktı bu iş. İşte Osmanlı Devleti 19.yüzyılda bir yandan hızla çöküyor, bir yandan da reformlarla bu gidişi durdurmak istiyordu.

Şimdi bu ıslahat hareketlerini görelim. Bunların getirdiği sonuçlar ise ünitemizin son bahsini oluşturacaktır.

OSMANLI DEVLETİNDE ISLAHAT HAREKETLERİ

Islahat Hareketlerinin Genel Karakteri

Osmanlı Devletinde geleneksel bazı alışkanlıkları kırarak yeniliklere yönelme düşüncesinin ilk denemesi 1727 yılında kitap basım tekniğinin Türklerce de uygulanmasıdır. Gerçi çok daha önceleri, gayrimüslim yurttaşlar bu tekniği kendi kültürleri için kullanmışlarsa da kitap basımının Avrupa'da başlamasından 250 yıl sonra Türklerce benimsenmesi büyük bir eksiklik. Kaldı ki basımevinin Türk kültürünün hizmetine sokulmasıyla büyük bir reform yapılmış sayılmaz.

Osmanlı Devletinde 1729'dan 1830'a kadar ancak 180 dolayında kitap basılmıştır. Batıda ise 1454 yılında basım tekniği bulunduğundan sonra, geçen 56 yıllık zaman zarfında 40 bin civarında kitap basıldığı anlaşılıyor.

Gene de ilerleyen Batının en önemli kültür buluşlarından birinin çok gecikmeli de olsa Osmanlı yaşamına girmesi sevindiricidir. 18.yüzyıl sonunda askerî iki mühendis okulunun kurulması, Batının teknik ilerlemesinin kabul edildiği anlamına geliyor. Ama, asıl reform çağı, Osmanlı Devletinde büyük hükümdar III. Selim ile başladı (1789-1807). Arada bir bazı ufak kesintilere rağmen ıslahat çabaları çeşitli alanlarda, devlet sona erinceye kadar sürmüştür. **Bu durumda ilk saptama, Osmanlı ıslahat hareketinin çok uzun sürmesidir. 150 yıl kadar sürüp de belli başlı ve toplumu kurtarıcı somut hiçbir sonuca ulaşamayan ve tamamlanmadan biten başka bir reform hareketine rastlamak zordur.**

Bahsin sonunda biraz daha ayrıntılıca değineceğimiz bu sonucun alınmasına yol açan baş sebep, Osmanlı ıslahat hareketlerini yürütenlerin -belki birkaç kişi dışında- gerçek anlamıyla ileri bir toplum modelinin hangi esaslara dayandığını kavrayamamaları olmuştur. Büyük aydın ve yurtsever Namık Kemal'in (1840-1888) dediği gibi, Osmanlı dönemindeki reformların temel amacı "devleti" kurtarmaktı. Birey, yani insan, ikinci, hattâ üçüncü plana itilmişti. Hedef "devletin" parçalanmaktan kurtulması, tekrar eski gücüne hiç olmazsa yaklaşmasını sağlamaktı. Durum böyle olunca ve devletin onu yaratan asıl insan ögesinden soyutlanıp sadece dayandığı dinsel temellerin biraz "liberalleştirilmesi" ile kurtulacağı sanılınca, bütün çabalar bu yöne doğru yönelmiştir. Nedir bu çabalar:

- İlk planda göze batan, Osmanlı ordularının, bir zamanlar titrettiği Batı karşısında sürekli yenilmesidir. Bunu önlemek için ilk büyük reformlar "orduyu" düzeltmek isteğini gerçekleştirme yolunda başladı. Ordunun toplumun içinden çıkan bir kurum sayılması gereği ve ona can veren asıl ögenin insan olduğu unutuldu. Evet, bir "insan" olarak "subay" yetiştirildi. Ama esas "iyi" bir meslek adamının yetiştirilmesiydi. Orduyu yüceltip yükseltecek asıl öğelerin, bütün ulusu oluşturan insanların siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan teker teker düzeltilmesi işi bir yana bırakıldı.
- Ülkenin en verimli ve zengin yerlerinde yaşayan gayrimüslim yurttaşlar ulusçuluk akımının da etkisiyle bağımsızlık için ayaklanmışlardı. Reformların ikinci amacı, bir zamanlar devlete sadık olan bu insanların gene aynı duruma getirilmesiydi. Devlette 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen hukuk reformlarının ilk amacı bu yurttaşları tekrar "devlete" kazandırmayı amaçlıyordu. Ulusal devletlerin vazgeçilmez bir biçimde dünyaya yayıldığı ve bunlara bireyin özgürlüğünün temel olduğu ilkelerin yerleştiği gerçeği bir türlü anlaşılammıştı.
- Yapılan reformların "İslâmiyetle bağdaşıp bağdaşmadığı" en önemli çekişme noktasıydı. Hem din esasları içinde kalınacak, hem de çağdaşlaşılacaktı. Devlet-din-özgürlük arasındaki farklılık göze çarpmıyordu. Bu nedenle de bazı aydınlar körü körüne bir Batı taklitçiliği içine girmişti. Bazı aydınlar da buna tepki olarak geleneksel İslâm içinde kalmanın tek çıkar yol olduğuna inanmıştı. Batıcı aydınlar, yüzlerce yıllık acı deneylerden sonra ulaşılan noktada "bireyin"

eksen olduğunu, devletin varlık sebebinin "bireye her türlü özgürlüğü sağlamak"ta yattığını, "insan"ın girişim özgürlüğü ile değer yaratıcı ve üretken bir düzeye erişebileceğini kavrayamamışlardı. Böylece toplum içinde bir yandan Batıyı anlamayan "Baticılar", diğer yandan Anadolu Selçukluları dönemindeki İslâm uygulamalarını bile din dışı sayabilecek aşırı "İslâmcılar" türedi. Egemenliğin temelini ulusa dayandırmak düşüncesi ise her iki yan için de kabul edilmez bir ilke idi. Padişahlar da bu iki tür grup arasında gidip geldiler.

- Bütün bu çalkantılara rağmen sözünü ettiğimiz 150 yıl içinde Türk toplumuna ister istemez bazı yeni düşünceler girmiş; pek kavranılsa bile özellikle siyasal özgürlüklerin değeri iyi kötü sezilmeye başlanmıştır.

Yukarıda söylediklerimiz Islahat Döneminin özellikleridir. Şimdi bu özelliklerle örülmüş dönemde neler yapılmıştır, yahut daha yerinde bir deyişle "neler yapılmaya çalışılmıştır?" Kısaca gözden geçirelim.

Yukarıda belirttiğimiz genel özelliklere sahip ve uzun bir zaman alan Osmanlı Islahat hareketlerini aşağıda okurken, her evreyi, ayrı ayrı değerlendirmeye çalışınız.

Islahat Hareketlerinin Gelişim Çizgisi

Yukarıda söylediklerimize rağmen, Osmanlı Islahat Hareketi genel çizgisi itibarıyla tutarlı bir grafik gösterir. Bu çizgiyi şu başlıklarla çizebiliriz: İlk önce ordunun yetersizliği ve Batı teknolojisinin ve eğitiminin orduyu sokulması reformun da başlangıcıdır. Ardından, iyice bozulan toprak düzeninin kaldırılması, âyanlığın tasfiyesi ile merkez yönetiminde çağdaş bazı değişikliklere gidilmesi, bürokrasinin düzeltilmesi, yurttaşlara can, mal, ırz güvencesi verilmesi, yerel yönetimlerde islahat, çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmaya çalışılması, yeni yetişen aydınların padişahın mutlak gücünü yavaş yavaş tartışma konusu yapmaları, Osmanlı Devletinin anayasalı bir monarşi durumuna gelmesi...

Bu çizgi dosdoğru, sağlam bir ilerleme göstermedi. Arada kırıklar, bozukluklar, geriye dönüşler yaşandı. Bu dönemleri kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Islahat Hareketlerinin Evreleri

III. Selim ve II. Mahmut Dönemi

Yukarıda sözünü ettiğimiz III. Selim, devletteki bozuklukları iyi teşhis etmişti. O, geniş kapsamlı bir düzeltim istiyordu. Ulaşmak istediği düzene "Nizam-i Cedit=Yeni Düzen" adını vermesi, bu özleminin bir ifadesidir. Ama onun bu düşüncelerini gerçekleştirebilecek bir kadro yoktu çevresinde. Sebep, kötü eğitim sistemi idi. Birkaç iyi niyetli aydınla bazı yeniliklere girişti. Oldukça modern ve girdiği savaşlarda başarı gösteren bir ordu kurdu; diplomatik temsilciliklerimizi ilk kez o açtı. Daha yapmak istediği pek çok iş varken, eski düzen yandaşlarınca bir ayaklanma sonucu devrildi. Ardından, yenilik düşmanlarının başa getirdiği kardeşi IV. Mustafa tarafından öldürüldü (1808). Ancak, bazı ileri görüşlü kişilerin yardımıyla bu padişah da devrildi. Bu işi yapan bir âyandı (Alemdar Mustafa Paşa). Bu kişi Osmanlı Devleti içinde feodal güçlerle padişah arasında bir yetki bölünmesi ile tekrar bir canlanma başlayacağını umuyordu. Tahta çıkardığı II. Mahmut (1808-1839) ise Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarlarından biri idi. Padişahla âyanlar arasındaki bir yetki bölüşülmesinin, sonunda merkez gücünü ortadan kaldırıp devletin parçalanmasına yol açacağı bilincinde idi. Bu nedenle Alemdar'ın ona diğer âyanlarla birlikte imzalattığı ve tarihe "Sened-i İttifak" adıyla geçen belgeyi hiç dikkate almadı. Alemdar da ortadan kaldırıldı.

II. Mahmut, amcası III. Selim'in hedeflerini kavramış ve onları gerçekleştirilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde sağlam düşünceler üretmişti. İlk önce ona engel olmak isteyenleri ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bunlar başlıca âyanlar ile yeni ordu

istemeyen yeniçeriler idi. Bu hükümdar, büyük iç ve dış zorluklara rağmen yılmadı. Ayanların siyasal güçlerini yok etti. Ama ekonomik güçlerini ortadan kaldıramadı. Gene de bu, merkezî devletin gücünü arttıracak bir yoldu. 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı kaldırdı. Ardından, 16 .yüzyıldan beri değişmeyen merkez örgütüne yeni bir biçim verdi. Osmanlılarda sadece devlet işlerini -yargı dışında- görecekt uzmanlaşmış kişiler yetişmemişti. Bu nedenle devlet birimleri dağınıktı. Bir yüksek memur, bazen komutanlık eder, ardından yönetim işleriyle görevlendirilir, sonra da vergi sorumlusu yapılabilirdi. II. Mahmut tarihimizde ilk kez devlet işlevlerini birbirinden ayırdı. Bakanlıkları kurdu. Her bakanlığı kendi görev alanına göre örgütledi.

II. Mahmut, durmadan ayaklanan gayrimüslim yurttaşları devlete tekrar bağlamanın yollarını araştırıyordu. Bunun da bir hukuk reformundan geçtiğini anlamıştı. Gayrimüslimler gerçi her açıdan güvenlik altındaydılar; ama Müslüman yurttaşlarla eşit değillerdi. Daha fazla vergi öderler, devlet işlerine karıştırılmazlardı. Padişah büyük bir eşitlik reformu hazırlarken, bu önemli işi yürütecek memurların durumunu düzeltmek ihtiyacını duydu. Memurlar, sizlere yukarıda anlattığımız gibi padişahın kulu sayılıyor ve tam bir can ve mal güvensizliği içinde bulunuyorlardı. Ayrıca düzgün bir aylık sistemleri yoktu. II. Mahmut, memurları bugünküne benzer statüye kavuşturdu. Onların "kul" olarak görülmelerini ortadan kaldırdı. Canlarını ve mallarını, hazırladığı bir yasa ile güvence altına aldı. Onlara düzenli aylıklar bağladı. Ardından asıl büyük reformunu yapacağı sırada genç sayılacak yaşta öldü.

Postadan itfaiyeye, polisten modern askerî okullara ve tıbbiyeye kadar bugünkü pek çok kurumumuzun temelini atan bu büyük padişah aynı zamanda korkunç dış sorunlarla uğraşmıştır. 1806-1812 Türk-Rus Savaşı sonunda Sırbistan onun zamanında özerk oldu. Yunan ve Arnavutluk ayaklanmaları gene bu padişah zamanında çıktı. 1828-29 Türk-Rus Savaşı sonunda ağır bir yenilgi ile, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldık. Ardından ayaklanan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve Arap ulusçuları olan Vahhabilerle uğraştı. Bütün bu zorluklara rağmen Osmanlı tarihinin en reformcu padişahı sanını almıştır.

Tanzimat Döneminin Açılması

II. Mahmut'un ölümünden sonra başa geçen oğlu Abdülmecit (1839-1861) babasının yolundan daha hızlı adımlarla gitti. Rusya karşısında bizi destekleyen İngiltere ve Fransa'nın da özendirmesiyle çıkardığı iki büyük ferman İslâm tarihinde çok önemli yenilikler sayılır.

3 Kasım 1839 günü ilân edilen "Tanzimat Fermanı" ile devletin içine düştüğü durumdan kurtulmanın ilk çaresi olarak yurttaş ile devlet arasındaki ilişkiyi tekrar sağlamlaştırmak olduğu belirtiliyor. Bu nedenle iyice yozlaşmış adalet işleri bir düzene kavuşturulacaktır. İlk kez bütün yurttaşlara yaygın bir ceza yarası yapılacaktır. Yurttaşlar, istisnasız bu yasaya göre suç sayılan eylemlerinden dolayı yargılanıp, gene sadece yasada olan cezalara çarptırılacaklardır. Yargılamalar bağımsız yargıçlarca ve açık olarak yapılacaktır. En önemlisi, yüzlerce yıl ölüm cezası verme hakkını bile elinde tutan padişah -hiçbir halk hareketi, ihtilâl vb. olmadan- salt kendi isteği ile bu yetkisinden vazgeçmektedir. Diğer yandan bağımsız mahkemelerin verdiği yasal idam cezaları ise padişahça onaylanmadan yerine getirilmeyecektir. Bu fermanla vergi adaletinin sağlanması, askerlik süresinin kısaltılması gibi başka ilkeler de konulmaktaydı. Ama bunlar içinde en önemlisi ilk söylediklerimizdi. Bir de yasaların yapılması padişahın veya vekillerinin keyiflerine bırakılmamakta, bir uzmanlar kurulunun hazırladığı tasarıların yasalaşabileceği de bildirilmektedir.

Hukuk devleti ne demektir? İlk koşulu nedir?

Hukuk devletinin anlamını önümüzdeki yıl kavramaya çalışacağız. Kısaca belirtmek gerekirse hukuk devleti, yurttaşını rahat ve huzur içinde yaşatan, onun canını, malını ve onurunu koruyan, egemenliğin kaynağını yurttaşın dayandıran ve onu bütün özgürlüklerle donatan devlettir. Hukuk devleti demokrasinin önkoşuludur. Hukuk devletinin ilk ve en önemli varlık temeli ise içinde yaşayan bütün insanlara

can güvencesi vermesidir. Bu da ancak yasaya uygun davranılmak, adil bir biçimde yargılanmak ile sağlanır. Diğer koşullar bunun ardından gelirler. İşte Tanzimat Fermanı ile bütün Osmanlı yurttaşlarına hukuk devletinin bu ilk ve belki en önemli ilkesi tanınmış oluyordu. Padişahın ceza verme yetkisinden vazgeçmesi de bu adımın sağlamlığını artırmaktadır.

Abdülmeccit 28 Şubat 1856 tarihinde, sona eren ve zaferimizle sonuçlanan Kırım Savaşında İngiliz ve Fransız devletlerini iyice yanına çekebilmek için aslında çoktan beri yapmayı da düşündüğü ikinci reformunu "Islahat Fermanı" adıyla ilân etti. İşte bu Ferman İslâm hukukuna büyük bir yenilik getirmektedir. Müslüman olan ve olmayan yurttaşlar arasında yasalar karşısında tam eşitlik sağlanmaktadır. Gayrimüslim yurttaşlar artık modern bir hukuk devletinde olduğu gibi her bakımdan yasalar karşısında eşit olacaklardı. Vergi adaletine kavuşacaklar, devlet hizmetine de alınacaklardı.

Tanzimat döneminin değerli devlet adamları bu ilkelerin uygulamaya geçirilmesi için, şeriatın düzenlemediği konularda Batıdan yasalar almaya başladılar. Böylece hukuk alanında Batıya açılma da başladı. Diğer yandan, İslâmiyetin kesin olarak koyduğu kurallara hiç dokunulmadı. Böylece hukuk iki başlı bir duruma geldi. Diğer yandan Tanzimatçılar, Türk toplumunun geri kalmışlığında en önemli rolü oynayan eğitim sorununa da el attılar. II. Mahmut'a kadar devlet, eğitim işleriyle hiç ilgilenmezdi. II. Mahmut bu alanda yenilikler yaptı. Tanzimatçılar eğitim atılımlarını hızlandırdılar. Yeni orta öğretim kurumları ile yüksek okullar açıldı. Ama doğrudan doğruya din eğitimi veren medreselere de dokunulmadı. Böylece eğitim alanında da çift başlı bir düzen oluştu.

"Meşrutiyet" sözcüğünün kafanızda canlandırdığı kavram nedir?

Meşrutiyet Döneminin Açılması

Bütün bu düzeltimler özlenen sonuçları veremiyordu. Her şeyden önce, bağımsızlık isteyen gayrimüslim yurttaşları bu isteklerinden vazgeçirmek mümkün olmuyordu. Bazı hukuk reformları ile ulusçuluk duygusunu bastırma girişimi çıkar yol değildi. Avusturya gibi çok güçlü bir devlet, içinde barındırdığı uluslarla aynı dinden olduğu halde, örneğin Macarların ayaklanmalarıyla başa çıkamamış, sonunda onlara çok geniş bir özerklik tanımak zorunda kalmıştı. Diğer uluslar için de durum aynıydı. Osmanlı Devleti ise hem ekonomik ve kültürel açıdan Avusturya ile karşılaştırılamayacak derecede zayıftı, hem de ayaklanan uluslar zaten Hristiyanlardı. Hemen bütün Avrupa'nın desteği arkalarında idi. İşte bu nedenlerle dış felâketler birbirini izliyor, yapılan düzeltimler bir türlü istenilen sonuçları veremiyordu. Bu durumda, Tanzimat döneminde yetişen ve Batı siyasal sistemini bir ölçüde kavramış sayıca az bir aydın grubu yeni bir kurtuluş çaresi önerdi: O zamana kadar yapılan reformlarda siyasal bir nitelik yoktu. Halkın egemenliğe ortak edilmesi, siyasal özgürlüklerle donatılması düşünülmemişti. Osmanlı Devletinde belki bir ölçüde can güvenliği sağlanmıştı; ama halk yönetime katılamıyordu. Bu imkân verilirse çeşitli uluslar yönetime katılacaklar, böylece bir "Osmanlılık" ruhu doğacak, her türlü özgürlüğe sahip olan insanlar devletin birliğini bozma düşüncesinden uzaklaşacaklardı. Halbuki Abdülmeccit'in ölümünden sonra tahta çıkan Abdülaziz (1861-1876) böyle bir gelişmeden nefret ediyordu. Sadece yerel yönetimler düzenlenirken halkın da birkaç temsilci seçmesine razı olmuştu. Özgürlük, parlamento gibi sözler bu padişaha çok ters geliyordu. Böylece 1870 yılına doğru Türk tarihinde ilk kez siyasal özgürlükler uğrunda bir mücadele başladı. Genç Osmanlılar adı verilen aydınlar grubunun düşünce düzeyinde yaptığı mücadeleyi padişah hoş karşılamadı. Halbuki bu aydınların tek istedikleri, padişahın yanında halkın seçtiği bir meclisin bulunup yönetime katılmasıydı. Cumhuriyet düşüncesi bu aydınlara tamamen yabancı idi.

Zaten Atatürk'e kadar hiçbir Türk-Osmanlı aydını "Cumhuriyet" rejimini savunmamıştır. En ileri düşünceli aydınlar bile yetkileri sınırlı bir padişahın yönetiminde kalmayı tercih etmişlerdir. Diyebiliriz ki cumhuriyet düşüncesi hemen hemen hiç yandaş bulamamıştı o zamanlar.

Baskı altında bulunan aydınlar gizli bir mücadele yürütürken Balkanlarda gene büyük huzursuzluklar çıkıyordu. Bulgarlar da ayaklanmıştı. Sırbistanla savaş başlamıştı. Bütün bu olaylar cereyan ederken 1853 yılından beri dışarıdan borç para alan devlet iflâs ettiğini bildirmişti. Borçlarını ödeyemeyecekti. Bu olumsuz gelişmelerden padişah sorumlu tutuldu. 1876 yılında artık tam anlamıyla düzenli bir ordu haline gelmiş silâhlı kuvvetler ile sivil aydınların işbirliği sonucunda Abdülaziz tahttan indirildi.

Böylece modern Türk ordusunun siyasal yaşama müdahalesinin de başlangıcı bu olaydır. Bundan sonra, yeni Türk devleti kuruluncaya kadar Osmanlı ordusu siyasette son sözü söyleyecektir. Ordunun bu gücü, ıslahat hareketleri sırasında çağdaş aydınların yetiştiği ilk ocak olma niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Abdülaziz'in yerine geçirilen V. Murat aydın bir hükümdardı. Ama kısa bir süre sonra akıl hastalığına tutulduğu için aynı yıl o da tahttan indirildi ve yerine veliaht Abdülhamit Efendi, Sultan II. Abdülhamit adıyla tahta çıktı.

Birinci Meşrutiyet

II. Abdülhamit tahta çıkarken yurttaşların yönetime katılmalarını sağlayacak bir anayasa kabul ve ilân edeceğine söz vermişti. Böylece aydınların dileği yerine gelmiş olacaktı. Gerçekten bu hükümdar hemen bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa, örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde ve Fransa'da yahut başka Avrupa toplumlarında olduğu gibi halkın bir baskısı sonunda ilân edilmemişti. Sadece ufak bir grup asker ve sivil aydının isteği üzerine hazırlanmıştı. Anayasayı yapan güç, egemenliği kesinlikle elinde tutan padişah olduğu için onu değiştirmek ve kaldırmak hakkı da hükümdara aitti.

23 Aralık 1876'da ilân edilen Anayasa (Kanun-i Esasi) aslında özgürlükçü bir rejim getirmiyordu. Egemenlik kayıtsız-şartsız Osmanlı ailesine aitti. Padişahın yetkileri Şeriat çerçevesinde mutlakti. Osmanlı yurttaşlarının siyasal parti kurma ve toplantı özgürlükleri yoktu. Birkaç temel özgürlüğün ise sınırlanma çerçevesi çizilmemişti. Tek yenilik bir kanadını halkın (Heyet-i Mebusan), diğer kanadını padişahın (Heyet-i Âyan) seçtiği bir parlamento kurulmasıydı. Ama bu parlamentoya yasama yetkisi verilmemişti. Yürütmeyi denetleme işi de padişahındı. Bu meclisler birer danışma kurulu gibi idiler. Kanun tasarılarını görüşür ve üzerinde düşüncelerini söylerlerdi. Yasama yetkisi padişaha aitti. Gene hükümeti kuran, görevden alan padişahı. Yargı güvenliği kesin değildi. Bu bakımdan anayasa Tanzimat Fermanı'nın bile gerisine düşüyordu.

Anayasa ilân edildikten kısa bir süre sonra, 1877-78 Türk-Rus Savaşı başladı. Bu 19.yüzyıldaki dördüncü Rus savaşıydı. Savaş, Balkan sorunlarından çıkmış ve bütün büyük devletler bizi yalnız bırakmışlardı. Rus orduları İstanbul'a (Yeşilköy'e) kadar geldiler. Doğuda da Erzurum önlerine ulaştılar. İstanbul'u Ruslara kaptırmak istemeyen İngiltere ile diğer büyük devletlerin baskısı altında Ruslar bizimle ağır bir önbarış (Ayastefanos önbarışı) imzalayıp çekildi. Bu barış ile Osmanlı Devletinin Balkanlardaki varlığı sona eriyor gibiydi. Bu önbarış aynı yıl Berlin'de biraz değiştirildi, koşulları hafifletildi. Ama artık Balkanlarda sadece Makedonya ile Arnavutluk ve Bulgaristan'ın ufak bir bölümü bize bırakılmıştı. Doğuda ise Kars, Ardahan ve Batum Ruslara verilmişti. Bize bağlı gözüken Sırbistan, Romanya, Karadağ da tam bağımsız olmuşlardı. Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yönetimine konulmuştu. Bulgaristan ise hemen hemen tam bağımsız gibi bir statü almıştı. Ayrıca Kıbrıs Adasının yönetimi de İngilizlere bırakılmıştı.

İstibdat Dönemi

Yenilgi sırasında Mebuslar Meclisinde hükümet ağır eleştirilmişti. Bu ağır hezimetin sorumluları aranmıştı. Böyle bir tartışmaya kızan II. Abdülhamit her iki meclisi de tatil etti (1878) ve tam 30 yıl onları bir daha toplamadı. Doğrudan doğruya kişisel yönetim kurdu. Tam bir diktatör gibi hareket etti. Devleti bir ölçüde parçalanmaktan kurtarmaya çalıştı ise de Doğu Rumeli, Mısır, Girit gibi yerlerin de yitilmesini

önleyemedi. Bu arada II. Abdülhamit dış borçları ödemeye çalıştı. Alacaklı devletlerin "Düÿûn-i Umumiye" [Genel Borçlar Yönetimi] adı altında uluslararası bir örgüt kurarak, devlet gelirlerine el atmalarını da önleyemedi. Bu arada tamamen Batı esaslarına göre öğretim yapan pek çok okul kurdu. Öyle ki, Cumhuriyet dönemine kadar en fazla okul bu hükümdar zamanında açılmıştır.

Bu yönetim sıklığına rağmen işler iyi gitmiyordu. Yeni kurulan Almanya bize yanaşmaya başlamıştı. Bu da İngiltere'yi kızdırıyor ve Rusya ile birlikte hareket etmeğe başlıyordu. Balkan devletleri ise Makedonya'da durmadan çete savaşları çıkartıyorlardı. Malî bakımdan iflâs sürüyordu. İşte II. Abdülhamit'in açtığı okullardan yetişen yeni bir kuşak bu gidişi hiç de iyi görmüyordu. Onlar özellikle boğucu istibdat yönetimi altında hiçbir gelişme olamayacağını ileri sürüyorlardı.

"İttihat ve Terakki" deyimini size neler anımsatıyor?

II. Abdülhamit'in açtığı okullar arasında bir hayli askerî nitelikte olanlar da vardı. Bu okullarda gençler daha rahat yetişme imkânı buluyorlardı. Zira okul komutanları arasında gidişten hoşnut olmayanlar, öğrencilerinin olumlu düşünceler üretmelerini hoş karşılayabiliyorlardı. Bu nedenle, mezun olan genç subayların hemen hepsi padişahın istibdat rejimine karşı idiler. Gittikleri yerlerde bulunan ve aynı düşünceleri paylaşan diğer aydınlarla buluşup gizli dernekler kuruyor ve özgürlük mücadelesini yeraltında yürütmeye çalışıyorlardı. Bu aydınlar da "Genç -jön- Türkler" adı takılmıştı. 1875-1885 yılları arasında doğan ve 19. yüzyıl sonlarında artık görev alacak niteliklere erişen bu gençlerin güttükleri karşıcılık çığ gibi büyüyordu. Giderek, bütün gizli dernekleri çatısı altında toplayan bir başka büyük örgüt kuruldu: "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti". Sonradan iki sözcük yer değiştirip "İttihat ve Terakki" adını aldı. "Birleşme ve İlerleme Derneği" biçiminde bugünkü Türkçeye çevirebileceğimiz bu dernek, Türk tarihinin en önemli olaylarının bir bölümünü ya hazırlamış, ya da dolaylı da olsa onların doğmasına yol açmıştır. Bu dernek mensupları özellikle Makedonya'da çok rahat çalışıyorlardı. Zira sürekli olarak Balkanlı ulusların çete savaşlarına sahne olan bu ülke parçasındaki huzursuzlukların giderilmesi için hükümet en seçme askerî birlikleri oraya gönderiyordu. Makedonya'da iyice güçlenen dernek, arasına II. Abdülhamit'in her yana korku salan hafiyelerini sokmuyor, amacına erişmek için gizlice çalışıyordu.

20. yüzyıl başında bütün dünya dengesini altüst eden Almanya'nın İngiliz çıkarlarını büyük ölçüde tehdit etmesi ve bu arada Osmanlı Devletine yanaşması Rusya'nın işine geldi. O zamana kadar Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde iddia sahibi olmasını önleyen İngiltere şimdi, gizli bazı antlaşmalarla, başta İstanbul olmak üzere Rusların göz diktiği her yerin onlara verilmesine razı gelmişti. Zira, Osmanlı Devletine yanaşacak bir Almanya, oradaki güçsüz Rusya'dan daha tehlikeli olacaktı. İngiltere bu yolla, Balkanlar üzerindeki Rus çıkarlarının doğuracağı tehlikeden rahatsız olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile onun bağlaşığı durumunda bulunan Almanya'yı da Rusya ile karşı karşıya getirmiş bulunuyordu.

Sürekli olarak Avusturya'ya karşı ayaklanan Macarlar sonunda, 1866'da bağımsızlıklarını kazandılar. Ama yüzlerce yıl süren ekonomik ve kültürel çıkarları ve ayrıca kendilerini her an yutabilecek Rusya'ya karşı yalnız kalmamak için 1867'de, bağımsızlıklarını içte muhafaza etmek kaydıyla Avusturya ile birleştiler. Avusturya İmparatoru, Macarların da kralı oldu. O tarihten sonra bu devlet birliğı iki adla anılmaya başladı: "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu"

İkinci Meşrutiyet

Bu ince siyasal pazarlıklarda üzerinde ödün verilen öge ise Osmanlı Devleti idi. O dönemin en güçlü devleti İngiltere, Osmanlı Devletinin parçalanmasını artık onaylıyordu. İşte Alman gizli servisleri bu haberi genç subaylara ulaştırdılar. II. Abdülhamit'in ürkek ve ihtiyatlı siyasetini yersiz bulan ve ancak yeniden anayasalı bir monarşiye dönülmekle yurdun kurtarılacağına inanan İttihat ve Terakki Derneği'nin asker üyeleri 1908 temmuz ayı içinde Saraya başkaldırdılar. Padişahın bu hareketi bastırma girişimleri işe yaramadı. Sonunda II. Abdülhamit, 1878

yılından beri kapalı bulunan parlamentoyu [Meclis-i Umumi] yeniden toplama kararı aldı. Bunun için de Mebus seçimlerinin yapılmasını irade etti (23 Temmuz 1908). Böylece tarihimizde "İkinci Meşrutiyet" adı verilen dönem açılmış oldu.

İttihatçılar padişahın kararını sevinçle karşıladılar. Sultana karşı bir sempati doğdu. Zira, daha yukarıda da söylediğimiz gibi, devletin bir "cumhuriyete" dönüştürülmesi yolunda hiçbir iddia yoktu. Meşrutî bir yönetim yeterli görülüyordu.

"Meşrutiyet" ne demektir acaba?

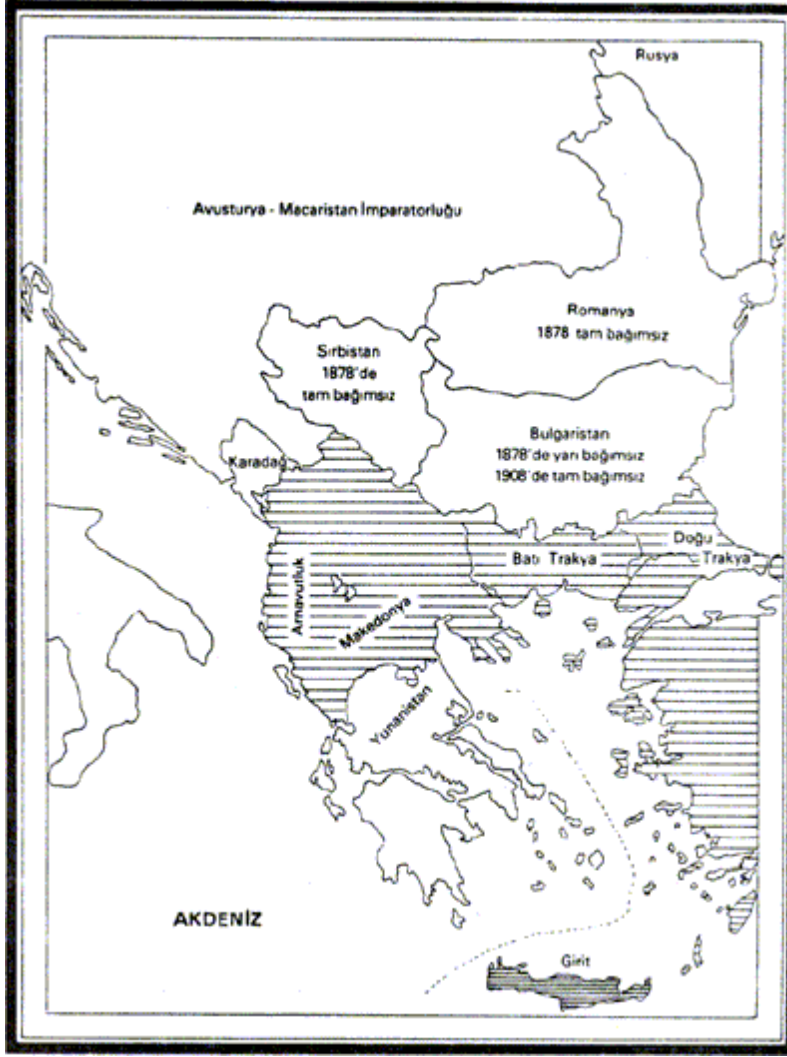
Hemen yanıtını verelim: Meşrutiyet sözlük anlamı bakımından "şarta bağlanmış" demektir. Bunun siyasal ve hukuksal karşılığı, bir hükümdarın yetkilerini demokratik bir anayasa ile "şarta bağlamak", yani halkla hükümdar arasında bir yetki paylaşmasına gidilmesidir.

Seçimler yapıldı ve parlamento kuruldu. Ama anayasadaki eksiklikler dolayısı ile hükümet padişaha bağlıydı. Halkın temsilcileri olan Meclis-i (Heyet-i) Mebusan'ın hiçbir yetkisi yoktu. Böylece bir siyasal bunalım doğdu. Genç subayların genellikle Alman yandaşı olduğunu ve şimdi Osmanlı Devletinin belki güçleneceğini düşünen İngilizler, Ordudaki alaylı-okullu subay ayırımını kışkırttılar. Ayrıca meşrutiyetin şeriatı aykırı olduğunu ileri süren kışkırtmalar yaptılar. Özellikle Kıbrıs'ta yetiştirdikleri "Derviş Vahdeti" adlı bir İngiliz casusu, sözde şeriatçı gibi görünerek, "Volkan" adıyla yayınladığı gazetede gericilik çığırtkanlığı yapıyordu. Sonunda bu kışkırtmalar ürününü verdi. 31 Mart 1909'da [düzeltilmiş takvime göre 13 Nisan'da] İstanbul'da büyük bir gerici ayaklanma çıktı. Gerçi padişah bu ayaklanmanın çıkmasında bir etken olmamıştı. Ama istemeye istemeye ilân ettiği Meşrutiyet yönetiminden gene vazgeçilir ve hızla yitirdiği yetkilerine yeniden kavuşabilir umuduyla olup bitenleri sarayından seyretti; emrindeki büyük muhafız gücünü ayaklanmanın bastırılması için kullanmadı.

Ayaklananlar, meclisleri bastılar; bazı gazetecileri ve subayları şehit ettiler. Bu olay İttihat ve Terakki Derneğinin merkezi olan Selânik'te duyulunca, ordu harekete geçti. Acele bir askerî kuvvet İstanbul'a gönderildi [Hareket Ordusu]. Ayaklanma hemen bastırıldı. Elebaşları ağır cezalara çarptırıldılar. Meclisler yeniden toplandı ve o günün koşulları içinde suçlu gibi görünen II. Abdülhamit'i tahttan indirdi. Yerine V. Mehmet Reşat geçirildi.

Unutmayalım: Devlet sona erinceye kadar anayasayı değiştirme yetkisi padişahındır. 31 Mart olayını bastıran ve yeni padişahı tahta çıkaran İttihatçılar, ona anayasada değişiklikler yapılması için önerilerde bulundular. Zaten her işe kayıtsız kalan yaşlı yeni Sultan bu istenilenleri yerine getirdi. Anayasada gerçekten olumlu değişiklikler yapıldı. Herşeyden önce siyasal örgütlenme ve toplantı hakları yurttaşlara tanındı. Böylece Türk demokrasi tarihinde gerçek anlamıyla siyasal partilerin kurulması dönemi de açılmış oldu. Ayrıca, Meclis-i Mebusan'ın yetkileri artırıldı; hükümetin Meclise karşı sorumluluğu kabul edildi. Padişahın yasama yetkisi daraltıldı. Yargı güvensizliği yaratan hüküm (113. madde) kaldırıldı. Daha başka değişiklikler yanında en önemlileri bunlardır. Artık Osmanlı toplumu demokrasi yolunda ilerleyebilirdi.

Ama bu sadece kuramsal bir dilekti. 30 yıl yeraltında, gizli ve yasa dışı yapılan özgürlük mücadelesi, aslında "özgürlük" ve "demokrasi" kavramlarının düşünsel ve hukuksal açıdan geliştirilmesi yolunda hiçbir katkı getirmemişti. Tersine, bu yolda yapılan mücadele zorbalık ve gizlilik yolunu bir siyasal yöntem haline getirmişti. Evet, İttihatçılar ülkeye özgürlük getirmişlerdi; ama bu özgürlüğü onlara borçluydu halk. Öyle ise artık parti haline gelen İttihat ve Terakki siyasal iktidara sahip olmalıydı. Bu parti içinde askerlerin ve başka memurların da bulunması, tam bir karmaşa yaratıyordu. İttihatçılara karşı kurulan partiler de güçleniyordu. Halbuki 1878'de parlamento dağıtılmayıp, kısıtlı da olsa bir düşünce özgürlüğü içine girilseydi, Türk demokrasi kültürü ağır da olsa gelişecek, aşağıda anlatacağımız olumsuz hareketler görülmeyecekti. Yasal bir özgürlük mücadelesi, yeraltında bir yasa dışı örgütlenme ve bunun doğurduğu kötü alışkanlıklara yol açmayacaktı. İşte, bütün üstün yöneticilik niteliklerine rağmen, II. Abdülhamit bu sonuçları kestirememiştir.

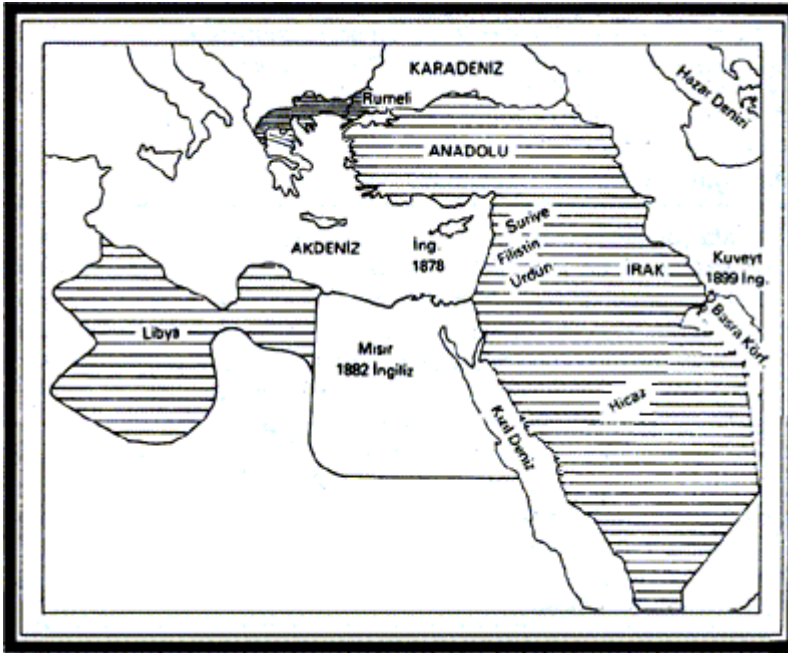
Harita 1/A. XX. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'nda ve Ege Denizi'nde Egemen Olduğu Yerler.

! *Subaylığının ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki Derneğine sempati besleyen Mustafa Kemal Bey, partinin böylesine bir yapı almasından hiç hoşnut değildi. Ona göre, ordu mensupları derhal politikanın içinden çekilmeli ve demokrasi mücadelesini sivillere bırakmalıydı. Aksi halde bir felâket içine girilecekti. Olaylar O'nun bu görüşünün ne kadar doğru olduğunu gösterecektir. İşte bir büyük Önderin belirme evresine girilmişti.*

Trablusgarp ve Balkan Savaşları

Anayasada yapılan değişikliklere rağmen, İttihatçılar normal yollarla iktidara gelemiyor, bu da asker ve sivil bir üst yönetici kadrosundan oluşan örgüt çok rahatsız ediyordu. Kendilerine karşı olanları cinayet gibi akıl almaz yollarla susturmayı bile göze alıyorlardı. Ülke giderek bir kargaşa içine sürükleniyordu. Bu kargaşadan elbette bazı güçler yararlanacaktı. Daha Meşrutiyet ilân edilir edilmez Bulgaristan tam bağımsızlığını ilân etmiş, Berlin Barışına göre sadece yönetimi Avusturya-Macaristan'a bırakılan Bosna -Hersek bu imparatorluk tarafından resmen topraklarına katılmıştı. Girit adası halkı tamamen Yunanistan'a bağlandığını bildirmişti. Aslında bunlar zaten daha önce gerçekten yitirilmiş ülke parçalarının şimdi devletler hukuk açısından da elimizden çıkışını gösteriyordu. Bu nedenle hiçbir şey yapamadık. 1910 yılında artan kargaşa üzerine ise daha kötü gelişmeler oldu. Büyük devletler arasında yerini oldukça geç alan İtalya, karşı kıyısında güvenli bir sömürge istiyordu. Trablusgarp [Libya] onlar için biçilmiş

kaftandı. Diğer büyük devletlerin izniyle Afrika'da elimizde kalan bu son toprak parçasını İtalyanlar birdenbire işgal etmeye başladılar (28 Eylül 1911). Osmanlı Hükümeti bu durumu sadece protesto edebildi. Zira bu işgale karşı gönderecek deniz gücü yoktu. Sadece, o büyük yurtsever kuşak, yani birkaç yıl sonra çoğu cumhuriyeti kuracak kadro içinde bulunacak olan genç subaylar - gizlice Libya'ya gidip oradaki yerli halkı örgütlediler. Aralarında Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Beylerin de bulunduğu bu genç subayların örgüt kurma güçleri öylesine mükemmeldi ki, İtalyanlar ilerleyemediler. Ama bu arada daha büyük bir felâket haberi gelince, bu subaylar acele İstanbul'a çağırıldı. Böylece Trablusgarp, İtalyanlar tarafından kolayca işgal edildi. İtalyanlar, ne olur ne olmaz düşüncesi ile, İstanbul'dan Libya'ya deniz yolu ile yardım gelmesini önlemek için Rodos ile çevresindeki on iki adayı da işgal etmişlerdi. Bu olupbittileri tanımaktan başka çare bulamayan Osmanlı Hükümeti 1912 yılı Ekim ayında İsviçre'deki Ouchy (Uşi) kentinde İtalyanlarla barış imzaladı. Libya İtalya'ya veriliyordu. Rodos ve on iki ada ise Balkan savaşı sonunda Osmanlı Devletine geri verilecekti.

Harita 1/B. XX. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu.

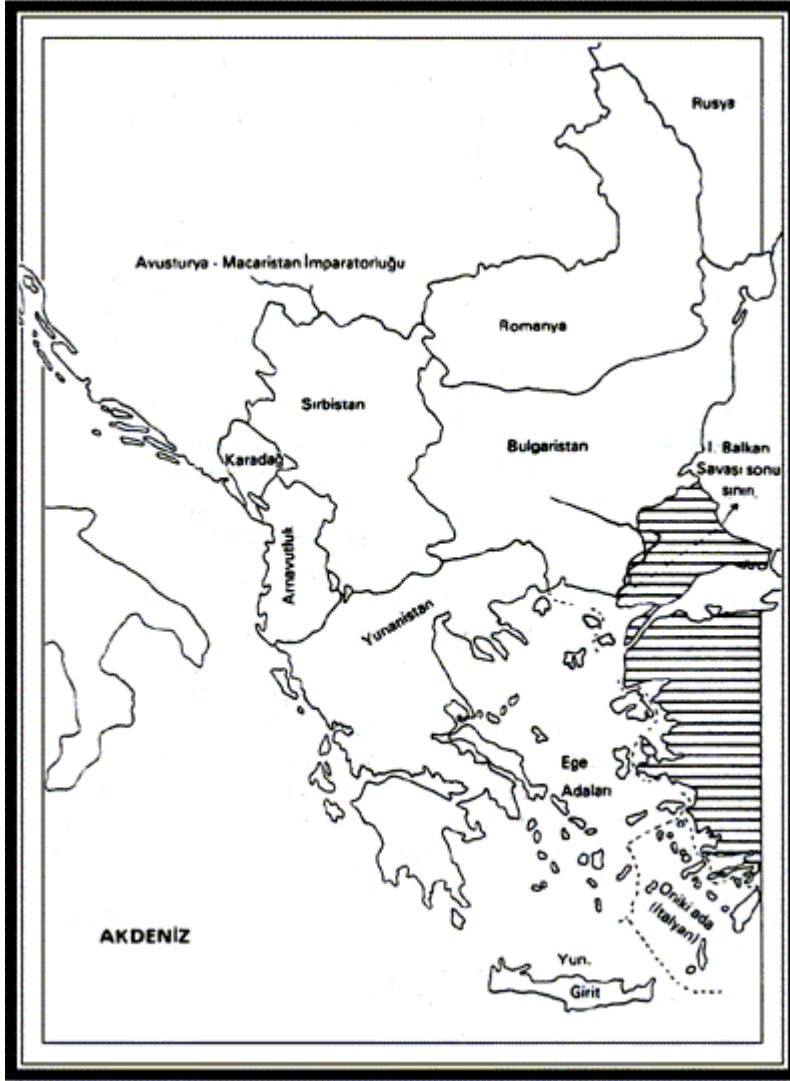
İtalyanlar elbette sözlerinde durmadılar. Bu adaları 1947 yılına kadar ellerinde tuttular. O yıl adaları, İkinci Dünya Savaşını yitirdikleri için Yunanistan'a verdiler. Biz bu savaşa katılmadığımız için aslında kendi malımız olan bu adalar üzerindeki hakkımızı kabul ettiremedik.

Berlin Barışından sonra Balkan Yarımadasında sadece Arnavutluk ve Makedonya bize bırakılmıştı. Ama, genç Balkan devletlerinin hepsinin gözü bu güzel toprak parçası üzerinde idi. Sırp, Bulgarlar, Karadağlılar ve Yunanlılar Makedonya'yı ele geçirmek istiyorlardı. Bu amaçla bazen ortaklaşa çetecilik hareketleriyle oradaki Osmanlı askerî birliklerini rahatsız ediyorlar, bazen de -özellikle II. Abdülhamit'in gerçekten akıllıca siyaseti ile- birbirlerine düşüyorlardı. Ama zararı sonunda gene Makedonyalılar çekiyordu.

Bildiğiniz gibi Yugoslavya'nın parçalanması üzerine 1993 yılında bağımsız Makedonya Devleti kuruldu. Ama bu bağımsız devlet üzerinde başta Yunanistan olmak üzere, Bulgaristan ile küçülmüş yeni Yugoslavya'nın gözü var. Balkanlar bu nedenle yeni bir huzursuzluk içinde...

Bu konuyu Osmanlı Devletini iyice çökertmek için bir fırsat bilen Rusya, Sırbistan'ı kışkırttı. Sırp da Karadağlılar, Yunanlılar ve Bulgarlarla gizli bir antlaşma yapıp 1912 yılı Ekim ayı içinde Osmanlı Devletine savaş açtılar.

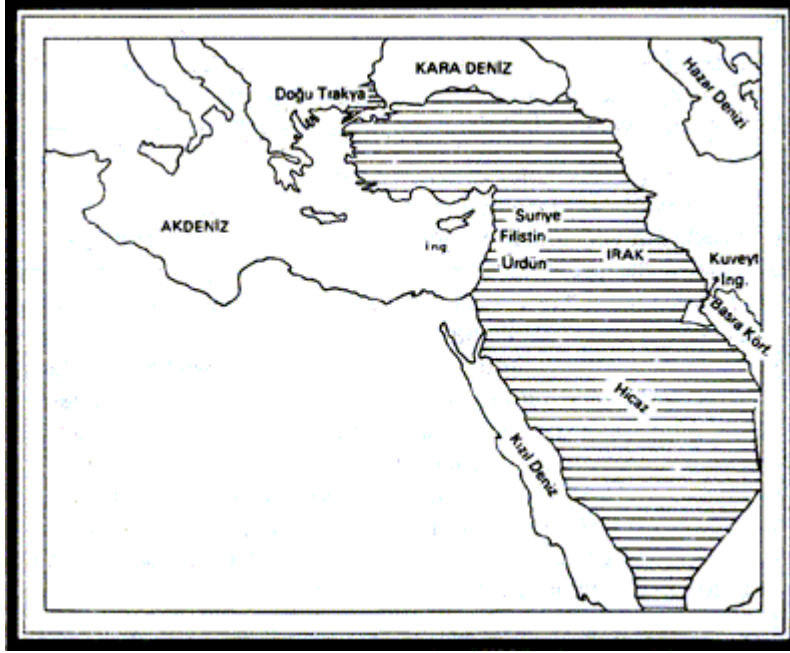

Harita 2/A. İkinci Balkan Savaşı'ndan Sonra Osmanlı Avrupası.

Savaşı Osmanlı Devletinin kazanacağını sanan büyük devletler iş bitince Osmanlılara yeni toprak verilmemesi yolunda anlaşmışlardı. Ama herkesi şaşırtan dehşet verici bir gelişme oldu. Osmanlı orduları ardarda yenildiler. Balkanlara ayak bastığımız Birinci Kosova Meydan Savaşının olduğu yerde yapılan çarpışmayı yitirmemiz (22 Ekim 1912) ne kadar hazin bir olaydır. Osmanlı orduları her yerde ardarda yeniliyordu. Yanya ve Edirne gibi yerlerdeki kahramanca direnişlerimiz boşa gitti. Bulgarlar Çatalca önlerine kadar geldiler. Bu arada Balkanlı devletlerin yönetimi altında kalmak istemeyen Arnavutlar ayaklanıp bağımsızlıklarını ilân ettiler. Makedonya ve Trakya Balkanlılar arasında paylaşıldı. Sonunda 1913 yılı Mayıs ayında imzalanan Londra Önbarışı ile Osmanlı Devletinin batı sınırı Midye-Enez çizgisine kadar geri çekildi. İmroz ve Bozcaada dışındaki bütün Ege adaları da Yunanlılara verildi.

Bu ağır yenilgi, Ordunun her bakımdan politikanın içine girdiğini gösteriyordu. Çeşitli siyasal görüşler, hükümetin aczi, askerlerin tehlike farkına varılmadan terhis gibi sebepler, Edirne de içinde olmak üzere sayısız toprak parçasının yitirilmesi, korkunç bir ekonomik çöküntü, ardı kesilmeyen göç dalgaları ile Anadolu'nun sarsılması gibi sonuçlar doğurdu.

Londra'daki Antlaşma ile Bulgarlara çok büyük paylar verilmişti. Bundan diğer Balkanlı devletler hoşnut kalmadılar. Sırbistan ile Yunanistan 1913 yılı Haziran ayı sonunda gizli bir antlaşma imzaladılar. İlk savaşa katılmayan Romanya da Bulgarlardan pay alabilmek için bu iki devletin yanında yer aldı. Böylece şimdi Balkan devletleri arasında yeni bir savaş patlamıştı.

Harita 2/B. İkinci Balkan Savaşı'ndan Sonra Osmanlı İmparatorluğu.

İttihat ve Terakki Partisi Diktatörlüğünün Başlaması

İttihatçılar ilk Balkan savaşındaki bozgunun iş başındaki politikacıları sorumlu tutuyorlardı. Bu duruma "son" verilmeliydi. Daha Londra'daki barış görüşmeleri sürerken, İttihatçıların ünlü kahramanı Enver Bey, kendisine bağlı birkaç arkadaşı ile 23 Ocak 1913 tarihinde Başbakanlık binasını bastı. Harbiye Nazırı öldürüldü. Bu olay "Babiâli Baskını" adıyla anılır. Bu baskın sonucu hükümet istifa etti. Artık İttihatçılar, bir süre sonra generalliğe yükseltilecek Enver Bey ve yakın arkadaşlarının oluşturduğu bir oligarşik parti yönetimi içinde Osmanlı Devletinin kaderini ellerine almışlardı. "Özgürlük ve demokrasi" türküleri ile açılan İkinci Meşrutiyet dönemi böylece kötü bir diktatörlük rejimi ile noktalanıyordu. Osmanlı Devleti yıkılıncaya, yani 1918 yılının son aylarına kadar ülkenin kaderi bu oligarşinin- en başta Enver Paşanın- elindedir.

Bulgarlar, bu sırada askerlerini Edirne'den çekip yeniden başlayan savaşın cephelerine sevk etmişlerdi. Babiâli Baskını yapılarak yönetimde birinci derece söz sahibi olan Enver Bey bu durumdan yararlanarak Edirne'yi geri aldı. Böylece adı üzerindeki ün daha da arttı. Ancak Edirne'den de ileri gidilemedi. Böylece İkinci Balkan Savaşı ile hiç olmazsa Doğu Trakya'yı kurtarmış oluyorduk. Fakat daha fazlasını elde etmek imkânsızdı.

Yönetimi sıkı bir biçimde ele geçiren İttihatçılar büyük bir ordu düzeltisi yaptılar. Bunun için de Almanya ile işbirliğini iyice artırdılar. Artık çöküşe yol açacak olayların başlamasına birkaç ay kalmıştı.

Bu üniteyi bitirirken şu sonuçları sizlere kısaca açıklamak gerekir: Osmanlı Devletinde yenileşmek için yapılan İslahat hareketleri sonunda oldukça ileri görüşlü, yurtsever bir aydın kadrosu yetişti. Ancak yapılan reformlar ne toplumun ne de devletin yapısını iyileştirebildi. Tek kazanç Türk ulusçuluğu bilincinin doğması ve demokrasi yolunda ilk İslâm toplumu olarak bazı deneylere sahip olmamızdı. Ama bunun yanında Osmanlı Devleti tam bir parçalanma sürecine giriyordu. Demek ki "reform" işe yaramamıştı. Şimdi onun da üzerine çıkıp "inkılâba" erişmek gerekiyordu. Bunun koşulları aşağı yukarı doğmuştu; ama önemli bir vesilenin bu yolu açması gerekiyordu. Bu yol da Birinci Dünya Savaşına girip onu yitirmemizle açılmıştır.

Özet

Oldukça ileri bir devlet yapısıyla tarih sahnesine çıkan Osmanlılar, kendilerinden önce kurulan Türk devletlerinden büyük bir kültür mirası almışlardır. Coğrafi açıdan kısa zamanda genişleyen ve Türklerin kurduğu yüzlerce devlet arasında en uzun ömürlüsü olan Osmanlı İmparatorluğu iki yüzyıldan fazla bir süre o zamanki dünyanın bir numaralı askerî ve siyasal gücü olmuştur. Osmanlı Devleti bunu, kurduğu mükemmel bir toprak düzenine, yurttaşlar arasında gözettiği, o çağa göre çok ileri olan eşitlik ve adalete borçluydu. Ancak Osmanlı hükümdarları tam anlamıyla mutlak yetkilere sahiptiler. Devlet görünüşte dine bağlı idi; ama padişahların gücü zaman zaman hiçbir sınır tanımayabilirdi.

Batıda baş döndürücü ekonomik, toplumsal ve bilimsel gelişmeler başlayınca, 17. yüzyıla kadar Avrupa'yı titreten Osmanlı Devleti bu yenilikleri uzun süre tanımadı; bilemedi. Ancak bu büyük değişimin getirdiği ekonomik zorluklar, bilim ve eğitim düzeyinin yükseltilememesi ile birleşince bir gerileme başladı. Devletin her zamanki düşmanlarına yeni katılan Rusya'nın da içinde bulunduğu savaşlar, Osmanlı toplum ve devlet yapısını tam anlamıyla çürüttü. Fransız ihtilâlinin saçtığı ulusçuluk akımları da parçalanmanın sürecini hızlandırdı.

Bu durumdan kurtulmak için Osmanlı devlet adamları çareler aramışlardır. Bütün 19. yüzyıl bir yandan devletin çözülmesi, bir yandan da bunun önlenmesi uğrunda yapılan reformlarla doludur. Reformların amacı devleti güçlendirmek için yurttaşlar arasında modern devlet anlayışına uygun eşitlik kurmak, insanları güvenliğe kavuşturmaktır. Bu amaçla yapılan hukuk düzeltimleri sonucunda gerçi bazı olumlu sonuçlar alındı. Ama eski bozuk düzen de yenisi yanında yaşadığı için ve ayrıca bu reformları gayrimüslim halkla tutucu Müslüman kesimler benimsemediğinden istenilen mutlu bir gelişme içine girilemedi. Ancak, özellikle Tanzimatla başlayan eğitim atılımları sayesinde yetişen kuşaklarda az da olsa siyasal özgürlüklere ve demokrasiye doğru bir eğilim gözlemlendi. Bu çabalar sonunda, 1876 yılında ilk anayasa ilân edildi. Eksik ve demokratik olmayan bu anayasa bile tam olarak uygulanamadı. 1878'den itibaren anayasaya göre kurulan parlamentolu düzen ortadan kaldırıldı. 30 yıllık bir istibdat dönemi sırasında özellikle yeni açılan okullardan yetişen aydınlar Devleti kurtarmak için son çabalarını gösterdiler. İyi örgütlenmiş bir biçimde istibdatla mücadele ederek anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini sağladılar. Ama bir demokrasi kültürü oluşmadığı için, başlayan İkinci Meşrutiyet dönemi, sonunda İttihat ve Terakki Partisi'nin diktatörlüğü ile bitti. Reformlardan beklenen amaç gerçekleştirilemedi. Bu arada devlet bir hayli küçüldü. 1878 Berlin Barışı ile sona eren Rus-Türk Savaşı Balkanlardaki konumumuzu iyice zayıflattı. Doğu Anadolu'da bazı önemli illerimizi yitirdik. 1913 yılına kadar, elimizde kalan son Balkan illerinden Doğu Rumeli, Mısır, Girit de elden çıktı. 1911-12 İtalyan Savaşı ile Libya ve Rodos ile On iki adayı, 1912-13 arası çıkan ve eski ülkelerimiz üzerinde kurulu genç Balkanlı devletlerin zaferi ile sonuçlanan savaş çok büyük yitkilerle bitti. Bu sırada parti diktatörlüğünü iyice kuran İttihatçılar yurdu Birinci Dünya Savaşına sürükleyecek hazırlıklar içine girmişlerdi [Savaşlardaki yitkileri bu üniteye konulmuş haritaları inceleyip iyice öğreniniz].

Sorular

1. Osmanlı Devletinde padişahın yaptığı işlerin dine uygun olduğunu hangi yetkili saptardı?
 - a. Vezir-i âzam
 - b. Kazasker
 - c. Şeyhülislâm
 - d. Yeniçeri Ağası
 - e. Nişancı

2. Islahat hareketleri başlayıncaya kadar Osmanlı Devletinde en çok ihmal edilen kurum hangisidir?
 - a. Ordu ve donanma
 - b. Toprak yönetimi
 - c. Eğitim
 - d. Bürokrasi
 - e. Ticaret
3. Osmanlı Islahat hareketlerinin asıl amacı hangisiydi?
 - a. Kişiyi siyasal özgürlükleri tanımak
 - b. Bilim ve eğitim düzeyini yükseltmek
 - c. Devleti kurtarmak
 - d. Demokrasiyi kurmak
 - e. Hükümeti güçlendirmek
4. Tanzimat Fermanı ile sağlanan en önemli güvence hangisidir?
 - a. Eğitim özgürlüğü
 - b. Girişim serbestliği
 - c. Can güvenliği
 - d. Eşitlik
 - e. Genel oy
5. "Meşrutiyet" sözcüğünün anlamını aşağıdakilerden hangisi karşılar?
 - a. İstibdatın yasal biçimi
 - b. Cumhuriyetin anayasa ile kurulması
 - c. Bir hükümdarın yetkilerini anayasa ile sınırlaması
 - d. Meşru olan her düzenin adı
 - e. Devlet başkanının seçimle belirlenmesi

Kaynakça

Osmanlı devlet ve toplum yapısı ile reformlar dönemi hakkında pek çok Türkçe kaynak vardır. Bunların içinde en önemli olanları aşağıda gösteriyoruz:

Mustafa AKDAĞ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Ankara 1968.

Gülnihal BOZKURT, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Ankara 1989, X+244 s.

Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara 1947, XVIII+304 s; VI, Ankara 1954, XII+319 S; VII, Ankara 1956, XIII+388 s; VIII, Ankara 1962, XVI+631 s.

Ahmet MUMCU, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul 1996.

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara 1948. XVI+ 632 s.

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1954, XII+881 s.

Coşkun ÜÇÖK, Ahmet MUMCU, Gülnihal BOZKURT, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1996 [Bu kitapta gösterilen diğer kaynaklardan yararlanmak tavsiye edilir].

Sözlük ve Kavramlar Dizini

Alaylı	: Osmanlı Ordusunda ıslahat yapılırken, yeni kurulan askerî okullardan yetişen subay sayısı yetersiz olduğu için, yetenekli erlerden isteyenler terhis edilmez ve subay olarak “alay” içinde yetiştirilirdi. Bu subaylarla modern okullardan yetişen subaylar arasında bir geçimsizlik bulunması çok doğaldı.
Dinamik	: Hareketli, canlı ve coşkulu.
Fetva	: Fıkıh bilen, dürüst Müslümanların bir sorun üzerinde dine uygun çözüm önerilerini gösteren belge.
Kamu Vicdanı	: Halkın belli bir konuda gösterdiği duyarlık.
Kul	: Hukuk açısından, “köle”nin diğer adıdır. Bir insanın hiçbir hakka sahip olmadan mal yerine konulması demektir. Osmanlı Devleti’nde ise “padişah kulları” deyimi köleden çok, padişah iradesine kayıtsız şartsız boyun eğenler anlamına gelirdi.
Müstebit	: İstibdatla yöneten. Her işi kendi keyfine göre düzenleyip yaptıklarına bir sınır tanımayan baş yönetici.
Statü	: Bir insana hukuk düzeninin tanıdığı konum. Örneğin, öğrencilik statüsü, memurluk statüsü gibi.
Şehzade	: Padişahın tahta geçme hakları olan erkek çocuklarına verilen ad.
Tazminat	: Verilen bir zararın giderilmesi veya giderilemiyorsa zarar görenin bir ölçüde hoşnut edilmesi için zarar verence ödenen para.

ÜNİTE 3

Osmanlı Devleti'nin Sona Erme Sürecine Girmesi - Birinci Dünya Savaşı

Bu Ünite...

Bundan önceki Ünite, Osmanlı Devleti'nin yapısını ve gelişmesini kısaca gözden geçirdik. Bu görkemli yapının neden ve nasıl zayıflayıp çökmeye başladığını da gördük. Devleti kurtarmak için girişilen İslahat hareketlerinin bütün çabalara rağmen istenilen sonuçları vermediğini açıkladık. Türk ulusunun kurtuluşu için artık belli başlı bütün kurumlarında devrimsel bir değişikliğe gidilmesi koşuldu. Bunun içinde bir tutamak noktası, vesile gerekiyordu. İşte Birinci Dünya Savaşı'na girmemiz bu vesileyi doğurmuştur. Ünitimizde Savaşın çıkışı arifesinde Osmanlı Devleti'nin durumunu, daha sonra bu Savaşın nasıl çıkıp geliştiğini ve sonuçlarını görüp, Türk İnkılabına neden bir başlangıç oluşturduğunu anlatacağız.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

Lisede edindiğiniz bilgilere dayanarak Birinci Dünya Savaşının önemini, bu savaş sonunda dünyanın çehresinin nasıl değiştiğini ve Türk ulusunun bu değişiklikler içinde aldığı yeri düşününüz.

GİRİŞ

20. yüzyıl, o zamana kadar İnsanoğlu'nun gördüğü en kanlı ve acımasız bir savaşla başladı sayılır. 1914-1918 yılları arasında süren ve pek çok devletin katıldığı bu büyük savaş sonunda dünyanın çehresi öylesine değişti ki, etkileri 20.yüzyılın bitmek üzere olduğu bugünlere kadar uzanmaktadır.

Bu savaşın neden ve nasıl çıkıp geliştiğini biraz aşağıda, sonuçlarını ise bundan sonraki ünitemizde göreceğiz. Bilindiği gibi Osmanlı Devletinin katıldığı bu son savaş onun yıkılmasıyla sonuçlanmıştı. Bu nedenle şimdi, savaş arifesinde devletin nasıl bir görünüm içinde bulunduğunu sizlere açıklamamız gerekmektedir.

"Babiâli Baskını" nasıl bir olaydı? Sonuçları ne oldu ? Bir önceki ünitemizdeki son bahisleri okuyarak bu soruyu yanıtlayınız.

İkinci Meşrutiyet'in de beklenen sonuçları verememesi, aslında çok yurtsever, ama genellikle ileriye göremeyen İttihat ve Terakki Partisi önderlerine devlet yönetimini yüklenme zorunluğunu düşündürdü. Babiâli baskını ile bu olup bitti gerçekleşti. Özgürlük ve demokrasi istekleriyle yola çıkan bu kadro sonunda tam bir parti diktatörlüğü kurdu.

İttihat ve Terakki Partisinin Hedefleri

Bu partinin gerçekten yurtsever kadrosu iyice tükenmeye başlamış olan toplumu canlandırmak amacıyla bazı önemli hedefleri gerçekleştirmeye yönelmişlerdi. Her şeyden önce İttihatçılar, Türk ulusçuluğunu belli bir ideoloji durumuna getirmeye çalışmışlardı. Büyük düşünür Ziya Gökalp'in (1876 - 1924) İttihat ve Terakkinin önde gelen ideoloğu olduğunu söylememiz, bu kadronun Türkçülük bilincini yerleştirmek amacı ile davrandığını gösterir. Gerçi bu "Türkçülüğün" sınırları tam olarak çizilmemişti: İslâm esasları ile yoğrulmuş bir ulusçuluk ile Turancılığa kadar uzanan ve ırkçı diyebileceğimiz görüşler, parti içinde zaman zaman su yüzüne çıkıyordu.

Türk "ulusçuluğu=(milliyetçiliği)" toplumsal ve siyasal akım olarak Osmanlı Devleti içinde çok geç belirmiştir. İslâmiyetin ulusçuluğu reddettiği yolundaki kuramsal görüşü bu gecikmenin sebebi sayamayız; zira Osmanlı sınırları içindeki Araplar daha 18.yüzyıl sonlarında ulusçuluk akımları içine girip devlete karşı ayaklanabilmişlerdir (Vahhabi hareketini anımsayınız). Türkler özellikle Balkanlı ulusların uyanışı ile bilinçlenme yoluna girmişlerdir. Balkanlı uluslar bu akımın etkisi altında ardarda bağımsızlıklarını kazanırken, sonunda Türkler de kendi ulusal benliklerini kavramaya başladılar. Sadece bu yolla gerçek bir devletin kurulabileceği görüşü yerleşiyordu. İlkönce "dil"de başlayan Türkçülük, özellikle İttihatçı gençlerin çabalarıyla, 20.yüzyıl başında siyasal gücü olabilen bir akım durumunu alabildi.

Bununla birlikte İttihatçılar "Türkçülük" akımını ilk kez siyasal ve toplumsal boyutu ile tartışma alanına getirdiler. Diğer yandan bu parti yandaşları "Osmanlıcı" bir toplum yapısını da benimsiyorlardı. Başka bir deyişle, toplumun çok uluslu yapısını sonuna kadar savunma kararında idiler. Ancak her türlü yenilik "Türkçülüğün" ışığı altında yapılacaktı.

İttihatçıların bu görüşleri, sizlere, 20.yüzyıl başında Osmanlı-Türk toplumunda yaşayan düşünce akımlarına da biraz ışık tutabilir mi?

İşte, İttihatçılar pek çoğunlukta olmayan ama ideolojik açıdan güçlü sayılabilecek "Türkçülük" akımının temsilcisi idiler. Uzun süren bir istibdat döneminden sonra Osmanlı toplumunda birdenbire çeşitli düşünceler belirmeye başlamıştı. Devlet sona ererken, oldukça geniş bir düşünce yelpazesinin aydınlar arasında göze çarptığını söyleyebiliriz. Bu düşünceler arasında başta "Türkçülüğün" sayalım. Ardından gelenler ise sırasıyla, bir ölçüde İttihatçıları da etkisi altına alan şu akımlardı:

İslâmcılık

Yandaşları oldukça fazla olan bu grup, devletin başına gelen bütün felâketlerden İslâmiyetten uzaklaşma eğilimlerine sahip olanları sorumlu tutuyordu. Bütün arılığı ile yeniden İslâmiyete dönülmeliydi. Bu tür düşüncelerin temsilcileri doğal olarak Tanzimatı bile İslâmiyetten bir sapma olarak değerlendiriyorlardı. Zaman zaman güçlenen, zaman zaman yeraltına inen bu akım bugüne kadar Türk toplum yapısında etkili olmuştur.

Osmanlıcılık

Tanzimat ile uygulamaya konulan, ama köklerini daha II. Mahmut zamanında bulan bir akımdı. Bu akımın temsilcilerine göre dinleri, ulusları, inançları ne olursa olsun, bu ülkede yaşayan herkes "Osmanlı" sayılırdı. Zengin bir etnik karışım, her kesimin birbirine saygılı olması zaten Osmanlı Devletinin kuruluşundaki temeldi. Şimdi Tanzimat ilkeleriyle, bütün bu uluslar aynı haklara sahip eşit yurttaşları bağrında barındıran topluluklar olmuşlardı. Yapılması gereken, bütün bu ögelerin devlet yönetiminde temsil edilmesiydi. Belki Osmanlı tarih geleneğinden de çıkan bu görüş Tanzimat ile uygulama alanına konulmuş ve çok uzun bir süre özellikle egemenlik hakkına sahip olan Osmanlı ailesinin resmî görüşü olmuştu. Ancak, çok uluslu imparatorlukların iyice zayıfladığı, ulusal devlet modelinin giderek benimsendiği bir çağda Osmanlıcılık bütün çabalara rağmen tutunamazdı.

Kişisel Girişim ve Yerinden Yönetim (Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet)

Yandaşları sayıca çok az bir gruptu. Saraya mensup bir aileden gelen Prens Sabahattin (1877-1948) adlı bir aydının başlattığı bu hareket, belki de "kişisel girişime" değer veren ilk akılcı akım olarak Osmanlı toplumu için son derece değerlidir. Prens Sabahattin, yapılan bütün reformların "kişiyeye" değil "devlete" dönük olduğunu anlayabilmişti. O, Osmanlı insanına her bakımdan geniş özgürlükler tanınması ve çeşitli etnik grupların federasyona benzer bir siyasal birlik içinde yaşamalarını öneriyordu. Prens Sabahattin'in kişiyeye değer veren liberal görüşü övgüye değer ise de, federasyon düşüncesi, zaten iyice çözümlenme aşamasına gelen Osmanlı Devleti için geçerli sayılamazdı.

Bu düşünce akımları arasında üyelerinin sayısı çok az olan ufak bir sosyalist grup da bulunuyordu. Sosyalist düşüncenin gelişmesi için güçlü bir sanayiye ve işçi sınıfına ihtiyaç vardır. Bunun için de öncelikle ulusal bir burjuvazinin yaratılması gerekti. Ama Osmanlı toplumu bütün bu gelişmelerin çok, ama çok gerisindeydi. Bunun farkına varmış gibi görünen bazı sivil İttihatçılar "ulusal burjuvazi" yaratmak için ellerinden gelen çabayı sarfetmişlerse de olaylar bu hedefe doğru yönelmeyi bile önlemişti.

Yukarıda sayılan akımlar içinde en tutarlıları Türkçülük ile İslâmcılıktı. İttihatçılar, kısaca değindiğimiz gibi her iki akımı da bir ölçüde bağdaştırmak girişiminde de bulundular. Ayrıca Osmanlıcılık ilkesini de yaşatmaya uğraştılar. Ama en çok etkisi altında kaldıkları akım Türkçülüktü. Bu amaçla Türk gençlerini yetiştirmek, Türk kadınına bazı haklar tanımak, belirtildiği gibi ulusal bir burjuvazi oluşturmak için ellerinden geleni yaptılar. Böylece bir ölçüde Cumhuriyet döneminde üzerinde durulan bazı sorunların hiç olmazsa tanınmasını sağladılar. Türk devrimini yürüten kadro içinde pek çok eski İttihatçının bulunması bu söylediklerimizin bir kanıtıdır.

Ancak iç ve dış siyaset alanında İttihatçılar yanlış üzerine yanlış yaptılar: İç siyasette, Babıâli baskınından itibaren tam bir parti hegemonyası kurarak demokratik gelişmenin umutlarını söndürdüler. Dış siyasette ise iki görüş çarpışıyordu. Partinin sivil kanadına mensup olanlar ufukta büyük ve kanlı bir savaşın bulunduğunu görmüşlerdi. Çıkacak bu olası savaşta yansız kalmak ve bundan yararlanarak gerekli reformları yapmak gerekirdi.

Almanya'ya Yanaşma

Buna karşılık, Parti içinde asıl gücü elinde tutan askerî kanat ve onun da önderi bulunan Enver Paşa aksi görüşteydi. Balkan savaşlarının acı sonuçları Enver Paşayı bir asker olarak derin derin düşündürmüştü. Er veya geç Osmanlı Devleti kendini bir savaş içinde bulacaktı. Bunun için de ordunun güçlenmesi gerekti. Osmanlı Devletinin ordusunu tek başına yeniden düzenleyip güçlendirecek takati kalmamıştı. Bunun için bir yardımcıya ihtiyaç vardı.

Kim olabilirdi bu yardımcı? Düşününüz!

Ortaçağda parçalanıp bir türlü tekrar birleşmeyen Almanya'da zaman zaman 30'u aşan bağımsız devlet hüküm sürüyordu. Bunların içinde en güçlüsü "Prusya" idi. Bu devlet, 18.yüzyılda Avrupa dengesi içindeki yerini almıştı. Aynı yüzyılın sonunda Fransız ihtilâlinin saçtığı akımlar arasında bulunan "ulusçuluk" Almanları da etkilemeye başladı. Bazı çok uluslu imparatorluklarda ulusçuluk parçalanma eğilimlerini güçlendirirken, Almanya'ya "birleşme" yolunda bir etkide bulunuyordu. Gerçekten, aynı ulusa mensup, aynı dili ve aynı yüksek kültürü paylaşan Almanların salt hanedanların çıkarları nedeniyle ayrı ayrı devletler halinde yaşamaları da ulusçuluk akımına aykırı idi. Böylece 19.yüzyılda Alman devletleri arasında birleşme eğilimleri iyice ortaya çıktı. Yaşamdaki her işte olduğu gibi, bu olayın gelişip başarıya ulaşmasında gene bir öndere ihtiyaç vardı. Bu önder de Alman devletlerinin en güçlüsü olan "Prusya" idi. Prusya ilkönce bu birliğe karşı çıkabilecek olan Avusturya ve Fransa'yı ardarda yaptığı savaşlarla kımıldayamaz duruma getirdi (1865-1871). Rusya'nın desteğini aldı. İngiltere ise o sıralarda muazzam denizaşırı imparatorluğunu iyice genişletip güçlendirmekle uğraştığından Avrupa işlerine karışmıyordu. Böylece Prusya'nın dahi başbakanı "Bismarck"ın akıllıca siyaseti ile, Fransa'nın da saf dışı bırakıldığı yıl, yani 1871'de Birleşik Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu bütün dünyaya ilân edildi. Avrupa'nın ortasında her bakımdan dev bir güç doğmuştu.

Bismarck iş başında kaldığı sürece, hem Rusya hem de İngiltere ile iyi geçinmeye çalışmıştır. O, yeni Almanya'nın iyice güçlenmesi için savaşmaması, savaşırsa bunun mutlaka tek cephede olmasını sağlamak düşüncesindeydi.

Nitekim Almanlar Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında batı ve doğu cephelerinde de çarpıştıklarından yenilmişlerdir. Bu da Bismarck'ın ne kadar uzak görüşlü bir devlet adamı olduğunu kanıtlamaktadır.

Ama, Bismarck ile birlikte Alman Birliği'nin kurulmasına emek veren, ilkönce Prusya Kralı, sonra da Alman İmparatoru olan I.Wilhelm ölünce (1888) yerine geçen II.Wilhelm, Bismarck'ın bu ihtiyatlı siyasetini beğenmedi. O'na göre her açıdan büyüyen ve dünyanın en güçlü devletleri arasına giren Almanya'nın kendi yaşam alanı için, denizaşırı ülkelere iyice açılması, sanayisinin ihtiyaçları için yeni pazarlar bulması gerekiyordu. Bunun için de dünyanın üçte birini elinde tutan İngiltere ile karşı karşıya gelmesinden kaçınılamazdı. Zira dünya 18.yüzyılın sonunda sömürgeci ülkeler tarafından paylaşılmıştı.

Bu sömürgeci ülkeleri sayabilir misiniz?

En büyük sömürgeci ülke İngiltere idi. Ardından pek çok denizaşırı bölgesini İngilizlere kaptırmasına rağmen Fransa geliyordu. İspanya, Portekiz, Hollanda ve Belçika da dünyayı coğrafi keşiflerin başladığı zamanlardan beri paylaşmışlardı. Bu ülkeler sanayileşmelerini ve zenginliklerini büyük ölçüde sömürgelerine borçluydular. Alman devletleri ise hiçbir sömürge edinememişlerdi; zira siyasal açıdan güçsüzdüler. Ama gene de sanayi ülkeleri arasında önemli bir yere çıkmışlardı. Şimdi Almanya birleşip sanayi gücü iyice artınca iki gerçek belirdi: Demek ki sömürgelere dayanmadan da sanayileşmek ve zenginleşmek mümkündü. İkincisi, oluşan bu dev sanayiye beslemek için mutlaka yeni pazarlar bulunmalıydı, ama artık edinilecek sömürge kalmamıştı.

Bismarck, İngiltere'yi kuşkulandırmadan Afrika'da boş kalan son birkaç toprak parçasını ve Büyük Okyanus'daki binlerce minik takımada'yı sömürge olarak eline geçirmişti. Birkaç ufak yerden başka artık Almanların eline geçirebilecekleri bölge kalmamıştı.

Bu durumda II.Wilhelm, İngiltere başta olmak üzere diğer sömürgeci ülkelerin ellerinde bulunan pazarlara göz dikti. Sömürgeci ülkeler "Çin" gibi kendilerinden uzak bazı büyük ülkeleri aralarında anlaşarak nüfuz bölgelerine ayırdılarsa da, dünyanın yeni baştan paylaşılması için bu tür uzlaşmalar yetersizdi. Çünkü Almanya, eline geçirdiği ve geçireceği pazarları korumak için dev bir donanma yapmaya başlayarak denizlerde İngiltere'nin en büyük rakibi durumuna gelmek üzereydi. Bütün bu gelişmelere karşı olan Bismarck görevden ayrıldı (1890). Bunun üzerine II.Wilhelm çok daha rahat davranmaya başladı. İngiltere'yi kızdıran adımları atmaya sıklıkla başladı. Bir düşüncesi de Osmanlı Devleti üzerinde tam bir egemenlik kurmaktı. Bu yolla şu amaçları gerçekleştirecekti:

- İngiliz sömürgelerinde milyonlarca Müslüman yaşıyordu. Osmanlı padişahı aynı zamanda Müslümanların halifesi kabul ediliyordu. Bu yolla İngiliz sömürgelerinde büyük huzursuzluklar çıkartılabiliirdi.
- Süveyş Kanalı 1868 yılında açılınca Ortadoğunun İngiltere için önemi daha da artmıştı. Zira bu yolla İngiliz İmparatorluğu'na bağlı ülkeler arasında ulaşım çok daha rahat sağlanıyordu. Bu kanalı Fransızlar açmışlardı Ama İngilizler bir süre sonra Kanal Şirketinin paysetlerini satın almış ve oraya ekonomik bakımdan hâkim olmuşlardı.Sonra da hiçbir gerekçe göstermeden Mısır'ı da işgal ederek (1881) Ortadoğu yollarını tam bir güvence altına koymuşlardı. Eğer Osmanlı Devleti Almanya'nın otoritesi altına girerse, bu yol üzerinde İngiliz denetimi sona erecekti. Böylece o zamanki deyişimi ile "Almanya İngiltere'nin boğazını sıkmış gibi" olacaktı.
- Bütün bu iki önemli sonuçtan başka Almanlar fazla nüfuslarını özellikle Batı Anadolu'ya yerleştirmeyi düşünüyorlardı. Bu konuda bilimsel çalışmalar yapılmıştı. Anadolu bir Alman "kolonisi" haline getirilecekti.

Sömürge ile koloni arasındaki farkı ünitenin sonundaki "Sözcük ve Kavram Dizini" ne bakarak açıklayınız.

Eğer bu hedefler gerçekleşirse, Almanlar bir taşla birkaç kuş vurmuş olacaktı. II. Wilhelm, Osmanlı Devletine yumuşak davranışlarla yaklaştı. Ülkemizi birkaç kez ziyaret etti. Bunların ikincisi en önemlisidir. 1898 yılında Osmanlı Devletine gelen Alman İmparatoru ülke içinde de gezintilere çıkmış, bu arada Filistin'e kadar uzanmış, Kudüs'te İngilizlere gözdağı verme amacını güden konuşmalar yapmıştır. Ardından Şam'a geçmiş, orada Osmanlı üniforması giyerek "Dünyadaki Müslümanların tek dostu bulunduğu, bunun da Almanya olduğu" konusunda yaptığı ünlü konuşma ile Alman dış politikasında önemli bir değişikliğin yolunu açmıştır.Bu siyaset sözde kalmamış, Almanlar giderek Osmanlı ülkesinde çok önemli ekonomik ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bunlardan en çarpıcı olanı Avrupa'yı Basra Körfezine bağlayacak Bağdat Demiryolu hattının yapımını diğer büyük devletlerden kapıp üstlenmeleridir. Tahmin edeceğimiz gibi bu davranışlar, zaten dünyanın diğer yerlerinde de İngiliz ve Fransız çıkarlarını tehlikeye düşüren Almanya'ya karşı o devletlerdeki tepkinin hızla artmasına neden oluyordu.

Daha II. Mahmut zamanında Osmanlı ordusunu düzeltmek için Prusya'dan subaylar getirilmişti. 19.yüzyılın sonlarına doğru gene bu yola gidilerek, bu kez yeni kurulan Alman İmparatorluğundan uzman subaylar çağrılmaya başlanmıştı. Ancak donanma için İngiliz, jandarma için de İtalyan uzmanlarından yararlanıldığını da söyleyelim. Bu biçimiyle asker uzmanlar sadece eğitim işlerinde yararlı oluyorlardı. Ama, Almanya'nın ekonomik ve kültürel alanda artan etkisi, İkinci Meşrutiyet döneminde askerlik kesiminde kendini daha fazla gösterdi. Hele İngiliz ve Rus politikalarının tamamen Osmanlı Devletini çökertmeye yönelik bir durum alması, Fransa'nın da böyle bir ortaklığa girme istekleri, Osmanlı hükümetlerini Almanya'ya iyice yanaştırıyordu. Balkan savaşlarındaki yenilgilerden sonra İmparatorluğun kaderinde en büyük söz sahibi olan Enver Paşa, büyük ve romantik

bir Alman hayranıydı. Berlin'de ataşelik de yaptığı için Almanları iyi tanıdığını sanıyordu. Balkan Savaşlarında neredeyse çöken orduyu yeni baştan kurmak gerekiyordu. İşte Enver Paşa için bu konuda tek yardımcı, Almanya idi. Tahmin edersiniz ki Almanlar da böyle bir yardım için son derece hevesli idiler. Balkan Savaşlarının bitiminde Almanya ile bir askerî yardım antlaşması imzalandı. Bu antlaşma normal bir eğitim ve yardım işinden çok daha fazla kapsamlı işler yapılmasını öngörüyordu. Ordunun en iyi bir biçimde kurulabilmesi için Alman subaylarına belli başlı birliklerde doğrudan doğruya komuta yetkisi verilmişti. Kestirebileceğiniz gibi, Mustafa Kemal Bey gibi pek çok subay Alman askerlerinin komutası altına girmek istemezdi. Ama antlaşmanın yürütülmesi gerekti. Şurası da bir gerçektir ki bu yolla ve Enver Paşanın örgütleyici yeteneği ile, Osmanlı ordusu kısa süre içinde toparlandı. Büyük bir reform yapılarak ordunun temelinde önemli ve olumlu gelişmeler görüldü. Ama pek çok birlikte komuta Almanların elindeydi. İşte Birinci Dünya Savaşı çıktığı zaman Osmanlı ordusu Alman nüfuzu altına girdiği gibi, ülkenin pek çok kesimlerinde de bu öge ağırlığını bütün gücüyle hissettiriyordu.

Yukarıda anlatılanlardan bir büyük savaşın nedenlerini açıklayabilir misiniz ?

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Savaşın Nedenleri ve Çıkışı

1914 yılında çıkarak 1918'e kadar pek çok ülkeyi kasıp kavuran, tarihte o zamana kadar görülen en kanlı savaş elbette birdenbire çıkmamıştır. 19. yüzyılda büyük anlaşmazlıklar içinde bulunmayan ve dünyayı aralarında bölüşüp iyi-kötü geçinen emperyalist devletler, o yüzyılın son çeyreğinde Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla oluşturdukları dengeyi yitirmişlerdi. Bütün bunları "Osmanlı Devletinin Almanya'ya yaklaşmasını" anlatırken açıklamıştık. Büyük devletler, bütün çabalarına rağmen, bozulan dengeyi kuramadılar. Çekişen ekonomik çıkarların yol açtığı gerginlik müthiş siyasal bunalımlara yol açtı. Bunalımlara yol açanlar, kendi çıkarlarından özveride bulunamıyorlardı. Özellikle gündün güne güçlenip bütün dünya denizlerine egemen olmaya başlayan, İngiltere ile Fransa'nın pek çok pazarını kapatan, Almanya, Avrupa'da izlediği siyasetle de gerginliğin artmasına yol açıyordu.

Balkan Yarımadası, Osmanlı egemenliğinden çıkınca, orada kurulan ve sınırları doğal ve ekonomik koşullara göre çizilmeyen devletler arasında kıyasıya bir rekabet başlamıştı. Bu devletlerde yaşayan insanların etnik yapıları karmakarışık. Ama bu karışıklık içinde "İslâv" ögesi üstün çıkıyordu. Yani çoğunluk onlarda idi.

"İslâvlar" (veya Slavlar) büyük bir akraba uluslar topluluğudur.

Bu ulusları sayabilir misiniz?

En büyük İslâv topluluğunu Ruslar oluşturur. Daha sonra sırasıyla Polonyalılar (Lehler), Çekler, Slovaklar, Slovenler, Hırvatlar, Sırp ve Bulgarlar belli başlı İslâv uluslarıdır.

Bu ulusların dilleri birbirine çok yakın akrabadır. Hepsisi Hristiyan olan İslâv ulusları arasında Polonyalılar, Çekler, Slovenler, Slovaklar ve Hırvatlar büyük çoğunluklarıyla Katolik; Sırp ve Bulgarlar ise Ortodokstur. Balkanlarda ayrıca, İslâv olmamakla birlikte Ortodoks olan Yunanlılar da vardır. Ruslar bütün 19. yüzyıl boyunca bir yandan Panslavizm, bir yandan da panortodokslukla bu ulusları birleştirmeye çalışmışlardır. Balkanlarda Ortodoksluk uygulamaları Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırp birleşip Osmanlı egemenliğine son verecekler, biraz daha kuzeyde yaşayan, Hırvatlar, Slovenler ve Slovaklar ile Çekler de, içlerinde yaşadıkları Avusturya İmparatorluğunu çökerteceklerdi. Bu projenin ilk bölümü büyük ölçüde gerçekleşti. İkinci bölümünde ise güçlü Avusturya'nın direnişi ile karşılaşıldı. Bu arada Polonyalıların hiçbir zaman Rus üstünlüğünü tanımak istemediklerini de belirtmek yararlıdır.

Berlin Barışına göre Bosna-Hersek'e nasıl bir statü verilmişti?

Bosna-Hersek'te büyük ölçüde Müslüman İslâvlar yaşıyorlardı. Bunlar kendilerini yüzlerce yıl Türk saymışlardı. Fakat aralarında bir hayli de Ortodoks bulunuyordu. Bunlar Sırbistan ile birleşmek istiyorlardı. Halbuki Bosna-Hersek'in yönetimi Berlin Barışına göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna verilmişti. Rusların kışkırtmaları ile Sırp militanları Bosna-Hersek'te ayaklanmalar çıkartmaya çalışıyorlardı. Amaç, Rusların desteğinde bir büyük Sırbistan kurmaktı. Ruslar ayrıca, Avusturya topraklarında yaşayan diğer İslâvları da kışkırtıyorlardı. Bütün bu olaylar Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun aralarının iyice bozulmasına yol açmıştı. İngiltere de artık, Rusya'yı desteklediğinden ve onu Osmanlı Devleti üzerinde serbest bıraktığından Balkanlardaki huzursuzluk iyice artmıştı. Bu durumda Avusturya-Macaristan'ın doğal başlağı Almanya oluyordu. Zira İngiltere ile arası açılmaya başlayan Almanya, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini hiç hoş karşılamayan bu ülkenin desteklediği Rusya ile artık iyi geçinemeydi. Görüldüğü gibi Avrupa'da bir kutuplaşma başladı. 1871'de uğradıkları ağır yenilgi nedeniyle ve sömürgeleri üzerindeki pazar kapma çabaları dolayısı ile de Fransa ile Almanya'nın da arası açıldı. Bu arada İtalya, Almanya'ya yanaşmış ve bazı çıkarlarını bu biçimde karşılayabileceğini düşünmüştü. Demek ki 20.yüzyıl başında dünyada büyük devletler arasında bir kutuplaşmaya gidiliyordu. Balkan savaşlarıyla Osmanlıların Avrupa'dan hemen hemen dışlanması üzerine Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki çekişme daha ileri boyutlara ulaştı.

Aslında bu Balkan sorunları dünya çapındaki büyük İngiliz-Alman çekişmesinin doğurduğu dengesizlikten kaynaklanıyordu. Balkan sorunları bu iki büyük devletin arasını açacak kadar önemli değildi. Zira çok daha derinden gelen çekişmeler vardı. Ama Balkanlarda çıkan bir kıvılcım, büyük savaşın başlamasına vesile oldu.

Sırp ulusçuları Bosna-Hersek'i de Sırbistan sınırları içine almak için çalışıyorlardı. Bu çalışmalar bir terör biçimini almıştı. Bosna-Hersek'in merkezi olan Saraybosna kentine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı ile eşi bir gezi yapıyorlardı. Gezi sırasında 28 Haziran 1914'te Sırp teröristlerce bu çift öldürüldü. Olay büyük yankılar yaptı. Avusturya-Macaristan Hükümeti kendi güvenlik güçlerinin Sırbistan'a girerek katilleri yakalamasını istedi. Bu isteği Sırbistan reddetti. Bunun üzerine 28 Temmuzda Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilân etti. Rusya, Balkanlarda aleyhine gelişen bu durum karşısında sessiz kalmadı ve o da hazırlıklara başladı. Başlağı Avusturya-Macaristan'ı Rusya karşısında yalnız bırakmamak isteyen Almanya, 1 Ağustosta Rusya'ya savaş ilân etti. Artık "ok yaydan çıkmıştı". Bu fırsatları değerlendirmek isteyen, kendisine karşı hazırlanan Fransa'yı susturmak için Almanya, bu devlete de 3 Ağustos'ta savaş açtı ve orduları Belçika üzerinden Fransa'ya yürümeye başladı. Belçika ise İngiltere'nin de aralarında bulunduğu büyük devletlerce 1839 yılında yansız kabul edilmişti. Almanlar bu antlaşmayı bozuyorlardı. Bu olay İngiltere'yi harekete geçirdi. 4 Ağustos'ta da İngiltere Almanya'ya savaş açtığını bildirdi. Almanya'nın Rusya, Fransa ve İngiltere'ye açtığı savaşlara 12 Ağustos'a kadar Avusturya-Macaristan da katıldı. Böylece o zamana kadar görülmemiş bir gruplaşma içinde büyük devletler birbirlerine girdiler. Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın oluşturduğu grup "İttifak (başlaşma) Devletleri", diğerlerinin oluşturdukları grup ise "Anlaşma (İtilâf) Devletleri" adıyla anılıyordu. Savaş sadece Avrupa ile sınırlı da kalmadı. Denizaşırı ülkelerde Alman sömürgelerine de yayılarak dünya haritasının büyük bir bölümü üzerinde geçmeye başladı. Ama savaşın asıl ağırlık noktası ilkönce Almanya'nın Batı ve Doğu cephelelerindeydi.

Savaşın Gelişmesi

Avrupa Cepheleleri

Almanlar daha önce, 1871'de, Prusya ordularının yıldırım harekâtı ile birkaç haftada Fransa'yı işgal edeceklerini umuyorlardı. Ama bu kez büyük zorluklarla Belçika'yı aştıktan sonra, uzun Fransız sınırında görülmemiş bir direnişle

karşılaştılar. Batı cephesinde böylece yıpratıcı ve sonuca götürmeyen bir siper savaşı başladı. Almanlar, burada Fransız ve İngilizlere karşı büyük birlikler tutmak zorunda kaldılar. Ayrıca, savaş öncesi Almanya'nın bağlaştığı olan, ama savaş başlayınca yansızlığını ilân eden İtalya, bir süre sonra grubunu değiştirdi ve Anlaşma devletlerine katıldı. Böylece savaş Avusturya-Macaristan ordularının Kuzey İtalya'ya da yayılmaları sonucunu doğurdu ve cepheler iyice genişledi. Buna karşılık Avrupa'nın doğusunda Almanlarla Avusturyalılar Ruslara karşı büyük başarılar kazanıyorlardı. Öyle ki Rus çarı ordularının komutasını doğrudan doğruya yüklenmek zorunluluğunda kalmıştı. Böylece Avrupa'nın doğusunda savaş Bağlaşma (İttifak) grubunun üstünlüğü ile sürüyordu.

Osmanlı Devletinin Savaşa Girişi

Savaş patlak verdiği zaman işbaşında bulunan Osmanlı Hükümeti, bu büyük felâketin dışında kalma kararını vermişti. İtilâf (Anlaşma) devletleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesini istemiyorlardı. Bu savaşa Osmanlıların, Ruslarla birlikte girmesi olası değildi. Bundan dolayı İtilaf devletleri, Osmanlıların hiç olmazsa yansız kalmalarını sağlayarak kendi karşılarındaki cephelerin genişlemesini önlemek istiyorlardı. Hattâ bu uğurda gizli görüşmelerle Osmanlılara bazı ödünler vermeyi bile yükümlenebileceklerini bildiriyorlardı.

İttihatçıların Hükümetinde özellikle sivil kanada mensup olanların istekleri de yansız kalmaktı. Ama, İmparatorluğun kaderinde en büyük rolü yüklenmiş olan Enver Paşa hiç de böyle düşünmüyordu. Ona göre savaşa Almanların yanında girmek, İmparatorluğun kurtulması için son şanstı. Enver Paşa, savaşı Almanların kazanacağına inanmıştı. Eğer onların yanında yer alınırsa, pek çok konuda önemli çıkarlar sağlanabilirdi:İlkönce Balkan savaşlarında uğradığımız yitkiler giderilirdi... Almanlar Rusları nasılsa çökerteceklerdi. Böylece Kafkaslardaki Türkler bağımsızlaşacak ve oradan Ortaasya'da yaşayan Türklere ulaşip büyük bir Turan İmparatorluğu kurmak olanağı doğacaktı. Gene, savaşı kazananlar arasında yer alınca bundan pek çok ekonomik çıkarlar da elde edilecekti.

Enver Paşanın bu düşüncelerini pek kimse bilmiyordu. Ancak o, Almanlarla sürekli gizli ilişkiler içindeydi. Hattâ savaşın patlak verdiği günlerde, Almanlarla gizli bir bağlaşma antlaşması bile imzalamıştı (2 Ağustos 1914). Hükümetin çoğunluğu yansızlık ilkesine sıkı sıkıya sarılmıştı. Hattâ Osmanlı Hükümeti, Eylül başında kapitülasyonları kaldırdığını ilân etmişti.Bu gerçekten cesurca verilmiş bir karardı. İtilâf devletleri bu karardan hoşnut kalmamış olsalar bile, Osmanlıların yansızlığını bozmamak için seslerini çıkartmadılar. Hattâ bu kararı bir ölçüde onayladıklarını sezdirip Osmanlı politikasını kendi yönlerinde değiştirme umudu bile güttüler.

Bu durumda bağlaştığımız olan Almanların böyle bir girişimi nasıl değerlendirmeleri gerekirdi?

Bu soruya ilk bakışta olumlu bir yanıt vermek gerekir gibi gelir. Bağlaştığımız olan Almanlar herhalde bu kararımızı olumlu karşıladılar, diye düşünmekte haklısınız. Ama tam tersi oldu. İtilâf grubu bu kararı -istemiyerek de olsa- salt Osmanlıların yansızlığını sürdürmeleri için sineye çekti.Ama Almanlarla Avusturya-Macaristan hükümeti kapitülasyonların kaldırılmasına uzun süre direndi. Bu da dış politikada "dostluk" denilen kavramın doğrudan doğruya çıkarlar üzerine kurulu olduğunu açıkça göstermektedir. Osmanlı kamuoyunun baskısı sonunda bağlaşıklarımız bu kararımızı kabul ettiler. Ama Almanlar bir yandan bizim de artık yansızlığımızı bozmamızı ve onlara katılmamızı istiyorlardı.

Bu ısrarın sebebi ne olabilir? Düşününüz!

Almanlar Batı cephesinde mihlanıp kalmışlardı. Doğuda Ruslara karşı başarılar gösteriyorlarsa da bu onlara çok büyük kuvvetlerini orada tutmalarına mal oluyordu. Savaşın bir an önce bitirilmesi için Anlaşma (İtilaf) devletlerinin güçlerini bölmeli, cepheleri genişletmeliydi. Bunun için en güzel çare, Osmanlı Devletinin yanlarında savaşa girip savaş alanının genişletilmesiydi. Almanlar, Türkün kanıyla kendi çıkarlarına bir an önce ulaşmak istiyorlardı. Onların, bir başka hesabı daha

vardı: Bu ünitenin baş taraflarında da söylediğimiz gibi, Halife de sayılan Osmanlı Padişahının bu konumunun gerçek niteliğini bilmediklerinden, ilân edilecek bir "kutsal cihat" sonucu İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki milyonlarca Müslümanın bu çağrıya uyup ayaklanacaklarını sanıyorlardı.

Enver Paşanın hayallerini ustaca kullanan Almanlar sonunda, Osmanlı Devletinin savaşa girmesini, bir olup bitti ile sağladılar. Bu bilinen olayı bir kez daha kısaca anımsamakta yarar vardır:

Savaş başlayınca, Alman donanması Akdeniz'de de harekâta başlamıştı. İki Alman savaş gemisi (Goeben ve Breslau) İngiliz-Fransız donanması önünden kaçmışlar ve sığınacak yer olarak yansız Osmanlı Devletini bulmuşlardı. 11 Ağustosta Boğazları geçip İstanbul'a gelen bu iki gemiyi İtilâf donanması yakalayamadı.

Neden acaba?

Osmanlı Devleti yansız olduğu için savaşanlar onun topraklarına giremezlerdi. Bu durumda Osmanlı Hükümeti şu işlerden birini yapmak zorundaydı: Ya bu iki gemiyi kara sularına kabul etmeyip geriye yollayacaktı veya onların sığınmalarına izin verince, mürettebatını göz altına alıp, gemileri de savaş bitinceye kadar kılmıdamaz durumda tutacaktı.

Ama Osmanlı Hükümeti -Almanların da kışkırtmasıyla- böyle yapmadı. Bu iki gemiyi satın aldığını bildirdi.

Savaş başlamadan kısa bir süre önce, Türk halkının başlılarıyla İngiltere'ye iki modern savaş gemisi sipariş edilmişti. Bu gemiler tam teslim edileceği sırada savaş çıktı. İngiliz hükümeti de bu modern iki gemiyi -kendine göre haklı nedenlerle- Osmanlı Devletine vermedi. Bu tutum Osmanlı kamuoyunda büyük bir kızgınlık yarattı. Bu nedenle çağının en modern iki gemisini satın alma Osmanlı kamuoyunca benimsendi.

Bu da bir çözüm yoluymdu. Ama Osmanlı Hükümeti yansızlık kuralına ters düşen bir hareket yaptı. Gemilerin mürettebatını "Osmanlı hizmetine" aldığını ilân etti. Filo komutanı Amiral Souchon "Suşon Paşa" oldu. Bu yapılan hiç de doğru bir iş değildi, ama Enver Paşa ile Alman Genelkurmayı arasındaki gizli planın bir parçasıydı. Nitekim bu gemiler 28-29 Ekim 1914 gecesi Enver Paşanın gizli bir buyruğu ile Karadeniz'e açılıp Rus limanlarını bombardıman etmeye başladılar. Bu tam bir olup-bitti idi. Osmanlı Hükümetinin pek çok üyesi bu olayı ancak başladıktan sonra öğrendi. Ama artık "Başkomutan Vekili" sanını da almış olan Enver Paşanın iradesine karşı gelmek mümkün değildi.

Bütün egemenlik gücünün padişahıta toplandığı Osmanlı Devletinde başkomutan da doğal olarak padişahı. Saraya damat da olan Enver Paşa şimdi "padişahın başkomutanlık yetkisini" başkumandan vekili olarak kullanıyordu. Böylece Enver Paşanın hem askerî hem de siyasal gücü doruğa erişmişti.

Anlaşma devletleri peşpeşe Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân etmeye başladılar. Osmanlıların yansız kalarak işlerini kolaylaştırması çabaları suya düşmüştü. Şimdi savaş Almanların yararına gelişebilirdi. Osmanlı ülkesinde yeni cepheleler açıldı. Türk ulusu bir hiç nedeniyle kanlı savaşın içinde buldu kendini. Artık dört yıl süre ile ağır ve zor bir dönem içine girilmişti.

Osmanlı Ülkesinde Açılan Cepheleler

Savaş Osmanlı ülkesine sıçrayınca, başlıca aşağıdaki cepheleler kuruldu ve kanlı çarpışmalar sonucu kapandı.

Doğu Cephesi

Osmanlı Devleti savaşa girer girmez, Doğuda büyük bir Rus cephesi açıldı. Bu cephenin açılmasını her iki yan da istiyordu: Ruslar, Berlin Barışı ile ellerine geçirdikleri Doğu Anadolu'daki Kars, Ardahan ve Batum'u ilerideki savaşlar için bir hazırlık üssü durumuna getirmişlerdi. Osmanlı Devletine hep sadık kalan ve refah

içinde yaşayan, ancak şimdi Rus sınırları içinde kalan bir bölüm Ermeni'yi, Kafkas Ermenistan'ı ile işbirliği içine sokmuşlardı. Böylece bir "Ermeni Sorunu" başlamıştı. Rus etkisiyle militanlaşan bu Ermeniler, yüzlerce yıl barış içinde yaşayan diğer Ermenilerin bir bölümünü de etkilemişlerdi. Böylece daha 19.yüzyıl sonlarında Anadolu'nun birkaç yerinde ufak çaplı Ermeni hareketleri görülmüşse de genellikle sağduyu sahibi olan bu yurttaşlarımız kışkırtmalara kapılmamışlardı. Ama şimdi Rusya ile Osmanlı Devleti arasında savaş başlayınca, Rusya bölümünde kalan Ermeniler silâhlandırılmış ve Çarlık ordusu içinde Türklere karşı kullanılacak önemli bir güç durumuna gelmişlerdi. Şimdi bu askerî güçle Ruslar, Doğu Anadolu'daki diğer illeri ellerine geçirmeyi ve imkân bulurlarsa bağlaşıkları olan İngilizlerden önce Basra Körfezine inmeyi düşünüyorlardı.

Enver Paşa ise ani bir baskınla bu Rus güçlerini dağıtıp, ilkönce Kars, Ardahan ve Batum'u kurtaracağını hesaplıyordu. Ardından Osmanlı birlikleri Güney Kafkasya'ya girip oradaki Müslümanları Ruslara ve Ermenilere karşı ayaklandıracaklardı. Buraları da ele geçirdikten sonra Turan yolu açılmış olacaktı.

1914 yılı sonbaharında Ruslar Sarıkamış çevresinde yığınak yapmaya başladılar ve ileri harekete geçtiler. Bu sırada başında Enver Paşanın bulunduğu Osmanlı karşı saldırısı ile karşılaştılar. Enver Paşa önceleri başarı kazanmıştı. Ama çok acele hazırlanan bu saldırıda kış koşulları dikkate alınmamıştı. Soğuk, yolsuzluk, hastalık ve beslenme zorlukları Türk askerine Rusların veremediği zararları getirmiş ve 100 bine yakın gencimiz Allahuekber dağlarında donarak şehit düşmüşlerdi. Bu büyük başarısızlık, Enver Paşanın iyi bir asker olmadığını tam bir kanıtı idi. Böylece daha savaşın ilk aylarında en seçme yüz bin kadar askerimizi yitirmiştik. Kafkas cephesi böylece 1915 yılı sonbaharına kadar sessiz kaldı. Ama bu arada Rus ajanları Osmanlı topraklarında kalan Ermenileri büyük ölçüde ayaklandırmaya başladılar. Elinde kalan toprakları korumak zorunda bulunan Türk ordusu için bu hareketler tam bir "arkadan hançerleme" sayılırdı. Hükümet bu amaçla, ayaklanma bölgelerinde yaşayan Ermenileri Lübnan'a, zorunlu iskâna gönderdi. Doğu Anadolu'nun o günkü koşulları içinde birçok Ermeni -oralarda yaşayan pek çok Türk gibi- çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Bu Ermeniler arasında sağlıklı kalabilenler Suriye'ye ulaşır ulaşmaz, oranın komutanı ve aynı zamanda Bahriye Nazırı, İttihat ve Terakki'nin Enver Paşadan sonraki en güçlü askerî önderi olan Cemal paşa tarafından sevecenlikle karşılanıp, Lübnan'ın çeşitli yerlerinde iskân edildiler. Eğer Osmanlı Hükümetinde bir Ermeni kırımını niyeti olsa idi, Cemal Paşa bu insancıl harekette bulunabilir miydi?

Bu olaylar cereyan ederken, karşılarında artık düzenli Osmanlı birliklerinin çok azaldığını anlayan Ruslar, 1915 yılı yaz aylarında gene saldırıya geçtiler. Ruslar 1916 yılı başlarında Erzurum önlerine geldiler. O yılın Şubat ayında Erzurum ve Muş, 3 Martta Bitlis, 19 Nisanda Trabzon ve 25 Temmuzda da Erzincan Ruslar tarafından işgal edildi. Ruslar Doğu Avrupa cephesinde Almanlar ve Avusturyalılar önünde ezilircesine yenilirken, tek başarılarını Doğu Anadolu'da kazandılar.

Rus İhtilâli ve Doğu Cephesinin Kapanması

1917 yılı sonbaharında Rusya'da ihtilâl çıktı. Bu olayın önemine yeri geldiği vakit değineceğiz. Ancak şu kadarını söyleyelim: Çar tarafından sürgüne gönderilen Lenin'in ihtilâli hazırlamak üzere Almanlarca gizlice Rusya'ya yollanması önemlidir. Savaştan bezmiş ve Çar yönetiminin baskısından bunalmış olan Rus halkı ayaklandı. İlk ayaklanmada Lenin değil, Sosyal Demokratlar başarı kazanmışlardı. Yüzlerce yıllık Çarlık yıkıldı. Yeni bir rejim kuruldu. Ama bu rejim Rus halkının beklentilerini yerine getirmedi; savaşa devam kararı verdi. Ruslar Almanlar karşısında yeniden çok ağır yenilgilere uğrayınca, Lenin kesin olarak devreye girdi. Sosyal Demokratlar devrildiler. Yeni kurulan rejim savaştan hemen çekildi; Almanya ve bağlaşıklarıyla 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalandı.

Brest-Litovsk nerededir? Bir haritaya bakıp bulunuz.

Ruslar bu barış ile bütün Doğu Cephesini kapattılar. Almanlar Doğudaki birliklerini Batıya kaydırdılar. Bizim açımızdan bu Barış Antlaşmasının başlıca hükümleri şunlardır: Ruslar 1878 Berlin Barışı ile bizden aldıkları Kars, Ardahan ve Batum'u geri veriyorlardı. Ruslar Kafkasları da boşaltmışlardı. Böylece bizim için Kafkasya yolu açıldı. Birliklerimiz Kafkasları aşip Bakü'ye kadar geldiler. Ama Hazar petrollerinde gözü olan "dostumuz" Almanlar oraya bizden önce varmışlardı. Bu nedenle, dostumuzla aramız açılıyordu. Fakat bir süre sonra asıl savaş Bağlaşma grubunun tam bir hezimetini ile bitince, buraları boşaltıldı. Osmanlı birlikleri çok gerilere, Erzurum önlerine kadar çekilmek zorunda kaldılar. Bu olay, Doğu Anadolu'nun tarihine yeni bir kara dönem getiriyordu.

Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinin tarafımızdan boşaltılması, Brest-Litovsk Barışına aykırı idi; ama bu barış, savaşı sonunda kesin olarak kazanan Anlaşma grubunca geçersiz sayılmıştır.

Çanakkale Cephesi

Rusya daha savaş başlamadan büyük bir siyasal, toplumsal ve ekonomik bunalım içine girmişti. Bunun Rus tarihinin derinliklerinden gelen pek çok nedenleri vardır. Yayıldığı olağanüstü geniş alanlara, hükmü altına aldığı pek çok ulusa rağmen, Çarlık rejimi siyasal koşullar bakımından Yeniçağa bile geçememişti. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşına girilmesi Çarlık rejimi için bir tehlike oluşturacaktı. Öyle de oldu. Alman ve Avusturya ordularına ardarda yenilen Ruslarda direnme gücü azalıyordu. Ekonomi iyice gerilemişti. Ordu pek çok eksiklikler içinde idi. Rusya'nın bu durumu Anlaşma devletlerini çok rahatsız ediyordu. Rusya'ya öyle bir yardım ulaştırılmıyordu ki, bu yolla hem bağlaşıkları olan bu devlet rahat bir nefes alsın, hem de Almanya'nın başlarına sardığı Osmanlı Devleti çöküp savaştan çekilsin. Rusya'ya yardım ancak Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinden ulaştırılabilirdi. Boğazları ele geçirmeyi Savaşın önderliğini yapan İngilizler çok kolay bir iş olarak görüyorlardı. Ellerinde öyle güçlü bir donanma vardı ki, bunun karşısında Boğazlardaki Türk birliklerinin dayanması imkânsızdı. Boğazlar ele geçirilince elbette İstanbul da düşecek, Osmanlı Devleti tarihe karışacaktı. Böylece hem Rusya'ya yardım akıp tehlikeye düşen rejim güçlendirilecek, hem Osmanlı Devleti ortadan kaldırılıp Almanların harekât alanı daraltılacak, hem de Rusya'ya Osmanlı ülkesinden verilecek paylarla bu devletin daha da güçlenmesi sağlanacaktı. Sözün kısası, savaş bitecekti.

İngilizlerle Fransızlar bu ana düşünceyi uygulamaya sokmak için en ufak ayrıntılara kadar hazırlandılar. İlkönce Çanakkale Boğazı ele geçirilecekti. Ondan sonrası kolaydı. Bu Boğaz ele geçince oraya yerleşecek büyük kuvvetler İstanbul'un alınmasını birkaç hafta içinde sağlayacaklardı. İngiliz ve Fransız hükümetleri hazırlıklarını var güçleri ile hızlandırdılar ve o zamana kadar eşi görülmemiş büyüklükte bir donanma hazırladılar. Bu donanma 19 Şubat'tan (1915) itibaren Kumkale ve Seddülbahir müstahkem mevkiilerini [berkitimlerini] çok ağır bir bombardımana tuttu. Bombardıman bir ay kadar sürdü. Artık Türk mevzilerinin tamamen sustuğunu sanan düşman gemileri 18 Mart 1915'te

Çanakkale Boğazından rahatça geçeceklerini düşündüler. Ama bir gece önce minik gemi "Nusret" in döşediği mayınlar ve sustuğu sanılan Türk topçusunun aman vermez ateşi karşısında altı büyük ve zamanın en modern savaş gemisini yitirince geri çekildiler. Çanakkale Boğazını sadece donanma gücüyle geçmenin imkânsız olduğu anlaşılıyordu. Bunun üzerine ilkönce Gelibolu Yarımadasını işgal edip orada iyice tutunduktan sonra Boğaza rahatça hâkim olmayı hedeflediler. 25 Nisanda o güne kadar tarihin gördüğü en büyük çıkarma hareketi başladı. On binlerce İngiliz ve Anzak askeri dalgalar halinde karaya çıkıyorlardı. Fransızlar da Kumkale'ye ayak basmışlardı.

Osmanlı ordusuna silâh ve cephaneye yardımının yapılması için Almanya ile arasında bir ulaşım imkânı sağlanmalıydı. Bu ise ancak Bulgaristan'ın da savaşa katılması -veya saf dışı edilmesiyle- mümkündü. Bulgarlar Almanlarla savaşmaktansa anlaşmayı yeğlediler. Fakat Anlaşma devletleri buna engel olmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Osmanlı Ordusu kendi imkânlarıyla Çanakkale'yi

savunmaya başladı. Akıllara durgunluk veren kahramanlık destanları yazıldı. 1915 yılında İngilizlerin giriştikleri bir büyük çevirme hareketi de Mustafa Kemal Beyin Anafartalardaki zamanında müdahalesi ile önlendi. Bundan sonra iki taraf arasında yıpratıcı bir siper savaşı başladı. 1915 yılı Ekim ayında, zaten savaş başından beri sempatisi Almanya yanında olan Bulgaristan da savaşa girdi. Bulgarları buna razı edebilmek için, Edirne'nin karşısındaki Dimetoka'yı onlara bırakmak zorunda kalmıştık. Böylece bu güzel yurt parçası da, bu kez kendi rızamızla, elimizden çıktı.

Bulgaristan'ın da Bağlaşma grubu yanında savaşa katılmasıyla Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki yol açılmış oldu. Alman malzemesi yurdumuza akmaya başladı. Bunun üzerine İngilizler büyük umut bağladıkları Çanakkale projesinden tamamen vazgeçtiler 9 Ocak 1916'da son birliklerini de gizlice gemilere bindirip Çanakkale'yi boşalttılar. Böylece iki yana yarım milyona yakın insan yitiğine mal olan bu mücadele Türk askerinin tek başına, hiç yardımsız en büyük donanmayı ve en güçlü orduları yenebileceğini gösterdi; yeter ki iyi yönetilsin. Bu zaferin pek çok sonucu oldu:İstanbul kurtuldu ve savaşın hemen bitmesi umutları suya düştü. Rusya'ya yardım imkânsızlaştı. İhtilâlin bir nedeni de Çanakkale başarısızlığı dolayısı ile dostlarının yardımından Çar Hükümetinin yoksun kalmasıdır.

Irak, Kanal ve Filistin Cepheleri

Genel Olarak: Osmanlı Devletinin savaşa girişiyle genişleyen cephelerde İngilizleri en fazla kaygıya düşüren Irak ve Filistin'de yapılması olası çarpışmalardı. Büyük Alman yardımı ile bu bölgelerdeki üstünlüğünü pekiştiren Osmanlılar, Basra Körfezini Alman donanmasına açabilirler ve Mısır'a geçerek Süveyş Kanalını tümüyle denetimlerine alma imkânı bulabilirlerdi. Bu nedenle hem Irak, hem de Filistin'de İngilizlerle kanlı savaşlar cereyan etti. İngilizlerin hesaplayamadıkları, ama kendi yönlerinden olumlu bir olay vardı:Almanlar bu cephelere büyük birlikler göndermek imkânından yoksundular. Alman yardımı sadece malzeme, komutan ve teknik adamlarla sınırlı idi. Bu durumda Arap ülkelerini savunmak görevi Türk askerinin omuzlarına binmişti. İngilizleri Araplar bir düşman olarak da kabul etmiyorlardı. İngilizler müthiş bir propoganda etkinliği ile, Arap ulusçuluğunu Türklere karşı yeniden uyandırmışlardı. Osmanlı halifesinin ilân ettiği "Kutsal Cihat"ın, İslâmiyetle hiçbir ilgisi olmadığını, tam tersine bu yolla Arap halkının Alman tutsağı haline getirileceği düşüncesi işleniyor ve yüzlerce yıl Arapları kendilerinden de üstün sayarak onlara her türlü ayrıcalığı tanıyan Türkler en büyük düşman olarak tanıtılıyordu. İngilizler özellikle Peygamber soyundan gelen Haşimiler ile diğer önemli Arap ailelerini, bağımsızlık sözüyle kendi yanlarına çekiyorlardı. İşte Birinci Dünya Savaşında Arap ülkelerindeki cephelerde dış düşman İngilizlerdi; ama Araplar da Osmanlı ordusuna karşı her türlü akıl almaz hainlikleri yaparak iç düşman görevini yerine getiriyorlardı. Öyle ki, İngilizler bu yolla Türk askeri ile Arapları karşı karşıya getirerek yitkilerini çok azaltmışlardı.

Irak Cephesi

Savaşın ilk yıllarında Osmanlı kuvvetleri Irak'a çıkartma yapan İngilizlere karşı başarılı muharebeler vermişlerdi. Bağdat'a kadar ilerleyen İngilizlere büyük özveri ile direnen Türkler 1915 Ekim ayında Ktesifon'da onları yenerek geri çekilmeye zorlamışlardır. Düşmanı çekildiği Kutülamare'de büyük bir yenilgiye uğratan Türk birlikleri General Townshend ile 13 bin kişilik kolordusunu tutsak alarak Irak cephesinde büyük bir üstünlük kurmuştur. Ama bu ağır yenilgiden dersler çıkartan İngilizler Basra Limanını askerî harekât için genişleterek buraya büyük sayıda birlikler çıkartmışlar ve tekrar kuzeye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu çok üstün güçlere yapılan saldırı karşısında donatım bakımından da son derece yetersiz olan Osmanlı ordusu, elde ettiği mevzilerden çekilip Bağdat'ı kesin olarak İngilizlere bıraktı. Bundan sonra İngilizler Irak'ın kuzeyine kadar ilerleyip bu cephenin kapanmasını sağlamışlardır.

Kanal ve Filistin Cepheleri

İngilizler, yukarıda anlattığımız kuşkuvarında haklıydılar. Almanlar Filistin'de bulunan Osmanlı birliklerini güçlendirip, onları Süveyş Kanalı üzerine bir saldırıya yönlendirmek istiyorlardı. Böylece Kanalın her iki kıyısına egemen olunacak ve

oradan da Mısır'a akılacaktı.Bu projenin gerçekleşmesi İngiltere'nin Hindistan ile olan ulaşımının tamamen kesilmesi demektir. Ama kâğıt üzerindeki bu planı gerçekleştirmek çok zordu. Zira Türk birliklerini güçlendirecek Alman kuvvetlerinin gelmesi mümkün değildi. Her bakımdan donanımsız, bedence güçsüzleşmiş, ayrıca Mekke Şerifi Hüseyin'in kışkırttığı Arapların hainlikleriyle de karşı karşıya kalan Ordumuzun böylesine büyük bir askerî harekâtı gerçekleştirmek için imkânları yok gibiydi. Buna karşılık Mısır'daki İngiliz ordusu her bakımdan güçlüydü. Bu koşullar altında Cemal Paşa komutasındaki birliklerimizin Süveyş Kanalını ele geçirme girişimleri 1915 yılındaki bütün çabalara rağmen başarısız kalmıştır. Birliklerimiz Arapların da verdirdiği yitkilerle iyice zayıflayınca İngilizler Filistin'e ilerlediler. 1918 yılına kadar direnen Türkler, 400 bin kişilik büyük bir İngiliz ordusu karşısında derme çatma bir durum almış, 40 bin askerlik bir güçle karşı koyma imkânını yitirmişlerdi. İngilizler Suriye içlerinde ilerlemeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki birliklerimiz İngilizleri bugünkü Suriye sınırında bir süre tutabildi. Bu sırada Ateşkes imza edildi ve savaş bitti.

Almanlarla Avusturyalıların yardımlarına karşılık olmak üzere savaş sırasında tam mevcutlu bir kolordu, Almanlarla Avusturya-Macaristan ordularının Ruslara karşı savaşılan Galiçya cephesine gönderilmişti. Bu birliklerimiz Galiçya'da Ruslara karşı başarılı savaşlar vermiştir.

Savaşın Bitişi

Almanya ile bağlaşıklarının konumlarını bir harita üzerinde saptayıp, bunu Anlaşma [İtilâf] grubuna mensup devletlerin konumlarını karşılaştırınız.

Almanya, savaşı kısa bir süre içinde bitirebileceğini hesaplamıştı. Ama denizlere egemen olan ve sömürgelerinden çok bol hammadde ve askersağlama imkânına sahip İngiltere'nin bu konumunu çok fazla ciddiye almamıştı. Fransa hemen çökertilir ve ardında Osmanlı Devleti cepheleri dolayısı ile İngiliz kuvvetleri bölünürse savaş çabuk bitiverirdi.

Ama Almanların bu hesabı tutmadı. Her şeyden önce Fransızlar, İngilizlerin de yardımı ile, Almanları Batı cephesine mihladılar. Osmanlı Devletinin savaşa girişi sadece Rusya'nın çöküşüne yol açtı. Çanakkale'de arzu ettikleri hedefe ulaşamayan Anlaşma devletleri ağır bir yenilgi sonucunda Rusya'ya yardım ulaştıramadılar ve bildiğiniz gibi orada ihtilâl çıktı ve bu devlet savaştan çekildi.

Rusya'nın savaştan çekilmesiyle kapanan Doğu Cephesi Almanya'ya umulan rahatlığı sağlayamamıştır. Çünkü, Anlaşma Devletleri şimdi Yunanistan'ı yanlarına katıp orada da bir cephe açmışlardı. Irak ve Filistin cephelerinde yalnız bırakılan Türk askerleri de çekilmek zorunda kalıyorlardı. Denizlere kapalı olan Alman ekonomisi bu uzayan savaşın ekonomik gücünü tek başına üzerinde taşıdığı için artık dayanamaz bir duruma gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine, daha Doğu cephesi kapanmadan İngiltere'ye durup dinlenmeden yardım taşıyan gemileri batırarak düşmanlarını bu yolla zayıflatmaya çalıştılar. Bunun için de "denizaltı" denilen, o günler için korkunç sayılacak bir silâh buldular. Kurdukları büyük bir denizaltı filosu ile İngiltere ile Fransa'ya durup dinlenmeden malzeme taşıyan gemileri batırmaya başladılar. Batırılanlar arasında, savaşta yansız kalan Amerikalıların da gemileri bulunuyordu. Hattâ zaman zaman içlerinde yolcu taşıyan Amerikan gemileri yanlışlıkla da olsa batırılıyordu.

Amerikan ulusu için bu duruma katlanmak imkânsızdı. Bir aralık Amerikalıların tepkisinden ürken Almanlar denizaltı savaşına ara verdiler. Ama bu, karşı grubun iyice güçlenmesine yol açınca, bütün uyarılara rağmen tekrar bu yola başvurdular. Gene suçsuz sivilleri taşıyan Amerikan gemileri batırılmaya başlandı. Bunun üzerine, zaten savaşın başından beri Anlaşma grubuna sempati besleyen Amerika Birleşik devletleri 1917 yılı Nisan ayında Bağlaşma devletlerine savaş açtı. Bunu, gruba çıkarları ile bağlı bulunan pek çok devlet izledi. Bunların çoğu eylemsel olarak savaşa katılmasa bile, şimdi dört devletten oluşan Bağlaşma grubunun karşısına hemen hemen bütün dünya dikilmişti.

Amerika Birleşik Devletleri 19.yüzyılda bir dizi bunalım geçirmiş, sonunda büyük bir güç olarak dünya dengesindeki yerini alma yolunu tutmuştu. Ama ilkesi "Amerika kıtası dışındaki işlere karışmamaktı". Şimdi, savaşa girince bu ilke bozulmuş oldu ve bu devlet dünya politikasındaki ağırlığını yavaş yavaş duyurmaya başladı.

Son derece iyi donatılmış, dinç bir Amerikan ordusu Batı Avrupa cephelerine katılınca savaşın gidişi değişti. Bu arada Doğu cephesinin kapanması da işe yaramadı. Zira Amerikan ordusu Batı cephesindeki durgunluğa son vermişti. Almanya'nın iki büyük bağlaştığından hiçbir umut yoktu: Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda yaşayan çeşitli uluslar ayaklanma eğilimleri içine girmişlerdi. Osmanlı ordusu ise ancak Alman yardımı ile ayakta durabiliyordu. Alman ekonomisi ise tükenme noktasına gelmişti. Bu arada barış için gizli görüşmeler başlamıştı; ama iki taraf da anlaşamıyordu. Savaşa girdikten bir süre sonra Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson -ki kendisi ünlü bir devletler hukuku profesörüdür- dünya üzerinde bir daha savaş çıkmaması ve İnsanoğlu'nun kesin bir barış dönemine geçebilmesi için gerekli gördüğü koşulları açıklamıştı. "Wilson İlkeleri" adıyla ünlünen bu koşullara göre, savaştan sonra hiçbir devlet, savaşı kazansa da toprak kazancı sağlamayacak, başka devletlerin egemenliği altında yaşayan uluslara kendi geleceklerini kurma imkânı verilecekti. Yenilenler, yendikleri ülkeden savaş tazminatı almayacaklar; bütün bu işleri düzenleyecek uluslararası bir örgüt de kurulacaktı.

Bu ilkeleri, Amerikan yardımından yoksun kalmak istemeyen İngiltere ve Fransa tanıdı. İyice zor duruma düşen Almanya ile bağlaşıkları da Wilson'un düşüncelerini kabul edilebilir buldular. Almanya içinde de ayaklanmalar çıkmaya başlamıştı. Bağlaşma devletleri için savaşı sürdürmek imkânı kalmamıştı. Anlaşma devletleri ile ilk bırakışmayı Bulgaristan imzaladı ve savaştan çekildi (29 Eylül 1918). Böylece Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki bağlantı kesildi ve parça buçuk gelen Alman yardımının Türklere ulaşması imkânı tamamen yokoldu. Bu nedenle ikinci bırakışmayı Osmanlılar imzaladılar (30 Ekim 1918). Üçüncü olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 3 Kasım 1918'de savaştan çekildi. Son bırakışma anlaşmasını da 11 Kasım 1918'de Almanya imzaladı.

Böylece dört yıl süren kanlı ve büyük ilk dünya savaşı bitmişti.

Siyasal sonuçlarını bir sonraki ünite de göreceğimiz bu savaşın İnsanlığa verdiği acıları şu rakamlar en çarpıcı biçimde göstermektedir:Dört yıl içinde savaşta 10 milyon kişi ölmüş ve 20 milyon insan da yaralanmıştı. Ekonomik bakımdan da tam bir yıkım olan bu savaşta 732 milyar mark doğrudan doğruya askerî harcamalara gitmiştir. Ayrıca dolaylı olarak yitirilen ekonomik değerler de 606 milyar mark olarak hesaplanmaktadır. Bu değerleri günümüzün para kuru ile hesaplıyorsanız dört yıl içinde ne kadar korkunç bir ekonomik felâketin yaşandığını anlarsınız. Bu yıkımdan yalnız yenilen değil, yenen devletler de paylarını almışlardı. Onlar da ağır toplumsal ve ekonomik bunalımlara düştüler.

Özet

Türk İnkılâbının hazırlık evresi Birinci Dünya Savaşının bitimiyle başlar. Bu savaş olmasaydı, Osmanlı Devleti gene çökecekti. Fakat bu çöküş başka yollarla ve daha ağır bir biçimde gerçekleşecekti; zira, bir sonraki ünite de göreceğimiz gibi, 20.yüzyıl başında büyük devletler Osmanlı ülkesini paylaşma yolunda anlaşmışlardı. Ama Birinci Dünya Savaşı bu yoldaki hazırlıkları hem hızlandırdı, hem de Rusya'nın savaştan çekilmesiyle nitelik değiştirdi. Her bakımdan tükenmiş ve hiçbir gücü kalmamış Osmanlı Devletinin paylaşılması artık daha kolay gerçekleşebilirdi. Diğer yandan bu savaş sadece Osmanlı Devleti açısından yıkıcı sonuçlar getirmede. Yenilenler ve yenilenler için çok önemli bunalım evreleri açıldı. Özellikle Avrupa'nın siyasal ve ekonomik çehresi değişti. Yeni ideolojik akımlar türedi. Ancak en ağır sonuçlarla Türk ulusu karşılaştı.

Bütün bu sonuçlar bize Birinci Dünya Savaşının nasıl çıkıp geliştiğini ve Osmanlı Devletinin bu savaşta durumu anlatmayı zorunlu kılmıştır. Bu savaş, 1871 yılında birliğini kurarak çok güçlü ve büyük devlet olarak dünya sahnesine çıkan Almanya'nın emperyalist devletler arasına katılması ve bu nedenle dünyada

kurulan dengeyi bozmasından çıkmıştır. Asıl sebep bu olmakla birlikte, Almanya'nın Avrupa ortasında doğurduğu yeni dengeler-veya dengesizlikler-devletler arasındaki çekişme sebeplerini de artırmıştır. Balkanlar ve Boğazlar üzerinde İngiltere ile Rusya'nın anlaşması yeni huzursuzluklar doğurmuştur. Almanya Osmanlı Devletine yanaşmış, Balkanlarda İslâm ulusçuluğu Ruslarca körüklenmiş, bundan Avusturya-Macaristan imparatorluğu çok rahatsız olmuştur. İslâm ulusçularının Avusturya-Macaristan yönetiminde bulunan Bosna-Hersek'i Sırbistan içine katmaları isteği nedeniyle İmparatorluk veliahdı ile eşini öldürmeleri bardağı taşıran damla olmuştur. O ana kadar, dengeyi hiç olmazsa dış görünüşü bakımından korumak isteyen devletler, bu olayın yol açtığı bunalım giderilemeyince, birbiri ardından savaşa girmişlerdi. Savaşın ilk aylarında Almanya ile Avusturya-Macaristan karşısına, İngiltere-Fransa ve Rusya'dan oluşan grup dikilmişti. 1914 yılı Ağustos ayı başında çıkan savaşta Almanların Batı cephesindeki başarısızlıkları, zaten daha önce iyice yaklaştıkları Osmanlı Devletini bu felâketin içine sokmalarıyla sonuçlandı. Böylece cephelerin genişlemesini sağlayan Almanlar, savaşın uzaması hedefini gerçekleştirmişlerdir.

Savaş öncesi bütün siyasal gücü eline geçiren İttihat ve Terakki Partisi ile onun tartışılmaz önderi Enver Paşa, Türkçülük akımının etkisi altında bazı reformlar gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu arada Osmanlıcılık ve İslâmîcılık Türkçülük akımı üzerinde etkili oluyordu. Prens Sabahattin'in kişisel girişime ve federasyona önem verilmesi düşünceleri de yandaş buluyordu. Bu akımlar, savaşa girilmeseydi, belki gelişerek bir demokratik düşünce ortamının doğmasına yolaçabilirdi. Ama savaş her şeyi değiştirdi. Doğu Anadolu, Çanakkale, Irak, Filistin ve Kanal cephelerinde çarpışan ordularımız, özellikle Çanakkale'deki başarıları ile Rusya'ya gidecek yardımı önlemişler ve orada ihtilâlin çıkmasını kolaylaştırmışlardır. Buna karşılık Enver Paşanın hesapsızlığı nedeniyle Doğu Anadolu'da büyük yenilgilere uğranılmıştır. Irak ve Filistin cephelerinde İngilizlerce kıskırılan Araplar, Türk askerini arkadan hançerleyerek savaş gücünü zayıflatmışlardır. Gene de her iki cephede zaman zaman önemli başarılar kazanılmış, ama Almanya'nın yardımı yetersiz kalınca o cepheler de 1918 yılının sonuna doğru kapanmıştır.

Rusya'nın 1918 yılı Mart ayında savaştan çekilmesine rağmen, Alman denizaltılarının verdikleri büyük zararlar nedeniyle 1917'de Amerika Birleşik Devletleri de İngiliz-Fransızlar yanında savaşa katılmıştır. Bu katılım sırasında Amerikan Başkanı Wilson savaş sonunda uyulması gerekli bazı ilkeler ilân etmişti. Bu ilkelere uyulacağı düşüncesiyle zaten tükenme noktasına gelen Almanya ve bağlaşıkları savaşı kesin olarak bırakmışlar ve peşpeşe imzadıkları ateşkes anlaşmalarıyla korkunç zararlara yol açan bu dehşetli savaş sona ermiştir.

Sorular

- İttihat ve Terakki Partisinin iktidarı eline geçirmesi, hangi olay sonucunda gerçekleşti?
 - İkinci Meşrutiyetin ilânı ile
 - 31 Mart Olayından sonra
 - Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı üzerine
 - Babîli Baskını üzerine
 - Kurtuluş Savaşı sırasında
- Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordularının savaşmadığı cephe hangisidir?
 - Kanal Cephesi
 - Kafkas cephesi
 - Galiçya Cephesi
 - Afyon Cephesi
 - Irak Cephesi

3. Birinci Dünya Savaşının patlak vermesine yol açan suikast olayı hangi ülkede geçti?
 - a. Sırbistan'da
 - b. Bulgaristan'da
 - c. Ermenistan'da
 - d. Gürcistanda
 - e. Bosna-Hersek'te
4. Rus İhtilâlinin sonunda hangi olay gerçekleşti ?
 - a. Brest-Litovsk Barışı imzalandı
 - b. Uşi Barışı görüşmeleri başladı
 - c. Rusya, Amerika Birleşik Devletleri'ne yanaştı
 - d. Almanya ile İngiltere arasında bir yakınlaşma göze çarptı
 - e. Almanya'da demokrasi kuruldu
5. Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girmesini kolaylaştıran olay hangisidir ?
 - a. Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesi
 - b. Babilâli Baskını
 - c. İki Alman savaş gemisinin Boğazları geçmesi
 - d. İngiltere'nin Basra Körfezinde üs istemesi
 - e. Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırması

Kaynakça

- Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, 1914-1980, Ankara: 1983, s.19-148.
- Edward Mead EARLE, **Bağdat Demiryolu Savaşı** (Çev.:Kasım Yargıcı), İstanbul: 1972, s. 374.
- S.Oral SANDER, **Siyasî Tarih I**, Ankara:1992, s.248 - 288.
- İlber ORTAYLI, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'da Alman Nüfuzu**, Ankara :1982, IX+148 s.
- Rifat UÇAROL, **Siyasî Tarih** (Üçüncü Baskı) İstanbul: 1985, s .376- 418.
- Coşkun ÜÇÖK, **Siyasal Tarih** (1789-1960), (Üçüncü Baskı) Ankara: 1980, s. 209-236.
- Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, Ankara: 1975.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Anzak (Ansac)** : İngilizce "Australian and New Zealand Army Corps" [Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birliği] deyiminin kısaltması. Bu ordu birliği Birinci Dünya Savaşında İngilizler adına çarpışmıştı. En büyük ününü Çanakkale muharebeleri sırasında kazanmıştır. Çanakkale'de karşımıza çıkan en önemli askerî gücü bu birlikler oluşturmuştu. Türk askerinin yiğitlik ve insanlığına hayran kalan Anzaklar, savaş bittikten sonra her yıl Çanakkale'yi ziyaret edip, savaştıkları ve artık arkadaş oldukları Türk gazileriyle unutulmaz dostluklar kurmuşlardır.
- Bırakışma** : "Mütareke" veya "Ateşkes" sözcüğünün bir karşılığı. Barış imzalanıncaya kadar silâhların terki anlamına gelir. Ancak çarpışmalar sırasında -yaralıları toplamak gibi- insancıl sebeplerle de kısa süreli bırakışma veya ateşkes anlaşmaları yapılabilir.

- Emperyalizm** : Özellikle 18.yüzyıl sonlarında nüfuz alanlarını iyice genişleten sömürgeci ülkelerin boyundurukları altındaki halkları ezmeleri ve dünyayı nüfuz altına alarak bir çeşit sessiz uyuşma ile sürdürdükleri ekonomik ve diplomatik yöntemin adı.
- Federasyon** : Birden fazla devletin kendi istekleriyle biraraya gelerek dışarıya karşı tek bir siyasal güç olarak görülmeleri ve bu amaçla kurdukları örgütün hepsinin üzerinde olması; iç işlerinde ise, gene aralarındaki anlaşmaya göre geniş veya dar ölçüde özerk olmaları. Bir devlet içinde yaşayan çeşitli uluslar da büyük bir özerklik içinde ama aynı devlet içinde dışarıya karşı birliklerini bozmadan yaşamlarını sürdürebilirler. Buna da federasyon adı verilebilir.
- İskan** : Belli bir yerde sürekli oturma işi. Yerleştirme.
- Kara Suları** : Her bağımsız devlet ülkesinin toprakları üzerinde sınırsız egemenlik hakkına sahiptir. Ülkeye bitişik olan ve başka devletlerin de sahillerinin bulunduğu deniz veya göllerde, her devlet sahilinden itibaren uzanan belli bir mesafedeki su üzerinde de aynen ülkesi üzerindeki (karasındaki) haklara sahiptir. Bu nedenle egemenliğinin tam olduğu bu su parçasına "kara suyu" denir. Kara sularının genişliği genellikle uluslararası antlaşmalarla saptılır. 3, 6 veya 12 mil gibi...
- Koloni** : Bir devletin fazla nüfusunu yerleştirmek için denizaşırı bir ülkeye sahip çıkması ve yurttaşlarının bir bölümünü oraya iskân etmesi halinde meydana gelen yeni yurt. Bu ülke sömürge değildir. Onu kuran devletin normal bir parçasıdır.
- Siper Savaşı** : Bir savaşta taraflar saldırı gücünü yitirir ama geri de çekilmek gereğini duymazlarsa, kazdıkları siperlerde yer alırlar ve birbirlerini sürekli olarak yıpratmakla uğraşırlar . En fazla dayanıp karşı tarafa saldırabilecek duruma gelmek siper savaşının esasıdır.
- Sosyalizm** : Düşünsel kökenleri bazı İlkçağ filozoflarına kadar uzanan siyasal, sosyal ve ekonomik bir ideoloji. 19.yüzyılda bilimsel olarak işlenip, etkin bir siyaset aracı olmuştur. Temel felsefesi üretim araçları üzerindeki bireysel mülkiyetin kaldırılmasıdır. Bu esas sağlandıktan sonra yeni bir toplum düzeni kurularak devletin rolünü üretim birimleri olan komünlere vermek amacının güdüldüğü bu ideoloji, büyük yorum değişiklikleriyle çok çeşitli düşünce ve uygulama modellerine ayrılmıştır.
- Sömürge** : Bir devletin boş veya bir başka devlet elinde bulunan ülkeyi eline geçirip orayı kendi asıl yurduna ucuz mal sağlamak ve pazar yapmak için kullanması. Başka bir deyişle o ülkenin sözü geçen devletçe her açıdan sömürülmesi. Bu nedenle sömürgece yaşayanlar, esas devletin hakları çok sınırlı yurttaşlarıdır (Koloni ile karıştırılmamalıdır).
- Turancılık** : Türkçülük akımının en aşırı durumu. Dünyada yaşayan bütün Türklerin, tek bir siyasal birlik halinde birleşmelerini öngören siyasal akım.

ÜNİTE 4

Osmanlı Devleti'nin Parçalanmaya Başlaması ve Buna İlk Tepkiler

Bu ünite de ...

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına nasıl ve neden girdiğini 3. Ünite de görmüştük. Bu savaşın nasıl sona erdiğini de anlatmıştık. İşte Birinci Dünya Savaşını Osmanlı Devleti'nin yitirmesi ve çok ağır koşullarla bir Ateşkes Anlaşması, Türk yurdunun parçalanmasına tam bir gidiştir. Bu ünitemizde parçalanma işine nasıl girişildiğini ve bu çok acı olaya karşı ne tür tepkilerin başladığını göreceksiniz.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girişinin doğurabileceği sonuçları daha önce kestirmek mümkün müydü? Bu olasılık üzerinde düşününüz. Ayrıca işgallerin nasıl başladığını anlatan bahsi okurken mutlaka bir harita üzerinde çalışınız.

GİRİŞ

Acaba, Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa ve Dünya haritasının nasıl değiştiğini anımsayabilecek misiniz?

Dünyada Savaş Sonu Değişen Siyasal Yapı

Birinci Dünya Savaşı'nın ne kadar büyük yitkilere yol açtığını geçen ünitemizin sonunda kısaca anlatmıştık. Bu korkunç insan ve ekonomi yitkileri yanında bu savaş çok önemli siyasal değişikliklere de neden oldu. Savaş sonunda, tarihte çok büyük roller oynamış dört imparatorluk ortadan kalktı.

Çöken İmparatorluklar

Bunlardan birincisi Rus Çarlığı idi. Bildiğiniz gibi daha savaş sırasında yıkılan bu büyük imparatorluk, içindeki önemli siyasal ve toplumsal değişikliklerle yeni bir yapı almış ve tarihteki ilk sosyalist devlet kurulmuştu. Bu yepyeni denemenin başarılı bir sonuç vermesi kolay olmamıştı. Rusya savaştan çekildikten sonra, bu yeni rejimi kabul etmeyen eski bağlaşıkları bu ülkede büyük karışıklıklar çıkartmışlar, ayrıca Çarlık rejiminin yandaşları da bir direnme cephesi kurmuşlardır. Böylece tarihin en kanlı iç savaşlarından biri patlak vermiştir. Yeni kurulan rejim, bu iç savaşı çok sert önlemlerle bastırmışsa da iki yanın verdiği kurban sayısı Rusya'nın savaş sırasında uğradığı yitkilerden çok daha fazladır ve milyonlarla ifade edilir.

Rusya bu değişiklik sürecini yaşarken, Bağlaşma Devletleri grubunun önderi olan Alman İmparatorluğu da daha savaş sona ermeden korkunç iç çalkantılarla karşılaşmış, ordu bölünmüş, sağ ve sol eğilimli gruplar ayaklanmışlardı. Bütün bunların sonucunda Alman İmparatoru II.Wilhelm yurdunu terk etti. Hemen ardından da Almanya bırakışma imzaladı. Böylece Alman İmparatorluğu da çökmüştü. Önemli bir siyasal boşluk doğdu ve kanlı iç didişmelerden sonra Almanya'da cumhuriyet ilân edildi. Bu cumhuriyet yönetimi yenen devletlerle ağır koşullu bir barış antlaşması imzaladı [Versailles (Versay) Barışı 28.6.1919]. Bu antlaşma ile Almanya pek çok toprağını yitiriyor, yenenlerin bazı batı bölgelerini işgal etmelerine göz yumuyor, "onarım bedeli" olarak ağır malî yükümlülükleri yerine getirmek zorunda kalıyordu.

Wilson ilkelerine göre yenilen taraflar, yenenlere savaş tazminatı ödemeyeceklerdi. Wilson böylece yenenler ile yenilenler arasında yeni düşmanlık tohumları atılmasını önlemek istemişti. Ama bu ilkeleri kabul eder gibi görünen Anlaşma Devletleri "tazminat" sözcüğü yerine "onarım" ı koyarak eski geleneği yeni bir biçim altında sürdürdüler.

Bütün bu ağır yitkilerden başka Almanya, sanayisini ve ordusunu sınırlamak zorunda kalıyordu. Bütün bu ağır hükümler Almanya'da eşi görülmemiş bir enflasyon ile işsizliğe yol açtı. Sonunda Almanya, bir rejim değişikliği geçirerek Faşizmin egemenliği altına düştü.

Yenikler arasında yer alan ikinci büyük İmparatorluk "Avusturya-Macaristan" idi. Çok uluslu yapısını yeri geldikçe anlattığımız bu devlette, savaşın sonuna doğru, bıkkınlık ve bezginlik alâmetleri görülmeye başlandı. İmparatorluğa bağlı pek çok ulus ayaklanma süreci içine girdi.Bu huzursuzluklar sonunda Avusturya-Macaristan Hükümeti yenilgiyi kabul ederek bırakışma imzaladı.Birkaç gün sonra da İmparator I.Karl tahtını bıraktı ve yurdunu terketti. Böylece imparatorluk parçalandı. Anlaşma devletleri Avusturya ve Macaristan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladılar. Avusturya ile 10 Eylül 1919'da imzalanan St. Germain (Sen Jermen) Barışı ile bu devlet ufak bir üke haline getirildi. Bu arada Avusturya'da cumhuriyet de ilân edilmişti. Macaristan ayrı bir devlet oldu. Bu eski görkemli İmparatorluğun topraklarında yeni bir "Çekoslovakya" devleti kuruldu. Balkan Yarımadasında oluşturan Yugoslavya Krallığı da Avusturya'dan pek çok yer aldı. Gene bir cumhuriyete dönüşen Macaristan ile de 4 Haziran 1920'de Trianon Barışı

imzalandı. Her iki barışa göre, Orta Avrupa'nın haritası tamamen değişmişti. Pek çok Macar, sınırları genişletilen Romanya'da kaldı. Avusturya'dan kopartılıp İtalya'ya verilen bölgelerde de önemli bir Avusturya azınlığı oluştu. Gene Çekoslovakya'nın da etnik yapısı karmakarışık idi. Anlaşma devletleri 1815 yılında bağımsızlığını yitirmiş Polonya'yı yeniden kurdular. Bu elbette haksızlıklar içinde yaşayan Polonya ulusu için çok iyi bir sonuçtu; ama bu yeni devlete içinde Alman, Avusturyalı, Macar grupların yaşadığı pek çok toprak parçası eklendi.

Yenilenler arasında yer alan Bulgaristan ise 27 Kasım 1919'da imzaladığı Neuilly (Nöyi) Barışı ile savaştan kurtuldu. En az zarar bu devlet görmüştür. Gerçi önemli toprak yitiklerine uğruyordu; ama bunlar Bulgaristan'ın ulusal bütünlüğünü bozacak yerler değildi. Bu devlet ayrıca ekonomik bakımdan da pek ağır koşullar altına konulmuyordu.

Bütün bu yeni oluşumlar sonucu acaba sağlıklı bir Avrupa'dan söz edebilir misiniz?

Gördüğünüz gibi, savaşta yenilenler -belki Bulgaristan dışında- çok ağır yitkilere uğramışlar, egemenlikleri belli ölçülerde sınırlanmıştı. Ama ne kadar ağır olursa olsun, bu koşullar, bu yenik ulusları ortadan kaldırmak gibi bir amaca yönelmemişlerdi. Evet, bu uluslar çok acı çektiler, demokratik olmayan rejimlerin kökleşmesine yol açtılar, ama yok edilmediler. Halbuki Birinci Dünya Savaşına katılan ve yenilen devletlerin en önemlilerinden olan Osmanlı İmparatorluğu'nun başına gelenler korkunçtu. Savaş sonucunda tıpkı Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da ortadan kalkmıştı. Ama bu 1923'e kadar süren bir uzun zaman parçasını kapsar. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ni sözde muhafaza etmek isteyen yenilenler, bütün İmparatorluk ülkesini, Türklüğü yok edecek derecede parçalamayı hedeflemişlerdi. En ağır ateşkes anlaşması Türklerle imzalanmış ve ülke parçalanma sürecine sokulmuştu. Ardından gene bu parçalanmayı tam olarak onaylayan en ağır barış (Sevr Barışı, 10 Ağustos 1920) Osmanlı Hükümetiyle imzalanmıştı. Bu barış aslında 600 yıllık görkemli bir devletin yok oluş belgesiydi.

Yenenlerin Durumu

Kısaca şu gerçekleri belirtmekte de yarar vardır: Birinci Dünya Savaşı yenilen devletlere de hiçbir yarar sağlamadı. İngiltere çok ağır bir ekonomik bunalıma sürüklendi. Türk Kurtuluş Savaşının da etkisiyle sömürgelerini yitirmeye başladı. Fransa, gene, ağır ekonomik koşullar nedeniyle büyük bir demokrasi bunalımına düştü. Yenenlerden İtalya ise, sanki yenilmiş gibi bir durum aldı. Ekonomik sıkıntılar bu ülkede ilk faşist diktatörlüğün doğmasına neden oldu. Savaşı, Anlaşma Devletlerine kesin olarak kazandıran Amerika Birleşik Devletleri de ağır bir ekonomik bunalıma uğradı ve bu sıkıntı bütün dünyayı pençesine aldı.

Çöken Son İmparatorluk

Ama, yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, savaşı en ağır koşullarla bitiren Osmanlı Devleti idi. Bu devlet, zaten savaş öncesinde büyük güçler arasında parçalanma konusu edilmişti. Geçen ünitemizde "Osmanlı Devleti savaşa girmese idi de parçalanacaktı" yargımız bu düşünceden doğmaktadır. Bütün 19.yüzyıl, Osmanlı Devleti üzerinde çöreklenen "Doğu Sorunu" nun Avrupa diplomasisine verdiği ivme ile geçmiştir. İyice güçsüzleşen bu devleti ortadan kaldırma planları zaman zaman büyük güçlerin uğraştığı belli başlı sorunlardan biri olmuştu. Hele Osmanlı İmparatorluğu savaşa girince bu paylaşımlar somut antlaşmalar halinde gerçekleştirilmesine çalışılan hedeflerin belgeleri oldular. Mondros Ateşkesi bu konudaki ilk sonuçtur. Ama bu sonucu incelemeden önce, büyük güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki paylaşma planlarını kısaca gözden geçirmek gerekmektedir:

OSMANLI DEVLETİNİ PAYLAŞMA ANTLAŞMALARI

İkinci Ünitemizde görüldüğü gibi, 18.yüzyıl başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu çöküş sürecine girmiştir. O yüzyıl, gücünü günden güne artıran ve Osmanlı varlığını

Avrupa'da görmek istemeyen Batılı güçler ve ayrı nedenlerle hasım olduğumuz İran ile yapılan sayısız savaşlarla doludur. Bütün bu savaşlarda, Osmanlı Devleti bir süre dayanmış, ancak ardından, yapısını yenileyemediği için hızlı bir çöküş içine girmiştir. Hele Fransız İhtilâli sonucu doğan ulusçuluk akımlarının bu çöküşü bir parçalanma haline dönüştürmeye başladığını da biliyorsunuz.

İşte, 18. yüzyılda kendisinden bir ölçüde çekinilen Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla girildiği zaman, artık çökmesi her an beklenen bir durum almıştı. O yüzyıl, bu Devletin nasıl parçalanabileceği üzerinde büyük güçler arasında bazı pazarlıkların yapıldığı zamanın başlangıcıdır. Bu pazarlıklar çeşitli çıkar çatışmaları halinde Birinci Dünya Savaşına kadar sürdü. Osmanlı Devleti bu savaşa girince, karşımızdaki grubun savaş sonu parçalama planları daha da somutlaştı. Bu nedenle okuduğunuz bahsi iki alt başlık altında gözden geçirmekte yarar vardır:

Birinci Dünya Savaşı Öncesi

19. yüzyıl başında çok ulusluluğun verdiği sorunlarla uğraşan Avusturya, Osmanlı Devleti üzerindeki dolaysız iddialarından vazgeçmişti. Avusturya bazı konularda, kendisi gibi çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemişti bile. Ancak, Balkanlar üzerinde Rusya'yı yalnız bırakmak Avusturya'nın işine gelmediğinden buradaki sorunlar söz konusu olunca ufak bazı paylar istemiştir. Bu yolla Rusya karşısında Balkanlarda bir güç oluşturabilmek amacındaydı. Zira Balkanlardaki İslav akımları kendi ülkesine her zaman sıçrayabilirdi.

Aynı yüzyıl başında İran iyice güçsüzleşmiş, Rusya ile İngiltere arasında bir ortak nüfuz ülkesi durumunu almaya başlamıştı. Bu bakımdan artık İran ile de bir anlaşmazlık göremiyoruz. Osmanlıların Akdeniz'deki tarihsel hasımları Venedikliler de bağımsız bir güç değillerdi ve bir tehdit oluşturmuyorlardı.

Bu durumda 19.yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ülkesini parçalamak isteyen tek güç Rusya idi. Zira Rusya, ancak Osmanlı Devleti üzerinden açık ve sıcak denizlere çıkabilirdi. İkinci ünitemizde belirtildiği gibi bu İngiltere'nin işine gelmiyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rusların eline geçmesini istemiyordu. Ortadoğu'da İngiliz İmparatorluğu ülkelerini birbirine bağlayan en önemli yol olan Osmanlı toprakları Rusya gibi güçlü bir devletin eline geçmemeliydi. Osmanlı ülkesi üzerinde kurulacak küçük devletler de İngiltere'yi rahatsız ederdi. Çünkü bunlar da mutlaka Rusya'nın nüfuzu altına gireceklerdi. 19.yüzyılın en güçlü devleti İngiltere'yi bu konuda Rusya karşısına almak istemezdi. Bu bakımdan eğer Osmanlı Devleti parçalanacaksa bunun bütün büyük Avrupa devletlerince ortaklaşa yapılmasını önermek zorundaydı. Böylece Osmanlı ülkesine tek başına sahip çıkmak gibi bir niyeti olmadığını İngilizlere kanıtlayıp, o büyük gücü ikna etmek istiyordu. Rusların bu yüzyıl ortalarındaki tezi şuydu:"Boğaziçinde hasta bir adam var; ölüm döşeginde. Öldüğü zaman büyük bir miras bırakacak. Bu mirası şimdiden anlaşarak bölüşelim."

1825-1855 yılları arasında Rus çarı olan I.Nikolay bu sözü St.Petersburg'daki İngiliz Büyükelçisine söylemiştir. Giderek bu cümle bütün doğu sorununu ifade etmek için kullanılan bir simge durumunu aldı.

İngilizler bu düşünceye şiddetle karşı çıkmışlardır. Hattâ 1853 yılında Osmanlı Devleti'ni parçalama amacından başka bir hedefi olmayan büyük Osmanlı-Rus Savaşına, Fransızlarla birlikte İngilizler de bizim yanımızda katılmışlardır. Bu devletlerin katılımı ile Kırım cephesine kayan çarpışmalar dolayısıyla "Kırım Savaşı" adını alan bu büyük olay sonunda Ruslar yenilmişler ve 1856 yılında Paris Barışını imzalamak zorunda kalmışlardır.

Kırım Savaşı, İngiliz ve Fransızlarla birlikte Ruslara karşı girdiğimiz tek savaştır.

Paris Barışı ile Fransızlar ile İngilizler ve bu barışa katılan diğer büyük Avrupa devletleri "Osmanlı Ülkesinin bütünlüğünü" güvence altına almışlardır. Osmanlı Hükümeti de Islahat Fermanına dayanarak bütün ülkede düzeltimler yapacağını bildiriyordu. Şimdi, Paris Barışını imzalayanlar, "Islahat Fermanı hükümlerinin

uygulanıp uygulanmadığını saptamak için" Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başladılar. Bu sırada Alman Birliğini kurmak için Rusya'nın desteğine muhtaç olan Prusya, Osmanlılara karşı Rusya'yı tuttu. Rusya'nın yansız kalması ile Avusturya ve Fransa'yı yenip Alman Birliğini kuran Prusya'nın başbakanı Bismarck, daha önceki ünite de gördüğümüz gibi, Rusya'yı hep kollamak politikası güdüyor, bu uğurda gerekirse Osmanlı Devleti üzerinden ödün vermeyi de göze alıyordu.

Berlin Barışını anımsayınız!

Berlin Barışı ile Osmanlı Ülkesinin Balkan Yarımadasına denk düşen bölümü büyük ölçüde parçalanmıştı. Durumdan kuşkuya düşen İngiltere, artık her biri - Bulgaristan dışında- bağımsız birer devlet olan eski Osmanlı illerinin Rus nüfuzu altına düşmeye başladığını görüyordu. İşte 1878 tarihinden itibaren İngiltere, fırsat çıkarsa Osmanlı ülkesini Ruslara da bırakmamak ve kendisi tarafından ele geçirilmesini sağlamak istemiştir. Durumun farkına varan Rusya, Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna yanaşarak, 18 Haziran 1881 "Üç İmparator Antlaşması" adıyla ünlü sözleşmeyi imzalamışlardır. Böylece artık Osmanlı Devleti bölüşme konusu olmaya başlamıştı. Zira Bulgaristan'ın Rus nüfuz bölgesi olduğu kabul ediliyor ve bir savaş çıkarsa Boğazları Rusların işgali onay görüyordu. Bu birleşmeye karşı İngiltere sesini yükseltmekte gecikmedi. Rusya'ya hiçbir zaman inanmamış Avusturya-Macaristan'ı ve büyük devletler arasına yeni katılmış İtalya'yı yanına çekerek, 12 ve 16 Aralık 1887 günleri bu devletlerle imzaladığı anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin ülkesini güvence altına almayı yükledi. "Doğu İşleri İçin Üçlü Birleşme" denilen bu anlaşmanın gizli hasmının Rusya olduğu kuşkusuzdu. Zira eğer Osmanlı Devleti üçüncü bir başka güce karşı savaşa girse, bu anlaşmayı imza edenler Osmanlı ülkesinin diledikleri bölgelerini işgal edeceklerdi.

Görülüyor ki, Bismarck'ın büyük devletleri denge içinde tutma siyaseti özellikle Osmanlı ülkesi üzerinden ödün verilmekle yürütülüyordu. Ama, daha önceki ünite de görüldüğü gibi, Bismarck'ın yeni, genç Alman İmparatoru II.Wilhelm tarafından iş başından uzaklaştırılması bu denge siyasetini bozdu. İngilizler şimdi asıl büyük rakiplerinin Almanya olduğunu anlamışlardı. Rusya günden güne güçsüzleşiyordu. Almanya ile Rusya'yı karşı karşıya getirmek için, güçsüz Rusya'ya Osmanlı Ülkesi verilebilirdi. Böylece çıkacak kavgadan en fazla İngilizler yarar sağlardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti üzerindeki geleneksel İngiliz siyaseti değişti. 8-9 Haziran 1908'de Reval'de, İngiliz Kralı ile Rus Çarı [VII.Edward (Krallığı:1901-1910) ve II.Nikolay (Çarlığı:1894-1917)] buluştular.

"Reval"ın bugünkü adı "Tallin"dir ve Estonya'nın başkentidir.

Bu görüşmede iki hükümdar Osmanlı Devleti üzerinde tam bir anlaşmaya vardılar. Aslında resmî olarak sadece son derece tehlikeli bir durum alan Makedonya sorunu üzerinde uyuşmuşlardı. Ama iki devlet Osmanlı ülkesi üzerinde ilk kez böylesine rahat pazarlık ediyorlardı. Bu anlaşma İngiltere'nin Rusya'yı Osmanlı ülkesi üzerinde serbest bıraktığı anlamına geliyordu. Nitekim Balkan Savaşları da, bu anlaşmanın verdiği cesaretle Rusya'nın Balkanlı devletleri örgütlemesi sonucunda patlak verdi.

Birinci Dünya Savaşında

Üçüncü ünite de, Birinci Dünya Savaşı başladığı vakit Osmanlı Devleti'nin yansızlığını sağlamak için Anlaşma devletlerinin gösterdikleri çabalar yazılmıştı. O bahisleri bir kez daha okuyunuz.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa, Rusya'nın isteği üzerine savaş sonu paylaşım projelerini hazırlamışlar ve bunları 14 Eylül 1914'te onaylamışlardı. Bu paylaşma gizli olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ni içermiyordu.

Gizli olmasına rağmen, Osmanlı Devleti bu paylaştırmaya acaba neden sokulmamıştı?

Bildiğiniz gibi, Anlaşma Devletleri, Almanya'ya yaklaşan Osmanlı Devleti'nin kendi yanlarında savaşa katılmayacağını kavramışlardı. Ama bu devlet hiç olmazsa yansız kalmalıydı. Bunu sağlamak için, Osmanlı Devleti üzerindeki düşünceleri -bir süre için- dondurmışlar ve bu ülkeyi paylaşma alanına sokmamışlardı. Anlaşma gizli de olsa duyulabilir ve bu Osmanlı Devleti üzerinde ters bir etki yapabildi.

Ama olaylar beklenildiği biçimde gelişmedi. Hepinizin bildiği biçimde, bir olup-bitti hazırlayan Enver Paşa ile Almanlar, İmparatorluğu savaşa soktular. Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek savaş başlamıştı. Çanakkale savaşlarında ilk Türk zaferinin kazanıldığı gün, yani 18 Mart 1915'te Anlaşma Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nu savaştan sonra paylaşma planını imzalamışlardı. Bu paylaşma sözleşmesinde özellikle Rusya kayırılmış ve İstanbul ile Boğazlar başta olmak üzere pek çok yer onlara bırakılmıştır. Ardından İtalya'nın Anlaşma Devletleri yanında savaşa katılması 26 Nisan 1916 Londra Sözleşmesinin imzalanmasıyla sonuçlandı ve onlara da pay verildi. Aynı yılın 16 Mayıs'ında da Osmanlı Ülkesindeki Arap topraklarının İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını öngören ünlü Sykes-Picot Antlaşması imzalandı (Bu sözleşmeye onu hazırlayan diplomatların adı verilmiştir). 18 Ağustos 1917 tarihinde bu antlaşmaya İtalya da girdi (Saint-Jean de Maurienne Antlaşması). Böylece, Rusya'nın savaştan çekilmesi tarihine kadar, Osmanlı Devleti'nin kâğıt üzerinde parçalanması işi bitmişti. Bu anlaşmalarda devletlerin alacakları payları şöylece özetleyebiliriz:

Aşağıdaki paylaşma projesini okurken, mutlaka bir haritaya bakınız!

Rusların Payı: Ruslara Doğu Trakya'nın -yani bugün bizim sınırlarımız içindeki Trakya'nın- yarısı veriliyordu. Burası Doğu Trakya'nın doğusu idi. Yani Midye-Enez çizgisinin doğusu. Ayrıca Doğu Trakya'nın en uç noktası olan İstanbul ile Marmara Denizinin güneyi, İstanbul'un karşı yakasından Sakarya Irmağına kadar uzanan bölge de Ruslarındı. Bundan başka hem İstanbul, hem de Çanakkale boğazları onlara veriliyordu. Çanakkale Boğazını Ege'den gelecek tehlikelere karşı kapatan İmroz ile Bozcaada'yı da alıyorlardı. Böylece Rusların Çar Büyük Petro zamanından beri düşledikleri hedefler gerçekleşecekti. Ruslar, dostlarının bu armağanlarına karşı onlara Boğazlardan serbest geçiş hakkı ile bazı ekonomik kolaylıklar sağlayacaklardı. Ruslar ayrıca Doğu Anadolu'da da önemli bölgeler alıyorlar, buraları Doğu Karadeniz'e kadar uzanıyordu. İngilizlerin Payı: İngilizlerin gözü Ortadoğu'da, Basra körfezine açılan bölgelerdeydi. Bu nedenle bugünkü Irak'ın büyük bir bölümü ile, oraları Batıdan gelecek tehlikelere karşı koruyacak Ürdün'ü alacaklardı. Böylece yaşam damarlarından en önemlisi olan Hindistan yolundan başka Musul Petrolleri de onların eline geçecekti.

Fransızların Payı: Fransızlar Mersin'in doğusundan başlayarak bütün Çukurova'yı ve Toros Dağlarının kuzeyinden Sivas'a kadar İç Anadolu'nun doğu-orta kesimlerini alacaklardı. Bundan başka İskenderun'dan itibaren güneye inen ve içine Lübnan'ı alan sahil şeridi Fransa'nın olacaktı. Suriye ile Kuzey Irak'taki bazı yerlerin koruyuculuğu da Fransızlara veriliyordu.

İtalyanların Payı: Paylaşmaya sonradan katılan İtalyanlara bütün Ege Bölgesi ile, Akdeniz Bölgesi'nin Silifke'ye kadar uzanan kesimi verilecekti. Ayrıca Ege Bölgesi'nin kuzeyinde Bursa'ya kadar uzanan yerler onların koruyuculuğu altına konulacaktı.

Rusya'da çıkan ihtilâl bu projeyi nasıl etkileyebilirdi?

1917 sonbaharında çıkan ikinci ihtilâl ile Rusların savaştan çekilmeleri ve Bağlaşma Devletleri ile Brest-Litovsk Barışını yapmaları bu paylaşma planları üzerinde fazla bir etki yapmadı. Ruslar Çarlık dönemindeki bütün antlaşmaları geçersiz saymışlardı. Bunun üzerine onlara verilmesi düşünülen en önemli yer, yani Boğazlar ile İstanbul büyük tartışma ve çekişme konusu olacaktı. Buna yol açmamak için, savaş bitince İstanbul ve Boğazlar üzerinde Anlaşma Devletleri ortak bir yönetim kurmayı kararlaştırdılar. Doğu Anadolu'daki Rus payı ise ikiye ayrıldı. Bu bölgenin güneyi İngiliz koruyuculuğu altında yarı özerk bir duruma getirilecekti. Geriye kalan bölüm ise, Çarlık rejiminin devrilmesinden sonra Güney Kafkasya'da bağımsız bir devlet olarak kurulmuş bulunan Ermenistan'a verilecekti.

Bütün bu paylaşma bölgelerinden geriye kalanlar ise Türklere bırakılacaktı. Ama bu bölgelerin statüsü ve tam sınırları yapılacak barış antlaşması ile saptanacaktı.

Türkler savaştan çekilip Ateşkes Anlaşması için düşmanlarına başvurdukları zaman, onların gönüllerinde yatan işte, yukarıdaki paylaşma projesini gerçekleştirmektir. İlk adım Ateşkes Anlaşması ile atılmalıydı.

MONDROS ATEŞKES ANLAŞMASI

Genel Olarak Ateşkes Kavramı

"Ateşkes", "bırakışma" ve "mütareke" sözcüklerinin anımsattıkları kavram hakkında bildiklerinizi açıklayabilir misiniz?

Savaşlarda uyulması gerekli uluslararası kurallar vardır. Bu kurallar tarihin ilk zamanlarından beri gelenekler hâlinde belirmiş, İnsanlık geliştikçe savaşan tarafların kendi çıkarları için de dikkat etmeleri gereken hususlar olmuşlardır. Giderek 19.yüzyıl sonlarında bu konuları düzenleyen uluslararası antlaşmalarla bir "Savaş Hukuku" doğmuş ve "Devletler Genel Hukuku" nun önemli bir bölümü durumuna gelmiştir. Bütün bu çabalardan amaç, savaşları mümkün olduğu ölçüde insanlık onuruna yakışır biçimde sürdürmek ve bitirmektir. Savaşın ancak zorunlu, başka çözüm yolu bulunmadığı zaman başvurulması gereken bir çare olması, savaş sırasında tarafların birbirlerine mümkün olduğunca az zarar vermeleri, sivil halkın çarpışmalar dışında tutulması, teslim olanlara insanca davranılması gibi ilkeleri bu hukukun başlıca konuları olarak kabul edebiliriz. Ama bütün bu kurallara uymak, savaşan tarafların İnsanlık duygularını kendiliklerinden uygulamaya çıkartmalarıyla mümkündür. Ne yazık ki bu uluslararası kurallara savaşan yanlar ancak dilerlerse dikkat ederler.

Bir savaşın genellikle yeneni ve yenileni bulunur. Yenen veya yenilenler, elbette istedikleri hedefleri gerçekleştirmek hakkına sahiptirler. Ama günümüzde gelişen insanlık duyguları bu isteklerin ancak belli ölçüler içinde gerçekleştirilmesini buyurur. Ancak kin, düşmanlık, intikam gibi hırsların tutsağı olan yenilenleri bu ölçüler içinde tutmak çok güçtür.

Savaşta çarpışmalar sürerken, zaman zaman geçici olarak ya belli bir bölgede savaşan birlikler veya bütün bir cephedeki ordular, kısa süreli bir anlaşma üzerinde uyuşabilirler. Bu anlaşmalar birkaç saati, bilemediniz bir-iki günü geçmez. Amaç, savaşan tarafların yaralılarını ve ölülerini toplamak, bazı çok gerekli ve iki yanın da eşit derecedeki ihtiyaçlarını gidermek gibi işlerdir. Bu kısa süre bitince çarpışmalar gene başlar. Tarihin en kanlı vuruşmalarının geçtiği Çanakkale muharebelerinde bile zaman zaman bu tür çarpışma araları verilmiştir. İşte çarpışmaların bu türde çok kısa için durdurulmasına "ateşkes" denilir.

Savaşın sonucu artık belli olmuştur. Bir yan yenilmiştir; daha fazla çarpışacak gücü kalmamıştır. Bu durumda savaşı bitirmek en doğru yoldur. Yenenler de hedeflerine ulaşmışlarsa, onların savaşı sürdürmeleri gereksizdir. Zira savaş yenen ve yenilen için de aslında bir korkunç yitikler yumağıdır. Savaş, "barış kurularak" bitirilir. Yenen ve yenilenler dilerlerse barış görüşmelerine başlarlar. Sonunda bir anlaşmaya varılabilir. Bu takdirde -elbette yenilenlerin zararına- bir barış antlaşması imzalanır. Savaş biter. Eğer bu barış antlaşması akıllıca yapılmışsa kurulan barış sürekli olur. Taraflar barış için anlaşamazlarsa, o takdirde çarpışmalar tekrar başlar. Zira savaş daha bitmemiştir.

İşte, barış görüşmelerinin sağlıklı bir biçimde geçmesi için, her türlü silahlı çatışmanın bir süre durdurulması, tarafların yeni topraklar elde etmelerinin bir süre geciktirilmesi gerekir. Çarpışmalar sürerken barış görüşmelerinin sağlıklı biçimde yürütülmesi imkânsızdır; zira bu sırada yenilenler başarılar kazanmaya başlayabilirler veya daha fazla ezilirler.

Barış görüşmelerine başlayabilmek için daha geniş kapsamlı bir ateşkes üzerinde tarafların anlaşması bir gelenektir. Başka bir deyişle, silâhlar belirsiz bir süre için

"terk" edilir. "Mütareke" sözcüğü bu kökten gelir; yani silâhlar terk edilmektedir. Taraflar barış görüşmeleri sürerken çarpışmayacaklardır. İki yan da bu "mütareke" anlaşmasının imzalandığı tarihten itibaren çarpışmaları durdururlar ve oldukları yerde kalırlar,

Mütareke sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak "bırakışma", daha da belirgin ifade edilmek isteniyorsa "silâh bırakışması" sözcüğü bulundu. Ama "ateşkes" sözcüğü de bu kavramı ifade eder. Yalnız , barışa ulaşmak için imzalanan ateşkesler, daha uzun sürelidirler. Biz, son yıllarda yayınlanan devrim tarihi kitaplarındaki ifadeyi benimseyerek, "ateşkes" sözcüğünü "mütareke" anlamında kullanıyoruz.

Ateşkes anlaşmalarında yenen taraflar, yenilenlerin barış görüşmeleri sırasında çarpışmaların durdurulmasından yararlanarak güçlenmelerini önlemek isterler. Bu ,yenenlerin doğal hakkıdır. Aksi halde akıttıkları kan boşa gidebilir; zira uzayan barış görüşmeleri sırasında yenilen taraf güçlenip, savaşa tekrar başlayabilir. Bunun için, yenenler, ateşkes anlaşmalarına, yenilen yanın askerî açıdan, deyim yerinde ise "kımıldayamamasını" sağlayacak önlemler alırlar. Ama bundan ilerisi de normal bir ateşkes anlaşmasında yapılamaz. Zira barış görüşmeleri bir yerden sonra pazarlık sayılır. Sonunda nasıl bir karara varılacağı bilinmez.

Bazen yenilenler öylesine bitkin ve perişan hâle gelirler ki, yenenlere hiçbir kayıt ve koşul ileri sürmeden "teslim" olurlar. Buna "kayıtsız şartsız teslim" denilir. Almanlarla Japonlar İkinci Dünya Savaşı sonunda böyle teslim oldular. Bu takdirde artık yenenler daha barış antlaşması imzalanmadan dilediklerini yapabilirler.

Normal ateşkes anlaşmalarında ise karşılıklı bir saygı gözetilir. Yenilen de bir devlettir; devlet olma sıfatıyla barış yapacak ve onu uygulayacaktır. Bu bakımdan normal bir ateşkes anlaşmasını "kayıtsız şartsız teslim" ile karıştırmamalıdır. Zira, yukarıda da belirtildiği gibi, normal bir ateşkesin sonunda başlayan barış görüşmeleri sonuçsuz kalırsa -savaş hukuk açısından bitmediği için- çarpışmalar yeniden başlar. Kayıtsız şartsız teslimde ise böyle bir durum yoktur.

Mondros Ateşkes Anlaşması

Ateşkes Gidiş ve Anlaşmanın İmzalanması

1918 yılı sonbaharı başında özellikle güney sınırlarımızda askerî durum tam bir ağır yenilgi durumunu almıştı. Anlaşma Devletlerinin Makedonya'da açtıkları son cephede çok sıkışan ve işgal edileceğini anlayan Bulgaristan 26 Eylül 1918'de ateşkes istedi. Böylece Almanya ile Osmanlı ülkesi arasındaki yol da kapanıyordu. Zaten artık kendine bile yetişemeyen ekonomisi ile Almanya'nın Osmanlı ordusuna birkaç parçalık askerî malzeme yollaması da tamamen olanaksız duruma gelmişti. Irak ve Suriye'de hızla ilerleyen İngilizleri durdurmak, artık imkânsız denecek kadar zordu. Bu durumda, İttihat ve Terakki Partisi Hükümeti, Sadrazam Talat Paşa'ya ateşkes için girişimde bulunmak yetkisini verdi. Osmanlı Hükümeti, Wilson İlkeleri ışığı altında bir ateşkesi imzalamaya hazır olduğunu bildirdi. Yenilen bir devletin ateşkes isteyen bir hükümetinin başbakanı olarak Talat Paşa istifa etti (8 Ekim). Böylece 1913 yılından beri süren İttihat ve Terakki Partisi oligarşisi de sona ermişti. Bu parti saygınlığını çok büyük ölçüde yitirmişti. Savaşın son yılında padişah olan VI.Mehmet Vahdetin (V.Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine tahta çıkmıştır. 4 Temmuz 1918) İttihat ve Terakki Partisinin büyük karşıtı idi. Bu nedenle artık bu kadronun siyasal iktidara geçmesi mümkün değildi.

Kamuoyunda "savaş suçlusu" nitelemesiyle karşılaşan bu parti 1-5 Kasım 1918 tarihleri arasında olağanüstü kongresini toplamış ve varlığını sona erdirmiştir. Daha kongre sürerken Partinin en güçlü ve en sorumlu kişileri olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar ile birkaç ileri gelen kişi daha 2 Kasım günü bir Alman gemisi ile gizlice İstanbul'dan kaçmışlardır.

Artık İstanbul Hükümetleri ya İttihatçılara tam anlamıyla düşman kesilmiş kişilerce veya yansızlığı ile tanınmış başka siyasetçilerce kurulacaklardır.

Talat Paşanın yerine sadrazamlığa getirilen Tevfik Paşa, İsviçre aracılığı ile ateşkes için başvuruyu yinelemiş, ama olumlu bir cevap alamamıştır. Zira İngilizler güneyde mümkün olduğu kadar hızlı ilerleyip, ele geçirebileceklerince toprak elde etmek istiyorlardı. Ateşkes imzasını başaramadığı için görevden ayrılan Tevfik Paşa yerine Ahmet İzzet Paşa sadrazam atandı. Bu ünlü askerin uğraşmaları sonucunda ve pek çok arabulucu devreye sokularak Anlaşma Devletleri ateşkes görüşmelerine razı edilmişlerdir. İngilizler 23 Ekimde Osmanlı Hükümetine, Limni Adasının Mondros Limanında ateşkes görüşmelerinin yapılacağını ve Anlaşma Devletleri adına İngiliz Amiralî Calthorpe'nin yetkili olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Bahriye (Denizcilik) Bakanı Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki bir kurul hemen Mondros'a gönderilmiştir. Osmanlı delegeleri, Wilson ilkeleri ışığı altında ortak bir metin üzerinde uzlaşmaya varılacağını sanıyorlardı. Fakat Anlaşma Devletleri delegesi, daha önceden hazırlamış ve bir ateşkes anlaşmasından çok kayıtsız-şartsız teslim belgesine benzeyen bir metni Osmanlı kurulu önüne koymuştur. Bu metin üzerinde Osmanlı Temsil Kurulu üyelerine çok sınırlı söz hakkı tanınmıştır. Beş gün süren görüşmeler sonunda 30 Ekim 1918 günü Osmanlı Devleti ile Anlaşma Devletleri arasında ünlü "Mondros Ateşkes Antlaşması" imzalandı. Bu ateşkes antlaşması, neredeyse bir barış antlaşması kadar kesin sayılabilecek hükümler taşıyor ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız normal ateşkes anlaşmaları ile hiçbir benzerlik göstermiyordu. 31 Ekim günü yürürlüğe giren ve 25 maddelik bu kısa; ama çok önemli anlaşmanın başlıca hükümleri şöylece özetlenebilir:

Mondros Ateşkes Anlaşmasının İçeriği

İlkokuldan beri bu anlaşmayı öğreniyorsunuz. Acaba belli başlı hükümlerini anımsayabilecek misiniz? Düşününüz!

Bu ateşkes antlaşmasının en önemli hükümlerini şu üç ayırım altında toplayabiliriz:

Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını çok büyük ölçüde sınırlayan hükümler: Boğazlar derhal açılacak ve orada bulunan müstahkem mevkiiler (berkitimler) işgal edilecek; Anlaşma Devletleri güvenliklerini tehdit eden bir duruma düşerlerse Osmanlı ülkesinin diledikleri stratejik noktasını işgal edebilecekler (ünlü 7. Madde); Doğu Anadolu'da bulunan altı ilde karışıklıklar çıkarsa Anlaşma Devletlerinin ayrıca o bölgeleri de işgal etmeye hakları var -buralarının Ermenilere verilmesi düşünülüyordu-; ülkedeki bütün haberleşme Anlaşma Devletlerinin denetimi altına alınacak.

Askerî Hükümler: Asayişî sağlamak için gereken bir miktar asker dışında Osmanlı orduları terhis edilecek; bütün savaş gemilerine, cephaneye, toplara ve diğer silâhlara el konulacak; Osmanlıların elinde bulunan bütün savaş tutsakları, Osmanlı yurttaşı olup da ayaklandıkları için tutuklanan Ermeniler de dahil olmak üzere, serbest bırakılacak; Brest-Litovsk Barışından sonra İran ve Kafkasya'ya giren Osmanlı birlikleri derhal geriye çekilip dağıtılacak; Anadolu dışında bulunan Osmanlı birlikleri ise bölgelerindeki Anlaşma Devletleri komutanlarına teslim olacaklardır [dikkat ediniz: "terhis" değil "teslim" söz konusudur]

Ekonomik Hükümler: Ülkenin bütün limanlarından Anlaşma Devletleri yararlanacaklar; kömür ve petrol yatakları ve benzeri önemli kaynaklar Anlaşma Devletlerinin ihtiyaçlarına (sözüm ona Osmanlıların ihtiyaçları giderildikten sonra!) tahsis edilecek; demiryolları da Anlaşma Devletlerinin denetimi altına alınacak.

Bu anlaşmada özellikle yukarıda sözü edilen 7. Maddeyi nasıl değerlendirirsiniz?

Yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, olağan bir ateşkes anlaşmasında yenilenler, yenilenlere, barış görüşmeleri sırasında güçlenme fırsatı vermek istemezler. Bu açıdan ordunun terhisi ve önceden belirtilmiş yerlerin geçici olarak işgalini doğal kabul etmek mümkündür. Ama, yenilenlere öğeleri belirtilmemiş bir "tehdit" karşısında kendi takdirlerine göre, gene kendi görüşleri içinde değerlendirilecek stratejik noktaları işgal etme hakkının verilmesi olağan değildir. Bu ve altı doğu ilinin

gerekirse işgali hükmü, Osmanlı Devleti'nin daha barış antlaşması bile beklenilmeden Anlaşma Devletlerince parçalanıp paylaşılacağını göstermektedir.

Mondros Ateşkes Anlaşması ve Yunanistan

Biraz aşağıda ayrıntılıca göreceğimiz gibi, Yunanistan Anlaşma Devletleri grubu içine geç girmekle birlikte özellikle Osmanlı ülkesi üzerinde oldukça önemli istekler ileri sürüyordu. Bu istekler her zaman olduğu üzere, hoş karşılanıyordu. Yunanlıların Osmanlı toprakları üzerindeki genişleme isteklerini çok iyi bilen delegelerimiz, özellikle Rauf Bey, Ateşkes gereği uygulanacak işgal eylemlerine Yunanlıların karıştırılmamasını ileri sürmüştür. Zira Yunan askerlerinin Türk topraklarına girmesi durumunda onları çıkarmanın ne kadar güç olacağını biliyordu. Rauf Bey'e sadece şu söylendi: "sözlerine güvenilir" İngiliz ve Fransızların işgalleri barış antlaşmasının imzalanmasına kadar ve geçici olarak söz konusu edilecekti. Rauf Bey, işgal eylemlerine Yunanlıların katılmamasını anlaşma metnine de koydurmak istemiş, ama bunu başaramamıştır. Fakat ısrarı üzerine Amiral Calthorpe, Rauf Bey'e kendi imzasını taşıyan özel bir mektup verdi. Bu mektupta Anlaşma Devletleri temsilcisi Amiral, Boğazlardaki berkitimlere sadece İngiliz ve Fransız askerlerinin gireceğini, İstanbul ile İzmir'e Yunan gemilerinin sokulmayacağını yükümlenir bir biçimde hükümetine bildireceğini belirtiyordu. Amiral bu mektubu padişah ve sadrazamdan başka kimseye göstermemesini de Rauf Beyden rica etmişti.

Böyle bir mektubun bağlayıcı bir niteliği olur mu? Hukuksal biçimde düşünüp cevaplandırmaya çalışınız.

Böyle bir mektubun hiçbir bağlayıcı niteliği yoktu. Zira Amiral, bu yazıyı özel olarak hazırlayıp Rauf Bey'e vermişti. Eğer bunun içeriği Anlaşma metnine geçse idi, o zaman elbette bağlayıcı bir niteliği olurdu. Kaldı ki, bu özel mektubunda Amiral, bu istekleri hükümetine bildireceğini söylemekten başka bir şey yapmıyordu. Zaten hükümetinin -ve diğer Anlaşma Devletlerinin- izni olmadan böyle bir söz bile veremezdi.

Ama Rauf Bey, cebindeki bu mektuba güvenip İstanbul'a döndüğü zaman kendisini karşılayanlara şöyle diyordu: ".....Yaptığımız mütareke umudumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, Saltanatın hukuku, milletin onuru bütünüyle kurtarılmıştır..."

Bu sözler Osmanlı diplomasisinin bir hayli zayıf olduğunu göstermektedir. Rauf Bey gibi deneyimli bir asker bile, ateşkes anlaşmasının ne kadar ağır hükümler taşıdığını tam olarak kavrayamamış, İngilizlerin oyalamak için verdikleri bazı sözleri güvenilir saymakla müthiş bir hataya düşmüştür. Hele Yunanlıların Osmanlı Ülkesine ayak basmayacakları konusunda yetkisiz bir amiralin sadece kendi görüşünü belirttiği mektuba inanmak kadar saflık az görülür. Nitekim acı gerçek çok kısa bir süre sonra kendini gösterecek ve bu ateşkes ile hedeflenen amaca adım adım yüründüğü iş işten geçtikten sonra anlaşılacaktır.

PARÇALANMA SÜRECİNİN BAŞLAMASI-İŞGALLER

Ateşkes Anlaşmasının Uygulanması Sorunu

Anlaşma Devletlerinin düşüncesine göre, ateşkes anlaşması Türklerin Anadolu'daki varlıklarını sona erdirmek için bir başlangıçtan ibaretti. Bu anlaşmada yer alan bütün hükümler, en geniş bir yorumla uygulanacak ve daha barış antlaşması imza edilmeden Osmanlı Devleti hiç hareket edemeyecek duruma getirilecekti.

Bu dehşet verici planı kavrayanların sayısı azdı. Ancak özellikle askerler ordunun terhisi, bütün silâh ve cephanenin teslimi ile anlaşmanın 7.maddesi hükmü karşısında Anlaşma Devletlerinin gerçekleştirmek istedikleri planı anlamışlardı. Ateşkes anlaşması imzalanır imzalanmaz, hemen uygulanması işine girişilmişti. Osmanlı Hükümeti iyi niyetini göstermek için askerinin terhisi ile gereken diğer işlerin yapılmasını buyurmuştu. Pek çok yerlerdeki komutanlar bu buyruğa uymak zorunda kalıyorlardı. Ordu terhis ediliyor ve eldeki silâh ve cephanesi Anlaşma

Devletlerinin temsilcilerine teslim ediliyordu. Elbette, yurtsever askerler bu işi çok büyük bir isteksizlikle yapıyorlar ve ufukta bir umut göremiyorlardı. Bu karışık ve karanlık günleri daha da belirsizleştiren bir adım 13 Kasım 1918 tarihinde, yani ateşkesin imzalanmasından tam 14 gün sonra Anlaşma Devletlerince atıldı. O gün İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan 61 parçalık bir filo, İstanbul önüne gelip demirledi ve karaya da sembolik nitelikte ufak bir askerî birlik çıkartıldı.

Bu olayda size en çarpıcı gelen nokta nedir? Bir bahis yukarısını okuyarak cevaplandırmaya çalışınız!

Daha on üç gün önce, Ateşkes görüşmeleri yapılırken, Anlaşma Devletlerinin temsilcisi Amiral Calthrope, Osmanlı Baştemsilcisi Rauf Bey'e "Yunanlıların İstanbul'a ve İzmir'e girmeyeceklerini" Hükümetine kabul ettirme sözü vermişti. İstanbul'a gelen filo, bu sözün hiçe sayıldığına bir ifadesi olduğu gibi, Osmanlı Hükümetine hiçbir değer vermemek, onun varlığını bile kabullenmemek anlamına geliyordu. Mondros Anlaşmasına bel bağlayan bazı saf kişiler bu olay karşısında görüşlerini değiştirmeye başlamışlardı.

Bu arada, Ateşkesin 7.maddesi de uygulamaya geçirilmiş ve Anlaşma Devletleri "güvenliklerini tehdit edilebilme tehlikesi karşısında" gerekli gördükleri stratejik noktaları hemen işgale başlamışlardı.

İşgaller

İngiliz-Fransız-İtalyan İşgalleri

Bu üç Anlaşma devleti bir yandan Boğazları işgal etmeye, diğer yandan da İstanbul'da bir karargâh kurarak Osmanlı Hükümetini tam bir baskı altına almaya başlamışlardı. Daha sonra, Ateşkes hükümlerini, savaş sırası yapılan paylaşma antlaşmalarına uygun bir biçimde işletmeye girişmişlerdi. Bu paylaşma planlarına uygun olarak İngilizlerle Fransızlar Ortadoğu'da göz diktikleri alanlara hemen yerleşmişlerdi. Bir yandan da Anadolu'da kendilerine ayırdıkları bölgelerde stratejik açıdan önemli olan yerleri ufak birliklerle denetim altına alıyorlardı: Fransızlar Dörtyol, Mersin, Adana ve yörelerini, Afyonkarahisar İstasyonunu; İngilizler Batum, [Gazi]Antep, Cerablus kentlerini, Konya İstasyonunu, Maraş, Birecik, Urfa ve Kars illerinin merkezlerini işgal etmişlerdi. Daha sonra Fransızlarla aralarında yaptıkları bir anlaşmayla Maraş'ı onlara bıraktılar. İtalyanlar ise Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum, Milâs ve Marmaris ile buralara yakın yöreleri ellerine geçirmişlerdi. Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden hemen sonra başlayan bu işgaller ile üç büyük Anlaşma Devleti, dileklerini Osmanlı Hükümetine kabul ettirebilmek için askerî baskı yapma olanaklarını da sağlamışlardı. Gerçi bu işgaller ufak birliklerce gerçekleştiriyordu; ama Osmanlı Hükümetinin talimatı uyarınca hiç direnme olmadan diledikleri yerlere kolayca yerleşiyorlardı. Görülüyor ki Anadolu'nun belli başlı ve önemli merkezleri Anlaşma Devletlerinin denetimine geçiyordu. Zaman ilerledikçe Samsun ve hattâ Ankara gibi kentler bile denetim altına alınmaya çalışılacaktır.

Bir harita üzerinde işgal edilen bu noktaları görüp Anlaşma Devletlerinin Anadolu üzerindeki emellerinin genişliğini anlayabilirsiniz!

Ermenilerin İşgalleri

Yukarıda kısaca Ermenilere Doğu Anadolu'dan verilmesi istenilen paydan söz ettik. İleride Ermeni sorunu üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak duracağız. Rus Çarlığının çökmesi üzerine 1918 yılında Güney Kafkasya'da kurulan Ermeni Devleti, Mondros Ateşkes Anlaşmasının tarafları içinde değildi. Ama bu devletler, her zaman Ermeni yurdu olarak niteledikleri bazı Doğu Anadolu illerini bu yeni kurulan Ermenistan'a bırakmak amacını gerçekleştirmek istiyorlardı. Ateşkes Anlaşması hükümleri uyarınca Kafkasya'dan çekilen ve Erzurum önlerine kadar bütün Doğu Anadolu'yu da boşaltmak zorunda kalan Osmanlı ordusu o bölgelerde Ermenilerin çok işine yarayacak bir boşluk bırakmıştı. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Ermeni birlikleri

Doğu Anadolu'ya ilerleyerek ellerine geçirdikleri yerleri işgale başladılar. Çukurova'yı alan Fransızlar ise bu zengin yöreyi Ermenilere bırakmak istiyorlardı. 1918 yılının sonlarına doğru bu konudaki hazırlıklarını neredeyse tamamlamak üzereydiler.

Yunan İşgalleri

Yunanistan'ın Özel Durumu

Yunanlılar, 1821-1829 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı, bütün Avrupa güçlerinin de sınırsız desteği ve yardımı ile ayaklanmışlar, sonunda çıkan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda uğradığımız çok ağır yenilgi üzerine -Ruslar Edirne'ye kadar gelmişlerdi-,Yunan Devleti'nin kurulması kabul edilmişti. O zamanlar kurulan Yunan Devleti sadece Mora Yarımadası ve Atina dolayları ile sınırlı idi. İşte bu minik Yunan Devleti sürekli olarak Osmanlı toprakları üzerinde genişleyerek 1913 yılına kadar üç kat büyümüştü.

Mora Yarımadası küçük olduğu için bu üç kat büyümenin önemi göz önünde tam olarak somutlaşmıyor. Olayın önemini kavramak için bir Avrupa haritası alınız ve örneğin Fransa yahut İsviçre'nin üç kat büyüdüğü zaman sınırlarının nerelere ulaşabileceğini görünüz!

Yunanistan 1913 yılında çıkan İkinci Balkan Savaşı sonunda Batı Trakya ile Rodos ve Oniki Ada dışında bugünkü sınırlarına hemen hemen erişmişti.

O savaş sırasında Batı Trakya , Bulgaristan'ın payına düşmüştü. Rodos ve Oniki Ada'nın ise hangi devlete verildiğini ve ne zamana kadar o devletin elinde kaldığını ikinci ünitedeki ilgili bahsi okuyarak anımsayınız!

Birinci Dünya Savaşı çıkınca Alman kökenli Yunan Kralı Konstantin yansız kalmak istedi. Ama azılı bir Yunan ırkçısı olan Başbakan Venizelos, Anlaşma Devletleriyle birlikte savaşa girmek peşindeydi ve uzun çabalar sonunda bunu başardı. Yunanistan'ın savaşa katılması Bağlaşma Grubunun işini iyice zorlaştırdı. Zira Anlaşma Devletleri Makedonya'da Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan'a karşı yeni bir cephe açmışlardı. Bu cephede Yunanlılar önemli bir varlık gösterememekle birlikte, savaş bitince "yenenler" arasına girdiler ve elbette yenilenlerden pay istediler. Onlara ilkönce Makedonya'da, Bulgaristan'dan alınan bazı yerler verildi. Ama bu yeterli değidi. Venizelos ile temsil ettiği Yunan kamuoyuna göre hem Batı hem de Doğu Trakya Yunanistan'ın malı olmalıydı. Ayrıca Anadolu'nun Ege bölgesi de Yunanistan'a verilmeliydi. Zira bu konuda iki önemli dayanakları vardı: Bunlardan birincisi Yunan uygarlığının Batı Anadolu'da kurulup gelişmesiydi. Anadolu'nun bu bölgesi hep Yunanlı kalmıştı. İşte ikinci dayanak da buradan çıkıyordu:Yunanlılara göre Batı Anadolu ve özellikle Ege Bölgesi aslında onların yurduydı, zira nüfus açısından çoğunluk hep onlardaydı. Wilson ilkelerine göre her ulus kendi istediği yönetimi kurabilmeliydi. Bu ilkeleri Anlaşma Devletleri kabul etmişlerdi. Öyle ise nüfusunun çoğunluğu Rum olan bu bölge Yunanistan'ın hakkıydı.

Bu gerekçeler her bakımdan anlamsız ve saçma idi. Ege Bölgesinde Rum nüfusunun Türk nüfusuna oranı yüzde onun biraz üzerinde idi. Sadece bir-iki kasabada çoğunluk Rumlarda bulunuyordu. Bu da Wilson ilkelerinin uygulanması için asla gerekçe olamazdı.

Paris Barış Konferansı ve Yunanistan

1918 yılı sonbaharında Bağlaşma Devletleri biribiri ardınca bırakışma anlaşmaları imzalayıp savaştan çekildiler.Bunun üzerine onlarla yapılacak barışların ilkelerini saptamak için Paris'te, 1919 yılının Ocak ayında büyük bir konferans toplandı. Savaş sırasında Anlaşma Devletleri grubuna giren bütün devletler bu konferansa katılmıştı. 27 devletten oluşan bu grupta doğal olarak sadece dört güç egemendi: İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya.

Devletler arası ilişkilerin yalnız karşılıklı çıkarlara dayandığını gösteren en güzel örneklerden biri bu konferansta geçen olaylardır. Savaş sırasında, yendikleri devletlerden neler kopartacaklarını, hele Osmanlı Ülkesini nasıl paylaşacaklarını pek uyumlu biçimde kararlaştıran üç büyük devlet, yani İngiltere, Fransa ve İtalya, iş gerçekleşme aşamasına gelince hemen birbirlerine düşme yoluna girdiler.

Dikkat ettiyseniz, son cümlede "Amerika Birleşik Devletleri" nin adını anmadık. Halbuki, savaşın bitişinde en önemli rolü oynayan güç bu devlet idi. Neden acaba çıkar çatışmaları içinde değildi bu büyük güç?

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, savaş sırasında ilân ettiği ünlü ilkelerinin, barış yapılırken mutlaka göz önüne alınmasını istemişti. Artık çok büyük bir güç durumunu alan Amerikalıların bu isteklerini reddetmek Anlaşma Devletlerinin işine gelmezdi; aksi takdirde bu vazgeçilmez desteği yitirebilirlerdi. Diğer yandan Wilson ilkelerine uymak da işlerine gelmiyordu bu devletlerin. Bu nedenle bir açmaza düşmüşlerdi. Wilson, savaş sonu adil bir barış yapılmasını, toprak kazancının ve savaş tazminatlarının söz konusu edilmemesi, her ulusun kendi geleceğini kendisinin saptaması gibi insancıl ilkeler ortaya atmıştı. Bu nedenle yenilenlerden pay alınması veya bir başka çıkar sağlanması, hiç olmazsa kuramsal açıdan mümkün değildi. Bu nedenle geriye kalan üç güç bütün çabalarıyla, isteklerinin Wilson ilkelerine uygun düştüğünü uydurma kanıtlarla göstermek zorundaydılar. Bu arada çıkar çatışmaları da doruğuna erişiyordu. Bu çıkar çatışmaları arasında bizi ilgilendiren husus şuydu: Savaş sırasında yapılan ve Osmanlı Ülkesinin paylaşılmasını öngören antlaşmalarda Anadolu'daki Akdeniz ve Ege bölgelerinin İtalyanlara verilmesi kabul edilmişti. İngiltere, İtalyanları kendi yanına çekebilmek için bu paylaşmaya razı gelir gibi göstermişti kendini. Halbuki Anadolu'daki bütün Ege ve Akdeniz Bölgesinin İtalyanlara verilmesi, Doğu Akdeniz'deki dengeyi altüst ederdi; başka bir deyişle Ortadoğuyu kendi denetiminde tutan İngiltere'yi son derece rahatsız ederdi bu durum. Gerçekten bu bölgeleri elinde bulunduran İtalya, ileride bir başka savaşta İngiltere'nin karşısında yer alırsa çok tehlikeli bir durum ortaya çıkabilirdi. Bu bakımdan İtalyanların Anadolu'daki payları küçültülmeli ve Ege Bölgesi İngiltere'nin her zaman üzerinde üstünlük kurup söz geçirebileceği küçük bir devlete verilmeliydi. İşte Yunanistan bu iş için biçilmiş kaftandı.

Venizelos ve yandaşlarının istekleri bu bakımdan İngilizlerce büyük destek gördü. Amerikalılar Ege Bölgesinin Yunanlılara verilmesini, uydurma belgelere inanıp yerinde buldular. Fransa aslında İngiliz nüfuzu altındaki bir Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yerleşmesini pek istemiyordu. Ama bu devletin Almanya'da ve Ortadoğu'da önemli emelleri vardı. Bu bakımdan da İngiliz desteğine muhtaçtı. Böylece, İtalya, kendilerini Almanya'dan koparıp yanlarına çekerek savaşa sokan İngiltere'nin oyununa geldi. Bütün itirazlarına rağmen, barış konferansında yalnız kaldı. Böylece savaş sırası yapılan paylaşma anlaşmalarında önemli bir değişikliğe gidildi. İzmir ve çevresi Yunanistan'a verilecekti. İtalya'nın, karşısındaki diğer bütün "dostlarına"(!) direnecek takati kalmamıştı. Sadece Ege bölgesinin güney kıyısı ile Akdeniz bölgesinin batısıyla yetinmek zorunda kaldı.

Bu pay değişikliğinin iki büyük sonucu oldu: Anadolu'nun bölüştürülmesine Yunanistan da ortak edildi. Bu nedenle İtalya ile bağlaşıklarının arası açıldı ve ilk büyük sürtüşmeler başladı.

Paris Konferansında Mondros Ateşkes Anlaşmasınının 7. maddesi hükmünü Ege bölgesinin önemli bir kesiminde uygulama kararı alındı. Bu kararı yerine getirmekle de Yunanistan "görevlendirildi". İtalyanlar bu haberi gizlice Osmanlı Hükümetine iletiler. Ne yazık ki son derece güçsüz ve âciz durumda olan bu Hükümet duruma sadece seyirci kalabilmek zorundaydı. Böylece, İngilizlerin yardımı ile iyice hazırlanan Yunanlılar İzmir önlerine 15 Mayıs 1919'da güçlü bir donanma gönderdiler. Aynı gün karaya asker çıkartarak bu kentimizi işgale başladılar. Ayrıca Ege Bölgesinin ileride anlatacağımızı noktalarına da el koyarak oralarda ilerlemeye başladılar.

Bütün bu olayları değerlendirerek Osmanlı Devleti'nin hele İzmir'in işgalinden sonra artık yaşamda olup olmadığını tartışınız.

İŞGALLERE KARŞI İLK TEPKİLER

Genel Olarak

Mondros Ateşkes Anlaşmasına göre ülkenin hızla işgali, hele İzmir ve çevresinin Yunanistan tarafından ele geçirilmesi değişik çevrelerde değişik tepkiler yarattı. Bu tepkileri olumsuz ve olumlu tepkiler biçiminde iki kesimde görmek mümkündür. Türk Kurtuluş Savaşı aşama aşama geliştikçe bu ilk tepkilerin niteliği ve kapsamı da değişecektir. Bu üniteye sadece ilk önemli tepkileri kısaca özetlemek yolu tutulacaktır.

Olumsuz Tepkiler

Olumsuz tepkileri başlıca iki alt kesimde inceleyebiliriz: Azınlıkların tepkileri ve olumsuz düşünen Türkler.

Azınlıkların Tepkileri

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli özelliklerinden biri "çok uluslu" olmasıdır. Zaten "imparatorluk" sözcüğü ile çeşitli ulusları tek ailenin egemenliği altında toplayan devletler anlaşılır. Osmanlı Devleti en parlak yüzyıllarında pek çok ulusu bağrında taşımış, onlar arasında düzen ve adalet içinde bir yönetim sağlamıştır. İmparatorluğun çok geniş zamanlarında devletin asıl kurucu ögesi olan Türklerin toplam nüfusa oranla daha az olduğu bile saptanmıştır. Ancak bütün büyük imparatorluklar için bu çok olağan bir durumdur.

Osmanlı Devleti toprak yitirmeye başlayınca, bu uluslar da yavaş yavaş imparatorluktan ayrılmışlar, ya kendi devletlerini kurmuşlar ya da başka güçlerin egemenliği altına girmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ancak bugünkü Doğu Trakya ile sınırlı toprağı kaldığını biliyorsunuz. Yani artık Balkanlı uluslar Devletin içinde değillerdi. Ama, yüzlerce yıllık bir imparatorluk yaşamı sonucu Osmanlı ülkesinin elde kalan son parçalarında da Türkten başka kökenli topluluklar yaşıyordu. Fakat bunlar şimdi tam anlamıyla azınlık durumuna düşmüşlerdi. Devlette asıl halk Türklerden oluşuyordu. Fakat azınlıklar da ihmal edilemeyecek derecede fazla idiler. 1918 yılında Osmanlı Ülkesindeki başlıca azınlıkları şöylece sayabiliriz:

Doğu Trakya'da, bugünkü Ege ve Marmara bölgelerimizin bazı yerlerinde, Doğu Karadeniz'de sayılarını kesin olarak bilmediğimiz miktarda Rum yaşıyordu. Anadolu'nun bazı başka yerlerinde de tek Türk Rum vardı. Doğu Anadolu'da, Çukurova'da ve özellikle büyük kentlerde de gene bir hayli Ermeni yerleşmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu Ermenilerin Doğu Anadolu'da oturan bölümü o zamanlar gene Osmanlı illerinden olan Suriye ve Lübnan'a gönderilmişti... Osmanlı Türklerinin eşsiz hoşgöruları Avrupa'nın hemen her yerinde horlanan Yahudilerin büyük ölçüde Türk ülkesine göçmelerine yol açmıştı. Bu nedenle devlete genellikle hep bağlı sayılan Yahudileri özellikle büyük kentlerde görmek mümkündü. Bu saydıklarımız Müslüman olmayan azınlıklardı. Birinci Dünya Savaşı bittiği vakit eylemsel olarak elimizden çıkmış dahi olsalar, henüz hukukça elimizde sayılması gerekli Suriye, Lübnan, Filistin, Irak ve Suudi Arabistan'ın bir kesiminde pek çok Arap yaşıyordu. Bunlar da Müslüman azınlıklardı.

Bu azınlıkların belki Yahudiler dışında hemen hepsi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşını yitirip parçalanma sürecine girmesini coşku ile karşıladılar ve çok olumsuz hareketlere giriştiler. Bu azınlıkların tepkilerini sırasıyla gözden geçirelim:

Rumlar: Rumların daha 1918 yılı sonlarında, yani Ege Bölgesi henüz Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce çok büyük taşkınlıklar ve örgütlenmeler içinde

bulunduğu bilinmektedir. İstanbul'daki Rumlar, Anlaşma Devletleri donanması içindeki Yunan subaylarına karşı sevgi gösterilerinde bulunuyor ve kentte huzuru bozuyorlardı. Doğu Trakya, İstanbul, Marmara ve Ege Rumlarının hedefi bir an önce Yunanistan ile birleşmekti. Bu hedefi tarihsel bir düşün gerçekleşmesi olarak algılıyorlardı. Bu amaca ulaşmak için çeşitli örgütler kuruyorlardı. Bunların en önemlisi ve ünlüsü "Mavri Mira" Derneğidir. Rumların Yunanistan'a katılmaları amacıyla çalışan Dernek bir zamanlar gizli yürüttüğü etkinlikleri artık açığa çıkarmıştı. Fener'deki Rum Ortodoks Patrikliğinin büyük desteğini alan ve Yunanistan ile bazı Anlaşma devletlerinden yardım gören bu Dernek mensupları Türk yerleşme bölgelerine dehşet saçıyorlardı. Amaç, özellikle Marmara ve Ege yörelerinde yaşayan Türkler üzerinde terör yoluyla bıkkınlık, korku ve bezginlik yaratarak onların iç bölgelere göç etmelerini sağlamaktı.

"Pontus" sözcüğünün anlamını biliyor musunuz?

Doğu Karadeniz yöresinde yaşayan Rumlar ise eski Pontus Devletini yeniden kurmak için çabalıyorlardı. Trabzon merkezi çevresinde örgütlenen bu Rumların amacı bağımsızlıktı. O yöreler 1204 yılına kadar Bizans İmparatorluğu'na bağlı idiler. O tarihte bağımsız Pontus Rum Devleti kuruldu. Bilindiği gibi bu devletin varlığına 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet son vermiştir. Yüzlerce yıl o yörede çok rahat yaşayan bu Rumlar, Batıdaki soydaşlarının da etkisiyle azmışlar ve daha Birinci Dünya Savaşı sırasında, o yöredeki otorite boşluğu nedeniyle silâhlanmaya başlamışlardı. Gizlice kurdukları "Pontus Derneği" Anlaşma Devletlerinin de kışkırtmaları ile Karadeniz'de barış içinde yaşayan Türklerle karşı korkunç terör eylemlerine girişmiştir. Tahmin edeceğimiz gibi, bu eylemler, Mondros Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra iyice artmıştı. Derneğin çetelerine karşı, çoğunlukta olan Türkler de silâhlı mücadeleye girmekten başka çare bulamamışlardı. Zira Hükümet bu konuda hiçbir önlem alamıyordu. Giderek Pontuslu Rumlar Mavri Mira Derneği mensuplarıyla sıkı bir işbirliğine başladılar.

Ermeniler: Daha önce de kısaca anlattığımız gibi, Doğu Anadolu illerinin bir bölümü Mondros Ateşkesi yürürlüğe girer girmez Ermenistan birliklerince işgal edilmeye başlamıştı. Bu Ermeni birlikleri rastladıkları soydaşlarını da ayaklanmaya kışkırtıyorlardı. Ermenilerin bu ayaklanma hareketi Çukurova'ya sıçradı. Rum derneklerinin ve Fransızların desteği ile Adana ve yöresinde güçlü Ermeni çeteleri belirdi ve bunlar Türklerle karşı müthiş terör hareketlerine giriştiler. Bu arada Doğu Anadolu'da Ermeni ve Pontus isteklerinin özellikle toprak bölüşümü dolayısıyla çatıştığı söylenmelidir. Ama onlar şimdilik ortak düşmanları saydıkları Türklerle karşı birlikte hareket ediyorlardı. Hedefe ulaşıncaya herhalde bu kez kendi aralarında bir hesaplaşma olacaktı.

Yahudiler: Osmanlı yönetiminden hoşnut olan Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler gibi silâhlı terör hareketlerine girişmemişlerdir. Ancak Rum veya Ermenilerin terör baskısı olan bölgelerde sessizce onları destekler gibi gözükmüşler, ama Türklerle hiçbir zaman bir çatışma içine girmemişlerdir. Yahudileri özellikle Filistin'de kendi devletlerinin kurulması amacı ilgilendiriyordu. Ama bu etkinlikler artık Osmanlı toprakları dışında idi. Bu açıdan Filistin sorunları konumuzla dolaysız olarak ilgisi olmayan siyasal işlerden sayılırlar.

Araplar: Osmanlı Ülkesinde Türklerden de ayrıcalıklı bir biçimde yaşamalarına rağmen, Araplar Hz. Muhammet soyundan geldiği kabul edilen Mekke Şerifi Hüseyin ve oğullarının İngiliz etkisi altında kalarak Osmanlılara karşı açtıkları ilân edilmemiş bir çeşit savaşa katıldılar. Bunun öyküsü Birinci Dünya Savaşı açıklanırken anlatılmıştı. Mondros Ateşkesi imzalandığı zaman Arap illeri zaten elden çıkmış ve İngilizlerle Fransızlar tarafından daha önceki antlaşmalara uygun biçimde işgal edilmişlerdi. Arap temsilcileri, Paris Barış görüşmelerine alınmışlardı. Görüşmeler sırasında Arap temsilcileri Türklerle ilişkilerini kesmek kararında olduklarını, onlarla hiçbir biçimde birarada yaşayamayacaklarını bildirmişlerdi.

Bu anlattıklarımızın ışığı altında 1919 yılı başlarında Anadolu Türklüğünün bir tablosunu çiziniz!

Bazı Türklerin Olumsuz Tepkileri

Sayısız bir hayli çok olan bazı Türkler de olumsuz duygular içindeydiler. Bu olumsuzları da iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta bulunanlar gerçekten yurtsever kişilerdi. Bunlar yıllardır üstüste uğranılan felâketlerin sonunda devletin çöküp yok olma sürecine tam olarak girdiğini ileri sürüyorlardı. Yapılacak bir şey kalmamıştı. Bu grup içinde askerler, sivil aydınlar ve önemli bir halk topluluğu vardı. İki yıl sonra Türk ulusal kurtuluş hareketinin mimarları arasına girecek büyük kahraman İsmet İnönü bile, arkadaşı Kâzım Karabekir'e yazdığı mektuplarda umutsuzluğunu dile getiriyordu. Birinci Dünya Savaşında askerlik sanatının bütün inceliklerini en usta bir biçimde kullanan bu komutan, gene kendisi gibi büyük bir komutan olan Kâzım Karabekir'e "gözden uzak bir köşeye çekilip çiftçilikle uğraşmayı" öneriyordu. Gerçekçi bir değerlendirme bu tür düşüncelerin hiç de yanlış olmadığını gösteriyordu. Ordu yok olmuştu; yurt güçlü düşmanlarca işgal ediliyordu; azınlıklar her yerde ayaklanmışlardı; ekonomik durum sıfır düzeyinin bile altındaydı.. Ne yapılabildi ki.

Bu alt grup içinde bazıları içten bir düşünüşle, bir güçlü devletin koruyuculuğu altına girilmesini istiyorlardı. Bu yolla hiç olmazsa ufalanıp bölünmekten kurtulmak umudu vardı.

İkinci gruptaki Türkler ise umutlarını tamamen işgal güçlerine bağlamışlardı. Onlara göre kurtuluş imkânsızdı. İşgal güçleri ve onların içinde en sözü geçeni İngiltere baş edilemez bir kudretti. İngiltere ne derse yapılmalıydı. Karşı gelmek mümkün değildi. Bu Türkler özellikle İstanbul'da Saray'a yakın çevrelerde, basında, bazı tacirler arasında ve başka diğer büyük kentlerdeki ileri gelen -eşraf sayılan- kişiler arasında kendini gösteriyordu.

Olumlu Tepkiler

Pek çok yurtsever Türk ise durumun belki umutsuz olduğunu kabul ediyorlardı. Fakat, hep bağımsız yaşamış büyük bir ulusun mensubu olarak uğranılan haksızlıklarla elden geldiğince mücadele etmek yanlısı idiler. İstanbul Basınında yürekli birkaç yazar bütün baskılara rağmen Türklere cesaret vermeye uğraşıyordu. Silâhlarını teslim etmeyip dağa çıkarak, mücadele bayrağı açan bazı subaylar, düşmanın ne demek olduğunu kavrayan yiğit bazı kişiler, aydınlar, genellikle buldukları bölgeleri kurtarmak için uğraşmayı bir yaşam borcu kabul etmeye başlamışlardı. Böylece ilkönce yavaş yavaş, sonradan daha hareketli bir direnme isteği somutlaşmaya başladı. Yurtseverlik sıfatında birleşen bütün Türkler buldukları yerlerde gizli veya açık dernekler kurup karar organları oluşturarak, çete çarpışmalarına girerek ulusun kurtuluş azmini gösteriyorlardı. Bu yurtseverlik akını olmasaydı, Kurtuluş Savaşını başlatması bile düşünülemezdi.

Olumlu tepkilerin ayrıntılı gelişmesini, onları bir kanal içinde toplamak isteği ile beliren eşsiz önder Mustafa Kemal Paşa'nın tutumunu incelerken önümüzdeki ünite de anlatacağız.

Özet

Birinci Dünya Savaşına girmekle Osmanlı Devleti'nin sonunun geldiğini bir önceki ünitemizde açıklamaya çalışmıştık. Bu savaşta sadece Osmanlı İmparatorluğu çökmedi. Savaş sırasında Rus Çarlığı ortadan kalktı. Savaş sonunda ise Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları da yıkıldı. Bu saydıklarımızın sonuncusu tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi parçalandı. Yenen devletler de savaşın ağır sonuçlarından kendilerini tam olarak sıyrılmadılar. Ama elbette, yenilen devletler savaşın bedelini en ağır biçimde ödediler.

Rus, Alman, Avusturya-Macaristan imparatorlukları yenilginin getirdiği, altından kalkılması çok zor ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerle yıkıldılar. Osmanlı İmparatorluğu ise savaş çıkmasaydı veya savaşa girmeseydi bile yıkılacaktı. Zira 19.yüzyıla Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla ilgili "Doğu Sorunu" damgasını basmıştı. Bu eski ve görkemli imparatorluğun özellikle stratejik konumu büyük

devletlerin çıkarları için son derece önemliydi. Hele Rusya'nın bütün isteği, bir an önce Boğazları alıp sıcak denize çıkabilmektir. 19. yüzyılın en güçlü devleti İngiltere ise, uzun süre Rusya'nın bu politikasına karşı çıktı. Nedenlerini ünitemizde okudunuz. İşte Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyıl sonlarına kadar ayakta tutan bu İngiliz siyaseti oldu. Almanya'nın kurularak dünya dengesini nasıl değiştirdiğini biliyorsunuz. Almanya, Osmanlı Devleti'ne yanaşınca İngiltere de Rusya'nın yanında yer aldı. İşte 19. yüzyıl sonlarında yapılan bazı antlaşmalarda Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması da konu edilme aşamasına girmişti.

20. yüzyıl başında ise İngiltere Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde tamamen serbest bıraktı. Osmanlı Devleti savaşa girince de, yenildiği takdirde nasıl paylaşılacağı Anlaşma Devletleri arasında ayrıntılı antlaşmalarla saptandı.

Osmanlı Devleti savaşı yitince, normal bir ateşkesten çok kayıtsız şartsız bir teslim belgesine benzeyen Mondros Anlaşmasına göre Osmanlı Devleti'ni parçalama planları hemen yürürlüğe konuldu. Bir ateşkes anlaşmasında bulunmaması gereken hükümlerle, ülke, Anlaşma Devletlerince işgale başlandı. Bu sırada Yunanistan'a da Ege bölgesine egemen olma izni verildi. Savaş sırasında bu bölgenin kendisine verileceği sözü alan İtalya bu davranıştan incindi. Böylece, 1919 yılı Ocak ayında başlayan genel barış görüşmelerinde yenenler arasında ilk büyük çıkar çatışmaları da patlak vermeye başladı.

İtalya bu görüşmeler sırasında yalnız kaldı ve Yunanistan'ın Ege Bölgesine egemen olmasını istemeyerek de olsa kabullendi. Bunun üzerine İngiliz, Fransız ve İtalyanların stratejik bölge işgalleri yanında, Yunanistan'ın Ege Bölgesine çıkması büyük bölüşürmenin daha da genişlemesine yol açtı. Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgale başlayarak tarihimize yeni bir sayfa açtılar.

İşgaller azınlıklar arasında sevinç yaratıyordu. Özellikle Rumlar Yunanistan'a katılmak için terör örgütleri kuruyorlardı. Doğu Karadeniz'de ise Pontuslu Rumlar bağımsızlık peşinde çete savaşları yapıyorlardı. Ermeniler Rumlarla birlikte hareket ediyorlardı. Savaş sırasında elden eylemsel olarak çıkan Arap ülkelerindeki Osmanlı yurttaşları ise Türklerle birlikte yaşamayı redd ediyorlardı.

Türkler arasında bazı yurtseverler tam bir karamsarlığa düşmüşlerdi. Hiçbir şey yapılamayacağı görüşündeydiler. Bazıları ise düşmanın her istediğini yerine getirmekten başka çarenin kalmadığını düşünüyorlardı. Ama bunlar dışındaki Türkler, ne pahasına olursa olsun, işgal eylemlerine karşı gelmeyi onur sorunu yapmışlardı. Yerel düzeyde örgütlenme ve mücadele istekleri gerçekleşmeye başlıyordu.

Sorular

1. Osmanlı Devleti için "Boğaziçindeki hasta adam" benzetmesini kim yapmıştır?
 - a. İngiliz Kralı
 - b. Alman İmparatoru
 - c. Rus Çarı
 - d. Fransa Kralı
 - e. İsveç Kralı
2. Osmanlı Ülkesini paylaşmak için somut antlaşmalar ne zaman yapıldı?
 - a. 19.yüzyıl sonunda
 - b. Berlin Barışı sırasında
 - c. Balkan Savaşları başlarken
 - d. Birinci Dünya Savaşı sırasında
 - e. Kurtuluş Savaşı sırasında

3. Hangi imparatorluk Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılmadı?
 - a. Alman İmparatorluğu
 - b. Rus İmparatorluğu
 - c. İngiliz İmparatorluğu
 - d. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu
 - e. Osmanlı İmparatorluğu
4. Mondros Ateşkes Anlaşmasını Osmanlı Devleti adına imzalayan asker-devlet adamı kimdir?
 - a. Ahmet İzzet Paşa
 - b. Rauf Paşa
 - c. Tevfik Paşa
 - d. Rauf Bey
 - e. Damat Ferit Paşa
5. "Ermenistan" ilk kez ne zaman ve nerede kuruldu?
 - a. 1922'de Doğu Gürcistan sınırında
 - b. 1918'de Güney Kafkasya'da
 - c. 1945'te Sovyetler Birliği'nde
 - d. 1989'da Güney Kafkasya'da
 - e. Rusya'da

Kaynakça

- Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, 1914-1980, Ankara: 1983, s.3-148.
- Ergün AYBARS. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir: 1984, s 105-132.
- Seha L.MERAY-Osman OLCAY. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri** (Mondros Birakişması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler), Ankara: 1977, s.1-7.
- Şerafettin TURAN. **Türk Devrim Tarihi**. 1.Kitap, Ankara: 1991, s.21-118.
- Rifat UÇAROL. **Siyasî Tarih** (1789-1960) (Üçüncü Baskı), İstanbul: 1985, s.235-250.
- Coşkun ÜÇÖK. **Siyasal Tarih** (1789-1960), Ankara: 1980, s.161-182.
- Sina AKŞİN. **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.1 İstanbul: 1976 .

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Aciz** : Beceriksiz; herhangi bir işe yatkın olmama.
- Azınlık** : Bir devletin yurttaşı olup da, nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan aynı kök veya kültürden gelmeyip ayrı bir benliğe sahip ve sayıca çok az olan kişilerin toplamı. Modern hukukta azınlık ile çoğunluk hakları arasında hiçbir fark yoktur.
- Devletler Genel Hukuku:** Devletler arasındaki ilişkilerden oluşan kuralların toplamı; hukuk biliminin bu kuralları inceleyip yorumlayan bir dalı.
- Fener** : İstanbul'da (Haliç'te) bir semt. Bizans İmparatorluğundan bugüne kadar Ortodoks mezhebinin başı olan Patrik bu semtte oturduğu ve Patrikhane de burada bulunduğu için siyasal tarihimizde ayrı bir yeri vardır.
- Sadrazam** : Osmanlı Devleti'nde bugünkü başbakanlığı karşılayan bir makam. Aslında padişahın tam vekili sayılır ve onun adına devleti yönetme yetkisi vardır. Bu yetkileri İkinci Meşrutiyetten sonra azaldı. Diğer adı "vezir-i âzam"dır.

- Sosyalist** : Sosyalizm akımı yandaşı olan. Sosyalizm, kısaca, üretim araçlarının toplum mülkiyetine geçirilmesiyle insanlar arasındaki düzenin daha adil bir biçim alacağını ileri süren bir ideolojidir. Saf sosyalizm kişisel mülkiyeti, kişisel girişimi ve bunlara bağlı olan diğer kamu haklarını reddeder.
- Stratejik** : (Askerî deyim olarak) Askerî bir görüş açısının önemini belirten, savaşı doğrudan doğruya ilgilendiren şeyler: silâhlar, bölgeler vb. Strateji ise önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulacak yol demektir. Ünitimizde, "askerî açıdan önemi olan yer" anlamında kullanılmaktadır.
- Tahsis etmek** : Herhangi bir şeyi bir işe, bir kimseye ayırma, o işe veya kimseye bırakma.

ÜNİTE 5

Mustafa Kemal Paşa'nın Olayları Değerlendirmesi ve Tutumu

Bu Ünite...

Mustafa Kemal Paşa'nın bir önder olarak nasıl belirdiğini göreceğiz. Birinci Dünya Savaşı'nın ağır bir yenilgi ile sonuçlanması ve Türk Yurdunun parçalanmaya başlaması karşısında kayıtsız kalamayanlar arasında Mustafa Kemal Paşa da vardı. Askerlik sanatının doruklarındaki bu ünlü komutan şimdi, Türk Yurdunda başlayan ufak tepkileri değerlendirip onları büyütme ve bir kurtuluş yolunu açmakta kendini görevli sayıyordu. İşte Mustafa Kemal Paşa, savaşın bitişinden sonra neler yapmaya ve kurtuluş yolunu nasıl açmaya başladı? Ünitimizin konusu budur.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

Daha önce edindiğiniz bilgileri değerlendirme ve o günlerin inanılmaz koşullarını zihinlerde canlandırmak gereklidir ki, yapılan işlerin büyüklüğü anlaşılabilir. Böyle bir zihinsel canlandırma için de o dönemle ilgili bazı temel yapıtları okumak gereklidir. Özellikle Falih Rıfkı Atay'ın "Batış Yılları" adlı kitabını öneririz.

GİRİŞ

Bir ülke düşününüz: Yıllar boyu süren bir savaştan çok ağır bir yenilgi ile çıkmış. Zaten son derece az ve yetersiz olan kaynaklarının hepsi bitmiş tükenmiş. Yenener, iki yüz yıldan beri parçalamak istedikleri bu ülkeyi şimdi dilediklerince bölüşmek üzere anlaşmışlar ve hemen işe girişmişler. O ülkedeki devletin yapabileceği hiçbir iş kalmamış; zira hükümet merkezi bile eylemsel olarak işgal edilmiş. Şimdi böyle bir durumda "kurtuluş" için uğraşmanın ne kadar zor ve umutsuz bir girişim olduğunu düşünebiliyor musunuz? Buna rağmen gene bazı bölgelerdeki yurtseverler ellerinden gelen direnmeyi göstermeye çalışıyorlar. Ama bu birbirinden kopuk hareketlerin birleştirilmesi ve ulusun büyük bir bölümünü kurtuluş zorunluluğuna inandırmak gerekiyordu. Bu zor ve ağır görevi yerine getirebilecek bir öndere ihtiyaç var mı? Yoksa direnmeler kendiliğinden belli bir yola girebilir mi?

Biraz tarih ve sosyoloji bilgisine sahip iseniz, yukarıdaki soruyu yanıtlamanız çok kolaydır. Böyle bir durumda ulusun başına geçecek bir öndere ihtiyaç vardır. Aksi takdirde direniş çabaları sonuçsuz kalır. İkinci sınıfta "önder" konusunu işlerken, bu sorunun yanıtını daha ayrıntılı bir biçimde vermeye çalışacağız. Burada şimdilik şunu söylemekle yetinelim: Sizlere daha önceki ünite de anlatılan fecî durumun dayanılmaz bir acı olduğunu bütün bireylere anlatmak, onları yok olmak üzere bulunan Türklüğü yeniden canlandırabilmek için elbirliği ile hareket etme zorunluluğuna inandırmak gerekliydi. Bu inancın aşılması sırasında da örgütlenmek vazgeçilmez bir koşuldur. Türk ulusunun çabalarını belli bir yönde toplamak büyük ustalık isteyen zor bir görevdi. Şimdi bu zor görevi üstlenecek bir önder ufukta gözükmüştü. Bu, Birinci Dünya Savaşının tartışmasız en büyük askeri Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildi.

Türk ulusunun simgesi durumuna gelmiş bu büyük adamı, ünitelerimizde tarihsel sıralama içindeki yerine göre adlandıracağız: Örneğin, Atatürk'ün Trablusgarp'taki çalışmalarından söz ederken O'nu "Mustafa Kemal Bey", generalliğe yükseltildikten sonra "Mustafa Kemal Paşa", Sakarya Savaşının bitiminden itibaren "Gazi Mustafa Kemal Paşa" olarak niteleyeceğiz. Devrimlerden söz edilirken O "Atatürk" adı ile anılacaktır.

Mustafa Kemal Paşanın yaşam öyküsünü burada tekrarlamak gereksizdir. O öyküyü her Türk genci -Atatürk'ü sevsin sevmesin- biliyor. Biz O'nun konumuzun çerçevesi içinde yaptıklarını anlatırken, yaşam öyküsünün o bölümüne de dolaylı olarak değinmiş olacağız. Ama asıl amacımız Atatürk'ü "yaptıkları" ile açıklayabilmektir.

İşte bu noktada O'nun Birinci Dünya Savaşına kadar geçirdiği bazı evreleri anımsatmakta yarar vardır. Mustafa Kemal, zor koşullar altında bir çocukluk dönemi geçirmiş, ancak askerî okula ayağını atınca rahatlayabilmiştir. Çok sevdiği askerlik mesleğini üstün sezgisi ile çok geniş ölçüler içinde değerlendirmiştir. O'na göre askerlik, ancak ve yalnız, yurdu savunmak ve kurtarmak için başvurulacak bir yoldur. Mustafa Kemal Bey, kurmay subay olup orduda görev alarak sorumluluk altına girince, mesleği açısından hep "en iyiyi" yapmak amacıyla çalışmıştır. Diğer yandan daha öğrencilik sıralarında, o dönemin bütün gençleri gibi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan nasıl çıkabileceği sorununu düşünmek zamanının büyük bir bölümünü alıyordu. Bu sorunun çözülmesi için çeşitli siyasal etkinliklerin içine girmiştir. Ama sonunda bir asker olarak siyasetin dışında kalmak gereğini özellikle Balkan Savaşlarındaki yenilgilerden sonra kesin olarak anlamıştı. Artık profesyonel askerliğin bütün gereklerini yerine getirecektir. Kişisel düşünceleri itibarıyla beğenmediği bazı buyruklara bile uyması mesleğin şaşmaz kuralıdır. Bu kurala, kurtuluş umutları tamamen sönünceye kadar bağlı kalacaktır. Ama önderlik görevini üstlendikten sonra da gene mesleğinin kurallarına uyacaktır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA

Enver Paşanın tutum ve davranışlarını hiç onaylamayan Mustafa Kemal Bey, Balkan savaşlarından sonra Sofya'ya askerî ateşe atanmıştı. Rütbesi binbaşılıktı. Osmanlı egemenliğinden yeni çıkan bu devlette gördükleri Mustafa Kemal Bey'i oldukça etkilemiş olmalı. O sırada Sofya büyükelçisi, yakın arkadaşı, askerlikten ayrılma Fethi [Okyar] Beydir. Fethi Beyle Sofya'da uzun uzun dertleştikleri biliniyor. Gene, Bulgaristan'ın başkentinde geçirdiği kısa süreyi iyi değerlendirmiş ve boş zamanlarında özellikle Fransızca bilgisini bir hayli ilerletmişti. Durup dinlenmeden okuyor, özellikle siyasal gelişmelerin tarihsel ve düşünsel boyutları üzerinde duruyordu. Rütbesi 1 Mart 1914'te yarbaylığa yükseltilen Mustafa Kemal Bey, Birinci Dünya Savaşı çıktığı sırada Sofya'daki görevini sürdürüyordu. O, bu savaşa katılmayı hiçbir zaman doğru bulmamış, hele ordunun Almanların eline teslim edilmesine hep karşı çıkmıştı. Ama bildiğiniz gibi bir süre sonra Enver Paşanın olup bittisi ile Osmanlı Devleti de savaşa sürüklenmişti. Askerlik mesleğinin âşığı olan Mustafa Kemal Bey, böyle bir durumda Sofya'da eli kolu bağlı olarak duramazdı. Evet, bu savaşa girmeyi hiç doğru bulmuyordu. Ama olan olmuştu ve O'nun görev alması gerekti. Mustafa Kemal'i hiçbir zaman benimseyip içine sindiremeyen Enver Paşa, bir yandan da O'nun askerî yeteneklerini inkâr edemiyordu.

Enver Paşa, Mustafa Kemal ile aynı yıl doğmuştur. Ancak askerlik yaşamına daha erkence başladığı için aralarında üç yıllık kıdem farkı bulunuyordu. Fakat gene de arkadaş sayılabilirlerdi. Fakat dünya görüşleri ve yurdun kurtuluşu yolunda düşündükleri çok farklıydı. Mustafa Kemal Bey, bir süre İttihat ve Terakki Derneğine sempati göstermişse de kısa bir zaman geçince bu derneğin çalışma biçimini hiç onaylamadığı için o gruptan kopmuştu. Bu nedenle de Enver Paşa ile arası iyi değildi. Mustafa Kemal Bey, hiçbir siyasal partiye bağlı olmadan sadece askerlik görevlerini yerine getiriyordu. O'nu yanına çekemeyen Enver Paşanın bu çok yetenekli askere karşı gizli bir kızgınlık ve kıskançlığı vardı.

Bütün bu nedenlerle, Mustafa Kemal Beyin ısrarla görev alma istekleri hep geri çevriliyordu. Uzun çabalardan sonra Enver Paşa O'nu Tekirdağ'da mevcut olmayan 19. Tümenin komutanlığına atadı. Mustafa Kemal Bey var gücüyle bu tümeni 2 Şubat 1915 tarihinde kurmaya başladı ve bu işi kısa sürede tamamladı. İşte Yarbay Mustafa Kemal Bey, bu tümeni ile 25 Nisan 1915'te Arıburnu'na asker çıkararak Anlaşma Devletleri birliklerini durdurdu. Böylece ünü kısa sürede yurtta ve yurt dışında duyulmaya başladı. Mustafa Kemal Bey bu büyük ve tarihsel başarıları dolayısı ile 1 Haziran 1915 tarihinde albaylığa yükseltildi ve Anafartalar Grubu Komutanlığına atandı. 10 Ağustos 1915'te düşmanı tekrar kesin olarak geriye püskürterek Çanakkale Cephesinin kapanmasını sağladı. 14 Ocak 1916'da Edirne'de 16. Kolordu Komutanlığına getirildi. Kısa bir süre sonra Tuğgenarallığe yükseltildi (1 Nisan 1916) ve Doğu Cephesinde görevlendirildi.

Mustafa Kemal Beyin , Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşaya rağmen böylesine hızlı bir rütbe yükselişini nasıl açıklarsınız?

6/7 Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş'u Rusların elinden kurtaran Mustafa Kemal Paşa 18 Mart 1917'de 2.Ordu, 5 Temmuz 1917'de ise 7. Ordu komutanlığına atandı. Güney cephesinde çarpışan bu birliklerimiz her bakımdan sıkıntı içinde idiler. Almanlar bu birliklerimizi kendi istekleri doğrultusunda kullanıyorlardı. Diğer yandan savaşı Almanların yitireceği artık belli olmuştu. 7. Ordu komutanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa bu koşullar altında savaşı sürdürmenin son derece anlamsız olduğunu belirten ünlü raporunu Enver Paşaya gönderdi ve komutanlıktan ayrılarak aynı yılın Ekim ayında İstanbul'a döndü. Bu sırada Osmanlı Padişahını birkaç kez ziyaret etmiş olan Alman İmparatoru'nun bu ziyaretlerini Sultan Reşat iade edemeyecek derecede yaşlı olduğundan bu işe Velihaht Vahdettin Efendi memur edildi. Mustafa Kemal Paşaya da bu son derece önemli yolculukta Vahdettin'in yanında bulunma görevi verildi. Bu yolculuk sırasında (15 Aralık 1917-5 Ocak 1918) büyük asker

çarpışmaların asıl merkezi olan Avrupa cephelerinin durumunu gördü ve Almanya'nın savaşı yitirdiğini anladı. Şunları Alman komutanlarına söyleyerek ne kadar büyük bir asker olduğunu gösterdi:"Şimdi bende uyanan kanı, dünya savaşına girildiği ilk anda söylediğimin aynısıdır. Alman ordusu ve ona bağlı olanlar yenileceklerdir". Elbette bu sözler gerçeğin tam kendisi idi ama; hiç hoş karşılanmadı doğal olarak. Mustafa Kemal Paşa bu yolculuktan hasta döndü ve izin alarak bir süre tedavi için Viyana ile Karlsbad'a gitti. Oradaki kısa dinlenmesi sırasında tuttuğu günlükte, ileride ulusun başında bir önder olarak bulunmayı ve Türkleri gerilikten kurtaracak bütün devrimleri yapmayı düşündüğünü belirtmiştir. Tedaviden dönüşte tekrar, Filistin'de bulunan 7. Ordu komutanlığına atandı. Bu ordu hızla ilerleyen İngilizleri Halep yakınlarında, bugünkü Suriye sınırımızda durdurdu. Bu sırada Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmıştı. Suriyedeki Yıldırım Orduları Grubu komutanı Alman Generali Liman von Sanders Paşa, geriye dönmek zorunda idi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına atandı. Bu görevi sırasında bulunduğu bölgenin Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak işgal edilmesine karşı geldi. Örneğin Fransızlar İskenderun'a asker çıkartırlarsa karşılık vereceğini bildirdi. Düşmanla iyi geçinmek yanlısı olan Hükümet bu tür düşüncelere elbette onay veremezdi. Mustafa Kemal Paşa, görevinden alındı ve 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a geldi.

O gün İstanbul'da acı bir olay da geçiyordu. Ne idi bu olay? Anımsayamadıysanız bir önceki üniteye bakınız.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İSTANBUL'DAKİ ÇALIŞMALARI

Mustafa Kemal Paşa işi olmayan bir Osmanlı generali olarak İstanbul'a geldiği sıralarda başkentte acaba neler oluyordu? Başka bir deyişle Osmanlı hükümetleri yurdu kurtarmak için nasıl bir çaba içindeydiler ?

Osmanlı Hükümetlerinin Durumu

Bir önceki ünite de Mondros Ateşkes Anlaşmasını Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin imzaladığını belirtmiştik. Yurtsever bir kişi olan Ahmet İzzet Paşa, ateşkes anlaşmasının yenen devletlerce tek yanlı olarak uygulanmasını engelleyememiş ve bir ay içinde yıpranıp görevden ayrılmıştı. Ahmet İzzet Paşa, padişahı da bu konuda akılcı bir davranış içine sokamamıştı. Kendini, o bunalım günlerinde bile herkesin üstünde gören padişah "barışa" ulaşmak için siyasetini saptamıştı: İngilizlerin her dediğini yapmak. Ahmet İzzet Paşa bu siyasete uyamadığı için padişahın güvenini yitirmişti. O'nun yerine getirilen Tefik Paşa (11 Kasım) bu siyaseti benimsemek yanlısı idi. Aslında dürüst ve yurtsever bir kişi olan Tefik Paşa "amacımız İngiltere ile eski dostluğumuzu sürdürmektir" diyordu. Tefik Paşa da padişahın şu dediklerine katılıyordu. "En fazla İngiliz Milleti hoşuma gidiyor, ona hayranım. İngilizler ülkede yönetimi mümkün olduğu kadar hızla eline almaktadır". İşte bu sıralarda, 21 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı padişah tarafından feshedildi (dağıtıldı). Kanun-i Esasi'ye (Anayasaya) göre, padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma hakkı vardı; ama dört ay içinde seçimlerin yapılıp Meclis'in yeniden toplanması gerekti. Ama Vahdettin, bu anayasal gereğe aldırış etmeden, ülkeyi dilediği gibi yönetme yolunu tuttu. İleride Anadolu hareketi gelişince artan baskılar karşısında Vahdettin anayasal açıdan çok gecikmeli olarak seçimleri yaptıracak; ama iş işten geçmiş olacaktır (Bu konuları 7. ünite de gözden geçireceğiz).

İngiliz siyaseti yandaşı olan ve Meclis-i Mebusan'dan güven oyu da alan (19 Kasım 1918) Tefik Paşa, Meclis'in dağıtılmasına ses çıkartmamış ve ulusun bir ölçüde temsilcileri sayılan mebusların (milletvekillerinin) yokluğunu kabul ederek ülkeyi padişahın istekleri doğrultusunda yönetme yolunu tutmuştur.

İleride göreceğimiz gibi, Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri gerçi halk tarafından seçilirlerdi; ama onlara varlık veren güç ulus iradesi değil, padişahın egemenlik hakkı idi. Bu bakımdan ulusa değil, padişaha bağlı sayılabilirler. Ancak ne de olsa, halk tarafından seçildikleri için bir ölçüde ulusun iradesini de temsil ederler. Padişah böylesine yetkileri sınırlandırılmış bir meclise bile tahammül edemiyordu.

Ama Tefvik Paşa da bir süre sonra padişahla uyum sağlayamadı. Yurtseverlik duyguları padişahın isteklerine ağır basan bu sadrazam bazı buyrukları yerine getirmiş, ama zaman zaman da direnmişti. Sonunda 3 Mart 1919 günü görevi bırakmak zorunda kaldı. Yerine aşırı İngiliz hayranı ve padişahın eniştesi olan Damat Ferit getirildi. Bu sıralarda İzmir'e Yunanlıların çıkacağı söylentisi iyice yaygınlaşmıştı. Bu söylentileri yalanlamak ihtiyacı duyan padişah, kendisini ziyaret eden İzmirililere şöyle demişti: "İzmir'in Osmanlı vatanından ayrılması kesinlikle hatır ve hayale gelmez. İlk fırsatta İzmir'e gidip milletle temas edeceğim".

Padişahın bu sözlerini nasıl değerlendirirsiniz ?

Vahdettin bu sözleri 19 Mart 1919 günü söyledi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi konusu Paris barış görüşmelerinde haftalardan beri konuşuluyordu. İzmir'in geleceği hemen hemen belli olmuştu. Bu durumda padişahın sözleri iki türlü değerlendirilebilir: Ya Paris'te olup bitenlerden padişah habersizdir veya İzmir'in kaybını artık sinesine çekmiş, ama halkın tepkisinden çekindiği için oyalama taktiği gütmektedir. Her iki yorum da padişahın kişiliği açısından son derece olumsuz yargılar doğurmaktadır. İlk yorum, devletin haber alma olanaklarının yok olduğu sonucunu getirir ki bu, devletin yok olmasıyla eşdeğerlidir. İkinci yorum ise padişahın en önemli kentlerimizden birini düşmana bırakmamak yolunda bir direncinin bulunmadığı anlamına gelir. Her iki yorum da Osmanlı Devleti'nin artık yaşamadığını göstermektedir. Padişah bu sözleri söylerken eniştesi de her yerde ve her fırsatta İngiliz ve Fransızlara duyduğu güveni dile getiriyor ve "İngiliz koruyuculuğu altına girme" yolunda ciddi tasarılar hazırlıyordu. Bütün bu olup bitenler Hükümete karşı tepkilerin artmasına yol açıyor, ayrıca Anadolu ve [Doğu] Trakya'da asayiş de giderek bozuluyordu. Hükümet bütün bunları taşraya "öğütçüler" göndererek önlemeye çalışıyordu. "Nasihat Heyetleri" denilen kurulların içindeki bu öğütçüler, gittikleri yerlerde halka, padişah ve hükümetine bağlı kalmalarını söylüyorlar, bozgunculara inanmamalarını sertçe ihtar ediyorlardı. Onlara göre "bozguncu" dedikleri yurtseverlere kanmak asıl tehlikeye yol açardı. Padişah her sorunu çözecekti.

Damat Ferit Hükümeti İzmir'i öylesine gözden çıkarmıştı ki, işgalden kısa bir süre önce bu konuda uyarıcı ve yurtsever yayınlar yapan gazeteleri kapatmıştı. Ayrıca yurtseverliğinden kuşku duyulmayacak İzmir Valisini (Nurettin Paşa) görevden alarak yerine Damat Ferit'in her bakımdan "güvenilir" adamı İzzet Paşayı getirmişti. Bu "vali" son ana kadar İzmir'in işgali haberini bir yalan olarak nitelemekte ısrar etmişti. Halbuki, Mayıs ayının başlarında Yunanlılar İzmir ile Ege Bölgesinin belli başlı yerlerine yapacakları çıkartma hazırlıklarını neredeyse tamamlamışlardı.

İşte Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de gelip 16 Mayıs 1919'da ayrıldığı İstanbul'da bu olayların içinde yaşamıştı.

Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'daki Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa, görevi bulunmayan bir general olarak İstanbul'da yaşamaya başlamıştı. Kendisine büyük bir saygı gösteriliyordu. Zira O hem büyük bir kahramandı, hem de İttihatçılara hep karşı gelmişti. O sıralarda İstanbul'da durup dinlenmeden bir İttihatçı avı yaşıyordu. Çünkü onlar savaş suçlusu olarak görülüyordu. Bu "suçluların" yargılanmaları zaman zaman siyasal sorunlara bile yol açıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise savaşa hep karşı geldiği için büyük bir saygınlık sahibiydi. Bu durumundan yararlanıp kendine yakın gördüğü yöneticilerle, arkadaşlarıyla durup dinlenmeden konuşuyor, onların "ne yapmalı" konusundaki görüşlerini öğreniyor, ama kendisi açık ve belirgin düşünceler ileri sürmüyordu.

Aslında kafasında kurtuluş için gerekli model oluşmuştu; ama bunu uygulayabilmek için önce bütün diğer yolları denemek istiyordu. Bu amaçla hükümete girip Harbiye Nazırı (Millî Savunma Bakanı) olmayı, böylece ateşkes anlaşmasının uygulanmasını akılcı ölçüler içinde tutmayı düşünmüştü. Ama kendisini ne Ahmet İzzet Paşa ne de Tevfik Paşa kabineye almıştı. Damat Ferit ile işbirliği yapması ise zaten olanaksızdı. Bu yol tıkanınca, Anlaşma Devletleri temsilcilerini ürkütmeden bazı konularda arkadaşlarıyla görüşmeye başladı. Özellikle, ateşkesi uygulamakla görevlendirilip yeni komuta yerlerine atanan silâh arkadaşlarına bu anlaşma hükümlerine uymamalarını gizlice tavsiye etti. Diğer yandan da padişah tarafından büyük bir ilgi görüyordu. Kendisi bugüne kadar saptanabildiğine göre padişahla altı kez görüşmüştü.

Sizce padişahın Mustafa Kemal Paşaya gösterdiği bu yakınlık nasıl açıklanabilir?

Mustafa Kemal Paşanın savaşa girilmemesi yandaşı olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle İttihatçı kadro ile ters düşmüştü. Zaten bu Partiye karşı hiçbir yakınlığı da yoktu. Savaş sırasında da Parti yöneticilerini sık sık eleştirmişti. Bu nedenle "temiz" bir kişi sayılıyordu. Ayrıca Osmanlı Ordusunun yenilmeyen tek komutanı olarak halk arasında sarsılmaz bir ünü vardı. Gene Vahdettin, Almanya'ya yaptığını anlattığımız yolculuk sırasında Mustafa Kemal Paşayı daha da yakından tanımıştı. Anlaşıldığına göre padişah bu temiz ve ünlü askeri kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmak istiyordu. Gerçekten kendisinin kararsız ve beceriksiz tutum ve davranışlarını eleştiren bazı subayların varlığını öğrenince Mustafa Kemal Paşayı çağırılmış (29 Kasım 1918), kendisine "siz akıllı bir komutansınız, arkadaşlarınızı aydınlatıp onları sakinleştirebilirsiniz" demiştir.

Mustafa Kemal Paşa tam bir kurmay subay ihtiyatı ile padişahı, düşmanları ve Damat Ferit'i ürkütmeden kafasında oluşturduğu tasarımı uygulamaya geçirme fırsatı arıyordu. Anadolu'ya geçecekti. Orada mücadele bayrağını açacaktı. Bu nedenle yeni görev alan arkadaşlarına yukarıda söylediğimiz öğütleri veriyordu. Özellikle Erzurum'daki 15.Kolordu komutanlığına atanan ve kendisi gibi genç yaşta generalliğe yükselen arkadaşı Kâzım Karabekir Paşaya elde kalan bu son derli toplu birliğin asla terhis edilmemesini söylemişti. Karabekir Paşa da bu isteği büyük bir coşku ile karşılamıştı. Görev yerine gidince Karabekir Paşa, İstanbul Hükümetine bağlı gibi gözücü, Mustafa Kemal Paşanın gelmesini beklemiştir. Gene yakın arkadaşlarından, genç general Ali Fuat (Cebesoy) Paşaya da aynı tavsiyelerde bulunmuştu. Ali Fuat Paşa Ankara'daki 20.Kolordu komutanlığına atanmıştı. Bu birlik hiç güçlü değildi; ama Ankara'nın çok büyük bir stratejik önemi vardı. Az bir güçle de olsa bu kentin elde tutulması gerekti.

Artık sıra Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmesine gelmişti.

Yukarıda anlatılanların ışığı altında Mustafa Kemal Paşanın savaş sırasındaki tutumunu ve İstanbul'daki durumu gördükten sonra erişmeyi düşündüğü amacı açıklayınız.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI

Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a Çıkmasını Hazırlayan Olaylar

Geçen ünitemizde işgallerle birlikte azınlıkların örgütlenerek düşman güçlerinin hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı olduklarını anlatmıştık. Bu azınlıklar arasında Doğu Karadeniz'de yaşayan Pontuslu Rumların Türklere büyük zulümler yaptıklarını, bundan bıkan halkın kısmen silâhlanıp karşılık vermek zorunda kaldığını da açıklamıştık. İşte Doğu Karadeniz Bölgesinde silâhlı Rum çeteleri ile kendilerini savunmak ihtiyacı içinde bulunan Türkler arasındaki mücadele günden güne sertleşmeye başlamıştı. Türklerin kendilerini savunmalarını Anlaşma Devletleri büyük bir tepki ile karşılamışlardı. Onlara göre Türkler seslerini kesip oturacaklar, Rumlar da Pontus'ta diledikleri gibi davranacaklardı. Bu nedenle 1919 yılı şubat ayı ortalarında İngilizler giderek sertleşen bu mücadeleyi Osmanlı

Hükümetine şikâyet ettiler. Bu bölgenin biraz güneyine düşen Doğu Anadolu topraklarında da Ermeni tehditleri dolayısı ile büyük çalkalanmalar vardı. İngilizler bu bölgelerin, özellikle Doğu Karadeniz'de asayişin sağlanmasını Osmanlı Hükümetinden istediler. Buradaki halkın -yani daha açık deyimle Türklerin- silâhsızlandırılması sağlanmalıydı. Aksi takdirde İngilizler o bölgelerin işgal edilebileceği tehdidini savuruyorlardı.

Damat Ferit'in işbaşına getirilmesinde etken olan sebeplerden biri de bu huzursuzluklardı. Tefrik Paşa Hükümeti bu konuda gereken "duyarlılığı" göstermiyordu. Bu nedenle İngilizlerin hışmını çekmek doğru değildi. İşte birkaç hafta sonra işbaşına gelen Damat Ferit bu sorunun çözülmesini de üzerine aldı. İngilizleri işin içine karıştırmadan bu sorunu bitirmek gerekiyordu. Böylece onların gözüne girilirdi. Bu işi yapabilecek yetenekli ve "temiz" bir askere ihtiyaç vardı. Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Paşa, henüz hiç kimsenin bilmediği amacını gerçekleştirebilmek için bu göreve gelmeyi istemiştir. Böylece Doğuya gidip orada rahatça örgütlenme çalışmalarına başlayabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretindeki arkadaşlarını da devreye sokarak, bu işin üstüne gidip sorunu çözebileceğini anlatmış olmalıdır. Eğer o bölgedeki 9.Ordu'nun [sonradan 3.Ordu olmuştur] başına geniş yetkilerle getirilirse, asayiş sorununu çözebilecekti. İngilizler ayrıca merkezden uzak olan o yörelerdeki birliklerin Mondros Ateşkes Anlaşmasına göre terhis edilmediğini de bildirip Osmanlı Hükümetini sıkıştırıyorlardı. Bütün bu işleri görüp o bölgeyi İngilizlerin istediği duruma getirebilecek tek yetenekli asker Mustafa Kemal Paşa olabilirdi. O, padişahın güvenini kazanmıştı. Gerçi İngilizler bu paşadan biraz çekiniyorlardı. Ama Damat Ferit de ikna edilirse, Mustafa Kemal Paşanın bu göreve atanması olanak içine girebilirdi. Mustafa Kemal Paşa büyük çabalar sonucunda kendine güven duyulmasını sağladı. Böylece istediği gerçekleşti. 30 Nisan 1919 günü 9. Ordu komutanlığına atandı. Kendisi şu görevleri yerine getirecekti:

- Yetki bölgesindeki huzurun sağlanıp sürekli kılınması;
- Ordu ve halk elinde bulunan silâh ve cephanenin toplanıp güvenli depolarda korunma altına alınması;
- Türklerin kurduğu direnme örgütlerinin ortadan kaldırılması.

Mustafa Kemal Paşa bu "zor" görevin yerine getirilmesi için bölgedeki sivil yöneticilere de buyurma yetkisi istemişti. Bu isteği yerinde görüldü. Böylece 9.Ordu Müfettişi [Komutanı] olarak görev bölgesindeki hem askerî hem de sivil makam sahiplerine buyurma yetkisi elde etmişti.

Bu olay gelişirken Yunanistan'ın da İzmir çıkartması hazırlıkları son evreye gelmişti. O sıkıntılı günlerde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan bir an önce uzaklaşmak istemektedir. 14 Mayıs akşamı Damat Ferit'in evinde yemektir. Orada görevi hakkındaki son bilgileri alır. Ertesi gün İzmir işgal edilmiştir ve Mustafa Kemal Paşa oluşturduğu karargâhının üyeleri ile Anadolu'ya gidişin son hazırlıklarını yapmaktadır. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa padişaha veda eder. Vahdettin O'nu şu sözleriyle uğurlar: "Paşa, paşa bu devleti sen kurtarabilirsin". Mustafa Kemal Paşa'nın yanıtı şudur: "Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime güveniniz".

Bu karşılıklı konuşmanın anlamı nedir?

Bu konuşma bize doğrudan doğruya Atatürk tarafından nakledilmiştir. O'na göre padişah, Doğu Karadeniz bölgesinde asayiş sağlama ile İngilizlerin tehdidinden kurtulmanın mümkün bulunduğunu, böylece "devletin" rahatlayacağını ima etmiştir.

İzmir'in işgalinin uyandırdığı şaşkınlık, kızgınlık ve ne yapılacağını bilememe atmosferi içindeki başkenti 16 Mayıs 1919 günü, "Bandırma" gemisiyle terkeden Mustafa Kemal Paşa yepyeni ve çok ağır bir görevi üzerine almıştı. Bu, Osmanlı Hükümetinin O'na verdiği görev değildi. Bu görevi O kendi kendine vermişti: Ne pahasına olursa olsun yurdu ve ulusu kurtarmak.

Anadolu'ya ulaşmak için en elverişli yer Samsun idi. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 günü karargâh mensuplarıyla birlikte Samsun'a ayak bastı.

19 Mayıs 1919'a Kadar Yurttaki Direniş Hareketleri

Hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Paşayı böyle bir girişime iten, başka bir deyişle O'nu yüreklendiren bazı hareketler vardı. Geçen ünitemizde, işgallere karşı hemen tepkilerin doğmaya başladığını belirtmiştik. Ulusun hiç sesi çıkmıyorsa, kurtuluş için bazı çareler düşünüp bunlar uygulamaya konulmamış olsaydı Mustafa Kemal Paşa, kafasındaki planı gerçekleştirme umudunu taşıyamazdı. Acaba, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkıncaya kadar yurttaki belli başlı hangi direniş hareketleri görülmüştü? Bunları kısaca gözden geçirmek gerekir ki 19 Mayıs 1919 sonrası daha rahat bir biçimde değerlendirilebilsin!

Daha Birinci Dünya Savaşı sona ererken bazı yurtsever subaylar Osmanlı Devleti'nin parçalanacağını ve kendi öz yurdumuzun bile işgale uğrayacağını tahmin etmişlerdi. Böyle bir felâketi elden geldiğince önleyebilmek için, kâğıt üzerinde de kalsa bazı hazırlıklara girişmişlerdi. Bu subaylar ayrıca bazı gizli komiteler de kurmuşlardı. Bunların içinde en önemlisi Mondros Ateşkes Anlaşmasından hemen sonra oluşturulan "İslâm İhtilâli Komitesi"dır. Bu komitenin üyeleri, etkinliklerini bazı bölgelerde göstermiş ve işgale uğrayan yörelerde, özellikle Rum çetelerinin bulunduğu yerlerde silâhlı mücadeleye girişmişlerdi.

Bu komite İttihatçıların teşviki ile kurulmuştu; bu nedenle kadrosunda İttihat ve Terakki Partisi üyeleri de vardı. Bilindiği gibi bu Partinin üyeleri içinde hem İslâmcı hem de Türkçü akımların etkisi altında kalanlar bulunuyordu. Komite'nin adındaki "İslâm" sözcüğü bu bakımdan önemlidir ve "Türk" sözcüğünün kimi çevrelerde henüz tam olarak benimsenmediğini göstermektedir. Nitekim, biraz aşağıda göreceğimiz diğer direniş örgütlerinin de adlarında "Türk" sözcüğü yoktur. Bütün bunların nedenini ünitemizi işlerken açıklayacağız.

Çeteler yoluyla yetersiz ve çok ufak çapta silâhlı direniş hareketleri başlarken, bazı yurtsever subaylar ve siviller kendi düşüncelerine göre başka türlü girişimlerin içinde bulunuyorlardı. Ateşkes hükümlerinin özellikle ordunun terhis ve silâh ile cephanelerin teslimi yolundaki hükümlerinin elden geldiğince saksaklanması bu yoldaki en önemli denemelerdir. Ama gerek kendiliğinden oluşan silâhlı direnmeler, gerek askerlerin kendi başlarına giriştikleri hareketler düzensiz, yetersiz, ufak boyutlu, sonucu belirsiz işlerdi. Kaldı ki kamuoyunda etkileri çok fazla olan bazı çevreler büyük halk yığınlarına, direnmenin mümkün olmadığını, kurtuluş için tek çarenin en güçlü Anlaşma Devleti olan İngiltere'nin koruyuculuğuna girmek bulunduğu düşüncesini yayıyorlardı. Zaten artık savaşmaktan bezmiş olan halk bu sözlere kolayca kanabiliyordu. Özellikle Damat Ferit işbaşına geldikten sonra neredeyse "resmî" devlet politikası olan bu görüşe karşı çıkmak için daha örgütlü ve düzgün hareketler içine girmek gerekliydi. Bunun için vatanseverlerin biraraya gelerek kongreler toplaması, bu yolla dernekler kurup buldukları bölgelerde örgütlenmeleri o zamanlarda akla gelen en akıllıca yoldu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'a gelmeden Adana'da Ateşkes hükümlerini nasıl saksaklayacağını düşünür ve tepkisini 3 ve 6 Kasım 1918'de İstanbul'a bildirirken, Kars'ta ulusal bir örgütlenme başlamıştı bile. 5 Kasım 1918'de "Kars İslâm Şurası" toplanarak Doğu Anadolu'ya özellikle Ermeniler tarafından yöneltilecek tehditleri göğüslemek için askerî ve siyasal bir kuruluş hazırlığı içine girilmişti. Hemen ardından, yurdun en batısında, Edirne'de "Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi" oluşturulmuştu (7 Kasım veya 1 Aralık 1918). Aralık ayının başında ünlü "Müdafaa-i Hukuk" [hakların savunulması] derneklerinin ilki İstanbul'da, ama Doğu Bölgeleri için kuruldu. Bu ünlü dernek "Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti" [Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Koruma Derneği] adıyla kuruldu. Bu dernek kısa bir süre sonra, 1919 yılı Mart ayı içinde Erzurum'da asıl çalışmalarına başladı. İzmir'in yitirileceği endişesi günden güne büyüdüğünden, orada da "İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Milliye" Derneği kurulmuş, ardından 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında "Büyük İzmir Kongresi" toplanmıştır. Bu Kongrede "Redd-i İlhak" [İzmir'in (Yunanistan'a) Katılmasının Reddi] düşüncesi geliştirilmiştir. Böylece bir "redd-i ilhak" ruhu da doğdu. Bu dernekler ile daha sonra kurulan diğerleri yurt

yüzeyine yayılıyordu. Dernekler, topladıkları kongrelerle yörelerinde örgütlemeye gidiyorlardı. Amaç o yörede siyasal bir otorite oluşturmak ve bu yolla hiç olmazsa yaşanan bölgeyi kurtarmaktı.

Bu arada, ilkönce, güneyde, Fransızlara karşı oralarda bulunan subayların öncülüğünde kurulan milis birlikleri ile daha büyük ölçüde ve oldukça başarılı silahlı direnmeler başlamıştı. Bu bakımdan Kurtuluş Savaşının ilk cephesinin 1918 yılı Aralık ayı sonunda Mersin-Tarsus-Osmaniye yöresinde açıldığını söyleyebiliriz.

İzmir'in işgalinden sonra da Ege Bölgesi'nin bazı noktalarına asker çıkaran Yunan birliklerine karşı yurtsever subaylara katılan eski erlerden ve yörenin "efe" adı verilen yiğitlerinden oluşan ufak çetelerle Ayvalık'ta düşmana karşı ilk savunma denemeleri yapılmıştır.

İşte, İstanbul Hükümetinin olumsuz ve hareketsiz tutumu, Saray çevresindeki karamsar kadronun umutsuzluk yayan davranışları, onları destekleyen İstanbul basınının büyük bir bölümü ile, başkentteki bu grupların etkisi altında kalan Anadolu'daki geniş halk yığınları karşısında yurdunu düşmana kaptırmamaya kararlı, gözü pek, günden güne etkinliklerini artıran bu direniş çabaları Mustafa Kemal Paşa'yı yüreklendiren en önemli etken sayılmalıdır. Ama düzenli, disiplinli, her bakımdan çok iyi donatılmış büyük düşman orduları karşısında belli bir plana göre yönetilemeyen, asıl halk yığınlarının desteğini şimdilik alamayan bu tür yerel örgütler ve küçük cepheler yurdu kurtarabilir miydi? Birleştirici, inandırıcı bir gücün sahibi önderlere ve onları da yönlendiren bir üst-öndere ihtiyaç vardı.

Bütün bu direniş hareketlerini iyice değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, yurtseverlerdeki bu gücü birleştirerek yepyeni ve ulusun egemenliğine dayanan bir devlet kurulursa kurtuluşun sağlanacağını anlamıştı. Bu düşüncesini "büyük bir sır" olarak içinde saklayacak, hedefe adım adım ve her fırsatı değerlendirerek ilerleyecekti.

Yukarıdaki açıklamalara ve bir önceki ünite de anlatılan "olumsuz tepkilere" dayanarak, 19 Mayıs 1919 günü yurttaki genel havayı değerlendiriniz.

Mustafa Kemal Paşa'nın İlk Çalışmaları

Samsun'daki Çalışmalar

Samsun'a çıktıktan sonra Mustafa Kemal Paşa düşüncelerini gerçekleştirmek için çalışmalarına hemen başladı. Görünüşte Osmanlı Hükümeti'nin özel görev verdiği bir memuru idi. Bu Hükümet, şimdilik O'na güvenmekteydi. Kafasındaki planı hiç kimseye açmamıştı. Yalnız İstanbul'dan ayrılmadan önce Damat Ferit'in verdiği yemekten çıkarken, o yemekte bulunan ünlü ve büyük yurtsever asker Cevat [Çobanlı] Paşa, kendisine "**Kemal, birşeyler mi yapacaksın?**" diye sormuş, O da "**evet Paşam, birşeyler yapacağım**" demişti. Büyük asker Cevat Paşa'nın bu sözden önemli anlamlar çıkarması mümkündür. Gene çok yakın arkadaşı Fethi [Okyar] Bey'e İstanbul'dan ayrılmadan önce şunları söylemişti: "**...Hükümet ve saray benim hakkımda derin bir gaflet içinde bulunuyorlar...**". Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki köhnemiş kadro ile hiçbir şey yapılamayacağını anlamıştı. Türk ulusunu yepyeni ve çağdaş esaslara dayanan bir devlet içinde örgütlemek, kurtuluşu bu yolla sağlamak tek çıkar yoldu.

İngilizler Samsun'a da birlikler göndermişlerdi. Gerçi bu birlikler sembolik nitelikte idiler; ama onların bulunduğu bir ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın rahat çalışması düşünülemezdi. Paşa, oradaki İngiliz komutanı ile "asayişin nasıl sağlanacağı" konusunda bazı görüşmelerde bulundu. Hükümete işe başladığına dair telgraflar çekti. Bu sıralarda İzmir'in işgalinin doğurduğu kızgınlık dalga dalga yurda yayılıyordu. Bu tepkiyi yararlı bir biçimde kullanmak gerekti. Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs'a kadar Samsun'da kalarak planını olgunlaştırdı. O gün İngilizlerin yanından uzaklaşmak zamanının geldiğini anlayarak "ülkenin içlerine gidip asayiş durumunu yerinde görmek" gerekçesiyle Havza'ya geldi.

Havza nerededir? Buradan Doğudaki belli başlı hangi merkezlere ulaşmak m¼mk¼nd¼r?

Havza'daki alışmalar

Havza'da Mustafa Kemal Paşanın yaptığı çalışmaları iki ana kesimde belirtmek gerekir: Askeri alanda aldığı ¼nlemler ve yurttaki direniş azmini yaygınlaştırmak için verdiği buyruklar... Askeri ¼nlemlerin en başta geleni, yurttaki b¼t¼n komutanlara buyruklar g¼ndererek, ateşkes anlaşması h¼k¼mlerine uyulmamasını ve askerinin terhisinin ¼nlenmesinin sağlanmasıydı. Mustafa Kemal Paşa b¼t¼n ulusa seslenen çağrılarda da bulundu: Askeri ve sivil y¼neticilere çektiği telgraflarla, İzmir'in işgali dolayısı ile ¼zellikle 20 Mayıs tarihinden itibaren yurdun hemen her yerinde d¼zenlenen miting ve benzeri toplantılara ara verilmeden devam edilmesini, şiddet yoluna başvurmadan halkın sesinin her fırsattan yararlanılarak duyurulmasının sağlanmasını istedi. Bu konuda da bağlı bulunduğu Harbiye Nezareti'ne 3 Haziranda çektiği telgrafta şoye diyordu: **"...İzmir y¼resinde g¼r¼len olayların ve benzerlerinin bařg¼stermesine karşı ne ulusun coşkusunu ve vicdan sızlamalarını, ne de bundan doğan ulusal g¼sterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede hiçbir g¼ g¼remeyeceđim gibi, bu y¼zden ortaya çıkacak olayların karşısında da sorumluluk g¼sterecek ne komutan ne de sivil y¼netici g¼sterilebilir"**

Bu telgrafı nasıl değerlendirebilirsiniz?

Mustafa Kemal Paşanın tek g¼revi Doğu illerinde asayişi sağlamaktı. İngilizler Mustafa Kemal Paşaya bu g¼revin verilmesinde çok çekingen davranmışlardı. Onlar Paşa'ya g¼venemiyorlardı. Ancak kendilerine bağlı Osmanlı H¼k¼metinin isteği karşısında O'nun bu g¼reve getirilmesine razı gelmişlerdi. şimdi İngilizlerin kuşkuları doğru çıkmaya başlamıştı. Zira Mustafa Kemal Paşa, hele Havza'ya geldiğinden beri "asıl g¼revi" ile hiç uğraşmıyordu. Yukarıda açıkladığımız 3 Haziran tarihli telgrafı ile Mustafa Kemal Paşa niyetlerini açığa d¼km¼řtü. İngilizler iyice endişelendiler. 6 Haziranda, Harbiye Nezaretine başvurarak Mustafa Kemal Paşanın derhal İstanbul'a d¼nmesini istediler. Harbiye Nezareti bunun ¼zerine Paşa'yı geri çağırdı. Ama Mustafa Kemal Paşanın kararı kesindi. O, bir an ¼nce 15.Kolordu Komutanı K¼zım Karabekir Paşa ile buluşmak isteğinde idi.

Mustafa Kemal Paşanın bu isteğinin sebebi ne olabilir?

Daha ¼nceki bilgilerinizi tazeleyiniz ve şu soruyu yanıtlamaya çalışınız:

Çarlık rejiminin devrilmesinden sonra Rusya'da neler oldu? Rusya savaştan çekildi mi? ekildi ise ne zaman ve hangi antlaşma ile. Bu Antlaşma Osmanlı Devleti'ne Doğuda hangi yararları sağladı? Bu yararlar Mondros Ateşkes Anlaşması ile ortadan kalktı mı?

Yukarıdaki soruda s¼z konusu olan ve sizin tarafınızdan adının ve tarihinin bulunmasını istediğimiz Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Ruslar, Doğu Anadolu'yu tamamen boşaltmışlardı. Ayrıca Kafkaslardan da ekilmışlerdi. Bu durum ¼zerine Enver Paşa kafasındaki "Turan" ¼lk¼s¼n¼ gerçekleştirme zamanının geldiği kuruntusuna kapıldı ve bir askerı yanlış yaptı; ¼zellikle Irak ve Suriye cephelerinde b¼y¼k zorluklar içinde çarpışan Osmanlı birliklerinin durumunu iyice bozmayı g¼ze alıp oralardaki seçme birlikleri Kafkaslar ¼zerine yolladı. Doğru d¼ř¼nen b¼t¼n komutanlar ve elbette en başta Mustafa Kemal Paşa bu girişimin ne kadar tehlikeli olduğunu s¼ylemiřler; ama inatçı Enver Paşa'ya s¼z geirememişlerdir. Enver Paşa, Batı T¼rkistan'a ulaşacak ve b¼ylece Doğuda g¼l¼ bir siyasal oluşum sağlayacaktı.

Bu birlikler kendilerine hedef olarak verilen T¼rk illerine ulaşmadan Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandı. S¼z¼ geçen birlikler geriye çekildiler. Ayrıca, ateşkes anlaşması h¼k¼mlerine g¼re bu ¼nemli birliklerin terhis edilmesi de gerekliydi. Ama yurtsever komutanlar, o zamanlara g¼re merkezle ilişki kurulması g¼ olan Doğu Anadolu'daki bu birliklerin terhisini geciktirmeye ve bunları 15.

Kolordu içinde toplamaya başladılar. Bu kolordu Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlığına atandığı 9. Orduya bağlıydı. İngilizler bu Orduya bağlı birliklerin terhis işlerinin yavaş gittiğinin farkındaydılar ve buna karşı şiddetli tepki gösteriyorlardı. İşte Kâzım Karabekir Paşa'nın 15.Kolordu, Mustafa Kemal Paşa'nın ardından 9.Ordu komutanlıklarına atanmalarının bir amacı da bu terhis işlerinin çabuklaştırılmasını sağlamaktı. Daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kâzım Karabekir Paşa yeni görevine giderken Mustafa Kemal Paşa ona "kolordusunu kesinlikle terhis etmemesini" tavsiye etmişti. Karabekir Paşa da bunu çok doğal karşılamış, kendi amacının da böyle olduğunu söylemişti. Osmanlı Devleti sınırları içinde tek derli-toplu askerî güç olarak sadece bu 15. Kolordu kalmıştı. İşte Mustafa Kemal Paşa, karargâhı Erzurum'da bulunan bu kolordunun merkezinde çalışmalarını daha güvenli ve sağlıklı biçimde sürdürebilirdi. Bu nedenle Paşa 13 Haziran'da Havza'dan ayrıldı. Ama Erzurum'a varıncaya kadar yolda çok önemli, ilginç ve yoğun çalışmalar yaparak düşüncelerini gerçekleştirmenin ilk temel taşlarını koydu.

AMASYA TAMİMİ

Mustafa Kemal Paşanın Amasya'ya Gelmesi ve Genel Durum

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da telgraf haberleşmesi yolu ile yürüttüğü yoğun temaslardan sonra, 13 Haziran'da Amasya'ya geldi. Başta kentin aydın müftüsü Hacı Tefvik Efendi olmak üzere coşkulu ve büyük bir halk topluluğu Paşa'yı karşılamıştı. Müftü Efendi, Amasyalıların duygularına tercüman olarak, yurdun kurtuluşu için hiçbir özveriden kaçınmayacaklarını bildirdi ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde çalışmaktan onur duyacağını söyledi. Amasya'daki bu karşılaşış Mustafa Kemal Paşa'yı çok hoşnut etmişti.

Bu sırada özellikle Batı Anadolu'da durum çok karanlıktı. Yunanlılar Ege Bölgesinin hem kuzeyinden hem de güneyinden hızla ilerliyorlardı. Manisa 25 Mayıs'ta, Aydın 27 Mayıs'ta işgal edilmişti. Yunan ileri harekâtı sürüyordu. Ancak Yunanlılar artık, karşılarına çıkan milis birliklerini hesaba katmak zorundaydılar. Gerçi, pek acele olarak toplanan bu milis birlikleri güçsüz ve düzensiz idiler. Ama son derece gözüpek ve cesur yurtseverlerden oluşuyorlar ve bu nitelikleri ile düşmanı bazı yerlerde hırpalıyorlardı. Örneğin Yunanlılar Bergama'yı işgal ettikten sonra milis birliklerince kasabadan çıkartılmışlardı. Ama ne var ki, Yunanlılar daha güçlü birliklerle gelince kasabayı terketmek zorunda kalmışlardı. Bu olaylar karşısında Ege bölgesindeki Yunan birlikleri durmadan takviye alıp güçlendiriliyordu. Belli başlı pek çok merkez ellerine geçiyordu böylece. Diğer yandan Güneydoğu Anadolu'daki yiğit halkın oluşturduğu milis güçleri Fransızlara zaman zaman zor anlar yaşatıyordu. Görülüyor ki silâhlı direnişler de artmıştı. İşte bu direniş birliklerinin toptan adına "Kuvayı Milliye" [Ulusal Güçler] denilir. İleride daha ayrıntılıca göreceğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa düzenli bir ordu kuruluncaya kadar Kuvayı Milliyeden yararlanmak yolunu tutmuştu. Amasya'da, düzenli orduya geçişin ilk adımı olarak ulusal bir bilincin doğması ve başlatılan kurtuluş hareketinin ulusa maledilmesi konusu üzerinde kesin karara varılacaktır.

Amasya Tâmini'nin Hazırlanışı ve Duyurulması

Mustafa Kemal Paşa ilk adım olarak, birbirinden habersiz çalışan Kuvayı Milliye birliklerini ve diğer direniş örgütlerini tek çatı altında toplamak gerektiğini haklı olarak düşünüyordu. Bu çatı da giderek bütün ulusu kapsamına almalıydı. Böylece ulusal güç doğacaktı.

Ulusal güç nasıl belirebilirdi? Mustafa Kemal Paşa haftalarca bu sorun üzerinde kafa yormuştu. Amasya'ya geldiği zaman düşünceleri berraklaşmıştı. Bu sırada 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile eski Bahriye Nazırı Rauf Bey de Amasya'ya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, 21/22 Haziran 1919 gecesi, hazırladığı bir tâmin [genelge] metnini ilkönce Rauf Bey'e gösterdi. İçeriği itibarıyla son derece devrimci bir

genelge idi bu metin. Mustafa Kemal Paşa bu belgeyi Rauf Bey'in imzalamasını söyledi. Rauf Bey ilkönce biraz durakladı. Orada bir konuk sayılması gerektiğini, böyle bir metni imzalama yetkisi bulunmadığını söyledi. Mustafa Kemal Paşa kendisine kardeşi gibi yakın bu arkadaşının duraklamasına üzüldü. Ama Hamidiye Kahramanı olarak ün yapmış bu değerli askerin tâmimi imzalamasını istiyordu. Mustafa Kemal Paşa "bu tarihsel bir anıdır" deyince Rauf Bey -herhalde pek gönül rızası olmadan- metni imzaladı. Bu toplantıda, ileride ulusal kurtuluş savaşının önde gelen adlarından biri olacak Refet Bey [Refet Paşa-Bele] de bulunuyordu. Albay Refet Beyi Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a giden karargâh üyeleri arasına almıştı. Ama bu büyük asker o anda bocaladı ve belgeyi imzalamayacağını, bundan bir yarar beklemediğini söyledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, diğer odada bulunan sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşa'yı çağırdı ve metni O'na gösterdi. Bu yiğit asker Tâmimi hiç duraklamadan hemen imzaladı ve ayrıca Refet Beyin de imzasını koymasını sağladı. Ardından gizli bir telgrafla bu belge Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirildi. O da bu Tâmimi kesinlikle onayladığını bildirdi. Gene Mersinli Cemal Paşa adlı bir önemli komutan da Tâmimi kabul ettiği haberini yolladı.

Rauf ve Refet Beylerin duraklama sebebi ne olabilirdi?

Bu soruyu yanıtlamadan önce, belki de çok iyi anımsadığınız bu Tâminin içeriğini görmek gerekmektedir: Amasya Tâmimi özetle şöyle diyordu: **"Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul Hükümeti sorumluluğunun gereklerini yerine getirmiyor. Bu tutumu ise ulusumuzu yok olmuş tanıtıyor. Ulusun bağımsızlığını gene ulusun azim ve kararı kurtaracaktır. Ulusun bu işi yapabilmesi ve haklı sesini dünyaya işittirebilmesi için, her türlü etkiden uzak ulusal bir kurul oluşmalıdır. Bu Kurul Sivas'ta toplanacaktır. Her livadan ulusun güvenine sahip üçer temsilci sessizce ve gizlice Sivas'a gönderilecektir. Bu, ulusal bir sır gibi saklanacaktır. Ayrıca, İstanbul Hükümeti ulusal derneklerin telgraflarını çektirmeme kararı almıştır. Bu karar dinlenmeyecektir. Komutanlar birliklerini terhis etmeyeceklerdir"**

Görüldüğü gibi bu Tâiminde Osmanlı Hükümetine açık bir başkaldırı vardı. Bunun niteliğine hemen aşağıda değineceğiz. Bu başkaldırıcı Osmanlı düzenine karşı gelmek istemeyen Rauf ve Refet Beyler kabullenememişler, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın eşsiz etkisi altında metni imzalamışlardır.

Amasya Tâmimi'nin Niteliği

Bu kısa, ama çok anlamlı belge Türk Devriminin temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Belgenin Mustafa Kemal Paşanın kişisel durumuyla ilgili özelliği şudur: O, artık İstanbul Hükümetinin buyruğundan çıkmaktadır. Ulusal Kurtuluş Savaşının başlaması kararını almıştır.

Belgenin içerik açısından değerlendirilmesi ise daha önemlidir. Bu Tâiminde üç temel öge vardır:

- Vatan'ın parçalanması ve bağımsızlığının ortadan kalkması tehlikesi karşısında Osmanlı Hükümeti hiçbir girişimde bulunamıyor; üzerine düşen sorumluluğun gereğini yerine getiremiyor. Öyle ise bu Hükümetin kararları da geçersizdir.
- Bundan dolayı artık ulus, kurtuluş kararını kendisi vermelidir.
- Bunu sağlamak için de bütün ulusu temsil eden kişilerden oluşan bir kurul toplanıp gereken kararları almalıdır.

Yukarıda saydığımız üç öge birbirini tamamlıyor. Ama bu üç öge içindeki en önemli hüküm ikinci sırada gösterdiğimiz yerdir. Bu ögedeki hüküm aynen şu cümle ile ifade ediliyor: **"Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"**. Bu cümle bize, ulus egemenliğine gidiş yolunun açıldığını gösteriyor. Artık ulusa gerçek değeri verilmektedir. Bu bakımdan son padişahının ileri sürdüğü "millet bir sürü, ben de onu yöneten çobanım" görüşü ortadan kaldırılmak istenmektedir. Mustafa Kemal Paşa ulus egemenliğe dayanan yeni bir devlet kurmanın temel

taşını atmıştır. Bu bakımdan hemen hemen bütün devrim tarihçileri bu belgeyi bir ihtilâl bildirisi olarak kabul ederler.

Neden acaba?

Bu bildiri bütün yurttan duyurulunca, ulusun alacağı kararın padişah ve hükümetinin vereceği karardan daha üstün olduğu ilkesi de ilân edilmiş bulunuyordu. Bu ilke egemenliğin kayıtsız şartsız Osmanlı ailesinde bulunduğunu bildiren geleneksel devlet anlayışı ve bu anlayışı yazılı hukuk kuralı haline getiren 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye baştan aşağı aykırı idi. Kurulu düzenin karşısında idi bildirideki ana düşünce. Bu bakımdan devrim tarihçilerinin yargıları yerindedir.

Amasya Tâminini yalnız Mustafa Kemal Paşanın değil, ulusça saygınlığı olan başka kişilerin de imzalaması bu belgeyi son derece yüceltmiş, ulusal direnişçiler bu Tâmindeki hedefe doğru yürüme hazırlığına girmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, İstanbul'daki tanıdığı, güvendiği kişilere birer mektup göndererek, oradaki siyasal gücün bundan sonra Anadolu'ya bağlı olması gerektiğini söylemiştir. Nutkunda bu mektubundaki ilgili cümle aynen şöyledir: "**Artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir**". Mektupta vatan kurtuluncaya kadar bunun böyle olması gerektiği, çünkü İstanbul'daki yöneticilerin ulusal direnişe zarar verici tutumlar içinde bulduklarını ileri sürülmüştü. Bu mektup yurtsever çevrelerde büyük bir coşku yarattı. Buna karşılık, İstanbul Hükümeti'nin Tâmin'den hoşnut kaldığını ileri sürmek elbette mümkün değildir. Bu belge Hükümette büyük bir telâş ve öfke yarattı. Gerek İngilizler, gerek bazı devlet ve siyaset adamları Mustafa Kemal Paşa'nın "ayaklanma bayrağını" açtığını açıkça söylemeye başlamışlardır. Hükümetin yolundan giden bazı İstanbul gazetelerinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında hakaret dolu yazılar yayınlanmaya başlandı. Sonuçta Dahiliye Nazırı [İçişleri Bakanı] Mustafa Kemal Paşaya görevden alındığını bildirdi. Son ana kadar yetkilerinden yararlanmak isteyen Mustafa Kemal Paşa kendisine bu görevin İçişleri Bakanlığı tarafından değil, Savunma Bakanlığı ve Padişah onayı ile verildiğini söyleyerek 9. Ordu Komutanlığı makamında elinden geldiğince kalmak yolunu tutmuş ve Bakanın buyruğuna uymamıştır.

Amasya Tâmini size göre ne derece önemlidir? Kendi görüş ve anlayışınıza göre bu Tâmini nasıl değerlendirirsiniz? Bu Tâmin'e gelinceye kadar Mustafa Kemal Paşanın Birinci Dünya Savaşının bitişinden sonra izlediği yolu anlatınız.

Özet

Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı ülkesinin nasıl parçalanmaya başladığını, bu arada öz Türk yurdunun da paylaşma alanı içine alındığını 4. ünitemizde görmüştük. Bu büyük işgal hareketlerine karşı yurt içinde olumsuz ve olumlu tepkilerin göze çarpmaya başladığını da ünitenin sonunda kısaca anlatmıştık.

Olumlu tepkiler işgal edilmeye başlanan veya işgal tehlikesi altında bulunan yörelerde yurtseverlerin dernekler kurup kongreler toplayarak savunma için örgütler oluşturması, çeşitli protesto toplantıları, basın yolu ile yapılan yayınlardan oluşuyordu. Başlangıçta cılız ve güçsüz olan bu tepkileri belli bir kanala sokup etkili bir duruma getirecek bir öndere ihtiyaç vardı. İşte Birinci Dünya savaşının en ünlü ve büyük askeri Mustafa Kemal Paşa, üstün ulusçuluk duygusu, bağımsızlık ruhu ve eşsiz dehası ile bu önderliği tarihsel bir görev gibi yükledi.

Mustafa Kemal Paşa, İttihatçı politikanın çıkmaz bir yol olduğunu görmüş ve savaşa girilmesini doğru bulmamıştı. Ama savaş çıkınca, bir asker olarak mesleğinin gereklerini en parlak biçimde yerine getirdi. Anafartalardan Suriye cephesine kadar uzanan görev alanlarında hep üstün başarılar kazandı. Ayrıca, İttihatçılarla geçinememesi de O'nu ateşkes sonrası kurulan Osmanlı hükümetleri gözünde saygın bir duruma sokuyordu. Ateşkes imzalanıp görevi bitince İstanbul'a döndü. İşgallere karşı gösterilen tepkiler O'nda bir umut uyandırdı. İstanbul'da kalmakla hiçbir iş yapamayacağını gördü. Anadolu'ya geçip başlayan tepkileri örgütlemek ve yeni bir devlet yapısıyla kurtuluşu sağlamak tek çıkar yoldu.

İstanbul'daki köhnemiş kadro yerine doğrudan doğruya ulustan doğan bir devlet ile bu yeni savaş kazanılabildi.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bu planlarını kimseye açmadı. Padişahla birkaç kez görüştü. Durmadan değişen hükümetlerle arasını bozmadı. 1919 yılı Mart ayı ortalarında Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontuslu Rumların Türklere eziyeti öylesine büyük boyutlara varmıştı ki, Türkler de mücadeleye girişmişlerdi. Bu durumdan hoşnut kalmayan İngiltere, Doğu illerinde asayişin sağlanmasını, yani Türk direnişinin kırılmasını, oralardaki birliklerin Ateşkes hükümleri uyarınca bir an önce terhis edilmesini yeni kurulan Damat Ferit Hükümetinden ısrarla istemeye başladı. İngilizlerin her dileğini yerine getirmeyi bir borç sayan hükümet bu sorunu çözmek için Doğu'daki 9. Ordu komutanlığına Mustafa Kemal Paşayı uygun gördü. Zira O, savaş suçlusuz sayılmayan, İttihatçı karşıtı, padişahın tuttuğu bir askerdi. Zaten Anadolu'ya geçmek için fırsat kollayan Mustafa Kemal Paşa bu görevi hemen üzerine aldı. Yunanlıların İzmir'e çıkmasından bir gün sonra Karadeniz'e açıldı ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastı. O günden itibaren kendisine verilen görevi bir yana itip, yurttaki direniş hareketlerini örgütlemeye, ordu üzerinde denetim kurmaya başladı. Havza'daki çalışmalarıyla bütün yurttaki işgale karşı gösteriler yapılmasını sağladı. Ardından Amasya'da 21/22 Haziran 1919 günü ünlü Amasya Tâminini birkaç arkadaşına imzalatırıp, bütün yurda ilân etti. Bu Tâmin'e göre İstanbul Hükümeti işgale karşı direnemiyordu. Görevini yerine getiremiyordu. Bu nedenle ulus kendi kurtuluşunu kendisi kararlaştırmalıydı. Bu Tâmin ulus egemenliğine gidişin ilk önemli belgesidir. Mustafa Kemal Paşa bundan sonra Tâmin'de öngörülen ulusal kongrenin toplanıp, Kurtuluş Hareketini ulus adına örgütlemesi için var gücüyle çalışacak, bu çabaları ile İstanbul Hükümeti'nin kendisine verdiği görevi yerine getirmediği için geriye çağrılacak, ardından da İçişleri Bakanlığınca makamından alınacaktır. Ama O, bu kararları dikkate almadan yoluna devam edecektir.

Sorular

1. Ateşkes Anlaşmasından sonra Yıldırım Orduları Komutanlığı görevi sona eren Mustafa Kemal Paşa bir süre sonra ne yaptı?
 - a. Doğruca Samsun'a gitti ve Ulusal Kurtuluş Savaşını başlattı.
 - b. İstanbul'a döndü ve Harbiye Nazırlığı emrinde bulundu.
 - c. Kısa bir Avrupa gezisine çıkıp Osmanlı Devleti'nin sorunlarını Batı kamuoyuna anlatmaya çalıştı.
 - d. İstanbul'a dönünce Doğu illerinde asayişin sağlanmasını görevlendirildi.
 - e. Meclisi Mebusan'a üye oldu.
2. Mustafa Kemal Paşa Havza'da ne yaptı?
 - a. Amasya Tâminini yayınladı.
 - b. Orduda terhislerin durdurulmasını istedi.
 - c. İstanbul Hükümeti ile işbirliği koşullarını saptadı.
 - d. Kasabadaki İngiliz komutanı ile görüştü.
 - e. Misak-ı Milli hazırladı.
3. Mondros Ateşkesinden sonra subaylarca kurulan ilk örgüt aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
 - b. Redd-i İlhak Cemiyeti
 - c. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti
 - d. İslâm İhtilal Komitesi
 - e. Felah-ı Vatan Cemiyeti

4. Amasya Tâmininin en önemli özelliği nedir?
 - a. İstanbul Hükümeti ile bağları kesmesi.
 - b. Ulus egemenliği ilkesini ilk kez benimsemesi.
 - c. Padişahı tanımaması.
 - d. Meclis-i Mebusan'ın açılmasını istemesi.
 - e. Egemenliğin ulusta olduğunu açıkça belirtmesi.
5. Amasya Tâminini Mustafa Kemal Paşa dışında, isteyerek imza eden kimdir?
 - a. Rauf Bey
 - b. Ali Fuat Paşa
 - c. Refet Bey
 - d. Hacim Muhittin Bey
 - e. Bekir Sami Bey

Kaynakça

Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir: 1984, s 123 vd.

Hamza EROĞLU, **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara :1990, s 48 vd.

Bülent TANÖR, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul: 1992, 136 s.

Selâhattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** (I. Cilt), Ankara: 1977, s. 23 vd.

Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, Ankara: 1991, s. 123 vd.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

Ataşe	: Bir elçiliğe bağlı uzman. Askerî ataşe, basın ataşesi, eğitim ataşesi gibi.
Feshetmek	: Dağıtmak, çözmek (Cumhurbaşkanı Meclisi feshetti).
Kıdem	: Bir meslekte işe başlama bakımından eskilik derecesi; aşama.
Karargâh	: Askerlikte bir komutanın işleri görmek, buyrukları vermek için seçtiği yer. Karargâh orada çalışan diğer personel ve onların oluşturduğu şubelerle bir bütündür.
Komita	: Amacına ulaşmak için yasa dışı kurulup gizli çalışan ve gerekirse silâh kullanan bir topluluk.
Liva	: Osmanlı yönetim bölümlenmesinde bugünkü il ve ilçe arasında bulunan birim. Liva'nın başında bulunan kişiye "mutasarrıf" denilirdi.
Milis	: Bir ülkenin resmî silâhlı kuvvetlerine yardımcı olmak, onların bulunamadığı yerlerde görev yapmak üzere, halktan katılan gönüllülerce oluşturulan silâhlı birlikler. Milis güçleri eğer doğrudan doğruya silâhlı kuvvetlerin denetiminde değilse, bunlar içinde disiplin ve birbirleriyle uyum çok zor sağlanır veya hiç sağlanamaz.
Profesyonel	: Bir meslek sahibi olup, o mesleğin gereklerini bütün koşullar altında tam olarak yerine getiren kişi. Mesleğinin karşılığını da bekler.
Sadrizam	: Osmanlı Devleti'nde bugünkü başbakanı karşılayan, ancak padişahın tam vekili sayıldığı için egemenlik hakkını da temsil eden, en yüksek rütbeli devlet adamı (Padişah hukuk açısından)

devlet adamı sayılmaz. O, devlet egemenliğinin kaynaklandığı üstün bir kişidir).

Şûra : Belli bir konuda veya belli konularda danışmak için seçilmiş kişilerden oluşan bir kurul.

Taşra : Bir ülkenin başkenti veya belli başlı kentleri dışında kalan bölgeler.

ÜNİTE 6

Kongreler Yolu İle Örgütlenme ve Kuvayı Milliye

Bu Ünite...

Ulusal örgütlenmenin temelinde yurdun çeşitli yerlerinde kurulan dernekler ve bunların kongreleri yolu ile aldıkları kararlara dayanarak kurtuluş çareleri bulma çabaları yatar. Bu nedenle sözü geçen kongreler çok önemlidir. Kongreler yolu ile ulusal birliğe gidilen yol açılmış ve Kuvayı Milliye denilen hareketin yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Ama her kongre kararının ayrı bir bölgeye seslenmesi doğru değildir. Bunları ulusal bir çatı içinde birleştirmek zorunluluğu vardı. İşte bu Ünitemizde sözünü ettiğimiz kongreler biraz daha yakından incelenecek ve sonuçta birleşmeye nasıl gidildiği anlatılacaktır. Bu arada Kuvayı Milliye üzerinde de durulacaktır.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

“Kongre” kavramı üzerinde düşünmek ve o bunalımlı günlerde böyle girişimleri gerçekleştirmenin ne kadar zor bir iş olduğunu zihinlerde canlandırmak gereklidir. Ayrıca yurt yüzeyine yayılmış bu kongreler sonucu alınan kararların birleştirilememesi durumunda ulusal kurtuluşun sağlanıp sağlanamayacağı konusu irdelenmelidir.

GİRİŞ

Sözlük anlamı bakımından "kongre" belli bir amaca ulaşmak isteyen kişilerin biraraya gelerek sorunları görüşmeleri ve hedefe varabilmek için kararlar almaları yolunda düzenledikleri toplantı demektir. Kongreler uluslararası nitelikte de olabilir. Ancak, bir derneğin, şirketin, vakfın yasa gereği, işlerini düzenleyici kararlar almaları için kongreler yapmaları gereklidir.

Ulusal Kurtuluş mücadelesi başlarken, yurdun pek çok yerinde dernekler kurulduğunu ve kongreler yapıp kararlar alındığını daha önceki ünitelerimizde belirtmiştik. Genellikle Osmanlı Dernekler Yasasına göre kurulup hukuksal nitelikli olan bu kuruluşlar topladıkları kongrelerle, mümkün olduğu ölçüde yasal sınırlar içinde kalıp kurtuluş çareleri düşünme yolu açmaya çalışıyorlardı. Giderek, İstanbul Hükümetinden umutlar kesildikçe, kurulan dernekler gene o günkü yasaya göre oluşturulmakla birlikte, kongrelerde alınan kararlar devlet otoritesinin boşluğunu doldurup kurtuluş çareleri aramaya yöneldi.

Kongreleri genel olarak kısaca değerlendirmeden önce bir nokta üzerinde de durulmalıdır: Sözü ettiğimiz türden dernekler ve kongreler yalnız Türkler tarafından düzenlenmiş değillerdir. Bölücü amaçlarla çalışan, ama bu nedenle yasal sayılamayacak derneklerin varlığını 4. ünitemizde anlatmıştık. İşte bu tür dernekler de kongrelerini yapıp kararlar alıyorlardı. Örneğin, ateşkes öncesi Anlaşma Devletlerince işgal edilen Arap ülkelerinde Suriye'nin bağımsızlığı için toplanan Genel Suriye Kongresi'ni bu tür çalışmalara örnek olarak gösterebiliriz. 2 Temmuz 1919'da, yani Anadolu'da Türk kurtuluş kongreleri yapılırken düzenlenen bu toplantıda Suriye'nin Osmanlı topraklarından ayrılıp bağımsızlaşması kararlaştırılmış ve Emir Faysal da kral seçilmiştir. Bu tür kongrelere başka örnekler de bulmak mümkündür.

Ancak biz, Türk yurdunun ve ulusunun kurtuluşunu amaçlayan kongrelerden söz edeceğiz. Bildiğiniz gibi, Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'a gelmeden kurtuluş için dernekler kurulmaya ve kongreleri yapılmaya başlanmıştır. Bu kongreleri büyük bir titizlikle inceleyen değerli bir bilim adamımız Bülent Tanör şöyle bir sınıflandırma yapmaktadır: Kimi dernekler ve onların kongreleri sadece ufak, belli bir yöreyi kurtarmak amacına yönelmişlerdi. Başka bazı kongreler ise Anadolu içinde büyük bir coğrafi bütünü, bir bölgeyi kurtarmak amacı ile toplanmışlardı. Örneğin, aşağıda kısaca inceleyeceğimiz Balıkesir Kongreleri birinci, ardından toplanan Alaşehir Kongresi ikinci tür çalışmalara örneklerdir. Gene Erzurum Kongresi de ilk planda bütün Doğu Anadolu'yu kapsamına almıştı. Üçüncü tür kongreler ise tam anlamıyla bütün ulusu içine alacak niteliktedirler ve bunun tek örneği vardır: Sivas Kongresi. Bu Kongre'de bütün ulusal güçlerin birleştirilmesi için uğraşılmış ve sonuca ulaşılmıştır. Ancak dikkati çeken bir nokta, bu ulusal büyük Kongre'den sonra da, kimi yerlerde toplantılar yapılmış, hattâ Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra da bu tür çalışmaların sürmüş bulunmasıdır. Tanör'ün saptamalarına göre 5 Kasım 1918'de toplanan "Kars İslâm Şurası"ndan itibaren 8 Ekim 1920'ye kadar kongreler sürmüştür. O tarihte Pozantı kongresi toplanmıştır. Böylece iki yıla yakın bir süre içinde 28 kongrenin çalıştığını görüyoruz. Bu sayıya 29 Kasım 1918'de İstanbul'da toplanan ilginç "Millî Kongre"yi de katarsak 29 kongrenin toplandığını görürüz. Yeni bulunacak belge ve bilgilerin ışığı altında bu sayı daha da artabilir. Öyle ise sizlere orta öğretimde gösterilen Erzurum ve Sivas kongreleri dışında daha pek çok kongre toplanmıştır. İşte Mustafa Kemal Paşa, bu önemli, ama çoğu yerel amaçlara yönelik ve dağınık ulusal iradeyi birleştirme ve böylece ortaya çıkacak gücü daha da pekiştirerek, düşmana bir ulusal bütün olarak karşı koyma düşüncesini gerçekleştirmek için didinip durmuştur.

ERZURUM KONGRESİNE KADAR GELİŞİM

Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra Amasya'ya geçerek tarihsel Tâimî yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, "kongre yolu ile örgütlenmenin" de öncülüğünü yapmaktadır.

Amasya Tâimî'nin en önemli hükümlerinden biri neydi acaba?

Bildiğiniz gibi, ulus egemenliği düşüncesinin ilk kez açığa vurulduğu Amasya Tâimî hükümleri arasında Sivas'ta ulusal bir kongre toplanması isteği de vardı. Mustafa Kemal Paşa, sivil makamlara da buyurma yetkisine dayanarak ve bu yetkinin bölgesel olan sınırlarını aşip bütün yurda Tâimî duyurarak kongrenin toplanma hazırlıklarına başlanmasını istemişti. Bu işle hem komutanlar hem de sivil yöneticiler uğraşacaklardı. Acaba böyle bir ulusal kongrenin bir an önce toplanmasını Mustafa Kemal Paşa neden istemişti?

Amasya Tâimî'nin duyurulmasına kadar yurtda 8 kongre toplanmıştı. Bunlardan biri dışında diğerleri yöresel ve bölgesel nitelikte idi. Örneğin Kars'ta 4, Ardahan'da 2, İzmir'de 1 kongre toplanmıştı. Bu kongrelerin Doğuda toplanılanlarında, o bölgenin Ermenilere karşı savunulması, bu amaçla gerekirse siyasal bir güç de oluşturulması düşüncesi yatıyordu. İzmir'de ise Yunan işgalinin yaklaşması nedeniyle bir büyük toplantı yapılmıştı. Anlaşıyor ki Mustafa Kemal Paşa, bu girişimleri olumlu bir biçimde desteklemesine rağmen, onlarda bütün ulusu birleştirici bir nitelik göremiyordu. Bu amacına en uygun düşecek tek kongre belki yukarıda da kısaca adını belirttiğimiz "Millî Kongre" olabilirdi. Aslında bu Kongre büyük bir iyi niyet ürünüydü. 29 Kasım 1918'de Ateşkes Anlaşmasının imzasından hemen sonra İstanbul'da toplanmıştı. Ünlü göz hekimi Esat Paşanın girişimiyle, bu kongreye o günlerde İstanbul'da varlığını sürdüren birkaç siyasal parti ile bazı kuruluşlar katılmışlardı. Kongre, yurdun savunulması için bütün ulusal güçlerin toplanması, Osmanlı Devleti'nin Savaştan sonra kurulan ve yenenlerin üstünlüğü altında çalışan Uluslar Kurumuna [Milletler Cemiyeti/Cemiyet-i Akvam] alınmasının sağlanması, yurt dışına kurullar gönderilerek Türklerin uğradığı haksızlıkların anlatılması gibi amaçları gerçekleştirmek istiyordu. Ancak bu Kongre, adının önündeki "millî" [ulusal] sıfatına uyabilecek bir yapıda değildi.

Acaba neden?

Tarihimizdeki ilk "millî" kongre olmasına rağmen, bu toplantıları düzenleyen ve alınan kararları uygulayacak bir dernek veya o nitelikte bir başka kuruluş yoktu. Yurtsever aydınların, siyasal partileri bir uyum içine getirip, diğer sivil toplum örgütleriyle bu konuda uygulamaya geçilebileceği düşüncesi yanlış bir hesaba dayanıyordu. Zira hem bu Kongre'ye karşı olan ve katılmayan başka siyasal partiler vardı, hem de katılan siyasal partiler ile diğer kuruluşların üyeleri arasında başkentin ağır siyasal havası nedeniyle bir anlaşmaya, uzlaşmaya varılması hemen hemen olanaksızdı. Bu nedenle, bütün iyi niyetli çabalara rağmen "Millî Kongre"nin ömrü az oldu. Yapmak istediği çalışmaların da büyük bir bölümünü gerçekleştiremedi.

Varsayalım ki, bu kongreyi düzenleyen bir ulusal örgüt vardı ve alınan kararlar bütün üyelerin ortak düşüncelerini yansıtıyordu. Ayrıca gene varsayalım ki, mevcut bütün siyasal partiler de Kongre kararını destekliyorlardı. Bunlara rağmen "Millî Kongre"nin başarılı olarak çalışması, hattâ sadece çalışması bile mümkün değildi. Acaba neden? Düşününüz.

Sanırsız bu sorunun yanıtını hemen verebilirsiniz: Millî Kongre İstanbul'da, yani Başkentte toplanmıştı; orada çalışacaktı. Şimdi, İngilizlerin her dediğini yapan bir Hükümet, azınlıkların şımarık gösterileri, her olumlu adımdan ürken bir padişah, ayrıca kentte bulunan işgal devletleri temsilcileri... Böyle bir atmosferde yurdun kurtuluşu için alınabilecek kararlar nasıl uygulanırdı? Hattâ nasıl karar alınabilirdi?

Nitekim, Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılması söz konusu olduğu zaman Mustafa Kemal Paşa toplantıların İstanbul'da yapılabilmesinin imkânsız olduğunu söylemiş ama kimseye derdini anlatamamıştı. O Meclis-i Mebusan'dan "Misak-ı Milli" kararı çıkınca, İstanbul resmen işgal edildi ve Meclis dağıtıldı. Demek ki İstanbul'da hiçbir ulusal girişim gerçekleştirilemezdi [Bu konuyu 7.ünitede göreceğiz].

Gerçekten Millî Meclisin çalışmaları bir süre sonra tavsadı. Gene aynı yurtsever amaçlarla İstanbul'da kurulan "Vahdet-i Milliye Heyeti" [Millî Blok] da aynı nedenlerle başarısız kaldı.

Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında toplanan Erzurum Kongresi sırasında - 27 Haziran-30 Temmuz tarihleri arasında ünlü Balıkesir Kongresi de toplanmıştır. Yunan işgaline karşı cepheler kurulması ve ulusal birlikler oluşturulması için her türlü yola başvurulacağı bu kongrede alınan kararlar arasındadır. Bu kararlar çok cesur ve yurtsever nitelikte iseler de, ulusun birleşme ve bütünleşme sürecini ya tamamen kesebilir veya büyük ölçüde geciktirebilirdi. İşte Mustafa Kemal Paşa İstanbul dışında, güvenli bir yerde, bütün yerel örgütleri ulus çatısı altında birleştirebilecek adımı bu nedenle bir an önce atmak istiyordu.

Şimdi sanırsanız ki yerel ve bölgesel örgütlerle, bu örgütlerin topladıkları kongrelerin ulusal direnişi bütünleştirmekte sakıncalı da olabileceğini gördünüz. Bu konuda kendi düşüncelerinizi irdeleyiniz.

ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresinin Toplanış Nedeni

Yurdun çeşitli yerlerinde çoğunlukla yerel nitelikli kongreler yoluyla örgütlenmeler sürerken Doğu Anadolu'da da durum pek iyi gitmiyordu. Yurdun bu bölgesi işgal tehdidi altında bulunuyordu. Zaten Ermenistan'a verilmesi kesinleşmiş olan bu bölgede halk büyük bir huzursuzluk içindeydi. İstanbul'dan bir yardım gelmesi umudu kalmadığı için Doğu Anadolu halkı kendi içinde örgütlenme yolunda önemli mesafeler almıştı. Daha önce İstanbul'da kurulduğunu söylediğimiz "Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye" Cemiyeti, etkinliğini Doğu Anadolu'ya kaydırmıştı. Bu arada Kars'ta ardarda kongreler toplandığını biliyoruz. Bu kongreler sonucu orada yerel bir siyasal otorite kurulmuştu. Bir çeşit halk meclisi denilebilecek bir kurul Doğu Anadolu'yu örgütlüyordu. İşte İzmir'in işgalinden bir ay kadar önce, 13 Nisan 1919'da İngilizler Kars'taki bu ulusal kuruluşu basıp dağıttılar ve kenti Ermenilere teslim ettiler. Bütün bu olaylar Doğu Anadolu'nun en önemli merkezi olan Erzurum'da büyük bir endişe yarattı. Erzurum'un da Ermenilere verileceği konusunda ciddi söylentiler çıktı. İşte Mayıs ayı başında (3 Mayıs) Erzurum'a gelip 15.Kolordunun komutasını üzerine alan Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Anadolu'da böylesine karışık bir ortam buldu. Karabekir Paşa bir yandan Mustafa Kemal Paşanın isteği doğrultusunda çalışmalar yaparken, bir yandan da Erzurum'da Ateşkes hükümlerinin yerine getirilip getirilmediğini denetleyen İngiliz subayı Rawlinson'u oyalıyordu. Doğu Anadolu'daki Türk halkı, biran önce tam bir örgüt kurup yaklaşan Ermeni tehlikesine karşı birleşmenin gereğini kavramıştı. Kâzım Karabekir Paşa bu örgütlenmeyi sağlayabilmek için, İngiliz subayına farketirmeden gizli çalışmalar yapıyordu. İşte o günlerde Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktı ve Havza'da kurtuluş hareketinin ilk önemli adımlarını atmaya başladı. Kendisinin resmî görev bölgesi Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu olduğu için oraya da gitmek zorunda idi. Bu vesile ile, bütün Doğu Anadolu illerinin temsilcilerinden oluşacak büyük bir kongreye katılmaya karar verdi. Bu kongre dört açıdan son derece yararlı olabilirdi:

- i. Erzurum'daki 15.Kolordunun yurttaki tek derli toplu askerî güç olduğunu biliyorsunuz. Ulusal kurtuluşa candan inanmış olan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşanın yardımı ile bütün yurda örnek olacak bir örgütlenme modeli kurulabilirdi.

- ii. Erzurum ile birlikte önemli bazı Doğu illeri henüz işgal edilmemişti. Bu bakımdan kongre güven içinde yapılabilirdi.
- iii. Bununla birlikte Doğu Anadolu'nun büyük bir tehdit altında bulunduğu da bir gerçektir. Kars'ı ellerinde tutan Ermeniler, buradan her an büyük saldırılara girişebilirlerdi. Kongre sonucu oluşacak örgüt 15. Kolordu'ya savunma için önemli maddî yardımlar sağlayabilirdi. Zira, terhis edilmesi ateşkes gereği olan bu askerî gücün parası yoktu; halkın yardımı ile varlığını sürdürebilirdi.
- iv. Erzurum Kongresi'nin başarısı, Sivas'taki büyük kongreye bir moral aşısı olabilirdi. Ayrıca, Doğuda kurulacak örgütün üyeleri de kendi bölgelerini Sivas'ta başarıyla temsil edebilirlerdi.

Kongre Arifesinde Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti İlişkileri

Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan ayrıлып Erzurum'a giderken bir yandan esas büyük Kongrenin yani Sivas Kongresi'nin hazırlıkları ile ilgilenmiş, bir yandan da İstanbul Hükümeti'nin hakkında aldığı kararları göğüslemek için çalışmıştır. Yolda Elaziz [Elazığ] valiliğine atanan ve kendisini tutuklamak için Hükümetten emir alan Ali Galip'in bir komplosu ile karşılaştı ise de Sivas Valisi Reşit Paşanın yansız kalmasıyla bu tehlikeyi atlattı. 3 Temmuz 1919 günü halkın coşkunu gösterileri arasında Erzurum'a vardı. Kendisine gösterilen sevgi O'nu mutlu etmişti. Erzurum'a vardığı sırada ise yurttaki genel durum özetle şöyleydi: Ege Bölgesi'nde Yunanlılar ilerlemelerini sürdürmekte ve halka büyük zulümler yapmaktadır; Güneydoğu'da Türk milis birlikleri Fransızlarla amansız bir boğuşmanın içine girmiştir... Bu gelişmelerden başka siyasal alanda yeni bir başarısızlık kendini göstermiştir: Damat Ferit, Paris Barış Konferansı'na çağırılmış ama hiçbir varlık gösterememiş, Türklerin hakkını en küçük bir biçimde bile savunamamıştır. Damat Ferit'in bu başarısızlığı ve aşağılanması, O'nun İngilizlerin izinden gitmekle bile hiçbir iş yapamayacağını açıkça ortaya koyduğundan yurttaki kızgınlık daha belirgin bir durum almış, buna karşılık Mustafa Kemal Paşaya gösterilen güven ve sevgi de artmıştır. Bu gelişme, Paşa'nın çevresinin genişlemesine de yol açtı.

İstanbul'dan hareket edip Erzurum'a gelinceye kadar İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşaya karşı gösterdiği tutumu anımsamaya çalışınız!

Bildiğiniz gibi Osmanlı Hükümeti, Mustafa Kemal Paşayı birkaç kez geri çağırmış, Dahiliye Nezareti aracılığı ile görevden alındığını da bildirmiş; ama bu buyruklara Paşa uymamıştı. O'nu tutuklama buyrukları çıkartılmış; ama bunlar da uygulanmamıştı. Şimdi Erzurum'da büyük bir kongre toplayacağı ve önemli bir örgüt oluşturacağı haberi İstanbul'u büyük bir telâş içine soktu. Paris'teki öngörüşmelerdeki başarısızlığını Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'daki "olumsuz" davranışlarına bağlıyordu. Artık yapılacak tek iş kalmıştı: O'nu görevinden tam anlamıyla almak... İşte bu amaçla Mustafa Kemal Paşa 7/8 Temmuz gecesi Erzurum'da telgraf başına çağırıldı. Doğrudan doğruya Saray'dan aranıyordu. Saray O'nun İstanbul'a dönmesini son kez istedi. Paşa bu isteği reddedince, görevine son verildiği cevabı geldi. Paşa da ardarda hem Saray'a hem de Harbiye Nezaretine istifasını bildirdi; ama bu sadece kendisine verilen görevden ayrılma değildi. Askerlikten de istifa etmişti. Bu, bütün yaşamını asker olarak geçiren, tarihin en büyük komutanlarından biri için ne kadar zor bir karardır!.. İstanbul Hükümeti, 13 Temmuz'da Takvim-i Vekayi'de yayınladığı bir Padişah iradesiyle Mustafa Kemal Paşanın görevine son verildiğini duyurdu. Mustafa Kemal Paşa artık üzerinde hiçbir resmî sıfatı bulunmayan normal bir yurttaştı. O güne kadar bütün çalışmalarını 9. Ordu komutanı olarak yapmıştı; bu görevin verdiği yetkiyle ağırlığını duyurmuştu. Şimdi ne yapacaktı? Ayrıca, henüz İstanbul Hükümeti'nin güvenini yitirmemiş olan Kâzım Karabekir Paşaya O'nu tutuklaması buyruğu da verilebilirdi. 8 Temmuz gününe Mustafa Kemal Paşa bütün bu olasılıkları düşünerek başladı. Ama Kâzım Karabekir Paşa ve maiyeti, O'nun ayağına kadar gelerek, durumun hiç değişmediğini, eskiden olduğu gibi gene komutan olarak kendisini tanıdıklarını belirttiler. Karabekir Paşanın bu tutumu Türk Devrimini kurtarmış sayılabilir.

İstanbul Hükümeti'nin tutumu ve Paşa'nın askerlikten ayrılması çevrede de hiçbir olumsuz etki yapmadı. Yakın arkadaşları yayınladıkları bildirilerle O'nunla birlikte sonuç alınincaya kadar çalışacaklarına ant içtiler. Erzurum halkı O'nu kentteki Müdafaa-i Hukuk Derneği Yönetim Kurulu Başkanlığına getirdi. Demek ki İstanbul Hükümeti'nin bu tutumu Mustafa Kemal Paşanın durumunda olumsuz değil, tersine olumlu bir değişiklik yapmıştır. Zararlı çıkan ise Damat Ferit oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin yok edilemediğini anlayınca başbakanlıktan ayrıldı; ama Padişah onu gene aynı göreve getirdi (21 Temmuz)... Bu olaylar nedeniyle birkaç gün geciken Kongre hazırlıkları tamamlandı. 23 Temmuzda Kurtuluş Mücadelemizin en geniş bölgesel-ulusal kongrelerinden biri de açıldı (Kapanışı: 7 Ağustos 1919).

Erzurum Kongresinin Çalışmaları ve Alınan Kararlar

Kongre açılınca Mustafa Kemal Paşa oybirliği ile başkanlığa seçildi. O gün yaptığı konuşmada Paşa,gerçek amacını sezdirdi; bir ulusal kurulun oluşturulmasından sözettii ve gücünü ulusal iradedden, yani ulusun öz isteğinden alan sorumlu bir hükümet iş başına gelirse, esenliğe ve kurtuluşa kavuşulabileceğini, böyle bir hükümetin ise ancak Anadolu'da kurulup çalışabileceğini belirtti.

Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasıyla ne demek istiyordu?

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasıyla, bölgesel niteliği olan Erzurum Kongresine ulusal bir nitelik vermek istemiştir. Böylece bölge halkı, diğer yörelerdeki halkla bütünleşebilecek bir anlayış içine girmeliydi. Bunun için de Mustafa Kemal Paşa, ulusu temsil edecek bir kurulun oluşturulmasını, ulus iradesini taşıyan bu kurul içinden çıkacak bir hükümetin kurulmasını ve bu yeni hükümetin ancak Anadolu'da çalışabileceğini açıklıyor,böylece İstanbul'dan ayrı, yeni bir devlet kurulacağını üstü oldukça kapalı da olsa sezdirmek istiyordu.

Ama Erzurum Kongresinde böyle bir amacın gerçekleşmesi beklenemezdi. Bunu Mustafa Kemal Paşa da biliyordu. Sözlerinin tam olarak anlaşıldığını bile belki ileri süremezdi. Gerçekten bu mesajın Kongrede tam olarak algılandığı söylenemez. Ama bu genel değerlendirme bir yana, Kongre kendi amacına ulaşmıştır: Doğu illeri direniş için birleşmiştir. Bu iller hiçbir zaman vatandan koparılmayacaklardır. Kongrede beliren görüşlerin özeti şudur: Yurdun bütünlüğünü sağlamak için ulusal iradenin belirmesi gerektir. Bu ulusal iradenin ve onun çevresinde toplanan ulusal güçlerin varlığı "Padişahlık ve Halifelik" makamını kurtaracaktır.

Acaba şu son cümlede bir çelişki var mı? Düşününüz!

Bir yandan ulusal iradeye en üstün yer tanımak, diğer yandan bu "en üstün" irade ile Osmanlı Devleti'nin temel dayanağı olan Padişah ve Halifenin kurtarılması bir çelişkidir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin genel yapısına göre Padişah iradesi ulus iradesinden üstündür.

Öyle ise bu çelişkili ifadeye neden gerek duyulmuştur?

Ulus iradesi kavramını "ulusa" benimsetmek için bir geçiş dönemine ihtiyaç vardı. Bu dönemde her iki kavramı bir arada kullanmak, eskisine dokunmamak; ama yenisini de tanıtmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuca ulaşincaya kadar hep bu ikili görüş altında "ulus iradesinin üstünlüğü" ilkesini yerleştirmeye çalışmıştır.

Kongrede ayrıca bölgedeki azınlıkların tam bir güvenlik içinde olduğu, sömürmeye yol açmaması koşulu ile dış yardım alınabileceği gibi konular karara bağlanmıştır. En önemli kararlardan biri de Doğu'daki bütün direnme derneklerinin birleştirilmesi ve "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında toplanmasıdır. Bu yeni Derneğin işlerini görebilecek bir "Heyet-i Temsiliye" [Temsil Kurulu] oluşturulmuş, başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir.

Erzurum Kongresinin Sonuçları

Bu Kongre ile yöresel direniş hareketlerinin tek çatı altında birleşebileceği, yurtseverlerin tek amaç çerçevesinde toplanmalarının mümkün olduğunu kamuoyuna ilk kez gösterildi. Doğu illerinin temsilcileri elbirliği ile çalışabileceklerini kanıtladılar. Bu olumlu sonuçlar her yanda büyük etkiler yapmış ve Sivas Kongresinin toplanmasını kolaylaştırmıştır.

Erzurum'da daha Kongre sürerken, Damat Ferit ile Hükümetin diğer ilgilileri büyük bir telâşa kapılmışlardı. Onlara göre bu tür hareketlerle barış umutları iyice sönüyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşı Rauf Beyin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi buyruğu verildi. Ama Doğu illerinde artık bir "Heyet-i Temsiliye" vardı. Bu heyet Doğu Anadolu halkını temsil ediyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti'nin buyrukları oralarda geçmiyordu. Bu olumlu gidişte 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşanın da çok önemli bir rolü olduğu kuşkusuzdur. Ama en önemli sonuç, Kongre sonunda Mustafa Kemal Paşanın önderliğini kamuoyunun giderek benimsemesidir.

ERZURUM'DAN SİVAS'A

Erzurum Kongresi sürerken, yurttan başka toplantılar da yapılıyordu. Bu kongreler Sivas Kongresine kadar sürmüş, hattâ daha sonraya da taşmıştır. Diğer yandan, Mustafa Kemal Paşanın başkanlığını yaptığı Erzurum Kongresi sonucu oluşan Heyet-i Temsiliye, Sivas'taki büyük toplantıyı hazırlamak için var gücüyle çalışıyor, bu arada yurttan felâketli günler de birbirini izliyordu. Şimdi bu olaylara sırasıyla bakalım.

Yeni Kongreler

Erzurum Kongresine kadar belli başlı diğer kongreler hangileriydi?

İkinci Balıkesir Kongresi

Daha Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanır imzalanmaz yurttan dernekler ve kongreler yoluyla bir örgütlenme hareketi içine girildiği belirtilmişti. İşte verdiği kararlarla Doğu Anadolu'yu birleştiren ve ulusal kurtuluş için de önemli ilkeler içeren Erzurum Kongresi sürerken Balıkesir'de bir kongre daha toplandı. Bilindiği gibi ilk Balıkesir Kongresi 27 Haziran-30 Temmuz tarihleri arasında toplanmış ve Batı Anadolu'daki Yunan işgalleri karşısında alınacak önlemleri görüşmüştü. Başta Hacım Muhittin Çarıklı olmak üzere ileri gelen Ege'li yurtseverler Yunan işgalinin yayılması üzerine, daha Erzurum Kongresi sürerken 26-30 Temmuz tarihleri arasında Balıkesir'de ikinci bir kongre toplanmışlardı. Bu kongre de yerel nitelikte olmakla birlikte, temsilciler daha genel kapsamlı istekler ileri sürüp, atılacak adımların bütün işgal bölgelerini de kurtarmaya özendirilmesi yolunda ulusal bazı dileklerde bulunmuşlardı. Ama çok tehlikeli bir durum alan Yunan ilerleyişi nedeniyle Kongre'nin yerel niteliği daha ağır basmış görülüyor. Kongreye katılanlar bütün güçlerini birleştirmeyi, Yunanlılara karşı savaşmak için asker toplamayı ve gereken diğer bütün önlemleri almayı kararlaştırmışlardır. Bu arada bütün kongrelerde olduğu gibi, burada da padişaha bağlılık telgrafı çekilmesi ihmal edilmemiştir. Balıkesir kongrelerini düzenleyenlerin ilk planda "kendi başlarına hareket etmeyi" tercih ettikleri anlaşılıyor.

Bu Kongre sonunda Ege'deki direniş bir ölçüde örgütlendi ve Kuvayı Milliye birlikleri biraz güçlendirildi. Ama Doğu Anadolu'daki kadar sağlam bir örgütlenme içine girilip girilmediği tartışma konusudur. Batı Anadolu'daki yurtseverler kendi başlarına hareket etme özgürlüğüne düşkün olduklarından, bir süre sonra toplanacak ilk büyük ulusal Kongreye, yani Sivas'a temsilci gönderme konusunda bile çekimser davranıyorlardı.

Bu Kongrede alınan kararlar ve delegelerin davranışları çok kutsal olmakla birlikte, toparlayıcı ve bütünleştirici bir önderin eksikliği bir süre sonra açıkça anlaşılacaktır.

Gerçekten, oluşturulan örgüt tek başına, büyük Yunan ordusu karşısında hiçbir önemli varlık gösteremeyecektir.

Birinci Nazilli Kongresi

Yunanlılar Aydın'ın ardından Nazilli'yi de işgal etmişlerdi (4 Haziran 1919). Ancak yöredeki Kuvayı Milliye birliklerinin başarılı baskınları sonucunda kenti bir süre sonra terk ettiler. Yunanlılar Kuvayı Milliye'nin bu başarısından hoşlanmadılar doğal olarak ve daha güçlü birliklerle 24 Haziran'da burayı tekrar işgal ettiler. Nazilli'yi yeniden kurtarabilmek için yörenin Kuvayı Milliye birlikleri Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe adlı kişilerin komutasında bulunuyordu. Bu efeler arasında geçimsizlik vardı; ayrıca halkı rahatsız eden bazı davranışlarda da bulunuyorlardı. Kuvayı Milliye birlikleri arasındaki bu uyumsuzluğu gidermeyi, sonradan Mustafa Kemal Paşanın en güvendiği kişilerden biri olacak Celâl Bey [Bayar] üstlenmişti. Eski bir İttihatçı olduğu için Galip Hoca takma adıyla bu zor görevi yerine getirmeye uğraşan Celâl Bey ve arkadaşlarının çabalarıyla, Nazillili yurtseverler, henüz işgal edilmemiş Muğla'da bir kongre topladılar. Bu Kongre, Erzurum Kongresi'nin hemen bitimine rastlar. 6 Ağustos'ta açılmış ve dört gün sonra çalışmalarını bitirmiştir. Nazilli'de toplanamamasına rağmen, o kentin yurtseverlerinin çabalarıyla Muğla'da çalışan bu Kongre'de "Osmanlı Hükümetine" yardımcı olmak esası altında, Kuvayı Milliye birlikleri arasında uyum sağlamak, bu milis güçlerine asker sağlamak gibi önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca bölgedeki asayişin sağlanmasını da Kongre sonucunda oluşan bir kurul üstlenmiştir. Demek ki, Erzurum Kongresinin ulusal-bölgesel özelliği yanında Birinci Nazilli Kongresi oldukça yerel niteliklidir. Balıkesir Kongresi kararlarında kopuk çalıştığı da açıkça anlaşılmaktadır. İşte bu tür ufak örgütlenmelerle bir amaca ulaşamayacağını anlayan Egeliler yurtseverler, sonunda bölgesel olarak niteleyebileceğimiz daha büyük ölçekte bir Kongreyi Alaşehir'de topladılar.

Alaşehir Kongresi

Ege Bölgesi yurtseverleri, Orta Anadolu çizgisine kadar bütün bölgeyi birleştirebilecek ulusal bir kongrenin gerekliliğine inanmışlardı. Ege Bölgesinin ulaşım açısından elverişli yerinde bulunan Alaşehir, Kongre çalışmaları için uygun görüldü. 16 Ağustos 1919'da başlayan ve 25 Ağustos'a kadar süren Kongrede Balıkesir, Nazilli ve Erzurum kongrelerinin sonuçları görüldü. Kongrede alınan kararlara göre en büyük düşman Yunanlılardı. Onları engellemek için ölüme değin çarpışılacaktı. Bunun için asker toplanacak, vergi salınacaktı. Demek ki, İstanbul hükümetine bağlı olarak yarı özerk bir siyasal kuruluş beliriyordu. Bu kuruluşun temelleri birinci ve ikinci Balıkesir ve birinci Nazilli Kongresinde atılmış, Alaşehir'de ise daha da pekiştirilmiştir. Kongrenin garipçe sayılacak bir kararı da Yunanlıları yurttan kovabilmek için, diğer Anlaşma Devletleri ile görüşmelere oturulabileceği idi. Demek ki, Egeliler yurtseverler Yunanlıları Anadolu'ya salan ve onları durmadan destekleyip sırtlarını sıvazlayan gücün İngiltere olduğunu pek kavrayamamışlardı; öyle ki, Ege bölgesini Yunanlılara vermek yerine oranın "geçici olarak diğer Anlaşma devletlerince işgaline" razı gelinebilirdi.

Böyle bir seçenek üzerinde neden durulduğunu düşünmek gerektir. Egeliler yurtseverlerin Yunan dehşetinden duydukları acı gözden uzak tutulmamalıdır. Yunanlılar girdikleri yerlerde öylesine zulüm ve vahşet yapıyorlardı ki, Anlaşma Devletlerinin geçici işgali bu sahnelerin tekrarına engel olurdu diye düşünüyorlardı. Gene, bu yurtseverlerin Sivas Kongresi'ne katılmakta, tıpkı Balıkesir'de olduğu gibi, pek olumlu davranmadıkları anlaşılmaktadır. Onlar, Sivas Kongresinin anlamını kavrayamamışlar, bunu Erzurum Kongresinin biraz daha geniş bir biçimi olarak algılamışlardı. Bu nedenle sadece "Doğu Anadolu'nun savunmasına sembolik bir katkı olmak üzere" bu Kongreye katılma kararı almışlardır.

Bütün bu söylenenler bir yana, Alaşehir Kongresinin Ege'de o ana kadar görülen en geniş kapsamlı toplantı olduğunu, bu nedenle bir ölçüde ulusallık niteliği kazandığını da söylemek gereklidir. Ne var ki, Kongreye katılanlarda geniş ve kapsamlı olarak olayları değerlendirme ve ilerisini görme niteliklerinin bulunduğu ileri sürülemez.

Alaşehir Kongresi yapılırken, 18 Ağustos 1919 günü Muğla'da bir başka toplantı yapılmıştı. Bunun Muğla'daki üçüncü toplantı olduğu da ileri sürülür. Muğlalılar, ulusal kurtuluşun bir bütünsel hareket içinde gelişmesini savunuyorlar ve bu bakımdan Ege'deki diğer kongrelerde ileri sürülen düşüncelerden daha akılcı bir yol izliyorlardı. Muğla'daki bu kısa Kongrede yerel Kuvayı Milliye'nin güçlendirilmesi kararına varılmıştır.

SİVAS KONGRESİ

Kongre Öncesi

Erzurum'da varılan kararları uygulamak üzere seçilen "Heyet-i Temsiliye" yoğun bir çalışma içine girmiştir. Zaman zaman 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile birlikte yürütülen çalışmalarda esas amaç Doğu Anadolu'nun yaklaşan Ermeni saldırısına karşı savunulması hazırlıklarını tamamlamaktır. Ancak, Heyet-i Temsiliye Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Amasya Tâmininde duyurulan hususları yerine getirme görevini de yüklenmişti.

Bildiğiniz gibi, bu Tâminde ulusun kurtuluş kararını verebilmesi için Sivas'ta bütün yöreler temsilcilerinin biraraya gelmesi ile oluşacak ulusal bir kongre toplanması öngörülmüştü. Kongreyi hazırlayacak olan Mustafa Kemal Paşadan başkası değildi. Böylece son derece yoğun bir çalışma içinde idi Paşa.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasını ve çalışmasını önleyemeyen Damat Ferit şimdi, çok daha önemli olan Sivas Kongresinin gerçekleşmesine engel olmak için var gücüyle uğraşmaya başladı. Kongreyi önleme taktiği başlıca iki esas noktaya dayanıyordu. Bunlardan birincisi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının "İttihatçı" oldukları kanısını yaymaktır.

Bildiğiniz gibi, Birinci Dünya Savaşına girilmesinin baş sorumlusu o sırada iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi idi. Halkta "İttihatçı" olmanın vatan hainliği ile bir tutulması düşüncesi yerleştiriliyordu. Halbuki bu siyasal grup yanlış ve doğruları ile tarihimizde önemli bir yer almış, özellikle Türklük bilincinin doğmasını büyük ölçüde İttihatçılar sağlamışlardı.

Halktaki bu ittihatçı ürküntüsünü bilen Damat Ferit ve ekibi şu söylentiyi yayıyorlardı: "Yurdu felâkete sürükleyerek dışarıya kaçan parti önderleri yerlerine Mustafa Kemal ile arkadaşlarını vekil bırakmışlardır: Vatan haini olan ittihatçıların izinden gitmek, padişah iradesini çiğnemektir".

Bu ana tema üzerinde yapılan propoganda bazı yörelerde etkili olmuştur. Öyle ki, Kongrenin yapılacağı Sivas'ta bile bir aralık olumsuz bazı hareketler görülmüştür. Damat Ferit "başarılı" saydığı bu yöntemini ileride daha geniş olarak uygulayacaktır.

Taktiğin dayandığı ikinci nokta da şu idi: Madem ki Ege Bölgesindeki Yunan ilerleyişi bazı çevreleri rahatsız ediyor, öyle ise Yunanlıları bir anlaşma ile durdurmak da Mustafa Kemal'in eylemini önleyebilir. Damat Ferit'in bu düşüncesi üzerine İngiliz Generali Milne Yunanlılarla görüşmeye ve onları "makul bir çizgide durmaları için" iknaya çalıştı. Bu da etkili bir yoldu. Öyle ki, Alaşehir Kongresinde bu İngiliz Generali Milne ile görüşmek kararı alınmış ve kendisine bazı öneriler gönderilmiştir -bu da Mustafa Kemal Paşanın "tam bağımsızlık" ilkesine ne kadar ters düşen bir davranıştır, değil mi!-. Demek ki Damat Ferit'in taktiği aslında küçümsenecek gibi değildi.

Bu iki esasa dayanan taktik uygulanırken Damat Ferit bir yandan da İstanbul'da Harbiye Nezaretinde Mustafa Kemal Paşayı tutan ve O'nun yaptıklarını bir ölçüde destekleyen yurtsever kadroyu da temizlemiş, bu Bakanlığın başına kendisiyle aynı görüşleri paylaşan Süleyman Şefik Paşa adlı bir askeri getirmiştir. Bir yandan da Paris'te süren ve henüz sonuçlanmayan barış görüşmelerine yeniden katılmak için İngilizlere yaltaklanmaya başlamıştır. Ona göre barış bir an önce sağlanırsa, yurttaki bu "fesat" da biterdi.

Erzurum Kongresinden sonra Sivas'a kadar olan gelişmeleri özetleyip değerlendiriniz.

Sivas Kongresinin Hazırlanışı

Biraz yukarıda Alaşehir Kongresinden söz ederken, bazı yurtseverlerin Sivas Kongresi hakkındaki düşüncelerini de dolaylı biçimde yansıtmaya çalışmıştık. Bu düşünceler sadece Alaşehir Kogresine katılanların görüşleri değildi. Bütün yurt yüzeyinde bu Kongreye olumlu bakanların yanında olumsuz bulunanlar daha büyük bir çoğunluk oluşturuyordu. Bu nedenle Sivas Kongresinin hazırlıkları çok zor ve ağır yürümüştür.

22 Haziran günü Amasya'dan yayınlanan Tâميمde Kongre hazırlıklarının derhal başlaması askerî ve sivil yöneticilere bildirilmişti. Bu Tâميمin altındaki imza sahiplerine tam anlamıyla güvenenler, hazırlık işlerine giriştikleri zaman şu tür direnmelerle karşılaşıyorlardı:

- Bazı kimseler Damat Ferit'in düşüncelerini bütünüyle paylaşıyorlar; bu Kongrenin İngilizler başta olmak üzere Anlaşma Devletlerini Osmanlı Hükümetine karşı iyice olumsuz bir tutum içine iteceğini ileri sürüyorlardı.
- Büyük bir karamsarlık içinde bulunan bazı yurtseverler ise bu Kongre'nin hiçbir yarar sağlamayacağı önyargısına kapılmışlardı; bu nedenle de Kongreye katılmak istemiyorlardı. Kimi yurtseverler ise endişe ve korku yüzünden Kongreye gitmek yoluna girmiyorlardı.
- Alaşehir Kongresindeki görüş sahiplerinin düşüncelerine benzer anlayışta bulunanlar, Sivas Kongresini yerel bir girişim gibi değerlendiriyorlardı.
- Bir başka zorluk ise, Kongreye içtenlikle katılmak isteyenlerin seçimini veya seçildikten sonra Sivas'a gönderilmelerini İstanbul'a bağlı bazı yöneticilerin engellemek istemeleri ve bunda bir ölçüde başarılı olmalarıdır.

Bütün bu güçlüklerle rağmen Kongre 4 Eylül'de açılabilirdi. Ama, yukarıdaki sebepler yüzünden beklenilenin ancak yarısı kadar temsilci (31 kişi) bu Kongreye katılabilirdi. Bazı bölgeler ne yazık ki Kongrede temsil edilemedi. Ama Osmanlı Hükümeti'nin çıkardığı bütün zorluklara ve çoğu çevrelerin olumsuz tutumuna rağmen Kongrenin toplanabilmesi , o günkü koşullar altında büyük bir başarıdır.

Sivas Kongresinin açılışındaki güçlükleri irdeleyiniz.

Sivas Kongresi'nin Çalışması ve Alınan Kararlar

Daha ilk gün, Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesine itiraz eden bir grubun kulis etkinliği yapması ve bu kişilerin içinde Rauf Beyin de bulunması dikkate değer bir olaydır. Bu olay Kongrenin Erzurum'daki gibi rahat ve huzurlu bir biçimde geçemeyeceğini gösteriyordu. Başkanlık bunalımı, Mustafa Kemal Paşanın seçimi ile atlatıldı. Daha sonra padişaha bağlılığı bildiren telgrafın abartmalı bir içerikle yazılması ve bunun tam olarak önlenememesi, ardından Kongrenin "siyasetle uğraşmaması" gibi akıl dışı öneriler, Başkanın canını çok sıkıştırır. Kongre, baştan aşağı siyasal bir etkinlikti. Pek çok delege "siyaset" in ne olduğunu bile kavrayamamıştı anlaşılabilir... Bütün bu zorluklar atlatıldıktan sonra, üzücü ve can sıkıcı bir başka konu ortaya atıldı: Kurtuluş için "manda kabul etmekten başka çare bulunmadığı" konusu.

Lâtince bir sözcük olan "manda" devletler hukukunda bir ulusun bir başka devlet tarafından yönetilmesi anlamına geliyordu. Bu sözcük aslında "bir kimsenin bir başkasınca yönetilmesi" demek olan hukuksal bir deyimdir. "Mandater" ise manda işlemi gereği yönetici atanan kişidir. Konumuzda, bir ulusu yöneten devlete de "mandater devlet" denilir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, savaş sona ererken bildirdiği ilkeler arasında "yenenlerin toprak katmayacağını" da belirtmişti. Bu ilkeyi görünüşte çiğnemeyi istemeyen Anlaşma Devletleri, bazı ulusların, savaştan hemen sonra kurulan ve bugünkü "Birleşmiş Milletler Örgütü'nün temeli sayılan Uluslar Kurumu" tarafından [Milletler Cemiyeti = Cemiyet-i Akvam] yönetilmesini ileri sürmüşlerdir. Bu kurum bir ulusu doğrudan doğruya yönetemeyeceğinden bu hakkını, üyesi olan -ve yenenlerden!- bir devlete bırakacaktı. O devlet böylece Uluslar Kurumu adına o ulusu yönetecekti.

Manda altına alınacak uluslar da saptanmıştı. Bunların bir bölümü belli bir süre geçince bağımsız olacaktı (A Mandası); bir bölümünün bağımsızlığı için daha uzun bir "eğitim" süresi geçecekti (B Mandası). Bir bölümü ise sürekli olarak manda altında kalacaklardı (C Mandası).

Sivas Kongresinde "Amerikan Mandası" isteyenler vardı ve bunlar güçlü bir grup oluşturuyorlardı. Halbuki, Amerikan Hükümeti, Wilson ilkelerinin hileli bir biçimde kitaba uydurulması demek olan manda sistemini benimsemediği gibi, Amerikan Parlamentosu da Paris'te yapılan barış antlaşmalarının hiçbirini onaylamamıştı. Zira Amerikan Başkanı Wilson'un ilkelerinin bağlaşıklarınca çiğnendiğini ileri sürüyorlardı ve bu çok haklı bir görüş idi. Kaldı ki manda altına girmek bir çeşit sömürge yönetimine katlanmak demektir. İşte Sivas Kongresine "Amerikan Mandası" isteyenler ki aralarında Refet Bey gibi aydın subaylar, İsmail Hami [Danışmen] gibi ünlü sivil aydınlar bulunuyordu, "manda"nın niteliğini bilmedikleri gibi, Amerikan tutumunun durumundan da habersiz idiler.

Bütün bunlar, Mustafa Kemal Paşanın ne kadar çetin güçleri göğüslemek zorunda bulunduğunu anlatmıyor mu?

Ulusal bağımsızlığın bütünüyle yok olması demek olan manda altına girmenin Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının temsil ettiği ülkü ile hiçbir bağlantısı yoktur. Paşa ve yakınları mandacılarla mücadele ettiler. Sonunda Amerikan Senatosuna bir mektup gönderilmesi kararı ile bu sorun çözülmüş oldu. Bu çok bunalımlı çalkantılardan sonra Kongre üyeleri toparlandılar ve sıkı bir biçimde çalışarak 11 Eylülde işlerini bitirdiler. Kongrede alınan kararları ana çizgileri bakımından şöylece özetleyebiliriz:

- Yurttaki dağıntık direnme örgütleri bir çatı altında birleştirilerek tek dernek içinde toplanacaktı. Bu Derneğin adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" oldu.
- Bu Dernek ulusun kurtuluşu ve bağımsızlığı için var gücüyle çalışacaktı. Bir başka devletin güdümü altına girme veya Türklerin yaşadığı bazı yerlerin terk edilmesi gibi görüşler kesinlikle kabul edilmeyecekti.
- İstanbul'da ulusal davayı baltalayan Damat Ferit Hükümeti'nin düşürülüp, yurtsever yeni bir hükümetin iş başına gelmesi için uğraşılacak, böylece Anadolu'daki direniş hareketinin İstanbul'daki siyasal kadro tarafından desteklenmesi sağlanacaktı.
- En önemlisi, Osmanlı Parlamentosunun yeniden toplanmasına çalışılacaktı. Aksi takdirde yeni hükümet çalışması açısından sakat kalırdı, zira güven oyu almamış sayılacaktı. Osmanlı Parlamentosunun Meclis-i Mebusan kanadı halk temsilcilerinden oluştuğu için ulusu temsil etme yetkisi vardı. Bu nedenle Meclis-i Mebusan'dan çıkacak kararlar kurtuluş için geçerli olacaktı.

Bu son husus üzerinde biraz durmakta yarar vardır: Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresini bir kurucu meclis gibi çalıştırmak istemişti. Böyle bir meclis yeni bir devletin temellerini atabilirdi. Ama Sivas Kongresindeki temsilcilerin böyle bir

bilinçleri yoktu. Onlar asıl yetkinin Osmanlı Parlamentosunda bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Öyle ise Kongreden yeni bir devlet çıkamazdı. Sivas Kongresi'nde Osmanlı yönetimini ulus iradesi ile birleştirmek amacı güdülmüştür. Kongreye Erzurum'dan gönderdiği telgraflarla katılan Kâzım Karabekir Paşa başta olmak üzere, Mustafa Kemal Paşanın en yakın arkadaşları bile yeni bir devlet düşüncesinden çok uzakta idiler. Kongre'de Mustafa Kemal Paşanın ufak bazı uyarıları bile eleştiri konusu olmuştu. Bu nedenle Paşa, bir süre daha beklemek ve doğacak fırsatları değerlendirmek yolunu tutacaktır.

Kongre, alınan bu kararları uygulamak üzere bir "Heyet-i Temsiliye" seçti. Başkanlığa tartışmasız olarak Mustafa Kemal Paşa getirildi.

Sivas Kongresinin Sonuçları

İçinde bulunulan olumsuz koşullar göz önüne alınarak bir değerlendirilmeye gidilirse, Sivas Kongresinin başarılı bir biçimde sonuçlandığını belirtmek gerektir. Her şeyden önce yurttan birbirinden habersiz ve dağınık çalışan direnme örgütleri birleştirilerek tek yönetim altına konulmuştur. Bağımsızlık düşüncesi ve ülküsü ile hiçbir ilgisi olmayan manda gibi isteklerden vazgeçilmiştir. Damat Ferit Hükümeti'nin tutumuna karşı kesinlikle cephe alınmış ve Padişah üzerinde Meclis-i Mebusan'ın toplanması için baskıda bulunulmuştur.

Sivas'ta böyle sonuçlara ulaşılabileceğini kestiren Damat Ferit, daha Kongre sürerken Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bazı tertiplere girişmiş, zaten karanlık olan atmosferi daha da olumsuzlaştırmak, Kongreyi baltalamak için elinden geleni yapmıştır. Ancak başarılı olamamıştır. Kongre bittikten sonra da bu sertlik siyasetine bir süre devam etmiş, daha sonra Padişaha bir bildiri yayınlatıp perde arkasına çekilmeyi denemiştir. Bu bildiri yumuşak bir üslupla kaleme alınmıştı. Vahdettin ulusun başına gelen felâketlerden duyduğu üzüntüyü belirtiyor, ama aşırı davranışlardan kaçınılmasını, böyle hareketlerin Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını geciktireceğini söylüyordu.

Damat Ferit'in o güne kadar süren siyasetine zıt böyle bir bildiri yayınlatmasındaki sebep ne olabilir?

Padişah Meclis-i Mebusan'ın toplanabilmesi için aşırılıklardan sakınılmasını istiyordu. Bunun anlamı, Heyet-i Temsiliye'nin çalışmamasını sağlamaktı. Bu "masum" istek pek çok kişiyi kandırarak ve ulusal davayı amacından saptıracak bir görüştü. Heyet-i Temsiliye çalışmazsa, seçim işleri bütünüyle Osmanlı Hükümetine kalacak, böylece Padişah dilediği bir siyaseti çizmek olanağına kavuşacaktı. Kuvayı Milliyeciler bir yandan bu tehlikeli bildirinin dağıtılmasını ellerinden geldiğince önlemeye çalışırken, bir yandan da Heyet-i Temsiliye'yi desteklemeyi sürdürdüler. Bu son denemenin de başarısızlığa uğradığını anlayan Damat Ferit için görevden ayrılmaktan başka çare kalmamıştı. Bu sadrazam 1 Ekim'de istifa etti. Yerine dürüst ve yurtsever bir Osmanlı askeri olan Ali Rıza Paşa atandı. Böylece Sivas Kongresinde öngörülen hedeflerden biri daha gerçekleşmiş oluyordu.

SİVAS'TAN SONRA TOPLANAN KONGRELER

Sivas Kongresi pek çok devrim tarihi kitabında son kongre gibi gösterilir. Halbuki, Sivas'tan sonra da bazı bölgelerde kongrelerin düzenlenmesi sürdü. Sivas Kongresinin en önemli hedefi Meclis-i Mebusan'ın açılması idi. İşte Sivas Kongresinin bitiş tarihi olan 12 Eylül 1919'dan Meclisin açılış günü olan 12 Ocak 1920'ye kadar bilebildiğimiz kadarı ile altı kongre daha toplanmıştır. Bunlar Üçüncü (16-27 Eylül) ve Dördüncü (19-29 Kasım) Balıkesir Kongreleri; İkinci (19-20/veya 23-24 Eylül) ve Üçüncü (6 Ekim) Nazilli Kongreleri ile Birinci Edirne Kongresi(16 Ekim) ve Muğla Kongresidir (19-29 Kasım). 1919 yılının sonuna kadar süren bu tür kongreler, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra da toplanmıştır.

Biz aşağıda kısaca 16 Eylül'den 29 Kasım 1919 tarihine kadar çeşitli zamanlarda toplanan bu altı kongre üzerinde biraz bilgi vermek zorunluluğundayız: Bu

kongreler, Sivas'ta alınan kararların, o yörelerde uygulanıp uygunmayacağı, uygulanacaksa bunun nasıl yapılacağı sorunlarını çözmek için toplanmıştır.

Sivas'tan sonra toplanan bu kongrelerin hepsi Batı Anadolu'da ve Trakya'da çalışmıştır. Bunun nedenleri üzerinde kısaca durmalıdır. Batı Anadolu'nun bir bölümü doğrudan doğruya Yunan işgali altındaydı; düşmanın bu hareketi de durmadan yayılıyordu. O zamanlar Anadolu'nun Doğusu ile Batısı arasında sağlıklı ve hızlı haberleşme ve ulaşım mümkün değildi. Bu nedenle Batı Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Dernekleri Sivas'taki Kongrenin bütünselliği ve önemi üzerinde tam olarak bilgi sahibi olamamışlardı. Halbuki onların durmadan ilerleyen Yunanlılara karşı gelmek için zamanları azdı. Bu nedenle Sivas Kongresi daha bir süre Doğu Anadolu'nun kurtuluşu ile bağlantılı bir toplantı gibi görülmüştür. Sivas'a karşı olumlu bir davranış içine girmekte ilkönce Balıkesir çevresinde örgütlenen Kuvayı Milliyeciler duraklamışlardır. Daha Sivas Kongresi biter bitmez, İkinci Balıkesir Kongresinde alınan kararları yeniden gözden geçirmek için Üçüncü Kongre toplandı. Bu Kongrede Sivas kararları da görüşüldü ve Ege direnişinin kendine özgü olduğu kararı verildi. Hattâ bir kurul İstanbul'a gidip içişleri bakanı ile görüştü. 1 Ekimde yapılan bu görüşmede bakan Adil Bey, Sivas Kongresini toplayanları ağır bir dille suçladı ve Balıkesir Kongresi üyeleri Sivas ile işbirliği yapmazsa onlara her türlü kolaylığı göstereceğini söyledi.

Ulusal direnişi kırmak için her türlü çabayı gösteren İstanbul Hükümetine Balıkesir Kongresi üyelerinin böyle bir yaklaşımını nasıl değerlendirirsiniz?

Yapılan iş Sivas Kongresi kararlarına tamamen zıttı. Buna rağmen Üçüncü Balıkesir Kongresinin üyelerinin bir türlü tam güven duygusu edinemedikleri anlaşılıyor. Gerçi İstanbul'daki bakanla yapılan görüşmeden bir sonuç çıkmadı; ama Balıkesir'deki üçüncü Kongre gene kendi olanaklarıyla Kuvayı Milliye'yi geliştirmeye karar verdi. Bir süre sonra bu hareketi Bursa ve çevresine de taşımak isteyenler Dördüncü Balıkesir Kongresi'ni toplama hazırlıklarına giriştiler. Onlar Kuvayı Milliye'yi Bursa'ya kadar uzatacaklar ve örgütü genişleteceklerdi. Balıkesir'de Sivas kararlarını tanıyıp tanımamak konusunda ateşli tartışmalar yapılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın yurttaki birliği sağlamak için gösterdiği çabalar karşısında bu tutum çok olumsuz bir etki yarattı. Mustafa Kemal Paşanın Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Bursa'daki tümen komutanına "Sivas Kongresi kararlarından hâlâ haberleri olmadığı" anlaşılacak gibi Kuvayı Milliye'nin etkinliğine gerek bulunmadığı" yolundaki talimatı, Kongreyi karıştırdı. Sonunda, bu bir ay gecikme ile Dördüncü Balıkesir Kongresi toplandı ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmayı kararlaştırıldı. Bu kararda büyük yurtsever Hacım Muhittin (Çarıklı) Beyin önemli rolü olmuştur. Balıkesir'de verilen bu karar elbette bütün Ege Bölgesini etkilemiştir. Ancak, Balıkesir Örgütünün tam olarak ulusal birliğe katılması için ileride beşinci -ve son- kongre toplanacaktır.

Bu iki Balıkesir Kongresi arasında da Nazilli'de İkinci ve Üçüncü Kongreler kısa aralıklarla toplandı. Burada da benzeri olaylar cereyan etti. Nazilli'deki İkinci Kongrede, sanki Sivas Kongresi hiç yapılmamış gibi büyük ve ayrıntılı bir örgütlemeye gidildi. Ama, ardından "Üçüncü" Kongre olarak nitelenecek toplantıda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile "ilişki kurulması" kararı alındı. Nazilli Kuvayı Milliyesi, Sivas'ta kurulan ulusal örgüte oldukça geç katılmıştır. Bazı değerli tarihçiler bunun 1920 yılı yaz aylarında gerçekleştiğini söylerler.

Konumuz açısından en olumlu toplantı Muğla'da yapılanıdır. Muğlalı yurtseverler "Sivas İçin Muğla Kongresi"ni toplayarak yurttaki direnişin bir bütün olduğunu ve Doğu ile Batı Anadolu'nun aynı amaç altında birleşmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Doğu Trakya'ya gelince: Anadolu'dan haberleşme ve ulaşım yönünden çok kopuk olan ve ayrıca Batı Trakya'daki soydaşlarla birlikte hareket etmeyi isteyen yurtseverler bunun zor bir iş olduğunu anladılar. Zira Batı Trakya Bulgaristan'dan alınıp Yunanistan'a verilecekti. Ardından sıra Doğu Trakya'ya gelecekti. Bu nedenle Doğu Trakya'da daha önce kurulan direniş örgütleri, Sivas Kongresinin sona ermesi üzerine toptan Heyet-i Temsiliye kararlarına uymayı kabul etmişlerdir.

Bir ansiklopediye bakıp Batı ve Doğu Trakya hakkında bilgi edininiz ve harita üzerinde yerlerini saptayınız. Birinci Dünya Savaşından sonraki durumlarını da ansiklopediden okuyunuz.

KUVAYI MİLLİYE

Kuvayı Milliye'nin Oluşumu

Bu ünite de gördüğümüz örgütlenmeler, toplanan kongreler ve alınan kararlarda en önde gelen amacın işgal güçlerine karşı direnebilmek, yöresel veya bölgesel olarak düşmanı kovmak için uğraşmak olduğunu belirtmek gerekir.

Bu amaçları da gütmekle birlikte daha geniş kapsamlı bir hedefe doğru ilerlemeyi öngören tek kongre hangisiydi acaba?

Sivas Kongresinde, yurdu kurtarmak için yöresel ve bölgesel çabaların yetersiz olduğu anlaşılmıştı. Zaten bu Kongre aslında bir yeni devlet kurulmasının ilk adımı olarak düşünülmüştü. Gerçi bu "adım" atılmadı, ama, kurtuluş için bütün ulus temsilcilerinin oluşturduğu Meclis-i Mebusan'ın toplanması için Padişah üzerinde baskı kurulması gibi çok önemli bir karara varıldı. Buna rağmen Sivas Kongresinde işgalci güçlere karşı en çabuk ve başarılı bir biçimde nasıl karşı konulacağı konusu da görüşülmüştü.

Bütün ulusal dernekler, "Kuvayı Milliye" [Ulusal Güçler] denilen milis birliklerini kurup desteklemenin işgalleri önleyebilmek için tek çare olduğu görüşü üzerinde gizlice anlaşmışlardı sanki. Kurtuluş Savaşının simge deyimlerinden biri durumuna gelen ve Türk ulusunun kurtuluş ve özgürlük azmini belirten bu deyim, daha önceleri, 1877 / 78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yitirilen bölgelerde etkinlikte bulunan yurtsever direniş güçlerine verilen bir ad olduğu, ardından Balkan Savaşları sırasında da kullanıldığı ileri sürülür. Başka bir deyişle, düzenli ordunun yetersizliği, hattâ yokluğu karşısında yerel halkın silâhlanarak oluşturduğu birliklere bu ad verilmişti. Ama Kuvayı Milliye deyimini asıl Kurtuluş Savaşı sırasında yaygın ve saygın bir deyim olarak kullanılmaya başlandı. Bu deyim ilk kez kimin bulup kamuoyuna mal ettiğini bilmiyoruz. Ama Kuvayı Milliye, ilkönce Ege Bölgesinde doğmuştur. Kurtuluş Savaşı boyunca da daha çok bu yöredeki milis güçlerini ifade etmek için kullanılmışsa da giderek düzenli ordu dışındaki bütün ulusal birlikleri içine alan bir kapsama erişmiştir.

İlk Kuvayı Milliye gücünün İzmir'in işgali üzerine, büyük bir olasılıkla 19 Mayıs 1919 günü Alaşehir'de kurulmasının kararlaştırıldığı ileri sürülür. Ama kesin olarak bilinen, Yunan ileri hareketine paralel olarak, bu birliklerin, kendilerine katılan subay ve erlerle Ege'deki Yunan birliklerine önemli zararlar vermeye başlamalarıdır. Ama bir önceki ünitemizde kısaca değindiğimiz gibi tek merkezden yönetilemeyen, birbirinden kopuk bu birliklerle düşman ancak bir ölçüde oyalanabilirdi. Bununla birlikte Kuvayı Milliye birlikleri gizlice ele geçirdikleri silâh ve cephaneleri ve kendilerine danışmanlık yapan subayları ile ihmal edilemez bir güç durumuna gelmişlerdi. Daha Havza'ya çıkışından itibaren Mustafa Kemal Paşa, bu birliklerin elden geldiği ölçüde askerî otoritelerin hiç olmazsa denetimine girmesi için çalışmıştır. Erzurum Kongresinde ise "Kuvayı Milliye'yi güçlendirmenin esas olduğu" verilen kararlar arasındadır. Erzurum'dan Sivas'a kadar geçen zamanda toplanan diğer kongrelerde de hep Kuvayı Milliye'nin nasıl güçlendirip, bir ölçüde dağınlıktan kurtarılabilceği sorunları ana konu olarak kalmıştı. Nitekim Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinde Kuvayı Milliye birliklerine asker alınması yolunda kararlar çikartılmış ve bunlar büyük bir sebatla uygulanmıştır.

Sivas Kongresi sürürken Mustafa Kemal Paşa, Kuvayı Milliye Birliklerine bir çekidüzen verilmesinin yerinde olacağını anlamıştı. Bu amaçla ünlü asker Ali Fuat Paşa Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye Birliklerine komutan olarak atandı (9 Eylül 1919). Ali Fuat Paşa, Ege Bölgesi'ndeki Kuvayı Milliye'yi daha da disiplin altına almak için Albay Refet (Bele) Beyi görevlendirdi. Her iki komutanın bu büyük çabaları Sivas Kongresi sonunda oluşan Heyet-i Temsiliye tarafından izlendi ve

Mustafa Kemal Paşa bu birliklerin mümkün olduğunca birbirleriyle ilişkili ve düzenli bir duruma gelmesi için büyük çabalar harcadı. Ali Fuat Paşa ile Refet Beyin çalışmaları sonucunda Ege Bölgesinde düşmana zaman zaman önemli yitikler verdiren Kuvayı Milliye Birlikleri ortaya çıktı.

Güney Anadolu'daki direniş ise daha şiddetli geçiyordu. Fransızlar Çukurova'yı daha 1918 yılı sonlarında İngilizlerle birlikte işgal etmişlerdi. Bir süre sonra varılan anlaşma gereği o yöreleri İngilizler tamamen Fransızlara bırakarak çekilmişlerdi. Bunun üzerine Fransızlar birliklerini iyice güçlendirdiler. 1919 yılı Ekim ayı sonlarına doğru, daha önce İngilizlerce işgal edilen (Şanlı) Urfa, (Kahraman) Maraş ve (Gazi) Antep'i onlardan devralarak o bölgede de varlıklarını iyice duyurmaya başladılar. Düşününüz, Ege Bölgesini Yunanlılar işgal ederlerken, sözünü ettiğimiz çok önemli güney yöreleri de Fransızlarca ele geçirilmekteydi... Güneydoğu Anadolu halkı, Fransızlara karşı örnek bir direniş gösterdi. Usta kurmay subayların örgütlemesi ile Kurtuluş Savaşının en güçlü milis birlikleri Güneydoğu'da belirdi. Maraş'ın içinde başlayan ve akıllara durgunluk veren direnme, çevredeki diğer yerlere de sıçradı. Böylece Fransızlar kendilerini hiç ummadıkları gerçek bir savaş içinde buldular. Bu yörelerde daha 1919 yılının başında oluşmaya başlayan milis birlikleri bölge halkının destansal özverisiyle son derece savaşçı bir yetenek kazanmışlardı. Güneydoğu Kuvayı Milliyesi diyebileceğimiz bu birliklerin asıl Kuvayı Milliye olarak tanıdığımız Batı Anadolu birliklerinden farkı şu noktadaydı: Güneydoğu halkı bu birliklere topyekün katıldı; genç, yaşlı, çocuk, kadın demeden Fransızlara karşı birleştiler. Ayrıca, Batı Anadolu'daki gibi açık arazide çarpışmak yerine, daha çok kent içlerinde sokak muharebeleri yoluyla Fransızlara son derece zor anlar yaşattılar. Heyet-i Temsiliye kendiliğinden oluşan ve hiçbir olumsuz etkinin sızamadığı bu yörenin özverili insanlarına elden geldiğince yardım etmiş, özellikle seçme subaylar göndererek onları daha iyi savaşır duruma getirmiştir.

Kuvayı Milliye'ye Karşı Tepkiler

Kuvayı Milliye'nin başarıları İstanbul Hükümeti ile Anlaşma Devletlerini rahatsız etmekte gecikmedi. Ege Bölgesindeki başarılar Yunan ordusunu huzursuz etmişti. Yunan Başkomutanı, Venizelos'a çektiği telgrafta "durumun vahim olduğunu, artan Türk Kuvayı Milliye yığınakları karşısında daha sert önlemler alınmasını istiyordu (13 Temmuz 1919). Denizli'de bulunan ve İstanbul Hükümetine bağlı Jandarma Tabur Komutanı, İstanbul'daki âmirlerine gönderdiği yazıda "Kuvayı Milliye ile baş edemediğini, takviye istediğini" bildiriyordu (16 Temmuz 1919). Anlaşma Devletleri adına Karadeniz Orduları Başkomutanlığına atanan İngiliz Generali Milne, Harbiye Nezaretine başvurarak Kuvayı Milliye'nin Yunanlılara saldırmaması için baskı yapılmasını istiyordu (18 Temmuz 1919). 22 Temmuz 1919 günü Denizli'ye gelen İngiliz ve Fransız subayları Kuvayı Milliye'yi askerî açıdan övüyorlardı.

Bütün bu örnekler Kuvayı Milliye hareketinin başlangıçta oldukça başarılı olduğunun somut kanıtlarıdır. Bu nedenle Kuvayı Milliye'ye karşı tepkilerin artması doğaldı. Yurtseverler bir yandan düşmanla çarpışırken bir yandan da bu tepkileri göğüslemek zorunda kalıyorlardı. Damat Ferit, Sivas Kongresinin bitimine kadar süren birinci sadrazamlık döneminde Kuvayı Milliye hareketini boğmak için elinden geleni yapmıştır. Her şeyden önce halkta bu örgüt aleyhine bir hava oluşturulmalıydı. Şu örnek, Damat Ferit'in tutumu hakkında güzel bir fikir verir: 15 Temmuz 1919 günü Muğla'da İstanbul Hükümeti'nin buyruğu ile sıkıyönetim ilân edildi. Bu işin gerekçesi şuydu: "Sıkıyönetim, Kuvayı Milliyecilik adı altında yapılmak istenen herhangi bir çapulculuğa karşı... ilân edilmiştir". Evet, Kuvayı Milliye böylece Muğla gibi İstanbul'dan çok uzak bir yerde lânetlenirken, İtalyanlar birkaç gün sonra, 23 Temmuzda bu güzel kentimizi işgal ediverdiler. Ama bu tür sonuçlar Damat Ferit için hiç önemli değildi. O, kendisine bağlı olan çıkarıcılarla hem propoganda etkinliğine girişmiş, hem de çeşitli yerlerde halkı kışkırtıp olaylar çıkartmıştır. Ne yazık ki, iktidardan ayrıldıktan sonra da ektiği tohumların yeşermesi sürdü. Doğu Anadolu'da Sivas Kongresi kararlarını tanımak istemeyenler çıkmıştı. Ama bunlar hemen susturulmuştur; çünkü Doğu Anadolu'da dava çevresinde birleşenlerin sayısı çok fazlaydı. Asıl tepkiler İç Anadolu'da ve Marmara Bölgesi'nde göze çarpmıştır. Örneğin Konya'nın Bozkır ilçesinde 1919 yılı

Eylül ayı sonunda bazı kişiler Damat Ferit'i tutan valinin kışkırtması ile Heyet-i Temsiliye'ye karşı ayaklandılar. Kuvayı Milliye birliklerini bu olay bir ayı aşkın bir süre uğraştırdı. Bu ayaklanma bitir bitmez, İstanbul'daki Damat Feritçi çevrelerce ve İngiliz yardımı ile donatılıp kışkırtılan Anzavur adlı bir eski asker, Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı Bursa-Balıkesir yöresine dehşet saldı. Büyük bir mücadele sonunda kasım ayı sonlarında bu olay bastırıldı, ama Anzavur yakalanamadı.

Bu vatan haini kişi ileride tekrar karşımıza çıkacak. O'nun ardından da Kuvayı İnzibatiye adlı bir karşı örgütün kuruluşunu ibretle göreceğiz.

İzmit Körfezi'nin doğusundan Bolu yörelerine kadar uzanan şeritte, İç Anadolu'nun Midyat ve dolaylarında Kuvayı Milliye'ye karşı zaman zaman önemli boyutlara varan kıpırdanmalar sürüp gidiyordu. Düşünülmesi gerekir ki bu olaylar geçtiği sırada Damat Ferit Hükümeti düşmüş ve Heyet-i Temsiliye ile geçinebilecek düzeyde bir kadro İstanbul'da iş başına gelmişti. İstanbul'da devlet kavramı ile belirtilecek bir gücün kalmadığını ve Damat Ferit'in ne kadar "köklü" tohumlar attığını bu son cümlemiz kanıtlamaktadır.

"Kuvayı Milliye"nin neden ve nasıl oluştuğunu, başarılı ve başarısız yanlarını irdeledikten sonra, ona karşı gösterilen tepkilerin niteliğini değerlendiriniz.

Özet

Mustafa Kemal Paşa kesin stratejisini saptayıp Anadolu'ya geçmeden önce, yurdun çeşitli yerlerinde işgal olaylarını protesto etmek ve gerekirse mücadeleye girişmek için dernekler kurulmaya başlanmıştı. Bu dernekler düzenledikleri kongrelerle halka açılmayı deniyorlardı. Kars'taki ilk Kongre'den sonra, hele İzmir'in işgali ile bu tür girişimlerin sayısında büyük bir artış görüldü. Bu tür derneklerin topladığı kongreler ya yerel, ya bölgesel ya da çok daha geniş olarak ulusal kurtuluş çareleri üzerinde duruyorlardı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı sırada, ağırlık daha çok yerel nitelikli kongrelerdeydi. Ama Batı Anadolu'da bölgesel kurtuluş çareleri arayan kongreler de toplanıyordu. Mustafa Kemal Paşanın amacı, bütün bu "yerellik" ve "bölgesellik" niteliklerinden arınmış, çok daha genel ve ulusun bütününü temsil edecek tam bir ulusal kongre toplamaktı. Bu amacını daha Amasya Tâmini ile duyurmuştu. Bu Kongre Sivas'ta toplanacaktı.

Çeşitli yerlerde kongreler toplanıp çalışırken, Mustafa Kemal Paşa ilkönce Doğu illerinde sağlam bir ulusal bütünlük sağlamak istedi. Zira Doğu Anadolu büyük bir Ermeni tehdidi altındaydı. Diğer yandan çok önemli bir askerî güç de Erzurum'da, yakın arkadaşı Kâzım Karabekir'in komutasındaydı. Erzurum'daki Kongre sonucunda Doğu Anadolu'da sağlanacak birlik, ilerideki tam ulusal birliğe gidişin en önemli temel taşı olabilirdi.

Erzurum Kongresi açılmadan önce kendisine verilen görevle ilgili hiçbir iş yapmadığı gibi, İstanbul Hükümeti'nin siyasetinin tam tersi bir yol izleyen Mustafa Kemal Paşa, çeşitli zamanlarda aldığı uyarılardan sonra kesinlikle görevinden alındı. O da askerlik mesleğinden ayrıldı. Artık sivil ve yetkisiz bir kişi olmuştu. Buna rağmen çevresinde O'nu önder olarak görme yolunda hiçbir azalma olmadığı gibi, saygınlığı daha da arttı. İşte bu atmosfer içinde 23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında Erzurum Kongresi toplandı. Alınan kararlara göre, Doğu Anadolu illeri, yurdun ayrılmaz bir parçasıydı ve kurulacak örgütle sonuna kadar savunulacaktı.

Bu sırada Batı Anadolu'da kongreler birbirini izliyordu. Bu kongrelerde İstanbul'a biraz bağımlı bir yola girme eğilimleri seçiliyordu.

4-12 Eylül arasında, büyük zorluklar aşılarak ulusal Sivas Kongresi toplandı. Başlangıçta manda üzerindeki konuşmalara rağmen, Kongre sonunda başarılı bir biçimde tamamlandı. Yurttaki bütün direniş örgütleri "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirildi. Bu Derneğin Temsil kurulu Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi. Kongrede ayrıca, Padişahça açılması durmadan savsaklanan Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanarak ulus adına karar vermesi isteniyordu. Aslında Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresini bir kurucu meclis gibi

işletip yeni bir devletin temelini atmak istemişti; ama temsilciler böyle bir konuya son derece yabancı idiler. Bu nedenle Meclis-i Mebusan'ın toplanması kararı bile büyük bir başarıdır. Anadolu'daki bu birleşme karşılığında Damat Ferit de istifa etmiş, yerine ılımlı Ali Rıza Paşa getirilmiştir.

Batı Anadolu örgütlerinin Sivas Kongresi kararlarına katılmaları bir süre geçtikten sonra mümkün olabildi. Özellikle Balıkesir ve Nazilli grupları Sivas Kongresi'ni hâlâ bölgesel bir nitelikte görüyorlardı. Ancak büyük birleşmenin dışında kalmaları artık mümkün değildi. Onlar da Heyet-i Temsiliye'nin varlığını tanıdılar. Şimdi sıra Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına gelmişti.

Anadolu ve Trakya'daki bu örgütlenme etkinliğinin ilk amacı işgal hareketini engellemektir. Mondros Ateşkesinden sonra elde bir ordu kalmamıştı. Bu nedenle kurulan direniş örgütleri, bazı eski askerleri, diğer yurtseverleri yanlarına alarak yerel nitelikte silâhlı güçler oluşturuyorlardı. Bu birliklerin hepsi "Kuvayı Milliye" adıyla anılır. Birbirinden kopuk bu birlikleri, düzgün bir ordu kuruluncaya kadar düşmanın karşısında tutabilmek gerekti. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları Kuvayı Milliye birliklerine elden geldiği kadar bir düzen ve disiplin aşılamaya çalışmışlardır. Böylece bu birlikler Ege'de zaman zaman başarılı olmuşlar, Güneydoğu'da ise Fransızlara karşı çok üstün bir mücadele yürütmüşlerdi. Bu tür direnmeler ne İstanbul Hükümeti'nin ne de Anlaşma Devletlerinin işine gelirdi. Bundan dolayı Kuvayı Milliye'yi ortadan kaldırmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuş, ancak bunlar başarılı olamamıştır. Ne var ki bu tür haince girişimler ulusal mücadeleyi uzatıp daha fazla kan dökülmesine yol açmış, bu nedenle Kurtuluş Savaşının başındaki önder kadroyu gereksiz zorluklar içine sokarak düşmanın işini kolaylaştırmıştır.

Sorular

1. Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra toplanan ilk kongre hangisidir?
 - a. Erzurum Kongresi
 - b. Birinci Balıkesir Kongresi
 - c. Kars İslâm Şurası
 - d. Alaşehir Kongresi
 - e. Sivas Kongresi
2. Aşağıdaki kararların hangisi Erzurum Kongresinde alınmamıştır?
 - a. Doğu Anadolu illeri Yurdun ayrılmaz bir parçasıdır.
 - b. Ermeni tehdidine karşı birleşilecektir.
 - c. Gerekirse Sovyet Rusya ile işbirliği yapılacaktır.
 - d. Kongre sonucunda Doğu illerini içine alan bir örgüt kurulmuştur.
 - e. Azınlıklar güvence altındadır.
3. Tarih sıralamasına göre ilk cereyan eden olay hangisidir?
 - a. Erzurum Kongresi
 - b. Amasya Tâmimi
 - c. İkinci Balıkesir Kongresi
 - d. Ali Galip Olayı
 - e. Sivas Kongresi
4. Hangi olay Sivas Kongresi sonunda gerçekleşmiştir?
 - a. Yunanlılar Aydın'ı boşalttılar.
 - b. İtalyanlar Muğla'yı işgal ettiler.
 - c. Damat Ferit istifa etti.
 - d. Kuvayı Milliye kuruldu.
 - e. Misak-ı Millî ilân edildi.

5. Kuvayı Milliye'nin en belirgin özelliği nedir?
- Doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olması
 - Kendi şeflerine bağlı yarı askerî birlikler olması
 - Kuvayı İnzibatiye'nin komutanlarından buyruk alması
 - Doğrudan doğruya Kâzım Karabekir Paşa'ya bağlı olmaları
 - TBMM'ne bağlı olması

Kaynakça

- Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir: 1984, s 109 -182.
- Bekir Sıtkı BAYKAL, **Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler**, Ankara: 1969.
- Tevfik BIYIKLIOĞLU, **Trakya'da Millî Mücadele**, Ankara: 1955.
- Hamza EROĞLU, **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara: 1990, s 117 vd.
- Uluğ İĞDEMİR, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara: 1969, XII+120 s.
- Selâhattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II. Cilt, Ankara: 1978, s 9-142.
- Bülent TANÖR, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul: 1992, 136 s.
- Şerafettin TURAN, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları (1919-1920)**, Ankara: 1967, X+191 s.
- Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, Ankara 1991, s 201 vd; 2. Kitap, Ankara: 1992, s15-23 ve 142-146.
- Sina AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.1, İstanbul: 1976 .
- Enver BEHNAN, ŞAPOLYO, **Kuvayı Milliye Tarihi**, Gerilla, Ayyıldız Matbaası, 1957.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Fesat** : Bozukluk, kötülük, kargaşa.
- Kurucu Meclis** : Yeni kurulan bir devletin anayasasını yapmak veya mevcut bir anayasayı kökten değiştirip yeni bir anayasa koymak için, salt bu görev için toplanmış özel bir meclis. Kurucu Meclis üyeleri, anayasanın kaynaklandığı gücün niteliğine göre belirlenir: Örneğin anayasa tam anlamıyla halkın iradesini yansıtacaksa kurucu meclis üyeleri halkça seçilirler; eğer anayasa başka bir iradeyi yansıtıyorsa, üyeler o iradeye sahip kimselerce saptanırlar [örneğin hükümdar tarafından]. Devleti kuracak güç bu yetkisini halka devretmek isterse, herhangi biçimde oluşturulmuş kurucu meclisin hazırladığı anayasa halk oyuna sunulur -1961 ve 1982'de Türkiye Cumhuriyeti'nde yapıldığı gibi.- Kurucu Meclisler, anayasayı hazırlarken normal bir parlamentonun görevlerini de yerine getirirler, zira bir kurucu meclisin yanında ayrıca bir başka meclis çalışamaz. Çünkü kurucu meclis, parlamentoyu da hazırladığı anayasada düzenleyecektir.
- Maiyet** : [Mahiyet değil!] Birine görev gereği refakat eden kişiler.
- Padişah İradesi** : "İrade" bir işi yapıp yapmamaya karar verme gücü demektir. Padişah iradesi, padişahın bu gücüne dayanarak yaptığı işidir. Bugünkü hükümet kararlarına benzetilebilir. Padişah bir işi yapmak yolunda verdiği kararı imza ederek resmî gazete ile duyurur (1830 tarihinden önce bu yöntem yoktu. Padişah iradesini dilediği biçimde belirtebilirdi).

- Takvim-i Vekayi** : Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi. Aynı zamanda ilk gazetesi. 1831 tarihinde yayınlanmaya başlamış ve 1922'ye kadar sürmüştür. Bu gazeteler devletin resmî yayınıdır. Devlette çıkartılan bütün hukuk kuralları (yasalar, tüzükler, yönetmelikler, genelgeler, atamalar, aziller ve benzeri işlemler) günü gününe bu gazetede yayınlanır. Bu yayından sonra sözü geçen kurallar uygulanmaya konulabilir. Zira ancak bu yolla devletin kararlarını herkesin duyduğu kabul edilebilir.
- Tema** : Bir edebiyat veya müzik yapıtında veya bir başka düşünce ürününde işlenen ana konu.

ÜNİTE 7

Misak-ı Millî'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne

Bu Ünite...

Mustafa Kemal Paşa'nın büyük çabaları sonucunda Anadolu'da başlayan yerel direniş hareketlerinin tek örgüt içinde toplanma yoluna girdiğini görmüştük. Bu gidişin en somut sonucu Sivas Kongresi'nde alınmıştı. Oluşturulan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" giderek güçlenen ve sesini duyuran bir ulusal örgüt olma durumuna erişmişti. Sivas Kongresi'nde alınan en önemli kararlardan biri de Meclis-i Mebusan'ın toplanarak kurtuluş için gerekli kararları ulus adına almasını sağlamaktı. Şimdi bu işi gerçekleştirme görevini "Heyet-i Temsiliye" yüklenmişti. Bu toplantı nasıl hazırlandı? Çalışmaya başlayan Meclis'te alınan en önemli karar hangisiydi? Bu karar üzerine hangi acı gelişmeler görüldü? Bu gelişmeler "Türkiye Büyük Millet Meclisi"nin kurulmasına nasıl yol açtı?.. İşte Ünitemizde göreceğimiz bahislerin içerikleri...

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

"Meclis-i Mebusan" ve "Parlamento" kavramları üzerinde düşününüz. Ulus kararının bir kurtuluş mücadelesi için neden son derece gerekli olduğu konusunu irdeleyip kendi görüşünüze göre değerlendiriniz.

GİRİŞ

Türk Tarihinde İki Önemli Siyasal Kuruluş

"İttihat ve Terakki" size neleri anımsatıyor?

İttihat ve Terakki Partisi

Bilindiği gibi, Türk tarihindeki ilk düzenli siyasal örgütlenme, İttihat ve Terakki Derneği ile başladı. Bu Dernek II. Abdülhamit'in baskı yönetimine son vermek ve anayasalı monarşi rejimine tekrar geçilmek amacıyla kurulmuştu. Amacına erişinceye kadar "yasal" bir görünümde değildi. Zira sözü geçen hükümdar yurttaki her türlü siyasal etkinlikleri yasaklamıştı. Bu nedenle örgüt, gizli olarak çalıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilânı bu dernek üyelerinin gerçekten büyük özverili çabaları sonunda gerçekleşmiştir. 1909 Anayasa değişikliğinden sonra Dernek tam olarak yasallaştı ve 1913'te siyasal bir partiye dönüştürüldü. Bu parti demokratik bir ortam kuramadı; ama Osmanlı Devleti'nin pek çok alanlarda modernleşebilmesi için bazı çalışmalar yaptı; özellikle "Türklük" bilincinin uyanmasında en önemli rolü oynadı. Türkçü ve İslâmcı siyaset arasında bir yol çizmedi kendine. Bu partinin kadrosu her şeye rağmen, demokratikleşme yolunda da belki pek farkına varmadan önemli adımların atılmasını sağladı: Her şeyden önce siyasal karşıcalık (muhalafet) kavramı bu parti sayesinde yurda yerleşti. Öyle ya, bu partinin bağlı olduğu düşünceleri benimsemeyenlerin de örgütlenip siyasal mücadeleye girişmeleri çok doğaldı. Gerçi böylece başlayan çok partili yaşamın, demokrasinin çizdiği hoşgörü ortamında geliştiği asla söylenemez. İttihatçılar muhalafete tahammül etme erdemini gösterememişler; muhalifler de İttihatçıların görüşlerine saygı gösterme gereği duymamışlardır. Bu nedenlerle İttihat ve Terakki Partisi giderek bütün yetkileri eline geçiren bir totaliter yapıya dönüştü. Bütün bu gelişmelerin öyküsünü kısa da olsa geçtiğimiz ünitelerde görmüştük. İttihat ve Terakki Partisi'nin Türk demokratik yaşamının kurulmasında bir başka dolaylı hizmeti de siyasal düşüncelerin sadece İstanbul'da sınırlı kalmamasını sağlamasıdır. İttihatçıların düşünceleri siyasal hedefler halinde taşraya da yayılmış, belli başlı merkezlerde bu partinin şubeleri açılmıştır. Bu yolla yurdun bazı bölgelerinde, tek yönlü de olsa, siyasal bir tartışma zemini kurulmuş oldu.

Bu son cümlemizi açıklamak için en güzel örnek, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ankara'da "İttihat ve Terakki Klübü" adıyla yapımına başlanan binada toplanmasıdır. Ankara'da bu parti, bir siyasal ocak oluşturmak için, o zamanın minik ve olanaksızlıklar içindeki bu kentte, o çevreye ve döneme göre görkemli sayılabilecek bir bina yapımına başlamıştı. Demek ki, İttihatçılar belli siyasal görüşlerini Anadolu'daki belli başlı merkezlere taşıyabilmek için önemli sayılabilecek hizmetlerde bulunmuşlardı.

Bu parti, ilkönce tek başına iktidar olma hevesini somut bir sonuca bağlayıp, ardından ülkeyi, çıkmaz bir macera olan Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyerek ağır bir yenilgi ve parçalanma sürecine sokunca saygınlığını çok yitirdi. Hattâ, gene daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul'da Ateşkes'ten sonra kurulan hükümetler - özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri- ve belli başlı gazeteler- İttihatçıları "savaş suçlusu" ilân etmişlerdi. Bu suçlama, giderek bütün İttihatçılara yaydırılmak istendi. Ama Anadolu'daki İttihatçıların büyük bir bölümü ya zaten kendini dağıtmış olan eski partileriyle manevi ilişkilerini kesmişler, hattâ savaş sırasındaki parti siyaseti ile uyuşmadıklarını belirtip kendilerini "temize" çıkarma yolunu tutmuşlardı. Bir bölümü de seslerini keserek olayların gelişmesini beklemeye başlamıştı.

İttihatçıların yukarıda söylediğimiz biçimde suçlanmaları, onların ulusal kurtuluş mücadelesinde yürütücü roller oynamalarını engellemiştir. Giderek bu mücadelenin önderi durumuna erişen Mustafa Kemal Paşanın bir siyasal kuruluş olarak bu partiye karşı olduğunu, kadrosunun yaptıklarını asla benimsemediği biliyoruz. Ama Mustafa Kemal Paşa gibi bir dahinin bu partinin üyesi olmak ve ülküsü yolunda

içtenlikle çalışmış bulunmaktan başka bir şey yapmamış olan kişileri yanında görmek istediği de bellidir. Eğer aşırı görüşlerle çalışıp bir zarar vermemişler ise O, İttihatçılarla birlikte de çalışmıştır, ama onların artık eski kişiliklerine damgasını vuran bu partinin siyasal geçmişinden kurtulmalarını da istemiştir.

İttihatçıların büyük bir bölümü bu yola girmişlerse de, önder kadronun içinde bulunmaları dolayısı ile seslerini çıkartamayan, ama görüş ve ülkülerinden hiçbir özveride bulunmak da istemeyen bazıları, kendilerini yeniden güçlendirebilmek için geçici olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında toplamışlar; ama zafer kazanıldıktan sonra karşısına geçmişlerdir. Bunların öyküsünü ilerideki ünitelerimizde göreceğiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

İttihat ve Terakki Partisi, siyasal bir yasal örgüt olarak varlığını yitirirken, onun bıraktığı bir boşluk ortaya çıkmıştı. Çünkü bütün kusurlarına ve yanlış davranışlarına rağmen bu Parti'nin Türk siyasal yaşamına katkılarının inkâr edilemeyeceğini biliyoruz. Ama şimdi yurdu kurtarmak için girişimde bulunacak bir parti örgütü bulunmadığı gibi, böyle bir imkân olsa idi bile, İttihatçıların peşinden gidecek büyük ve inançlı halk topluluklarına rastlamak zordu. Ama siyasal yaşam, boşluk kaldırmaz. Oluşan bir boşluk başka siyasal güçlerce doldurulur. Türk ulusunu kurtaracak siyasal nitelikte ve birleştirici yeni bir örgüt gerekiyordu. Bu örgüt başlangıcını işgal olaylarından sonra kurulma aşamasına giren "Redd-i İlhak" ve "Müdafaa-i Hukuk" derneklerinde bulmuştur. Geçen ünitemizde yerel ve bölgesel amaçlı bu derneklerin Mustafa Kemal Paşanın birleştirici kişiliği çevresinde bir araya gelmeye başladıklarını görmüştük. Sivas Kongresi ile, birkaçı dışında bütün bu dernek ve kuruluşlar birleşerek yurt yüzeyine yayılan bir büyük örgüt durumunu almışlardı. Bu örgüt dış görünüşü bakımından bir siyasal parti değildi. Osmanlı Dernekler Yasasına göre kurulup etkinlikte bulunan bir tüzel kişi idi. Ama esas amacı siyasaldı. Zira yurdun düşmandan kurtarılması amacı ile çalışan bir derneğin bu amaca ulaşmak için izleyeceği yolların siyasal nitelikte bulunması doğaldır. Gerçekten Sivas Kongresinin kararları baştan aşağı siyasaldır. Özellikle Meclis-i Mebusan'ın toplanması ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi istekleri bu Derneğin etkinlik biçimini açıkça gösteriyor. Aradan zaman geçtikçe Dernek iyice güçlenmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunu sağlamış ve o Mecliste tek etkili siyasal topluluk olarak çalışmıştır. Böylece köklü bir siyasal örgüt de doğuyordu. Nitekim aradan bir süre geçtikten ve zafer kazanıldıktan sonra, bu Dernek Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından rejimin ilk siyasal partisi haline getirildi.

Demek ki, Türk demokratik yaşamının kurulmasına doğrudan doğruya etkili olmuş iki siyasal partiden biri, savaş sonrası yok olmuş; ama üyelerinin büyük bir bölümü bu kez yeni oluşan bir derneğin çatısı altında bir araya gelmişler ve Ulusal Kurtuluş Savaşının başlatıcısı ve yürütücüsü olan büyük örgütü kurmuşlardır. İttihat ve Terakki Partisi, meşrutiyet düşüncesi ile birlikte ulusal devlet bilincini Türk toplumuna sokmuş, bu temeller üzerinde yükselen ve ileride meşrutiyeti de cumhuriyet hedefine doğru yönlendirecek bir başka siyasal kuruluş ortaya çıkmıştır. İşte derslerimizin bundan sonraki bölümlerinde, Cumhuriyet kuruluncaya kadar "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin etkinlikleri ulusal bağımsızlık mücadelesi içinde en önemli yeri alacaktır.

SIVAS KONGRESİNDEN SONRAKİ SİYASAL GELİŞMELER

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresinde alınan kararları "ulusun haklı istekleri" olarak her yerde benimsetmek amacını güdüyordu. Madem ki bu kararları ulus vermişti, gereğinin mutlaka yerine getirilmesi zorunluluğu vardı. Bu nedenle aşağıdaki işlerin yapılması vazgeçilmez koşuldur:

- Mustafa Kemal Paşanın düşüncesine göre artık Meclis-i Mebusan'ın yapabileceği bir iş kalmamıştı; bu kurum işlevini çoktan yitirmiş sayılırdı. Ama Sivas'ta bu Meclis'in toplanması kararı verilmişti. Bu Anadolu ve Rumeli

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne verilen bir görevdi. Bu görevin en kısa zamanda ve en iyi biçimde yerine getirilmesi gerekiyordu.

- Meclis-i Mebusan, Osmanlı Devleti Parlamentosunun ulusu temsil eden kanadıydı; yani Osmanlı Devleti'nin en yüksek karar merkezlerinden biri idi. Öyle ise, yeni kurulan Osmanlı Hükümeti ile anlaşma çareleri aramak gerekirdi.

Mustafa Kemal Paşa yukarıda belirtilen bu iki işin geçici olacağına inanıyordu. Ama yeni bir devlet kuruluncaya kadar bu görevlerin aksamadan yerine getirilmesi gerekiyordu.

- Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Kuvayı Milliye birliklerini de disiplin ve düzen altına almak, kurtuluş için belli bir yöntem bulununcaya kadar bu biçimde düşmanı hiç olmazsa hızla ilerlemekten alıkoymak gibi son derece ağır bir görevin ve sorumluluğun altında idi.

Meclis-i Mebusan'ın açılması için baş koşul Osmanlı hükümeti ile anlaşmaktı. İlk önce bu nokta üzerinde duralım:

Osmanlı Hükümeti ile Anlaşma-Amasya Protokolleri

Damat Ferit'in Sivas Kongresini engelleyememesi üzerine büyük bir siyasal yenilgiye uğradığı bellidir. O'nun -hiç olmazsa bir süre- iş başında kalması artık mümkün değildi. Zira Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başlı başına bir güç haline gelmişti. Çekilen Damat Ferit'in yerine getirilen Ali Rıza Paşanın ılımlı, yurtsever, Anadolu hareketine hiç olmazsa düşmanlık beslemeyen bir yapıda olduğunu biliyoruz. Mustafa Kemal Paşa yeni sadrazamın bu özelliklerini tanıyordu. Ali Rıza Paşa daha göreve başlarken ona özetle şöyle bir telgraf çekti: "Yeni Hükümet, Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirtilen ve saptanan ilkelere ve ulusun amaçlarına uyduğu takdirde, Kuvayı Milliye ona yardımcı olacaktır (3 Ekim 1919)".

Bu telgrafın anlamını yorumlayabilir misiniz?

Bu telgrafın anlamı şudur: Heyet-i Temsiliye kendini artık, bütün yurttaki Kuvayı Milliye hareketinin başı, merkezi olarak görmekte ve bu sıfatıyla İstanbul Hükümeti'nin karşısına çıkmaktadır. Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti ile birlikte çalışabilir. Ama bunun için Sivas Kongresi ile kurulan ve önemini biraz yukarıda anlatmaya çalıştığımız örgüt, yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile onun yürütme organı olan Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti tarafından tanınmalıdır. Bu "tanınmanın" altında yatan esas amaç ise, padişah iradesine bağlı olarak varlığını sürdüren İstanbul Hükümeti'nin üzerinde Türk ulusunun bulunduğunu kabul ettirmektir. Böylece ulusal egemenliğe gidilen yolda önemli bir adım daha atılmış olacaktır.

Bu telgraf oldukça sert bir üslupla yazılmıştı. Zaten büyük bir hızla gelişen olayları değerlendirmekte güçlük çeken yeni hükümet üzerinde bu sert sözler ilkönce bir duraklama yarattı. Halbuki yeni hükümetin üyeleri vatansever kimselerdi. Örneğin, Amasya Tâminini telgrafla onaylamış bulunan Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırlığı gibi Anadolu hareketi için son derece önemli bir makamda bulunuyordu. Heyet-i Temsiliye 'nin bu tutumu, kimi çevrelerle iyi geçinmek durumunda olan hükümette zor anlar yaşanmasına yol açmıştır. Bunu doğal karşılamak gerekir. Zira Damat Ferit, görevden çekilinceye kadar Anadolu hareketini boğup yok etmek için elinden geleni yapmış, Anlaşma Devletlerinin her isteğine boyun eğmişti. Yeni Hükümetin bütün bu uygulamaları bir yana bırakıp, Anlaşma Devletlerinin kesin denetiminde olan İstanbul'da "Heyet-i Temsiliye" kararlarını kabul etmesi son derece zordu ve o güne kadar yaşanan siyasal ortama da uygun bir davranış olarak kabul edilemezdi.

Ama yurtsever kişilerden oluşan bu hükümetin üyeleri, "bir an önce barış yapabileme" gerekçesi arkasına sığınarak Anadolu ile iyi geçinmeye, işbirliği yapmaya çalışmıştır. Bu amaçla Bahriye Nazırı Salih Paşa, İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi olarak Amasya'ya, Heyet-i Temsiliye başkanı olan Mustafa Kemal Paşaya gönderildi. 20 -22 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen ve devrim tarihimiz

"Amasya Kararları" adıyla geçen görüşmeler son derece önemlidir. Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile beş protokol imzalandı. Bunların içeriği şöyle özetlenebilir: İstanbul Hükümeti, Heyet-i Temsiliye'yi tanıyordu. Meclis-i Mebusan toplanacaktı. Anadolu hareketinin temsilcileri ile iyi geçinilecekti. İstanbul Hükümeti'nin bu tutumuna karşılık Heyet-i Temsiliye de yurdun bütünlüğüne bir zarar gelmemesi koşulu ile İstanbul Hükümeti'nin diğer işlerine karışmamayı, ona karşı bir harekette bulunmamayı yükümleniyordu.

Bu protokolleri bir hukukçu gözüyle nasıl değerlendirebilirsiniz? Hukukla ilginiz yoksa, hukukçu veya hukuk fakültesi öğrencisi bir tanıdığınıza sorunuz!

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Osmanlı yasalarına göre kurulup çalışan ve Osmanlı Hükümeti'nin denetimine bağlı bir dernekti.

Günümüzde bir dernek, hükümet ile görüşme masasına oturup amacının gerçekleştirilmesi için belli ve kesin koşulların kabulünü isteyebilir mi?

Bu soruya verilecek yanıt, kesin bir "hayır"dır. Bir hükümetin, kendi denetimindeki bir derneğin koşullarını kabul etmesi, hele onun siyasal nitelikteki isteklerini yerine getirmeyi yükümlenmesi düşünülemez bile.

İşte bu bakımdan Amasya Protokollerinin önemi son derece büyüktür. Osmanlı Hükümeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliyesi ile görüşme masasına oturmuş, hattâ temsilcisini Heyet-i Temsiliye Başkanının ayağına göndermiştir. Sonuçta her iki taraf anlaşmış ve protokoller imzayarak, karşılıklı bazı edimleri yükümlenmişlerdir. İstanbul Hükümeti böylece Heyet-i Temsiliye'yi sanki kendine denk siyasal bir organ imiş gibi görmüş ve onu "tanımıştır". Birkaç gün önce Anadolu hareketini en ağır biçimde lânetleyen İstanbul, şimdi bunun yerinde ve onaylanacak bir davranış olduğunu kabul etmektedir. Bu, akla durgunluk veren bir siyasal başarıdır Mustafa Kemal Paşa için. O, görüşme masasında Heyet-i Temsiliye'yi sanki yeni bir devletin hükümeti imiş gibi Osmanlı Hükümeti karşına oturtmuş ve isteklerinin büyük bir bölümünü kabul ettirmiştir. Bu protokoller kısa bir süre sonra geçerliliğini yitirecektir; ama Amasya görüşmelerinden tam altı ay sonra, Heyet-i Temsiliye gerçek bir devlet kuracak gücü kendinde görecektir.

Ankara'nın Ulusal Kurtuluş Hareketinin Merkezi Yapılması

Amasya görüşmeleri sona erip Salih Paşa İstanbul'a döndükten sonra, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dolaşıp örgütün gelişmesini ve çalışmalarını denetledi. Yakında açılması planlanan Meclis-i Mebusan'ın oluşması için ön hazırlıklar yapıyordu. Sivas'a tekrar geldi ve orada 16-28 Kasım tarihleri arasında komutanlarla önemli toplantılar düzenledi. Burada Meclis-i Mebusan'ın nerede ve nasıl toplanması sorunu yanında Kuvayı Milliye ile ilgili sorunlar da görüşüldü. Sivas'tan ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa tekrar Anadolu'yu denetlemeye başladı. Bir yandan da Heyet-i Temsiliye'nin sürekli olarak çalışabileceği bir kent merkezi arıyordu. Bu arada Hacıbektaş Türbesini ziyaret edip (23 Aralık 1919) oradaki halkı kendisine kazandırması da son derece önemlidir. Paşa birkaç gün sonra, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. Ankaralılar O'na tahmin edemeyeceği kadar görkemli bir karşılama töreni düzenlemişlerdi. Halkın bu candan coşkusu Paşa'yı çok duygulandırdı. Ankara, stratejik açıdan çok elverişli yerdedi. İstanbul'dan gelen demiryolu Ankara'da sona eriyordu. Bu bakımdan ulaşım olanakları o dönem için oldukça iyi idi. Ayrıca Batı cephesine yakın olduğu gibi, diğer çarpışma alanlarına da eşit uzaklıkta sayılırdı. Bütün bunları düşünen Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık'ta Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak yayınladığı bir bildiriye Meclis-i Mebusan için yapılacak görüşmelerin Ankara'da olması kararının verildiğini duyurdu. Bundan sonra Ankara artık Ulusal Kurtuluş Savaşımızın merkezi durumuna gelecek, simgeleşecektir.

Aynı gün İstanbul Hükümeti bir karar verdi. Bu karara göre "askerlikten çıkartılan, rütbeleri, nişanları ve madalyaları geri alınan Mustafa Kemal Paşanın uğradığı haksızlık düzeltiliyordu. Bu karar ile Paşanın askerlikten çıkartılmadığı, kendisinin

istifa ettiği bildiriliyor, bu bakımdan kendisinin aslında saklı kalması gereken haklarının şimdi geri verildiği" vurgulanıyordu.

İstanbul Hükümeti'nin bu kararını nasıl yorumlarsınız?

Hükümet bu kararı ile Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919'dan itibaren ne kadar haklı bir davayı savunduğunu da kabul ediyor, önceki Damat Ferit kabinesinin yaptığını hukuka aykırı bulup, yapılan haksızlığı düzeltiyordu. Şimdilik iki taraf arasında bir çeşit bahar başlamış sayılabilirdi; ama uzun sürmeyecek ve yakında fırtınaya dönüşecek bir bahardı bu.

Askerî Gelişmeler

6. Ünite'de "Kuvayı Milliye" bahsini bir kez daha okuyup, Sivas Kongresi arifesinde ve sonrasında Yunan ve Fransız işgallerinin yayılma alanlarını ve direnme girişimlerini anımsayınız.

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiği zaman, işgal eylemleri hızla geliyordu. Yunanlıların Ege'de, Fransızların Güneydoğu Anadolu'daki istilâ niyetli ilerlemeleri yanında, ufak bazı askerî gösterilerle, Anadolu'nun her yerine Anlaşma Devletlerinin dilerlerse hâkim olabilecekleri kanıtlanmaya çalışılıyordu. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri, Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiği zaman kentin durumudur. Ankara daha 1919 Mart ayı içinde iki bölük İngiliz askeri tarafından işgal edilmişti. Bir süre sonra ufak bir Fransız müfrezesi de Ankara'ya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa Ankara'da görkemli bir törenle karşılanırken, kentteki İngiliz komutanı olayları izliyordu. Bu arada Ankara-Eskişehir demiryolu da İngilizlerin denetimi altına girmişti. Kısaca söylemek gerekirse düşman, her yerde varlığını duyurmaya çalışıyordu.

Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'ya taşındıktan bir süre sonra, bu sembolik işgal görünüşte sona erdi. Ancak, o zamanların minik Ankara kentinde özellikle İngiliz ajanları arada bir gözüküyorlardı.

Sivas Kongresi kararları uygulanmaya çalışıldığı sıralarda, İngiliz Generali Milne'ye bir görev verildi. Sözüm ona bazı Egeli yurtseverlerin de isteği üzerine, Yunanlıların belli bir çizgide durmaları, Kuvayı Milliye etkinliklerinin de sona ermesine yol açacaktı. İşte General Milne bu çizgiyi saptayacaktı. Bu general Ayvalık-Akmaz-Gölmarmara-Aydın-Selçuk çizgisini saptamıştı. Yunanlılar bu çizgide dururlarsa işler durulacaktı.

Bir harita üzerinde bu çizgiyi saptayınız.

"Milne Hattı" denilmekle ünlü bu "sınır" kasım ayı başında İstanbul Hükümetine bildirildi ise de yurtsever Ali Rıza Paşa kabinesi bu öneriyi kabul etmedi. Yunanlılar da bu çizgiyi kabullenmediler. Onlara göre bu kadar "ufak" bir bölge ile yetinmek mümkün değildi. Gerçi Milne çizgisi üzerinde bazı ufak pazarlıklar yapıldı ise de yöredeki Kuvayı Milliye birlikleri böyle bir bölünmeyi hiç benimsemediler. Milne çizgisi İngilizlerin ısrarı sonucu 1920 yılı yazına kadar Yunanlılarca tutulmuştur; ama o tarihten sonra bu geçici ve yapay sınır bozulup gitmiştir.

MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI

Beşinci ünite'de "!" işaretli bir açıklamada Meclis-i Mebusan'ın niteliği hakkında kısa bilgi verilmişti. O bilgileri anımsayabilecek misiniz?

Meclis-i Mebusan'ın Niteliği

"Parlamento" halk temsilcilerinin bir araya gelip çalıştığı kurulun Anayasa Hukukundaki adıdır. Gerçek demokrasilerde halkın parlamentoda temsil edilmesine büyük özen gösterilir. Çünkü günümüz demokrasilerinde esas, egemenlik denilen devlet gücüne ulusun tam olarak sahip bulunmasıdır. Her türlü devlet gücünün

kaynağı doğrudan doğruya halktır. Ancak halk bütünüyle kendini yönetemez; fiziksel olarak bu olanaksızdır. Bundan dolayı modern demokrasiler aşağı yukarı 200 yılı aşkın süredir "ulusun temsili" esasına dayanır. Ulus kendi içinden dilediği kişileri sadece belli bir süre için temsilcileri olarak seçer. İşte bu temsilciler "parlamento"yu oluştururlar ve egemenlik hakkını ulus adına kullanırlar; yasaları koyarlar, değiştirirler veya kaldırırılar. Bu yasaları uygulayan hükümeti denetlerler ve gerekirse düşürürler. Zamanı gelince de seçimlere gidilir ve parlamento yenilenir.

Bütün devlet gücünün ulusta olduğu sistemlerde parlamentodaki temsilciler de aynı derecede güçlüdürler; zira onlar ulusun seçtiği kişilerdir.

Ancak, bu mekanizma söylenildiği kadar basit bir biçimde işlemez. Parlatonun da denetimi gereklidir. Parlatonların yetkileri, gene ulusu temsil eden başka bazı organlarla sınırlandırılabilir. Bütün bu önemli bahislere özellikle önümüzdeki yıl ilgili ünitelerde değinilecektir.

Demokrasi uluslara kolay yerleşen bir rejim değildir. Binlerce yıl insanların alıştığı devlet biçimi "monarşi" idi; yani devlet gücünün bir aile içinden çıkacak kişiye ait olması.. Modern demokrasi anlayışı, yukarıdaki satırlarda da belirtildiği gibi, nihayet 200 yıl kadar önce bazı uluslara yerleşmeye başladı. Giderek bu yönetim biçimi, monarşi ile yönetilen pek çok ulusa örnek oldu. Monarşilerin başlarında bulunan hükümdarlar, Fransa'da olduğu gibi tahtlarını ve canlarını yitirmemek için, egemenlik yetkilerini halkla paylaşmaya başladılar. Böylece hükümdarların ve ulusun yetkilerini saptayan anayasalarla ortak bir yönetim belirdi. Bazı devletlerde ise hükümdarlar belli bir halk isteği olmamasına, rağmen özellikle aydın grupların etkisi altında bazı yetkilerini kullanırken biraz daha ölçülü olmak gerektiğini duydular; egemenlik haklarından hiçbir özveride bulunmadılar; ama bazı hakların kendi adlarına, gene kendi isteklerine göre oluşturulmuş kurullarca kullanılması yoluna gittiler. İşte 1876 Yılında Osmanlı Devleti'nde de böyle bir gelişme oldu. Padişah II. Abdülhamit ilân ettiği anayasa ile yasama işlerinde halkın seçtiği temsilcilerin de düşüncelerinin alınmasını istedi. Bu temsilciler -daha önce ikinci ünite de gördüğümüz gibi- Meclis-i Mebusan'ı oluşturdular. Ama padişah kendisinin seçtiği temsilcilerden oluşan ikinci bir meclis daha oluşturdu. Buna da Meclis-i Ayan denildi. Her iki meclis de yalnız danışma yetkisine sahipti. Buna rağmen yaşam süreleri çok kısa oldu.

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilânı ile parlamento yeniden kuruldu. 1909 Anayasa değişiklikleri ile -gene padişahın isteği ile!- Meclis-i Mebusan'ın yetkileri biraz artırıldı. Ama egemenlik kayıtsız şartsız Osmanlı Ailesi adına padişahta olduğu için, halkın seçtiği Meclis-i Mebusan'ın yetkilerini kısmak, genişletmek onun kesin hakkıydı. Bu nedenle Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı hiçbir zaman doğrudan doğruya ulusun sahip olduğu bir egemenlik anlayışını yansıtmamıştır. Egemenlik padişahta idi. Meclis-i Mebusan, padişahın verdiği anayasaya göre kurulup çalışıyordu. O, ulusun değil, padişahın meclisi idi. Ulus temsilcileri padişahın istekleri doğrultusunda kendilerini seçen halkın ihtiyaçlarını giderecek çalışmalar yapıyorlardı. Gene daha önce de gördüğümüz gibi, padişahlar diledikleri anayasa değişiklikleri ile bu Meclis'in toplanma ve dağılma zamanlarını da kendi siyasetleri doğrultusunda saptarlardı.

Ulus egemenliği düşüncesini gerçekleştirmeyi kendisine en kutsal ülkü edinen Mustafa Kemal Paşa için Meclis-i Mebusan'ın hiçbir hukuksal ve toplumsal değeri yoktu. Ama yüzlerce yıllık alışkanlıkların da bir anda giderilmesi mümkün değildi. Türk demokrasisi çocuk denilecek yaşta idi. Bu bakımdan parlamentosu da gelişmemişti. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşını fırsat bildi. Padişahın temsil ettiği devlet biçiminin iflâs ettiğini o günlerin Türk yurdunda olanlar en açık bir biçimde kanıtliyordu. Kurtuluşu ulus kendisi sağlamalı, bunun için de devletini kurmalıydı. Önceki ünitelerimizde bu amaca ulaşmak için Mustafa Kemal Paşanın neler yaptığını gördük. Sivas Kongresini bir kurucu meclis olarak kullanmak mümkün olamadı. Oradaki temsilciler, kurtuluş çaresini "padişahın meclisinde" bulmuşlardı. O günlerin koşulları altında haksız da sayılmazlardı. Çünkü, padişah seçimlerin yapılmasını buyurup Meclis-i Mebusan oluştuktan sonra oraya gelenler

elbette, ulusun temsilcileri olacaklardı. Ama unutulmasın ki, bu temsilcilik sıfatlarını padişah izniyle kazanmışlardı. Olsun! Gene de halkın seçtiği bir meclis toplanacaktı ve kurtuluş için alınması gerekli önlemleri düşünecek ve kararlaştıracaktı. Bu iyi niyetli yurtseverler Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını ve bu doğrultuda çalışmasını isterlerken bir noktayı daha gözden uzak tutuyorlardı: Meclis'ten padişahın istemediği doğrultuda bir karar çıkarsa ne olacaktı? Anlaşma Devletlerinin etkisi ve denetimi altındaki padişah bir anayasa değişikliği ile bu kararları geçersiz sayabilirdi. O zaman ne yapılacaktı?

Böyle olasılıklar üzerinde Mustafa Kemal Paşanın en yakın arkadaşları bile düşünmek istemiyorlardı. Onlara göre, Meclis-i Mebusan en doğru kararları alacak ve padişah da bu kararları ulusun isteği olarak onaylayacaktı. Ne kadar yanıldıklarını iş işten geçince anladılar. Ama bu fırsatı değerlendirip, ulusal egemenlik yolunu kesin olarak açan, gene Mustafa Kemal Paşa oldu.

Meclis-i Mebusan'ın Açılış Hazırlıkları

Yukarıda da belirtildiği gibi, madem ki Sivas'taki ulus temsilcileri Meclis-i Mebusan'ın açılmasına karar vermişlerdi, bunun amaca en uygun ve en iyi biçimde gerçekleşmesini de sağlamak gerekti. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye Meclis-i Mebusan'ın açılış hazırlıklarında iki nokta üzerinde özellikle duruyordu:

- i. Meclis-i Mebusan nerede toplanmalı?
- ii. Meclis-i Mebusan'da ne gibi kararlar alınmalı?..

Birinci konu üzerinde Amasya'da, İstanbul Hükümeti temsilcisi ile anlaşılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, işgal devletlerinin denetimi altındaki İstanbul'da bu Meclis'in toplanmasının çok sakıncalı olduğunu, böyle bir kargaşa ortamı içindeki kentte ulusal kararlar almanın zorluğunu, hattâ olanaksız bulunduğunu Salih Paşaya anlatmış ve düşüncesini kabul ettirmişti. Ama Salih Paşa İstanbul'da bu kararı hükümetine onaylattıramadı. Padişah ile ileri gelen devlet adamları "padişahın" meclisi başka bir yerde toplanırsa her ikisi arasında bir kopukluk belireceğini ileri sürüyorlardı.

Bu gerekçe dışında asıl geçerli olabilecek sebep ne olabilirdi acaba?

İstanbul dışında toplanan bir Meclis-i Mebusan, padişahın etkisinden çıkabilirdi. İstanbul dışındaki toplantı yeri, mutlaka Heyet-i Temsiliye'nin isteğine göre seçilecekti. Böylece Meclis-i Mebusan'dan padişahın değil, Heyet-i Temsiliye'nin istediği kararlar çıkabilecekti. Bu nedenle sorun tekrar ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelmeden önce Sivas'ta komutanlarla yaptığı son toplantıda bu konu üzerinde gene görüşüldü. Nihayet görüldü ki Mustafa Kemal Paşanın en yakın arkadaşlarının bazıları, örneğin Rauf Bey bile, Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istemektedir. Padişahsız bir meclis demek ki düşünülüyordu. Padişahın Anadolu'ya geçmesi veya geçebilmesi söz konusu edilemeyeceğine göre, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına karar verildi. Mustafa Kemal Paşanın itirazları hiçbir yarar sağlamadı. Paşa sonuçta haklı çıkacağından ve bu sayede amacına daha rahat ulaşabileceğinden herhalde çok emindi ki, bu tartışmayı noktalamıştı. İşte o günlerde padişah iradesiyle seçimler yapılmaya başlanmıştı. Bazı partiler seçimleri boykot ettiler. Buna karşılık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hemen her yerden ya kendi üyelerini veya kendine yakın olanları aday göstermişti. Demek ki bu Cemiyet artık üstü örtülü bir siyasal parti sayılabilirdi. Sadece adı cemiyetti. Ama gösterdiği adayların seçime katıldığı siyasal bir cemiyet, tam hukuksal ifadesiyle, bir siyasal parti durumuna erişmişti... Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayları pek çok yerde seçimleri kazanıyordu. Böylece Derneğin siyasal açıdan ne kadar güçlü olduğu görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'dan milletvekili seçilmişti.

Heyet-i Temsiliye'nin üzerinde durduğu ikinci önemli konu ise, Mecliste hangi sorunların görüşülüp ne yönde kararlar alınacağı idi. Mustafa Kemal Paşa en çok bu konu üzerinde zihnini yoruyordu. Milletvekili seçilmesine rağmen İstanbul'a

gidemezdi. Hükümet O'na hiç ilişmese bile, İngilizlerin kara listesindeydi. Mutlaka tutuklanıp, en hafif işlem olarak Malta Adası'na sürülürdü.

Seçilip İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan milletvekillerinin Ankara'ya uğramaları Heyet-i Temsiliye tarafından istenmişti. Özellikle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayı olup da seçimi kazanan veya ulusal davaya kendini yakın duyan milletvekilleri Ankara'ya uğruyor ve Heyet-i Temsiliye Başkanı ve üyeleri ile görüşüyorlardı. Bütün bu temaslar sonucunda şöyle bir karara varılmıştı: Meclis-i Mebusan'da bir "Müdafaa-i Hukuk Grubu" oluşturulacaktı. Böylece bu Dernek artık tam anlamıyla siyasal bir parti gibi çalışmaya başlayacaktı. Meclis Başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilecekti.

Böyle bir kararın uygulanması ne anlama gelirdi? Düşününüz!

Bu kararın Meclis-i Mebusan'da uygulanması ile, Anadolu'da doğan ulusal hareketin padişah iradesiyle toplanan parlamentoda egemen olduğu bir gerçek halinde herkese anlatılmış olacaktı. Kazanılan bu siyasal güç ile Müdafaa-i Hukuk Grubunun yurdu kurtarmak için dilediği yönde kararlar alması kolaylaşacaktı.

Anlaşma Devletlerinin seçimlerin yapılmasına ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına engel olmadıkları gözlenmiştir. Bunun sebebi şu olabilir: Anlaşma Devletleri savaştan bunalan ulus temsilcilerinin ne pahasına olursa olsun barış yönünde oy kullanacaklarını ve padişahın istediği doğrultudan ayrılmayacaklarını düşünüyorlardı. Böylece barış kurulacak ve Anadolu hareketi de kendiliğinden sönmüş gidecekti.

Meclis-i Mebusan'ın Açılması ve Çalışmaları

Hazırlıklar tamamlanınca 12 Ocak 1920 günü son Osmanlı Parlamentosu toplandı. Bu gerçekten önemli bir olaydı. İstanbul'daki Türkler büyük bir coşku içindeydiler. Ertesi gün İstanbul'da 150 bin kişinin katıldığı büyük bir miting yapıldı. Anadolu'nun da hemen her yerinde, toplantı haberinin gelmesi üzerine olumlu gösteriler düzenlendi. Halk bu Meclis'ten gerçekten adil ve kalıcı bir barışın yapılabilmesi için önemli kararların çıkacağı umudunu besliyordu.

Ama ne yazık ki halktaki bu olumlu tepkiler Meclis üyelerinin çoğunluğuna yansımamıştı. Milletvekilleri kuşku, kaygı ve hattâ korku içindeydiler.

Acaba neden?

Milletvekilleri, yüzlerce yıl bağlı olunan padişah iradesini çiğnememek, Anlaşma Devletlerini ürkütmemek için kendilerince "dengeli" bir tutum izlemek istiyorlardı. Aksi takdirde Meclis dağıtılır ve kendi başlarına da tahmin edemeyecekleri kadar büyük felâketler gelebilirdi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gösterdiği adaylar arasından milletvekili seçilenlerin bir bölümü yürekli ve ataktı. Bunlar Ankara'da verilen kararların uygulanmasını istiyor, ama çoğunluk bu konuda uyuşuk davranmayı yeğliyordu. Nitekim Meclis 28 Ocak tarihine kadar başkanını seçemedi ve istenilen "Müdafaa-i Hukuk Grubu" da kurulamadı. Demek ki Mustafa Kemal Paşa adı ve başkanı olduğu Dernek İstanbul'daki pek çok siyasal çevrede bir ürküntü yaratıyordu.

28 Ocak günü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensubu milletvekillerinin yoğun baskısı üzerine Meclis-i Mebusan gizli bir toplantı yaptı. Bu toplantıda ünlü "Misak-ı Millî" kabul edildi. Fakat, biraz aşağıda da görüleceği üzere, bu Meclis kararı kısa bir süre sonra, onu oylayanların da çoğunda bir ürküntü yarattı. Siyasal ortam hemen karardı. Artık Anadolu'nun izinden gitmek ilkesi bir yana bırakılmıştır. Nitekim, Misak-ı Millî'nin kabulünden birkaç gün sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine "Felah-ı Vatan" [Vatanın Kurtuluşu] adında bir grup oluşturuldu. Meclis başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa yerine bir başkası (Reşat Hikmet Bey) seçildi.

Anlaşıyor ki Meclis-i Mebusan, esasları Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan Misak-ı Millî'yi kabul ettikten sonra Anadolu direnişini anımsatabilecek

tehlikeli adları unutmak eğilimine girmiştir. İleride Mustafa Kemal Paşanın da ünlü Nutkunda belirteceği gibi "bazı çevrelere hoş görünmek" arzusu Meclis'e egemen olmuş görünüyor. Mustafa Kemal Paşa Nutkunda bu davranış içinde giren milletvekillerine alışılmamış derecede sert suçlamalarda bulunur; onlara "korkak, hain" gibi sıfatlar yakıştırır. Çünkü onlar sözlerinde durmamışlardı. Zaten, bütün bu çabalara rağmen, Meclis-i Mebusan hakkında gerekli kararı İngilizler vermişlerdi bile. Bu yakışıksız ihtiyat içine girmenin hiç de gerekli olmadığı böylece anlaşılmış oldu.

MISAK-I MİLLÎ

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının yaptığı tek önemli iş olan ve Ulusal Kurtuluş Savaşımızın hedefinin saptanması anlamına gelen Misak-ı Millî üzerinde biraz ayrıntılı olarak durmak gerekecektir:

Misak-ı Millî'nin Hazırlanışı ve İlânı

Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında kabul ettiği ve "ulusal ant" anlamına gelen "Misak-ı Millî" Amasya Tâmininden beri yapılan hazırlıkların, oluşan bilincin son Osmanlı Parlamentosu tarafından da benimsenmesidir.

Misak-ı Millî daha Erzurum Kongresi sıralarında hazırlanmaya başlanmıştı. Ankara'ya geldikten sonra andın metni Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınmış ve Meclis-i Mebusan'a katılmak üzere kendisiyle görüşen milletvekillerine verilmiştir. Milletvekillerine, yapılması düşünülen barış antlaşmasının ancak bu esasları içermesi durumunda ulusça kabul edilebileceğinin telkini de yapılmıştır. Meclis-i Mebusan'a katılan Kuvayı Milliyeci bütün milletvekilleri bu metnin bir ant biçiminde kabul ve ilânı için büyük çaba harcamışlardır. Sonunda bu istek gerçekleşti.

Misak-ı Millî'yi ilkokul sıralarından beri öğreniyorsunuz. İçeriğini anımsayabilecek misiniz?

Misak-ı Millî'nin içeriği özetle şöyledir:

"Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı üyeleri barışa kavuşmak için şu koşulları ileri sürerler: Birinci Dünya Savaşının bitişinde imzalanan Ateşkes Anlaşmasının çizdiği sınırlar içinde her bakımdan birlik oluşturan yurttaşların oturdukları yerler, hiçbir biçimde yurttan kopartılamaz. Osmanlı Saltanatının ve Halifeliğin merkezi İstanbul'un güvenliği sağlanması koşulu ile Boğazlar açılabilir. Daha önce bizden ayrılan Batı Trakya'da, Ateşkes sınırları dışında tutulmak istenen Kars, Ardahan ve Batum'da halk oyuna başvurulması gerektir. Osmanlı Devleti'ndeki Arapların çoğunlukta olduğu yerlerde de halkoylamasına başvurulabilir...Bağımsızlığımızı sınırlandıracak siyasal, ekonomik hiçbir anlaşma kabul edilemez. Bu koşullar tartışmasız benimsenmelidir. Aksi takdirde barış yapılması olanaksızdır".

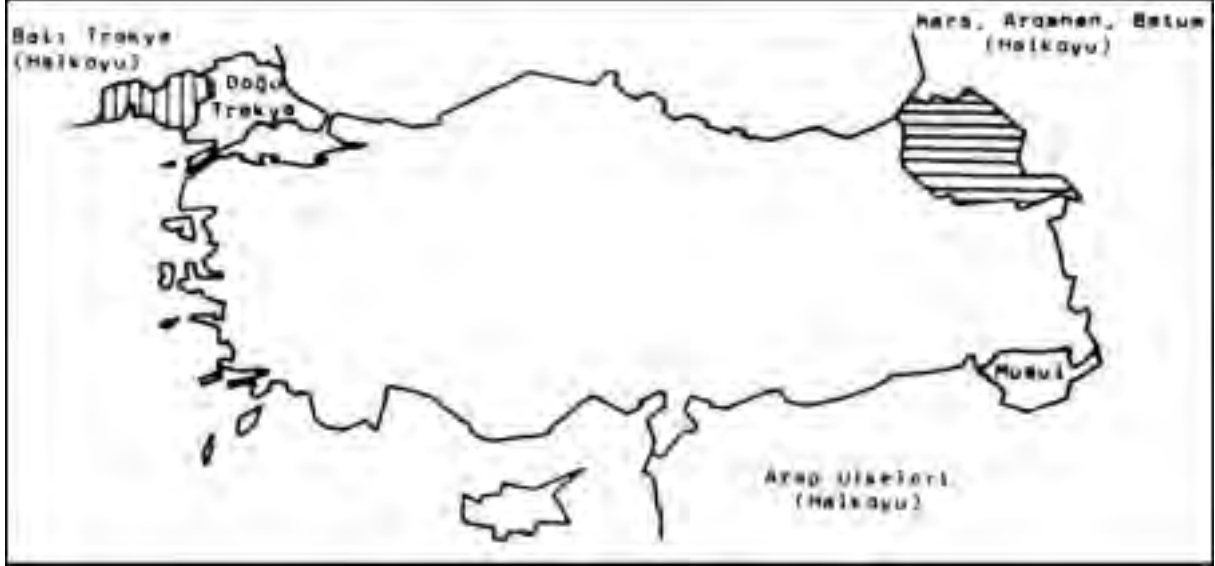
Bu metni iyice inceleyip, Anlaşma Devletlerinin istekleri ile karşılaştırınız.

Misak-ı Millî'nin Niteliği

Hukuk açısından bakıldığı zaman Misak-ı Millî'nin bir parlamento kararı olduğunu görürüz. Osmanlı Anayasası açısından bu kararın padişah tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi gereklidir. Ancak padişah bu kararı onaylamamıştır.

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı acaba neden böyle bir karar verme gereği duydu? Sebebini şöylece açıklamak mümkündür: Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından beri on beş ay geçmiş; ama bir türlü barış antlaşması hazırlanamamış, devlet barış ortamı içine girememişti. Barış hazırlıkları için gerekli öneriler Anlaşma Devletlerince kabul edilebilir, akılcı ölçüler içinde sunulmuyordu. Ayrıca Ateşkes Anlaşmasının çok ters bir yorumuyla Türk'ün öz yurdu işgal

edilmeye başlanmıştı. Osmanlı h k metleri de bir türlü gercek barış ortamını kurabilecek hazırlıkların içine girememişti. İşte, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra padişah tarafından dağıtıldığını söylediğimiz Meclis-i Mebusan (21 Aralık 1918), uzun bir süre geçtikten sonra yeniden oluşmuş, toplanmış ve barışın hangi esaslar üzerinden yapılması gerektiğini bir karara bağlamıştır. Bu karara inancını simgelemek için de ona bir ulusal ant biçimi vermiştir; yani ulus adına, ulus temsilcilerinin uymak zorunda buldukları bir ant içilmiştir. Bu kararın en kısa ifadesi şu cümle ile belirtilebilir: Türklerin anavatanı parçalanamaz.

Harita: Misak-ı Millî'ye Göre Sınırlar.

Bu karar, yukarıda da belirtildiği gibi, Ateşkes Anlaşmasından sonra işgallere karşı gösterilen direnmeleri bir çatı altında toplayan Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının inkâr edilmez etkisi altında alınmıştır. Misak-ı Millî metnini doğrudan doğruya kendisinin hazırladığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bu girişimi ile kongrelerde beliren ulusal istekleri Osmanlı Parlamentosuna yansıtımtır. Misak-ı Millî'yi bu bakımdan Anadolu hareketinin Sivas Kongresinden sonra ve ondan daha büyük ilk siyasal zaferi olarak nitelemek yerindedir.

Bu değerlendirmeleri yaparken bir önemli noktayı da gözden uzak tutmamak gerektir: Osmanlı Parlamentosu Anadolu hareketini benimsediğini ne bu kararında ne de başka kararlarında belirtebilmiştir. Böyle bir belirlemede zaten bulunmazdı.

Acaba neden? Bu soruyu yanıtarken Osmanlı Parlamentosunun anlatılan niteliklerini göz önünde tutunuz.

Osmanlı Devleti'nde egemenlik hakkının padişahta bulunduğunu ve parlamentonun onun altında yer aldığını biliyorsunuz. Bundan dolayı Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın aldığı karar yeni bir hareketin öncülüğü için bir vesile olamaz. Amaç, Osmanlı Devleti'nin ve onun başında bulunan padişah-halifenin kurtarılmasıdır. Bununla birlikte, Misak-ı Millî metni dikkatle incelenirse, içeriğinde Anadolu hareketinin temellerinden olan "kesin bağımsızlık" ilkesinin yer aldığını görürsünüz: Anlaşma Devletlerinin isteklerinin reddi, egemenliği sınırlayıcı hiçbir hükmü tanımamak gibi.

Diğer yandan, 17 şubat 1920'de Misak-ı Millî'yi Anadolu'nun istediği biçimde bir ulusal ant olarak her yana duyuran [bu kararın bütün yabancı devletlerin parlamentolarına bildirilmesi de kabul edildi] Meclis-i Mebusan'da, bunu uygulayacak bir g  de yoktu. Zaten böyle bir kararı aldıktan sonra çalışabilmesi de mümkün değildi.

Misak-ı Milli'nin Sonuçları

Siyasal Bunalım

Daha Misak-ı Milli ilân edilmeden Meclis-i Mebusan'da önemli çalkantıların bulunduğunu biliyorsunuz. Milletvekillerinin bir bölümü Heyet-i Temsiliye'ye bağlı idi. Başkanları Mustafa Kemal Paşanın istediği doğrultuda çalışıyorlardı. Ama bütün bu çalışmalarının sonunda sadece Misak-ı Milli'yi kabul ettirebilmişler, Mustafa Kemal Paşa'nın diğer isteklerini yerine getirememişlerdi. Zira karşılarında oldukça güçlü başka gruplar vardı. Giderek bu gruplar ile hükümet arasında bir yakınlaşma başladı. Misak-ı Milli'nin nasıl sindirilebileceği konusunda bu gruplar hükümet ile birlikte davranıp uygulamayı durdurmak peşinde idiler. Bu siyasetin etkisiyle Ali Rıza Paşa, Kuvayı Milliye etkinliklerinin bir süre "tatil" edilmesini istemeye zorlandı. Güya Misak-ı Milli böylece barış yolunu açacaktı. Bu konuda en büyük baskının İngilizlerden geldiği kuşkusuzdur. Yurtsever Ali Rıza Paşa, neredeyse Misak-ı Milli'nin reddedilmesi demek olan bu baskılara dayanamadı ve 3 Martta görevinden ayrıldı. Beş gün sonra, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Salih Paşa Hükümet başkanlığına atandı. Fakat Salih Paşa da aynı baskılar altındaydı. Misak-ı Milli'den iyice kuşkulanan Anlaşma Devletleri hükümeti Kuvayı Milliye'ye karşı harekete geçmeye zorluyorlardı. Salih Paşa bu baskılara göğüs germeye çalışırken, Anlaşma Devletleri "barışı" sağlama ortamını zorlayıcı önlemlerle kendileri kurmak istedi. İstanbul resmen işgal edilirse, artık Osmanlı Hükümeti de Anlaşma Devletlerinin neredeyse yasal olarak buyruğuna girecekti. 15 Mart günü 150 kadar aydın Kuvayı Milliyeci tutuklandı. Bunların büyük bir bölümü derhal Malta Adasına sürgün edildi.

İstanbul'un İşgali

Anlaşma Devletleri temsilcileri ertesi sabah Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek o gün İstanbul'un resmen işgal edileceğini duyurdular. İşgal için gösterilen gerekçe Kuvayı Milliye etkinliklerinin onlara iyice zarar verecek boyutlara ulaşması ve İstanbul Hükümeti'nin bu gidişi önleyememesi idi. İşgal, verilen notadan sonra hemen başladı. Bütün resmî dairelere el konuldu. Suçsuz ve habersiz bazı askerler şehit edildi. Meclis-i Mebusan basıldı. Kuvayı Milliyeci olarak tanınanlar tutuklandı. Kent bütünüyle Anlaşma Devletlerinin yönetim ve denetimine geçti.

Aslında daha 13 Kasım 1918 günü İstanbul'un işgaline başlanmış sayılırdı. O gün büyük bir Anlaşma Devletleri donanması İstanbul önünde demirlemiş ve sembolik nitelikte de olsa karaya ufak bazı birlikler çıkartılmıştı. O gün Anlaşma Devletleri kentte bir karargâh kurmuşlar ve yönetimi dolaylı olarak denetim altına almışlardı. Her yanda İngiliz, Fransız, İtalyan subayları ve askerleri görülüyordu. Hattâ arada bir Yunan üniformasını taşıyanlar da İstanbul sokaklarında dolaşıyorlardı. Ama bu güya "resmen" işgal değildi. 16 Mart 1920'de yapılan, daha önceki durumun devletler hukuku açısından geçerli bir işgal durumuna getirilmesi denemesinden ibarettir. Anlaşma Devletleri Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7. maddesi hükmüne dayanarak kenti işgal ettiklerini bildirmişlerdi. Bu durumda kente daha fazla asker çıkarmak ve bütün resmî daireleri denetim altına almak gerekecekti.

Fakat, İmparatorluk Başkentinin bu biçimde resmen işgali, büyük tepkiler uyandırmakta gecikmedi. 18 Martta toplanan Meclis-i Mebusan, bu koşullar altında çalışmanın mümkün olmadığına karar vererek toplantılarını durdurdu. O günkü oturum, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın son toplantısı olmuştur. 11 Nisan günü de padişah, Kanun-i Esasi'deki yetkisini kullanarak Meclis-i Mebusan'ı dağıttı. Bu Meclis artık toplanamayacaktır.

16 Mart günü İstanbul işgal edilirken Meclis-i Mebusan temsilcileri Rauf Bey'in Başkanlığında padişahı ziyaret ettiler. Padişah, kendisine sadece zorluk çıkaran bu Meclis'in artık çalışamayacağını anlamış ve sevinmiştir. Bu da, sizlere bu ünitenin başında anlatılanların ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Meclis-i Mebusan evet, ulusu temsil etmektedir; ama padişahın izniyle. Ulus, padişah istediği için Meclis-i Mebusan üyelerini seçmektedir ve o üyelerin iradesi padişahın iradesi

yanında tamamen geçersizdir. İşte o günkü toplantıda bütün kaynakların naklettiği şu "eşsiz" cümleyi söyleyen Vahdettin, en umutsuz durumda bile ulusun kendini kurtarmaktan âciz olduğunu, tek kurtarıcının "kendisi" olduğunu belirterek, ulus iradesini hiç tanımadığını göstermiştir: **"Bir millet var, koyun sürüsü. Ona bir çoban lâzım. O da benim"** [Bu kitabın yazılma ölçülerine göre kaynak göstermek, ancak son derece gerekli olursa mümkündür. Zira anlatılanların hepsi bütün kaynaklarda vardır. Ama Devletin yıkılışı sırasında bile, bir padişahın kendi milletini nasıl gördüğünü gösteren bu sözlerin kaynağını da gösterip, bu ifadeye inanmak istemeyecek Vahdettin hayranlarına yanıt vermek gerektir. Bu nedenle her ikisi de Türk Tarih Kurumu Yayını olan şu yapıtlarda gösterilen kaynaklara bakılması tavsiye edilir": Zeki SARIHAN, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, Ankara 1994, s 429, paragraf 5; Utkan KOCATÜRK, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Ankara 1983, S 142]

Şimdi sanırsınız ki "egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" ilkesinin yüceliğini ve Türkiye'de ne kadar zor gerçekleştirilebileceğini kavradınız. Bu ilkeyi ancak üstün nitelikli bir önder ve ona inanmış bir kadro yerleştirebilirdi...

Istanbul'un İşgalinin Sonuçları

Istanbul'un işgali ve ardından Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması Türk kamuoyu üzerinde yeni bir çok etkisi yaptı. İstanbul'da ve oradaki yönetimde gerçekten bir umut kalmadığı anlaşıldı. Pek çok yerde mitingler, coşkulu gösteriler düzenlendi. Artık bir önemli gerçek de bu acılı günlerde tartışmasız biçimde kendini belli ediyordu: Mustafa Kemal Paşa'nın ne kadar haklı olduğunun anlaşılması. O güne kadar O'nun tuttuğu yolu beğenmeyenler, siyasetini eleştirenler, eğer düşman tarafından satın alınmış veya çıkarlarını onlara bağlamış kişiler arasında değillerse, şimdi Ankara'da tek umut ışığının Mustafa Kemal ve çevresinden kaynaklandığını anlamışlardı. Bu tür kişiler arasında içtenlikle manda altına girmeyi veya Anlaşma Devletlerine çeşitli ödümler vererek kurtulmayı isteyenler ne kadar yanıldıklarını kavıyorlardı. Şimdi tek umut kaynağı olan Ankara'ya İstanbul'dan büyük bir göç başlayacaktır; ama bu bildiğimiz cinsten bir göç hareketi değildir. Umutları kalmamış askerler, yazarlar, öğretim üyeleri ve diğer aydın düşünüşlü yurttaşlar, işgal güçlerinin denetiminden zorlukla sıyrılarak Anadolu'ya akıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul işgal edilir edilmez 19 Martta bir genelge yayınladı. O, haklı çıktığını görünce artık düşüncelerini gerçekleştirirmede bir engelin kalmadığını anlamıştı. Bu genelgesiyle Mustafa Kemal Paşa dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın artık tekrar toplanması olanağı kalmadığını, bu nedenle yeni bir parlamento kurulması gerektiğini, bunun Ankara'da toplanmasının en uygun yol olduğunu her yana duyurdu. Yeniden seçimlere gidilecekti. Yeni seçilen milletvekilleriyle, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın özgürlüklerini kurtarabilmiş üyeleri bu yeni parlamentoya katılabileceklerdi.

Tarihimizde yeni bir dönemin açıldığı kuşkusuzdu.

Amasya Tâliminden Mustafa Kemal Paşanın 19 Mart 1920 tarihli bildirisine kadar kurtuluş mücadelesinin geçindiği evreleri açıklayarak anlatınız.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞ HAZIRLIKLARI

Mustafa Kemal Paşanın Gerçekleştirmek İsteddiği Düşünceleri

Istanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması Mustafa Kemal Paşaya artık yeni bir devletin kurulmasına gidilebileceği izlenimi verdi. Hep ulus egemenliğine dayanan bir devletin kurulmasını istemiş; ama o güne kadar bunu gerçekleştirecek olanak doğmamıştı. En güvendiği arkadaşları bile İstanbul'da Sivas Kongresinden sonra kurulan hükümetin "birşeyler yapabileceğini" sanıyordu. Ama artık böyle bir umudun kalmadığı anlaşılmıştı.

Osmanlı Başkenti işgal edilmişti. Osmanlı Devleti sona ermiş sayılabılırdı (Türkiye büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırdı. O gün verilen tarihsel kararın geriye yürüyerek İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren geçerli olduğu belirtilmiştir). Bu kesin bir gerçektir. İşgal altındaki bir başkentte yaşayan devlet başkanı ve hükümeti ne yapabiliirdi ki? Şimdi yeni bir devlet kurulması için en elverişli ortam doğmuştu.

Geçen ünitemizin sonundaki sözlük bölümünde Kurucu Meclis için verilen açıklamaları okuyunuz.

Mustafa Kemal Paşa, dağıtılan Meclis-i Mebusan yerine yeni bir kurum getirmek çabasında idi. Bu kurum ancak bir "Kurucu Meclis" olabilirdi.

Yakınçağda dünyada yeni bir siyasal gelenek belirmiştir. Eğer bir devlet yeni baştan kurulacak ise, bunu sağlamak için halk temsilcilerinden oluşan bir meclis seçilir. Bu meclis yeni devletin dayanacağı esasları saptar, başka bir deyişle anayasasını yapar. Ayrıca bu anayasayı işler bir duruma getirmek için diğer kararları da alır. İşte bu organ bir "Kurucu Meclis"tir. Oadaki güç de "kuruculuk gücüdür". Bu güç, eğer meclis üyeleri halk tarafından seçilmişse ulustan gelir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında ve Fransız ihtilâli başlarken bu tür meclisler doğmuş ve daha sonra başka ülkelerde de görülmüşlerdir.

İşte Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan yerine Ankara'da toplanacak yeni meclisin bir kurucu meclis olmasını istiyordu. Bu konudaki düşüncelerini iyice geliştirmişti.

O günün koşulları ve toplumun yapısı itibarıyla Mustafa Kemal Paşanın bu düşünceleri kamuoyunda benimsenebilir miydi?

Böyle bir gelişme tasarısını kamuoyu benimseyemezdi. Kimsenin aklından Osmanlı Devleti'nin son bulunduğu düşüncesi geçmiyordu. Halife-Padişah hâlâ her kurumun ve gücün üstündeydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa Ankara'da toplanacak meclis için kullandığı "Meclis-i Müessisan"=(Kurucu Meclis) deyiminden vazgeçmek zorunda kaldı. 19 Mart 1920 tarihli ünlü genelgesinde bu deyim kullanmadı, ama "Selâhiyet-i Fevkalâdeyi Haiz Bir Meclis"=(Olağanüstü Yetkilere Sahip Bir Meclis) toplanmasının zorunlu bulunduğunu belirtti.

Bu deyim değişikliğinin bir anlam farkı var mıdır?

"Olağanüstü yetkilere sahip bir meclis" ile "kurucu meclis" arasında önemli bir fark yoktur. Zira kurucu meclisler normal parlamentoların yetkilerini aşan, çok daha üstün güçlü meclislerdir; daha sonra kurulacak parlamentoların uyacağı anayasayı yapacaklardır. Bu bakımdan kurucu meclisler olağanüstü yetkilere sahiptir. Mustafa Kemal Paşa yaptığı bu deyim değişikliği ile "Kurucu Meclis" sözünden rahatsız olanları ferahlatmıştır. Böylece "kurucu" sözcüğünün uyandırdığı dehşet havası silinmiş, toplanacak meclisin "sadece" daha fazla yetkili olacağı düşünülmüştür. Ama bu yetkilerin sınırı belli değildi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa bu Meclisi ileride tıpkı bir kurucu meclis gibi kullanacaktır. Zira olağanüstü yetkiler böyle bir işlevi yerine getirmeye uygun idi. Fakat Paşa Meclis'in bu özelliğini ona zamanla "öğretmiştir".

İstanbul'un İşgalinden Sonraki Siyasal ve Askerî Gelişmeler

Sivas Kongresine kadar giderek sertleşen Anadolu-İstanbul ilişkilerinin, bu Kongrenin başarılı bir biçimde bitmesinden sonra biraz düzeldiğini ve ılımlı bir hava içine girdiğini biliyorsunuz. Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra. Anadolu'nun yurtsever milletvekilleri istediklerini yapamaz duruma düştüler. Misak-ı Milli'nin kabulü dışında Kuvayı Milliye'yi İstanbul'a kabul ettirmek olanağını bulamadılar. Böylece hava gene sertleşmeye başladı. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin görevden ayrılıp yerine Salih Paşa Kabinesi'nin geçmesi de bu ilişkileri düzeltmedi. Zaten Salih Paşanın sadrazamlığa atanmasından bir hafta kadar sonra İstanbul işgal edilmiş ve bildiğimiz acı gelişmeler başlamıştı. Bu ağır bunalıma bir çare

bulamayan Salih Paşa da nisan ayı başında görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Padişah bunun üzerine sadrazamlık görevini tekrar Damat Ferit Paşaya verdi (5 Nisan 1920).

Belli çıkar çevreleri dışında kimsenin tutmadığı Damat Ferit'i padişah acaba neden gene işbaşına getirdi? Bu atamada herhalde Anlaşma Devletlerinin büyük baskısı olmuştur. Böylece Ankara ile İstanbul arasındaki bahar havası da tamamen sona ermiş bulunuyordu.

Damat Ferit işbaşına gelir gelmez Kuvayı Milliye'ye karşı alınabilecek en sert önlemleri peşpeşe uygulamaya soktu. Şöyle diyordu: "Kuvayı Milliye denilen kuruluş hem Anadolu'yu istilâ tehdidinde açıyor, hem de devletin başını gövdesinden ayırmaya sebep oluyor"

Bu sözdeki mantıksızlığı bulunuz!

Damat Ferit'in zihin yapısına göre, Kuvayı Milliye Anadolu'yu istilâ "tehdidi" altına sokuyordu. Bundan daha mantıksız ve tarihe aykırı bir görüş olamaz. Anadolu düşmanlarca istilâ edilmeye başladıktan sonra Kuvayı Milliye doğmuştur. Ayrıca istilânın "tehdidi" değil "kendisi" vardır. Anadolu adım adım istilâ edilmektedir ve bundan dolayı da Kuvayı Milliye oluşmuştur.

Bu sözler Damat Ferit'in eski siyasetini sürdürmekte kararlı olduğunu göstermektedir. Madem ki Kuvayı Milliye olmasaydı Anadolu istilâ edilmeyecekti, o halde buna karşı önlem alınmalıdır. Şimdi ilk amaç, Mustafa Kemal Paşanın kurdurmak istediği meclisin toplanmasını engellemek ve bu yolla Kuvayı Milliye'yi güçsüz bırakıp onu ortadan kaldırmaktır. Damat Ferit bu amaca ulaşabilmek için eline geçen bütün olanakları kullandı.

Daha Damat Ferit Hükümeti kurulmadan, Ali Rıza Paşa Kabinesinin son günlerinde Kuvayı Milliye'ye karşı yeniden tepkiler başlamıştı. Bu tepkiler üzerine şubat ayı ortalarında Anadolu'nun bazı yerlerinde olumsuz kıpırdanmalar görüldü. O günlerde Anzavur, tekrar güç kazanmış ve Balıkesir'in kuzeyinde yeni bir ayaklanma çıkarmıştı. Damat Ferit iktidara gelir gelmez bu caniyi hemen desteklemeye başladı. Nisan ayı başlarında bu adama generallik rütbesi ile yakıp yıktığı yerlerin mutasarrıflığı verildi. Aynı ayın ortalarında Düzce'de de büyük bir ayaklanma çıktı. Buradaki suçsuz ve temiz yurtseverleri acımasızca öldüren çeteler günden güne etkinliklerini artırırken, 18 Nisanda Hükümet, Kuvayı Milliye'ye karşı ayrı ve resmî bir örgüt kurduğunu ilân etti. "Kuvayı İnzibatiye" [Düzeni Sağlama Kuvvetleri] adı verilen bu birlikler, başlarındaki satılmış bazı Osmanlı askerleriyle İzmit ve çevresine "Padişah adına" dehşet ve vahşet salmaya başladılar.

Kuvayı İnzibatiye hareketini nasıl değerlendirirsiniz?

"Kuvayı İnzibatiye" aslında, Osmanlı Devleti'nin "devletlik" niteliğini tam anlamıyla tükettiğinin acı bir kanıtıdır. Eğer Kuvayı Milliye, egemenlik haklarına sahip bir devlete karşı ayaklanan kişilerden oluşuyorsa, "devlet" bunlar üzerine gönderebileceği düzenli ve yasal güvenlik güçlerinin bulunması gerekir. Bu yolla ayaklanma bastırılır. Ama Osmanlı Hükümeti "âsi" ilân ettiği Kuvayı Milliye'yi bastırarak güce sahip değildi. Bir siyasal kuruluş, devlet olma savında ise mutlaka güvenlik güçlerine sahip bulunmalıdır. Osmanlı Hükümeti'nin elinde güvenlik gücü bulunmadığı için İngiliz parası ile, ipten kazıktan kurtulmuş eşkiyalara sözüm ona "düzeni sağlama birlikleri" kurduruyorlardı. O halde, eldeki mevcut ufak askerî güç de tamamen Kuvayı Milliye yanında idi. Öyle ise nasıl bir ayaklanma idi bu?..

Kuvayı İnzibatiye vahşeti sürerken, Düzce'deki hareket de günden güne genişliyordu. Bu yörelerdeki Kuvayı Milliye birlikleri bir yandan bunlarla uğraşırken, bir yandan da Ege'de Yunan ordusuna karşı mücadele veriyordu. Misak-ı Milli'nin ilânı üzerine Yunanlılar Anadolu'daki Silâhlı Kuvvetlerini iyice takviye etmeye ve çoğaltmaya başladılar. Durum büyük bir iç savaş ile birleşerek bir yabancı istilâsına doğru gelişen koyu bir bunalıma dönüşüyordu.

İşte bu sıralarda Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi'ne, kendisine çok bağlı adamlarıyla bir şef katıldı: Çerkez Ethem...Ünü kısa zamanda yayılan Çerkez Ethem

başlangıçta büyük bir özveri ve çaba ile Kuvayı Milliye'yi destekledi. Böylece ilkönce nisan ayı ortalarında Anzavur'un ayaklanmasını bastırmak ve birliklerini dağıtmak mümkün oldu. Ama TBMM (Ünitelerimizde bundan sonra "Türkiye Büyük Millet Meclisi" TBMM kısaltması ile ifade edilecektir) açılıncaya kadar diğer olayları tam olarak bastırmak olanakları da ele geçmemişti. Tam bu kritik zamanda Ermeniler de, bugünkü Doğu Sınırımızı karşılayan çizgiyi geçerek yavaş yavaş ilerlemeye başladılar.

Bu acı gelişmeler yanında Güneydoğu Anadolu'daki Kuvayı Milliye'nin Fransızlara karşı gösterdiği üstün başarılar bütün yurtseverlere umut aşılamıştır. Daha Damat Ferit Hükümeti kurulmadan önce oralardaki Kuvayı Milliye Birlikleri Fransızları 9 Şubat'ta (Şanlı) Urfa'dan, 12 Şubat'ta ise (Kahraman) Maraş'tan çıkartıp kovmuşlardı. Albay Ali Bey [Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından ünlü Kılıç Ali] komutasındaki milis birliklerinin bu başarısı her yerde coşku ile karşılandı, umutlar tazelandı. Fransızlar (Gazi) Antep'i de kuşatıldılar ise de, Kuvayı Milliye, bu girişimlerini büyük ölçüde aksatıyordu. Ayrıca daha güneydeki Fransız birliklerine karşı da başarılı mücadeleler veriliyordu. Bu düşman güçleri Tarsus'a kadar geri atılmıştı.

Bir harita üzerinde Güneydoğu Anadolu'daki Kuvayı Milliye etkinliğinin geçtiği yerleri saptayınız.

Damat Ferit, Anadolu Halkının kafasını iyice karıştırmak için başka çareler de denedi. 11 Nisanda Şeyhülislâm Dürrizade'den bir fetva aldı. Bu fetvada "Padişah ve Halife kuvvetleri dışında olan Kuvayı Milliye birliklerinin 'kâfirliği' ilân ediliyor; bunları yönlendiren Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları devlete başkaldırdıklarından öldürülmelerinin dine uygun bulunduğu" belirtiliyordu. İngiliz ve Yunan uçaklarıyla her yana dağıtılan bu fetvalar Anadolu'daki olumsuz kıpırdanmaların daha da artmasına yol açmıştır.

İşte TBMM'nin açılması arifesinde Anadolu'nun genel durumu böyle idi. Manzara iç karartıcı ve acı görüntülerle doluydu. Buna rağmen Meclis'in açılış hazırlıkları hızla ilerliyordu.

TBMM'nin Toplanması İçin Yapılan Hazırlıklar

Bu zorluklar içinde Heyet-i Temsiliye ile ona yakın kadro geceli gündüzlü çalışarak "olağanüstü yetkilere sahip meclisin" açılması için didiniyorlardı. Şöyle bir yöntem uygulanıyordu: Birkaç ay önce seçimler yapılmış ve Meclis-i Mebusan üyeleri belirlenmişti. Padişah tarafından hukuksal varlığına son verilmiş bulunmakla birlikte, Heyet-i Temsiliye, Meclis-i Mebusan üyelerinin milleti temsil niteliklerinin sürdürdüğü düşüncesinde idi. Bu düşünce bile, padişah iradesinin Heyet-i Temsiliye tarafından tanınmadığını göstermektedir. Ancak bazı milletvekilleri İngilizlerce tutuklanmıştı. Bunların dışında kalanlardan isteyenler Ankara'daki Meclis'in toplantılarına milletvekili olarak katılabileceklerdi. Boşlukların doldurulması için her livada ayrıca seçimlerin yapılması da kararlaştırıldı. O günün koşullarının elverdiği ölçüde gerçekleştirilen bu seçimlerle belirlenen yeni milletvekilleri ile Meclis-i Mebusan'dan gelen üyeler Ankara'ya yerleşmeye başlamışlardı.

Damat Ferit'in buyruklarından çıkmak istemeyen bazı yöneticilerin, buldukları yerlerde seçim yaptırmadıkları da görülmüş, ama Ankara'da 23 Nisan tarihine kadar yeterli sayıda milletvekili toplanabilmiştir.

Şimdi sıra, Meclis'in açılmasına gelmişti. Önümüzdeki ünite de bu konuyu işleyeceğiz.

Özet

Sivas Kongresinde Meclis-i Mebusan'ın açılması için İstanbul üzerinde baskı yapılması, bu yolla ulus iradesinin belirmesi kararı verilmişti. Bu kararı artık birleşip tek çatı altında toplanan direnme örgütlerinin oluşturduğu "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" vermiş sayılırdı. Bu bakımdan Anadolu, İstanbul

karşısında güçlenmişti. Sivas Kongresi kararlarını uygulamak için de bu Derneğin Heyet-i Temsiliyesi görevlendirildi. Böylece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, büyük bir siyasal örgüt durumuna geliyordu. Nasıl İttihat ve Terakki Partisi, ilk önemli siyasal örgüt olarak bazı önemli görevler yerine getirdiyse, şimdi o partinin bozduğu düzeni, yeni oluşan ve henüz bir siyasal parti durumuna gelmemekle birlikte çok güçlenen bu Dernek kuracaktı. Bu Cemiyet ileride Cumhuriyeti kuran siyasal kadroları içinde toplamıştır.

Sivas Kongresinden sonra görevden ayrılan Damat Ferit'in yerine yurtsever bir kişi olan Ali Rıza Paşa sadrazam olarak atanmıştı. Bu hükümet Anadolu hareketinin temsilcileri ile iyi geçinirse bir barış ortamı yaratılabileceği düşüncesini temsil ediyordu. Bu nedenle 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile bu Hükümetin temsilcisi Salih Paşa bir görüşme yaptılar. Bu görüşmenin sonuçları çok önemliydi. Zira İstanbul hükümeti normal bir derneğin siyasal açıdan çok güçlü olduğunu kabul ediyordu. Sivas Kongresi kararları hükümetçe uygulanacaktı. Buna karşılık da Kuvayı Milliye, yurdun bütünlüğüne zarar gelmemesi koşuluyla İstanbul Hükümetinin işlerine karışmıyordu. Bu anlaşmalar sanki iki devlet arasında yapılmış gibiydi.

Bundan sonra İstanbul ile Anadolu arasındaki ilişkiler bir süre için düzelmişti. Mustafa Kemal Paşa da merkez olarak kendine Ankara'yı seçmişti. Bu sırada Meclis-i Mebusan seçimleri de yapılıyordu. Seçilen milletvekilleri Ankara'ya uğrayıp Mustafa Kemal Paşa ile görüşüyorlardı. Meclis, Paşa'nın bütün direnmelerine rağmen İstanbul'da toplanacaktı. Halbuki İstanbul'da Anlaşma Devletlerinin denetimi altındaki bu Meclis'in çalışması çok zordu. Ayrıca milletvekili seçilen Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a gidemezdi. Meclis başkanlığına buna rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi ve bir Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturulması kararlaştırıldı.

12 Ocak 1920 günü toplanan Meclis-i Mebusan, "padişah iradesiyle" varlık kazanıyordu. Bu nedenle vereceği kararların ne derece uygulanacağı padişahın keyfine kalmıştı. Milletvekilleri de verdikleri sözleri unutmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa'yı başkan seçemedikleri gibi istenilen grup da oluşturulmamıştı. Buna rağmen Müdafaa-i Hukukçu milletvekillerinin çabaları sonucu Anlaşma Devletleriyle yapılacak barışın esaslarını saptayan ve bir ant biçiminde verilen karar olumlu bir işti. Bu kararın adı "Misak-ı Millî"dir. Karara göre, Ateşkes sırasındaki sınırlar içindeki Türk vatanı bölünmez bir bütündür. Bağımsızlığımızı zedeleyecek hiçbir hüküm kabul edilemez.

Misak-ı Millî Anlaşma Devletlerince kabul edilemezdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin elini kolunu iyice bağlamak için, 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi. Meclis-i Mebusan da dağıtıldı. Mustafa Kemal Paşanın öngördüklerinin hepsi gerçekleşmişti. Bu olay üzerine Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa Ankara'da yeni bir meclisin toplanması zorunluluğunu ilân etti. Artık her yurtsever Mustafa Kemal Paşa'nın arkasındaydı. Ama Paşa, toplanacak Meclise kuruculuk niteliği verip yeni bir devlet oluşturmak, bu yolla ulus egemenliğine dayanarak yurdu kurtarmak istiyordu. Kurucu Meclis önerisi kabul edilmeyince "Olağanüstü Yetkilere Sahip" bir Meclis'in toplanmasını önerdi ve bu öneri benimsendi. Aslında böyle bir meclis de kuruculuk niteliğine sahipti.

1920 yılı Nisan ayı başında Damat Ferit tekrar sadrazamlığa getirilmişti. Bu adam, Ankara'da toplanacak Meclis'e engel olmak için her çareye başvuruyordu. Özel birlikler kurup Kuvayı Milliye'ye saldırtıyor, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını din düşmanı ilân edip öldürülmelerini öğütleyen fetvalar hazırlatıp dağıtıyordu. Bu tür çalışmalar Anadolu halkının zihnini bulandırmıştır. Önemli kıpırdanmalar Kuvayı Milliye ile bu birliklere yeni katılan Çerkez Ethem'in çabaları sayesinde bir ölçüde bastırılabilmiştir. Güneydoğu Anadolu Kuvayı Milliyesi ise Fransızlara karşı çok başarılı bir direnme gösteriyor ve bu yiğitlikler bir umut ışığı haline geliyordu.

Bu arada Meclis'in toplanma hazırlığı da sürüyordu. Meclis-i Mebusan üyesi olanlar da yeni Meclise milletvekili olarak katılabileceklerdi. Ayrıca yeni seçimler de yapıldı. Batıda Yunan, Doğu'da Ermeni tehditleri altında toplanacak bu Meclis ile tarihimizde yeni bir dönem açılacaktır.

Sorular

1. Amasya Kararlarının özelliği nedir?
 - a. Amasya Tâmiri'ni uygulamak için alınan ek karar olmasıdır.
 - b. Amasya'da ordu komutanları ile yapılan toplantı sonunda Ermeni tehdidine karşı alınmış önlemler olmasıdır.
 - c. İstanbul Hükümeti temsilcisi ile Heyet-i Temsiliye arasında gerçekleştirilmiş olmasıdır.
 - d. Balıkesir Kongrelerine tepki olarak hazırlanmış olmasıdır.
 - e. Sivas'ta alınan kararların uygulanmaya konulmasıdır.
2. Aşağıdaki hükümet başkanları sıralamalarından hangisi doğrudur?
 - a. Damat Ferit, Salih Paşa, Ali Rıza Paşa.
 - b. Tevfik Paşa, Ali Rıza Paşa, Damat Ferit.
 - c. Damat Ferit, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa.
 - d. Salih Paşa, Damat Ferit, Ali Rıza Paşa.
 - e. Tevfik Paşa, Salih Paşa, Ali Rıza Paşa.
3. Hangi hüküm Misak-ı Millî'de bulunmaz?
 - a. Ateşkes sınırları içinde kalan yurt bir bütündür, parçalanamaz.
 - b. Arapların oturduğu yerler kendilerine bırakılacaktır.
 - c. İstanbul'un güvenliği sağlanırsa Boğazlar açılabilir.
 - d. Bağımsızlığı sınırlayıcı hükümler kabul edilemez.
 - e. Kars, Ardahan, Batum için halk oyuna başvurulabilir.
4. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bir Meclis toplanmasını ne zaman duyurdu?
 - a. Misak-ı Millî'nin kabulünden sonra.
 - b. Padişahça Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra.
 - c. İstanbul'un işgalinden sonra.
 - d. Anzavur Ayaklanması üzerine.
 - e. Amasya Tamimi ile.
5. Meclis-i Mebusan hakkında hangi cümle doğrudur?
 - a. Padişahın iradesi yerine ulus iradesini getirmiştir.
 - b. Ulus egemenliğini padişahla birlikte paylaşır.
 - c. Tamamen padişahın iradesine bağlıdır.
 - d. Sadrazam tarafından dağıtılabilir.
 - e. Padişah meclisi kapatabilir.

Kaynakça

- Yavuz ABADAN, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, İstanbul 1964, 78 s.
- Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir 1984, s 184-213.
- Bekir Sıtkı BAYKAL, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara 1974, XIV+ 83 s.
- Uluğ İĞDEMİR, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara 1989, XIII+182 s.
- M. Cemil ÖZGÜL, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları** (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920), Ankara 1989, 169 s.
- Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Ankara 1992, s 15-119.
- Şükrü URAS, **Yahya Kaptan**, Ankara 1968, 192 s.
- Erik Jan ZÜRCHER, **Millî Mücadelede İttihatçılık** (Çev. N. Salihoğlu), İstanbul 1987, 335 s.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Grup** : (Ünitedeki anlamı) Bir siyasal partinin çıkardığı parlamento üyelerinin oluşturdukları topluluk. O siyasal partinin programı gereğince alınan grup kararlarına üyelerin uymak zorunda bulunmaları bir anayasal gelenektir. Ayrıca bazı ülkelerde grup kararlarına uymayan parlamento üyelerine partilerince yaptırımlar uygulanabilir.
- Mutasarrıf** : Livanın başında bulunan yönetici. Merkez tarafından atanır.
- Protokol** : (Ünitedeki anlamı) Bir toplantı sonucunda alınan kararların yazılıp taraflarca imzalanmasıyla oluşan belge.
- Totaliter** : Bütün güçlerin bir kişide toplanması. Totaliter bir devlet = Başındaki önderin bütün devlet güçlerini hiçbir denetim olmadan üzerinde toplaması ve dilediğince hareket etmesi modeline göre çalışan devlet.
- Tüzel Kişi** : Belli bir amacı gerçekleştirmek için birden fazla kişinin bir araya gelerek oluşturdukları varsayılan bir yeni kişi. Gözle görülmeyen, sadece kendisini kuran kişilerin iradesiyle ve o kişilerin seçtikleri organlarca yönetilen tüzel kişiler, kendi amaçları doğrultusunda hak sahibi ve borç yükümlüsü olabilirler: Dernekler, anonim ortaklıklar, devletin kurduğu üniversiteler tüzel kişilere örnekler.

ÜNİTE 8

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu, Yapısı ve Çalışmaları

Bu Ünite...

Bir önceki Ünite de kuruluş hazırlıklarını gördüğümüz Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin nasıl çalışmaya başladığını anlattıktan sonra bu çok önemli kurumun yapısal özelliklerini gözden geçireceğiz. Daha sonra çalışma biçimini inceleyeceğiz. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuna karşı çok büyük tepkiler doğdu. Bunu da Ünitimizin sonunda göreceğiz.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

“Parlamento” kavramının özelliklerini hep göz önünde tutunuz. Ayrıca Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın yapısını yeri geldiği vakit anımsayınız. Bir büyük mücadele dönemi, ölüm kalım savaşı sırasında devlet kurmanın ne kadar zor ve olağanüstü bir çaba gerektirdiğini o günleri zihninizde canlandırarak değerlendiriniz; ayrıca böyle bir devlet kurulmasaydı Türk Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesini sağlamanın ne derece olası bulunabileceğini tartışınız.

GİRİŞ

Geçen ünite de Meclis-i Mebusan'ın neden ve nasıl toplandığını; doğru dürüst çalışabilip çalışmadığını ve bu konuda varacağınız yargının nedenlerini; bu Meclis'in sonunun nasıl geldiğini ve bunun üzerine kimin hangi girişimde bulunduğunu dikkatle anımsayınız!

Ankara'da "Olağanüstü Yetkilerle Donatılmış Bir Meclis" toplanması genellikle kabul edilmiş ve bu amacı gerçekleştirmek için hummalı bir çalışma içine girilmişti.

Yukarıdaki cümlede "genellikle" sözcüğü dikkatinizi çekti mi? Çektiyse, bu sözcük size "bazı" çevrelerin Meclis'nin toplanmasına pek sıcak bakmadıklarını, hattâ bazı grupların da buna tamamen karşı geldiklerini anımsatmıştır sanırsınız. Bu grupları acaba sayabilir misiniz?

Daha henüz adı konulmadığı için şimdilik "bu meclis" diyeceğimiz yeni parlamentonun toplanmasına ilk önce elbette İstanbul'daki yeni Damat Ferit Hükümeti ile onun çevresinde çöreklenmiş olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti mensupları, mandacılar, İttihatçılara karşı padişaha kesin bağlılığı temsil eden siyasal partiler, örneğin "Hürriyet ve İtilâf Partisi" gibi kuruluşlar kesinlikle karşı çıkıyorlar ve bu girişimi önlemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu aşırı Anadolu hareketi karşıtları yanında iyi niyetli; ama yapılan girişimin önemini henüz kavrayamayan, bu nedenle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içine bile girmekte duraksayan bazı yerel güç odakları da vardı. Ama, ünitemizin içinde yeri gelince değineceğimiz bu tür olumsuz davranış içine girenler azınlıkta sayılabilirdi. Meclis'in açılmasını "tek kurtuluş yolu" olarak gören yurtseverlerin sayısı günden güne artıyordu.

O günün son derece olumsuz koşulları içinde, yeni bir devlet kurulması niteliğine denk sayılabilecek bu girişimin böyle bir amaca yönelik olduğunu elbette pek çok kişi bilmiyor, tahmin de edemiyordu. Yapılacak olan , İstanbul'da çalışmaları engellenen Meclis-i Mebusan'ın belki biraz daha geniş yetkilerle yeniden, bu kez Anadolu'nun içinde güvenli sayılabilecek bir yerde yeniden toplanmasından ibaretti. İşte Meclis'in açılması arifesinde egemen olan görüş de genellikle böyleydi. "Olağanüstü yetkilerin" kuruculuk niteliğine doğru bir genişleme göstereceğini o günlerin havası içinde belki sadece Mustafa Kemal Paşa biliyordu.

Bütün bu görüş ve davranışlara rağmen, toplanacak Meclis'in "ulusallık" niteliği artık belli olmuştu. Meclis üyelerinin tamamı, Anadolu ve Rumeli'nin [Doğu Trakya'nın] Müslüman halkının içinden çıkacaktı. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının uluslarüstü karakteri bu Meclis'te görülemezdi.

Acaba neden?

Bildiğiniz gibi çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı Parlamentosunda bütün uyrukların temsil edilmesi gerekiyordu. Şimdi kurulacak Meclis'te ise sadece Müslüman kökenli yurttaşlar bulunacaktı. Gerçi ülke sınırları içinde henüz bir hayli Hristiyan ve Musevi vardı; ama bunların içinde en büyük çoğunluğu oluşturan Rumlar ile Ermeniler işgal güçleri ile işbirliği içindeydiler. Aslında devlete karşı ayaklananlar onlardı. Halbuki İstanbul Hükümeti ulusal birliği sağlamak, yurdun parçalanmasını önlemek isteyen Anadolu hareketinin Müslüman ve Türk uyruklarına "âsi" işlemleri yapıyor, asıl ayaklanan öğeleri, yani düşmanla birlikte davranan Rumlarla Ermenileri ise hiçbir biçimde suçlamaya cesaret edemiyordu. Bu tutum bile Osmanlı Hükümeti'nin ne kadar müthiş bir çelişki içinde bulunduğunu açıkça göstermiyor mu?

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI

Toplantı Hazırlıkları

Milletvekillerinin Yerleştirilmeleri

Yeni seçilen milletvekilleri ile son Meclis-i Mebusan'ın dileyen üyeleri Nisan 1920 ayı başından itibaren Ankara'ya ulaşmaya başlamışlardı. İstanbul'un işgalinden sonra hemen her gün Ankara'ya pek çok aydın yurtsever neredeyse "akın akın" denilecek biçimde geliyordu. O zamanlar bugünün ölçülerine göre büyük bir köyü andıran Ankara'da bu kadar çok kişiyi barındırmak bir sorundu. Kiralık ev bulmak başlı başına bir zorluktu. Şimdi kutsal bir görevle Ankara'ya gelen bu milletvekillerinin barındırılması da önemli bir işti. Bu nedenle Erkek Öğretmen Okulu (Bugünkü "Ulus" alanında bulunan bu bina daha sonraları "Milli Eğitim Bakanlığı" olarak kullanılmıştır. Ne yazık ki bu tarihsel yapı bir yangın sonucu yok oldu) milletvekillerine ayrılmıştı. Demek ki bu özverili insanlar, kutsal görevlerini yatılı bir okul öğrencisinin yaşadığı koşullar içinde yerine getireceklerdi.

Meclis Binası

Meclis'in nerede toplanacağı da ayrı bir sorun olarak Heyet-i Temsiliye'nin karşısına çıkmıştı. Ankara'da bir "parlamento" niteliğinde bina bulmak olanaksızdı. Sonunda bugün Ulus Alanında Müze olarak tanıdığımız yapı bulundu. Burasının Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Partisi Ankara Örgütü tarafından hem parti il merkezi hem de örnek bir okul (Nümune Mektebi) olarak düşünülerek yapımına başlanmıştı. Ama savaşın ağır koşulları nedeniyle bugün için "minik" sayılabilecek bu yapı bitirilememişti. Fakat yapımı oldukça ilerlediği için burası yeni Meclis'in toplantı yeri olarak seçildi. Bu karar alındığı sırada Ankara'daki sembolik işgal sürmektedir. Bu binaya ufak bir Fransız birliği yerleşmişti. Önünde de Fransız bayrağı asılıydı. Bu işgal güçleri 20. Kolordunun çabaları ile ilkönce bu yapıdan, sonra da Ankara'dan uzaklaştırıldılar. Gerek 20.Kolordunun gerek Ankara halkının ve buradaki Müdafaa-i Hukuk Derneğinin katkılarıyla, yapı iyi-kötü tamamlandı ve içinde toplanılacak duruma getirildi. Bugünün modern ve büyük parlamento binamızın yanında ilk Meclis'in toplandığı yer akıllara durgunluk verecek derede mütevacizdir. Milletvekillerinin oturacağı yerler okullardan alınmış öğrenci sıralarıydı. Toplantı salonu iki odun sobası ile ısıtılıyordu. Birkaç oda da ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı; ama olsun, toplanılacak bir yer bulunmuştu. Bu yeterli idi. Esas olan ulus iradesinin sağlam biçiminde belirmesiydi.

Ankara'ya yolu düşen her Türk, bu yapıyı mutlaka ziyaret etmelidir.

Meclis'in Açılışı

Bütün bu hazırlıklar tamamlanınca, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa bir bildiri yayınladı. Bu bildiride, Meclis'in "Nisanın 23. günü Cuma namazından sonra" açılacağı belirtiyordu. Bildiride, o gün yapılacak törenden sonra açılışın nasıl gerçekleşeceği saptanmıştı.

23 Nisan 1920 günü Ankara, olanakların verdiği ölçüde büyük bir şenlik havasına bürünmüştü. Davul-zurnalar eşliğinde halk sevinçle oynuyor, gerçek ve içten bir coşku kendini belli ediyordu. Cuma namazından sonra milletvekilleri Meclis binasına geldiler. Saat 13.45'te toplantıyı en yaşlı üye olan Sinop Milletvekili Şerif Bey açtı. Asıl başkan seçilinceye kadar, en yaşlı üyenin geçici olarak başkanlık görevini yerine getirmesi bir parlamento geleneğidir. 1845 doğumlu Şerif Bey, ulusal meclisimizi açan kişi olarak tarihimizdeki onurlu yerini almıştır. Bu kısa konuşma çok önemli olduğu için Türkçeleştirilerek aynen aşağıda verilmiştir :

"Değerli hazır bulunanlar: İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı devletler kuvvetleri tarafından işgal ve bütün esasları ile Hilâfet Makamı ve Hükümet Merkezi'nin

bağımsızlığı(nın) ortadan kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma baş eğmek, milletimizin önerilen yabancı tutsaklığını kabul etmesi demek idi. Ancak tam bağımsız yaşama(k) kesin azminde olan ve her şeyden önce özgür ve başı dik milletimiz tutsaklığı şiddetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisimizi vücuda getirmiştir. Ben bu Yüce Meclis'in yaşlı başkanı olarak, Allah'ın yardımı ile **milletimizin içte ve dışta bağımsızlığını ele alıp yönetmeye başladığını bütün dünyaya ilân ederek Büyük Millet Meclisi'**ni açıyorum. Kutsal başımız, bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI. Sultan Mehmet'in yabancıların elinden kurtarılması, sonsuza kadar başkent İstanbul ile işgal altında türlü acılar çeken ve acımasız olarak yok edilmeye çalışılan diğer illerimizin düşmandan arındırılması için bize güç vermesini Yüce Tanrı'dan diliyorum"

Şerif Bey'in bu kısa; ama özlü konuşmasından hangi sonuçları çıkartabilirsiniz?

Geçici Başkan Şerif Bey'in bu konuşması son derece önemli öğeler içermektedir. Her şeyden önce, Meclis'in adı bu açılış konuşmasında belirtilmiştir: "Büyük Millet Meclisi". Bu adın önüne 9 ay kadar sonra "Türkiye" sözcüğü de eklenecektir. Bu ad, iki açıdan önemlidir: Büyük Millet Meclisi, artık "Meclis-i Mebusan (yahut Heyet-i Mebusan) kavramından ayrılmış bulunulduğunun açık bir ifadesidir. Sadece bu ad bile, yeni Meclis'in, Osmanlı Parlamentosu ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığını gösterir. Zira Meclis, "milletin"dir. Bu nokta, üç sözcüklük adda açıkça belirtilmiştir. Bir süre sonra bu sözcüklerin başına "Türkiye" adının eklenmesi ise belki daha da önemlidir. "Türkiye" adı, Osmanlı Devleti'nde resmî olarak hiçbir zaman kullanılmadı. Kanun-i Esasi'de de bu ad geçmez. Şimdi "Türkiye Büyük Millet Meclisi" denilmekle bu parlamentonun "Türkiye"ye ait bir "büyük" organ olduğu ve Türk ulusunu temsil ettiği anlaşılıyor. İşte Şerif Bey, büyük bir olasılıkla 21 Nisan akşamı Mustafa Kemal Paşanın telkiniyle benimsenen "Büyük Millet Meclisi" deyimini açılış konuşmasında vurgulamakla, bu parlamentonun adını da söylemiş oluyordu. Bilindiği gibi TBMM adı bugüne değin hiç değişmeden kuşaktan kuşağa ulaşmıştır.

Şerif Bey'in konuşmasındaki ikinci önemli nokta, (T)BMM'nin yetkilerini belirlemesidir. Bu Meclis, "Millet" tarafından toplanmıştır ve "Milletin" yetkilerini bizzat "eline almasıyla" oluşmuştur. Bu açık sözlerden çıkan sonuç, tam ulus egemenliğine geçilmesidir.

Üçüncü olarak, Birinci Dönem TBMM'nin neredeyse sona erinceye kadar içinde taşıdığı bir çelişki dile getirilmektedir. Bir yandan ulus egemenliğini doğrudan doğruya eline almıştır, bir yandan da Osmanlı Padişahına bağlılık ifade edilmektedir. Bu çelişkinin özelliğine ileride tekrar dikkatinizi çekeceğiz. Ancak tam bir geçiş dönemi yansıtan ilk TBMM'nin böyle bir çelişkiyi yapısı içinde taşımasını doğal kabul etmek gerektir. Ama şurası da belirtilmelidir ki Meclis, ulus egemenliğini her şeyin üstünde tutmuştur.

Son olarak, TBMM'nin "içte ve dışta" tam bağımsızlık ilkesine olan kesin bağlılığının dile getirilmesini söylemeliyiz.

Demek ki daha açılır açılmaz, Meclisin adı, yetkileri ve amacı saptanmış bulunuyordu..

Ertesi gün, 24 Nisan 1920'de, gene Şerif Bey'in başkanlığında toplanan TBMM önünde Mustafa Kemal Paşa uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaparak o güne kadar ulusal hareketin geçirdiği evreleri belgelere dayanarak açıklayıp yorumladı. Sonuçta, bu Meclis'in ulus ve yurdun kurtulması için son imkân olduğunu, şimdi bir an önce çalışma yönteminin saptanması gereğini ifade etti. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin görev ve yetkilerinin sona erdiğini belirtti. Artık tek yetkili ve sorumlu TBMM olmalıydı. Ardından Mustafa Kemal Paşa gizli bir oturumda ilk konuşmasında açıklayamadığı bazı önemli olayları da anlattı. Tekrar açık oturuma geçilince Başkanlık Divanı oluşturuldu. TBMM Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa seçildi. Cumhuriyet ilân edilip cumhurbaşkanı seçilinceye kadar Mustafa Kemal Paşa hep TBMM Başkanı olarak görev yaptı. Ardından Başkanlık Divanı'nın diğer üyeleri saptandı.

TBMM bir an önce çalışmalarına başlamak istediğinden kesin anayasal durum belirleninceye kadar, yürütme işlerini görmek üzere geçici bir kurul seçildi (Muvakkat İcra Heyeti). Böylece Meclis'in verdiği kararlar bu kurul aracılığı ile hemen yerine getirilecekti.

Birinci Dönem TBMM sürekli olarak çalıştı. Bu çalışmalarını sırasında çalışmalarını hızlı adımlarla anayasal bir çerçeveye oturttu.

Bu ünitenin başından beri verilen bilgileri değerlendirerek, TBMM'nin kuruluşunu bütün ön evreleri ile birlikte açıklayıp değerlendiriniz.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN YAPISI

Genel Olarak

TBMM kurulduğu tarih olan 23 Nisan 1920'den bugüne (1997) kadar yapısal olarak çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Siyasal ve toplumsal zorunluluklar nedeniyle bu tür yapısal değişiklikleri doğal kabul etmek gerekir. Ancak TBMM kurum olarak süreklilik göstermiş ve ana ilkesi de hiçbir zaman değişmemiştir. Bu ilke de egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu gerçeğidir. Bu ilkeyi yaşam koşulu olarak benimseyen TBMM, 1961 yılına kadar ulus egemenliğini tek başına temsil etmiştir. O yıldan sonra ise anayasal düzendeki yeni değişiklikler gereği ulusa ait olan egemenlik hakkını anayasal nitelikteki başka kurumlarla paylaşmıştır ve paylaşmaktadır. Ama bugüne kadar kurulan bütün anayasal sistemlerde, Türk ulusu tarafından seçilerek yasama yetkisini doğrudan doğruya, yürütme yetkisini de içinden çıkardığı hükümet aracılığı ile kullanan tek organ TBMM olmuştur. Sistemdeki bu gelişmelere yeri geldiği zaman kısaca değinilecektir. Bu ünite de ise Birinci TBMM'nin kurduğu kendine özgü sistemden söz edilecektir. Aslında bu sistem çok ufak değişikliklerle 1961 yılına kadar sürmüş sayılır; ama ilk dönem Meclisimizin bir büyük özelliği vardı: Uzun bir süre Saltanat ile birlikte yaşamak zorundaydı ve ayrıca zafere ulaştıracağı büyük bir savaşın yürütülmesini yüklenmişti. Bu iki olağanüstü durum, Birinci Dönem TBMM'yi, Türk anayasa hukuku tarihinde çok özel bir yere oturtmuştur.

TBMM'nin Meşruiyet Kaynağı

Meşruiyet [meşrutiyet sözcüğü ile karıştırmayınız!] geniş anlamıyla, bir kurumun toplumda geçerli olabilmesi için dayandığı kural veya inanç yahut güçtür. Toplumdaki pek çok ilişki geçerlilik sebebini yasalardan alırlar; temelinde bir yasa hükmü bulunmayan bir ilişkinin devletçe tanınması, başka çok özel ve istisnai koşullar yoksa, olanaksızdır. Yasaların meşruiyeti ise, onların anayasaya uygun olmasıyla mümkündür. Yani yasaların [kanunların] meşruiyet kaynağı anayasadır. Peki, anayasanın meşruiyeti hangi kaynaktan çıkar? Bu, anayasayı yapıp toplumda uygulanmasını isteyen gücün o toplum tarafından içtenlikle tanınıp benimsenmesidir; meşruiyet kaynağı devletin gücüne sahip bir hükümdarın iradesi olabilir veya bir başka toplumsal güç bu rolü oynayabilir.

TBMM kurulduğu zaman, henüz bir yazılı anayasaya dayanmıyordu. Ama bu, TBMM'nin "meşru" olmadığı anlamına gelmez. Zira "anayasa" dediğimiz ve devletin temelini gösteren kurallar her zaman yazılı olmayabilir. Eğer bir devletin oluşumu toplum tarafından benimsenmişse, veya toplumun kendisi o devleti kurmuşsa, anayasası da oluşmuş veya oluşmak üzeredir denilebilir. İşte TBMM'nin kurulduktan kısa bir süre içinde ulusça tanınmasının temelinde bu gerçek yatar. TBMM, birdenbire, bir seçim sonucu oluşmuş kurum değildir. Onun dayandığı kaynak bu seçimleri geçerli kılmıştır. O kaynak ise ne padişah iradesidir ne de bir kişinin isteğidir; bilimsel olarak bu kaynağı açıklamak hiç de zor değildir: TBMM'ni ulus kendi iradesiyle meşru kılmıştır.

Bu "meşruiyeti" nasıl açıklayabilirsiniz acaba? Başka bir deyişle, ulus, seçimlerden önce de böyle bir kurumun varlığını benimseyebileceğinin işaretini vermiş midir?

Biraz düşünürseniz, bu ulusal işaretin daha 1918 yılı sonlarından itibaren verilmeye başlandığını anlarsınız: İlk direniş girişimlerini ve birbiri ardınca toplanan kongreleri anımsayınız: Bu kongreler doğrudan doğruya bir bölgedeki halkın iradesini, isteğini yansıtıyordu. Hiçbir etki, hiçbir yabancı güç, hattâ devlette geçerli olan padişah iradesi bile bu kongrelerin toplanmasına izin vermemiştir. Kongrelerde, doğrudan doğruya, yerel veya bölgesel olarak kurtuluş çareleri üzerinde düşünülmüş, kararlar verilmiş, böylece "Kuvayı Milliye" dediğimiz ve ulusun bağrından çıkan direnme gücü oluşmaya başlamıştır. Hemen her bölgede yapılan kongreler ile Kuvayı Milliye'nin kapsamı gelişmişti. Kuvayı Milliye'yi kime bağlayacaksınız? Elbette doğrudan doğruya ulusa. Zaten bu kongrelerin kararları ile oluşan Kuvayı Milliye, yani "Ulusal" Güçler adı bile girişimin ulus iradesi sonucu başlayıp geliştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Nitekim, toplanan çeşitli kongreler belli bir ölçüde halk iradesinin belirmesini sağlamıştır. Sivas Kongresi ile bu yerel ve dağınık örgütler birleştirilmiştir. Bunun da gene doğrudan doğruya halk iradesinin bir belirtisi olduğu kuşkusuzdur. Gerçekten, bu örgüt mensuplarının dileği üzerine İstanbul'daki padişah Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasını -istemediği halde- ferman etmiştir. Bu Meclis bilinen sebepler nedeniyle dağıtılınca ulusal örgüt durumuna yükselen "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin girişimi doğrudan doğruya yüklenmesi sonucu "Olağanüstü Yetkilere Sahip Meclis" Ankara'da açılmıştır. Bu Meclis üyeleri hem yeniden seçilenlerden hem de Meclis-i Mebusan üyelerinden oluşmaktadır ki bu sonuncular da halk tarafından seçilmişlerdi.

Öyle ise, 23 Nisan 1920'te toplanan TBMM birkaç aylık bir hızlı gelişme sonucu değil, 1918 yılının sonundan itibaren başlayan ve dalga dalga genişleyen gerçek bir ulusal hareketin sonucudur. Bu nedenle TBMM'nin meşruiyetinin kaynağı doğrudan doğruya ulus olmaktadır.

TBMM'nin Yapısı

Temel İlke

Pek çok kişi, hattâ Mustafa Kemal Paşanın yakın bazı arkadaşları bile TBMM'yi "geçici" nitelikte bir kurum olarak görüyorlardı. Evet orada ulus temsilcileri toplanmıştı; ama bunların yapacakları iş yurdun ve padişahın kurtulmasını sağlamaktı. Bu "iş" bitince Osmanlı Devleti gene yaşamını sürdürecekti.

Bu görüşün tutarlı olması mümkün değildi. Zira TBMM ile çok önemli iki temel atılmıştı. Bu temeller öylesine sağlamdı ki, onları söküp atmak, tarihin akışını tersine çevirmek anlamına gelirdi. Bu iki temel şunlardı:

- Ulus, egemenliğine kesinlikle sahip çıkmıştır. TBMM ise bu egemenliği kullanacak tek organ olarak belirlenmiştir. İlk Anayasanın yapıldığı 20 Ocak 1921 tarihine kadar TBMM, egemenliğin ulusta olduğu ilkesini zaman zaman açık seçik vurgulamıştır. Anayasa'nın ilk Maddesinde ise bu gerçek bir kez daha tekrarlanır: "Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim biçimi halkın kendi kaderini doğrudan doğruya kararlaştırması esasına dayanır".

Osmanlı Devleti'nde egemenlik anlayışı nasıldı? Anımsayabilecek misiniz?

1921 Anayasasındaki bu birinci madde hükmü, yüzlerce yıllık Osmanlı Devleti'nin artık tarihe karıştığının açık bir kanıtıdır. Osmanlı Anayasası (Kanun-i Esasi) 600 yıllık Osmanlı Devlet anlayışını 3. maddesinde şu biçimde belirtmektedir: "Yüce Osmanlı Saltanatı (yani egemenliği), büyük İslâm Halifeliğini de içine almak üzere yüksek Osmanlı Ailesinden eskiden beri süregeldiği üzere en yaşlı erkeğe aittir." Bu Anayasanın 5. maddesi ise Padişahın "... mutlu kişiliğinin kutsal ve sorumsuz" olduğunu hükme bağlıyor. Evet, devlet başkanlarının gördükleri resmî işlerden dolayı bazı anayasal sistemlerde sorumsuz olmaları kabul edilmiştir; ama gerçek

demokrasilerde bir kişinin "kutsal" sayılması mümkün değildir. Böyle bir ayrıcalık eşitlik ilkesine ters düşer. Ayrıca egemenlik denilen devlet gücünün sahibi, bu hakkını kullanırken neden sorumsuz sayılır? Bunun açıklaması da yoktur. Halbuki Ankara'da kabul edilen esasta egemenliğin ulusta bulunduğu kesinlikle tanınmıştı.

Bu iki esas arasında bir çelişki var değil mi?

Elbette bu iki esas birbirine tamamen terstir. Egemenlik hem ulusa, hem de bir kişiye ait olamaz. Padişah yetkilerini ulusla hiçbir zaman paylaşmadığına göre, iki esastan birini tercih etmek gerektir. Ama TBMM ilk aylarında böyle bir tercihi yapamamış ve iki egemenlik anlayışı arasında bocalamış gibidir. 5 Eylül 1920'de çıkardığı önemli bir yasada bu çelişki kendini çok açık biçimde gösterir. "Nisab-i Müzakere Kanunu" [Görüşme Çoğunluğu Yasası] adıyla ünlü olan bu metin, TBMM'nin önüne gelen konuları nasıl görüşüp karara bağlayacağını belirleyen önemli bir anayasal düzenlemedir. Bu Yasa'nın 1. maddesinde şöyle deniliyor: "Büyük Millet Meclisi'nin Halifelik ve Saltanatın, Vatan ve Millet'in kurtulması ve bağımsızlığının (sağlanmasından) ibaret olan amacının..." Demek ki, TBMM'nin amacı bellidir: Padişahın egemenliğini ve yurdun ve ulusun bağımsızlığını kurtarmak... Öyle ise, TBMM'nde henüz "saltanat" ile "ulusa ait olan egemenlik" arasındaki büyük fark tam anlamıyla seçilebilmiş değildir. Bu çelişki özellikle, yukarıda sözünü ettiğimiz ilk Anayasada kendini daha açık belli eder. Birinci Maddesinde egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta bulunduğunu ve bu yetkiyi onun adına kullanmaya sadece TBMM'nin yetkili olduğu belirtildiği halde, sıra numarası olmayan son maddede (Madde-i Münferide=Ayrı Madde başlığını taşır) Nisab-i Müzakere Kanununun ilk maddesi hükmünün yürürlükte bulunduğu belirtilir. Diğer yandan 1921 yılında yapılan bu Anayasa bir başka çelişkiyi daha gösterir: TBMM Anayasa yaparak "kuruculuk" gücüne sahip bulunduğunu göstermiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gerçekleşmiş gibiydi. "Olağanüstü Yetkiler", Meclis'i, kuruluşundan dokuz ay kadar sonra "anayasa" yapabilir bir bilincin içine sokmuştu. Bu açıdan Birinci Dönem TBMM bir kurucu meclis de olduğunu göstermiştir. Öyle ise bu Meclis yeni bir devlet kurmuştur. Ama bu Anayasa çok kısadır. 23 maddeden oluşur. İçinde çok önemli hükümler yoktur. Bir anayasada olması gerekli, yurttaşların sahip oldukları temel haklar/özgürlükler, devlet başkanlığı gibi çok yaşamsal konular bu Anayasa'da bulunmaz. Bu nedenle Anayasa görüşülürken ve daha sonra pek çok milletvekili ve Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Anayasası'nın da bu eksik bölümleri tamamlamak için yürürlükte bulunduğunu belirtmek zorunluğunu duymuşlardır. Böylece anayasa hukuku tarihinde görülmemiş bir olay yaşandı yurdumuzda: İki anayasalı bir düzen. Öyle bir düzen ki, TBMM, hem kendi yaptığı ve egemenliği ulusa bırakan Anayasayı hem de bu Anayasa ile çelişkili olmadığı sürece kişisel egemenliğe dayanan bir başka anayasayı yürürlükte kabul ediyor.

Bu çelişkinin ne kadar sakıncalı olabileceğini düşününüz!

Osmanlı Anayasası'nın 1921 Anayasası ile çelişkisiz hükmü olamaz. Zira Osmanlı Anayasası'nın meşruiyet kaynağı doğrudan doğruya padişahın iradesi, 1921 Anayasası'nın meşruiyeti ise tamamen ulusun kendisidir. Bu iki anayasanın taşıdığı bütün hükümler, kaynaktaki fark dolayısı ile birbiriyle çelişkili sayılmalıdır. Ama Mustafa Kemal Paşa kısa bir süre de olsa bu çelişkiye katlanmak zorundaydı. Çünkü binlerce yıllık bir egemenlik anlayışı kökünden değişiyordu ve bunun için de bir geçiş dönemi gerekliydi. Meclis'in bu çelişkiyi atması gereğini ve ulus egemenliği dışında başka hiçbir kaynağın kabul edilemeyeceği bilincini Önder iki yıl içinde ona aşılattır. Böylece iki yıl içinde gerçekten çok büyük bir devrim gerçekleşmiştir. Demek ki bağımsızlık mücadelesi sürerken siyasal alanda da büyük bir yenileşme ile karşılaşıyordu.

- TBMM ile kurulan yeni siyasal düzenin bir başka büyük özelliği ise onun ulusal (millî) olmasıdır. TBMM"Türk" ulusunu temsil etmektedir. Bu ünitenin başında da belirtildiği gibi

"Büyük Millet Meclisi" deyiminin başına dokuz ay kadar sonra getirilen "Türkiye" sözcüğü gerçekten bir başka büyük devrimin habercisidir. Türkiye sözcüğünün

devlet yaşamında ilk kez kullanıldığı belirtilmişti. Osmanlı Anayasası'nda devlet "Osmanlıdır"; saltanat "Osmanlıdır; ülke "Osmanlıdır"; uyruklar "Osmanlıdır. Yeni açılan dönemde ise Türklük, Osmanlılığın yerine geçirilmektedir. Devlet modern anlayışa uygun biçimde ulusal bir duruma getirilmektedir. 19. yüzyılın sonlarında doğan Türk ulusçuluğu akımı artık somutlaşmıştır. Kurulan yeni devletin temeli "Türk Ulusuna" dayandırılmaktadır. Bu da büyük bir devrimdir. Önümüzdeki yıl bu devrimin de niteliği üzerinde duracağız. Ama şurasını hemen söylemeden geçmeyelim: Türk ulusçuluğu etnik köken, ırk gibi ögelere dayanmaz. Türkiye'de yaşayıp kendini bu topraklara adanmış herkes, hangi kökenden olursa olsun Türk Yurttaşdır. Atatürk ulusçuluğunun insancıl büyük boyutu budur.

TBMM'nin Hukuksal Niteliği

Ulus egemenliğine dayanan veya dayanmayan çeşitli devlet sistemleri bulunur. Egemenlik için hangi esası benimserse benimsesin, bütün bu siyasal sistemleri iki ana küme içinde toplamak olanağı vardır: Güçler birliği ve güçler ayrılığı.

Bu ayrımı anlayabilmek için şu kısa açıklamayı da ekleyelim: Rejimi, sistemi ne olursa olsun, bütün devletlerde üç ana işlev vardır. Bu hukuk biliminin en değişmez ve kesin kurallarından biridir. Bu işlevler şunlardır: Yasama, yürütme ve yargı.

Daha önce edindiğiniz genel bilgilere dayanarak "yasama gücünü" tanımlayınız!

Yasama işlevi, toplum yaşamını düzenleyen hukuk kurallarının temeli olan "yasaları"(kanunları) koymaktır. Hukuk kuralları olmadan hiçbir devlet yaşayamaz. Yasalar temel hukuk kuralları olduğundan, hukuku uygulayanlar, bu yasalara dayanırlar, alt düzeyde kural koyma veya yargılama hakkını da gene yasalardan alırlar. Bu nedenle yasama işlevi genellikle egemenliği elinde tutan gücün elindedir. Örneğin tek kişinin egemenliğine dayanan monarşik sistemlerde yasama gücünü hükümdar kendi kişiliğinde tutar ve doğrudan doğruya kullanır. Demokrasilerde ise, ulusun temsilcisi olan parlamentoların en öncelikli görevi ve hakkı yasama işlevini görmektedir. İşte bu işlevi yerine getiren organ "yasama gücüne" sahiptir.

Gene daha önce edindiğiniz bilgilere dayanarak "yürütme gücünü" tanımlamaya çalışınız!

Yasama gücüne sahip olan organın temel hukuk kurallarını koyması tek başına yeterli değildir. Uygulanmayan kuralların hiçbir değeri yoktur. Hukuk kurallarını uygulamak da ayrı bir işler. Bu işi gören organa "hükümet" denilir. Böylece hükümetler yürütme işlevini yerine getirecek güce sahip bulunmalıdırlar ki görevlerini rahatça ve engelsiz yerine getirebilsinler.

"Yargı" ve "yargılama" kavramları sizin için nasıl bir anlam belirtirler?

Hukuk kuralları her zaman doğru biçimde uygulanmayabilir. Ayrıca yurttaşlar arasında hukuk kuralları uygulanırken anlaşmazlıklar da çıkabilir. Gene bazı yurttaşlar hukuk kurallarına uymayıp toplum düzenine aykırı hareket edebilirler. İşte hukuk kurallarının uygulanmasındaki haksızlıkları gidermek, yurttaşlar arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek, kurallara uymayanları cezalandırmak apayrı bir işlevdir. Buna "yargı işlevi" adını veririz. Bu işlevi gören organda "yargı gücü" vardır.

Şimdi güçler birliği ve güçler ayrılığı sistemlerine gelelim: Eğer bu anlattığımız güçler ayrı ayrı organlarda değil de tek organda birleşmişse; yani bir organ üç işlevi birden görüyorsa, "güçler birliği" sistemiyle karşı karşıyayız demektir. Ama bir sistemde bu işlevler, her biri ayrı güce sahip organlarca yerine getiriliyorsa, "güçler ayrımı" sistemi söz konusu olur.

Bu iki temel sistemin bazı yanları yumuşatılarak ikinci derecede başka sistemler de geliştirilebilir. İleride yeri geldiği zaman bu konuda açıklamalarda bulunacağız.

Acaba Birinci Dönem TBMM'yi bu iki temel sistemin hangisi içine yerleştirebiliriz?

TBMM güçler birliği sistemini benimsedi. Yani TBMM hem yasaları koyacak, hem onları uygulayacak, hem de gerekirse yargı işlevini doğrudan doğruya üstüne alacaktı. Bir "hükümet" yoktu. Yürütme gücü doğrudan doğruya TBMM içinde idi. Yürütme işlevi içindeki çeşitli birimleri yönetebilmek için onların başına birer "vekil" getiriliyordu. Bunlar, milletvekilleri arasında doğrudan doğruya TBMM tarafından seçiliyorlardı; çünkü sadece bir milletvekili, içinde bulunduğu parlamentoya ait bir gücü onun adına vekil olarak yürütebilirdi. Bundan dolayı onlara "bakan" değil, "vekil" deniliyordu. Vekillerin biraraya gelip çalıştıkları bir hükümet mevcut bulunmadığından, her vekil doğrudan doğruya kendisini seçen organa, yani TBMM'ne karşı sorumluydu. Vekiller doğrudan doğruya Meclisçe seçildiklerinden hepsi onun buyruğunda idiler. Bu bakımdan TBMM vekillere ayrı ayrı talimat verebilirdi. Ama işbirliği içinde olmak zorunda bulduklarından bu vekiller bir araya gelip çalışır, Meclis'in verdiği görevleri daha rahat yerine getirebilirlerdi. Bu vekillerin biraraya gelerek oluşturdukları kurula "İcra Vekilleri Heyeti" (Yürütme Gücüne Vekil Olarak Seçilen Milletvekillerinin Oluşturduğu kurul) denilirdi. Bu vekillerin oluşturduğu topluluğa "TBMM Hükümeti" denilirdi; ama bu söz ile aslında doğrudan doğruya Meclis'in kendisi kastedilirdi. İcra Vekilleri Heyeti Meclis'in sahip olduğu hükümet yetkisini onun izniyle kullanıyordu. TBMM vekillerine talimat verebildiği gibi, onları doğrudan doğruya görevden de alabilirdi. Meclis bazen hükümet gibi de davranabilirdi. Kendi verdiği kararı kendisi yürüttüğü için ordu ve kolordu komutanları da milletvekili olabilirlerdi; zira yürütülen bir savaşta Meclis'in buyruğunu gene Meclis üyesi olan bu komutanlar yerine getireceklerdi. Bir başbakan yoktu. TBMM Başkanı sistem gereği aynı zamanda Vekiller Kurulu'nun da başıydı. Ama işi çok fazla olduğu için o da bu kurula başkanlık etmek için yerine bir vekil atanmasını isterdi. Böylece bazen milletvekilleri bu kurulun TBMM Başkanı adına "başkanlığını" yapabilirlerdi. İleride göreceğimiz gibi, TBMM gerekli gördüğü zaman zaten kendisinin kurduğu normal mahkemeleri atlayıp yargılama işlerini de doğrudan doğruya üstüne alabilirdi.

Acaba Osmanlı Devleti'ndeki sistem nasıldı?

Osmanlı Devleti'nde de güçler birliği ilkesi yürürlükte idi. Egemenliğe kayıtsız-şartsız sahip padişahın tek kişi olarak her üç gücü de içerdiği kabul edilirdi.

Her ikisi de güçler birliğini benimsemişlerdir. Bu durumda Osmanlı sistemi ile TBMM sistemi arasında bir fark söz konusu edilebilir mi?

TBMM de bütün güçleri üstünde toplamıştı. Ama arada çok önemli ve ince bir fark vardır. Egemenliğe "sahip" olan TBMM değildir. Bu güç "kayıtsız-şartsız" Türk Ulusuna aittir. TBMM sadece ulusun temsilcisi sıfatıyla egemenlik hakkını kullanır. Ulus gerekirse veya dilerse seçim yolu ile yeni bir Meclis kurabilir. Bu nedenle TBMM her üç gücü, ulustan aldığı yetki dolayısı ile, ulus adına kullanmaktadır.

Sizce böyle bir sistemin, yani "güçler birliğinin" sakıncası olabilir mi?

Bir parlamentonun yapısı ne kadar demokratik olursa olsun, kesin bir güçler birliği sisteminin bazı önemli sakıncaları doğabilir. Halkın seçtiği bir organ da olsa, o parlamento hem yasaları koyar, onları hem uygular, hem de yargı gücünü kullanırsa, yapılan işlerin denetimi son derece zor, hattâ olanaksız hâle gelebilir.

Bu önemli sakıncaya rağmen, demokrat ruhlu bir kişi olan Mustafa Kemal Paşa ile ulus temsilcileri acaba neden böyle bir sistemi benimsediler?

Önder ve kadrosu, çabuk karar alan, verdiği kararı hemen, hiçbir engelle karşılaşmadan uygulayabilecek ulusal bir organa ihtiyaç duyuyordu. Ulus temsilcileri karar alırken onları hiçbir ölçü bağlamamalı ve bu kararları derhal uygulatabilmeli idiler. Neden? Bir savaş vardı. Hem dış düşmana, hem de Osmanlı Hükümetine karşı bir savaş. Onu kazanmak gerekti. Bunu sağlayabilmek için de derhal karar verip uygulamanın ne derece önem taşıdığını çok iyi bilen Önder, bunalımı atlatabilmek için Meclis'in bu sistemi benimsemesini, o'nu inandırarak sağlamıştı. Öyle ki bir süre sonra TBMM bu yetkileri kiskançlıkla kullanan bir duruma erişti. Kurtuluş Savaşının kazanılmasında bu sistemin yararı tartışılmaz.

Günümüzde "güçler birliği" sistemi uygulanırsa ne olur? Ama acaba, TBMM kurulduğu zaman "güçler ayrımı" sistemine göre çalışsa idi ne derece verimli sonuçlar alınabilirdi? Tartışınız!

TBMM'nin Çalışmaları

Açılışından kısa bir süre sonra TBMM yetkilerine sahip çıkarak hem iç hem de dış siyaseti yönlendirmeye başladı. İç siyasetteki temel hedef, savaşın kazanılması olmakla birlikte bu Meclis böyle bir başarı sağlayabilmek için otoritesini tartışmasız kabul ettirmenin gerekli bulunduğunu anlamıştı. Olanaklar elverince TBMM dış siyaset alanında da kendini tanıtmak için gerekli her türlü girişimde bulunmuştur. Şimdi kısaca Meclis'in çalışma biçimine göz atalım:

TBMM üyelerinin büyük bir çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarıydı. Bu nedenle ilk günlerde Meclis üyeleri arasında tam bir görüş birliği vardı. Fakat şu noktanın unutulmaması gerekir: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği, siyasal bir parti değildi. Çeşitli dünya görüşlerine sahip yurttaşlar yurdun kurtuluşu amacı ile biraraya gelmişlerdi. Onları birbirine bağlayan tek öge bu amaçtı. Bundan dolayı bir süre sonra üyeler arasında gruplaşmalar başladı; çünkü Meclis içinde bugünkü parlamentomuzda olduğu gibi siyasal partiler temsil edilmiyordu. Her üye özgürdü; ama bir siyasal partiye mensup veya o partinin görüşlerine yatkın olsa bile, partiyi temsil edemiyordu. Meclis'in siyasal bakımdan yapısı böyle bir partileşmeye elverişli değildi. Bundan dolayı aynı derneğe üye bulunmalarına rağmen, milletvekilleri arasında gruplaşmalara gidilmesini doğal karşılamak gereklidir. Büyük bir çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olmalarına rağmen, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği genel politikaya zaman zaman kişisel yahut düşünsel nedenlerle itiraz edenler bir araya gelerek ayrı bir grup oluşturdular ve buna "İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu" dediler. Böylece bu grup mensupları Mustafa Kemal Paşa'yı ilke olarak destekleyenlerden ayrılmış bulunuyorlardı. O'nu destekleyenler de kendilerine zorunlu olarak "Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını taktılar. Kısaca "Birinci ve İkinci Grup" denilen bu kümeler bunalımlı anlarda birleşmişler ve yurdun kurtuluşu hedefini hiçbir zaman unutmayan kişilerden oluşmuşlardı. Bu gruplar bir siyasal parti temsilcisi olmadıklarından, içlerinde parti disiplini yoktu. Birinden diğerine geçmek her zaman mümkündü. Birinci grupta Mustafa Kemal Paşayı destekleyen din bilginleri görülebilirken, İkinci Grupta, örneğin eski bazı İttihatçılar yahut din işleriyle pek ilgilenmeyen kimseler göze çarpabilirdi. Yani bu gruplar ideolojik bakımdan tam bir örgüt oluşturmuyorlardı. Belki Birinci Grup, Önderi hemen her konuda desteklediği için, giderek Mustafa Kemal Paşanın önemli düşünceleri bu Grubun ideolojik bir yapıya ulaşmasına yardımcı olacaktır. Öte yandan içlerinde gerçekten düşünce özgürlüğüne bağlı, demokrat ruhlu milletvekilleri bulunmasına rağmen, İkinci Grup üyelerinin büyük bir çoğunluğunun karşıcılığı (muhalefeti) kişisel nedenlere dayanıyordu. Bunun için İkinci Grubun bazen çok sevimsiz ve aşırı istekleri Önderi ve kadrosunu zor durumlara düşürebilmiştir. Fakat aynı zamanda TBMM'nin Başkanı olan Önder, Birinci Grubun da yardımı ile ve salt demokratik yollarla bu zorlukları aşmasını bilmiştir.

TBMM otoritesini yaymak, gücünü yurdun her yerinde gösterebilmek için her türlü önlemi alıyordu. Bunların başında, daha ilk günlerde verilen kararlarla İstanbul Hükümeti ile her türlü ilişkinin kesilmesi geliyordu. Gene "TBMM'nin meşruiyetini tartışma konusu yapmak" dahi "Vatana İhanet" sayıldı. Çıkartılan "Hıyanet-i Vataniye Yasası" bu suçu ve cezasını belirlemiştir. "Yok" sayılan İstanbul Hükümeti ile ilişkiye girenler de vatan haini sayılmışlardı. Bu davranış bile TBMM'nin yepyeni bir devlet kurduğunun kanıtıdır.

TBMM Hükümeti, yeni bir varlık olduğunu dünyaya kabul ettirme çabasına da girmişti. TBMM Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa dünyadaki parlamentolara birer yazı göndererek yeni doğan bu siyasal varlığın tanınmasını istemiştir. Kuşkusuzdur ki, bu yepyeni varlığın bütün dünyada hemen tanınması kolay bir iş değildir. TBMM bu tanınmayı sağlamak için çok uğraşmıştır. İlk olarak Rusya'da yeni kurulan rejimin hükümeti ile ilişkiler kurulması için girişimlere başlandı (Bu

konuda verilen ilk karar 5 Mayıs 1920 tarihindedir). Ancak bu girişim henüz bir "tanıma" ilişkisi değildir. Fakat arkası başarılı bir biçimde gelecektir. Diğer yandan 30 Mayıs 1920'de TBMM Hükümeti ile Fransa Hükümeti adına 20 günlük bir ateşkes anlaşması imza edilmiştir.

Bu olayı nasıl değerlendirirsiniz?

TBMM ile savaş durumunda bulunan ve üstelik onu tanımayan bir devletin ufak bir ateşkes için bile olsa Ankara'daki hükümetle anlaşması TBMM'nin varlığını yavaş yavaş kabul ettirme yolunda bulunduğunu göstermektedir. Gerçekten bu anlaşmadan özellikle İngilizler çok rahatsız olmuşlardı. Ama Fransızlar, Güneydoğu Cephesi'nde zor anlar yaşıyorlardı; bundan dolayı böyle bir ateşkes razı gelmişlerdi. Demek ki varlığı kabul ettirmek için başarı göstermek gerekiyordu.

TBMM bu çabalar içinde iken, Damat Ferit ile İngilizler de boş durmuyorlardı. Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını İstanbul'da kurduğunu bir askerî mahkemede giyabi olarak yargılatmıştır. Bu Mahkeme 11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşayı ölüm cezasına çarptırdı. Padişah Vahdettin de bu hükmü 24 Mayısta onayladı. Paşanın çevresindeki yakın arkadaşları da çeşitli tarihlerde bu cezaya çarptırıldılar. Bu tür girişimlerin Anadolu'nun bazı bölgelerinde son derece etkili olduğu inkâr edilemez. Böylece, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Anadolu'nun pek çok yerinde TBMM'ye karşı tepkiler doğdu. Damat Ferit bir yandan da barış antlaşmasının bir an önce imzalanması için diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Diğer yandan Anlaşma Devletleri neden ve nasıl kurulduğunu bir türlü kavrayamadıkları, ama bütün işlerini güçleştiren TBMM'yi yok edebilmek için askerî önlemler alınması gerektiğini düşünmüşler ve bunun için var güçleriyle hazırlanmaya başlamışlardı. Türk Kurtuluş Savaşının en zorlu günleri yaşanmak üzereydi.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KARŞI TEPKİLER

Kuvayı Milliye'nin Kesin Olarak Birleşmesi

TBMM'nin açılmasına giden olaylar sırasında bile bütün yurttaki Kuvayı Milliye örgütü tam olarak birleşmemişti. Şimdi derseniz 1920 yılı başına geri dönelim ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasından itibaren Kuvayı Milliye'nin geçirdiği gelişimi kısaca gözden geçirelim.

Daha Sivas Kongresi sonrasında yurttaki bütün direnme örgütleri "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" çatısı altında birleşmemiş miydi?

Bu soruya verilecek yanıt kesin bir yargıyı içermez. Bildiğiniz gibi, Sivas Kongresi gerçi büyük bir başarı ile kapanmış ve Anadolu direniş hareketini birleştirmişti. Ama bazı yerel veya bölgesel Kuvayı Milliye örgütleri bu kongre kararlarına katılmakta duraklamışlardı. Özellikle Balıkesir Kuvayı Milliyesi uzun bir bekleme süresi geçirmiştir.

1920 yılı başından TBMM'nin toplanmasına kadar, bilebildiğimiz kadarı ile dört kongre daha görüyoruz. Henüz Meclis-i Mebusan açılmadan, 15 Ocak 1920'de Edirneli yurtseverler toplanıp yerel savunma örgütünü nasıl güçlendirecekleri üzerinde görüşüp bazı kararlara varmışlardı. Bu arada yurdun doğusunda, Oltulu yurttaşlar da örgütlenme içindeydiler. Oltu, ulusal sınırlar dışında kalmıştı. Bu nedenle yiğit Oltu halkı kendi içinde örgütlenip siyasal bir varlık oluşturma kararı aldı ve bu amaçla 21 Şubat 1920'de bir kongre toplandı. Oltulular bir süre sonra TBMM'nin varlığını tanıdılar. Gene 10-23 Mart 1920 tarihleri arasında Balıkesir kongrelerinin beşincisini tarih sahnesinde görüyoruz.

Misak-ı Millî de ilân edilmiştir. Balıkesirli yurtseverler hâlâ ne yapılması konusunda kesin bir karar verememişlerdir. Kongre bir yandan Sivas kararlarına katılmayı kabul ederken, bir yandan da kendi Kuvayı Milliyesini koruyabilmek için önlemler almaktadır. Bu görüşmeler sürerken 16 Mart'ta İstanbul işgal edilir. Kongrede büyük bir karamsarlık doğar. Bu arada TBMM'nin toplanacağı Heyet-i Temsiliye

Başkanı tarafından duyurulmuştur. Artık yapılacak fazla bir iş kalmadığından 23 Martta son Balıkesir Kongresi dağılır. Varılan karar; Anadolu hareketine tam olarak katılmaktır. TBMM çalışmaya başlayınca kadar toplanan son kongre Lüleburgaz'dadır. 31 Mart - 2 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan bu Kongre'de, Trakya'nın işgali tehlikesi karşısında alınması gerekli önlemler üzerinde düşünülmüştür.

Görülüyor ki TBMM açılınca kadar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin varlığı kabul edilmekle birlikte, bazı bölgelerde hâlâ yerel kurtuluş çareleri aranmaktan uzak kalınmamaktadır.

23 Nisan 1920'de TBMM açılınca, pek çok çevredeki duraklama sona ermekle birlikte özellikle Doğu Trakya halkının henüz tedirgin bulunduğu anlaşıyor.

Bu tedirginliğin elbette bazı sebepleri olmalı. Size göre bu sebepler nelerdir?

İstanbul'un işgalinden sonra, Doğu Trakya'nın Anadolu tarafından nasıl savunulabileceği oranın halkını meşgul eden çok önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Trakyalı, coğrafi açıdan Anadolu'dan kopuktu. Bu nedenle kendi işini kendi görmek yandaşı idi. Bu amaçla 9-14 Mayıs 1920 tarihleri arasında "Büyük Edirne Kongresi" toplandı. Bu Edirne'deki üçüncü kongredir. Kongre ile Anadolu'daki birliğin benimsenmesi kabul edildi ama, Anlaşma Devletleriyle İstanbul Hükümeti arasındaki barış görüşmelerine Trakyalılar katılmayı ve kendi seslerini yükseltip buraların Yunanlılara verilmesini önlemeyi düşünüyorlardı. TBMM'nin açıldığı ilk günlerde toplanan bu Kongrede söylediğimiz doğrultuda yapılan görüşmelerin Ankara'da büyük bir tepkiyle karşılandığını herhalde tahmin edersiniz. Gerçekten, Trakyalıların bu boşuna çabaları 1920 yılı Temmuz ayında tamamlanan Yunan işgali ile sona ermiştir.

Buna karşılık Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi TBMM'nin kesin olarak buyruğuna girmiştir. Fakat bunun gerçekleşmesi için gene bir sürenin geçmesi gerekti. 2 Ağustos 1920'de toplanan Afyon Kongresine TBMM'nin temsilcileri de katılmış böylece Batı Anadolu artık tamamen ulusal devletin otoritesi içine alınmıştır. 5 Ağustos ve 8 Ekim 1920 tarihlerinde yapılan Pozantı kongreleri doğrudan doğruya Ankara'nın denetiminde bazı önemli kararlara varmışlardır. Pozantı kongreleri ile Kuvayı Milliye'nin birleşmesi olayı tamamlanmıştı. Demek ki TBMM'nin kurulmasından sonra da Trakya ve Anadolu yurtseverleri arasında bazı gruplar beklemeyi ve olayların gelişmesini gözlemeyi istemişler, ama sonunda gerçek kurtuluşun ancak birleşme yoluyla mümkün bulunacağına inanmışlardır.

Şimdi birleşen Kuvayı Milliye'den ulusal bir ordu çıkarmak gereği doğacaktı. Çünkü 1920 yılı yaz ayları artık iyice sertleşen ve genişleyen bir savaşın içine girildiğini gösteriyordu.

Askerî Gelişmeler

TBMM'nin açılışından bir gün önce İngiliz Başbakanı Lloyd George şöyle demişti: "Mustafa Kemal Yunanlıları Anadolu'dan çıkartamaz". Bu sözlerden anlaşıldığına göre özellikle İngiliz Hükümeti Yunan davasını bütün gücüyle desteklemektedir. TBMM çalışmaya başladıktan sonra da Venizelos "Bugün Yunanistan Avrupa'nın kararını Türkiye'ye kabul ettirebilecek güçte bir orduya sahiptir" sözlerini söylemiştir.

Sizce Venizelos'un bu sözlerinin anlamı nedir?

Açıkça ifade ettiği gibi Venizelos Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini "Avrupa'nın bir kararı" olarak görüyordu. Gerçekten Yunan bağımsızlık hareketinin başladığı 1821 tarihinden beri Avrupalılar güya kendi kültürlerinin kaynağı olarak gördükleri bu küçük ulusu Türklere karşı şımartmışlar ve hemen her istediklerini yerine getirmişlerdi. Bu bakımdan Venizelos'un sözleri gerçeği büyük ölçüde yansıtmaktadır. Bu sözlerini uygulama alanına koyan Venizelos, İngilizlerin yardımıyla, TBMM'nin çökertilmesi için büyük ve hızlı hazırlıklar yapmaya başlamıştı. Venizelos'un Mustafa Kemal Paşa hakkındaki düşüncesi ise şuydu:

"Yunanlılar (Anadolu'da) ilerlerse Mustafa Kemal'in saygınlığı da biter". Bu durumda TBMM de ortadan kalkardı; zira Mustafa Kemal Paşa ile Meclis'i özdeşleştiriyorlardı. Şimdi takdir belli olmuştu: Güçlendirilen "Yunan Küçük Asya Ordusu" Venizelos'un bu sözleri ifade etmesinden bir gün sonra, zaten hiçbir zaman kabul etmediği "Milne Çizgisini" dört bir yandan aşarak Batı Anadolu'da ilerlemeye başladı. Kurtuluş Savaşının en önemli evresini açan bu saldırı 22 Haziran 1920 günü başlamıştır; yani TBMM'nin açılışından iki ay sonra. Bu saldırıyı İngilizler de donanmaları ile destekliyorlardı. İngiliz gemileri Marmara kıyılarını tutup oralardan gelecek direnme hareketlerini önleme amacı güdüyordu.

Yunan saldırısı çok güçlü, taze ve disiplinli birliklerle yapılıyordu. Bu nedenle Balıkesir, Bursa ve Uşak başta olmak üzere Batı Anadolu'da pek çok yer kısa bir sürede işgal edildi.

Böylece Balıkesir Kongrelerinde ısrarla üzerinde durulan bölgesel savunma girişimlerinin ne kadar anlamsız olduğu ve Mustafa Kemal Paşanın birleştirici dehasının önemi açıkça kanıtlanıyor mu?

Bu büyük başarılarından iyice cesaret alan Yunanlılar bir yandan gözlerini Doğu Trakya'ya diktiler. Temmuz ayı içinde bu ülke parçamız da işgal edildi. Gene, Büyük Edirne Kongresi kararlarının yanlışlığını gösteren bir başka kanıt... Hızlı Yunan ilerlemesi karşısında TBMM'de büyük tepkiler doğdu. Bu konuyu önümüzdeki ünite de göreceğiz.

Güneydoğu Anadolu'da Fransızların etkinliği bir süre için azalmış, sonra gene artmıştır. Bu yeni saldırılar, neredeyse bir mucize olarak nitelendirilebilecek Kuvayı Milliye direnmesi karşısında hiçbir önemli gelişme gösterememiştir. Fransızlar bir aralık öyle zor bir durumda kaldılar ki, yukarıda anlattığımız gibi TBMM Hükümeti ile geçici bir ateşkes sözleşmesi bile imzalamak yolunu tuttular.

Doğu'da ise Ermenistan Devleti, TBMM açılınca geniş kapsamlı bir saldırı başlatmıştı. Önümüzdeki ünite de ayrıntılıca göreceğimiz gibi, Doğu Cephesinin açılmasına karar veren TBMM buradaki kuvvetlerin başına Kâzım Karabekir Paşayı atadı. Böylece o cephe de kanlı çarpışmalar hızını artırarak sürdü.

Ayaklanmalar

TBMM'nin açılışından önce, Damat Ferit'in kışkırtmaları ile başlayan ayaklanmalar nisan sonlarına doğru daha da genişledi. Bu ayaklanmalar, zaten düşmanla başa çıkmakta çok zorlanan Kuvayı Milliye birliklerine sıkıntılı anlar yaşattı.

Daha önce Düzce ve Bolu'da çıkan ayaklanmalar gene alevlendi ve büyük zorluklar sonucunda mayıs ayı sonlarına doğru bastırılabilirdi. Bu büyük ayaklanmanın söndürülmesi için uğraşıldığı sırada Yozgat'ta, Zile'de, Viranşehir'de ve Konya'da da başka olumsuz hareketler görüldü. Marmara Bölgesinde ise Anzavur ile Kuvayı İnzibatiye de eylemlerini sürdürüyorlardı. Çerkes Ethem Birliklerinin yardımı, Kuvayı Milliye'nin olağanüstü çabaları ile bu ayaklanmalar ağustos ayı başlarında bastırıldı. Ama Sevr Barışının imzalanması ayaklanmaların devamı için bir işaret oldu ve bu tür uygunsuz eylemler yeniden başladı. Ayaklanmaların kesin olarak bastırılması 1920 yılının sonuna kadar vakit alacaktır. Bu harcanan zamandan elbette düşman güçleri yararlandılar.

İşte, TBMM'nin çalışmaya başlaması böyle bir sahnenin de açılmasıyla sonuçlandı. Bu sahne "Türk Kurtuluş Mücadelesi"nin tam bir savaşa dönüşmesidir.

Özet

TBMM'nin açılması Türk tarihinde bir dönüm noktası oluşturur. Bu Meclis ile ilk kez, ulus iradesi, kişisel iradenin yerine geçiyordu. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılışında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı anımsatacak öğelerin bulunmamasını istiyordu. Bu nedenle daha ilk gün, yani 23 Nisan 1920'de ilk konuşmayı yaparak toplantıyı açan en yaşlı milletvekili Şerif Bey, Meclis'in bu özelliğini belirtmiştir. Bu

konuşmada Meclis'in adı konulmuş, ulusun egemenliğini doğrudan doğruya eline alarak kendi yazısına sahip olma aşamasına geldiği belirtilmişti.

Açılışının ikinci günü Mustafa Kemal Paşa TBMM Başkanlığına seçildi ve çalışmalar hemen başladı. İlk olarak Meclis kararlarını yerine getirecek bir icra kurulu oluşturuldu. Ardından sırayla diğer düzenlemelere geçildi.

TBMM, birdenbire, ani bir kararla oluşmuş bir parlamento değildi. Meşruiyetini ilk planda daha önce yurdun çeşitli yerlerinde toplanan ve doğrudan doğruya o yörelerin halkının istek ve kararlarını yansıtan kongrelerde buluyordu. Bu kongrelerdeki halk isteği Sivas'ta birleşmiş ve siyasal nitelikte büyük bir dernek bu halk isteğini yerine getirecek bir örgüt durumunu almıştı. Bu örgüt, bilindiği gibi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Cemiyet'in kararları artık halkın iradesini yansıtır duruma gelmişti. Meclis-i Mebusan bu iradenin padişaha kabul ettirilmesi sonucu toplanmıştı. Şimdi, dağıtılıp varlığı sona erdirilen bu padişah Meclisi yerine, halkın isteklerini temsil eden Dernek, Ankara'da, yeni bir parlamento topluyordu. İşte, TBMM, geçerliliğini bu uzun süreç içinde oluşan gerçek ulus iradesinden alır.

Meclis anayasal düzenini kurarken "güçler birliği" ilkesini benimsedi. Başlangıçtan beri uyguladığı bu esasları 20 Ocak 1921 tarihinde yaptığı anayasa ile kesinleştirdi. Bu Anayasa egemenliğin kayıtsız-şartsız ulusta olduğu esasını pekiştiriyor ve ulus adına sadece TBMM'nin egemenlik hakkını kullanma yetkisine sahip olduğunu hükme bağlıyordu. Bu esas tam anlamıyla güçler birliği ilkesini getirmiştir. Meclis yasama, yürütme ve yargı güçlerini doğrudan doğruya kullanır; onun üzerinde bir başka güç yoktur.

Bu Anayasaya rağmen, çalışmalarının ilk zamanlarında TBMM padişah karşısındaki yerini tam olarak saptayamamıştır. Anayasada devlet başkanlığı ile temel haklar/özgürlükler üzerinde hüküm yoktur. Zaten daha ilk günlerden beri amacın "padişahı kurtarmak olduğu" çeşitli Meclis kararlarında belirtilmektedir. Ama diğer yandan da ulus egemenliğine bağlılık da kesin bir biçimde ifade edilmektedir. Bu tam bir çelişki idi. Osmanlı Anayasası'nın, TBMM Anayasası'nın temel hükümlerine aykırı olmayan bölümlerinin de geçerli olduğu kabul ediliyordu. Binlerce yıllık kişisel egemenlikten ulus egemenliğine çok kısa bir süre içinde geçmek mümkün olmadığı için bu çelişkiyi doğal kabul etmek gerektir. Birinci Dönem TBMM bir geçiş zamanının aracıdır. Ama bu Meclis, otoritesini geçerli ve sürekli kılmak için de çalışmış, hele İstanbul Hükümeti ile ilişkileri keserek yeni bir devlet kurulduğunun işaretlerini de vermiştir. Diğer yandan kendini dünyada tanıtabilmek için de yoğun çabaların içine girmiştir.

TBMM'nin açılmasından önce bazı yerel örgütlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin çalışmaları hakkında tereddütler vardı. Nitekim Balıkesir ve Edirne başta olmak üzere TBMM kuruluncaya kadar 1920 yılı içinde bazı yerlerde kongre etkinliklerinin sürdüğü gözleniyor. Ama TBMM otoritesini kısa zaman içinde benimsetince bu son yerel hareketler sönmüş ve tam birlik sağlanmıştı.

TBMM'nin açılmasını hiçbir biçimde hoş karşılamayan Anlaşma Devletleri ile onların sadık adamı Damat Ferit bu ulusal hareketi boğmak için ellerinden gelen bütün çabaları gösterdiler. Yunanlılar, İngilizlerin de yardımı ile 22 Haziran 1920'de çok büyük bir saldırı başlattılar. Balıkesir ve Bursa işgal edildi. Doğu'da Ermeni Devleti de saldırıya geçti. Güneydoğu'da ise Fransızlara karşı mücadele başarılı bir biçimde yürütülüyordu. Hattâ Fransızlar tanımadıkları TBMM Hükümeti ile kısa süreli bir ateşkes anlaşması bile imzalamışlardı. Bu da ulusal gücün gelişmeye başladığını göstermektedir.

Damat Ferit ise bir yandan Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşlarını idama mahkûm ettirmiş ve bu hükümleri padişaha onaylatmıştı. Diğer yandan kıskırtmaları ile çeşitli yerlerde ayaklanmalar çıkartıyor, bunlar Kuvayı Milliye'yi güç durumlara sokuyor ve düşman karşısındaki direnmeyi zayıflatıyordu. Bu çok olumsuz koşullar içinde TBMM çalışmalarını aksatmadan sürdürecektir.

Sorular

1. TBMM'nin kabul ettiği anayasal sistem hangisiydi?
 - a. Güçler ayrılığı
 - b. İlimli güçler ayrılığı
 - c. Güçler birliği
 - d. Saltanatın ayrılığı
 - e. Parlamenter sistem
2. TBMM ilk Anayasasını hangi yıl yaptı?
 - a. 1876
 - b. 1920
 - c. 1924
 - d. 1921
 - e. 1960
3. Büyük Edirne Kongresinin toplanma amacı neydi?
 - a. Doğu Trakya'yı gerekirse anlaşarak kurtarma.
 - b. TBMM'ye kesin olarak katılma.
 - c. Kuvayı Milliye'ye karşı gelme.
 - d. Sivas Kongresine katılma.
 - e. İşgalci güçleri yurttan çıkarma.
4. 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan saldırısı sonunda hangi kentimiz işgal edilmedi?
 - a. Bursa
 - b. Balıkesir
 - c. Bilecik
 - d. Bandırma
 - e. İnegöl
5. Batı Anadolu Kuvayı Milliyesini kesin olarak TBMM otoritesi altına sokan son kongre hangisidir?
 - a. Beşinci Balıkesir Kongresi
 - b. Alaşehir Kongresi
 - c. Afyon Kongresi
 - d. Oltu Kongresi
 - e. Sivas Kongresi

Kaynakça

Yunus Nadi ABALIOĞLU, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, İstanbul: 1955, 11 s.

Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir: 1984, s 197 -226.

Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi. Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem**, 1919-1923, I. Cilt, Ankara: 1994, XV+875 S; II. Cilt, Ankara: 1995, XI+852 S; III. Cilt, Ankara: 1995, X+1050 s [TBMM Vakfı Yayını].

Ahmet DEMİREL, **Birinci Meclis'te Muhalefet**. İkinci Grup İstanbul: 1994, 638 s.

İhsan GÜNEŞ, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı**, Eskişehir: 1985, XIV+340 s.

Ahmet MUMCU, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, (14.Baskı), İstanbul: 1996, s 48-59.

Bülent TANÖR, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)** (3. Baskı), s 172-220.

Bülent TANÖR, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları** (1918-1920), İstanbul: 1992, 136 s.

İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara: 1989, 597 s.

Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, Ankara: 1991, s. 270-299; 2.Kitap, Ankara 1992, s 121-140.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

Anayasal Sistem: Bir devletteki temel örgütün kuruluş ve işleyiş modeli. Devletteki yasama, yürütme ve yargı güçleri ile kişi hak görevlerinin düzenleniş ve işleyiş biçimi. Bu düzenlemeler anayasalarda yer alır. Ancak anayasası olmayıp da bu temel konuları yasalılaştıran veya geleneklerine dayandıran devletlerdeki temel düzene de anayasal düzen adı verilir.

Başkanlık Divanı: Bir parlamentonun iç yönetimini sağlamak için başkan, başkan yardımcıları ve içtüzüğün saptadığı diğer milletvekillerinden oluşan bir kurul. Bu kurul Anayasa ve İçtüzük hükümlerine göre parlamento toplantılarını, gündemi, kurumun yönetimini düzenler.

Ferman Etmek : Bir padişahın buyruklarına "ferman" denilir. Ferman etmek, bir padişahın ferman yoluyla bir hukuk kuralı koyması veya bir başka konuda gerekenin yapılmasını istemesi demektir.

Gıyabi Yargılama: Bir davada mahkeme önüne çıkması gerekli davalı, arandığı halde bulunmayabilir. Özellikle gecikmesinde sakınca bulunan veya davalının gelmemesi yahut yakalanamaması durumunda da dava görülür. Davalı hakkındaki bilgiler dosyasından yahut tanıklar veya diğer kanıtlardan elde edilir.

Hürriyet ve İtilaf Partisi (Fırkası) : İttihat ve Terakki Partisinin program ve uygulamalarına karşı gelenlerin oluşturduğu bir çeşit koalisyon biçimindeki bir siyasal parti. 21 Kasım 1911'de kurulmuştur. İttihatçılarla zaman zaman çok sert ve demokratik geleneklere uygun bulunmayan mücadeleler içine girmişti. Savaşın yitirilmesi üzerine 22 Ocak 1919'da bir bildiri yayınlayarak İttihatçılığa karşı tam bir cephe kuran ve ulusal kurtuluş hareketine de karşı çıkan bu parti o dönem başkentinde en gözde siyasal kuruluş idi. Hep Anadolu hareketine karşı cephe aldı. Bu tutumdan rahatsız olan bazı üyeleri partiden çıkıp Anadolu'ya geçtiler ve TBMM'ye katıldılar (örneğin Dr. Rıza Nur). Kurtuluş Savaşı sonunda bu zararlı Parti kendiliğinden ortadan yok oldu. Pek çok üyesi yurt dışına kaçtı veya 150'likler listesine alınarak sürüldü.

İstisnai : Kural dışı olmakla birlikte geçerli sayılan.

ÜNİTE 9

Ulusal Ordunun Kurulması ve Kurtuluş Savaşı

(1920 Yılı Sonuna Kadar)

(Birinci Bölüm)

Bu Ünite...

Kurtuluş Savaşı'nın belli başlı evrelerini ve sona ermesini gözden geçireceğiz. Aslında Kurtuluş Savaşı Mondros Ateşkes Anlaşması üzerinde başlayan işgallere karşı hemen kendini göstermişti. Ama bu Kurtuluş hareketi ancak TBMM'nin kurulması, düzenli bir ordunun oluşturulması ile gerçek yönüne girdi. İşte Ünitimizde bu Savaşın geçirdiği evreleri ve onların sonucu sayılması gerekli siyasal gelişmeleri gözden geçireceğiz. Açıklamalarımız aynı Ünite içinde iki bölüme ayrılmış olarak Büyük Zafer'in kazanılmasına kadar olan dönemi kapsayacaktır.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

Bu Ünite de anlatılan olayların, o zamanların koşulları dikkate alınarak değerlendirilmesi gereklidir. Her askerî başarının arkasından gelen siyasal olayları da iyi anlamak yolunu tutunuz. 10 milyonu bulmayan yoksul, eğitilmemiş Türk Ulusunun onuru söz konusu olunca en üstün ordular karşısında nasıl şahlandığını, bunun gerçekleşmesi için de Önder kadronun nasıl bir yöntem izlediğini hep düşününüz!

GİRİŞ

"Savaş"ın anlamı üzerinde hiç düşündünüz mü? Ne demektir savaş?

Savaş kavramını herkesin üzerinde uyduğu biçimde tanımlamak çok zordur. Ama özellikle devletler hukuku açısından savaşı açıklamak da mümkündür. "Bir devletin geleceğini güvenlik altına almak, ulusal çıkarları savunmak amacıyla, başta askerî güç olmak üzere devletin ve ulusun maddî - manevî bütün olanaklarının ve kaynaklarının kullanılmasını gerektiren silâhlı mücadele"ye savaş denilir. Demek ki, savaş denilen olgu her şeyden önce "devletler" arasında söz konusudur. Savaş, devletler arasında "silâhlı" bir çatışmayı gerektirir. Tarihsel gelenekler, düzgün bir savaşın başlaması için bunun savaşılanca tarafa duyurulması yöntemini getirdi. Bu işe devletler hukuku açısından "savaş ilânı" denilir. Ama hiç duyurulmadan, baskın biçiminde başlayan savaşlar da sık sık görülür.

Türk Kurtuluş Savaşını bu açıdan tahlil edebilir misiniz?

Türk Kurtuluş Savaşını yukarıdaki tanım içine sokabilmek için ilkönce bir "Türk Devleti"nin varlığından söz edebilmek gerektir. Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra başlayan işgallere karşı bir silâhlı direnmenin çeşitli yurt köşelerinde göze çarptığını biliyorsunuz. Ama bu tür çatışmaları "savaş" kavramı içine sokamayız. Evet, bu direnmeler kutsal ve büyük bir amacın, yani tutsak düşmemek amacının gerçekleşmesine yönelikti. Fakat Türklerin devleti, yani Osmanlı İmparatorluğu bu silâhlı direnmeleri kabul etmiyordu. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti girdiği ve ağır bir yenilgiye uğradığı Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Ateşkes Anlaşması ile artık savaşmak istemediğini, barış yapılması amacıyla olduğunu belirtmişti. Şimdi bu durum karşısında, TBMM kuruluncaya kadar şiddetle göze çarpan direnme hareketlerini ve özellikle Kuvayı Milliye etkinliğini düzenli ve hukuka uygun bir savaş olarak nitelemek olanağı yoktur. Kuvayı Milliye, içinden çıktığı Osmanlı Devleti'nin buyruklarına ve amaçlarına aykırı bir davranış içindedir.

Bu açıklama karşısında özellikle Mustafa Kemal Paşanın tutumunu açıklamak kolaylaşmaktadır. Acaba neden?

Savaşı tanımlarken, bir "devletin" çıkarlarını korumak için "silâhlı güç" kullanması gereğini ifade etmiştik. Mustafa Kemal Paşa, bir Osmanlı generali idi; büyük ve ünlü bir komutandı. O, savaşın her bakımdan ne demek olduğunu çok iyi biliyordu. Madem ki Osmanlı hükümetleri ve onların başı olan padişah, savaş istemiyordu, ne yapılması gerekecekti? Yurdun işgal edilmeye başlandığı, Türklerin Anadolu'dan kovulmak istendiği belliydi. Ulus kurduğu Kuvayı Milliye örgütleri ile bu gelişmeyi önlemek istiyordu; ama padişah ulusun bu tutumunu devlete karşı bir "ayaklanma" olarak niteliyordu. Öyle ise "ulusal çıkarlarımızı" bu işgalci güçlere karşı koruyacak bir "devlete" ihtiyaç vardı. Askerlik mesleğinin doruğundaki Mustafa Kemal Paşa bu gerçeği görüyordu. Ondandır ki, İstanbul'da onurlu bir barış yapmak imkânlarının artık yok olduğunu görünce Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketini bir devlet yapısı içine sokmak gereğini anlamıştı. Bunu bir Osmanlı generali olarak yapması olanağı da kalmamıştı. Yeni bir devletin içinde mücadele yürütülecekti. İşte, nasıl kurulduğunu iyice anladığınız TBMM bu amacın gerçekleşmesinin somut sonucudur. Şimdi TBMM kurduğu yeni devletin yapısı içinde, savaş gereklerini yerine getirecek bir düzgün silâhlı güç oluşturmak zorundadır. Zira savaş bir devlet ancak ordusuyla yürütebilir. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı, gerçek anlamını TBMM kurulup ulusal bir ordunun oluşmaya başlamasından sonra kazanmıştır. Ama hiç kuşkusuz, ulusun düşmana karşı gelme iradesi daha dernekler ve kongreler aşamasında belirmiş ve silâhlı direnişe geçmişti. Zaten bu direnme olmasaydı, TBMM Devleti de oluşamazdı. Şu duruma göre, silâhlı kurtuluş hareketi daha ilk işgaller sırasında başlamıştır. Ama bu hareketin bir devlet tarafından yürütülen düzgün bir savaş durumunu alması TBMM'nin kurulmasıyla mümkün olmuştur. İşte ünitemizde, yeni Devletimizin düzenli ve kendisine bağlı orduyu kurmasıyla tam bir savaş durumuna gelen Kurtuluş Mücadelesinin yeni evreleri incelenecektir.

Bu incelemeye geçmeden önce bir noktanın da açıklığa kavuşturulması gerekiyor: Kurtuluş Savaşı, TBMM kurulduktan sonra gerçek yönünü almıştı. Ama savaşların bir başka özelliği ortada yoktu. Bu da "savaş ilân etme" durumunun bulunmamasıydı.

Acaba neden? Düşününüz!

TBMM'nin varlığı işgalci güçler tarafından bir süre tanınmadı. Onlar için Osmanlı Devleti, görüşülebilecek tek siyasal varlık idi. Bu nedenle TBMM Hükümeti'nin savaş ilânı gereksiz bir davranış olurdu. Aslında silâhlı çatışmalar zaten sürüp gidiyordu. TBMM kurduğu devlet düzeni ve oluşturduğu disiplinli ordusuyla bu çatışmaları gerçek kanalına sokmuştur. Şimdi artık bir "devletin" yönettiği savaş vardır. Bu gerçeği işgal güçleri aşama aşama kabullenmişler, sonunda TBMM'nin varlığı tanınmış, bu nedenle onun yürüttüğü savaş da tarihte gerçek bir "Kurtuluş Savaşı" olarak lâyik olduğu onurlu yeri almıştır.

ULUSAL ORDUNUN KURULMASI

Genel Olarak

TBMM'nin tam olarak bilincine varmasa bile yeni bir devleti aşama aşama kurduğunu biliyoruz. Özellikle ulus egemenliğini kullanma hakkına sahip çıkmakta Meclis son derece kiskançtır. Bu nedenle yalnız "Padişah ve Halifeyi, Vatan ve Milleti" kurtarmaktan ibaret saydığı amacını gerçekleştirirken kalıcı ve artık kaldırılması mümkün olmayan kararlar vermektedir. Hele İstanbul Hükümeti'nin gösterdiği düşmanca davranış, Meclis'i sindirmek yerine onun yetkilerine daha da bilinçle sarılmasına yol açmaktadır; o, bu bilinçle kalıcı bir devlet düzenini kurmak için adım adım ama hızla yol almaktadır. İşte, TBMM'nin kurulmasından sonra vardığı çeşitli kararlar, çıkardığı yasalar bir yana, büyük bir Yunan tehlikesi karşısında yeni ordunun oluşturulması uğrunda verdiği çabalar gerçekten övülmeye değer.

Yunan Saldırısının Gelişmesi

Geçen ünitemizde, TBMM'ye karşı tepkiler bahsinde, 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan Yunan saldırısının nedenlerini tekrar okuyunuz!

Yunan Saldırısının Nedenleri

Bildiğiniz gibi 22 Haziran 1920 tarihinde Yunanlılar, Ege Bölgesinde o güne kadar eriştikleri çizgiyi aşmışlar ve çok geniş kapsamlı bir saldırıya geçmişlerdi.

Bir önceki ünitemizde bu saldırıya Yunanlıları iten nedenleri kısaca görmüştük. Anımsayalım: TBMM'nin açılması ile Anlaşma Devletleri ve Yunanistan kesin tavırlarını artık ortaya koymak gereğini duymuşlardır. TBMM açılmadan kısa bir süre önce Anlaşma Devletleri San Remo'da toplanarak Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barışın esaslarını saptamaya başlamışlardı. Ünitemizde bu olay üzerinde gene durulacaktır. San Remo kararları kabul edilebilir gibi değildi. TBMM, bu konferansta alınan kararları da görüşmüş ve böyle bir barışın hiçbir biçimde imzalanamayacağını kamu oyuna duyurmuştu. Gerçi Anlaşma Devletleri gözünde TBMM'nin henüz hiçbir hukuksal değeri yoktu; ama Anadolu halkını bu tür davranışlar barışın karşısına getirebilirdi. TBMM'nin sesini kesmek ve onu yok etmek için artık askerî yolları denemek gerekiyordu. Hazırlanan saldırı ile Türk Ulusuna direnmenin anlamsızlığı gösterilmiş olacaktı. Bir an önce barış yapılmasıyla çekilen bu kadar acı ve akıtılan gözyaşları dinecekti. Böylece huzur gelecek, TBMM'nin otoritesi ve saygınlığı da daha başlangıçta yıkılıp gidecekti. İngilizlerin de desteği ile bu amaçları gerçekleştirmek için düzenlenen saldırı büyük bir hızla gelişti.

Yunanlıların İlerleyişi

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu Yunan saldırısı iyi planlanmıştı. Üstün ve disiplinli askerî birlikler tarafından yürütülüyordu. Bu nedenle Yunanlılar, bütün yiğitliklerini gösterip kendilerine karşı gelen Kuvayı Milliye birliklerini dağıtıp bozguna uğratarak hızla ilerliyorlardı. 24 Haziran'da Alaşehir işgal edildi. Ege'deki bu saldırıyı Yunanlılar kısa bir süre sonra kuzeye de yaydılar. 30 Haziran'da Balıkesir, 8 Temmuz'da Bursa düştü. 10 Temmuz günü Yunanlıların ellerine geçirdikleri bölgenin sınırları şöyle idi: Aydın, Nazilli, Uşak, Demirci üzerinden Orhaneli'yi dışarıda bırakarak İznik Gölünün batısından Marmara Denizine varan uzun bir çizgi. Demek ki Yunanlılar çok kısa süre içinde Batı Anadolu'nun pek önemli yerlerini ellerine geçirmişlerdi.

Bu büyük Yunan işgalinin yayıldığı bölgeyi bir harita üzerinde gösterirseniz, bu bilgiler aklınızda daha iyi kalır.

Bu arada İstanbul ve dolayları dışında bütün Doğu Trakya'nın da işgali 1920 yılı yaz mevsiminin sonuna ulaşmadan tamamlandı.

Doğu Trakya nerededir? Yunanlılar İstanbul ve dolaylarını neden işgal edemiyorlardı?

Doğu Trakya, bizim bugün kısaca "Trakya" adıyla andığımız ülke parçasıdır. Onun batısı bugün Yunanistan'ın elindedir. Oraya da "Batı Trakya" denilir. Yunanlıların İstanbul'u işgal edememelerinin sebebi açıktır: Osmanlı Başkenti Anlaşma Devletlerince zaten 16 Mart 1920 tarihinden beri ortak işgal altına alınmıştı.

Yunanlılar Batı Anadolu'da belirttiğimiz çizgide bir süre durdular. Ufak çapta yeni saldırılarla Kuvayı Milliye birliklerini oyalarken, yeni ve daha büyük bir saldırının hazırlığını yapıyorlardı.

Yunan Saldırısının Tepkileri

Yunanlıların beklenmedik bir saldırıyı hızla geliştirip çok önemli başarılar kazanmaları, çalışmalarına yeni başlayan TBMM'de büyük bir düş kırıklığı ve kızgınlık yarattı. Saldırı öncesi, Kuvayı Milliye birlikleri, TBMM Hükümeti'nin Genelkurmay Başkanlığına bağlanmışlardı. Eldeki çok güçsüz ordu kalıntıları da bunları desteklemeye çalışıyordu. Askerlik işlerinden pek anlamayan milletvekilleri, Genelkurmay Başkanlığına bağlı bu birliklerin Yunan saldırısını neden durduramadıklarını kavrayamamışlardı. Meclis'te genel görüşme açılmıştı. Milletvekilleri amansız bir biçimde Kuvayı Milliye birliklerine komuta etmeye çalışan subayları suçluyorlar, ağır eleştiri zinciri sonunda en yüksek makama, yani TBMM Başkanına kadar ulaşıyordu. Öyle ya, Mustafa Kemal Paşa da bir asker değil miydi?

Acaba Kuvayı Milliye birlikleri bu büyük saldırı karşısında neden başarısız kalmışlardı? Bu olayın sebepleri üzerinde düşününüz!

Bu başarısızlığı, Kuvayı Milliye birliklerinin niteliği göz önünde tutulursa doğal karşılamak gerektir. Bildiğiniz gibi bu birlikler işgal tehdidi altında bulunan bölgelerdeki yurtseverler tarafından kurulmuşlardı. Yanlarına aldıkları bir avuç yiğit insan ile ellerinden geldiği kadar düşmanla çarpışıyorlardı. Ordu ise son derece güçsüzdü. Anımsayınız: Birinci Dünya Savaşında pek ağır yitkiler veren ordu, Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerine göre çok büyük ölçüde terhis de edilmişti. Asker kadroları bomboştu. Silâh, cephane kalmamıştı. Özverilerini en üstün biçimde gösteren subaylar bu umutsuz durumda, son olanakları kullanarak düşmana karşı gelmeye çalışıyorlardı. Kuvayı Milliye ile ordudan arta kalan birlikler ortaklaşa çarpışıyorlardı. Fakat, Kuvayı Milliye'yi oluşturan yurtseverlerin çoğu askerlik sanatından anlayan kişiler değillerdi. Onları düzenli bir askerî güç biçiminde çalıştırmak son derece zordu. Kuvayı Milliye birlikleri, yanlarına yollanan subaylardan çok kendi şeflerine itaat ediyorlardı. Ayrıca düzensiz ve disiplinsiz

olduklarından bazen amaçlarının dışına çıkabiliyorlardı; örneğin suçsuz bazı insanları kendi takdirlerine göre cezalandırıyorlar, halktan gönül rızası olmadan zorla malzeme topluyorlardı. Her zaman görülmesi bile bu tür davranışlar bazı çevrelerde Kuvayı Milliye'ye karşı sınırlı da olsa bazı olumsuz tepkilerin doğmasına yol açıyordu.

Osmanlı Ordusunu canlandırmak artık mümkün değildi. Çünkü bu devlet ortadan kalkmış gibiydi. Yeni bir ordu da ancak yeni bir devlet tarafından kurulabilirdi. Bu nedenlerle, TBMM açılıncaya değin düşmanla mücadele edebilmek için başka bir yöntem yoktu. Kuvayı Milliye birliklerinin bir ölçüde düzen altına alınması için daha Havza'dan beri Mustafa Kemal Paşa bazı önlemler almıştı; ama bu yeterli gelmemişti.

TBMM'nin açılışı ile birlikte yepyeni bir devletin de doğduğunu biliyoruz. İlk amacı yurdun kurtuluşu olan ve savaş içinde doğan bu devletin bir ordusu bulunmalıydı. Ama Erzurum'daki 15.Kolordu bir yana bırakılırsa, elde işe yarayabilecek nitelikte askerî bir güç kalmamıştı. Kuvayı Milliye birliklerinin bazı yörelerde kazandığı başarılar ise abartılıydı. Bu geçici başarılar karşısında umutlanan bazı komutanlar bile Kuvayı Milliye örgütleri iyi düzenlenirse bir orduya gerek duyulmadan da yurdun kurtuluşunu sağlamanın mümkün olduğunu söylüyorlardı.

TBMM Hükümeti kurulur kurulmaz Millî Savunma ve Genelkurmay işlerini düzenlemeye başlamıştı. Hükümet bu yolla ilk iş olarak Kuvayı Milliye birliklerine belli bir ölçüde çeki düzen vermeye çalıştı. Bunların bir bölümü ordu birliklerinin içine alınıp eritildi. Ama bütün bu çabalara rağmen özellikle Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi bir türlü istenilen düzeye erişemiyordu. Düzenli ve güçlü bir Yunan Ordusu askerlik tekniğinin gereklerine uygun büyük bir saldırıya geçince, söylediğimiz olumsuzluklar nedeniyle Kuvayı Milliye birlikleri bu ilerleyişi durduramadı. Bu, çok doğal bir sonuçtu.

İşte Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nde yapılan ateşli görüşmeler sırasında bu başarısızlığı komutanların hatalarına bağlamanın doğru olmadığını belirtti. Çünkü komutanların hataları bulunmuyordu. Eğer onların buyruklarında düzenli ve profesyonel birlikler bulunsaydı, bu takdirde belki hatalardan söz edilebilirdi. Ama "hata yapılması" ortamı yoktu ki! Mustafa Kemal Paşa, sorunun düzenli bir ordu eksikliğinden doğduğunu milletvekillerine uzun uzun anlattı. Sonunda milletvekilleri yeni devletin bir orduya kavuşturulmasının başarı için en önemli koşullardan biri olduğuna inandılar.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan Meclis'i bu sorunun çözümü için çaba harcamak zorunluluğuna inandırmaya çalışırken, bir yandan da Yunan saldırısını en ağır dille kınayan bildirimler yayınlamaya bütün ulusu savaşa çağırıyordu. Böylece yeni kurulacak orduya katılma durumunda olan askerlere cesaret ve inanç aşılamak istiyordu.

Büyük Yunan saldırısı bu yönden olumlu bir etkide bulunmuş sayılabilir. Ama saldırının olumsuz etkilerini de unutmamak gerektir: Bu saldırı ile Yunanlıların çok kısa sürede büyük bölgeler ele geçirmeleri, direnmenin boşuna olduğunu ileri sürenlere hak verenlerin çoğalmasına yol açtı. Bazı çevreler hırs ve hınçla düşmana karşı iyice bilenirken, bazı çevrelerin karamsarlığı daha da artıyordu.

Bu saldırının çok kolay gelişmesi İngiliz ve Yunan hükümetlerini iyice umutlandırmıştı. Onlar başlangıçtan beri Anadolu Ulusal Hareketinin boş bir girişim olduğunu ileri sürüyorlardı. Şimdi haklı olduklarının sanki kanıtı gelmişti.

Yunan saldırısının neden ve ne zaman başladığını ve nasıl sonuçlandığını anlattıktan sonra bu başarının TBMM üzerindeki etkilerini değerlendirip varılan kararı açıklayarak yorumlayınız.

Ulusal Ordunun Kurulmaya Başlanması

TBMM'nin ikna edilmesinden sonra hızla ordunun kurulmasına geçildi. Askere alma işlemlerine girilerek boş er kadroları doldurulmaya başlandı. Yeni oluşturulan

birlikler gerekli eğitimi aldıktan sonra, batıya gönderiliyorlardı. Batı Cephesi, bu yeni oluşturulmaya başlanan ordunun ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlendi. Çerkez Ethem'in "Kuvayı Seyyare" adı verilen birlikleri dışındaki Kuvayı Milliye ya ordu içine alındı veya başka hizmetlerle görevlendirildi. Doğuda ise zaten düzenli birlikler bulunuyordu. Güneydoğu Anadolu'daki Kuvayı Milliye ise, daha önce de anlatıldığı üzere, Fransızlara karşı çok başarılı idi. Oradaki Kuvayı Milliye'nin yöreden gelen bazı nitelikleri vardı. Halk subaylarla daha yakından işbirliği yapıyor ve düzenli ordunun komutanlarını daha ciddi biçimde dinliyordu.

Batı Anadolu ile Güneydoğu Anadolu Kuvayı Milliyesi arasındaki bu farkların hiç kuşkusuz önemli bazı nedenleri vardır. Bu farklılık nedenleri bilimsel olarak araştırılmalıdır. Böylece Kurtuluş Savaşımızın önemli bir sorunu çözülmüş olur.

Hepimizin bildiği gibi Türkler askerlik sanatında, ordu kurmada ve yönetmede en ileri gitmiş uluslar arasında yer alırlar. Türk ordusunun kökenleri milâttan önceki Orta Asya dönemlerine kadar uzanır. Osmanlıların ilk dönemlerinde kurdukları ordular bütün Batı'ya örneklik etmiştir. Fakat, Osmanlı Devlet ve toplum yapısının ikinci üniteye gördüğümüz nedenlerle bozulması elbette orduyu da etkiledi. Bu genel çöküş içinde ordu da geriledi. Yeni esaslara dayanan orduyu, III. Selim'in başarısız sonuçlanan denemesinden aldığı derslerle II. Mahmut kurmuştur. Bu modern ordu her bakımdan hızla gelişerek 19. yüzyıldaki yenilik hareketlerinin öncüsü oldu. O yüzyılın sonunda ve 20. yüzyıl başında siyasal özgürlük akımları da ilk kez ordu içinde belirip benimsendi. Başarısız sonuç verse de çok önemli bir siyasal deneme olan İkinci Meşrutiyet ordunun eseridir. Ama genel çöküş sürdüğünden Balkan savaşları yitirilmişti. Bunun üzerine Enver Paşa'nın başarılı çabaları sonunda ordu tekrar düzeltilmiş ve geliştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşında bu ordu tam altı büyük cephede başarıyla çarpıştı.

Bilgilerinizi tazelemek açısından bu cephelerin sadece adlarını sayalım: Doğu Anadolu, Çanakkale, Irak, Filistin-Suriye, Galiçya ve Kafkas cepheleri...

Her bakımdan çökme arifesinde olan Osmanlı Devleti ordularının böylesine büyük ve geniş cephelerde çarpışması hiç doğru değildi. Türlü yönetim ve siyaset yanlışlarına savaşta yenilgi de eklenince bu iyi ordu eridi gitti. Kurtuluş mücadelesi başında Kuvayı Milliye'nin doğması, bu eriyişin sonucudur. Ama anlatıldığı gibi, bütün iyi niyetine rağmen Kuvayı Milliye o eriyen ordunun yerini tutamazdı; yurdu kurtarabilecek niteliklere sahip değildi. İşte 1920 yılı yaz aylarında II. Mahmut'tan beri gelişen ordumuz yeni temellere dayandırılmış, yani TBMM ile kurulan ve doğrudan doğruya ulusa dayanan devletin buyruğunda yeniden örgütlenmiştir. Ordumuz gücünü ulusal egemenlikten almaktadır. Bu ordu Kurtuluş Savaşını başarı ile tamamlayacaktır. Ordunun kurulmaya başlaması ile Mustafa Kemal Paşa'nın "mücadeleyi bütün ulusa maletmek" hedefine gidiş tam anlamıyla gerçekleşme yoluna girmiştir.

Kaynak Sorunu

Genel Olarak

Ordunun kurulmasına karar vermek kolaydır. Ama bir orduyu hele savaş için donatmak, beslemek ve yönetmek son derece zor bir iştir. Zira 20.yüzyıl savaşlarında teknoloji günden güne gelişmekte, buna bağlı olarak kullanılan silâh ve diğer gereçlerin maliyetleri yükselmekte, ayrıca bu tür silâh ve gereçleri kullanabilecek iyi eğitilmiş personele ihtiyaç durmadan artmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı teknolojik bakımdan bugün için "müzelik" deyişi ile ifade edilebilecek bir düzeyi sergilemektedir. Ama o günler için bu savaş her açıdan müthiş buluşlarla doludur: Uçak, tank, denizaltı, otomatik silâhlar, motorlu kara araçlarıyla taşıma gibi yenilikler Birinci Dünya Savaşında ilk kez kendini göstermiştir. Bununla birlikte bu savaşta insan ögesi teknolojik gelişmelere eşit bir değerdedir. Zira bugün için unutulmuş süngü çarpışmaları, teke tek boğazlaşmalar, eski çarpışmaları anımsatan meydan muharebeleri henüz geçerliliğini

korumaktadır. Bu bakımdan maliyet ögesi bugünkü gibi astronomik derecede değildir. Ama o zamanın ekonomik durumu çerçevesinde Birinci Dünya Savaşının yenen devletler için de felâketli sonuçlar getirdiğini biliyorsunuz.

Şimdi Kurtuluş Savaşı sırasındaki Türk toplumunun durumuna bakalım: Osmanlı Devleti'nde, bırakınız Birinci Dünya Savaşının gerektirdiği askerî teknolojiyi, daha basit savaş ihtiyaçlarını giderecek hiçbir sanayi kuruluşu yoktu. Zaten Osmanlı toplumu en küçük ölçekte bile sanayileşememiş olarak bu savaşa girmişti. Savaş ihtiyaçları için hemen her madde başka ülkelerden sağlanılmak zorundaydı.

Halk ilkokul eğitiminden bile geçmemişti. Okur-yazar oranı akla gelmeyecek derecede düşüktü. Müthiş bir cahillik her yanda kendini gösteriyordu. Ayrıca bu alt yapıya uygun olarak yurtda hiçbir doğru dürüst ekonomik etkinlik söz konusu değildi. Ulaşım büyük ölçüde yabancıların yapıp işlettiği birkaç bin kilometrelik, çoğu Batı Anadolu'da bulunan demiryollarıyla sağlanıyordu. Kara yolu kavramı modern ihtiyaçlara göre kafalarda belirmemişti. Sağlık işleri tam bir çıkmaz içindeydi. Bütün yurtda sadece birkaç hastane vardı.

Tanzimat döneminden beri büyük bir özenle topluma aydın meslek sahipleri yetiştirilmek istenmişti. Devlet elindeki bütün maddî imkânları elinden geldiği ölçüde yüksek meslek okulları açmaya hasretmişti. 20.yüzyıl başında oldukça iyi yetişmiş üst-düzyer bürokratlar, hekimler, öğretmenler ve nihayet en iyi eğitimi alan subaylar yurdun bazı işlerini görmede rol oynamaya başlamışlardı. Ama bu güzel gelişim içinde çok önemli bir aksaklık vardı: Bilgi üretilemiyordu. Zira bilginin üst düzeyde üretilip toplumun bütün kesimlerine sunulması işini "üniversite" yüklenir. Koskoca Osmanlı Devleti'nde sadece tek üniversite vardı ve bu da 1900 yılında açılmıştı. Batı üniversitelerinin yüzlerce yıllık geçmişi ve sayısını düşünürseniz bu durumun içimizi sızlatması doğaldır.

Bu eksikliğe rağmen yeni aydın meslek adamları toplumda önemli roller üstlenecek iken ilkönce Trablusgarp, ardından Balkan Savaşları patlak verdi. Bu aydınlar yedek subay olarak askere alındılar. Trablusgarp Savaşı'nda verilen şehit sayısı çok azdır. Bu sayı Balkan Savaşı'nda artmış, Birinci Dünya Savaşı'nda ise tam bir kıyıma dönmüştür. Sadece Çanakkale Savaşlarında bu aydın kuşağın büyük bir bölümünün yok olduğu bilinir. 1911 yılından 1918 yılına kadar ardarda süren savaşlarda aydın sayısı hızla azalmış, zaten yokluk içinde kıvranan ve kırsal kesimde yaşayan halk büyük yitkiler vermiştir. Böylece hem bilgili insan sayısı, hem de ekonominin temeli olan tarım üretimi düşünülebilecek en alt düzyere inmişti.

Buna karşılık yeni kurulan ordunun çok önemli ve olumlu bir yanı vardı. Bu özellik Yunan ordusunda bulunmadığı gibi, pek çok ulus ordusunda da yoktu. Türk subayları son derece iyi yetişmiş, çok deneyimli, usta askerlerdi. Bu subaylar yıllarca , sürekli olarak en ağır savaşların içinden geçmişler, en kötü durumlarla karşılaşmışlar, savaşmanın ve askerliğin her bakımdan beceri ve bilimsel yönünü kavramışlardı. Bu bakımdan, bir ordunun ne demek olduğunu, nasıl kurulup yaşatılacağını, ihtiyaçlarını, yönetim biçimini, savaş tekniklerini çok iyi biliyorlardı. İşte Türk subayının bu büyük özelliği ordumuzun her açıdan zayıf kaynakları içinde ayrı ve eşsiz bir yer almaktadır.

İnsan Kaynakları

Şimdi böyle bir ülke, Birinci Dünya Savaşının yenenlerince işgal ediliyordu. Kent ve kasaba aydınları, içlerindeki ulusçu duyguların etkisiyle direnişe başlamış, Kuvayı Milliye'yi oluşturma yoluna girmişlerdi. Ama özellikle ulusal ordunun kurulması kararından sonra, bu gücün temelini oluşturacak Anadolu halkı, son derece isteksizdi. Savaşlar onu çok yormuştu. Yoksulluk bugünün ölçüleri içinde tam bir facia halinde idi. Bu durumda yeni kurulacak ordunun insan ögesi nasıl sağlanacaktı?

İkinci sorun, orduyu donatmak idi. Diyelim ki halk son kez inandırıldı ve askere geldi. Ona silâhını, cephanesini, giysisini, besinini nasıl sağlayacaktık?

Halkın askere alınabilmesi için manevî duyguların kabartılması yolu tutulmuş, bu işin görülmesinde özellikle yiğit ve yurtsever pek çok din adamı gönüllü olarak rol

almışlardır. Bu din adamları, İstanbul'un kışkırttığı yoldaşlarıyla da mücadele ederek halkı ulusal davaya inandırmaya çalışmışlardır. Diğer yandan işgal edilen bölgelerden gelen ve düşmanın -özellikle Yunanlıların- akla gelmez vahşet haberleri de halkı orduya eğilim göstermeye itmiştir. Ama uzun bir süre özellikle kırsal kesimlerdeki halk, padişah/halifenin buyruklarını kutsal saymış ve çeşitli direnmeler içine girmiştir. İlk önce Heyet-i Temsiliye, sonra da TBMM Hükümeti bu ayaklanmaları bastırmakla da uğraşmışlardır. Ulusal ordunun kurulmaya başlamasından sonra TBMM askere alma işlerini sert önlemlerle hızlandırmış; ileride göreceğimiz "İstiklâl Mahkemeleri" yoluyla serkeş kişileri yola getirmesini bilmiştir.

Savaşın diri ve coşkulu bir durumda tutulması için özellikle kadın kuruluşları büyük çabalar harcamışlardır. Diyebiliriz ki, aydınlanma aşamasındaki Türk kadınları, bugün düşünemeyeceğiniz kent ve kasabalarda dernekler kurup askerimizi her bakımdan donatmak, askerî hastanelerde ve atölyelerde yardımcı olmak, mitingler düzenleyip halkın sesini duyurmak gibi yeri doldurulmayacak hizmetler görmüşlerdir.

Para ve Malzeme Kaynakları

TBMM'nin korkunç bir para sıkıntısı içinde bulunduğunu söylemek bile gereksizdir. Tek cümle ile: Para yoktu. Peki nasıl bulunacaktı para? İlk önce halktan gene özveri istenecek ve yeni vergiler konulacaktı; halkın gönüllü olarak bağışta bulunması sağlanacaktı -ki bu gerçekten büyük boyutlara varmıştır-; zaman zaman bankaların elinde bulunan paralara el konulacak, hattâ posta havaleleri bile geciktirilerek gönderilecekti. Kurtuluş Savaşında ilk başarılar sağlanınca, Anlaşma Devletleri içinde olmalarına rağmen İngilizlere duydukları hınç dolayısı ile önce İtalyanlardan, sonra da Fransızlardan borç alınmıştır. Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulunca önemli sayılacak bir para yardımı sağlanmıştır. Bu arada yurt dışındaki Müslüman cemaatleri, özellikle Hindistan Müslümanları önemli miktarlarda para gönderebilmişlerdir. Bütün bu paralar ordunun silâh ve donanımına harcanıyordu. Ayrıca Anlaşma Devletleri elindeki silâh ve cephane depolarından her biri birer yiğitlik destanı yaratacak koşullar altında çeşitli yollarla malzeme sağlanıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın bu cephesi de ayrı bir araştırma konusu olmalıdır.

Bu son anlatılan dış yardımlar, Kurtuluş Savaşının başarılı sonuçları alındıkça sağlanmıştır. Demek ki ilk başarılar tamamen akla durgunluk getiren özverilerin eseridir. Halktan malzeme toplama işi özellikle Sakarya Savaşı sırasında destansal bir durum almıştı. Artık savaşın zorunluluğuna iyice inanan halk, Başkomutan'ın koyduğu malzeme verme yükümlülüklerini istenilenden kat kat fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bütün bu anlatılanlar, ulusal ordunun kurulması ve geliştirilmesinin ne kadar büyük özverilerle olanak içine girdiğini açıklamıştır sanırız.

Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin gerçekleşmemesinin nedenlerini ve bunun sonuçlarını anlatıp, bu aksaklığın Kurtuluş Savaşı'nın yürütülmesinde nasıl olumsuz bir durum yarattığını açıklayınız.

SİYASAL GELİŞMELER

Genel Olarak

TBMM'nin açılışını önlemek, bunu başaramayınca da çalışmalarını baltalamak amacıyla İstanbul'da pek çok çaba harcandığını biliyorsunuz. Bu çabalar durup dinlenmeden sürdü.

Damat Ferit Hükümeti bir yandan Anlaşma Devletlerine yeniden başvurup barış görüşmelerinin tekrar başlamasını isterken, bir yandan da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkarttığı ayaklanmaları hızla körüklüyor, halkı Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına karşı her türlü yoldan kışkırtıyordu. Bu tepkilerin en önemli ve Damat

Ferit açısından en "olumlu" sonucu 10 Ağustos 1920'de Sevr [Sevres] Barış'ının imzalanmasıdır.

Sevr Barışı

Hazırlanışı

Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra, barışı kurma hazırlıklarının içine girilmesi doğaldı. Ama barış koşulları üzerinde Anlaşma Devletleri ile bir türlü uzlaşmaya varılamıyordu. Damat Ferit'e gelinceye kadar hükümetler Ateşkes Anlaşmasını "eksiksiz" olarak uygulamak için uğraşıyorlar ve sadece İstanbul ile Anadolu'nun önemli bir bölümünün elde kalması, ancak bağımsızlıktan özveride bulunulmaması gibi son derece yumuşak önerilerde bulunuyorlardı. Ama bu kadar hafif öneriler dahi kabul edilmiyordu.

Anlaşma Devletleri'nin Paris'te yürüttükleri barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin parçalanması çoktan kabul edilmişti. İşte pasif olmakla birlikte yurtsever Osmanlı hükümetleri bunun farkında değildiler. Onlar hâlâ anlaşmak yolunda ilerlemek istiyorlardı.

Bu hükümetlerin olumlu bir sonuç alamamaları üzerine 1919 yılı Mayıs ayında sadrazamlığa getirilen Damat Ferit, Paris'teki barış görüşmelerine katılmış; ama başarı sağlayamamıştı. Anlaşma Devletleri Anadolu'daki hareketten kuşku duyuyorlar ve bunun giderilmesini Osmanlı Hükümetine bırakıyorlardı. Ancak direnme hareketleri bitince barış masasına oturulabilirdi.

Osmanlı Hükümeti çaresizlik içinde idi. İşte bu sıralarda Sivas Kongresi kararlarına göre Meclis-i Mebusan'ın toplanması gündeme gelmişti. Bu Meclis'in fazla uzatmadan barış koşullarını kabul edeceği görüşünde olan Anlaşma Devletleri, Damat Ferit'in görevden alınmasına ses çıkarmamışlardı. 1920 yılı Ocak ayında toplanan Meclis-i Mebusan aslında Misak-ı Milli'yi kabul etmekten başka hiçbir iş yapamamıştı. Ama bu belge, Anlaşma Devletlerinin barış -daha doğrusu devleti parçalama- tasarılarına tamamen tersti. Bu nedenle, bilindiği gibi İstanbul işgal edildi, Damat Ferit yeniden işbaşına geldi.

Bu sırada Ankara'da TBMM açılmış ve çalışmaya başlamıştı. Bu Meclis işleri gene zorlaştıracaktı. Damat Ferit ile İngilizler hummalı bir çalışma ile Meclis'in açılışını önlemeye çalıştılar. Bu arada, 19 Nisan 1920'de San Remo kentinde (İtalya'dadır) toplanarak bir barış antlaşması taslağı hazırladılar. Onlar da artık acele ediyorlardı. Şimdi düşünceleri değişmişti. Barış imzalanırsa Anadolu hareketinin söneceği kuramı ortaya atılmıştı. Görüşmeler sürerken TBMM açıldı. Anlaşma Devletleri temsilcileri de 26 Nisanda çalışmalarını bitirdiler. Osmanlı Devleti'nden bir temsilci çağırarak hazırladıkları taslağı gösterdiler.

Böyle bir davranış diplomasi kurallarına uygun kabul edilebilir mi?

Anlaşma Devletlerinin bu davranışları Osmanlı Devleti'ne hiç değer vermediklerinin en açık göstergesidir. Savaştan yenik olarak çıksa bile, bir devletle yapılacak barış görüşmelerine onu temsilcisinin çağırılması hem bir diplomatik ahlâk kuralıdır, hem de yenen devletlerin de işine gelir; zira bu yolla bazı gerçekleri öğrenme fırsatı çıkabilir. Ama, San Remo'da verilen kararlar Paris'te Osmanlı Temsilcisine hiç düşüncesi sorulmadan "tebliğ" edilmiştir. Temsilci Tefik Paşa idi. Bu yurtsever kişi taslağı görünce, bunun bir yokedilme belgesi olduğunu anladı. İstanbul'a dönünce de böyle bir taslağın kabulü halinde Osmanlı Devleti'nin yaşamının sona ereceğini bildirdi.

Bu taslağı Osmanlı Hükümeti temmuz ayı içinde yanıtlamıştır. Yanıt için çalışılırken Yunanlıların 22 Haziran saldırısı başlamıştı. Bu yolla, hazırlanan taslağın tartışmasız kabulü için baskı yapılıyordu.

Bu baskıya rağmen Osmanlı Hükümeti'nin barış taslağına verdiği yanıt ilginçtir. Yunan saldırısının başarı ile sürdüğü sırada gönderilen bu yanıt Anadolu ve Doğu Trakya üzerindeki isteklerin kabul edilmez olduğu yolundadır ve beklenmeyen bir

cesaretli üslupla yazılmıştır. Yanıtta Misak-ı Millî'nin bir ölçüde etkisi görülüyor: Türklerin oturmadığı topraklar bırakılıyor; ama asıl yurdun parçalanması kabul edilmiyordu. Buna karşılık kapitülasyonların sürmesine ses çıkartılmıyordu.

Barış Antlaşmasının Kabulü ve İmzalanması

Anlaşma Devletlerinin bu yanıtta verdikleri cevap diplomatik açıdan yüz kızartıcıdır. Herşeyden önce Osmanlı Hükümeti'nin yanıtı hiç dikkate alınmamıştır. Karşı yanıt yazısında Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak savaş suçlusunu sayıldığı, bu nedenle en ağır biçimde cezalandırılacağı açıkça belirtilmektedir. Bu yazıdan aldığımız şu satırların her Türk tarafından dikkat ve ibretle değerlendirilmesi gerekir: "... 'Osmanlı Devleti'nin' sorumluluğu o kadar geniştir ki, bu sorumluluk Anlaşma Devletleri'nin Osmanlı ordularına karşı elde ettikleri zaferin gerektirdiği özverilerle ölçülemez. Büyük bir deniz ulaşım yolunu kapayarak, bir yandan Rusya ve Romanya'nın, öte yandan bunların batısındaki bağlaşıklarının ulaşımını kesmekle Türkiye, savaşın en az iki yıl uzamasına ve Anlaşma Devletlerinin milyonlara varan insan yaşamı ile yüzlerce milyarlık yitkilere uğramalarına yol açmıştı. Sonsuz ve sınırsız yitkiler karşılığında dünyanın özgürlüğünü yeniden kurmuş olanlara [yani Anlaşma Devletlerine] Türkiye'nin vermek zorunda bulunduğu tazminat kendisinin ödeyebileceğini çok aşmaktadır..." Özellikle bu son cümlelerin anlamı çok açıktır. Savaş suçlusunu sayılan Osmanlı Devleti artık yok olmuş düzeyine indirilmektedir...

Şimdi şöyle düşünebiliriz: İlk yanıtını oldukça cesur biçimde vermiş olan Hükümetin Misak-ı Millî sınırlarında direnmesi gerekmez miydi? Nasıl olsa yitirilecek bir şey kalmamıştı. Hiç olmazsa kişilik gösterip, tarihe son bir diplomatik cesaret örneği verilemez miydi? Ne yazık ki böyle olmadı. Anlaşma Devletleri barış taslağının on gün içinde kabulünü istemişlerdir. Artık hiçbir direnme gücü kalmayan Hükümet vereceği korkunç karara başkalarını da ortak etmek istedi. Bir Yüksek Kurul (Saltanat Şurası) oluşturuldu.

Bu Kurula, Devlet'in İstanbul'daki bütün ileri gelenleri çağırılmışlardı. Kurul üyeleri 22 Temmuzda, Saray'da padişahın başkanlığında toplandılar. Barış taslağı ve yukarıda bir parçasını verdiğimiz kesin yanıt görüşüldü. Taslağı kabulden başka bir çare kalmadığı kararlaştırıldı.

Osmanlı Devleti'nin bu yok oluş kararına yalnız bir eski asker, Ferik Rıza Paşa katılmamış, diğerleri taslağın kabulü için oy vermişlerdir. Bu karar üzerine Paris'e giden Damat Ferit başkanlığındaki kurul 10 Ağustos 1920'de, Paris'in Sevres adlı semtindeki bir porselen fabrikasında Barış Antlaşmasını imzalamışlardır.

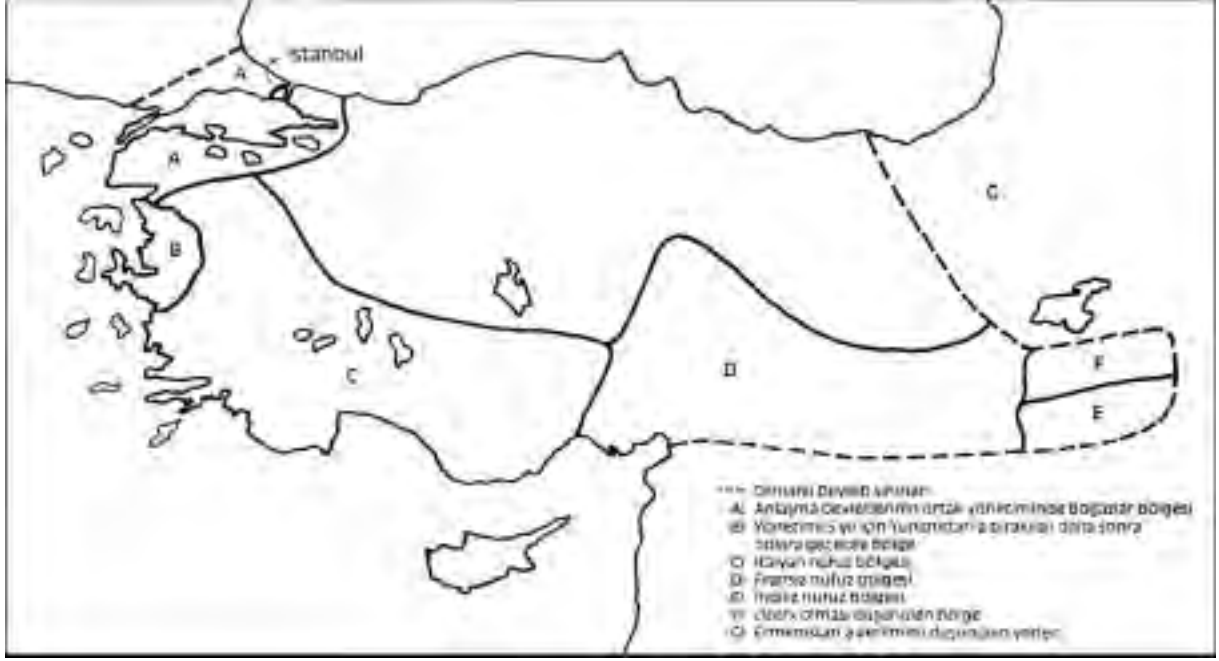

Osmanlı Hükümeti'nin bu çelişkili davranışlarını nasıl değerlendirirsiniz?

Sevr Barışının Hükümleri

Sınırlar

Bu barış Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti [Yugoslavya] ve Çekoslavakya arasında imzalandı. Daha önce hazırlanan San Remo Taslağı çok önemsiz birkaç değişiklikle hemen hemen aynen Antlaşmanın metni oldu.

Harita: Sevr Anlaşmasına Göre Osmanlı Devleti

Metindeki haritaya bakarak Sevr Barışı ile Osmanlı topraklarının nasıl paylaşıldığını görünüz ve bugünkü sınırlarımızla karşılaştırınız!

Bu barışla ilkönce Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin bölgeleri ayrılıyordu. Buraları İngilizlerle Fransızlar arasında bölüşülecek ve "manda" altına konulacaktı.

Acaba "manda" kavramının anlamını anımsayabilecek misiniz? Anımsayamadıysanız, "Sivas Kongresi" bahsinin geçtiği üniteyi bulunuz. O bahiste manda sözcüğü de açıklanmaktadır.

Adana-(Kahraman) Maraş üzerinden Mardin'e kadar gelen çizgi güney sınırlarımızı oluşturuyordu. Van-Erzincan-Trabzon çizgisinin doğusundaki sınır sonradan kesinleştirilecekti. Ama o bölgeler ilke olarak tamamen Ermenistan'a bırakılıyordu. Ayrıca Van-Diyarbakır yörelerinde Osmanlı Devleti'ne görünüşte bağlı ama tam anlamıyla özerk bir bölge kuruluyordu. Batıya gelince: İzmir ile Kuşadası'nın biraz kuzeyinden başlayarak Tire, Alaşehir, Kırkağaç ve Ayvalık'ın güneyini birleştiren çok büyük bölgenin durumu da şöyle düzenlenmişti: Burası beş yıl süre ile Osmanlı egemenliği altında kalacaktı. Ama yönetim hakkı tamamen Yunanistan'a bırakılmıştı. Bu bölgede yerel bir parlamento kurulacaktı. İşin garipliğine bakınız ki, kuramsal da olsa Osmanlı egemenliğinde kalan bu bölgedeki yerel parlamento Yunan Anayasası'na göre çalışacaktı. Beş yıl sona erince bu parlamento o bölgenin Yunanistan'a katılıp katılmayacağına karar verecekti.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Marmara Denizi sahilleri ve Karesi Yarımadası'nın bir bölümü Anlaşma Devletlerinin ortak yönetimine bırakılmıştı. İstanbul kenti ile çok ufaltılmış çevresi Osmanlı Devleti'nin merkezi olarak kalacaktı. Ama, Osmanlı Hükümeti bu Anlaşma hükümlerini uygulamaz veya savsaklarsa İstanbul'un durumu üzerinde "yeniden karar" alınacaktı. Osmanlı Hükümeti, niteliği ne olursa olsun bu "kararı" tanıyacağını peşinen kabul etmişti. Elbette bu karar İstanbul'un kesin olarak Türklerin elinden alınması yönünde çıkacaktı.

Başkent'in diğer yurt bölgeleriyle bağlantısı kesilmişti. Boğazlar bütün dünya devletlerinin ticaret ve savaş gemilerine açıktı. Hiçbir sınırlama getirilmemişti. Doğu Trakya ise, yukarıda anlatılan Boğazlar Bölgesi ve İstanbul dışında Yunanistan'a verilmişti.

Egemenlik Haklarını Kısıtlayan Hükümler

Osmanlı Ordusu jandarma birlikleri de içinde olarak 50.700 kişiyi geçmeyecekti. Ordunun silâh sayısı ve çeşitleri ile cephane miktarları bile belli ölçülerin dışına çıkmayacaktı. Osmanlıların ağır silâhlara, savaş gemilerine ve uçaklara sahip olmaları yasaktı. Osmanlı Ordusu, Anlaşma Devletleri subaylarınca eğitilecekti. Zorunlu askerlik hizmeti kaldırılmıştı; gönüllülük esası konulmuştu.

Azınlıklara çok geniş haklar verilecek ve hükümet bu açıdan sürekli olarak denetlenecekti.

Ekonomik, yönetsel ve yargısal kapitülasyonlar eskisinden de geniş kapsamlı bir duruma getirilmişti. Osmanlı Devleti ekonomik bakımdan tam bir güdüm altına alınacaktı. Savaşta zarar görenlere tazminatlar ödenecekti.

Sevr Barışından birkaç gün sonra İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında ayrı bir anlaşma imzalayarak, Osmanlılara bırakılan ülke parçasını da nüfuz bölgelerine ayırdılar. Her devlet kendine bırakılan bölgenin ekonomisini elinde tutacaktı. Bu bölgeler şöyle saptanmıştı: İç Anadolu'nun güney yarısı ve Akdeniz Bölgesi ile Yunanlılara bırakılan Ege kesimi dışında bütün Batı Anadolu İtalyanların; Silifke-Kayseri-Tokat-Mardin çizgisini içine alan bölge Fransızların; Mardin'in doğusu da İngilizlerin nüfuz bölgeleri oldu.

Sevr Barışını Osmanlılara bırakılan ülke, devleti sınırlayan hükümler açısından değerlendirdikten sonra, "nüfuz bölgelerinin" anlamı üzerinde durunuz!

Sevr Barışının Değerlendirilmesi

Sevr Barışının yukarıda özetlediğimiz hükümleri çok açık bazı gerçekleri vurgulamaktadır. Elden çıkan Arap ülkeleri bir yana, Misak-ı Millî sınırlarına da hiçbir biçimde saygı gösterilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Doğu Trakya, Boğazlar ve içinde padişah oturmasına rağmen İstanbul üzerindeki egemenliği sona ermiştir. Ege Bölgesi'nin yönetimi bütünüyle Yunanistan'a geçmiştir. Burası beş yıl geçince tamamen Yunanistan'ın malı olacaktır. Doğu Anadolu elden gitmiştir. Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü de özleştirilip Anlaşma Devletleri denetimi altına konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin artık bir ordusu da yoktur. Ülke üzerindeki ekonomik denetim tamdır. Azınlıklar, Türklere daha fazla hakka sahip olmuşlardır. Bu duruma düşmüş bir siyasal varlığa artık "devlet" denilebilir mi?

Sevr Barışına karşı TBMM'nin tepkisi çok sert olmuştur. Böyle bir barış tanınmıyordu. Onu imza edenler de "vatan haini" ilân edildiler. Bu sözde "barış" TBMM'nin direnme bilincini bilememiştir.

Diğer yandan bu barışın yürürlüğe girmediğini de belirtmek gerekir. Osmanlı Anayasası'na göre, hükümetçe imzalanan barış antlaşmalarının ilkönce parlamento, sonra da padişah tarafından onaylanması gerekir.

Bilgilerinizi yoklayarak, Sevr Barışı imzalandığı zaman Osmanlı Parlamentosunun çalışıp çalışmadığını saptayınız!

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine, zaten toplanamaz duruma gelen Meclis-i Mebusan'ı padişah 11 Nisan 1920'de dağıtmış ve bir daha da seçimlerin yapılmasını irade etmemiştir. Parlamentonun onaylamadığı bir antlaşmayı padişahın doğrudan doğruya onaylaması mümkündür. Ama bunun için ilkönce padişah tarafından usulüne uygun biçimde anayasanın değiştirilmesi gerekir. Vahdettin'in böyle bir değişikliği yapması için gerekli hukuksal ortam yoktu. Oyle ise diyebiliriz ki, Sevr Barışı Osmanlı Devleti açısından da hükümsüzdür.

Buna rağmen Barışın geçerli olduğu ileri sürülmüş ve uygulanması için Osmanlı Hükümeti sıkıştırılmıştır. Ama Anadolu'daki TBMM'nin günden güne gelişen otoritesi karşısında artık bu barışı uygulamak mümkün değildir.

Anlaşma Devletlerine bakılırsa, bu barış ile yüzlerce yıllık "Doğu sorunu" çözülmüştü. Artık "Türk" ulusu hiçbir biçimde tehlike değildi. Bin yıllık Türk yurdu parçalanmış ve Batı'nın düşleri gerçekleşmişti. Bundan sonra Anadolu'daki güçsüz

Türk varlığını iyice eritmek son derece kolaylaşacaktı. Bunun için de Sevr Barışının bir an önce uygulanması gerekti.

Ama bu istek hiçbir zaman gerçekleşemedi.

SEVR BARIŞINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Türk Kurtuluş Savaşının en önemli evresine geçilirken imzalan Sevr Barışı ertesinde TBMM açısından iç ve dış olaylar nasıl gelişmeye başlamıştı? Kısaca göz atalım:

İç Durum

Sevr Barışının imzalanması TBMM üzerinde olumsuz etki yapmadığı gibi, mücadele hırsını ve azmini kamçılıyordu. Ama Yunanlıların ileri hareketleri de sürüyordu. Ordunun kuruluş aşaması sırasında Yunanlılar 1920 yılı sonbaharında kendilerine Sevr Barışı ile bırakılan bölgenin de ilerisine geçmişler ve yeniden bir hazırlanma dönemine girmişlerdi.

TBMM Hükümeti bu Yunan ileri hareketini dikkatle izleyemiyordu. Bu düşmana karşı sağlıklı bir cephenin oluşturulması için ilkönce Damat Ferit'in, Sevr Barışının imzalanmasından sonra iyice artırdığı kışkırtmalar sonucu sürüp giden ayaklanmaları kesin olarak bastırmak gerekti.

1920 yılı ortalarına kadar çıkartılan ayaklanmaları anımsamaya çalışınız!

1920 yılı ortalarında, ağustos ayının başlarına kadar Yozgat'taki olumsuzluklar dışında hemen hemen bütün ayaklanmalar bastırılmıştı. Bu hareket tam bastırılmıştı ki, Düzce'de ikinci bir ayaklanma çıktı. Ardından eylül ayı başında, Yozgat'ta küllenen ateş yeniden alevlendi. Ekim ayı başında ise Konya ve çevresinde yeni bir karışıklık patlak verdi.

Sevr Barışının imzalanmasından sonra kışkırtıcı hareketlerin ne kadar yoğunlaştığını görüyor musunuz? Aslında bu bahiste sadece çok büyük patlamalardan söz edilmiştir. Daha ufak çaplı hareketlere de çok sık rastlanmaktaydı.

Önemli bir başka olay türü de, ulusal ordu içine girmemekte ısrar eden bazı Kuvayı Milliyecilerin durumuydu. Bunlar içinde en güçlü olanlardan Demirci Mehmet Efe de 1920 yılı aralık ayı içinde baş kaldırdı. Ordu içine girdiği takdirde serbest ve rahat davranmak olanaklarını yitireceklerdi.

Bu ayaklanmaların hemen hepsi, aralık ayı sonlarına kadar, yeni kurulmaya başlanan ordunun büyük çabaları ve ordu saflarına isteyerek geçip düzenli birlikler durumunu alan diğer Kuvayı Milliye birliklerinin yardımıyla bastırılmıştır.

Yurdun hemen hemen bütün düzeyine yayılan bu ayaklanmaların baş sebebi İstanbul'daki Hükümetin Anadolu hareketini Padişah/Halifeye karşı bir baş kaldırma olarak göstermesidir. Yüzlerce yılın getirdiği alışkanlıkların etkisiyle pek çok çevredeki halk, ustaca yapılan bu propagandalara kanıyordu. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını dince "âsi" ilân eden padişah kararları, buna dayanılarak verilen idam hükümlerinin her yanda duyurulması da küçümsenmeyecek etkiler yapmıştır. Kuvayı Milliye birliklerinin bazı yörelerde halka sert davranmalarının da ayaklanmalarda ikinci derecede etkisi vardır. Nihayet yerel makamlar ve eşraf arasındaki çekememezlik gibi sebepler de bu tür huzursuzlukların doğmasına yol açabiliyordu.

İşte 1920 yılı içinde bir yandan yepyeni bir ordu kuruluyor, bir yandan bu ayaklanmalarla uğraşılıyordu. Bu işler yanında Doğu'da hızla ilerlemeye başlayan Ermeniler ayrı bir sorun oluşturuyordu. Ulusal ordunun batıda daha çok ayaklanmalar üzerine gönderilmesi Yunanlıların ilerledikleri bölgelerde daha rahat yerleşmelerine, yeni bir saldırı için hazırlanma fırsatı bulmalarına yol açıyordu. Güneydoğu'daki Fransız işgaline karşı ise gerçekten bir destan yazılıyordu.

1920 yılı sonbaharında İstanbul'da izlenen ilginç siyasal gelişmelerden ise yeri gelince söz edeceğiz.

Dış İlişkiler

TBMM Hükümeti'nin 1920 yılı sonbaharına kadar batılı devletlerle bir ilişkisi olmamıştır. Zira Anlaşma Devletleri ile onlara katılmış olan bazı başka devletler Sevr Barışını Osmanlı Hükümeti ile imzalamışlar, TBMM'nin varlığını tanımamışlardı. TBMM "varlığını kanıtlayacak" işler başarmadıkça da durum böyle kalacaktı.

Doğuda ise durum değişti. TBMM'nin ülkesine en yakın büyük devlet Sovyet Rusya idi.

Sovyet Rusya'nın ne zaman ve nasıl kurulduğunu ve ilk iş olarak ne yaptığını anımsamaya çalışınız!

1917 yılı sonunda çıkan bir ihtilâl ile Rusya'da yeni bir rejime dayanan devlet kurulduğunu biliyorsunuz. Tarihteki ilk "komünist" devlet olan bu siyasal varlık doğar doğmaz, Anlaşma Devletleri grubundan ayrılmış ve Bağlaşma Devletleriyle 1918 yılı ilkbaharı başında ayrı bir barış yaparak savaştan çekilmişti. Rusya'nın yeni önderleri rejimi yerleştirebilmek için bu yola başvurmuşlardı. Zira Rusya'da tarihin gördüğü en büyük ve kanlı iç savaş başlamıştı. Yeni rejimi tanımayan Anlaşma Devletlerinin de desteklediği, Çarlık yanlılarının çıkardığı bu iç savaş Rusya'nın durumunu çok güçleştirdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin batılı emperyalistlerce parçalanmaya başlanmasını Rus önder kadrosu büyük bir kuşku ve endişe ile karşıladı. Boğazların ve Anadolu'nun batılı emperyalist devletlerin eline geçmesi yeni rejimleri için bir tehlike idi. Rus önder kadrosu bu nedenle Anadolu'daki kurtuluş hareketini kendilerini bu tehlikeden koruyabilecek bir nitelikte gördüler. İki yeni rejim kadrosu arasında bir yakınlaşma başladı. TBMM dışişleri bakanı ve bir kurul Moskova'ya gittiler. Bir süre sonra Sovyet Rusya, Misak-ı Milli'yi tanıdığını açıkladı.

Bu olayın önemi sizce nedir?

Yeni rejim Çarlık Rusya'sının imzaladığı bütün anlaşmaları da geçersiz saymıştı. Ruslar artık Türkiye üzerindeki tarihsel isteklerinden vazgeçmişlerdi. Ne kadar güçsüz durumda olursa olsun, Rusya her zaman büyük bir devlet sayılmıştır. Şimdi bu büyük devlet TBMM'nin hedefini benimsediğini belirtiyor ve tarihsel isteklerinden vazgeçiyordu. Bu TBMM için gerçekten çok önemli ve olumlu bir durumdur.

Sovyet Rusya ile böylece başlayan ilişkiler TBMM ordularının Ermenistan üzerinde sağladığı zaferden sonra iyice gelişti. Çünkü bu başarı TBMM'nin ciddi ve gerçekçi bir siyaset çizdiğini, giderek de güçlendiğini gösteriyordu. Bu yolda gelişen ilişkiler, yalnızlığa itilmiş iki yeni rejim için de son derece yararlı sayılmalıdır. Salt karşılıklı çıkarlar açısından da olsa TBMM Hükümeti ile Rusya arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş bulunuyordu.

TBMM Hükümeti ile batılı devletlerin başlangıçta neden siyasal ilişki kuramayacaklarını açıklayıp, Rusya'daki yeni rejim ile TBMM Hükümeti arasındaki yakınlaşmanın Türk Kurtuluş Savaşı açısından önemini belirtiniz.

DOĞU CEPHESİNİN KURULUŞU VE İLK BÜYÜK BAŞARI

Düzenli Ordumuzun ilk büyük başarısı Doğu Cephesinde kazanıldı. Bu, Ermenilerin kesin olarak yenilgiye uğratılması olayıdır ve Kurtuluş Savaşımıza yepyeni bir yön vermiştir.

Ermeni Sorunu

Kafkasya'nın güneyinden başlayarak Çukurova'ya kadar uzanan geniş büyük bir bölgede dağınık yerlerde serpiştirilmiş biçimde varlıklarını sürdüren Ermeniler, Osmanlı yönetimi altında yüzlerce yıl rahat ve huzur içinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'ne candan bağlı olan ve bu nedenle "teba-i sadıka" [sadık uyruklar] adını alan bu topluluk, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet için çok değerli yöneticiler, adalet adamları da yetiştirip Türklerle aynı ulustanmış gibi yanyana yaşamışlardır.

Bu topluluk 19.yüzyılın sonlarına doğru özellikle Rusların, onlarla birlikte İngilizlerin kışkırtmaları ile yavaş yavaş kıpırdanmaya başladılar. Doğu Anadolu'yu Osmanlı Devleti'nden kopartmak ve kendi nüfuzu altında bir Ermenistan kurmak Rusya'nın çıkarlarına çok uygun düşüyordu.

Acaba neden? Tarih bilgilerinizi anımsayıp yanıtlamaya çalışınız!

Ruslar, Balkanları parçalayıp İstanbul ve Boğazlara daha rahat sahip olmak istiyorlardı. Doğu Anadolu da parçalanırsa hem Osmanlı Devleti iyice zayıflayacak, belki yok olacak, hem de Boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkan Rusya, Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezine de inebilecekti. Rusların bu siyasetlerini tehlikeli gören İngilizler onları yalnız bırakmamak için, Ermenileri kendi yanlarına çekebilecek çalışmalar içine girmişlerdi. 20.yüzyıla doğru, İngilizlerin Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde giderek serbest bırakmaya başladığını görüyoruz. Şimdi Rus ve İngiliz kışkırtmaları Ermeniler üzerinde aynı yönde birleşmişti.

Aslında Güney Kafkasya'da yaşayan Ermeniler Rusya'nın sınırları içindeydiler. Sayıları çok fazla olup hepsi Rus yurttaşı idiler. 1878 Berlin Barışı ile Kars, Ardahan ve Batum da Ruslara geçmiş, oradaki Ermeniler de Rus yurttaşı olmuşlardı. Berlin Barışı Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı dikkatli davranması, onlara ayrıcalıklar vermesini buyuruyordu. İşte bu yolla Ruslar ve İngilizler, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermenileri kendi davalarına kazandırmak için çok elverişli diplomatik olanaklar da bulmuşlardı.

Şurasını belirtmekte yarar vardır: Ermeni topluluğunun büyük çoğunluğu bu kışkırtmalara uymamıştır. Ama Rusya'da eğitilmiş Ermeni çeteleri Osmanlı ülkesine sokulmuş ve bunlar büyük karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardı. Hatta önemli bir sayıda Ermeni azınlığının yaşadığı İstanbul'da bile Ermeni taşkınlıkları göze çarpyordu. Öyle ki Osmanlı padişahına (II. Abdülhamit'e) suikaste girişecek derecede ileriye gitmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı büyük bir cephe açıldı. Bu cephedeki çarpışmalara Ruslar ülkelerinden getirttikleri Ermeni birliklerini sokmuşlar ve onları pek çok yerde kullanmışlardır. Bu birliklere Osmanlı ülkesinde yaşayan bazı Ermeni grupları da katılmıştı. Ruslarla savaşırken Osmanlı ordusu bir yandan da bu kendi yurttaşlarıyla uğraşmak zorunda kalıyordu. Rusların Doğu Anadolu'daki hızlı ilerleyişlerinde bu tür eylemlerin de etkisi inkâr edilemez. Böyle davranışlar Doğu Anadolu'nun savunmasını zorlaştırıyordu. Bu haklı gerekçeye dayanarak hükümet, savaş bölgelerinde veya oralara çok yakın yerlerde yaşayan Ermeni yurttaşları başka yerlere geçici olarak göç ettirdi. 1915 yılında başlayan bu göç ile Ermeniler Suriye ve Lübnan'a yerleştirildiler. Hiç kuşkusuz bu zorunlu göç sırasında doğa koşulları, eşkıyalık gibi hareketler Ermenilere zararlar vermiştir. Ama unutulmasın ki aynı zorluklarla oradaki Türkler de karşı karşıya idiler. Gene anımsatmakta yarar vardır: Ermeniler Ruslarla işbirliği yapmasa idi bu göç işine de gerek kalmazdı.

Bir savaş sırasında böyle davranan bir bölüm yurttaşına karşı hangi devlet kayıtsız kalabilir?

1917 Sonbaharında Rusya'da büyük bir ihtilâlin çıktığını biliyorsunuz. Yeni kurulan rejimin yöneticileri Kafkas Bölgesini boşaltmak zorunda kaldılar. Zira iç savaş nedeniyle asıl yurtlarında çarpışmaları gerekiyordu. Bunun üzerine orada yaşayan ve yüzlerce yıl Rus baskısı altında bunalan üç ulus bağımsızlıklarını ilân etti. 1917

yılı aralık ayında yaşamları çok kısa sürecek üç yeni devlet doğdu: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan... Ruslar Doğu Anadolu'dan da çekilmişlerdi. Oralara Türk birlikleri henüz yetişemedikleri için meydanı boş bulan Ermeni birlikleri Erzincan'a kadar ilerlediler ve anlatılması zor zulümler yaptılar. Ama bir süre sonra yetişen Osmanlı ordusu Ermenileri Doğu Anadolu'dan çıkarttı ve geçici olarak durum düzeldi.

Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Osmanlı ordularının boşaltacağı yerler nereleri idi?

Mondros Ateşkesi imzalanınca Osmanlı orduları, önce Kafkasları, sonra da Doğu Anadolu'nun sınır bölgelerini boşaltmak zorunda kaldılar. Türk birliklerinin çekildiği yerler Ermenilerce yeniden işgal ediliyordu. Bu durumda Doğu Anadolu halkı kendi başının çaresine bakmak zorunda kaldı ve daha 1919 yılının başlarında silâhli mücadeleye geçilerek Ermenilerin ilerleyişi durdurulmaya çalışıldı. Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerini uygulamak için Erzurum'daki 15.Kolordu komutanlığına atanan Kâzım Karabekir Paşanın bu birliğini terhis etmediğini biliyorsunuz. Bu tutum Doğu Anadolu halkını bir ölçüde ferahlatıyordu. Erzurum Kongresi'nin de baş amacı Doğu Anadolu illerini Ermenilere karşı korumak için örgütlemektir. Artık yeni kurulan Ermenistan Devleti ile de bir savaş kaçınılmaz duruma geliyordu.

Ermenistan ile Savaş

Ermenilerin Doğu Anadolu üzerindeki istekleri başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bütün Anlaşma Grubunca destekleniyordu. Anlaşma Devletlerinin bu tutumu Ermenileri iyice şımartıyordu. Ermenistan Paris barış görüşmelerini yönetenlere başvurarak Kafkas Dağlarının güney eteklerine kadar uzanan Mersin-Amasya-Giresun çizgisinin doğusu istemiştir. Bu isteğin gülünç olarak nitelenmesi gerekirken, Paris konferansında Ermeni önerileri görüşülmüş ve onlara çok büyük bir bölge Sevr Barışı ile bırakılmıştır.

TBMM'nin açılmasından da önce Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa, Ermeni saldırısını karşılamak üzere gereken önlemleri alıyorlardı. Bu yolla 1920 yılı İkbaharında başlayan Ermeni tecavüzlerine karşı gelinmiştir. TBMM açıldıktan sonra Ermeni saldırılarında gözle görülür bir artış oldu. Bunun üzerine 1920 yılı Haziran ayında, yani Sevr Barışından önce, TBMM Doğu Cephesini kurdu ve komutanlığına da Kâzım Karabekir Paşayı getirdi. Böylece düzenli ordunun ilk cephesi de açılmış oldu.

Batıda Yunan saldırısı sürerken ve Kuvayı Milliye birlikleri çözülürken, doğuda Kâzım Karabekir Paşa Ermenilere karşı büyük başarılar kazanıyordu. 1920 Kasım ayı başında Ermeniler bugünkü ulusal sınırlarımız dışına sürüldüler. Uğradıkları ağır yenilgiler üzerine ateşkes istemek zorunda kaldılar. Böylece 1920 yılı Kasım ayı sonunda Ermenistan savaşı büyük bir başarı ile bitirilmiştir.

Gümrü Barış Antlaşması ve Önemi

TBMM orduları ile ateşkes anlaşmasını hemen kabul eden Ermenilerle barış görüşmeleri hiç geciktirilmeksizin başladı. Gümrü'de yürütülen bu görüşmeler 2/3 Aralık 1920 günü Barış Antlaşmasının imzası ile sonuçlandı.

Bir harita üzerinde "Gümrü"nü yerini saptayınız!

Gümrü Barışı ile Ermenistan bugünkü Doğu Anadolu sınırlarımızı tanıdı. Ermeni Cumhuriyeti ayrıca Sevr Barışını geçersiz saydığını belirtiyordu. Bu çok yaşamsal hükümden sonra, TBMM Hükümeti, Doğu Anadolu'da yaşayıp da oradan göç etmiş Ermenilerin diledikleri takdirde üç yıl içinde geri gelip eski yerlerine yerleşebileceklerini kabul ediyordu. Ermenistan Türkiye'ye karşı hiçbir düşmanca harekette bulunmayacaktı. Buna karşılık TBMM Hükümeti, Ermenistan'a istenildiği takdirde askerî ve Siyasal bakımlardan yardım edecekti.

Ana hükümlerini özetlediğimiz Gümrü Barışı TBMM'nin hem askerî hem de siyasal ilk başarısıdır. Bu başarının sonuçlarını şöylece belirtmek mümkündür:

- TBMM Hükümeti doğuda düzenli bir savaş yürütmüş ve onu kazanmıştır.
- O güne kadar TBMM'nin varlığını kabullenmeyen Ermenistan bu tutumunu olumlu yönde değiştirmiştir.
- Ermeniler Sevr Barışını tanımadıklarını belirterek, bu Antlaşmayla kendilerine verilmek istenen Türk toprakları üzerindeki isteklerinden vazgeçmektedirler.
- TBMM Hükümeti de Ermenilere dostluk elini uzatmaktadır. Eskiden Türkiye sınırları içinde yaşamış olanların diledikleri takdirde geri dönebilecekleri, bu durumda kendilerine yardıma bulunulacağı belirtilmektedir. Bu hükümle "Ermeni Sorunu" denilen yapay konu da kapanmış bulunmaktadır.
- Bu Barış ile TBMM devletlerarası alanda varlığını ilk kez kanıtıyor. TBMM Hükümeti'nin ayrıca, dilediği takdirde Ermenistan'a yardım edeceğini belirtmesi bu Antlaşmanın değerini iyice artırmaktadır. TBMM bir devlet olarak varlığını bu hüküm ile pekiştirmektedir.
- Çok önemli bir başka nokta da antlaşmada "Osmanlı Devleti" adının kesinlikle geçmemesidir. Metinde TBMM'nin kurduğu devlet "Türkiye" adıyla anılmaktadır. Tarihte bir Türk Devleti, uluslararası bir antlaşmada ilk kez "Türklüğünü" vurguluyor. Bu gerçek bir devrim sayılabilir.

Gümrü Barışının imzalanmasından kısa bir süre sonra Gürcistan ile de anlaşıldı ve Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra bu devletçe işgal edilen Ardahan ve Artvin geri alındı (23 Şubat 1921). Birkaç hafta sonra da gene Gürcistan'ın elinde bulunan Batum bize geçti. Bu kent bugün sınırlarımız içinde değil. Çünkü siyasal koşullar gereği ileride barışçıl bir biçimde Rusya'ya verilmiştir.

Kısaca tekrar üzerinde durmak gerekirse, şunların özellikle üzerinde durabiliriz: Gümrü Barışı ile Doğu Cephesi kapanmış, buradaki tehlike sona ermiştir. Askerlik açısından bu elbette çok sevindiricidir. İç Anadolu'daki ayaklanmalara, batıda Yunanlılara, güneydoğuda Fransızlara karşı çarpışan birlikler belli bir ölçüde ferahlamıştı. Pontus'ta arada bir alevlenen ayaklanma ile ileride TBMM Hükümetine karşı gelecek Çerkez Ethem dışında bütün ayaklanmalar 1920 yılı sonunda bastırılmıştı. Artık Batı'da Yunanlılara karşı olan cephemizde bir rahatlık sağlanabilirdi.

Sevr ve Gümrü barışlarının içeriklerini karşılaştırınız. Her iki barışla kimlere neler sağlandı? Özellikle Ermeniler açısından da bu barışları değerlendiriniz.

Özet

Mondros Ateşkes Anlaşmasından hemen sonra başlayan ve giderek kapsamı genişleyen işgal eylemlerine karşı, halkın bağrından çıkan bir silâhlı direnme hareketinin başladığını biliyorsunuz. Kısa sürede işgal edilme tehdidi altında bulunan bütün bölgelerde kurulan bu milis birlikleri, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak derneklerince örgütleniyordu. Adına artık tarihe malolan ünle "Kuvayı Milliye" denilen bu birlikler düşmanın çeşitli bölgelerdeki ilerleyişini kırmakta yararlı olmuşlardır.

Ordu, Birinci Dünya Savaşından tükenmiş olarak çıkmıştı. Ayrıca Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerine göre elde kalan birliklerin de çok büyük bir bölümü terhis edilmişti. Mustafa Kemal Paşa, çok deneyimli bir asker olarak bu durumu değerlendiriyordu: Bir savaş yürütülecekti. Savaş, "ordu" ile yapılan bir önemli işti. Ordu ise ancak bir "devlet" tarafından kurulup beslenebilir ve yönetilebilir. Osmanlı Devleti'nin ordusu kalmadığı gibi, artık "devletlik" niteliği de bitmişti. Mustafa Kemal Paşanın Kurtuluş Savaşını ancak yeni bir devlet yoluyla kazanılabileceği hedefini göstermesi, bu nedenle son derece gerçekçi ve doğru bir görüştür

Yeni bir devlet kuruluncaya kadar eldeki Kuvayı Milliye birliklerini bir eşgüdüm altına almak, örgütlemek yolunda Havza'dan beri çabalar harcayan Mustafa Kemal

Paşa, Sivas Kongresinden sonra oluşan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" Yürütme Kurulunun (Heyet-i Temsiliye'nin) başkanı olarak gene bu yolda askerî bazı önlemler almıştır.

TBMM kurulur kurulmaz, "egemenliğin ulusa ait olması" ilkesini kendine temel yapmış ve böylece yeni bir devlet kurulması aşamasına girmiştir. Tam o günlerde, hem TBMM'yi boğmak, hem de Anadolu halkını barışın zorunluluğuna inandırmak için Yunanlılar, İngilizlerin desteği ile büyük bir saldırıya geçtiler (22 Haziran 1920). Bu saldırının karşısına dikilecek ordu yoktu. Gücsüz, askerî disiplin ve otorite altına alınamayan, birbirinden habersiz çarpışan Kuvayı Milliye birlikleri, düzenli büyük bir ordunun yürüttüğü saldırı karşısında tutunamadı. Yunanlılar çok kısa bir süre içinde Balıkesir ve Bursa'yı da içine almak üzere bütün Güney Marmara Bölgesi ile Ege Bölgesinin İtalyan işgal çizgisine kadar olan bölümlerini ellerine geçirdiler.

Yunanlıların birkaç hafta içinde sağladıkları bu başarılar TBMM'de büyük tartışmalara yol açtı. Meclis açılır açılmaz, Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştu ve Kuvayı Milliye birlikleri bu makamlara bağlanmışlardı. Ama, özellikle Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi kesinlikle Ankara'da, merkezî bir otoritenin buyruğu altına giremiyordu. Onlar kendi şeflerine itaat ediyorlardı. Yenilginin başlıca nedeni buydu. TBMM'deki uzun görüşmeler sonunda başkan Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşları düşmana karşı Kuvayı Milliye birlikleriyle savaşmanın imkânsız olduğunu gösterdiler. Meclis de bu görüşü benimsedi. Böylece ulusal nitelikli, doğrudan doğruya TBMM'ye bağlı yeni bir ordu kurulması hazırlıklarına başlandı. Deneyli subayların gözetiminde ordu kurma işi oldukça hızlı gerçekleşiyordu.

TBMM'nin güç kazanmasını önleyip onu baştan etkisiz duruma getirmek isteyen Damat Ferit o bunalımlı haftalarda, Anlaşma Devletlerinin barış koşullarını kabul etmiş ve 10 Ağustos 1920'de Birinci Dünya Savaşının son barışı olan "Sevr Antlaşmasını" imzalamıştı. Bu antlaşma ile inanılması güç, ağır koşullar kabul edilmiş, Osmanlı ülkesi parçalanmış, egemenlik hakkı yok edilmişti. Bu barış antlaşmasının bir an önce uygulanması için Anlaşma Devletleri şimdi Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmaktadırlar. Damat Ferit'in kışkırtmaları ile Anadolu'daki ayaklanmalar yeniden büyük bir kapsam ve şiddete erişmiştir. Yeni kurulan ordu, iç cephede bu ayaklanmaları bastırmakla uğraşıyordu. Bu da Yunan ordusuna yeni bir saldırı için hazırlanma fırsatı veriyordu. Sadece Güneydoğu Kuvayı Milliyesi, Ankara'nın komutası altına girmiş ve bu yolla Fransızlara karşı üstün başarılar kazanmaya başlamıştı.

Rusların ve İngilizlerin kışkırtmaları ile 19.yüzyıl sonlarında Anadolu'daki Ermeniler arasında huzursuzluk belirmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'daki asıl Ermenistan'dan gelen birlikler Osmanlı Ermenilerini bir ölçüde ayaklandırmışlardı. Bu da Doğu Anadolu'da çarpışan ordumuz için kötü sonuçlar doğurmuştu. Hükümetin verdiği karar üzerine bu Ermeniler geçici olarak Suriye ve Lübnan'a göç ettirildiler. Böylece bir de "Ermeni Sorunu" doğmuş oldu. Birinci Dünya Savaşının sonuna doğru Rusya'da çıkan ihtilâl sonucunda yeni kurulan devlet savaştan çekilmiş ve Kafkasları da boşaltmıştı. İşte bu boşluktan yararlanan Ermeniler 1917 yılı sonunda bağımsız devletlerini kurdular. Bu devlet Doğu Anadolu'dan toprak istiyor, bu dilekleri Paris Barış konferansına katılan Anlaşma Devletlerince de uygun karşılanıyordu. TBMM açılınca genel bir saldırıya geçen Ermenilere karşı ilk düzgün cephe kuruldu: Doğu Cephesi. Komutanlığına Kâzım Karabekir Paşa atandı. Kâzım Karabekir Paşa, terhis etmediği 15.Kolordu ve halk desteği ile Ermenistan ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Kasım (1920) ayı başında Ermeniler bugünkü ulusal sınırlarımız dışına sürüldüler ve barış istediler. 2/3 Aralık 1920 günü Gümrü'de TBMM Hükümeti ile Ermenistan Devleti arasında barış imzalandı.

Gümrü Barışı Kurtuluş Savaşımızın en önemli aşamalarından biridir. İlk kez, düzenli ordumuz büyük bir zafer kazanmıştır. Gene ilk kez bir devletle barış antlaşması imzalanmıştır. Ermeniler Sevr barışını tanımadıklarını açıklamışlardır. Böylece Sovyet Rusya ile de iyi ilişkiler kurmak olanağı doğdu. Zira tanınmadığı için çok rahatsız olan Rusya, Türk ulusal mücadelesini kendi çıkarları açısından

destekliyordu. Gümrü Barışı TBMM'nin ciddi ve kararlı tutumunu kanıtlamış oldu. Böylece dış ilişkilerimizde de yeni bir dönem açılmıştı.

Sorular

1. Hangi hüküm Sevr Barışında yoktur?
 - a. Boğazlardan geçiş serbest olacak.
 - b. Ege Bölgesi Yunanlılara verilecek.
 - c. Ermenistan tanınmayacak.
 - d. Kapitülasyonlar sürececek.
 - e. Osmanlı ordusu 50.700 kişiyi geçmeyecek.
2. Ulusal Ordunun kurulmasını çabuklaştıran öge hangisidir?
 - a. Halkın yardımı
 - b. Sovyetler Birliği'nden desteği
 - c. Subayların durumu
 - d. İstanbul Hükümeti'nin tutumu
 - e. Yunan saldırısının hızla ilerlemesi
3. Aşağıdaki yerlerden hangisinde bir ayaklanma çıkmadı?
 - a. Düzce
 - b. Konya
 - c. Kayseri
 - d. Zile
 - e. Yozgat
4. Rus Çarlığı'nın yıkılmasından sonra, Kafkaslarda bağımsızlığını ilân eden ulus aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Türkmenler
 - b. Özbekler
 - c. Afganlar
 - d. Gürcüler
 - e. Tacikler
5. Gümrü Barışında hangi hüküm yoktur?
 - a. Ermeniler bugünkü sınırlarımızın arkasına çekilecek.
 - b. Sevr Barışı tanınmayacak.
 - c. Türkiye'den ayrılan Ermenilere tazminat verilebilecek.
 - d. Ermenistan isterse yardım edilebilecek.
 - e. Dileyen Ermeni, üç yıl içinde Anadolu'ya yerleşebilecek.

Kaynakça

[Kaynakça 10. ünitenin sonunda verilecektir.]

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Ferik** : Osmanlı Ordusunda bugünkü korgenerali karşılayan rütbe.
- Genelkurmay** : Bir devletin ordularını belli bir düzen ve disiplin içinde tutan, savaş zamanında uygulanacak askeri planları, taktik ve stratejileri hazırlayan, barış zamanında orduları savaşa hazır durumda tutan en yüksek askerî komuta makamı ve ona bağlı diğer üst birimler. Millî Savunma Bakanlıkları askere alma, subay ve diğer askerlerin özlük işlerini düzenleme, ordunun bakımı ve savaşması için gerekli malzemeyi sağlama gibi işlerle

uğraşır. Her iki birimin birbirini tamamlayıcı niteliği vardır. Ancak Millî Savunma Bakanlığı iç siyasal yaşamın bir birimidir. Genelkurmay Başkanlığı ise salt meslekî bakımdan çalışan, siyaset dışı bir organdır.

Hasretmek : Bir işe, göreve kendini vermek. bir kişi veya kuruluşun belli işlerle uğraşması için zamanının büyük bir bölümünü bu işlere ayırması.

Kuvayı Seyyare : Sözlük anlamı bakımından "hareketli, bir yere bağlı olmayan kuvvetler" demektir. Çerkes Ethem birliklerine bu adı vermiş ve böylece her yere gidip ulaşabilecek bir nitelikte olduklarını belirtmek istemiştir.

ÜNİTE 10

Kurtuluş Savaşı

(1921 Yılı Başından Mudanya Ateşkes Anlaşmasına Kadar)

(İkinci Bölüm)

Bu Ünite bir öncekinin devamıdır. Ünitenin içeriği ve çalışma biçimine ilişkin hususlar ilk bölümün baş tarafında açıklanmıştır. Onları okuyunuz.

1920 YILININ BİTİŞİNE DOĞRU SİYASAL GELİŞMELER

Ünitemizin birinci bölümünde anlatılan olayları kısaca tekrarlayıp değerlendirebilir misiniz?

Gümrü Barışı, Kurtuluş Mücadelemizin bir dönüm noktasıdır ve 1920 yılının son ayının başında imzalanmıştır. Bu Antlaşma kuşkusuz çok önemli sonuçlar getirmişti. Bu sonuçları daha iyi anlayabilmek için, 1920 yılının sonbaharına doğru biraz geriye dönmek ve olaylara kısaca bakmak gerekiyor:

Sevr Barışının imzalanmasına kadar İngilizler, Fransızların desteği ile İtalyanları son kez ikna ederek bu antlaşmaya katılmalarını sağlamışlardı. Ama 10 Ağustos 1920'de barışın imzalanması aslında Anlaşma devletleri için de tam bir diplomatik zafer oluşturmuş sayılmazdı. Şimdi, İngilizlerle bir türlü anlaşamayan İtalyanlar, yavaş yavaş kendilerine eğilim gösteren Fransızlarla birlikte düşünerek bu barışın uygulanabilip uygulanamayacağı hakkında kuşkular duymaya başlamışlardı.

İngilizlere karşı, Fransızları ve İtalyanları kuşku içine düşürebilecek nedenler üzerinde düşünebilir misiniz?

Bu kuşkuların bir bölümünü daha önceki açıklamalarımızdan çıkartmış olmalısınız. Ama bunları bir kez daha tekrarlamakta yarar vardır.

- Sevr Barışı imzalanmıştı; ama hukuksal olarak yürürlüğe girmemişti. Zira geçen bölümde de anlattığımız gibi, bu barış toplantı halinde bulunmayan Osmanlı Parlamentosu tarafından onaylanamamıştı.
- TBMM Hükümeti Doğu'daki Ermeni saldırılarını durdurmaya başlamıştı. Bu işgalci güce karşı Türk Ordusu zaferler kazanma aşamasına girmişti. Diğer yandan Güneydoğu'da Fransızlara karşı direnme öylesine başarılı sonuçlar veriyordu ki, Fransız askerleri, yurtlarından binlerce kilometre uzak bu topraklarda ne işlerinin olduğunu kendilerine sormaya, demokratik yapılı Fransız kamuoyu da bu konuda neler kazanılacağı ama karşılığında neler yitirileceğini tartışmaya başlamıştı. İtalyanlara karşı bir direnme yoktu. Zira onlar buldukları bölgede halkı barışçıl yollarla kazanmak istiyorlardı. Ama, onlar uzun vadeli düşündükleri zaman bu yöntemin de çıkmaz bir yol olduğunu kavıyorlardı.
- İşte Anadolu'da oluşan böyle bir gücün karşısında Sevr Barışının uygulanabilirlik derecesi aklı başında Fransız ve İtalyan diplomatlarınca sorgulanmaya başlandı.

1920 yılının eylül ayı, bu pürüzlerin nasıl giderilebileceği yolunda çalışmakla geçti. Sonuçta, Damat Ferit Hükümeti'nin başarısız olduğuna karar verildi. Bu Hükümet Sevr Barışını kâğıt üzerinde imzalamaktan başka bir iş yapamamıştı. Anadolu hareketine karşı girişimleri sonuç vermemişti. Damat Ferit'i bir süre tutan İngilizler bile şimdi daha "ılımlı" bir Osmanlı Hükümetini işbaşına getirmeyi düşünmeye başladılar. Zira artık onlarda da Ankara inandırılmadan Sevr Barışının uygulanamayacağı düşüncesi yer ediyordu.

Şimdi şöyle bir taktik uygulayacaklardır. Ankara'ya karşı acımasız tavırlarıyla kendini gösteren Damat Ferit gidecek, onun yerine yumuşak tutumlu bir hükümet getirilecekti. Bu Hükümet barışın uygulanması için Ankara'yı inandırmaya çalışacaktı.

Anlaşma Devletlerinin bu kararına Vahdettin başlangıçta direnmiştir. Bu hükümdar Damat Ferit'in görevden alınması durumunda tahtı bırakacağı tehdidini savurdu. Acaba bu tutumu Damat Ferit'e karşı duyduğu vefadan mı kaynaklanıyordu? Bilinmiyor. Ama herhalde Vahdettin bu değişiklik olursa Anadolu hareketinin başında bulunanların kendi tahtını da bırakmasını isteyebileceklerini, yerine daha anlayışlı bir padişahın getirilebileceği endişesini taşımış olabilir. Vahdettin bu inadını 16 Ekim gününe kadar sürdürdü. O gün Damat Ferit İngilizlerin baskısına dayanamayarak istifa etti. İşin garibi, eniştesini böylesine savunan padişah bu

istifaya hemen "evet" dedi ve eski sadrazamın yerine ılımlı kişiliği ile tanınan "Tevfik Paşa"yı getirdi. İkinci kez hükümet kuran bu kişi, Osmanlı Devleti'nin son başbakanıdır.

TBMM'nin hiçbir üyesi Sevr Barışını en küçük bir ayrıntısında bile kabul etmiyordu. Durum böyle iken İngilizlerin TBMM üzerinde "ılımlı bir baskı" kurarak bu Barışı nasıl kabul ettirebilecekleri hakkında herhalde hiç gerçekçi olmayan düşünceleri vardı. Demek ki Anadolu Hareketinin "tam bağımsızlık ve yurdun bölünmezliği" ilkelerine ne kadar bağlı olduğu kavranmamıştı. Bununla birlikte, birkaç ay öncesine kadar en ağır sözlerle hücum ettikleri TBMM Hükümetini "uzlaşılabilir" bulmaları ve bu uğurda Damat Ferit'i harcamaları, olumlu bir gidişin ilk belirtileridir.

Yeni kurulan hükümet, TBMM ile anlaşmak istiyordu. Bu amaçla eski Osmanlı başbakanlarından olup da şimdi yeni kabinede bakanlık yapan Ahmet İzzet ve Salih Paşalar TBMM Hükümeti ile görüşmek istediklerini bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa böyle bir kurulun kendisiyle görüşmesine razı oldu. Daha işgal edilmemiş olan Bilecik'te, İstasyon binasında, 5 aralık 1920'de ünlü "Bilecik Görüşmesi" yapıldı. Görüşmeler sonunda iki yanın da anlaşmaları için en küçük bir umut pırıltısının bulunmadığı anlaşıldı. Toplantı sonuçsuz kaldı. Mustafa Kemal Paşa, Kurul üyelerini, kendi iradeleri dışında Ankara'ya getirdi. Belli ki, saygı duyduğu bu değerli devlet adamlarına Ankara davasını yerinde anlatmak ve onlardan yararlanmak istiyordu. Ama paşalar bu "olup bittiye" razı gelmediler ve kendi hükümetlerine bağlı olduklarını söylediler. Bunun üzerine onların İstanbul'a dönmelerine izin verildi.

Bilecik görüşmesini

a) Anlaşma Devletleri açısından;

b) Osmanlı Hükümeti bakımından ve

c) TBMM Hükümeti'nin görüş açısından değerlendiriniz.

İngilizler, TBMM Hükümetini zorlayabilmek için bazı yeni hazırlıklar içine de girdiler. 1920 yılının sonlarında, Batı Cephesinde Çerkez Ethem ayaklanma hazırlıkları içindeydi. Bu durumdan yararlanmaları için İngilizler Yunanlıları kışkırttılar. Yeni bir Yunan saldırısı, Çerkez Ethem'in ayaklanmasıyla birleşirse, TBMM'nin işini çok zorlaştırabilirdi. Böylece, Damat Ferit'in çekilmesi İstanbul'daki güçlerin henüz bir gerçek değişiklik içine girdiklerini göstermiyordu. Diğer yandan askerî etkinlik artık Batı Cephesi'ne kaymaya başlamıştı. Zira Gümrü Barışı ile Doğu Cephesi kapanmıştı. Şimdi, Batı Cephesi'nde gelişecek büyük olayları görmeden önce, diğer cephelerde, 1921 yılı ortalarına kadar göze çarpan gelişmeleri gözden geçireceğiz. Sonra da Batı Cephesine eğileceğiz.

SAKARYA SAVAŞINA KADAR BATI CEPHESİ DIŞINDAKİ CEPHELERDE DURUM

Güney Cepheleeri

Fransızlarla Çarpışmalar

Güneyde, Fırat Irmağı'nın doğusunda kalan bölgeye İngilizler yerleşmişti. Oralarda Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra askerî etkinlikler pek göze çarpmaz. Ama Fırat Irmağı'nın batısında Fransızlara bırakılan bölgelerde daha 1919 yılı başlarında Kuvayı Milliye etkinliğinin görüldüğünü biliyorsunuz. İngilizlerden devraldıkları bu bölgeleri zorla ellerinde tutmak isteyen Fransızların daha TBMM açılmadan 11 Şubat 1920'de [Kahraman]Maraş'tan, 10 Nisan 1920'de ise [Şanlı] Urfa'dan kovulduklarını belirtmiştik. [Gazi]Antep'i 1920 yılı Nisan ayı başlarında kuşatan Fransızlar bu kenti ancak 11 ay sonra, 9 Şubat 1921'de alabilmişlerdir. Düzenli bir orduyla saldıran Fransızlara karşı yöre halkının kurduğu Kuvayı Milliye'nin bu başarısı gerçekten övülmeye değer. Hem sözünü ettiğimiz bölgelerde, hem de biraz daha güneyde, Çukurova'da düzenli ordumuza mensup ufak güçler ile Kuvayı Milliye birlikleri Fransızlara karşı öylesine başarılı savaşlar vermiş, onları öylesine korkunç zararlara uğratmışlardır ki, Sakarya Savaşı

sırasında o cephe durgunlaşmış, birkaç ay sonra da, biraz ileride göreceğimiz gibi, kapanmıştır.

İtalyanların Durumu

İtalyanlar Güneybatı'da, Antalya'dan Milâs'a kadar olan yöreye yerleşmişlerdi. Ama onlara karşı ciddî sayılacak hiçbir direnme hareketi göremiyoruz. Bildiğiniz gibi, Birinci Dünya Savaşı sürerken bütün Ege Bölgesinin İtalyanlara verilmesi kararlaştırılmıştı. Ama daha sonra bundan vazgeçilmişti. Asıl Ege Bölgesi Yunanlılara verilince, İtalyanlarda İngiliz siyasetine karşı büyük bir tepki doğdu. Bu nedenle Yunanlılara karşı direnen Kuvayı Milliye, İtalyanlardan ilgi görmüştür. Bazen, Yunanlıların önünden geri çekilmek zorunda kalan Kuvayı Milliye birliklerinin İtalyan bölgesine sığındıkları söylenir. İtalyanlar kendilerine bırakılan bölgede, bir işgal gücü gibi davranmayıp, sempati toplamak ve bu yolla ekonomik nüfuz kurmak istiyorlardı. Bundan dolayı halka sözüm ona bir dost gibi davranmaya çalışıyorlardı. Hattâ köylülere kredi vererek, hastane hizmeti getirerek olumlu davranışlar sergilemek istiyorlardı. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı tarihimizde İtalyanlara karşı kurulan bir cephe yoktur. Bu bölgelerde elbette bazı ufak sürtüşmeler görülmüştür; ama bunlar örneğin Fransızlara karşı gösterilen direnmeyle karşılaştırılmaz bile. Hele Sakarya zaferinin kazanılmasından sonra İtalyanlar kendi bölgelerini sessiz sedasız boşaltmışlardı.

İtalyan işgallerinin niteliğini açıklayınız.

İç Cephe

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ulusal direnişe karşı, özellikle İstanbul Hükümeti'nin kışkırtmaları ile önemli ayaklanmalar çıktığını biliyorsunuz. Bu ayaklanmaların bastırılması, ulusal davanın kazanılması için önkoşuldu. Bu nedenle ayaklanmaları bastırabilmek için gerek Kuvayı Milliye, gerek düzenli ordu birlikleri zaman zaman asıl düşmanı ihmal etmeyi göze alarak ulusal kurtuluşun anlamını kavrayamayan öz kardeşleriyle çarpışmak zorunda kalmışlardır. Ulusumuzda sağduyunun giderek kendini göstermesi, birlik bilincinin güçlenmesi ile 1920 yılının sonlarına doğru İç Cephe kapanmıştır. Biraz ileride değineceğimiz Çerkez Ethem olayı ise hem İç Cepheyi, hem de Batı Cephesi'ni ilgilendirmektedir.

Ayaklanmaların sebeplerini, çıktığı belli başlı yerleri, ulusal hedeflerle neden ters düştüğünü, daha önceki bahisleri de değerlendirip açıklayınız.

Doğu Trakya'daki Durum

Doğu Trakya'nın batıda bulunduğunu biliyorsunuz. Ama bu yörenin Anadolu'daki Batı Cephesi ile bir ilişkisi yoktur. Güçlü İngiliz kara birlikleri ve donanması tarafından işgal edilen Boğazları geçip Trakya'ya yardım ulaştırmak olanaksızdı. Bundan dolayı, Mondros Ateşkes Anlaşması imza edildiği sırada orada bulunan önemli bazı birliklerimiz her açıdan desteksiz kalmışlardır. 1920 yılı yaz aylarında başlayan büyük Yunan saldırısı sırasında Doğu Trakya da işgal edilecek yerler içine alınmıştı. Buradaki birliklerimiz saldırı sırasında, çarpışarak Birinci Dünya Savaşındaki bağlaştığımız Bulgaristan'a sığındılar. Orada barınan ve güçleri günden güne azalan bu birliklerimiz arada bir Doğu, bazen de Batı Trakya'daki Yunan kuvvetlerine gerilla çarpışmaları yaparak zarar vermişler, ama burada Kurtuluş Savaşı sona erinceye değin bir cephe açılmamıştır.

BATI CEPHESİNDE SAVAŞIN GELİŞİMİ VE SİYASAL OLAYLAR

Genel Olarak

Doğuda Ermenilere karşı kazanılan başarılar, Güneydoğuda Fransız ilerleyişinin yavaşlatılması ve hattâ pek çok yörelerde durdurulması üzerine Kurtuluş

mücadelemiz, Batı Cephesinde bir Türk-Yunan Savaşı durumuna dönüştü. Ama, bu cephede düşmana karşı düzenli savaş başlarken, en son ve en büyük ayaklanmanın da bastırılması gerekiyordu.

Çerkez Ethem Olayı ve Birinci İnönü Savaşı

Batı Cephesinde düzenli ordumuzun giriştiği ilk askerî etkinlik, Yunanlılara karşı değil, Kuvayı Milliye'nin en ileri gelen kişilerinden Çerkez Ethem'e karşı oldu.

Çerkez Ethem hakkında bildiklerinizi anımsamaya çalışınız.

Kurtuluş mücadelemizin en bunalımlı zamanlarında, kendisine çok bağlı adamları ile Kuvayı Milliye'ye katılan Çerkez Ethem, ilkönce Heyet-i Temsiliye'nin, sonra da TBMM'nin vazgeçemediği bir güç durumuna erişti. Özellikle ayaklanmaların bastırılmasında önemli hizmetleri görüldü. Ama düzenli ordu kurulmaya başlanınca, bundan hoşlanmadı. Çerkez Ethem'e göre kendisinin komuta ettiği gibi oynak, hareketli birlikler geniş yetkilerle donatılmalı, hem savaşmalı, hem de buldukları yerlerde siyasal otorite sahibi olup oraları yönetmekte idi. Ama bu düşünceleri, TBMM Hükümeti'nin amaçlarına tamamen zıttı. Çerkez Ethem düşündüklerini gerçekleştiremeyince kendisine çok bağlı olan kardeşleri ile birlikte TBMM'yi kötülemeye, bu tür çalışmalarla kurtuluşun sağlanamayacağı yolunda olumsuz propagandalar yapmaya başladı.

Ulusal Ordu'nun kuruluşu tamamlandıkça Ethem, kendisinin üstü durumunda bulunan komutanları dinlememe, onları saymama yoluna saptı. Ordu günden güne güçleniyordu. Böyle giderse eski saygınlığı yok olacaktı. Bu da işine gelmiyordu. Çünkü o güne kadar hep başına buyruk davranmış, güçlü olduğundan şırmarmıştı.

Ethem, kendi düşüncelerini uygulayabilmek için bir aralık Mustafa Kemal Paşayı bile tutuklamaya kalktı. Ama bu işi başaramadı. Çareyi tekrar cepheye dönmekte buldu. İlkönce kendisi gibi inatçı bir eski Kuvayı Milliyeci olan Demirci Mehmet Efeyi kışkırtarak onu ayaklanmaya sürükledi. Bu Efe üzerine birlikler gönderilince, Batı Cephesinin esas merkezinde bir zayıflık belirdi. Bundan yararlanmak isteyen Çerkez Ethem 27 Aralık 1920 günü, Kütahya yöresinde TBMM'ye karşı ayaklanma bayrağını açtı. Bu üzücü olayın daha da acı yanı, Çerkez Ethem'in ayaklanacağını Yunanlılara bildirmiş olmasıdır. Bu haber üzerine çok sevinen Yunanlılar kendileri için elverişli bir durum doğduğunu anladılar ve 6 Ocak 1921 tarihinde buldukları mevzilerden çıkıp Bilecik-Eskişehir yönüne doğru ilerlemeye başladılar.

Bu yeni Yunan saldırısının sebebi ne olabilir?

Yunanlılar Ege Bölgesinde çok rahat ilerleyip, büyük toprak kazançları edinmişlerdi. Bundan dolayı Sevr Barışı ile kendilerine bırakılan bölge ile yetinemeyeceklerini ileri sürüyorlardı. 1920 yılı sonunda Yunanistan'da hem kral, hem de hükümet değişmişti. Yeni iktidar durumunu sağlamlaştırmak için Anadolu üzerinde çok aşırı isteklerde bulunmaya başlamıştı. Bu istekler İngilizlerce destekleniyordu. Zira İngilizler Sevr Barışının uygulanması için yeniden baskı yöntemine dönmeyi arzu ediyorlardı. Bunun sağlanması için de Yunanlıları tekrar bir saldırıya kışkırtmayı hedefliyorlardı. Yunanlılar da buna gerçekten hevesli idiler. İşte Çerkez Ethem olayı Yunanlıların böyle bir saldırı denemesi yapmaları için imkân hazırlamıştır.

Aralık ayı sonunda Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe ayaklanmaları ile uğraşılırken, Yunanlıların da ilerlemeleri, yeni kurulmakta olan ordumuza çok sıkıntılı anlar yaşatmıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey (İsmet İnönü), Yunan saldırısının durdurulmasına öncelik verdi. 6 Ocaktan 11 Ocağa kadar merkezi İnönü kasabası olmak üzere, Bilecik yörelerinde şiddetli çarpışmalar oldu. Bu arada Ethem de Kütahya'ya kadar ilerlemişti.

İnönü'de büyük özverilerle durdurulan Yunanlılar artık daha ileri gidemeyeceklerini anladıklarından çekilmeye başladılar. Bunun üzerine serbest kalan birliklerimiz Ethem'in üzerine yüklendi; düzenli ordunun saldırısına dayanamayan Ethem kuvvetleri dağıldı. Ethem ve kardeşleri görülmemiş bir iş daha yaparak Yunanlılara

sığındılar. Yunanlılar da onları ilkönce İzmir'e sonra da Atina'ya gönderdi. Büyük bir kahraman, vatan haini durumuna düşmüştü.

Ulusal Ordunun kurulmasından sonra cephelerdeki gelişmeleri ve en son Batı Cephesindeki durumu anlatıp irdelleyiniz. İnönü'de kazanılan birinci zaferin önemi üzerinde -Çerkez Ethem'i de göz önüne alarak düşününüz.

Birinci İnönü Zaferinin Sonuçları

Yunan saldırısının İnönü'de durdurulması TBMM Hükümetinin otoritesini ve saygınlığını artırmada çok önemli bir etken oldu. Bu zafer üzerine Anlaşma Devletleri arasındaki çekişmeler de iyice su üstüne çıkmıştı. Özellikle Fransızlarla İtalyanlar yeni Türk Devleti'ni artık görüşülmesi gerekli bir siyasal varlık olarak kabul etmeye başlamışlardı. Sevr Barışı uygulanmak isteniyorsa, TBMM ile anlaşmak, pazarlık etmek gerekti. Giderek İngiliz kamuoyunda da böyle bir eğilim kendini göstermeye başlıyordu. Bütün bu nedenlerle şubat ayı içinde Londra'da "doğu işlerini görüşmek için" bir konferans toplanmasına karar verildi.

Londra Konferansı

Bu konferansa Anlaşma Devletleri, Osmanlı Hükümeti ile birlikte TBMM Hükümetini de çağırılmışlardı.

TBMM Hükümetinin bu konferansa çağırılmasının önemi ne olabilir?

Kurulduğu günden beri Anlaşma Devletlerince varlığı hiçbir biçimde tanınmayan TBMM Hükümetinin şimdi Londra'ya çağırılması çok önemli bir aşamadır. Fakat dikkat edilirse, Osmanlı Devleti de bu toplantıya çağırılmıştır. Anlaşma grubu her iki siyasal varlığı birbirine düşürmek ve bu arada kendileri için en elverişli kararlara varmak düşüncesini taşımaktadır ki bu, diplomasi oyunlarının kurallarına uygun bir davranıştır.

Ne var ki, bu oyun düşünüldüğü biçimde uygulanamadı. 23 Şubat 1921 tarihinde başlayan görüşmelerde, ilk söz yaşlı Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşaya verildi. Paşa, hiç kimsenin beklemediği bir jest yaptı ve "söz, ulusumun asıl temsilcilerine aittir. Sadece onlar konuşacaktır" dedi.

Tevfik Paşa ne yapmak istemiş olabilir?

Bu tutumu ile Tevfik Paşa, Anadolu hareketinin karşısında değil, yanında olduğunu ve TBMM'nin ulusu temsil edebilecek tek makam olduğunu kabul ediyordu. Damat Ferit'in davranışlarına göre bu, çok önemli bir gelişmedir. Tevfik Paşa bu tutumu ile karşı tarafın oyununu da bozmuş oldu. Zira toplantıda bir daha hiç konuşmadı.

Londra Konferansında İngilizler dostlarını son kez bir arada tutabildiler. Konferansa sundukları öneri, Sevr Barışının ufak bazı değişikliklerini içeren bir metindi. Bunun TBMM temsilcilerince kabul edilmesi imkânsızdı. Bundan dolayı konferans birkaç gün sonra dağıldı. Konferans bitince Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri ile, karşılıklılık esasına dayanmayan bazı anlaşmalar imzaladı ise de TBMM eşitliğe dayanmadığı için bu anlaşmaları reddetmiştir.

Başarısızlığına rağmen, Londra Konferansı önemli bir siyasal aşamayı oluşturuyor. Zira, Anlaşma Devletlerinin, Sevr Barışının bazı hükümlerinin artık tartışma konusu edilebileceğini ve bu gibi konularda TBMM Hükümeti ile görüşmeyi kabullenmeleri, bir diplomatik başarı olarak değerlendirilebilir.

Moskova Antlaşması

Sovyet Rusya ile ilişkiler hangi nedenlerle nasıl başlamıştı?

Londra'daki başarısızlığa karşılık, daha önceki ilişkilerin değerlendirilmesi amacı ile Rusya'ya giden bir TBMM Kurulu, 16 Mart 1921'de Sovyet Hükümeti ile tarihe adı "Moskova Antlaşması" olarak geçen önemli bir belge imzaladı. Ermenilere karşı

sağlanılan zaferden sonra, Birinci İnönü savaşının da kazanılması Ruslardaki son duraklamaları ortadan kaldırmıştı. Onlar, daha önceden tanıdıkları TBMM Hükümeti ile sıkı bir işbirliği içine girmeyi kararlaştırdılar. Bu Antlaşmaya göre, Sovyet Rusya, Sevr Barışını kesinlikle tanımıyor ve TBMM Hükümetine her türlü maddî ve siyasal destek vermeyi yükümleniyordu. Şu duruma göre, Birinci İnönü Zaferi TBMM Hükümetine hem o zamanın koşulları içinde sağlam bir bağlaşıklık kazandırmış, hem de Anlaşma Devletleriyle görüşme masasına oturabileceğini göstermiştir. Bu nedenle artık TBMM kendisini dünyaya açmaktadır.

TBMM'nin İlk Anayasası

TBMM kurulduğu günden itibaren ulus egemenliğini kendi varlığı için tek ve vazgeçilmez esas olarak kabul etmiş, verdiği kararlar, çıkardığı yasalarda "meclis hükümeti sistemi"ni de benimsediğini göstermişti. TBMM'nin açılmasıyla ilgili ünitemizde bu konuda yeterli bilgiler verilmişti. Gene o bilgiler arasında Meclis'in kuruculuk yetkisini kullanarak 20 Ocak 1921'de ulus egemenliğine dayanan ilk anayasamızı yaptığı da belirtilmişti. Bütün eksik noktalarına rağmen bu anayasa ile, TBMM daha düzgün bir hukuksal-siyasal yapı kazanmıştır. 1922 ve 1923 yıllarında geçirdiği değişiklikler bu Anayasa'ya yeni bazı yapısal özellikler getirdi. Bu konulara yeri gelince değineceğiz. Burada söylenilmesi gerekli olan, Birinci İnönü Savaşı sonunda devlet yapısında da önemli gelişmelerin meydana gelmesidir.

Önceki bilgilerinize dayanarak 1921 Anayasası'nın belli başlı özelliklerini anlatınız!

İkinci İnönü Savaşı

Yunanlılar uğradıkları başarısızlığı örtmek için, İnönü ve çevresindeki çarpışmaların, yeni kurulan Türk Ordusunun gücünü ölçmek için yapılmış bir deneme olduğunu ileri sürüyorlardı. Londra Konferansında reddedilen barış tasarısının kabulünü sağlamak için Yunanlıların bu kez daha geniş çaplı bir saldırı yapıp, bunda başarı kazanmaları gerekiyordu. Bu nedenle, ilk savaşın yorgunluğunu henüz üzerinden atamamış olan Türk Ordusu üzerine, aynı mevzilerden, ancak daha güçlendirilmiş birliklerle harekete geçtiler. İnönü yöresine doğru 23 Martta saldırı başladı. Batı Cephesi Komutanı ve artık generalliğe yükseltilmiş olan İsmet Paşa komutasındaki birlikler, İnönü merkezinde kanlı direnme savaşları yaptılar. 31 Martta kadar süren Yunan saldırısını yığıtçe göğüsleyen birliklerimiz sonunda onları Afyon-Bozüyük çizgisi gerisine çekilmeye zorladılar. Türk Ordusunun bu yeni başarısı her yanda duyuldu; ulusa moral verdi. Yurtta büyük bir umut rüzgârı esmeye başladı.

Ordumuz geriye çekilen Yunanlıları dağıtabilmek için 15 Nisana kadar, özellikle Aslıhanlar ve Dumlupınar yörelerinde çarpışmaları sürdürdü. Ama üstüste geçirdiği iki önemli savaş nedeniyle yorgun düştüğünden bu izleme hareketi sonuç vermedi.

Yunanlıların Yeni Saldırısı ve Kütahya-Eskişehir Savaşları

İkinci İnönü Savaşı sonunda istedikleri sonucu elde edemeyen Yunanlılar, Türklerin Aslıhanlar ve Dumlupınar'da giriştikleri izleme hareketlerinde saldırı gücüne henüz sahip olmadıklarını anlamışlardı. Bir an önce ve üstün kuvvetlerle geniş çaplı bir saldırı düzenlenirse, çok önemli başarılar sağlayabilirlerdi. Türkleri saldırı gücünden kesinlikle yoksun kılmak, ardından savunma işlevini de yerine getiremez bir duruma sokmak için, Ege Bölgesinden çıkıp İç Anadolu'ya yayılmak gerekiyordu. Böylece Türk Ordusu çökertilir, TBMM dağılır, Anadolu'nun Batısında Yunan egemenliği tartışmasız biçimde kurulabilirdi.

Bu planı uygulamak için İngilizler de Yunanlıları kışkırtıyordu. Yunan Ordusu yeniden askere alınanlarla iyice genişletildi; İngilizlerin verdiği bol miktarda silâh, cephane, araç ve gereçle çok güçlü bir duruma getirildi. Sonunda 10 Temmuz

1921'de büyük Yunan saldırısı başladı. Saldırı cephesi çok genişti; İnönü'den Afyon'a değin uzanıyordu.

Bu çok geniş kapsamlı saldırı, son derece üstün ve güçlü birliklerle yapıldığı için yeni kurulan Türk Ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. İnönü'de üstüste iki savaş veren ve asker, malzeme ve eğitim açısından büyük eksikleri olan Türk Ordusu bu kadar geniş bir alanda savunma savaşı yürütemezdi. Bu nedenle zorlanıp büyük yitiler vermektense ,oyalayıcı ufak çarpışmalarla güvenli bir stratejik noktaya geri çekilmek en iyi çözümdü. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın "askerlik sanatının gereği" olarak verdiği bu geri çekiliş kararının uygulanışı düzgün bir biçimde 24 Temmuz'a kadar tamamlandı. Ordumuz bu tarihte, büyük yitiler vermeden Sakarya Irmağının doğusuna alındı.

Bu süre içinde Eskişehir, Kütahya ve Afyon dolaylarında önemli çarpışmalar da geçtiği için, Yunan saldırısı "Kütahya-Eskişehir" savaşları adıyla anılır. Bu çarpışmalar Türk Ordusu'nun güvenlik içinde geriye çekilmesi için yapılmıştır. Sonuçta, Yunanlılar Türkleri kesin sonuçlu büyük bir meydan savaşına zorlayamadılar ve dilediklerini gerçekleştirip ordumuzu yok edemediler. Ama çok büyük bir hızla ilerleyen Yunanlıların 24 Temmuz'a kadar çok önemli bazı hedeflere eriştikleri de bir gerçektir. Kütahya, Eskişehir ve Afyon Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Yunan Ordusu Sakarya Irmağının batısına kadar ilerlemiştir. İç Anadolu'nun kapısına dayanmıştır Yunanlılar. Şimdi biraz daha takviye alıp son darbeyi vurmak için hazırlanacaklardır.

Yunan Saldırısının İç Siyasete Yansıması

1920 yılının sonlarına doğru ardarda alınan başarılar yurttaki morali çok yükseltmişti.

Bu başarıları kısaca sayabilir misiniz?

Doğu'da Ermenilere karşı sağlanan zafer ve Gümrü Barışı, Güneydoğu'da Fransızlara karşı başarılı direnme, ardından Birinci ve İkinci İnönü zaferleri; bu arada Anlaşma devletleriyle ilk diplomatik temasların başlaması, Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması. Hepsi altı ay içinde sağlanmış olağanüstü başarıları bunlar. Ama bu son Yunan saldırısı yurttaki iyice canlanan umut ışığını söndüreceğe benziyordu. Yunanlıların üstün güçlerle Sakarya önlerine gelmeleri umutları kırıyordu. Şimdi yeni bir Yunan saldırısına kesin olarak bakılıyordu. Bu da doğru bir bekleyişti. Yunanlılar, çok kısa süre içinde böylesine büyük alanları işgal edince, iyice şımarmışlardı. İngilizler de aynı duygu içindeydiler. İngiliz Başbakanı gururla "Sevr Barışının artık Yunanlılar çıkarına değiştirilmesi gerektiği" biçiminde sözler söylüyordu. Bunun anlamı, bütün Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesiydi. Yunanlılar ise büyük bir hırsıyla hazırlandıkları son saldırıları ile Ankara'ya kadar gelmeyi, TBMM'yi dağıtıp Türk siyasal varlığına son vermeyi düşünüyorlardı.

Yunanlıların bu plânı elbette bütün çevrelerce biliniyordu. TBMM üyeleri, yaklaşan bu felâket dolayısıyla son derece huzursuz ve hırçın duruma gelmişlerdi. TBMM'nin Kayseri'ye nakledilmesi, ordunun dağıtılıp tekrar Kuvayı Milliye esasına dönülmesi gibi akıl dışı öneriler yapılıyordu. Komutanlar insafsızca eleştiriliyordu. Sonunda baş sorumluluğu bulundu. O, Mustafa Kemal Paşa idi. Yunan saldırısı sırasında Ordunun başında bulunmamış, Ankara'da kalmış, askerî işlerle ilgilenmemişti.

Mustafa Kemal Paşa, askerî işlerle doğrudan doğruya ilgilenebilir miydi?

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin Başkanı idi. Ama bütün yetkiler Mecliste bulunuyordu. O, sadece Meclis'in verdiği kararları yerine getirmekle görevli idi. Kaldı ki, Meclis'in üstlendiği pek çok ve askerî olmayan başka işler de vardı. Bundan dolayı, Meclis'in, Başkanını belli bir işle görevlendirmemesi durumunda O'nun yapabileceği fazla bir şey yoktu. Ama her şeye rağmen O, Genelkurmay ile birlikte çalışarak ordunun güvenlik içinde Sakarya Irmağının doğusuna çekilmesini sağlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, eğer kendisine sorumluluk verilmesi isteniyorsa, bunun belli yetkilere bağlı olarak sağlanması gerektiğini ileriye sürüyordu ve bunda da son derece haklıydı. Eğer olağanüstü yetkilerle donatılırsa, verdiği kararlar

hemen uygulanır, işler daha çabuk yürürdü. Bu konu Ağustos ayının ilk günlerinde TBMM'de görüşülmeye başlandı.

Başkomutanlık

Bu görüşmeler 5 Ağustos 1921 günü bitti. TBMM o gün çıkardığı bir yasa ile Mustafa Kemal Paşaya kendi yetkilerinin bir bölümünü üç ay süre için devretti. Mustafa Kemal Paşa bu yasa ile "Başkomandan=Başkomutan" atandı. Kendisi Meclis'in savaş yürütmekle ilgili yetkilerini kullanabilecekti. Başka bir deyişle o süre içinde verdiği kararlar "kanun" sayılacaktı.

Böyle bir yetki, kayıtsız şartsız ulusa ait olan hakkı, ulus adına kullanan tek makam TBMM'nin otoritesini sınırlamaz mı?

İlkçağ'da egemenliğin doğrudan doğruya halk tarafından kullanıldığı ender devletlerden biri olan Roma Cumhuriyeti'nde, senato denilen halk meclisi, büyük bunalım zamanlarında, yetkilerini kendi içinden seçtiği bir üyeye geçici olarak devrederdi. Ama o senatör görevini bitirince senatoda hesap verirdi. Şimdi, TBMM Türk Ulusunun sahip olduğu egemenlik hakkını onun adına kullanmaktadır. Bu konuda kendisini kısıtlayıcı hiçbir anayasal hüküm yoktur. Geçici olmak koşulu ile böylesine bir bunalımda yetkilerinin bir bölümünü, kendi başkanına devredebilirdi. Kaldı ki Meclis, bu yetkileri her zaman geri de alabilirdi.

Mustafa Kemal Paşaya böylesine büyük yetkiler verilmesini isteyenler, bu bunalımı ancak O'nun giderebileceğine içtenlikle inananlardır. Ama, O'nun karşısında olanlar da bu yasaya oy verdiler. Çünkü O, böylesine ağır bir işin nasılsa altından kalkamayacaktı. Böylece Mustafa Kemal Paşanın saygınlığı bir anda sönüp gidecekti. Böylesine müthiş bir bunalım içinde bu tür düşünce sahiplerinin bulunması bile acı bir olaydır.

Bütün rizikolarına rağmen Mustafa Kemal Paşa bu ağır görevi üstlenmekte duraklamamıştır. Çünkü bütün çevreler ancak bu yolla tatmin edilecekti. O, ayrıca, kendine güveniyordu; artık başkomutandı. Sorumluluğunu çok iyi bilen, son derece akılcı bu büyük komutan, yeni yetkilerine dayanarak yaklaşan büyük Yunan saldırısına karşı Orduyu bütün olanakları kullanıp hazırlamaya başladı.

SAKARYA SAVAŞI

Savaşa Hazırlık

Başkomutan, göreve getirildiği andan itibaren çok yoğun bir çalışma içine girmiştir. Bu çalışmalarının ilk amacı, Sakarya Irmağının doğusuna çekilmiş olan orduyu en kısa zamanda, elden geldiği ölçüde, yeni Yunan saldırısını karşılayabilecek bir duruma getirmektir. Bu da o günlerin koşulları içinde son derece zor bir işti. Her bakımdan çok iyi donatılmış Yunan ordusuna karşı elde ne yeterli malzeme vardı, ne de başka bir olanak. Askerlerimizin ayaklarında giyecek çarıkları bile yok gibiydi. Bu nedenle ulusun bütününe yaslanmak, onu özverisinin en son sınırına kadar zorlamak gerekiyordu. Başka bir çare de yoktu; çünkü tam anlamıyla ölüm-kalım mücadelesinin içine girilmişti.

Başkomutan ulusu özveriye çağırdı. 7-8 Ağustosta yayınladığı "**Tekâlif-i Milliye Emirleri = (Ulusal Yükümlülükler Buyrukları)**" ile Başkomutan ulustan özetle şunları istiyordu: "Halkın ve tacirlerin elinde bulunan yiyecek ve giyecek maddelerinin yüzde kırkı, bedelleri sonradan ödenmek üzere, orduya verilecekti. Öküz ve at arabalarının, binek ve taşıt hayvanlarının yüzde yirmisi teslim edilecekti. Halkın elinde ne kadar silâh ve cephaneye varsa üç gün içinde orduya verilecekti. Yurttaki bütün teknik araç ve gereçlerin de yüzde kırkına el konulmuştu. Teknik elemanlarımızın hepsi ordunun buyruğuna alınmıştı. Her aile bir takım çamaşır ile birer çift çorap ve çarık hazırlayıp orduya verecekti".

Başkomutan'ın bu buyruklarını yerine getirmek üzere her ilçede birer "Tekâlif-i Milliye" Komisyonu kurulmuştu. Komisyonların çabuk çalışmalarını sağlamak için de çeşitli yerlere "İstiklâl Mahkemeleri" gönderildi.

"İstiklâl Mahkemesi" deyimini pek çok kez işitmiş veya okumuşsunuzdur. Bu önemli yargı organının niteliğini biliyor musunuz?

TBMM, 1920 yılı sonbaharında, gerek ayaklanmaları önlemek, gerek düzenli ordunun gelişmesini sağlamak, gerek ulusal davaya türlü biçimlerde karşı gelip bozgunculuk yapanları cezalandırmak için hemen karar verip, bunları yerine getirecek mahkemeler kurmuştu. Güçler Birliği ilkesine göre yargı da Meclis'in yetkileri içinde idi. Buna dayanarak Meclis, bu mahkemelerin yargıçlarını ve savcılarını milletvekilleri arasından seçmişti. İşte TBMM kendi üyeleri eliyle yargı yetkisini doğrudan doğruya kullanıyordu. Meclis'in üstünde başka bir makam olmadığından, onun üyelerinden oluşan bu mahkemelerin verdikleri kararlar kesindi ve hemen yerine getirilirdi.

Başkomutan'ın bu yolla, Tekâlif-i Milliye Emirlerine uymayanları hemen cezalandırma yoluna gitmesini çok doğal karşılamak gerekir. Ama birkaç yer dışında bu mahkemelerin etkinliğine gerek kalmamıştı. Çünkü Türk Ulusu artık, 1919-1920 yıllarında arada bir yaşadığı duraklama ve kuşku dönemini çok geride bırakmıştı. TBMM'nin kendi temsilcisi olduğunu kavramıştı; yurdun elden gitmekte bulunduğu da farkına varmıştı. Ulus, tam anlamıyla bilinçlenmişti. TBMM'ye artık inanılıyor ve güveniliyordu. Bu nedenle Başkomutan'ın istediklerinden çok daha fazlası da seve seve verilmiştir. Tarihimizin bu sayfası tam anlamıyla bir destandır. Ulusun bu özverisi ile Sakarya gerisinde bekleyen ordunun ihtiyaçlarını elden geldiği ölçüde gidermek mümkün olmuştur. Ulusun bu özverisi Sakarya Savaşından sonra da sürmüştür.

Sakarya Savaşı

Yunanlılar esaslı hazırlıklardan sonra 14 Ağustos sabahı çok güçlendirdikleri birlikleriyle ilerlemeye başladılar. Onları oyalamaya çalışan Türk kuvvetlerini önlerine katarak 23 Ağustosta Sakarya Irmağının kıyısında mevzilenen Türk güçleri ile karşı karşıya geldiler. Asıl savaş o gün başladı. Zira Yunanlılar kurdukları mevzilerden hemen Sakarya Irmağını aşmaya başlamışlardı.

Çarpışmalar Sakarya Irmağı ve çevresinden oluşan 100 kilometrelik uzun bir cephe üzerinde bütün şiddeti ile alevlenmişti. Yunanlılar pek çok yerden Irmağın doğusuna geçip hızla ilerliyorlardı. Asıl çarpışmalar ise Sakarya'nın doğusunda başladı. Esas ağırlık merkezi Haymana-Polatlı-Çaldağı ve yöreleri idi. Zira Yunanlılar Ankara'ya varmak için en kestirme yolun Haymana-Polatlı üzerinden geçtiğini anlamışlardı. Var güçleriyle bu merkeze yükleniyorlardı.

Günlerce süren çarpışmalar sırasında çok ağır ve bunalımlı anlar yaşandı. Yunan Ordusu pek çok kez savunma çizgilerimizi aştı. Öyle anlar oldu ki düşman, Ankara'ya elli kilometre yaklaşabildi. Ama her aşamada Yunanlıların karşısına yeni birlikler yetiştirildi. Cephenin biçimi çoğu kez değişti. Dâhi Başkomutan, ağırlık merkezini zaman zaman güneye doğru kaydırды. Savunma çizgisi kırıldıkça, biraz uzakta yeni bir savunma birimi kurdu. Bu da Başkomutan'ın Türk Ordusuna verdiği taktiğin bir gereği idi. Bu taktik şu cümlelerle açıklanmıştı: **"Savunma bir çizgi üzerinde değil, bir yüzey üzerinde yapılacaktır. O yüzey de bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı yurttaş kanı ile sulanmadıkça bırakılamaz. Büyük, küçük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe kurarak savaşı sürdürür. Yanlarındaki birliklerin çekilmek zorunda olduğunu gören birlikler onlara bağlı olmaz. Bulduğu yerde sonuna kadar direnmeye mecburdur"**. Başkomutan'ın bu taktiği dünya savaş tarihinde de bir çığır açmış, "topyekün savaş" kavramını muharebe tekniğine sokmuştur. İşte Türk Ordusu bu yepyeni taktiği uygulayarak kendisinden üstün düşman kuvvetlerini yıprattı, onları ağır ağır saldırıyı sürdürme gücünden yoksun kıldı. İşte bu sonuç, ulusun her bakımdan toplam gücünün kullanılmasıyla erişilen bir başarıdır. 5 Eylülde Yunanlılar iyice güçsüzleştiler ve durdular. Bunun üzerine Türk birlikleri karşı

saldırıya geçti. Artık tutunamayacağını anlayan düşman bütün cephede geri çekilmeye koyuldu. 13 Eylülde Sakarya Irmağının doğusunda artık hiçbir Yunan askeri kalmamıştı.

Ordumuz düşmana Eylül sonuna kadar saldırdı; ama çok büyük ve yıpratıcı bir savunma savaşı yürüten Türk birlikleri de halsiz düşmüştü. Bundan yararlanan Yunanlılar Eskişehir-Kütahya-Afyon çizgisine çekildiler ve oraları var güçleriyle tahkim etmeye (berkitmeye) başladılar. İşte 23 Ağustostan 13 Eylül'e kadar 22 gün süren, ama asıl başlangıcı ve bitişi bakımından bir buçuk aylık bir zamanı kapsayan Sakarya'daki büyük mücadele, çok parlak bir başarı ile sona erdi.

Sakarya Savaşının Türk Ulusu açısından tarihsel önemi şuradadır: Bu savaşı yitirseydik, Türk varlığı Anadolu'dan kesinlikle silinecekti. Yunanlılar 1071 Malazgirt ve 1176 Miryokefalon savaşlarıyla yitirdikleri Anadolu'yu tekrar kazanmak azmindeydiler. Bu hedefe ulaşmaları neredeyse gerçekleşiyordu. Sakarya Savaşının yitirilmesi, Yunanlıların Ankara'yı işgali demektir. Bu noktadan itibaren İngilizlerin de yardımıyla, Türk varlığının Anadolu'dan silinmesi işlemi de hız kazanacaktı. Hız kazanacaktı diyoruz, çünkü Yunanlılar, Ege Bölgesindeki Türkleri oradan çıkarmaya ve sürmeye başlamışlardı bile.

Öyle ise, 1071 Malazgirt zaferinin tamamlayıcısı 1921 Sakarya Savaşıdır. Türklerin bu açık matematiksel tarih gerçeğini bir an bile akıldan çıkarmamaları gerekir.

Sakarya Savaşının Sonuçları

Bu büyük başarı hem iç hem de dış siyasette son derece önemli, yaşamsal gelişmelere yol açmıştır. Bu sonuçları kısaca gözden geçirmek gerekir:

İç Siyasetteki Sonuçlar

Sakarya Savaşı, bütün Ulusun, dâhi Başkomutan'ın üstün önderliğinde kazandığı topyekün bir özverinin sağladığı başarı idi. Bu büyük zafer, Ulusun temsilcisi olan TBMM'nin saygınlığını çok artırdı. Şimdi herkes, TBMM ile kurulan düzenin sağlam ve kalıcı olduğunu, bu yolla yurdu tam anlamıyla kurtarmanın artık olanak içine girdiğini kabul ediyordu. TBMM'nin saygınlığı arttığı oranda, İstanbul Hükümeti'nin varlığı iyice tartışma konusu edilmeye başlandı. Ayrıca, bu savaşı yürütüp kazanan kadro siyasal bakımdan da büyük güç kazandı. Başkomutan ve arkadaşları erişilmez bir sevgi ve saygıya ulaştılar. Özellikle Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği üstün yönetim gücü, kimsenin tartışamayacağı bir gerçektir. Bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi ,19 Eylül 1921 günü başkanına "Gazilik" sıfatını ve "Mareşallik" rütbesini verdi.

Yeni Devletin ve başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın otoritesi artık her yanda kabul ediliyordu. Anadolu'da devlet gücü kesin olarak kurulmuştu. Sakarya Savaşı öncesi iyice azalan ayaklanmalar, artık bir daha anımsanmayacak olaylar dizisi durumuna geldi.

Bu zaferin elbette bazı olumsuz noktaları da vardı. Ulusun akıl almaz özverisi ile kazanılan Sakarya Savaşı zaten çok bozuk olan ekonomik durumu daha da kötüleştirdi. Fakat, biraz aşağıda da belirtileceği gibi, kazanılan saygınlık dışarıdan bir ölçüde destek gelmesine yardımcı oldu, bu da Ordu'nun gereksinimlerini gidermede çok yarar sağladı.

Sakarya Savaşı ekonomik yapıyı neden bozmuştur? Genel bilgilerinize dayanarak açıklayınız.

Dış Siyasetteki Sonuçlar

Bu zafer, TBMM Hükümeti'nin özellikle dış siyaset alanında çok önemli ve olumlu sonuçlara ulaşmasını sağladı.

Her şeyden önce, o zamana kadar Anlaşma Devletleri arasında iyi-kötü sürdürülen dayanışma sona erdi. Fransa ile İtalya, İngiltere'den iyice koştular. Ayrıca İngiliz-Yunan işbirliği de iyice zayıfladı. Şimdi dış olayları biraz daha yakından görelim:

1921 yılı içinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri Sovyetlerin nüfuzuna girerek birer sosyalist devlet olmuşlardı. Bu üç devletle iyi geçinmeye çalışılmakla birlikte arada bazı sorunlar çıkıyordu. İşte bu cumhuriyetler, Sovyet Rusya'nın aracılığı sonucunda 13 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile "Kars Antlaşması"nı imzaladılar. Bu Antlaşma daha önce Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Antlaşmasının bir tekrarı gibi idi. Her üç Kafkas cumhuriyeti de Moskova Antlaşmasını kendileri için de geçerli sayıyorlardı. Böylece Türkiye'nin Doğu sınırı tam anlamıyla güvenlik altına alındı.

1921 yılında bu üç devlet gene bağımsızlıklarını kazandı. Bugün bu üç devletle ilişkilerimiz vardır ve çok önemlidir. Güncel bilgilerinize dayanarak bu ilişkileri açıklayınız.

Bu antlaşma Ermenistan ile olan ilişkilerimiz açısından ayrı bir önem kazanmaktadır. Gümrü Barışından sonra bir sosyalist cumhuriyeti haline gelen bu devlet, o barışı yeni durumuyla da aynen kabul etmekte ve daha da geniş kapsamlı olan Moskova Antlaşması içine girmektedir. Artık Ermeni sorunu her türlü duraklamaya son verecek derecede kesin olarak çözülmüştür.

Kars Antlaşmasından birkaç gün sonra Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması ise, Kurtuluş Savaşımızın dış siyaset alanında o güne kadar alınmış olan en önemli sonucudur.

Daha 1919 yılı başlarında Güneydoğu Anadolu'da Fransızlara karşı çok önemli bir Kuvayı Milliye direnişinin görüldüğünü biliyorsunuz. Giderek bu direnme çok geniş boyutlara ulaştıca Fransızlar Güney Cephesindeki pek çok yerden çekilmek zorunda kalmışlardır. Öyle ki, gene bildiğiniz gibi, TBMM Hükümeti ile, geçici de olsa ilk ateşkes anlaşması Fransızlarla imzalandı. Zaman ilerledikçe Fransızlar Güneydoğu Anadolu ile Çukurova'da giriştikleri işgal eylemlerinin anlamsızlığını kavradılar. Ağır yitkilere malolan ve hiçbir yarar sağlamayan bu savaşı bitirmek gerekiyordu. Bu amaçla, daha Sakarya Savaşından önce, 1921 Haziran ayında Fransızlar Franklin Bouillon adlı bir diplomatlarını Ankara'ya gönderdiler. Fransız kamuoyu da Türk Kurtuluş Savaşını destekliyordu. Tam bu sıralarda başlayan büyük Yunan saldırısı Fransızları bir süre beklemeye zorladı. Sakarya Savaşının kazanılması üzerine Fransızlar artık TBMM'nin başarısına ve kalıcılığına inandıklarından hemen görüşmelere başladılar. Tahmin edeceğimiz gibi, İngilizlerin bütün direnmelerine rağmen 20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Fransa arasında "Ankara Antlaşması" imzalandı.

Bu Antlaşma, Türkiye ile Fransa arasında savaşın bittiğini belgeliyordu. Hatay-İskenderun dışındaki bugünkü güney sınırimız, yani günümüzdeki Suriye sınırı, Fransızlarca kabul edildi. Bu sınırın kuzeyini Fransızlar boşaltacaklardı. Şimdilik sınır dışında kalan Hatay'da ise Fransızlar Türklerin her türlü haklarını tanıyacıklarını belirtiyorlardı.

Bu Antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı'ndan beri çarpıştığımız düşmanlardan biri, TBMM'nin kurduğu devletin varlığını tanıyarak Kurtuluş Mücadelemizden çekilmiştir. Anlaşma Devletleri arasındaki birlik de böylece çözülmüş oluyordu. Güneyde Fransızlara karşı açılan cephe de kapandığı için orada güvenlik sağlanmıştı. Şimdi bu eski cephedeki birlikler Batı'da, Yunanlılara karşı kullanılabilirdi.

Bildiğiniz gibi, Batı Anadolu'nun önemli bir bölümünü Yunanlıların ellerine geçirmesini İtalyanlar hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Şimdi, Sakarya zaferinden sonra, İtalyanlar da, kendilerine bırakılan Güney Ege ve Akdeniz bölgelerini ellerinde tutamayacaklarını anladılar. Daha önce de anlatmıştık: Girdikleri yerlerde, Yunanlılara kızdıkları için Kuvayı Milliye'ye üstü kapalı yardım eden, bu nedenle yörede düşmanca davranışları da pek görülmeyen İtalyanlar oralardaki varlıklarının anlamsız olduğunu kavradılar. 1921 yılı sonlarında İtalyanlar da işgal ettikleri bölgeleri kimseye haber bile vermeden sessiz sedasız boşaltmışlardı. İtalyanlar böylece hukuksal olarak değil; ama eylemsel olarak bizimle savaşı bitirmiş sayılırlardı. Fransa ile İtalya'nın bu tutumları, ordunun ihtiyaçlarının giderilmesinde

önemli rol oynamıştır. Başta Rusya olmak üzere, çeşitli kaynaklardan sağlanan paralarla bu devletlerden malzeme satın almak olanak içine girmiştir.

Şimdi İngiltere ile Yunanistan yalnız kalmışlardı. Ayrıca, daha yukarıda da belirttiğimiz gibi İngiliz kamuoyunda Anadolu hareketine karşı bir sempati uyanmaya başlamıştı. İngilizler giderek, Yunanlıları desteklemenin kendilerine bir yarar sağlamadığını anlamışa benziyorlardı. Ancak İngiliz Hükümeti başladığı oyuna sonuna kadar devam etmekte bir ölçüde de olsa kararlıydı. Bu nedenle Yunanlıları siyasal açıdan desteklemeyi sürdürdüler ama gerçek yardımı ise iyice kısıtladılar.

Bütün bu anlatılanlardan çıkan kısa sonuç şudur: Artık Yunanistan bundan sonra TBMM Hükümeti ve orduları ile yalnız başına kalmıştır. 1921 yılı sonlarına doğru, başlangıçta dört devletle süren savaş, şimdi bir Türk-Yunan çarpışması durumunu almıştır, Başkomutan, bu çok elverişli koşullardan gerektiği gibi ve zaman yitirmeden yararlanmak hazırlığına girişmiştir.

Sakarya Savaşından sonra iç durum ile gelişen dış ilişkileri sebep-sonuç bağlantısıyla açıklayınız!

BÜYÜK TAARRUZ

Taarruz Öncesi ve Hazırlıklar

Sakarya Savaşının bitişinden kesin zaferin kazanılmasına kadar geçen bir yıla yakın süre (Kurtuluş Savaşımızın ulusal deyimlerinden biri olmuş bu sözcüklerdeki "taarruz"u, "saldırı" ile karıştırmıyoruz. Bu büyük olay tarihe "Büyük Taarruz" adıyla geçmiştir. Bu tarihsel adı "Büyük Saldırı" biçimine sokmak güzel bir Türkçeleştirme sayılmaz.) içinde çok önemli olaylar birbirini izler. Şimdi sırasıyla bunlara bir göz atalım:

Yunan Ordusunun saldırma ve ilerleme gücünün büyük ölçüde yok edilmesiyle henüz yurdu kurtarma işi bitmiş değildi. Bu ordunun Anadolu içinden tamamen sökülüp atılması gerekiyordu. Bunun başarılabilmesi için de Türk Ordusunun güçlendirilmesi, saldırıya hazırlanması en önemli koşuldu. Sakarya Savaşı gibi çok ağır bir çarpışmadan çıkan ordu, saldırı işine derhal girişemezdi. İyi hesaplanılmadan ve hazırlanılmadan bu işe girilirse, başarılı olamamak büyük bir ihtimaldi. Böyle bir sonuç ise binbir zahmet ve acı ile erişilen iyi durumun, elde edilen olanakların yok olması demektir. Bu nedenle Başkomutan ve çevresindeki çok deneyimli askerî kadro bütün açık kapıları kapamak, her bakımdan son derece üstün bir hazırlık yapmak zorunda idiler. Ama bu çok önemli olan noktayı bazı çevrelere kabul ettirmek kolay değildi. Gazi Mustafa Kemal Paşayı kişisel nedenlerle çekemeyenler veya Onun siyasetini hiçbir zaman doğru bulmamış olanlar TBMM'de ve dışarıda olumsuz bir tutum sürdürüyorlardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa TBMM'yi oyalamakla suçlandırılıyordu. Askerlik sanatının gereklerini anlamayan bazı iyi niyetli kişiler de bu çevrelere katılıyorlardı.

Gazi Mustafa Kemal Paşanın Başkomutanlık süresi 31 Ekim 1921 ve 4 Şubat 1922 tarihlerinde iki kez uzatılmıştı. Bu süre içinde Başkomutan ve TBMM Hükümeti yoğun çalışmalar içindeydiler. TBMM, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyi (Tengirşenk) Avrupa'ya göndermişti. Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçen Yusuf Kemal Bey Osmanlı Hükümeti'nin bazı üyeleri ile görüşmeler yapmış, sonunda padişah Vahdettin tarafından da kabul edilmişti. TBMM'nin Dışişleri Bakanı Padişaha, temsilcisi olduğu hükümeti tanımasını tavsiye etmişti.

Varsayalım ki Padişah bu tasviyeyi kabul etti. O zaman durum ne olurdu?

Yusuf Kemal Bey, böyle bir tavsiyeyi padişahın kabul etmeyeceğini bilerek yapmış ve onu köşeye sıkıştırmıştır. Padişah bu söze uysa idi, herşeyden önce kendi kişisel durumu düzelirdi. TBMM'yi tanıyınca o güne kadar yaptıkları unutulur, saygınlığı artırdı. Böyle bir karar belki Osmanlı Saltanatını bile kurtarabilirdi. Ama Vahdettin bu kadar uzak görüşlü bir kişi değildi. Bir Osmanlı Sultanına egemenlik

haklarının kısıtlanmasını önermek bile düşünülemezdi. Hiçbir padişah, ulus iradesinin kendi iradesi yerine geçebileceğini kabul edemezdi. Bu nedenle, Vahdettin tavsiyeyi reddederek, kamuoyu önünde saygınlığını iyice yitirmiştir.

Başkomutan, büyük bir Türk saldırısı karşısında Anlaşma Devletlerinin ne gibi bir tavır takınacaklarını anlamak istiyordu. Dışişleri Bakanını bunun için Avrupa'ya göndermişti. Yusuf Kemal Bey özellikle Londra ve Paris'te görüşmelerde bulundu. TBMM'nin tutumu batılı devletlere anlatıldı. Bu olaylar sırasında, 22 Mart 1922'de Anlaşma Devletleri, Türk ve Yunan Hükümetlerine ateşkes önerdiler. Bu öneriye göre, barış sağlanıncaya kadar iki taraf da ordusunu güçlendirmeyecek, bunun denetimi de Anlaşma Devletlerinin iki orduda bulunduracağı temsilciler aracılığı ile sağlanacaktı.

Bu öneriyi Yunan Hükümeti'nin derhal kabul etmesi, TBMM Ordularını bir saldırı hazırlığından alıkoymak amacının benimsendiğini göstermektedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa dünya kamuoyunda saygınlık yitirmemek için ilke olarak ateşkes önerisini kabul ettiğini bildirdi. Ama bunun için Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları gerekti, Ayrıca ordumuzda yabancı denetçilerin bulunması da mümkün değildi. Bu cevap karşı tarafa bildirilmek üzere iken 26 Mart 1922'de Anlaşma Devletlerinin bu kez "Barış Esaslarını" içeren bir öneri geldi. Anadolu'daki kurtuluş hareketinin dayanağı olan düşünce ve ülküyü kavrayamamış olan Anlaşma Devletleri bir barış için şu koşulları öneriyorlardı: Doğu'da, Uluslar Kurumu gözetiminde bir Ermeni Yurdu kurulacak; Doğu Trakya'da Tekirdağ Türklere, Edirne Yunanlılara bırakılacak; İzmir Türklere geri verilecek, ama oradaki Rumlar yörenin yönetiminde söz sahibi olacaklar; Türk Ordusunun asker mevcudu 85 bin kişiye çıkartılabilecek; kapitülasyonlar üzerinde pazarlık yapılabilecek.

Böyle bir öneriyi nasıl değerlendirebilirsiniz?

Bu öneri Sevr Barışının biraz değiştirilmiş biçiminden başka bir şey değildi. Anlaşma Devletleri Türk halkı üzerinde "barış baskısı" yapmak ve TBMM'yi "savaşçı" tutumundan uzaklaştırmak istiyorlardı. TBMM Hükümeti, gene de "barış istemeyen taraf" durumuna düşmemek için her alanda görüşmelere hazır olduğunu, bu konuda örneğin İzmit'te bir konferans toplanırsa barış için gereken tartışmalara girebileceğini bildirdi. Ama bu cevap kabul edilmedi. Fakat böylece Anlaşma Devletlerinin oyunu da bozulmuş oluyordu.

1922 yılının ilkbaharına gelinmişti. TBMM saldırının bir an önce yapılması için Başkomutan üzerinde iyice baskı kurmaya başlamıştı. Halbuki kış mevsimi süresince ordumuz tam anlamıyla hazırlanabilmiş değildi. Anadolu'nun bugünkü ulaşım olanaklarının belki yüzde biri bile o zamanlar yoktu. Bu koşullar altında ordunun toparlanması uzun zaman alıyordu. Ama bunu Gazi Mustafa Kemal Paşaya karşı olanlara anlatmak mümkün değildi. Bu arada Başkomutan'ın üç aylık süresi yine sona ermişti. 5 Mayıs'ta yapılan görüşmeler sonunda TBMM süreyi uzatmadı. Rahatsızlığı nedeniyle o gün Meclis'e gelemeyen Gazi'nin toplantıda bulunmamasından yararlanan muhalifler, bu isteklerini Meclise kabul ettirebilmişlerdi.

Meclis'in bu kararı ne gibi sonuçlara yol açabilirdi?

Şimdi bu kararın olumsuz yanlarını irdeleyelim: Ordunun var gücü ile ve büyük bir gizlilik içinde saldırı hazırlığı yaptığı sırada başsız kalması savaş içinde bulunan bir ülke için dehşet verici bir olaydır. Karşıdaki düşmanın işini kolaylaştırmak, ordumuzun durumunu sarsmak için bundan daha etkili bir yol bulunamazdı. Neden? Şu sebepler dolayısı ile:

TBMM eğer yeni bir başkomutan seçmez ise yetkileri çok az olan Genelkurmay Başkanı işleri yürütmeye çalışacak, böylece saldırı hazırlıklarının hızı düşecek ve düzeni aksayacaktı. Yeni bir başkomutan seçilirse, durum daha da karıştırdı. Çünkü Gazi Mustafa Kemal Paşanın yerini kimse dolduramazdı. Askerlerin de O'nun yerine başkomutan seçilecek kişiyi ciddiye almaları beklenemezdi. Ayrıca o güne kadar bütün işler Gazi tarafından yürütüldüğü için, yeni başkomutan uzun bir süre bocalayacaktı. Bu da sadece düşmanın işine yarayacak bir durum oluşturunurdu.

TBMM'nin her bakımdan tutarsız olan bu kararını Gazi Mustafa Kemal Paşa kabul edememiştir. Ertesi gün Meclis'e gelerek uzun bir konuşma yapmış ve şu sözleri söylemişti: "Düşmanın karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bu nedenle (başkomutanlığı) bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım".

Gazi'nin bu sözlerini

1) TBMM'nin yetkileri açısından;

2) O günün ağır savaş koşulları bakımından değerlendiriniz!

Kendi eseri olan TBMM'nin her kararına içten saygılı olan bu büyük dâhi, Başkomutanlığın boşalması ile doğacak korkunç tehlikeyi gördüğü için ilk -ve son- kez Meclis iradesine karşı çıkmıştır. Aksi durumda, yukarıda saydığımız sakıncalar hemen baş gösterecek, akıl almaz özverilerle ulaşılan olumlu durum bir an içinde yok olup gidecekti. Gazi Mustafa Kemal Paşanın bu uzun konuşması sonunda ikna olan milletvekilleri Başkomutanlık süresini gene üç ay uzattılar. Yapılan hata çok büyük olduğundan, yeniden süre uzatılması günü geldiği vakit TBMM, 20 Temmuzda, Başkomutan'ın görev süresini - kendisi istemediği halde- zamanla sınırlamadan uzattı. Bu karar ile Gazi Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanı seçileceği 29 Ekim 1923 tarihine kadar Başkomutanlık görevini yürütmüştür.

Bütün bu olaylar sırasında ordumuzun saldırı hazırlıkları dikkatli, titiz ve gizli bir biçimde yürütülüyordu. Ankara'daki siyasal çekişmeler Başkomutan'ın işini bir ölçüde kolaylaştırıyordu.

Bunun nedenini açıklayabilir misiniz?

Düşmanın haber alma örgütleri Ankara'daki bu gelişmeleri, Türklerin saldırı yapabilecek bir moral gücü içinde bulunmadığı izlenimini veriyordu ki, bu elbette onları rahatlatıyor ve karşı önlemler alma yolunda tembelleğe itiyordu.

Batı Cephesine kapanmış diğer cepheleden yapılan birlik kaydırmaları, geceleri gerçekleştiriliyordu. Düşmana en küçük bir kuşku vermemek için gizliliğe büyük özen gösteriliyordu. Ordunun saldırıya hazır olduğuna karar verince, 26 Ağustos sabahı Büyük Taarruzun başlaması, Başkomutan tarafından gizli bir buyrukla yetkililere bildirildi.

Büyük Taarruz

Gemlik Körfezinden Çivril dolaylarına kadar uzanan 700 kilometrelik Yunan Cephesinde asıl büyük kuvvetler Eskişehir-Afyon- Kütahya Bölgesinde bulunuyordu. Düşman güçlerinin o bölgedeki birlikleri ani bir saldırı ile yok edilirse, Yunan Ordusu çökerdi. Bu nedenle 26 Ağustos sabahı baskın biçiminde başlayan Büyük Taarruzda ağırlık noktası o bölüme verildi. Ama cephenin diğer yanları da başıboş bırakılmadı. 26 Ağustos akşamına kadar düşmanın bir yıldan beri büyük bir etkinlikle berkittiği (tahkim ettiği) yerlere askerlerimiz girmişti. Yunan birlikleri hızla çekilmek zorunda kaldılar. Ama çekilme yönleri birliklerimiz tarafından tutuldu. Yunan Ordusu'nun en büyük bir bölümü böylece 29 Ağustos akşamına kadar Aslıhanlar-Dumlupınar Bölgesinde kuşatıldı. 30 Ağustos günü doğrudan doğruya Başkomutan tarafından yönetilen bir büyük meydan savaşı sonunda Yunan Ordusunun asıl güçleri yok edildi.

30 Ağustos günü yapılan bu büyük savaş, onu yönetenin adıyla anılır: "Başkumandan Muharebesi". 31 Ağustos günü düşmanın artık karmakarışık bir biçimde geri çekildiğini anlayan Başkomutan, bu birliklerin aman verilmeden izlenmesini buyurdu ve şu ünlü emri verdi: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri." Bu emir üzerine düşman cephenin her yerinden hızla kovalanmaya başlandı. Bu hıza ihtiyaç vardı. Düşmanı çekilmekten bile alıkoymak gerekiyordu. Çünkü Yunanlılar kaçarken, geçtikleri bütün yerleşme bölgelerini (Çoğu kez "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" biçimde anılmaktadır bu büyük savaş. Türkçe açısından yanlış. Savaşı "başkomutan" yönetir. Başkumandanlık ise bir makam adıdır ve elbette bir savaş yürütemez. Nitekim bütün askerî eserlerde bu büyük olay "Başkumandan Muharebesi" adıyla nitelenmektedir.) yakıyorlar,

önlere çıkan suçsuz zavallı Türkleri, kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden insafsızca öldürüyorlardı. Türk Ordusunun müthiş hızı karşısında binlerce Yunanlı teslim olurken, kaçabilenler bu dehşet verici eylemlerini sürdürüyorlardı. Sonunda 9 Eylülde İzmir, 11 Eylülde ise Bursa kurtarıldı. Yunan Donanmasının Ege'deki çabaları da hiçbir sonuç vermedi. 18 Eylülde Anadolu'da bir Yunan eri bile kalmamıştı. Büyük Taarruz akıllara durgunluk verecek bir hızla ve çok üstün bir başarı ile sonuçlandı.

Ama savaş henüz bitmemişti. Çünkü İzmit ve Çanakkale bölgelerinde Boğazları koruyan güçlü İngiliz birlikleri vardı. İstanbul Anlaşma Devletlerinin işgali altında idi. Doğu Trakya ise Yunanlıların elindeydi. Şimdi sıra yurdun bu parçalarının kurtarılmasına gelmişti. Savaş yeni bir aşamaya geçmişti. Buralar nasıl kurtarılmalı ve barışa hangi yöntemle gidilmeliydi? Şimdi sıra bu önemli konuların bundan sonraki ünitemizde anlatılmasına gelmiştir.

Özet

1920 yılı sonbaharında Güneydoğu Cephesinde Fransızlara karşı gösterilen üstün direnme, ayrıca Ermeni saldırılarının durdurulması, TBMM Hükümetinin giderek güçlendiğini gösteriyordu. Bu arada, Damat Ferit'in büyük umutlar bağladığı ayaklanmalar da biribiri ardınca bastırılıyordu. Bu durumda İngilizler, Damat Ferit Hükümeti yolu ile Sevr Barışının uygulanamayacağına karar verdiler. Padişah üzerine yapılan baskı ile bu adam görevden alındı, yerine 16 Ekim 1920'de Tefik Paşa atandı. Bu paşa, Osmanlı Devleti'nin son başbakanıdır. Yeni İstanbul Hükümeti Ankara ile anlaşmak gereğini duydu. Gümrü Barışının imzalanmasından birkaç gün sonra, 5 Aralıkta Osmanlı Hükümeti temsilcileri Bilecik'te Mustafa Kemal Paşa ile görüştüler. Ama iki hükümet arasında bir anlaşma olmadı. Çaresiz Tefik Paşayı bir yana iten İngilizler, Batı'da askerî başarılar ile TBMM'yi yola getirebileceklerini sandılar. Bu sırada düzenli orduya girmeyi kabul etmeyen Çerkez Ethem, ayaklanma hazırlıklarına başlamıştı. Bunu Yunanlılara da haber verdi. Böyle bir fırsatı kaçırmak istemeyen Yunanlılar 1921 yılı Ocak ayı başında Bilecik-İnönü yönüne saldırdılar. Bir yandan da Çerkez Ethem ayaklanmıştı. Türk Ordusu bu son derece kritik durumu büyük bir direnme gücüyle karşıladı. Yunanlılar geri püskürtüldüler, Ethem de yenildi; kardeşleriyle Yunanlılara sığındı.

11 Ocak'ta kesinleşen Birinci İnönü Zaferi, TBMM'nin saygınlığını artırdı. Osmanlı ve TBMM Hükümetleri ile bir anlaşma zemini bulmak için Londra'da bir konferans toplandı. Şubat sonlarında toplanan bu konferanstaki öneriler hiç de kabul edilebilir gibi değildi. Ama, TBMM Hükümeti, çarpıştığı Anlaşma devletleriyle diplomatik görüşmeler yapabilmeye başlamıştı. Bu çok büyük bir başarıdır. Diğer yandan, kendi çıkarlarını korumak açısından Türk Kurtuluş mücadelesini destekleyen Rusya da bu zafer üzerine tereddütlerini bıraktı. 16 Mart 1921'de çok önemli olan "Moskova Antlaşması" imzaladı. Sovyet Rusya, Sevr'i tanımıyor ve TBMM'yi her bakımdan destekleyeceğini belirtiyordu.

Bu gelişmeler içinde Türklerin gücünü bir kez daha denemek isteyen Yunanlılar 23 Martta, gene aynı yönde, bu kez daha güçlü birliklerle yeni bir saldırı başlattılar. 31 Mart gününe kadar İnönü ve çevresinde yoğunlaşan çarpışmalar sonunda Yunanlılar geri çekildiler. İkinci İnönü Zaferi kazanılmıştı. Ama bu zaferden sonra düşmanı izleyen birliklerimiz henüz saldırı gücünden yoksun bulduklarını gösterdiler. Düşman bunun üzerine çok geniş kapsamlı bir saldırı düzenlediği takdirde Ankara'ya kadar gelebileceğini hesapladı.

İngilizlerin de kışkırtmasıyla, Yunan Ordusu iyice güçlendirildi. 10 Temmuzda başlayan ve çok geniş bir cephede süren büyük Yunan saldırısı karşısında Ordumuzu güvenlik altına almak için hızla Sakarya Irmağı doğusuna çekilmek zorunda kalındı. Bu arada Eskişehir, Kütahya, Afyon elden çıktı. Yunanlılar yeni ve daha büyük saldırı düzenleyip Ankara'ya gelmek için, bir hazırlık dönemine girdiler.

İşte bu dönem Ankara'da siyasal bunalımın doruğa yükseldiği andır. TBMM'de ateşli tartışmalar yapılmakta, ordunun yeni Yunan saldırısı karşısında ne yapabileceği görüşülmektedir. Büyük bir umutsuzluk havası egemendir. Bu durumda TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, belli bir süre için TBMM'nin

savaşla ilgili yetkileri devredildi ve kendisi "Başkomutan" atandı. Başkomutan Sakarya Irmağı gerisindeki Orduyu elden geldiğince güçlendirmek için çok acele yerine getirilmesini istediği topyekün bir özveri paketini bütün ulusa sundu ve bunun gereklerinin yerine getirilmesini istedi. Ulus tam bir beraberlik ruhu içinde müthiş bir özveriyle Ordusuna yardım etti. Bu koşullar altında 23 Ağustosta yeniden başlayan Yunan saldırısı karşılandı. Yunanlılar Sakarya Irmağını geçerek Ankara yakınlarına kadar geldiler. Ama 22 gün süren büyük bir savunma direnişi karşısında daha fazla dayanamayıp geri çekildiler.

Sakarya zaferi Türk tarihinde çok özel ve önemli bir yer alır. Bu savaş yitilse idi, Anadolu da elden çıkmış olacaktı. Türk ulusunun bu üstün başarısı Başkomutan'ın kişiliğinde somutlaştığı için TBMM O'na "Gazilik" sanı ve "Mareşallik" rütbesi verdi.

Sakarya zaferi üzerine bir süre önce birer sovyet cumhuriyeti durumuna gelen Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile 13 Ekimde "Kars Antlaşması" imzalanarak, Moskova Antlaşması bu devletler açısından pekiştirildi. Fransızlar da kendileri için iyice anlamsızlaşan bu savaşı 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzaladıkları antlaşma ile bitirdiler. Hatay dışında bugünkü Suriye sınırimız belirlendi ve Fransızlarla savaş bitti. Anadolu'nun paylaşılması sırasında kendilerine verilen sözler yerine getirilmediği için İngilizlere zaten kızgın olan İtalyanlar da işgal ettikleri yerleri boşaltıp gittiler.

Şimdi sıra İngilizlerin de desteğini bir ölçüde yitiren Yunanlıları Anadolu'dan kesin olarak çıkarmaya gelmişti. Başkomutan çok gizli ve esaslı askerî hazırlıkları, yanındaki usta kadro ile yürütürken, Meclis'te muhaliflerince kösteklenmeye çalışılıyor, ama O, tüm siyasal mücadeleden de başarı ile çıkıyordu. Bu arada 1922 yılı ilkbaharında Anlaşma Devletlerinin ateştes, ardından barış önerileri geldi. Zaman kazanmak için oyalama taktiği güdüldü. Zaten öneriler kabul edilebilir türden değildi. Sonunda 26 Ağustos 1922 sabahı Büyük Taarruz başladı. Yunanlılar akıllara durgunluk verecek kadar kısa bir zaman içinde Kütahya-Afyon-Eskişehir çizgisinden atıldılar ve 30 Ağustos'ta Dumlupınar ovasında kuşatıldılar. Başkomutan'ın doğrudan doğruya yönettiği bu muharebe sonunda Yunan Ordusu tam anlamıyla çöktü. Hızla ilerleyen birliklerimiz Yunanlıların kaçarken yaptıkları insanlık dışı işleri önlemeye çalışarak, onları 9 Eylülde İzmir'den, 11 Eylülde ise Bursa'dan çıkardılar. Eylül ayı ortalarında bütün Anadolu'da tek Yunan eri bile kalmamıştı. Bu son derece görkemli zaferi şimdi siyasal yollarla sonuçlandırmak gerekiyordu. Yani artık çarpışmadan; Boğazları, Doğu Trakya'yı kurtarmaya ve kesin barışı kurmaya sıra gelmişti.

Sorular

1. Son Osmanlı başbakanı (sadrızamı) kimdir?
 - a. İzzet Paşa
 - b. Damat Ferit
 - c. Tefik Paşa
 - d. Salih Paşa
 - e. Talat Paşa
2. "Londra Konferansı" hangi olay sonunda toplandı?
 - a. Sakarya Savaşından sonra
 - b. Birinci İnönü Savaşından sonra
 - c. Moskova Antlaşması sırasında
 - d. İkinci İnönü Savaşından sonra
 - e. Büyük Taarruz'dan sonra

3. 10 Temmuz 1921 tarihinde başlayan büyük Yunan saldırısı sırasında aşağıdaki yerleşim yerlerinden hangisi elden çıkmadı?
 - a. Kütahya
 - b. Afyon
 - c. Denizli
 - d. Eskişehir
 - e. Seyitgazi
4. Fransızlarla Ankara Antlaşması hangi tarihte imzalandı?
 - a. 10 Aralık 1922
 - b. 20 Ekim 1921
 - c. 10 Ağustos 1920
 - d. 21 Temmuz 1921
 - e. 13 Ekim 1921
5. "Başkomutan"ın yetkileri hangisidir?
 - a. TBMM'nin bütün yetkilerini bir yıl için kullanmak.
 - b. TBMM'nin sadece savaşa ilişkin yetkilerini belli bir süre kullanmak.
 - c. Genelkurmay Başkanlığı görevini yürütmek.
 - d. Yargı yetkisini de kullanmak.
 - e. TBMM'nin yetkilerini sınırsız süre için kullanmak.

Kaynakça

- Ergün AYBARS, **İstiklâl Mahkemeleri** (1920-1927), İzmir 1988, s1-175.
- Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir 1984, s 270 vd; 310 vd.
- Hamza EROĞLU, **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara 1990, s 151 vd; 189 vd.
- Çerkez ETHEM, **Çerkez Ethem'in Hatıraları**, İstanbul 1962 (Dünya yayınları).
- Genelkurmay Harp Tarihi BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Ankara 1966, S 608 vd- 6.Kısım, 1. Kitap, Ankara 1967, IX+386 S/2.Kitap, Ankara 1968, IX+335 S/3.Kitap,Ankara 1969, VI+265 s.
- Sabahattin SELEK, **Anadolu İhtilâli** (4. Bası), İstanbul 1968, s 398 vd; 679 vd.
- Bülent TANÖR, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** (1789-1980), (3.Baskı), İstanbul 1996, s 176 vd.
- Selâhattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV. Cilt, Ankara 1978, S 1-102 ve 103- 191.
- Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi** (2. Kitap), Ankara 1992, s 230 vd; 267 vd.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Anayasa** : Bir devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının yapılarını, yetkilerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, yurttaşların sahip oldukları temel hak ve özgürlükler ile yurttaşa karşı devletin yükümlülüklerini ve ayrıca yurttaşın devletteki ödevlerini düzenleyen ana hukuk kuralı. O devletteki yasalar ve diğer hukuk uygulamaları, anayasadaki ilkelere aykırı olamaz.
- Gerilla Birlikleri** : Düzenli orduların arkalarında bıraktıkları birliklerde, o silâhlı güçlere bağlı, ancak küçük, esnek, hareketli, oynak askerî gruplar. Bu küçük, ama iyi donatılmış, her türlü doğa koşulunda yaşamış askerlerden oluşan birlikler düşmana zarar veren, onu hırpalayan eylemler yaparlar. Gerilla, bu birliklerde çarpışan askerlere verilen addır.

- Jest** : Bir konuşma veya görüşme esnasında bir kişinin çevresindekileri beklenmedik tarzda etkileyen belirli ve anlamlı davranış biçimleri.
- Karşılıklılık Esası**: Devletlerarası ilişkiler kurulurken, o ilişki içine giren her devletin, birbirine eşit hak ve yükümlülüklerinin bulunması; başka bir deyişle, iki yandan biri güçlü, diğeri güçsüz bile olsa bu eşitliğe uyulması. Günümüz devletler arası ilişkilerinde "karşılıklılık esası" ile bu eşitlik söz konusu edilmektedir. Karşılıklılık esasının bulunmadığı ilişkilerde, bir yan, diğeryana, o ilişki çerçevesinde dilediğini kabul ettirebilir.
- Önkoşul** : Bir ilişkinin kurulabilmesi, bazı kuralların oluşabilmesi için uyulması veya varlığı gerekli ilk koşul. Örneğin, bir kişinin memur olabilmesi için önkoşul, onun 18 yaşını bitirmiş bulunmasıdır. Bu koşul varsa, memurluk ilişkisine özgü diğerkuralların mevcut olup olmadığı araştırılır.
- Riziko** : Bir işin, eylemin, çalışmanın başarıya ulaşmasında önleyici olabilecek bazı olası tehlikeler; yahut bir işin sonucunun beklenildiği gibi bitmeyip, tehlikeli bir durum alabilmesi olasılığı. Aslında girilen her işin bir rizikosu vardır. Örneğin, uçak ile bir yere çabuk gitme olanağı yanında, kötü hava koşulları karşısında uçağın kalkamaması veya düşmesi rizikosunun bulunması gibi.
- Topyekün** : Bir işin yapılmasına, o işle ilgili herkesin, hiçbir istisna tanınmadan katılmaları olgusu. "Topyekün savaş" bir ulusun bütün bireylerinin dolaylı veya dolaysız da olsa, savaşla ilgili eylemlerin içine girmeleridir.
- Uluslar Kurumu** : "Milletler Cemiyeti" yahut "Cemiyet-i Akvam" denilen, bugünkü "Birleşmiş Milletler Örgütü"nüñ ilk biçimi. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson'un ünlü ilkelerinden birine göre kuruldu. Amaç, Birinci Dünya Savaşından sonra bütün devletlerin katılacakları bir dev kuruluşu. Bu kuruluş, üyelerinin ortak çabaları ile barışı sürekli kılmaya uğraşacaktı. Uluslar kurumu kuruldu, ama Wilson'un isteği doğrultusunda örgütlenmedi. Savaşın yenenleri, bu kuruluşu avuçları içine aldılar. Amerika Birleşik Devletleri bu nedenle, kendi önerdiği bu kuruluşa girmedi. Uluslar kurumu, İkinci Dünya Savaşından sonra "Birleşmiş Milletler Örgütü" adıyla yenilendi.
- Vefa** : Sevgide bağlılık, dostlukta sadık kalma.

ÜNİTE 11

Kurtuluş Savaşı'nın Bitişi

(Mudanya Ateşkes Antlaşması / Saltanatın Kaldırılması / Lozan Antlaşması)

Bu Ünite...

Kurtuluş Savaşımızın bitiş evresini gözden geçireceğiz. Bu konunun en önemli özelliği şu noktada yatmaktadır: Savaşın bitişi kolay olmamıştır. Çatışmaları sona erdirirken hem iç hem de dış siyaset alanında çok önemli zorlukların aşılması gerekmiştir. Bu zorluklar aşılrken siyasal devrimin en önemli aşamalarından biri daha gerçekleşmiş ve Saltanat kaldırılmıştır. Ardından da Yeni Türk Devleti'nin dünya üzerindeki onurlu yerini almasıyla sonuçlanacak Lozan Barışı imzalanmıştır. Bu aşamalar son derece büyük zorlukların göğüslenmesiyle gerçekleşmiştir.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

Ateşkes ve Barış Antlaşmaları arasındaki nitelik ve içerik farklarını anımsamak gerektir. Bu arada "Saltanat" kavramı üzerinde de düşünmemiz yararlı olur.

GİRİŞ

Yunanlıların Anadolu'dan çıkartılmaları çok önemli bir başarı idi. Ama, Büyük Taarruz'un böylesine çabuk ve etkin biçimde sonuçlanması, Kurtuluş Savaşının bitmesi anlamına gelmiyordu.

"Savaş"ın ne olduğunu öğrenmişsiniz (Anımsamak için 9. Ünite'nin baş tarafına bakınız!). Şimdi şu soruya cevap arayalım: Savaşlar nasıl biter?

Savaşların Bitişleri

Tarihte barıştan çok savaş dönemleri yaşanmıştır. Bir savaşın çıktıktan sonra ne zaman biteceği bilinmez. Öyle savaşlar görülmüştür ki, bunlar yıllar boyu sürmüşlerdir. Hattâ bir yüzyılı bulan savaşlar gözlenmiştir. Avrupa'da, Fransız tahtına geçme mücadelesi nedeniyle, İngiltere ile Fransa arasında çıkan ve zaman zaman başka Avrupa devletlerinin de katıldığı "yüz yıl savaşları" ilginç bir örnektir. 1337-1433 yılları arasında süren, ama sona ermesi daha da uzayan bu savaşın taraflar için ne büyük felâketlere ve dramlara yol açtığını düşünebiliyor musunuz? Gene çok daha kanlı ve vahşi, Batı ve Orta Avrupa'nın uzun bir dönem belini doğrultamaması sonucunu veren otuz yıl savaşları nasıl unutulabilir? Yeni çıkan Protestan mezhebinin yayılması nedeniyle çıkan ve bugünkü uygar denilen Avrupa ülkelerini bir vahşet fırtınası gibi silip süpüren bu savaşlar 1618-1648 yılları arasında kapsar; tam olarak sona ermesi birkaç yıl daha uzamıştır.

Savaşlar, hangi nedenlerle çıkarsa çıksınlar, ne kadar uzun sürerse sürsünler, günün birinde sona ererler. Unutmayınız ki, savaşın amacı "yenmektir". Haklı veya haksız olan tarafın ulaşmak istediği asıl hedef budur. Yenme işini hangi taraf başarabilir de karşısındakileri artık "savaşamaz" duruma getirirse, o taraf kazanmıştır. Bu noktaya gelmesi için, ya savaşan yanlardan birinin artık bu işi yürütemeyeceğini, takatinin tükendiğini karşı tarafa bildirmesi, ya da araya -gene kendi çıkarları gereği- giren başka devletlerin yardımı ile savaşı bitirmesi gerektir. Bu söylenenlerden çıkarılması gerekli sonuç: savaş, insanlık tarihinin en önemli olayıdır. Ama yüz yıl da sürse, bir savaş sona erer.

"Savaşın sona ermesi", tarafların "bir daha savaşmama" isteklerini dile getiren "Barış Antlaşmaları" ile sağlanır. Şimdi, öyle barış antlaşmaları vardır ki, yenen tarafların ezici üstünlüğü ve yenilenlerin kılını kıpırdatamaz bir duruma getirmesi nedeniyle onlara "zorla" kabul ettirilir. Bu gibi barış antlaşmaları taraflardan özellikle "yenilenleri" bir daha savaşmamak isteğinden ne derece uzaklaştırabilir? Evet, yenilen taraf belki savaşı başlatmıştır; ama sonunda karşı taraf öylesine haksız istekleri kabul ettirmiştir ki, yenilen, içten içe bu adaletsizliği günün birinde sona erdirmek hincını sürdürür.

Bu tür barışlara, bazı örnekler vermeniz mümkündür. İki barış adını söyleyebilir misiniz?

Birinci Dünya Savaşının Bitişi

Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyılın son çeyreğinde birleşen ve çok büyük bir güç olarak dünyanın o güne kadar kurulu dengesini değiştiren Almanya'nın yol açtığı mühim ekonomik ve siyasal çalkantılardan çıktı. Ama savaşın kıvılcımını ateşleyenler Almanlar değildir. Balkan sorunları üzerinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya Çarlığı'nın çıkarlarının çatışması sonucunda çıkan bir olay savaşın kıvılcımıdır. Ama kısa bir süre sonra, bu iki devlet arasındaki silâhlı çatışmaya başkaları da katılmış, dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu savaşta Almanya'nın başını çektiği Bağlaşma (İttifak) Devletleri Grubu ile İngiltere ile Fransa'nın önderlik ettiği Anlaşma (İtilaf) Devletleri Grubu çarpıştı. Elbette her iki grup da savaşı kazanmak istemiştir. Ama koşullar, daha çarpışmalar Avrupa yüzeyine yayılırken Bağlaşma Grubunun yararına değildi. Örneğin Mustafa Kemal Bey, Sofya'da Askerî Ateşe iken savaşın çıktığı haberini alınca, bu büyük

boğazlaşmayı Almanya Grubunun kazanmasının mümkün bulunmadığını söylemişti. Bunun sebebi açıktı: İngilizler dünya denizlerine egemendiler; bitip tükenmez doğal kaynakları vardı. Yanlarındaki Fransa da oldukça geniş bir denizaşırı güce sahipti. Almanlar ise Avrupa'nın ortasına sıkışmışlardı. Gerçi görkemli bir donanma kurmuşlardı; ama İngilizler gibi dünyanın dört bir yanına hükmedemiyorlardı. Avusturya-Macaristan ise göreceli olarak güçlü ise de bağrında taşıdığı çeşitli uluslar, jeopolitik konumunun uygunsuzluğu, denizlere açılma şansının olmaması nedenleriyle Almanya'ya çok büyük bir destek veremiyordu. Bu İmparatorluk olsa olsa Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı bir ölçüde güvenlik altında tutabilirdi. Osmanlı Devleti'nin durumunu ise zaten biliyorsunuz. Alman sanayisinin yardımı olmadan bu devletin savaşı sürdürmesi imkânsızdı. Osmanlıların Almanlara tek yararı, cepheleri genişleterek İngiliz güçlerini bölmesi olmuş; ama bu sadece iki yıl kadar sürebilmiştir. Savaşa Almanya yanında en son katılan Bulgaristan ise Osmanlı Devleti ile güçlü bağlaşıkları arasındaki yolu açık tutabilmesi açısından önemliydi. Almanya ve yandaşları açısından böylesine uygunsuz koşullar altında dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, hele Amerika Birleşik Devletleri'nin de Anlaşma Grubu yanına katılmasıyla kesin sonucunu belli etmişti. 1918 yılının bitmesine doğru her savaşın geçirdiği süreç bu amansız çarpışmalar için de sona erdi: Yenilen taraflar barış istediler. Ateşkes ve ardından gelen barışlar. Bildiğiniz gibi en son barış Osmanlı Devleti ile 10 Ağustos 1920'de imzalandı. Diğer yeniklerle imzalanan ve ağır koşullar içeren barış antlaşmaları, son derece başarılı bir işlerlik içinde olmasa bile, uygulanmıştı. Ama Osmanlılarla imzalanan Sevr barışı uygulanamadı. Zira savaşların bazı toplumsal yasaları, Türkler için işleyememişti.

Bu yasaların neler olduğunu bilebilecek misiniz?

Bu bahsin başında belirttiğimiz gibi, her savaş biter. Bitme, bir tarafın yenilgiyi kabullenmesi veya iki tarafın da çarpışmalara son vermek istemeleriyle olur. Her iki durumda ilkönce, niteliğini daha önce öğrendiğiniz bir ateşkes anlaşması imzalanır. O süre içinde çarpışmalar durur ve barış görüşmeleri başlar. Görüşmeler, eğer bir taraf tam anlamıyla yenilmişse genellikle tek yanlı bir antlaşma ile biter. Bu antlaşma elbette yenenlerin çıkarına pek çok hüküm içerir. Yenilenler bu hükümleri uygulamayı yükümlenmişlerdir. Artık, kendilerine ne kadar zor gelirse gelsin bu işi yapacaklardır. Aksi takdirde, yenenler daha ağır sonuçlar getirebilecek yeni eylemlere girişebilirler. Eğer savaş her iki yanın eşit durumda kalması sonucu, karşılıklı istekle sona ererse, bu takdirde imzalanacak barış antlaşmaları daha ılımlı olur. Ama, birinci durum tarihte çok daha fazla göze çarpmıştır.

Birinci Dünya Savaşı Türkler Açısından Ne Zaman Bitti?

Türkler Birinci Dünya Savaşını yitirdiklerini anlayınca, Anlaşma Devletlerinden barış istediler. Bildiğiniz gibi bu isteği yerine getirmenin ilk aşaması bir ateşkes anlaşması ile başlıyordu.

Türkler bu ateşkes anlaşmasını nerede ve ne zaman imzaladılar?

Osmanlı Hükümeti 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmanın gereklerini yerine getirmeye çalışırken, bir yandan da barış görüşmelerine hazırlanmak istiyordu. Ama, bildiğiniz nedenlerle, ateşkesi tam anlamıyla uygulamak imkânı olmadı. Zira Anlaşma Devletlerinin isteği normal bir savaş bitişi değil, bir ulusu hemen hemen yaşayamaz bir duruma getirmektir. Bunun üzerine direnlemeler başladı. Ankara'da TBMM açıldı ve Osmanlı Devleti'nin yanında yeni bir başka Türk Devleti kuruldu. 10 Ağustos 1920'de Anlaşma Devletleri Osmanlı Hükümeti ile Sevr Barışını imzaladılar. Ama bu barış, Birinci Dünya Savaşını bitiren ve gene ağır koşullar içeren diğer antlaşmaların tersine uygulanamadı. Evet, örneğin Almanların imzadığı Versailles (Versay) Barışı da gururlu ve büyük Alman ulusu için oldukça aşağılayıcı hükümler içeriyordu. Ama bu antlaşma uygulandı. Uygulanınca da Almanya çok büyük bunalımların içine sürüklendi.

Türkler ise savaşı sürdürdüler. Başka bir deyişle, 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından bitmiş; ama "Türkler" açısından sona ermemiştir. TBMM Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'ndaki taraflarla gene çarpışma içindeydi. Osmanlı Devleti, Çanakkale dışında, Birinci Dünya Savaşında Fransızlarla çarpışmamıştı. TBMM Hükümeti ise Güneydoğu Anadolu'da Fransızlarla çarpışıyordu. 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanıncaya kadar Fransızlarla savaş sürmüştür. TBMM Orduları gerçi, İngilizlerle çatışma içine girmediler. Halbuki Birinci Dünya Savaşı sırasında, hele Rusya savaştan çekildikten sonra en fazla İngilizlerle çarpışılmıştı. TBMM Hükümeti ise bir yandan Anlaşma Devletlerinin kışkırttığı Ermenilerle savaşmış, öte yandan da Batı Cephesinde, gene Birinci Dünya Savaşına Anlaşma Devletleri yanında katılan Yunanistan ile ağır bir boğuşmaya girmiştir. İngilizler ise Yunanlıları kışkırtan ve diğer Anlaşma Devletleri ile birlikte Boğazları ve İstanbul'u işgal altında bulandıran devlet olarak gene savaşın içindeydiler.

Büyük Zaferden Sonra Devletlerarası Hukuk Açısından Durum

TBMM Hükümeti, Yunanlılarla yürüttüğü savaşı 1922 yılı Eylül ayı ortalarında kazandı. Ama bu sadece askerî bir başarı idi. Bize kalırsa, TBMM açısından Birinci Dünya Savaşı bitmemişti. Böylece, savaş yasaları bu noktada işlememiştir. Barışın yapıldığı Osmanlı Devleti onu uygulayamamıştı. Buna karşılık yeni kurulan bir başka Türk Devleti, Birinci Dünya Savaşını yürütmüştü. Demek ki gerçekten özgün bir tarihsel durum var ortada. Düşününüz: Anlaşma Devletlerinin barış yaptığı Osmanlı Devleti kâğıt üzerinde yaşıyor. Diğer yandan, bu devletin karşısında kurulan bir başka devlet savaşı yürütüyor ve kazanıyor.

Şimdi kendinizi Anlaşma Devletleri hükümetleri yerine koyunuz! Bu durumda ne yapabilirsiniz?

Tamamen hukuksal bir tartışma yapıyoruz şimdi: Anlaşma Devletleri Birinci Dünya Savaşını kazanıp bütün yendikleri devletlere yeni statüler veren barış antlaşmaları imzalamışlardır. Bu antlaşmalar büyük yanlışlarla doludur ve yeni bir dünya savaşının tohumlarını içinde gizlemektedir. Bunu bir yana bırakıp salt hukuksal duruma dönelim: Osmanlı Devleti ile de bir barış antlaşması imzalanmıştır. "İmza" antlaşmanın kabulü demektir. Ama bu kabul işi uygulanamamış ve Anlaşma Devletlerinin hiç tanımadıkları yeni bir siyasal varlık, TBMM belirmiş, savaşı sürdürmüş ve sonunda bir Anlaşma Devleti ile (Fransa) savaşı bitirmiştir. Diğerleri ile çarpışmakta, bunları kazanmaktadır. Sonunda Yunanistan tam anlamıyla yenilmiş ve 1918 yılında "ezik" olan ve yurtlarını bir parçalanma içinde bulan Türkler şimdi "yenmiş" duruma gelmişlerdir. Bir Anlaşma Devleti olan Yunanistan ile TBMM Hükümeti yalnız başına barış yapabilir mi? Osmanlı Hükümetinin bu yeni ve pek eşi görülmemiş aşamada rolü ne olacaktır? Birinci Dünya Savaşı bitti de yeni bir başka savaş mı başlayıp sona erdi? Yoksa Birinci Dünya Savaşı şimdi mi sona erecek?

Gördüğünüz gibi, oldukça uzun bu "Giriş" bölümü, sizlere Türk Kurtuluş Savaşının ne kadar kendine özgü bir yapısı olduğunu da gösterecektir. İşin gerçeği, bu son durum karşısında Anlaşma Devletleri hükümetleri arasında çok doğal olarak bir anlaşmazlık vardır. Şimdi ulusal devletimiz bu karışıklıktan mümkün olduğu ölçüde yararlanmalıdır. İşte 1922 yılı Eylül ayı ortalarından itibaren diplomasi alanındaki bu sorunları çözme ve deyim yerinde ise siyaseti tam bir satranç oyunu haline getirme aşamasına girilmiştir.

MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI

Ateşkes Anlaşması Hazırlıkları

Bir önceki ünitemizde gördüğünüz gibi, Büyük Taarruzun başlayıp gelişmesinden sonra 18 Eylül gününe kadar süren izleme hareketleriyle Anadolu'daki Yunan askerî varlığı yok edilmiş, TBMM Orduları onurlu, görkemli, tarihe geçen büyük bir

zafer kazanmışlardı. Şimdi sıra İstanbul'un, Boğazların ve Doğu Trakya'nın kurtulmasına gelmişti.

1922 yılı eylül ayı ortalarında Boğazlar, İstanbul ve Doğu Trakya'nın durumunu anımsayabilecek misiniz?

Bildiğiniz gibi, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Boğazlar, Anlaşma Devletleri güçlerince işgal edilmişlerdi. Ateşkes hükümlerine tamamen aykırı olarak da İstanbul'a, 16 Mart 1920'de resmen el konulmuştu. 1920 yılı yaz aylarında da Doğu Trakya hızlı bir biçimde Yunanlıların egemenliği altına girmişti.

Büyük Taarruz'un tam bir başarı ile sonuçlanması üzerine Türk Ordusu şimdi bu yurt parçalarını da kurtarmak istiyordu. Batı cephesi Komutanı birliklerine Doğu Trakya'ya geçmek için en elverişli yer olan Çanakkale'ye doğru ilerlenmesi buyruğunu verdi. Amaç bu hareket ile hem Çanakkale Boğazını, hem de Doğu Trakya'yı kurtarmaktı.

Türk Ordusu Çanakkale'ye yaklaşırken, Yunanlıları Anadolu macerasına sürüklemeye en büyük rolü oynayanlardan biri olan İngiliz Başbakanı Llyod George bu hareketin savaşı nedeni sayılacağını bildirdi.

Acaba neden?

Boğazlarda önemli İngiliz birlikleri vardı. Şimdi, Türklerin bu ilerlemesi, her iki devleti askerî alanda doğrudan doğruya karşı karşıya getirecekti. İngiliz Başbakanı böylece Türklere gözdağı vermek istiyordu. Bu tehdit ile İstanbul ile Boğazları kaptırmaya niyeti olmadığını göstermeye ve Doğu Trakya'nın Yunanlıların elinde kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Bu açık savaş kışkırtıcılığından sonra İngiliz Hükümeti; Dominyonlarına, Fransa'ya, İtalya'ya ve Romanya'ya başvurarak askerî destek ve yardım istedi. Dominyonlar bu isteği reddettiler. Fransa ile İtalya ise Türklere karşı ne savunucu ne de saldırgan bir tutum içine gireceklerini bildirdiler; bunun ardından Çanakkale'deki askerlerini de geri çektiler. Şimdi orada sadece İngiliz birlikleri kalmıştı.

İngilizler acaba neden yalnız bırakıldılar?

Anadolu'daki çarpışmalar dışında, Birinci Dünya Savaşı 1918 yılı sonunda bitmişti. Bildiğiniz gibi, bu savaşta yenen devletler de önemli sıkıntılar çekmişler, ağır yitkiler vermişler, bunalımlara düşmüşlerdi. Yaralarını sarmaya çalışırken Anadolu'da hiç beklemedikleri büyük bir direniş başlamıştı. Türklerin öz yurtlarını ele geçirmenin olanaksız olduğunu anlayan Fransızlarla İtalyanlar, gerçeği görüp bu mücadelenin içinden çekilmişlerdi. Sakarya zaferinden sonra kamuoyunun etkisi ile İngiliz siyasal çevrelerinde de Yunanlılardan bir uzaklaşma görüldü. Türklerin karşısında iyice yalnızlığa düşen Yunanlılar Anadolu'dan kovulunca, İngiliz hükümeti telâşlanıp yeniden işe karıştı. Onlar için Boğazlar ve İstanbul çok değerli idi. Buraları kaptırmamak yolunda, o güne kadar Ulusal Kurtuluş Savaşımızda hep "perde arkasında" kalan İngilizler, şimdi işe doğrudan doğruya karışmak zorunda kalmışlardı. Ama bu yolla, bitmek üzere olan Anadolu savaşının tekrar alevlenmesi İngiltere'nin dostlarının işine gelmezdi. Ne Fransız ne İtalyan kamuoyları savaş istiyordu. Bu yeni savaş sonuçsuz kalmaya da mahkumdu. Diğer yandan İngiliz halkında Anadolu hareketine karşı duyulan olumlu ilgi de giderek artıyordu. Türkiye'den binlerce kilometre uzakta, neredeyse dünyanın öbür ucunda bulunan Dominyonları da Anadolu'daki İngiliz çıkarları ilgilendirmiyordu. Artık İngiliz Hükümeti tam anlamıyla çaresizlik içine düşmüştü. 20 Eylül'den itibaren İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarla, Anadolu'daki askerî hareketin bitirilmesi yolunda görüşmeler yapılmasına razı oldular.

Şimdi biraz düşününüz: Ne kadar elverişli bir durum! Karşımızda ufak İngiliz birliklerinden başka güç yok. Çanakkale'yi geçip ilerlemek, Doğu ve Batı Trakya'yı, hattâ Selânik'i bile almak olanak içinde sayılmaz mıydı?

Elbette çok güzel düşlerdi bunlar. Büyük bir asker olan Başkomutan'ın bu olasılık üzerinde durmamış olması düşünülemez. Ama her bakımdan dâhi bir asker olan

Gazi, binbir güçlük ve akıl almaz özverilerle kazanılmış zaferi tehlikeye atamazdı. Çanakkale'de İngiliz birlikleriyle savaşa tutuşulunca, güçlü İngiliz donanması işe karışacaktı. Doğu Trakya'ya geçildiğini varsayalım: Orada dinç ve savunmaya hazır önemli Yunan birlikleri bulunuyordu. Böylece yeni bir Türk-Yunan çarpışması başlayacaktı. Şimdi düşüncemizi sürdürelim ve diyelim ki bütün bu zorlukları aştık, Doğu ve Batı Trakya'yı aldık, ilerlememizi sürdürdük. Bu durumda bize destek olan devletler de tutumlarını değiştirmezler miydi? Öz yurtlarını koruma hakkını bile bin zorlukla kabul ettirmiş olan Türkler şimdi gene "saldırgan" ilân edilecekti. Balkanlarda da yeni düşmanlar türeyebilirdi. Kurtuluş Savaşı ulusun özverisi sonuna kadar zorlanarak kazanılmıştı. Acaba bu yeni savaşlar dizisini ulus kaldıracak mıydı? Askerî açıdan yeterince güçlü mü idik? Hayır. Ulus da artık savaş istemiyordu. İzmir kurtulunca ordumuzda terhisler başlamıştı. Askerimiz haklı olarak evine dönmek istiyordu. Kaldı ki orduyu barındırmak, beslemek ve donatmak olanaksızdı, bunu Genelkurmay Harp Tarihi belgeleri göstermektedir.

Başkomutan ve yakın arkadaşları usta askerler bütün bu olasılıkları düşünmüşlerdir. Yeniden Yunanlı kanı akması, Türk kanının da tekrar dökülmesi gerekti. Artık bütün sorunlar siyasal ortam içinde çözülmeliydi. Ustaca izlenen bir siyasetle İngilizler yapayalnız bırakılmışlardı. Bu elverişli durumdan yararlanmak gerekti. Gerçekten İngilizler, özellikle Fransa'nın baskısı ile Doğu Trakya'nın boşaltılmasını kabul ettiler. Bu gelişmeler sırasında Türk birlikleri Çanakkale'de İngilizlerin önüne kadar gelmişlerdi. Kritik bir durum yaratılmıştı. Ama Türk birlikleri silâh kullanma niyetlerinin bulunmadığını da göstermişlerdi. Bu durumda askerî hareket 28 Eylül'de durduruldu. Anlaşma evresi açılıyordu. 3 Ekim günü Mudanya'da ateşkes görüşmeleri başladı.

Büyük Taarruz'un sona ermesi üzerine neler oldu? Açıklayınız!

Mudanya Ateşkes Anlaşması

Ateşkes görüşmelerinde TBMM adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) görevlendirilmişti. Ateşkes askerî nitelikte bir sözleşme olduğu için, Anlaşma Devletlerinden İngiliz, Fransız ve İtalyan generalleri de temsilci olarak hazır bulunmuşlardı. Batı Cephesinde kendileriyle asıl savaşın yapıldığı Yunanistan da bir temsilci göndermişti. Ama bu kişi, Mudanya'ya çıkmamış, yakında bir gemiden yazılı olarak arada bir düşüncelerini iletmıştir.

Ateşkes görüşmelerinde ağırlık noktası İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya'nın Türklere teslimi sorunlarında yatıyordu. İlke olarak bu yurt topraklarının Türk olduğu kabul edilmişti. İlkönce Doğu Trakya üzerinde duruldu. Uzun tartışmalardan sonra şu noktalarda anlaşıldı:

- Türk ve Yunan orduları arasında çarpışmalar durduruldu ve ateşkes sağlandı.
- Doğu Trakya'yı Yunanlılar ateşkesin imzalanması tarihinden sonra onbeş gün içinde boşaltacaklardı.
- Yunanlıların Doğu Trakya'da çekildikleri yerler ilkönce Anlaşma Devletlerinin temsilcilerine, sonra da Türk memurlarına bırakılacaktı. Böylece Türkler ile Yunanlılar bu boşaltma işi sırasında karşı karşıya gelmeyeceklerdi. Bu teslim işi en geç otuz gün içinde bitirilecekti.
- Teslim işi tamamlanınca Anlaşma Devletlerinin temsilcileri Doğu Trakya'dan uzaklaşacaklardı. Sadece Meriç'in batısında güvenliği sağlamak için bir miktar Anlaşma Devletleri askeri bulundurulacaktı.
- Barışın sağlanmasına kadar TBMM Hükümeti 8000 jandarma erini Doğu Trakya'da tutabilecekti.
- İstanbul ile Boğazlar üzerinde şöyle bir uzlaşmaya varıldı: Barış imzalanıncaya kadar buralarda, Yunanlılar dışında Anlaşma Devletleri birlikleri kalacaklardı.

Mudanya Ateşkes Anlaşması 11 Ekim 1922'de imzalandı ve 15 Ekimde yürürlüğe girdi. Uygulanmaya hemen başlandı. Doğu Trakya'nın teslim alınması işiyle

Başkomutan, yakın çalışma arkadaşlarından Refet Paşayı (Bele) görevlendirdi. Refet Paşa bu işleri düzenlemek için İstanbul'a gönderildi. Böylece TBMM'nin siyasal varlığı Osmanlı Başkentinde kendini gösteriyordu. Refet Paşa 19 Ekimde İstanbulluların çok candan, coşkulu gösterileri ile karşılanarak kente geldi; barış sağlanıncaya kadar da orada TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak kaldı.

Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın Değerlendirilmesi

Mudanya Ateşkes Anlaşmasından hemen hemen dört yıl önce çok değişik nitelikli bir başka ateşkes anlaşması imzalamak zorunda kalmıştık. Bu ilk anlaşmayı anımsayıp, içeriğini ikincisi ile karşılaştırabilir misiniz?

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra dört yıldan sadece üç hafta kadar eksik bir zaman geçti ve Türkler bir başka Ateşkes Anlaşması imzaladılar. Mudanya Ateşkesi, ilkinin her bakımdan tamamen tersi sayılabilir. Bu kez Türkler yenmiş olarak masaya oturmuşlardı. Mondros'ta öngörülen parçalanma, yeni anlaşmada hiçbir biçimde yer almadığı gibi, yurdun tamamen kurtulduğu Anlaşma Devletlerince kabul ediliyordu. Mondros'ta, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına tam bir kısıtlanma getirilmişti. Mudanya'da ise TBMM Hükümeti hiçbir egemenlik kısıtlanması içine girmemişti. Anlaşma Devletleri, Mudanya'da, TBMM Hükümeti Temsilcisi İsmet Paşa ile eşit koşullar altında konuşup bir sözleşme imzalayınca, yeni Türk Devleti, kendiliğinden tanınmış oluyordu. Zaten daha önce Fransızların tanıdığı TBMM Hükümetini şimdi İngilizler ve onların maşası Yunanlılar da tanımaktadırlar.

Bu anlaşma imzalandıktan birkaç gün sonra (19 Ekim) Yunanlıları Anadolu macerasına sürüklemekte en büyük destekçi olan ve her iki ulusu birbirine düşüren İngiliz başbakanı görevinden ayrıldı. Bir zamanların bu çok ünlü siyaset adamının yıldızı böylece sönüp gitti.

Ateşkes anlaşmalarının niteliği üzerindeki bilgilerinizi anımsayınız.

Fakat çok önemli bir noktayı gözden uzak tutmamak gerekir: Mudanya Ateşkes Anlaşması, bu olumlu değerlendirmeye rağmen, nihayet geçici bir sözleşmedir. Bu anlaşmanın öngördüğü düzen, barışın kurulmasına kadar geçerlidir. Barış sağlanamazsa, savaş durumu yeniden başlayacaktır. Ayrıca, Yurdumuzun can damarı Boğazlar ile en önemli kentimiz, yani İstanbul, henüz anlaşma devletlerinin denetimi altındadır. Gene, Doğu Trakya'daki varlığımız son derece zayıftır. Boğazlar ve İstanbul üzerinde yeniden egemen olabilmek, Doğu Trakya'daki durumumuzu güçlendirmek için mutlaka bir barış anlaşmasının imzalanması gerekir. Öyle ise Mudanya Ateşkes Anlaşması çok önemli bir başarıdır; ama barış sağlanamazsa hiçbir değeri kalmayacaktır. Bu nedenle şimdi sıra kesin barışın kurulmasına gelmiştir. Artık çalışmalar bu konu üzerinde yoğunlaşacaktır.

SALTANATIN KALDIRILMASI

Genel Olarak

TBMM'nin yapısı ile Osmanlı Saltanatının niteliğini karşılaştırınız!

Bildiğiniz gibi, egemenlik denilen devlet gücü bir aileden gelen kişilere ait olursa, bu takdirde "monarşik" sistemden söz ederiz. Egemenlik ulustan çıkarsa bu takdirde, devlet gücünün gerçek sahibine ait olduğunu belirtiriz. Önümüzdeki yıl, bu konularda daha geniş açıklamalarda bulunacağız. Ama şimdi kısaca şu nokta üzerinde tekrar durmak gereklidir.

Kurtuluş Savaşını TBMM yürüttü. Bu Meclis, egemenliğin ulustan kaynaklandığı gerçeği üzerinde kuruluydu. Milletvekilleri sadece, egemenliğin gerçek sahibi olan ulusun belli bir süre için seçtiği temsilcilerdi. Ne var ki, bu temsilciler, "güçler birliği" esasını içinde, ulus adına bütün egemenlik haklarını kullanıyorlardı. Kurtuluş

Savaşın büyük bir askerî ve siyasal hareket biçiminde örgütlenmesi de bu yolla mümkün olmuştur. Ama, TBMM, bir yandan da "Padişah ve Halifeyi" kurtarmak görevini yüklenmişti. Bunun bir çelişki olduğunu söylemiştik. Anımsayınız!

Şimdi zafer kazanılınca, önemli bir sorun ortaya çıktı: Anlaşma Devletleri, Birinci Dünya Savaşını Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları bir barış antlaşması yoluyla sona erdirmek istemişlerdi. Ama bu antlaşma bir türlü yürürlüğe giremedi. Şimdi, zafer kazanmış, ulus egemenliğine dayanan bir yeni devlet ile onun yanında varlığı henüz inkâr edilemeyen köhnemiş ve artık yok olmuş sayılabilecek bir başka devlet vardı. Her iki devlet ile birlikte mi barış antlaşması görüşmeleri yapılacaktı? Gerçekten çok önemli bir çıkmaz içindeydi Türk Ulusu.

Saltanatın Kaldırılmasına Neden Olan Gelişmeler

Mudanya Ateşkesi TBMM Hükümeti ve Anlaşma Devletleri arasında imzalanmıştı. Çünkü, "savaş" TBMM tarafından yürütülmüştü. Eğer TBMM Orduları içinde "Osmanlı Hükümeti" adına çalıştığını ileri süren bir asker bile bulunsaydı, Mudanya Ateşkes Anlaşmasına iki devletin de çağrılması gerekliydi. Ama Türk Ordusu artık, bütün üyeleri ile "TBMM"nin Ordusu idi. Bu gerçeği bilen Anlaşma Devletleri, salt askerî bir nitelik taşıyan bu Ateşkesi sadece TBMM Hükümeti temsilcisi ile imzalamıştır. Ama şimdi sıra barış antlaşmasına gelmişti.

Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanıp uygulamaya konulduktan sonra, İstanbul'daki varlığı her bakımdan tartışmalı Osmanlı Hükümeti'nde bazı garip davranışlar görülmeye başlandı. Sardazam Tefik Paşa 17 Ekim günü Başkomutan'a bir yazı göndermişti. Özetle şöyle deniliyordu bu yazıda: "..kazanılan zafer ile artık İstanbul-Ankara ikiliği kalkmış, ulusal birlik sağlanmıştır. Anlaşma Devletleri ile yapılacak barış görüşmelerine her iki hükümet de çağrılacaktır... Bu durumda ulusumuzun esenliği ile sorunlarımızı aramızda görüşüp davaları konferansta birlikte savunmamız gerekecektir. Bu konuda anlaşmak üzere birlikte çalışmalara başlayalım..."

Kendi görüşünüze göre, bu yazıda istenilenleri TBMM kabul edebilir miydi? Neden?

Büyük zafer her bakımdan TBMM'nin, onun Hükümeti'nin ve Başkomutanı'nın üstün ve anlatılması çok zor çabaları ile kazanılmıştı. İstanbul'daki sözde hükümetin bu başarıda hiçbir katkısı yoktu. Ama şimdi büyük bir vurdum duymazlıkla bu büyük başarıda pay sahibi olunmak isteniyordu.

Bu davranış her şeyden önce mantığa tersti. TBMM Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa bu davranışa gerekli cevabı verdi. Şöyle diyordu: ". Anayasa ile biçimi ve niteliği belli olan Türkiye Devleti kuruluşundan beri yalnız TBMM Hükümeti tarafından yönetilmektedir. Yasal olmadığı, hukuk dışı bulunduğu TBMM tarafından pek çok kez belirtilen İstanbul'daki kurulun barış konferansına katılmaya hakkı yoktur".

Bu yazıda dikkatinizi çeken ince bir ifade var mı?

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Tefik Paşaya verdiği yanıtta "İstanbul Hükümeti" yerine "İstanbul'daki Kurul"dan söz etmektedir. Bu dahi Sadrazam Tefik Paşanın anlaması gerekli ağır ve haklı bir ifadedir.

Tefik Paşa bu sözlere daha karşılık vermeden, Anlaşma Devletleri 27 Ekim 1922'de "Doğudaki savaşa son vermek için" İsviçre'nin Lozan (Lausanne) kentinde bir barış konferansı düzenlediklerini bildirdiler ve bu çağrıyı hem TBMM Hükümetine hem de Osmanlı Hükümeti'ne gönderdiler.

Bu çağrı üzerine, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda belirttiğimiz yanıtından ders almamış gibi görünen Tefik Paşa bu kez TBMM Başkanlığına bir yazı gönderdi. Bu yazıda Tefik Paşa altıyüz yıldan fazla yaşayan Osmanlı Devleti'nin barış konferansına katılmasının çok doğal bulunduğunu, Hükümeti'nin Sevr

Antlaşmasını onaylamamakla zafere katkısı olduğunu ve konferansta işbirliği yapılması yolundaki isteğini tekrarlıyordu.

TBMM Hükümeti, Tevfik Paşanın bu yazısını ciddiye almadı. Ama Anlaşma Devletlerine gönderdiği bir nota ile Konferansta İstanbul'daki Hükümet de temsil edilirse kendisinin katılmayacağını bildirdi. Karşı taraf da sonunda barış konferansına sadece TBMM Hükümeti'nin katılmasını kabullendi.

Bu kabulün anlamı nedir?

TBMM Hükümeti diplomatik açıdan gene önemli bir zafer kazanmıştı. Ama İstanbul'da daha pek çok kişinin devletin başı olarak gördüğü padişah ve onun sözüm ona hükümeti varlığını koruduğu sürece bazı önemli işler yolunda gitmezdi. Zira, barış görüşmelerine İstanbul Hükümeti'nin dışarıdan müdahale etmesi ve kamuoyunu bulandırması çok güçlü bir olasılıktı. Bu yolla bazı TBMM üyeleri de olumsuz olarak etkilenebilirdi. En önemlisi, bu yolla Anlaşma Devletleri İstanbul Hükümeti'ni bir çeşit "ara bulucu" gibi kullanıp, aslında dilediklerini Türk kamuoyuna benimsetebilirlerdi. Barış Antlaşması imzalanırsa bile Saltanatın varlığı ile egemenliğin ulusa ait olması ilkesi bir arada yaşayamayacaktı. Şimdi fırsat çıkmıştı. Sorun kökünden çözülmeliydi.

İstanbul Hükümeti'nin bu konudaki tutumunu anlatıp, kendi açınızdan değerlendiriniz.

Saltanatın Kaldırılması

Bütün bu gelişmeler Saltanatın kaldırılmasını gerekli kılıyordu. Sonuçta Başkomutan ve pek çok milletvekilinin ortak bir önergesi 30 Ekim günü TBMM'nde görüşülmeye başlandı. Önergede Saltanatın kaldırıldığı belirtiliyordu. Saltanatla birleşmiş sayılan "Halifelik" ise ondan ayrılacaktı. Ateşli görüşmeler sırasında şu düşünceler Meclis Genel Kurulu'na hâkimdi: Saltanat Halifelikten ayrılmalı ve kaldırılmalı. Halifeyi ise biz seçelim; Saltanat ile Halifelik birbirinden ayrılmaz. Bu nedenle eğer Saltanat kaldırılırsa, Halifelik de kalkmış olur ki, böyle bir durum düşünülemez. Görülen şeydu: Başta Rauf Bey ve Refet Paşa gibi Gazi Mustafa Kemal Paşanın yakın arkadaşlarının bulunduğu bir grup, Halifeliğin Saltanattan ayrılamayacağını, padişahsız bir Türk ulusunun ise düşünülemeyeceğini ileri sürüyorlardı. İlk grubun içinde bulunanlar ise böyle bir ayırımın mümkün bulunduğunu belirtiyorlardı. Gerçekten, Mustafa Kemal Paşanın sık sık söylediği gibi, Büyük Selçuklu İmparatoru Tuğrul Bey'e 1055 yılında Abbasi Halifesi saltanat hakkını devretmiş, kendisi ise halife olarak kalmıştı. Pek çok İslâm devletinde, 1258 tarihinde Abbasi Halifeliği sona erdikten sonra, hükümdarlar yanlarında göstermelik bir halife tutmuşlardı. Ama bu tarihsel gerçekler Meclis'in bir kanadını tatmin etmiyordu. Onlar Saltanatı olmayan bir Halifenin çok güçsüz bir durumda kalacağını bilinci içindeydiler. Bu yolla ulusa esenlik ve devrim yolu açılabilirdi. Bu da, ilerisini göremeyen pek çok siyasetçi için dehşet verici bir olaydı. Bu nedenle 30 Ekim'de başlayan görüşmeler "Saltanatla Halifeliğin birbirinden ayrılamayacağı" konusundaki görüşün giderek çoğunluk kazanması yönünde geliyordu. Bunun üzerine Başkomutan, bu tartışmaların odak noktası olan komisyonda bir konuşma yaparak Saltanat ile Halifeliğin birbirinden ayrılmalarının mümkün olduğunu belirtti. Osmanoğullarının Türk Ulusunun egemenlik hakkına altı yüz yıl sahip çıkmalarından sonra, artık ulusun bu hakkı eline alması ve kendisi üzerinde bir padişaha gerek kalmadığını oldukça sert biçimde dile getirdi. Ardından da gene bilimsel ve tarihsel açıklamalarda bulunarak, üyeleri gerçeğe inandırdı. Bunun üzerine Saltanat ve Halifeliği birbirinden ayıran önerge kabul edildi. Genel Kurul 1 Kasım 1922 tarihli toplantısında "Saltanatı" kaldırdı. Halifelik ise gene Osmanlı Ailesine ait bir hak olarak kalıyordu. Ama Halifeliğin asıl anlamı olan devlet başkanlığı zaten TBMM'nin kişiliğinde bulunduğu için, Meclis bu aile içinden dilediğini Halife olarak seçebilirdi. Böylece kişisel Saltanat tarihe karıştı.

TBMM'nin 308 numaralı bu kararı Türk Devrim Tarihinin en önemli belgelerinden biridir. Altı yüz yıllık bir devletin sona ermesi ve yerine kesinlikle yeni esaslara

dayanan bambaşka nitelikli bir devletin geçmesi çok anlamlı bir olaydır. Yeni Türk Devleti'ni tartışmasız bir duruma getiren bu kararı bugünkü dille, kısaltmadan veriyoruz. Böylece kitabımızda bir istisna yapılmakta, çok önemli bir metin aynen verilmektedir. Bu belge Türk Devrimi'nin kavranılması için yaşamsal bir önem taşımaktadır:

"Birkaç yüzyıldır Saray ve Babiâli'nin bilgisizlik ve sefahati yüzünden Devlet büyük felâketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe geçmiş bulunduğu bir anda, Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve gerçek sahibi olan Türk Ulusu, Anadolu'da hem dış düşmanlara karşı ayağa kalkmış, hem de o düşmanlarla birleşip, Ulus karşısında harekete geçmiş olan Saray ve Babiâli ile mücadeleye atılarak, TBMM ve onun hükümeti ve ordularını oluşturarak dış düşmanlar, Saray ve Babiâli ile eylemsel olarak ve silâhlı ve bilinen şiddetli zorluklar ve hazin yokluklar içinde savaşmaya girişmiş, bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır.

Türk Ulusu, Saray ve Babiâli'nin hıyanetini gördüğü zaman, Anayasa'yı çıkararak onun birinci maddesi ile egemenliği Padişah'tan alıp doğrudan doğruya Ulusa ve ikinci maddesi ile yürütme ve yasama güçlerini onun kudretli eline vermiştir. Yedinci madde ile de savaş ilânı, barış sözleşmesi gibi bütün egemenlik haklarının ulusun benliğinde toplamıştır.

Bu duruma göre, o zamanlardan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışıp yerine yeni ve ulusal bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri Padişahlık kalkmış olup, yerine TBMM geçmiştir. Yani bugün İstanbul'da bulunan kurul, varlığını usullere uygun koruyacak hiçbir yasal ve yabancı olmayan güce ve ulusal yardıma sahip olmayıp, ortadan kalkmış bir gölge durumundadır. Ulus, kişisel egemenlik ve Saray halkı ve çevrenin sefahati üzerine kurulu bir Saltanat yerine, asıl halk kütlelerinin ve köylünün haklarını koruma ve mutluluğunu sağlamayı yükümlenen bir halk hükümeti kurmuş ve koymuştur.

Durum böyle iken İstanbul'da düşmanlarla işbirliği yapmış olanların, şimdi Halifelik ve Saltanat haklarından ve hanedan haklarından söz etmelerini görmekle hayrete boğulmuş oluyoruz. Tefik Paşanın telgrafı kadar garip ve tuhaf ve gerçeklere aykırı bir belge tarihte ender görülmüştür. Bu durumda TBMM aşağıdaki hususları yayınlayıp ilâna karar vermiştir:

- Anayasa ile Türkiye halkı egemenlik ve hükmetme haklarını gerçek temsilcisi olan TBMM'nin manevî kişiliğinde bırakılması ve bölünmesi ve verilmesi mümkün olmamak üzere temsile ve doğrudan kullanmaya ve ulus iradesine dayanmayan hiçbir güç ve kurulu tanımamaya karar verdiği için, Misak-i Milli sınırları içinde TBMM Hükümeti'nden başka hükümet biçimi tanımaz. Buna göre Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayalı olan İstanbul'daki hükümet biçimini 16 mart 1920'den itibaren ve sonsuzluğa kadar tarihe karışmış saymıştır.
- Halifelik yüksek Osmanlı Ailesine ait olup, Halifeliğe TBMM tarafından bu Ailenin (içinden) bilimce ve ahlâkça en üstün durumda olanı seçilir.

Türkiye Devleti, Halifelik Makamının dayanağıdır..."

Bu önemli karar bize, TBMM'nin ulustan aldığı gücüne ne kadar bilinçli bir biçimde sahip çıktığını göstermektedir. Unutulmamalıdır ki, bu Meclis ilk çalışma aylarında amacının "Saltanatı kurtarmak" olduğunu ünlü "Nisab-i Müzakere Kanunu" [5.9.1920, No: 18] ile her yana ilân etmiştir. Aradan geçen zaman içinde, bazı karşı çıkmalara rağmen, TBMM tek üstün makam olduğunu anlamış ve Osmanlı Saltanatını kaldırmıştır. Böylece zaferin verdiği başarı duygusu ile İstanbul Hükümeti'nin akıl almaz son tutumu Önder'e hep tasarladığı devrim adımlarından birini daha atmak fırsatını vermiş ve TBMM, Osmanlı Devleti'nin varlığını kesinlikle sona erdirmiştir.

Artık Osmanlı Ailesine yalnız Halifelik hakkı kalmıştı. Ama bu hakkı kimin nasıl kullanacağını saptama yetkisi de TBMM'ye aitti. İleride Halifelik sorunu da çözülecektir.

TBMM'nin Saltanatı kaldırma kararı İstanbul'daki eski hükümet tarafından derhal tanındı ve kendi çapındaki devlet işlerinin görülmesine son verildi. Devir ve teslim işleri derhal başladı. Bu tutum Saltanatın kaldırılmasının beklendiğini de gösterir.

1 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Saltanatı kaldırılınca, Vahdettin'in üzerinde sadece Halifelik sanı kaldı. Dikkate değer nokta TBMM'nin Saltanatı kaldırırken, Halifelik hakkını Vahdettin'den almamış olmasıdır. Bu da büyük bir iyi niyet ifadesi sayılabilir. Ama, akıl almaz siyaseti ile tarihe geçen bu son Osmanlı padişahı, 17 Kasım günü İstanbul'da bulunan İngiliz askerî makamlarına sığındı. Aynı gün gene bir İngiliz savaş gemisi ile yurdunu terketti. Yani Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşındaki en büyük düşmanına kaçtı. Osmanlı tarihinde hiçbir padişahın düşmana sığınmak gibi bir tutum içine girdiği görülmemiştir. Vahdettin, büyük bir Türk Ailesinin onurunu da ağır biçimde yaralamıştır.

TBMM ertesi gün Osmanlı veliahdı Abdülmecit Efendiyi halife seçti.

Artık Lozan'a gitmek için hiçbir engel kalmamıştı. TBMM Hükümeti, var gücüyle barış konferansına hazırlanmaya koyuldu.

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Barış Konferansına Hazırlanma

TBMM Hükümeti daha Saltanat kaldırılmadan önce, barış konferansına hazırlanmaya başlamıştı. Hazırlıklar sırasında üç önemli nokta üzerinde durmak gerekiyordu: Konferansın yeri; Türkiye'yi temsil edecek kişinin saptanması; konferansta görülecek konuların belirlenmesi.

Anlaşma devletleri yaptıkları çağrıda, konferans yeri olarak Lozan'ı önermişlerdi. Buna karşılık TBMM Hükümeti İzmir'i uygun görüyordu.

İzmir üzerinde durulmasının nedenini nasıl açıklayabilirsiniz?

TBMM Hükümet, Lozan ile Türkiye arasındaki haberleşmenin çok zor olacağını ileri sürmüştü. O zamanların iletişim koşulları düşünülürse, bu doğru bir gerekçe idi. Bizim açımızdan bir başka özellik ise sık sık İzmir'e giden Başkomutan'ın konferans hakkında saati saatine doğru bilgi alabilmesi ve gereken yanıtları vermekte gecikmeden yardımcı olabilmesi idi. Ama karşı taraf bu önerilerimizi kabul etmedi. Çünkü Lozan, tarafsız bir devlet olan İsviçre'de bulunuyordu. Böylece konferans savaşa katılmış hiçbir devletin ülkesi üzerinde toplanmamış olacaktı ki bu da uluslararası geleneklere uygundu. Bu nedenle TBMM Hükümeti Lozan'ı konferans yeri olarak kabul etti.

Konferansta Türkiye'yi kim temsil edecekti? Bu çok önemli bir sorundu. TBMM Hükümetinin kadrolarında gün görmüş, deneyli diplomatlar yoktu. İstanbul'da yaşayan eski Osmanlı diplomatlarından yararlanmak da yeni Devletimizin felsefesi açısından düşünülemezdi. Bu durumda o sıralarda Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey Lozan'a gitmek istedi.

Rauf Beyin bu isteğini hangi nedene bağlayabilirsiniz? Acaba Bakanlar Kurulu Başkanı olduğu için mi bu görevi istiyordu, yoksa bir başka neden mi vardı?

Mondros Ateşkes Anlaşmasını Osmanlı Devleti adına Rauf Bey imzalamıştı. Bu anlaşma, bildiğiniz gibi Osmanlı Devleti'nin teslim belgesiydi. Pek çok aksaklık bu ateşkes nedeniyle belirdi. Eğer Mondros Ateşkesi adaletli bir düzenleme getirseydi, belki Kurtuluş Savaşını yapmak da gereksiz olurdu. Bu müthiş teslim belgesini imzalarken, gerçek bir yiğit ve yurtsever kişi olan Rauf Beyin İngilizler tarafından nasıl aldatıldığını da biliyorsunuz. Rauf Bey şimdi Lozan'a giderek, dört yıl önce yaptığı yanlış düzeltmek ve tarihe böyle bir özellikle geçmek istiyordu. Kişisel açıdan haksız sayılmazdı. Ama Lozan, böyle kişisel kazanımlar için bir alan olamazdı. İyi direnen ve pazarlık edebilen bir kişiye ihtiyaç vardı. Bu nedenle Mudanya Ateşkes görüşmelerinde olumlu bir sonuç alan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşayı bu güç göreve getirmeyi Başkomutan uygun buldu. İsmet Paşa 26

Ekimde TBMM tarafından Dışişleri Bakanlığı'na seçildi. O artık Lozan Konferansında baştemsilcimizdir. İsmet Paşanın yanına, gene temsilci olarak Rıza Nur ve Hasan (Saka) beyler verildi. Bu üç temsilci, o zamanın koşulları içinde en yetenekli ve genç aydınlardan bir kurul oluşturdular ve Lozan'a gitme hazırlığı içine girdiler.

En önemli konu, konferansta görüşülecek sorunlar üzerinde Türk tarafının taktiğini belirlemektir. Bu iş için ise çok uzun ve ince hazırlıkların yapılması gerekiyordu. Çünkü Lozan'da sadece birkaç yıllık Türk-Yunan savaşının hesabı görülmeyecek, dünyayı en aşağı üç yüz yıl uğraştıran "Doğu Sorunu" [Şark Meselesi] çözülecekti. Fakat böylesine bir geniş konuyu bütün ayrıntılarıyla kapsayacak bir hazırlık için zaman yoktu. Bu nedenle Türk Temsilciler Kuruluna, kısa fakat kesin bir yönerge verildi. Bu yönergede özellikle iki konuda kesinlikle ödün verilmemesi istenmiştir. Yönerge maddeleri içinden bunları şöylece aktarabiliriz:

"1. Doğu Sınırı: Ermeni yurdu söz konusu olamaz; olursa görüşmelerin kesilmesini gerektirir.

8. Kapitülasyonlar kabul edilemez. Eğer görüşmelerin kesilmesi gerekirse, yapılır..."

Demek ki TBMM Hükümeti iki ana konuda hiçbir özveriye razı değildir. Gerekirse konferanstan çekilme kararı alınacak ve savaş durumu geri gelecektir. Diğer konularda ise Temsilciler Kurulu'na pazarlık yapma esnekliği tanınmış, ayrıca sık sık Ankara'ya bilgi verilip yanıt istenmesi buyrulmuştur.

Bu iki konu üzerinde acaba neden ödün verilemezdi? Bu noktayı şimdiye kadar okuduklarınızı göz önüne alarak, açıklığa kavuşturunuz (Ermeni sorununu ve kapitülasyonların niteliğini, tam bağımsızlık ilkesi ile birlikte irdeleyiniz).

Lozan Barış Konferansı

Bir haftalık gecikmeden sonra 20 Kasım 1922 tarihinde çalışmalarına başlayan konferansta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, yeni kurulan Yugoslavya devletleri karşısında Türkiye tek başına idi. Bu devletlerin içinde özellikle Yunanistan, İngiltere, Fransa ve İtalya ile çok önemli sorunlarımız vardı.

Yukarıda sayılan devletlerden Fransa ile daha önce bir barış yapılmamış mıydı? Şimdi neden gene bu devlet karşımıza çıkıyor?

Sakarya zaferinden sonra Fransızlar, yeni Türk Devleti ile bir antlaşma imzalayarak savaştan çekilmişlerdi. Bildiğiniz gibi 20 Ekim 1921'de imzalanan "Ankara Antlaşması" Fransa'nın Türk Kurtuluş Savaşından çekilmesini sağladığı için çok önemlidir. Ancak, Fransa, Birinci Dünya Savaşı yenenlerindendi. Ankara Antlaşması ise sadece bir "önbarış" idi. Yani, üzerinde ileride tekrar durulabilecek bir barış. Fransa bu durumda, dostlarını yalnız bırakmazdı. Kaldı ki, Fransızlarla da aramızda, özellikle kapitülasyonlar nedeniyle bazı önemli sorunlar vardı.

Boğazlarla ilgili görüşmelere ayrıca Sovyetler Birliği ile Bulgaristan da katılmıştır. Bütün bu sayılan devletler ilk plânda kendi çıkarlarını savunacaklar, yeri gelince de birlikte davranacaklardı. Konferansta Türkiye'yi destekleyen hiçbir devlet yoktu. Yapayalnızdık. Türk Temsilciler Kurulunu çok ağır bir görev bekliyordu.

Ayrıntılarını bir yana bırakırsak, Lozan'da görüşülen konuları başlıca iki ana grupta toplayabiliriz: Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlar ve Türkiye ile diğer devletler arasındaki sorunlar.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar şöylece özetlenebilir: Büyük zaferden sonra Anadolu'yu Yunanlılar tamamen boşaltmışlardı. Bu konuda artık bir sınır sorunu yoktu. Sadece Doğu Trakya sınırının çizilmesi hususu vardı. Bundan başka Ege Adalarının durumu, Türkiye'deki ve Yunanistan'daki Türklerle Rumların değiş-

tokuşu ve Yunanistan'ın Anadolu ve Trakya'da yaptığı yakıp yıkmaların, katliamların doğurduğu zararların giderilmesi de önemli sorunlar arasındaydı.

Konferansa katılan diğer devletlerle olan sorunlar da şöylece özetlenebilir: Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyıllarca süren ilişkilerinde yoğun sorunlar çıkmıştır. Özellikle kapitülasyonların uygulanmasından doğan pek çok ekonomik, parasal ve yargısal anlaşmazlıklar vardı. Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları baskıyı kaldırmak zamanı gelmişti. Önceki pürüzler giderilmeli ve yeni Türk Devleti, her türlü sınırlamadan uzak bir biçimde dünyadaki yerini almalıydı. Batılılar ise bu konularda Türklerle tam bir anlaşmaya varmayı düşünmüyorlardı. Eğer bazı ödünlere vermek zorunda kalırlarsa, ileride, Türk Devleti'nin güçsüzleştiği sırada bu ödünleri geri almayı da tasarlıyorlardı.

Bu genel sorunlardan başka şu önemli noktalar üzerinde de bir uzlaşmaya gidilmesi gerekiyordu: Osmanlı Devleti'nin yeni Türk Devleti'ne ne kadar borç bıraktığı hesaplanacaktı. Ayrıca Osmanlıların yabancı kurumlara kendisine zararlı koşullarla verdiği ayrıcalıklardan doğan son derece karmaşık konular konferansta görüşülecekti. Bunlar öylesine karışık işlerdi ki, yanlarında Türk-Yunan anlaşmazlığı çok basit kalıyordu.

Konferansın ilk evresinde yukarıdaki sorunların bir bölümünün çözümü üzerinde anlaşmaya varılabildi: Fransa ile sınır sorunumuz yoktu. Bu konuda Ankara Antlaşmasının esasları yinelenildi. Irak sınırının ileride bir başka konferansta çizilmesi kararlaştırıldı. Bütün dünyayı ilgilendiren Boğazlar üzerinde de, bazı özverilerimizle belli bir uzlaşmaya erişildi. Ermeni Yurdu safsatası da tarihe karıştı. Ama kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının bölüşülmesi konusunda bir anlaşmaya varılamadı. Her iki konuda da Batılı taraflar, yeni Türk Devleti'nin kabul edemeyeceği kadar ağır koşullar ileri sürüyorlar, ödüne yanaşmıyorlardı. Bunun üzerine Türk Temsilciler Kurulu 4 Şubat 1923'te Lozan'ı terketti. Konferans kesilmişti.

Bu kesinti üzerine tekrar yoğun diplomatik çabalar harcanmaya başlandı; çünkü hiçbir taraf yeniden savaş istemiyordu. Bu temaslar sonucunda 23 Nisan 1923'te konferans tekrar toplandı. Batılıların daha ılımlı bir hava içine girdikleri bu yeni evrede anlaşıldı. Özellikle her konuda Türklere zorluk çıkartan ve dostlarını peşinden gelmeye mecbur eden, Yunanlıları da çok kayıran İngiliz Baştemsilcisi Lord Curzon, konferansa gönderilmemişti. Bu çok iyi bir işaretti. Konferansın ikinci evresinde Türk Temsilciler Kurulu özellikle kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları konularında gerçek bir diplomatik zafer kazanmıştır. Çözülemeyen tek sorun olarak Yunanistan'ın bize verdiği zararların ödenmesi kalmıştı. Yunanistan giriştiği büyük macerayı ağır bir sonuçla bitirmişti. Ezilerek yenilmişti. Bitkin ve çaresizdi. Yeni bir siyasal rejim içine giriyordu. Ekonomik ve toplumsal açıdan tam bir felâket içinde bulunan Yunanistan, savaşta Türklere ağır ve haksız zararlar verdiğini kabul ediyordu. Ama bu zararları ödeyemeyecek durumda bulunduğunu da ısrarla belirtiyordu. Bu konuda da dostlarından büyük destek görüyordu. Sonunda Doğu Trakya'da, Meriç Irmağının batısında ,daha önce Yunanistan'a bırakılmış "Karaağaç" bu savaş tazminatına karşılık tutularak bize verildi. Orasını zararıya karşılık saydık.

Böylece son pürüz de giderildi ve Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı.

Lozan Barış Antlaşması

Büyük bir diplomasi anıtı olan Lozan Barış Antlaşması 143 maddelik esas metnin yanında 14 ayrı sözleşme ile bir bütün oluşturmaktadır. Bu bütünün içerdiği belli başlı hükümleri şöylece özetlemek mümkündür:

- **Sınırlar:**

Suriye Sınırı: Fransızlarla daha önce imzalanan Ankara Antlaşması'nda gösterilen sınır kabul edilmiştir.

Irak Sınırı: Bu sorun çözülemedi. Sorunun, içinde en önemli yeri alan Musul konusu da birlikte olmak üzere, dokuz ay içinde İngiltere ile Türkiye arasında "dostça" çözülmesi karara bağlandı.

Batı Sınırı: Misak-ı Milli'ye göre çizildi. Ama bazı bölgelerin de elden çıkması önlenemedi, zira oraları Osmanlı Devleti tarafından daha önce imzalanan barışlarla terk edilmişlerdi. Bu nedenle Batı Trakya ile Ege Adalarını alamadık. Karaağaç ve yöresi ise, yukarı da açıklandığı gibi, savaş tazminatına karşılık olarak Yunanistan tarafından bize bırakıldı. İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adası dışındaki diğer Ege Adaları, Balkan Savaşları sırasında yitirildiği için bize geri verilmedi. Onlar Yunanistan ile İtalyan egemenliği altında kaldılar. Ancak Yunanistan Midilli, Sakız, Nikerya ve Sisam adalarını askersizleştirecekti.

- **Kapitülasyonlar:**

Lozan Barış Antlaşması ile yargısal, parasal, yönetsel ve ekonomik alanlarda yüzlerce yıl süren bütün kapitülasyonlar, her türlü sonuçları ile birlikte toptan kaldırılmışlardır. Türkiye'deki yabancı ticaret kuruluşları da belli ve kısa bir geçiş döneminden sonra Türk yasalarına hiçbir önkoşul göstermeden uyacaklardır.

- **Azınlıklar:**

Bütün azınlıklar Türk uyrukludur. Doğu Trakya ile Anadolu'daki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler değiş-tokuş edileceklerdir. Ama İstanbul'un yerlisi Rumlarla Batı Trakya'daki Türkler bu zorunlu değişimin dışında kalacaklardır.

- **Savaş Tazminatları:**

Birinci Dünya Savaşı dolayısı ile bizden istenilen tazminattan geleceğe bir borç bırakılmadan ve hiçbir edimde bulunulmadan büyük bir başarı ile kurtulmak sağlanmıştır.

Yunanistan ise, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, Kurtuluş Savaşı dolayısı ile Türkiye'de büyük yakıp yıkmalar ve zulümler yaptığını, bunların ne askerlik kurallarına ne de uluslararası geleneklere uyduğunu, bu nedenle tazminat vermesi gerektiğini kabul ediyordu. Buna karşılık Türkiye, Yunanistan'ın çok güçsüz ve ekonomik bakımdan çökmüş durumda bulunmasından dolayı, savaş tazminatı hakkında Karaağaç ve yöresini almakla vazgeçiyordu.

- **Devlet Borçları Sorunu:**

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından başlayarak, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar Batılı ükelerden aldığı borçlar çok büyük bir toplama erişmişti. Lozan'da bu borçlar, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile ortaya çıkan yeni devletlere gelirleri oranında bölüştürüldü. Bize kalan bölümü ise düzenli taksitlere ayrılmıştı. Borçların ödenmesi üzerinde her türlü yabancı gözetim ve denetimine de son verilmişti.

- **Boğazlar Sorunu:**

Dünyanın her zaman en önemli siyasal sorunlarından birini oluşturan bu konu üzerinde Lozan'da uzun ve şiddetli tartışmalar yapıldı. Sonunda aşağıdaki çözüm yoluna varıldı:

- **Boğazlardan Geçiş:**

Askerî olmayan gemi ve uçaklar barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Savaşta Türkiye tarafsız ise geçiş gene serbestti. Türkiye bir savaşa girmiş ise düşmana yardım etmeme koşulu ile tarafsız gemiler Boğazlardan geçebilirlerdi. Düşman gemilerine ve uçaklarına ise Türkiye dilediği gibi davranabilecekti.

Askerî gemiler ve uçaklara gelince: Barış zamanında Karadeniz'e doğru geçişte, bu denizde sahili bulunan devletlerden en güçlü donanmaya sahip olanın elindeki gemi (ve uçak) toplamından fazlası geçirilmeyecek. Bunun dışında savaş gemilerine ve uçaklarına geçiş serbestti. Ancak bu geçişlerden doğabilecek sonuçlardan dolayı Türkiye sorumlu tutulmayacaktı. Savaş

sırasında ise Türkiye'nin tarafsız veya savaşta bulunması durumuna göre, ticaret taşıtları gibi, fakat barış zamanındaki savaş taşıtları hakkındaki sınırlamaya uyularak hareket edilecekti.

Boğazlardan geçişi uluslararası bir kurul düzenleyecekti. Bu kurulun başkanı Türk olacaktı.

- Boğazların Savunulması:

Boğazların her iki yakası askersizleştirilecekti. Bu konuda Türkiye Uluslar Kurumu'nun güvencesi altına konulmuştu. İşte bu önemli sorun böyle çözüldü. Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşmasının sadece Boğazlarla ilgili Sözleşmesini imzalamıştır.

Lozan Barış Antlaşmasını bir süre sonra Belçika ve Portekiz devletleri de imzalamıştır.

Lozan Barışının hazırlık evresini, konferansın nasıl geçtiğini, antlaşmanın belli başlı hükümlerini açıklayınız.

Lozan Barışı Üzerinde Değer Yargısı

Bu barışla neler elde edildi ve neler elde edilemedi? Değerlendirme sonucu olumlu mudur yoksa olumsuz mu? Bu konuları kısaca tartışalım:

Lozan Barışı ile yeni Türk Devleti varlığını bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı sorunların hemen hepsi çözülmüştür. Bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi sınırlandıran pürüzler yok denilecek düzeye indirilmiştir. Anadolu'da ve Doğu Trakya'da yaşayan ve sayıları bir hayli fazla olan Rumlar Yunanistan'a gönderilmişler, böylece Yurdumuzun Türkleşme süreci tamamlanmıştır. Ermeni iddiaları tarihe gömülmüştür. Bütün bu başarıları Türk Temsilciler Kurulu tek başına, hiçbir tarafın yardımı olmadan kazanmıştır. Lozan Barışı ile Akdeniz'in doğusunda barış kurulmuştur.

Türkiye bazı isteklerini Lozan'da gerçekleştiremedi. Bunları kısaca sayalım: Batı Trakya ile Ege Adaları (İmroz ve Bozcaada dışında) geri alınamadı. Musul ve Hatay sınırlarımız dışında kaldı. Boğazlar üzerinde denetim ve savunma hakkımız kurulamadı.

Batı Trakya ve Ege Adaları üzerindeki haklarını Osmanlı Devleti'nin Balkan savaşları sonunda imzaladığı antlaşmalarla yitirdiğini söylemiştik. Devletlerarası hukuka göre, bu antlaşmalar geçerli idi. Türk Temsilciler Kurulu bu konuda gene de çok direnmiş; ama sözü geçen antlaşmaların geçerli olmadığını karşı tarafa kabul ettirememiştir. Boğazlar üzerindeki hak kısıtlamalarını ileride, 1936 yılında kaldırtmayı başardık. Gene Hatay da Atatürk'ün son çabaları ile, ölümünden bir yıl sonra Anayurda katıldı. Yalnız Musul bütün uğraşlara rağmen kazanılamadı. Bunu ileride göreceğiz.

Demek ki, Lozan'daki bazı önemli sakıncalar bir süre sonra giderilmiştir. Öyle ise bu barışın olumlu yanları son derece ağırlıklıdır. Akıl almaz zorluklar, yokluklar, özverilerle kazanılan zafer, siyasal alanda daha fazla bir getiri sağlayamazdı. Lozan'da Batı Trakya, Adalar gibi konularda daha da ısrar edilse idi barış kurulmaz ve geleceğimiz karanlıklar içinde kalırdı. Bu barışı o günün koşulları içinde değerlendirmek gerekir. Türkiye o zamanki olanaksızlıklarına rağmen elde edebileceği her şeyi, özellikle tam ve gerçek bağımsızlığını kazanmıştır. Bu Antlaşma günümüzde de geçerliğini sürdürmektedir. Bu bakımdan yirminci yüzyılın en uzun ömürlü barışını kurmuştur. Bu gidişle yirmi birinci yüzyıla da geçecektir bu antlaşma. Lozan Barışı ile dünyanın en tehlikeli bölgelerinden biri güvenlik altına alınmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın tarihsel bakımdan bir başka önemli yanı daha vardır. Hukuksal olarak Birinci Dünya Savaşı, Lozan Barışının imzalanmasıyla bitmiş sayılmalıdır. Çünkü, bu savaşın en son denilen barış antlaşması Sevr'de 10 Ağustos 1920'de imzalandı; ama hiçbir zaman yürürlüğe girmede. O barışın yerine

geçen, Lozan'daki antlaşmasıdır. Öyle ise Birinci Dünya Savaşı kesin olarak 24 Temmuz 1923 tarihinde sona ermiş sayılmalıdır.

Daha önceki bilgilerinize dayanarak Sevr ve Lozan barışlarını karşılaştırınız ve değerlendiriniz!

Özet

Her savaş bir süre sonra biter. Birinci Dünya Savaşı da 1918 yılında ardarda imzalanan ateşkes anlaşmaları ve bunlardan sonra yapılan barışlarla 1920 yılında sona ermiş sayılır. Ama bu tam olarak gerçeği yansıtmıyor. Zira, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi ve ardından imzalanan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barışı ile bitmiş sayılabildi; ama Türk Ulusu açısından savaş sürüyordu.

Mondros Ateşkesinin pek çok hükmü uygulanmıyor, bu arada haksız işgallere karşı direniliyordu. Ardından ulus egemenliğine dayanan yeni Türk Devleti kuruldu ve savaş sürdü gitti. İlkönce Ermenilerle, sonra Fransızlarla barışla bitirilen savaş, kesin sonucunu Yunanlıların Anadolu'dan atılmasıyla kazandı. Büyük Taarruz ile Anadolu'daki çarpışmalar sona erdi; ama savaş daha bitmemişti. İstanbul, Boğazlar, Doğu Trakya kurtarılmamıştı. İngilizler buraları Türklere kaptırmak istemiyorlardı. Ne var ki bütün dostları İngiliz Hükümetini yalnız bıraktı. Bunun üzerine Mudanya'da 11 Ekim 1922 tarihinde Ateşkes imzalandı. Böylece çarpışmalar sona erdi. Barış görüşmeleri yolu açıldı. Doğu Trakya da Türklere teslim edildi. Ama barış kuruluncaya kadar, Boğazlar ve İstanbul Anlaşma Devletlerinin denetiminde kalacaktı.

Lozan'da yapılması kararlaştırılan barış görüşmelerine Osmanlı Hükümeti de çağrılmıştı. Bu "hükümet" TBMM'ye başvurularak konferansta nasıl işbirliği yapılması gerektiğini soruyordu. Zaferin kazanılmasında en küçük bir payı bile bulunmayan Osmanlı Hükümeti'nin bu çıkışı karşısında ilkönce Anlaşma Devletlerine, sadece TBMM Hükümeti'nin barış görüşmelerine katılabileceği bildirildi. Bu kabul edildi. Ancak, İstanbul'da hiçbir işlevi bulunmayan ve ileride barış görüşmelerinde ikilik çıkartabilecek bir kamuoyu oluşturma tehlikesi bulunan Osmanlı Hükümeti'nin varlığına son verilmeliydi. Bunun için de Saltanatın kaldırılması gerekiyordu. 30 Ekim 1922'de bu konuda TBMM'de ateşli görüşmeler başladı. Sorun "Halifelik ile Saltanatın ayrılıp ayrılmayacağı" noktasında düğümleniyordu. Sonunda her iki kurum birbirinden ayrıldı. Saltanat kaldırıldı. Halifelik ise Osmanlı Ailesine bırakıldı. 17 Kasım 1922'de İngilizlere sığınan Vahdettin'in yerine halife olarak veliaht Abdülmecit Efendi seçildi. Böylece önemli bir devrim daha gerçekleşmiş, ulus iradesi yanında kişisel egemenliğin de yaşaması önlenmişti.

Bu önemli olaydan sonra, Lozan Barış görüşmeleri için hazırlanılmaya başlandı. Türk Temsilciler Kurulu Başkanlığına, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa atandı. İsmet Paşa artık dışişleri bakanı olmuştur.

Lozan'da Ermeni Yurdu ve kapitülasyonların kaldırılması konularında hiçbir ödün verilmemesi kararlaştırılmıştı. Diğer sorunlarda ise görüşmeler yapılabilecekti. 20 Kasım 1922 tarihinde çalışmalarına başlayan Lozan Konferansında "yenen" devlet Türkiye yapayalnızdı. Karşımızda kenetlenmiş bir blok vardı. Bu engele rağmen bazı önemli sorunlar çözüldü. Ama kapitülasyonlar ve devlet borçları konularında anlaşma sağlanamadığı için konferans 1923 Şubat ayı başında kesildi. Savaşın yeniden başlamasını hiçbir taraf istemediği için, 23 Nisan'da konferansın ikinci evresi açıldı. Gene çetin ve zorlu görüşmelerden sonra anlaşma sağlandı ve Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı.

Bu barış ile tam bağımsızlığımız gerçek anlamıyla tanındı. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Ancak, Batı Trakya ve Ege Adaları, daha önce Osmanlı Devleti tarafından bırakıldığı için geri alınamadı. Sınırlarımız dışında kalan Hatay 1939 yılında Anayurtda katıldı. Boğazlar üzerindeki sınırlamalar da 1936'da kaldırıldı. Lozan Barışı ile kurulan dirlik ve istikrar Doğu Akdeniz'e uzun süre huzur getirdi. Bu

barış, yirminci yüzyılın hâlâ yaşayan tek antlaşmasıdır ve daha da varlığını sürdürecektir; çünkü Lozan Barış'ının bozulması, Orta Doğu'da dengelerin altüst olması demektir.

Lozan'da sağlanan başarı gerçekten çok önemlidir. Bütün büyük devletlere karşı, hiçbir ekonomik gücü olmayan Türkiye tek başına çok zorlu bir diplomatik savaş vermiş ve bunu gerçekten kazanmıştır.

Sorular

1. Mudanya Ateşkes Anlaşmasına göre aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a. İstanbul 15 gün içinde Türk birliklerine teslim edilecek.
 - b. İstanbul Boğazı üzerinde Anlaşma Devletleri denetimine TBMM Hükümeti de katılacak.
 - c. En geç 30 gün içinde Doğu Trakya TBMM'nin denetimine verilecek.
 - d. Yunan birlikleri Batı Trakya'dan çıkartılacak.
 - e. Kapitülasyonlar kaldırılacak.
2. Saltanatın kaldırılmasında en önemli sorun olarak hangisi görüldü?
 - a. Türk Ulusunun padişahsız yaşayamayacağı düşüncesi.
 - b. Saltanat ile Halifeliğin birbirinden ayıramayacağı.
 - c. TBMM ile padişah arasındaki ilişkilerin düzenlenmesindeki zorluk.
 - d. Padişahın Hükümeti'nin TBMM'de de güvenoyu alması.
 - e. Dış dünyanın saltanata sahip çıkması.
3. Birinci Dünya Savaşının son Barış Antlaşması hangisidir?
 - a. Sevr Barışı
 - b. Versay Barışı
 - c. Trianon Barışı
 - d. Lozan Barışı
 - e. Ankara Barışı
4. Lozan'a giden Türk Temsilci Kurulu hangi konuda ödün vermeyecekti?
 - a. Ermenilere toprak bırakılamaz.
 - b. Musul kesinlikle terkedilemez.
 - c. Ege Adaları mutlaka alınacaktır.
 - d. Batı Trakya'dan vazgeçmek sözkonusu olamaz.
 - e. Hatay ulusal sınırlar dışında bırakılamaz.
5. Lozan Antlaşmasının aksayan hükümlerinden hangisi 1939 yılında düzeltildi?
 - a. Musul'un alınması.
 - b. Hatay'ın Anayurda katılması.
 - c. Boğazlar üzerinde tam denetim kurulması.
 - d. Devlet borçları sorununun çözülmesi.
 - e. Kapitülasyonların kaldırılması.

Kaynakça

Ergün AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir 1984, s 341 vd.

Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi**, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919 - 1923, I. Cilt, Ankara 1994, XV+875 s; II. Cilt, Ankara 1995, XI + 852 s; III. Cilt, Ankara 1995, X+ 050 s [TBMM Vakfı Yayını].

Hamza EROĞLU, **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara 1990, s 195 vd.

GENEL KURMAY HARP TARİH İ BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklâl Harbi II**, Batı Cephesi, 6. Kısım 4. Kitap: İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Ankara 1970 [Eserin sonuna kadar].

Ali Naci KARACAN, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, 2. Bası, İstanbul 1971, 680 s.

Seha L.MERAY [Çeviren], **Lozan Barış Konferansı**. Tutanaklar-Belgeler, 5.Kitap, Ankara 1969-1974.

Selâhattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV. Cilt, Ankara 1979 - Yapıtın tamamı-

Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi** (2. Kitap), Ankara 1992, s 267 vd.

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, **Tarih IV-Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul 1931, s 121-144

David WALDER, [Çeviren: M.Ali KAYABAY], **Çanakkale Olayı**, 2. Bası, İstanbul 1970, 416 s.

Sözlük ve Kavram Dizini

Babiâf	: Osmanlı Devleti'nde Başbakanlığın (sadrızamlığının) bulunduğu yapı. Çağaloğlu'ndadır. Siyaset tarihinde "Osmanlı hükümeti" anlamını içerir.
Dominyon	: 19. yüzyılın sonlarına doğru, İngiltere İmparatorluğu (Büyük Britanya İmparatorluğu) dünyanın dört bucağına yayılmış ülkelerini yönetmekte zorluk çekmeye başlayınca, onların en önemlilerine yavaş yavaş iç, giderek dış özerklik vermeye başladı. Bu duruma erişen İngiliz denizaşırı ülkelerine "dominyon" denilirdi. İlk dominyon 1867 yılında Kanada oldu. Dominyonlar daha çok İngiliz veya Batı soylu insanların çoğunlukta bulunduğu ülkeler idi. 1947'de bunlara Hindistan ve Pakistan gibi ülkeler de eklendi (Dominyonlar günümüzde artık tamamen tarihe karışmış gibidirler. Bunların hemen hepsi tam bağımsız devletler sayılabilir).
Nota	: (Diplomasi dilinde) Bir devletin bir başka devlete veya devletlere resmen bildirmek istediği bir dileğin yazıldığı ve diplomatik temsilciler yoluyla eriştirilen bir yazı.
Safsata	: Gerçekle ilgisi olmayan; uydurma; yakışsız.
Sefahat	: Sonunu düşünmeden eğlence ve zevkle vakit geçirip gereksiz yere eldeki serveti bu yolda harcama.
Yönerge	: Talimat.

ÜNİTE 12

Cumhuriyetin İlânı - Halifeliğın Kaldırılması ve Bu Devrim Adımlarına Tepkiler

Bu Ünite...

Saltanatın kaldırılmasından sonra gelişen iç olayları göreceğiz. İç durum, zaferin kazanılmasından sonra bir hayli karıştı. TBMM ile kurulan rejimin tam olarak işleyebilmesi için bazı sakıncaların giderilmesi gereği belirdi. Bu sakıncaların giderilmesi aynı zamanda çok önemli iki siyasal devrim adımının atılmasına da yol açtı. Bu adımlara karşı da önemli tepkiler doğdu.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

“Cumhuriyet”, “Saltanat”, “Siyasal Parti” ve “Halifelik” kavramları üzerinde düşünmenizi öneririz. Metni okurken o günlerin koşullarına göre düşünmeyi hiç unutmayınız.

GİRİŞ

Geçen ünitemizde Lozan Barışının imzalanması ile Türk Devriminin Kurtuluş Savaşına ilişkin bölümünü kapattık. Başka bir deyişle, barışın kurulmasından sonra yeni Türk Devleti bir daha savaş içine girmedi. Belki 1925 yılında çıkan Şeyh Sait Ayaklanması silâhlı bir çatışma sayılabilir. Ancak bu bir iç sorundu; savaş değildi. Türkiye bugüne kadar belli bazı savaş tehlikeleri geçirmekle birlikte, doğrudan doğruya bir savaşı içine girmemiştir.

Yukarıdaki satırlar, Türk Kurtuluş Savaşının aynı zamanda kalıcı bir barış ortamı getirdiğini gösteriyor. Bu ortamı sürekli kılmak için ilkönce içeride tam bir siyasal istikrara, huzura ihtiyaç vardır. Siyasal yaşam ise istikrara kavuşmak için pek çok engelleyici etkenlerle doludur. Bir devletin içindeki üst kadro, bu etkenleri mümkün olduğu ölçüde azaltmaya ve küçültmeye çalışır. Sözünü ettiğimiz etkenler her devlette ve her rejimde vardır. Zira "siyaset" devlet yönetme sanatıdır. Her sanatın uygulanmasında olduğu gibi, siyaset yaşamında da çeşitli düşünceler, görüş açıları elde edilecek sonuçları etkiler. Hele günümüzün çok sesli, çoğulcu [plüralist] demokrasilerinde, bu tür etkenler daha da artmıştır. Çünkü demokrasilerde esas olan kişi özgürlüklerinin genişliği ve mümkün olduğu kadar az sınırlandırılmasıdır. Şimdi, gerçek anlamıyla rejimini seven, onun istikrar içinde gelişmesini isteyen her bilinçli yurttaş, çoksesliliğin gereklerini, yapıcı bir yönde kullanır. Herkesin düşüncesine saygı gösterir, ama aynı saygıyı başkalarından da kendisi bekler. Demokrasinin "zorluğu" da burada yatar. Siyasal bakımdan olgunlaşmış yurttaşlar, düşüncelere karşılıklı saygı göstererek, özgürlükleri zedelemeyen, istikrarlı ve rahat bir biçimde kendilerini yönetecek olanları seçerler. Başka bir deyişle, demokrasilerde "siyasal iktidar" denilen ve yurttaş iradesiyle beliren devlet gücüne sahip olanlar, rejimin kuralları içinde kendi dilediği siyaseti izlerler; başarısız kalırlarsa gene yurttaşlar tarafından değiştirilir.

Türk Devriminin başlangıcından beri çoğulcu bir yapının kurulmasına özen gösterildi. Mustafa Kemal Paşanın en büyük amacı, ilkönce her bakımdan tam bağımsız bir devleti bütün kurumlarıyla sağlam bir biçimde yaşama geçirmektir. Bu devlet, kalıcı ögesini doğrudan doğruya ulusa dayanmasıyla bulacaktı. İşte "ulusal egemenlik" denilen kural, bu niteliği yerleştirmek için gereken en önemli temeldir. Eğer siyasal iktidar ulus tarafından belirlenmez ise, kişinin özgürlüğü sözde kalır. Zira bu iktidar ulusun içinden değil, dışından çıkmaktadır. Ulusun dışından kaynaklanan iktidar ilk planda kendi önceliklerini gerçekleştirmek amacındadır. Öyle ise, Türk Devriminde yapılacak ikinci önemli iş, ulusun sahip olduğu egemenliği sınırsız bir biçimde kullanabilmesi, ona ortak başka hiçbir güç kabul etmemesidir.

Kurtuluş Savaşını başlatan TBMM oldu. Bu Meclis "kayıtsız-şartsız" egemenliğe sahip Türk Ulusunu temsil eden tek makam olmalıydı. Ama, bildiğiniz gibi, binlerce yıl monarşik rejimlerde yaşamış ulusa ve onu temsil edenlere bu gerçeği iyice belletmek gerekti. Ulusal egemenlik ilkesi iyice yerleştikten sonra, demokrasinin gereği olan çoğulculuğa geçilebilirdi.

TBMM'nin kuruluşu ve adım adım bilinçlenmesi, bu yolla zafere giden yolu açması, yukarıda belirttiğimiz gelişme sürecinin yürümesi açısından çok olumlu işaretlerdir. Ama, 1922 yılı sonbaharında, zaferi kazanan TBMM'nin bir bunalıma doğru sürüklendiğini görüyoruz. Bunun sebebi ne olabilir? Kişisel bazı önemli çekişmeleri bir yana bırakırsak, şu taniyi koyabiliriz: TBMM ile kurulan rejim henüz tam bir kimliğe kavuşmamıştır.

TBMM'nin kuruluş günleriyle ilgili olarak verdiğimiz açıklamaları anımsayınız. Nasıl bir devlet sistemi kurulmuştu? Bu sistem nasıl yürüyordu?

Bu bunalımın nedeni bir geçiş dönemi içinde bulunulmasıyla açıklanır. Şimdi şöyle bir düşünce turuna çıkalım: Bildiğiniz gibi bugünkü devletimiz bir "Cumhuriyet"tir. İkinci sınıftaki derslerimizde ayrıntılı olarak "Cumhuriyet" kavramını inceleyeceğiz. Şimdilik kısaca şu satırları yazmakla yetinelim: Cumhuriyet bir devlet biçimidir. Bu devlet biçimi genellikle ulus egemenliğine dayanır. Bu devlet biçiminde temel ilke,

devletin başkanı ile en üst yöneticilerinin seçim yolu ile işbaşına gelmeleridir. Elbette, bu sistemin kurulduğu her devlet biçimi mutlaka demokratik olmak özelliği taşımaz. Bu tartışmaları önümüzdeki yıla bırakarak düşüncelerimizi sürdürüelim:

TBMM ile kurulan rejimi gözden geçirelim. Bildiğiniz gibi bu rejimde egemenlik kayıtsız-şartsız ulusundur. Seçimle iş başına gelen TBMM ulus adına egemenlik hakkını kullanır. Ama dikkat ederseniz, 23 Nisan 1920'de bu esas üzerinde kurulan devletin bir başkanı yoktur. Gerçi TBMM'nin bir başkanı vardır; ama o, devletin değil, bir kurumun başkanıdır. Halbuki hiçbir devlet başkansız yaşayamaz. Devleti temsil edecek, yürütme gücüne yön verecek, yasaları yürürlüğe sokacak, ulusun birliğini simgeleyecek bir kişiye her devlette ihtiyaç vardır.

TBMM'nin ilk kuruluş zamanında padişah Meclis tarafından hangi gözle görülüyordu?

Saltanat kaldırılıncaya kadar, pek çok kişi, bu arada önemli sayıda milletvekili için padişah devletin doğal başkanı idi. Hattâ, daha önce de birkaç kez belirtildiği gibi, TBMM baş amaçlarından biri olarak "padişahı kurtarmayı" da benimsemişti. Ulusal egemenlik ilkesi ile bağdaşmasa da Saltanat varlığını sürdürürken, bir devlet başkanı sorunundan söz etmek yersiz gibi görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin Başkanı, sonra da aynı zamanda Başkomutan olarak bir çeşit devlet başkanı gibi davranıp, bu boşluğu doldurmayı başarabiliyordu. Ama her şeye rağmen O, bir devlet başkanı değildi. Hele saltanatın kaldırılmasından sonra bu boşluk iyice bir sorun hâline geldi. Bir yandan Lozan'da barış görüşmeleri sürerken, bir yandan da rejimin içinde belli bazı aksamalar göze çarpmaya başlıyordu.

Bu aksamaları tahmin etmeye çalışınız. Bir değerlendirme yapamıyorsanız, aşağıdaki bahsi okuyunuz!

CUMHURİYETİN İLÂNİ

Büyük Zaferden Sonra Siyasal Gelişmeler

Başkomutan ve yakın çevresi, kazanılan büyük zaferin siyasal alandaki ürünlerini almak için var güçleriyle çalışırken, savaş bittiği için rahatlamış olan TBMM'de güçlü bir karşıcalık (muhalafet) belirmeye başlamıştı. Gazi'ye karşı olan, ama bunu tam olarak ifade edemeyen pek çok İkinci Grup milletvekili, şimdi, özellikle Halife ve Saltanat yanlısı önemli bazı İstanbul gazetelerinin de desteği ile amansız mücadeleye girişmişlerdi. Bu karşıcalığın ana düşüncesi şuydu: Gazi Mustafa Kemal Paşanın işi bitmişti. Askerlik sanatının gereğini yerine getirmiş ve yurdu kurtarmıştır. O'nun artık yapabileceği bir şey kalmamıştır. Bir köşeye çekilmeli; politikaya karışmamalıdır. Bu düşünceye sahip olanlar arasında öyle aşırı ve insafsız düşünenler vardı ki, bunlar Gazi Mustafa Kemal Paşanın bir daha milletvekili seçilip Meclise gelmemesi için bir yasa önerisi bile hazırlamışlardı. 2 Aralık 1922'de Meclis'te görüşülen bu öneride, milletvekili aday olacakların, Türkiye'nin o günkü sınırları içinde doğmak veya belli bir yerde en aşağı beş yıl sürekli oturmuş bulunmak koşulunu taşımalarını öngörmüşlerdi (Bu öneriyi verenler: Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selâhattin ve Canik Milletvekili Emin). Bu yasa önerisinin doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal Paşayı hedef aldığı belli idi. Çünkü O, gençliğinden beri cepheden cepheye koşmuş ve hiçbir yerde sürekli olarak beş yıl oturamamıştı. Kaldı ki doğum yeri Selânik de artık sınırlarımızın dışındaydı. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu öneri üzerine Meclis'te çok hazin ve o derece sert bir konuşma yapmıştı. Öneri hemen reddedildi. Ancak bu olay Gazi'ye karşı olanların ne kadar aşırı gidebileceklerini göstermektedir. Gerçekten, Gazi'ye karşı muhalafet, O'nun kurulu düzeni değiştirme amacına sahip bulunmasından kaynaklanıyordu. Hele saltanatın kaldırılmasından sonra rejimin nasıl bir nitelik alacağı tartışılıyordu.

Halbuki Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendine çizdiği stratejinin sadece ilk perdesinin kapandığını biliyordu. O'nu yeni görevler bekliyordu. Kurtarılan yurt kalkınmaya, gelişmeye, ilerlemeye muhtaçtı. Yüzlerce yıl denenmiş modellerle bu hedefe

ulaşılamazdı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendisine bilinçli veya bilinçsiz bağlı bir avuç aydınla bu yeni mcadesini yürütecek ve hedeflerini halka benimsetecekti. Bu amaçla Başkomutan'ın zaferden sonra yurt içinde uzun yolculuklara çıktığını görüyoruz. Her gittiği yerde ulusal egemenliğin öneminden, çağdaşlaşmak gereğinden söz ediyordu. O, anlaşılıyor ki halka, bir siyasal kültür aşılamak istiyordu. O'nun bu yolculuklarında yaptığı konuşmalar çok önemlidir ve dikkatli bir gözlemci bu sözlerden yepyeni, devrimci bir dönemin başladığını anlayabilir.

TBMM Seçimlerinin Yenilenmesi

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurulduğu günden beri geceli gündüzlü çalışarak, kurtuluş için her türlü özveriye göstermiştir. İlk Meclisimizin yeleri, bugünkü ölçülerimize göre "yoksulluk" sınırı içinde yaşamış sayılırlar. Böylesine özverili ve maddi çıkarlardan uzak bir siyasal kadroyu Türkiye şimdiye kadar görmemiştir. Milletvekillerinin, ister Birinci Gruba, ister İkinci Gruba ait olsunlar, yaşamsal konularda nasıl bir araya geldikleri, buna karşılık düşünce ve söz özgürlüğüne neredeyse sınırsız denecek derecede sahip oldukları görülür. İçinde siyasal parti bulunmamasına rağmen, büyük bir olasılıkla en zgr havanın egemen olduğu parlamentolarımızdan biridir ilk Meclisimiz. Gerçi bu Meclis içinde, yukarıda örneğini verdiğimiz nitelikte garip huylu milletvekilleri de vardı. Bu da doğaldır. Zira her toplulukta her çeşit insan bulunabilir. nemli olan bu garip huylular zarar vermeye başlayınca, sağduyulu çoğunluğun onları engellemesidir. İlk Meclisimiz bunu da başarabilmiştir.

Büyük zaferin kazanılması ve ardından Saltanatın kaldırılması dolayısı ile siyasal açıdan bölünmeye başlayan ve iyice yorulan Birinci Dönem TBMM, 16 Nisan 1923 günü çalışmalarını sona erdirerek, yeni seçimlerin yapılmasını kararlaştırdı. Böylece Türk Parlamento tarihinin en onurlu görevini yerine getiren bu Meclisimizin siyasal yaşamı kapandı.

Gazi Mustafa Kemal Paşanın Siyasal alışmaları

Yukarıda Gazi'nin zafer kazanıldıktan sonra nasıl bir karşıcılık ile mücadele etmek zorunda kaldığını anlatmıştık. şimdi O siyasal mcadesini daha akılcı bir biçimde yürütmek gereğini düşünüyordu.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini anımsayınız. Bu kuruluşun siyasal rolü üzerinde bildiklerinizi anlatınız!

Gazi'nin, Ulusal Kurtuluş Mcadesinin başında Müdafaa-i Hukuk derneklerini birleştirerek tek çatı altında topladığını biliyorsunuz. Böylece "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kuruldu. Meclis'te de bu dernek yeleri en etkili milletvekilleri idi. O zamanlar tek amacı Yurdun kurtuluşu olan ve Mustafa Kemal Paşanın başkanlığı altında çalışan bu Dernek, zaten bir siyasal partiye benzer biçimde etkinlikte bulunuyordu. şimdi bu Dernek yeni bir kimliğe kavuşturulmalıydı. Gazi, mcadesini her bakımdan destekleyecek, güçlü bir siyasal partiye muhtaçtı. Ancak bu yolla siyasal örgütlenmesini tamamlayabilirdi. Bu amaçla hem nabız yoklama gezileri yapıyor, hem de kendisine bağlı milletvekillerini yeni bir partinin oluşturulması için seferber ediyordu. 1923 yılı yaz mevsimi ortalarında bu konudaki çalışmalar yoğunluk kazandı. Tam bu sıralarda Lozan Barış Antlaşması imza edilmişti. Bu barış yurttan çok büyük bir sevinç uyandırmıştı. Artık yıllarca süren savaş kesinlikle bitmişti. Gazi ve arkadaşlarının saygınlıkları daha da artmıştı. Ama diğer yandan, ünitemizin başında varlığını anlattığımız karşıcılık, hiç dayanağı olmayan, sudan nedenlerle Lozan Barışını karalama kampanyasına girişti. İşte Gazi, bu tür olumsuz hareketlerle mücadele için kadrosunu bir an önce siyasallaştırmak gereğini iyice anladı. Bu sırada yeni seçimler yapılmıştı. Seçimlerden gene Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları veya yandaşları büyük ölçüde kazançlı çıkmışlardı. 11 Ağustos 1923 günü "İkinci Dönem TBMM" açıldı. Gazi, kendisine bağlı milletvekillerini artık bir siyasal parti grubu içinde toplamanın zamanının neredeyse geçtiğini düşünüyordu. Yapılan hazırlıklar tamamlandı ve İkinci Meclis'in açılmasından tam bir ay sonra, 11 Eylül 1923'te Gazi

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları "Halk Fırkası" adındaki partiyi yaşama geçirdiler. Böylece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin temeli üzerinde yeni Türk Devleti'nin ilk siyasal partisi de doğmuş oldu.

Bu siyasal partiye kimler karşı çıkabilirdi?

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Saltanatın kaldırılması dolayısı ile karşıcılık cephesini bir karamsarlık almıştı. Bu gruplar şimdi, Halife'yi bir kurtarıcı olarak görmeye başlamışlardı. Yeni Parti bu çevrelerin müthiş bir direnci ile karşılaştı. Buna rağmen Halk Fırkasına pek çok kişi girdi. Ayrıca yeni Meclis'teki çoğunluk da bu partiye aitti.

Neden acaba? Düşününüz!

Biraz yukarıda belirtildiği gibi, yeni Meclis'te çoğunluk "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" üyeleri veya yandaşlarından oluşuyordu. Bu Cemiyetin temeli üzerinde Halk Fırkası kurulunca, bu milletvekillerinin çoğu, artık dağılan Cemiyet yerine elbette bu yeni siyasal kuruluşa gireceklerdi. Ama çok çeşitli toplumsal tabakalardan gelen bu milletvekillerinin oluşturduğu çoğunluk pek sağlıklı değildi. Her an parçalanabilirdi. Şimdi Önder, karşısına çıkan bu olumsuz fırsatı olumlu bir yöne çekip rejim sorununu çözmeyi istemektedir.

Cumhuriyetin İlanı

TBMM'nin güçler birliği ilkesinden doğan çalışma biçimini anımsayıp açıklayınız!

Anımsayacağınız gibi, bütün güçleri ve yetkileri üzerinde toplamış olan bu Meclis, hükümet üyelerini de doğrudan doğruya kendisi seçiyordu. Kurtuluş Savaşının bunalımlı günlerinde TBMM içinde bakanlıklar dolayısı ile sen-ben kavgası pek göze çarpmıyordu. Ama zafer kazanılınca durum değişti. Saltanatın kaldırılması, Lozan Barışı Antlaşmasının imzalanması, Halk Fırkasının kurulması gibi olaylar, milletvekilleri arasında çok çeşitli görüşlerin ortaya atılmasına yol açtı, Meclis iyice parçalandı. 1923 yılı Ekim ayı sonlarına doğru bir hükümet bunalımı ortaya çıktı. Bazı siyasal nedenler dolayısı ile Bakanlar Kurulu görevinden ayrılmıştı. Ama Meclis, yeni hükümeti bir türlü oluşturamıyordu.

Güçler birliği ilkesi böylesine katı bir biçimde uygulanırsa, hükümetin oluşmaması olağan sayılmalıdır. Zira her hizip kendi adayını desteklemekte, bölünmüş Meclis'te bunların içinden hiçbiri yeterli oy alamamaktadır. Sistemin düzeltilmesi gerekti. Yürütme gücünün başına bir devlet başkanı getirilir ve o da bir milletvekilini başbakan atarsa, bunalım giderilirdi. Çünkü bu durumda, başbakan, bakanlarını kendisi seçecek, kabinesini oluşturacak, böylece Meclis de bakanları doğrudan doğruya seçme işinden elini çekmiş olacaktı. Başbakan hükümetini kurduktan sonra çalışma programını hazırlayıp Meclis'ten güvenoyu isteyecekti. Meclis güvenini esirgerse, bu kez yeni bir hükümet oluşturulabilirdi.

Sistem böyle işlerse bunalımın giderilmesi mümkündü. Bunu sağlamak için de Anayasa'da değişiklik yapılması gerekti. Bu değişiklikte ilkönce bir "devlet başkanlığı" kurulmalıydı. Saltanata dönülemeyeceğine göre, devlet başkanı seçilince oluşacak rejimin adını koymak, ona "Cumhuriyet" demek gerekirdi. İşte o zaman seçilecek devlet başkanına "cumhurbaşkanı" denilecek ve yukarıda anlatılanlar gerçekleşecekti.

Bugünkü Anayasamızda cumhurbaşkanının yukarıda anlatılan biçimde bir yetkisi var mıdır?

1923 yılı ekim sonlarına doğru, hükümet bunalımı giderilemez bir boyuta ulaştınca, Gazi Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim akşamı sofrasına çağırdığı yakın arkadaşlarına "yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz" demiştir. Böylece O, bunalımdan çıkış yolunu işaret etmekle birlikte, Türk tarihinde çok önemli bir adımın atılmasını da sağlamak üzeredir. Gazi o gece, bir anayasa değişikliği taslağı hazırlamıştır. Bu taslak ertesi gün Halk Fırkası Meclis Grubunda kabul edildi. Ardından o günün akşamına doğru

TBMM bu değişiklik önerisini benimsemiştir. Kabul edilen anayasa değişikliği ile devletin adı "Türkiye Cumhuriyeti" oldu. Cumhurbaşkanlığına da Gazi Mustafa Kemal Paşa seçildi. Böylece bugün içinde yaşadığımız temel ve vazgeçilmez rejimimiz kurulmuş oluyordu.

Cumhurbaşkanı, yapılan anayasa değişikliği gereğince başbakanı belirledi. Cumhuriyetimizin ilk başbakanı İsmet Paşadır.

Bu yapılan değişiklik güçler birliği ilkesine aykırı değil midir?

Cumhuriyetin kurulmasına yol açan anayasa değişikliği TBMM'nin üstünlüğü ilkesine hiçbir gölge düşürmemektedir. Her şeyden önce cumhurbaşkanını Meclis doğrudan doğruya kendi üyeleri içinden seçmektedir. Başbakan ile bakanlar da milletvekilidirler. Başbakanın hazırladığı hükümet listesini kabul edip etmemek de sadece TBMM'nin yetkisi içindedir. Ama TBMM'nin doğrudan doğruya bakanları seçmesi yöntemi kalkmış, bir başbakan getirilmiş, hükümetin oluşum biçimi düzene sokulmuştur. Ayrıca yürütme gücüne seçimlerin yenilenmesini isteyerek Meclis'i dağıtma yetisi de tanınmamıştır. Demek ki güçler birliği ilkesi geçerliliğini aynen korumaktadır.

Aslında TBMM'nin kurduğu rejim, ilk günlerden beri cumhuriyet esaslarına uygundu. 29 Ekim 1923'te yapılan, bu esasların siyasal ve bilimsel yöntemlere uydurulmasından ibarettir. Ama bütün bu gerçeklere rağmen "Cumhuriyet" sözcüğü bazı çevrelerde kuşku yarattı. Bunu biraz aşağıda göreceğiz.

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Halifelik Sorunu

Yedinci yüzyılda çok büyük ve evrensel bir din kuran Hazret-i Muhammet, o zamana kadar devlet düzeni içinde yaşamayan Arapları birleştirmişti. Böylece bir Arap Devleti ortaya çıkmıştı. Özellikle Medine'ye göçünden sonra (Hicret olayı, 622 yılında) Peygamber'in devlet düzenine ilişkin etkinliği arttı. O bir yandan dini yayarken, bir yandan da devleti kurup yönetiyordu. Böylece O'nda Peygamberlik yanında bir devlet kurucusu ve başkanı niteliği de vardı. 632 yılında Hazret-i Muhammet'in ölümü üzerine Araplar bir süre şaşkınlık geçirdiler. Devleti kim yönetecekti? Bu konuda ne Kur'an'da ne de Peygamber hadislerinde bir hüküm vardı. Yeni bir peygamberin çıkması da mümkün değildi. İleri gelen Araplar uzun tartışmalardan sonra toplumu ve devleti yönetmek üzere, Peygamber'in en yakınlarından Ebubekir'i bu zor işle görevlendirdiler. Kendisine de "halife" yani "ardgelen" sanını taktılar. Ama bu "ardgelmelik" Peygamber'in yalnız yönetici kişiliği için söz konusudur; dinsel kişiliği için değil. Gerek Ebubekir, gerek ondan sonra gelen diğer halifeler Peygamber'in sadece yöneticilik sıfatını temsil etmişlerdir. Zaten başka türlü düşünmek de mümkün değildir. Hiçbir halife, "Peygamberlik" sıfatının temsilcisi olamaz; bu takdirde İslâma aykırı davranılmış sayılır.

Halife olmanın baş koşulu nedir? Anımsayabilecek misiniz?

Hem ilk dört halife, hem de onlardan sonra gelen Emevî ve Abbasî halifeleri sürekli olarak Hazret-i Muhammed'in kabilesi olan "Kureyş" soyu içinden çıkmışlardır. Emevîlerle birlikte yavaş yavaş evrenselleşmeye başlayan, Abbasîlerde tam bir çok uluslu imparatorluk durumunu alan İslâm Devleti'nde, Kureyş Kabilesine mensup olmayan hiçbir halife düşünülemedi. Arap olmayan Müslüman ulusları bir yana bırakınız, Araplar içinde bile Kureyş Kabilesine mensup olmayanlar "halifelik" üzerinde hiçbir hak ve iddiada bulunamazlardı. İslâm hukukçuları halife olabilmenin koşullarını saptarken, ilkönce "Kureyş kabilesinden olmak" niteliğini aramışlardı. Biraz sonra üzerinde duracağımız Osmanlı Halifesi dışında, İslâm Dünyasında gerçek "halifelik" sıfatını taşıyanların hepsi Kureyş kabilesine mensuptular.

Selçuklu Türkleri 1055 yılında Abbasî Halifeliğinin merkezi olan Bağdat'ı aldılar. Oraya gelmelerini Halife istemişti; çünkü Sünnî Abbasî Halifeliği, Şii bir kavim olan

Büveyhilerin eline düşmüştü. Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Bağdat'tan Büveyhileri çıkardı. Böylece Halifeyi kurtarmış oldu. O'nun bu hizmetine karşılık olarak Halife, bütün dünyasal yetkilerini "Sultan" ilân ettiği Tuğrul Beye verdi. Bir önceki ünitemizde kısaca değindiğimiz bu olay, önemlidir. Çünkü, Selçuklular, Abbasî Devleti'ni eylemsel olarak ortadan kaldırmalarına rağmen, "Halifeliğe" dokunmamışlardır. Abbasî Halifesi, Selçuklu sultanlarına bir manevî güç veren kişi olarak sıfatı ve sanını muhafaza etmiş, ama siyasal yetkiler bütünüyle Türk sultanlarına geçmiştir.

Bu anlattıklarımız acaba size bir önemli düşünce getirmiyor mu?

Şimdi düşününüz: Büyük ve güçlü Türk Sultanı, halifelik merkezini eline geçirmiş ve Halifeyi kurtarmış. Zaten hiçbir yetkisi kalmayan bu halifeyi yerinden indirip, kendisini bu makama getiremez miydi? Bu iki açıdan olanaksızdı: Birincisi, Selçuklu Sultanlarının Arap olmamaları ve Kureyş kabilesine mensup bulunmamalarıdır. Eğer daha önce bu yönde bir uygulama olsaydı, hiç kuşkusuz Tuğrul Bey de kendisini "halife" ilân ederdi. Ama buna hakkı yoktu. O, halifeden sadece siyasal-dünyasal yetkiler aldı. İkinci neden de Türklerin İslâmiyete karşı gösterdikleri büyük saygıdır. Gerçekten Tuğrul Bey, Peygamber'in soyundan gelen bir halifeyi indirip onun yerine geçmeyi düşünememişti bile. Selçuklular, İslâm dünyasında manevî saygınlığı olan halifeye bu nedenlerle dokunmadılar, onu bir simge olarak yaşattılar.

Dünyanın en büyük felâketlerinden biri Moğol akınlarıyla yaşanmıştır. Bu kavim XII. yüzyıl ortalarında, hemen hemen bütün Asya'yı egemenliği altına aldı. Bu arada Büyük Selçuklu Devleti'ne de son verdi. Cengiz Han'ın torunlarından Hülagü 1258 yılında Bağdat'ı zaptetti ve burada eşi görülmemiş kıyımlardan birini daha yaptı. Bu kıyım sırasında Halifeyi ve ailesinin uzak yakın bütün üyelerini acımasızca öldürttü. Halifelik de böylece tarihe karıştı.

Bu olaydan sonra bazı İslâm devletlerinin hükümdarları, saygınlıklarını ve güçlerini artırabilmek için **Kureyş soyundan** gelen bazı kişileri göstermelik halife ilân ettiler. Bu kişilerin, kendilerini halife ilân eden hükümdarlar yanında dinsel bir süs olmaktan başka hiçbir işlevleri yoktu.

Bu son anlattıklarımızda da bir özellik sezebildiniz mi?

Görüyorsunuz: Göstermelik halife ilân eden Müslüman hükümdarlar, hep Kureyş soyundan birini bulmaktadırlar. Dikkat edilmesi gereken husus, o "halifenin" yanında, asıl siyasal gücü elinde tutan gerçek hükümdarın bulunmasıdır. Eğer Halifelik kurumu hakkında söylediklerimiz hukuksal açıdan geçersiz olsa idi, bu hükümdarlar da kendilerini halife ilân edebilirlerdi. Ama bunu yapmadılar, daha doğrusu yapamadılar.

Mısır'ın Türkler tarafından ne zaman fethedildiğini anımsayabilecek misiniz?

Büyük Türk Hakanı Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı fethetti. Orada, son verdiği Memlûk Devleti hükümdarlarının kurduğu bir halifelik makamı buldu. O sırada bu makamda Mütevekkil adlı ve Abbasîlere akraba bir kişi bulunuyordu. Bu göstermelik halifenin elinde İslâm Dünyasında kutsal sayılan bazı önemli eşyalar da vardı. Yavuz Sultan Selim, bu "Halifeyi" İstanbul'a getirtti. Kutsal eşyaları da Sarayda koruma altına aldı (Bu eşyalara "Emanet-i Mukaddese" = [Kutsal Emanetler] adı verilir. Hazret-i Muhammed ile sahabeye ait olduğu ileri sürülen bu eşyaların büyük bir manevî ve tarihsel değeri vardır. Bu eşyalar günümüzde, Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Yavuz Sultan Selim'in bunların korunması için özel olarak yaptırdığı bir bölüm içinde sergilenmektedir). Yavuz Sultan Selim'in bu kişiden "halifelik" sıfatını "devraldığı" yolundaki söylentiler bugüne kadar kanıtlanamamıştır. Başka bir deyişle Yavuz Sultan Selim, söylenenlerin tersine, "halifelik" sıfatını kullanmamıştır. Çok bilgili ve dindar bir kişi olan bu hükümdar, Halifelik'in niteliğini elbette bugünkü siyasetçilerden çok daha iyi ve derinden biliyordu. Kendisi Kureyş kabilesinden değildi ki bu sıfatı kullansın. Yavuz, İslâm dünyası için en kutsal yerler sayılan Mekke ve Medine'yi de Memlûklardan aldığı için, büyük bir onur olan "Mekke ve Medine'nin Hizmetkârı" sanını taşımakla

yetinmiştir. Yavuz'un zamansız ölümünden sonra Mütevekkil tekrar Mısır'a döndü. Fakat bu kişinin de artık "halife" sıfatını kullanması mümkün değildi. Zira ona bu izni verecek bir siyasal otorite gerekliydi. Memlûklar bu hakkı ona tanımışlardı. Ama Osmanlılar böyle bir davranışta bulunmadılar. Yavuz Selim'in oğlu ve Osmanlı Devleti'nin en güçlü hükümdarı olan Kanunî Sultan Süleyman da kendisine "halife" sanını vermemiştir.

Osmanlı padişahları devlet güçsüzleşmeye başlayınca , özellikle Batı'da saygın bir duruma erişmek için, bütün İslâm dünyasının temsilcisi sıfatını takınmaya, yani kendilerini halife saymaya başladılar. Batılılar, zamanın en büyük İslâm devletinin başındaki padişahın bu sıfatını benimsediler. Ama özellikle Araplar, Osmanlı padişahının "halife" sanını hiç kabullenemediler. Bu da kuramsal olarak doğrudur. Çünkü Osmanlı padişahları Türk'tüler ve Araplıkla, Kureyş soyu ile uzaktan yakından hiçbir ilgileri bulunmuyordu. Bu nedenle, eğer siyasal bir çıkarları yoksa, Türkler dışındaki Müslümanlar Osmanlı Halifesini pek benimseyemediler. Sultan II.Abdülhamit'in (1876-1909) Halifelik Kurumunu canlandırıp İslâm dünyasında önder olma çabaları da bir işe yaramadı. Birinci Dünya Savaşına girdiğimiz zaman "Halife" bütün Müslümanlara "kutsal cihat" çağırısı yaptığı zaman, en başta Araplar buna uymamışlar; işin en hazin yanı, "Halifeye" düşman olan İngilizlerle işbirliği yapip on binlerce günahsız Türk askerinin kanını dökmüşlerdir.

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, 1258 yılından sonra gerçek anlamıyla halifelik tarihe karışmıştır. Osmanlı sultanlarının bu sanı taşımalarının tek nedeni siyasaldır.

Halifelik kurumunun nasıl doğup geliştiğini, Türk sultanlarının Selçuklulardan itibaren bu kuruma bakış açılarını anlatınız.

Halifeliğin Kaldırılması

Osmanlı hükümdarlarının siyasal nedenlerle halifelik sanını taşıdıklarını belirtmiştik. Bu nedenle halifelik sıfatı onlar için çok önemli idi. Ama TBMM'nin kurulması ve ardından da saltanatın kaldırılması üzerine bu makama hiçbir gerek kalmamıştı. Anımsayınız: Halifelik, Peygamber adına İslâm toplumunun yöneticiliği demektir. Çok uluslu bir yapıda, Türklerden başka Müslümanlara da egemen olan Osmanlı Devleti'ndeki egemenlik sahibi tek kişi padişah, kurallara uygun olmasa bile, kendi açısından bu sanı kullanabilir. Ama artık tamamen ulusal temellere dayanan, başka hiçbir ulus üzerinde yöneticilik hakkı bulunmayan bir devlette böyle bir makam gereksizdir. Kaldı ki, bu devletin her türlü yönetim işlerini gören yüksek bir makamı (TBMM) ve onun başkanı vardı. Şimdi saltanat da kaldırılmıştır. Rejimin devlet başkanlığı boşluğu da Cumhuriyetin ilân edilmesiyle doldurulmuştur. Şimdi, hem bir cumhurbaşkanı var, hem de bir halife. Bunlar birbirine uymayan iki makamdır. Hele, Osmanlı sultanları bu makam için gerekli kuramsal koşullara da sahip değillerse, yeni Devlet'te o soydan gelenlerin yalnız "halife" olarak kalmaları ve yanlarında bir de cumhurbaşkanı bulunması akla ve gerçeklere de aykırıdır.

Cumhuriyetin de ilânından sonra halifenin varlığı siyasal bazı önemli sakıncalar da yaratmaya başlamıştı. Saltanatın kaldırılmasından sonra çevresinde toplanacak tek kişinin halife olduğunu gören eski rejim yandaşları, cumhuriyet de ilân edilince önemli bir şaşkınlık geçirdiler. Ama kısa sürede toparlandılar. Halife dururken bir cumhurbaşkanı neden seçilmişti? İstanbul basınında çok önemli ve etkili kalemler bu konuda gerçekleri saptırıcı yayınlar yapıyorlardı. "Cumhuriyetin ilânı aceleye getirilmişti". Cumhuriyet sözcüğünü bile benimseyemiyorlardı. Öyle ki, TBMM Halk Fırkası grubunda Rauf Bey gibi bir kişi bile çelişkiler içinde konuşmalar yapıyor, "Cumhuriyete karşı olmadığını; ama onun ilânının da böyle aceleye getirilmesini doğru bulmadığını" söylüyordu.

Cumhuriyete karşı bu tepkinin gerçek sebebi neydi acaba?

Cumhuriyetin ilânı hiç beklenmiyordu. Evet, saltanat kaldırılmıştı ama, TBMM'nin yanında, Osmanlı soyundan gelen bir halife vardı. Bu halife devlet başkanı sayılmalıydı. Bu mantık doğru kabul edilirse, o zaman Cumhuriyet rejiminin

kurulması da gereksiz oluyordu zaten. Böylece, daha Cumhuriyet ilân edilmeden, halife bu görüş sahiplerinin sıkı sıkıya bağlandıkları bir makam durumunu aldı. TBMM tarafından bu makama getirilen Abdülmecit Efendi, çevresindeki bu tür davranışlardan pek hoşnuttu. Büyük ölçüde şımartılıyordu. Örneğin, ilk cuma namazına giderken Fatih Sultan Mehmet'in sarığını başında taşımak istemişti. O zaman daha Başkomutan olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, halifenin bu davranışını doğal olmayan bir tutum olarak nitelemiş ve Halifenin törenlerde normal resmî niteliği olan siyah elbise giymesini belirtmişti.

Halife bu davranışlarını hangi gerekçeye dayandırabilirdi?

Abdülmecit, amcasının oğlu olan Vahdettin'den daha kültürlü ve sağduyulu bir kişi idi. Velihtliği zamanında amca oğlunun siyasetine zaman zaman karşı çıkmaya çalışmıştı. Tam bir Batılı aydın gibi idi. Çok güzel resim yapardı. Ünlü bir ressam sayılıyordu. Ayrıca Batı müziğinde besteler yapıyordu. Böylesine bir insan, "iktidar" söz konusu olunca kendisini unutup. Hemen çevresindekilerin rüzgârına kapılıyor. O'nun halife seçilmesi günün birinde belki yeniden saltanatın ilânını çabuklaştırırdı. O zaman Abdülmecit kendiliğinden padişah oluverecekti. Hele Gazi'nin bazı yakınları da kendisine çizgiyi aşan bir saygı gösterince, bu umutları daha da artıyordu. Nasıl artmasın: Gazi'nin ulusal Kurtuluş Savaşındaki en yakın arkadaşlarından Refet Paşa, TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilciliğine atanınca Halifeye "Konya" adlı bir at hediye etmişti. Bu hediye ile birlikte gönderdiği yazıda Halifeye bağlılığını şöyle anlatıyordu: "...hayvanın Halife Hazretlerince beğenilmesini Tanrı'nın bir iyiliği olarak kabul ediyorum.....en içten kulluk duygularıyla ellerini öptüğümü Halife hazretlerine duyurulmasına..". Evet yaman ve yiğit bir asker olan Refet Paşa bile kendini "Halifenin kulu olarak" görüyordu. Demek ki Saltanatın kaldırılmasından doğan boşluk herkesi şaşkına çevirmişti. Halife eğer ölçülü ve ihtiyatlı davranırsa, gerçek gücün kimlerin elinde bulunduğunu anlayabilse idi makamını belki bir süre daha koruyabilirdi. Ama o, Refet Paşaya kadar uzanan bir büyük kütlenin kendini desteklediğini görüp, çizgiyi aşıyordu. Giderek TBMM Başkanının kendisine gönderdiği yönergeleri dikkate almamaya, ödeneklerini az bulmaya başlamıştı. İstanbul Basınında, yangına benzinle gider gibi "düzenin, dirliğin sağlanması için halifenin çevresinde toplanmak kaçınılmaz koşuldur" biçiminde yazılar yayınlanıyordu. İşte bu koşullar altında Cumhuriyet ilân edilince, sözü geçen çevreler yeni bir darbe daha yediler. Zira Osmanlı Devleti'nde bu sözcüğün kullanılması bile yasaktı. Hiç kimse "cumhuriyetçi" olamazdı. Bu, vatan hainliği ile denk bir davranış idi. Şimdi, Halife'nin çevresindeki topluluk daha da arttı. Aydın bir yazar olan Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey bile, ünlü gazetesi Tanin'de, ilke olarak Cumhuriyetçiliği savunduğunu, ama bu rejimde bir de "halifenin bulunması gerektiğini" söyleyecek derecede kültürü ve bilgisi ile çelişkili ifadeler kullanıyordu. Giderek cumhurbaşkanının makamı ikinci plâna itiliyor, yepyeni rejimin varlığı ağır bir tehlikeye düşüyordu. Artık kesin sonucun alınması zamanı gelmişti. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılı Ocak ayı başında İzmir'de Ordu komutanlarıyla bir araya geldi. Halife'nin günden güne aşırı bir durum alan davranışları üzerinde duruldu. Artık gereken yapılacaktı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 günü TBMM'yi açış konuşmasında "Cumhuriyet yönetiminin sağlanması için gerekenlerin yapılmasını" istedi. Bu konuşmanın hemen ardından, 3 Mart 1924 günü verilen bir yasa önerisi ilkönce Halk Fırkası Grubunda, sonra TBMM'nde kabul edildi. Halifeliğin kaldırılmasını ve Osmanlı Ailesi mensuplarının yurt dışına çıkarılmalarını öngören bu yasa, Türk Devrimi için çok önemli bir yeni adımdır. Yasa ile halifelik kaldırılmakta, bu makam üzerinde hak sahibi olma iddiasında bulunabilecekleri için Osmanlı Hanedanının bütün üyelerinin yurt dışına çıkartılmaları öngörülmekteydi. Bu yasa hükmü hemen yerine getirildi. Cumhuriyetin ilânından dört ay sonra halifelik de tarihe karıştı.

Osmanlı Ailesinin bütün üyelerinin hiç dönmek üzere yurt dışına çıkarılmaları o günün koşulları için bir zorunluluktur. Unutulmasın ki, monarşilerini kansız bir biçimde ortadan kaldıran Batı devletlerinin hemen hepsinde bu yola gidilmiştir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşından sonra Avusturya'da Cumhuriyet ilân edilince, Osmanlı Hanedanı gibi büyük ve ünlü bir soy olan Avusturya İmparatorluk Ailesi üyeleri [Habsburg Hanedanı] de yurtlarından çıkarılmışlardı. Türkiye'de Cumhuriyet

rejimi yerleştikçe, Osmanlı Ailesi üyelerine konulan bu yasak aşamalı olarak yumuşatıldı ve 1973 yılında tamamen kaldırıldı. Bugün Türkiye'deki akılcı Cumhuriyet rejimi iyice kökleşmiştir. Türkiye'ye gelip yerleşen Osmanlı soyunun üyeleri de aynı düşünceleri içtenlikle paylaşmaktadırlar.

CUMHURİYETİN İLÂNINA VE HALİFELİĞİN KALDIRILMASINA KARŞI TEPKİLER

Genel Olarak

TBMM'nin açılmasını bile kabullenemeyen çevreler, zaferden sonra saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilânı, bunu izleyen birkaç ay içinde de halifeliğın tarihe karışması karşısında iyice şaşırmışlardı. Sizlere yukarıda anlattığımız tepkilerin şimdi daha artması kaçınılmazdı. Bu aşırı tepkilerin en üzücü yanı, devrim adımlarını başlangıçta onaylayan bazı kişilerin de artık karşıcılık cephesine geçmelerine yol açmasıydı. Bu tepkici çevreleri şu gruplara ayırabiliriz:

- Cumhuriyete ve halifeliğın kaldırılmasına kesinlikle karşı kişiler. Bunlar için yurdun kurtuluşu yeterliydi. Artık gene eskiye dönülmeliydi.
- Cumhuriyeti kabul etmekle birlikte "halifesiz" bir toplum düşünemeyenler. Bunlar dinsel esaslara ve eski düzene dayalı bir Cumhuriyet istiyorlardı [Halifeliğın kaldırılmasından sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşanın çevresindeki bazı kişiler de bu gruba katılmışlardı. Hattâ Gazi'ye "halife olması" telkininde bile bulunulmuştu. Bu istek Gazi tarafından hemen reddedilmişti].
- Halifesiz bir Cumhuriyeti kabullenmekle birlikte, daha ileriye gidilmemesi düşüncesinde olanlar. Bunlara göre, geleneksel yapı, bazı yeniliklerle sürdürülmelidir. Gazi'nin bazı çok yakın arkadaşları içinde de böyle düşünenler vardı.
- Devrim adımlarını benimseyen, ama bunların çerçevesini çizemeyen ve her ne pahasına olursa olsun iktidara geçmeye çalışanlar. Bunlar içinde özellikle eski İttihatçıların bazılarını görmek mümkündür.

Bu grupları iyice değerlendirep, günümüzde de bulunup bulunmadıklarını araştırınız!

Bütün bu karşı tepkiler önünde, kazanılan büyük zaferin kendisine verdiğı saygınlık ile halk tarafından çok sevilen bir önder ve O'nun çevresinde bir avuç inançlı aydın vardır. Tepkileri bunlar göğüsleyecektir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

İlk büyük tepki siyasal nitelikteydi. Ulusal mücadelede değerli hizmetleri geçen bazı kişiler, 1924 yılı kasım ayı başında "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını almış olan partilerinden ayrıldılar. Yanlarına katılan bazı başka kişilerle, 17 Kasım 1924'te Devletimizin ikinci siyasal partisini kurdular: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" [İlerici Cumhuriyet Partisi]. Partinin kurucuları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile sonradan onun yerine geçen Halk Fırkasının önde gelen adlarıydı: Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Refet (Bele) paşalar; Rauf (Orbay) ve Adnan (Adivar) beyler gibi.

Bu hareketin önemi ne olabilir?

Gazi Mustafa Kemal Paşanın Kurtuluş Savaşında oluşturduğu kadro parçalanmaktadır. Devrimin gelişmesi için kurulan Parti güçsüzleştirilmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuranlar, yukarıda saydığımız grupların üçüncüsü içine girmektedir ve Gazi'nin en yakın arkadaşlarının bazılarınıdır.

Türk Devriminde ulaşılacak amacın demokrasi olduğunu biliyoruz. Öyle ise böyle bir parti kurulmasının ne gibi sakıncaları bulunabilir?

Önümüzdeki ünite de 1924 Anayasasını göreceğiz. Hem bu Anayasa, hem de daha önceki düzen Türkiye'de çok partili demokratik yaşama izin veriyordu. Yeni bir partinin kurulması ve siyasal mücadeleye başlaması demokratik bir ortamın müjdesi olabilirdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, demokrat ruhlu bir cumhurbaşkanı olarak bu gelişmenin karşısında değildi.

1924 yılı sonlarında ünlü İngiliz Times Gazetesi muhabirine şöyle diyordu: "...ulusal egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet rejimine malik bulunan memleketlerde partilerin varlığı doğaldır. Türkiye Cumhuriyeti'nde de birbirlerini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur..."

İktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkasının, Gazi'nin yakın arkadaşlarının kurulan yeni bir parti tarafından denetlenmesi doğaldı. Ülküsel olarak düşünülürse, özellikle Cumhurbaşkanı'nın bazı yakınlarının yeni bir parti içine girmeleri ve orada toplanmaları demokrasinin gereklerine ve akışına çok uygundu ve rejime iyi ve ferahlatıcı sonuçlar getirebilirdi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Etkinlikleri

Yukarıda söylediğimiz düşünceler ne yazık ki doğru çıkmadı. Acaba neden? Şöylece açıklamak mümkündür bu nedenleri: Her şeyden önce bu yeni Partiyeye Cumhuriyete, halifeliğin kaldırılmasına karşı olan herkes dolmuştu. Tepkici kitleler için bu Parti büyük bir umut kaynağı olmuştu. İkinci neden de şuydu: Partinin kurucuları, toplumun bir an önce kavuşması gereken yeniliklerin birdenbire değil, kendiliğinden, zamanla oluşması gerektiği görüşündeydiler. Bu düşüncelerini Parti Programı'nda şu ifadelerle belirtiyorlardı: "Parti liberalizm ve demokrasi esasını kabul etmiştir. Ama bu ilkelerin gerçekleşme gücü kamuoyu, genel ahlâk ve ulusal vicdanın içinde olduğundan uygulamada gelişime (tekâmüle) bağlı kalacaktır... Parti özgürlükçülük ve halkın egemenliği esaslarını kabul etmiştir. Parti, ilkeleri uygulamada gelişim kuralına bağlı bulunmayı meslek sayar..."

Bu düşüncelerin anlamı nedir?

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları, atılımcı devrim adımlarını benimsemiyorlardı. Onlara göre toplumun yapısında saklı kendiliğinden gelişme gücüne (evrim gücüne) uyulmak gerekiyordu. Ulusal egemenlik ve demokrasiyi kabullenmekle birlikte, bu iki ilkenin sürekli yenilenerek kökleşmesini de evrimsel gelişmeye bırakmışlardı. İktidara gelirlerse devrim dönemi kapanacaktı.

Aslında iyi bir program. Ne sakıncası var?

Olağan koşullar altında her siyasal partinin her türlü görüşü savunması hakkıdır elbette. Hele Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının görüşlerinde hiç de ters bir nokta yoktur ilk bakışta. Ama şimdi şöyle düşünmek gerekiyor: Bir siyasal kadro ülkenin yüzlerce yıllık yapısını değiştirerek geri kalmışlıktan kurtulma hazırlıkları içinde. Bu kadronun başında ise sıradan bir insan yok. Yurdu kurtaran bir dahi işlerin başında. Evrimsel yolla demokrasinin gelişmesi için gerekli altyapı kurulmadan, yeni partinin düşünceleri nasıl gelişecek? İşte, devrimci kadronun amacı bu alt yapıyı hazırlamak. Şimdi bu kadronun başındaki Önderin aldığı ve alacağı ilerciler kararları yeni bir başka siyasal kadro önlemeye çalışmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları bununla da kalmamışlar, programlarına şu ünlü maddeyi de koymuşlardı: "Parti dinsel düşüncelere ve inançlara saygılıdır" (6. madde).

Bu maddenin yorumu, bizi diğer partinin dinsel inançlara saygılı olmadığı yargısına götürür. Böyle bir yargı ise haksızlıktır. Çünkü Önder'in Partisinde böyle bir eğilim yoktur.

Bu maddeyi, Parti Programının diğer hükümleriyle birlikte yorumlarsak şöyle bir sonuca da ulaşmak mümkündür: "Evrimsel gelişme, eskiden olduğu gibi dinsel kalıplar içinde sürüp gitmelidir". Halbuki, bildiği gibi, Türk toplumu evrimsel gelişmeye yönelemediği için devrime gidildi -ilk ünitemizdeki açıklamalarımızı

anımsayınız-. Demek ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları bu büyük tarihsel ve toplumsal gerçeği kavrayamamışlardı.

Bir siyasal partinin "dinsel inançlara saygılı" olması hiçbir biçimde kınanamaz. Ama o günün koşulları içinde böyle bir hükme ihtiyaç yoktu. Anayasa'ya göre devletin dini İslâmdı. Öyle ise zaten bir dinsel yapı içinde bulunuyordu. Ama iktidar partisi programında "dinsel inançlara saygılı olma" hükmü bulunmadığı için, böyle bir ibare, yeni kurulan Partinin çok işine yarayacaktı. İşte aslında olağan bir demokratik ortamda çok masum görülmesi gereken bu siyasal düşünceler 1924-1925 yılları Türkiye için son derece büyük gerilimler yaratacak ve Önder'in düşündüğü çağdaşlaşmayı önleyebilecek nitelikte idi.

Böyle bir tepki partisi hangi ortamda bir tehlike doğurabilir?

TBMM içinde yeni partiye mensup milletvekili sayısı çok azdı. Hepsi 27 kişiydi. Bu bakımdan parlamento içinde bu parti bir tehdit oluşturmuyordu. Hattâ salt Meclis içinde böyle kalıp parlamento geleneklerine göre gelişen bir akım yaratsa idi, bu Parti gene bir tehlike oluşturmaz, yararlı işler görebilirdi. Ama bu tepki partisinin çerçevesi bu kadar dar kalamazdı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi devrim adımlarına karşı olanlar bu yeni Partiye akmaya başladılar. Muhalefet etkinliği artık bütünüyle parlamento dışına taşmıştı. Çok kırıncı, gerginlik artırıcı bir karşıcılık hareketi İstanbul Basınının ünlü gazetelerince özellikle kışkırtılıyor, insafsız bir eleştiri her yanı kaplıyordu. Yepyeni, taze bir rejim büyük tehlikelerin içine yuvarlanmak üzere idi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının neden ve nasıl kurulduğunu açıklayınız. Bu parti'nin programını günümüz açısından ve kurulduğu günün açısından ayrı ayrı değerlendiriniz!

Şeyh Sait Ayaklanması

Bütün bu olumsuz gelişmeler ve kışkırtmalar sonucunda Cumhuriyet tarihinin en büyük bunalımı patlak verdi. Bu bunalımı doğuran, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun bir bölümünde çıkan ünlü "Şeyh Sait Ayaklanması"ydı.

Ayaklanmanın Nedenleri

Lozan Barış Antlaşmasına göre Irak sınırı çizilmiş miydi?

Bilindiği gibi Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye - Irak sınırı çizilmemişti. Bunun sebeplerini şöylece özetlemek mümkündür: XIX. yüzyılın sonlarında "petrol"ün önemi büyük bir hızla anlaşılmaya başlanmıştı. Petrol yataklarının bulunduğu bölgeler emperyalist güçlerce saptanıyordu; zira bu ülkelerin çoğunda petrol yoktu. Özellikle Orta Doğu'nun bu önemli madde açısından ne kadar zengin olduğu anlaşılmıştı. Bu büyük coğrafi alanın pek çok yerinde petrol çıkıyordu. Bu arada Musul- Kerkük çevresinde de zengin ve çıkartılması ucuz petrol bulunduğu anlaşılmış, bu bölge başta İngiltere olmak üzere pek çok güçlü ülkenin iştahını çekmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bu ülke parçası Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir özveri ile savunuldu. Ama sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada İngilizlerce işgal edildi. Nüfusunun büyük çoğunluğu Türk olduğu ve Ateşkes sırasında işgal edildiği için, buraları elbette Misak-ı Milli sınırları içindeydi. Ama Lozan'da bütün çabalara karşılık bu haklı tezimizi kabul ettiremedik. İngilizler buraların Irak'a ait olduğunu ileri sürüyorlar ve bütün dostları bu iddiayı destekliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez Irak'ta İngilizlere bağlı kukla bir yönetim kurulmuştu. Bir süre sonra bu ülke bütünüyle İngiliz mandası altına alınacaktı. Bu nedenle İngilizler zengin petrol havzasını bize bırakmaya hiç yanaşmıyorlardı. İşin uzamaması açısından Lozan'da bu sorun olduğu gibi bırakılmış ve Antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye ile İngiltere'nin bu konuda bir anlaşmaya varmaları öngörülmüştü. Bu karar gereğince 1924 yılı içinde iki devlet arasında görüşmelere başlandı. Ama bir sonuç alınamadı. Bunun

üzerine sorunun Uluslar Kurumuna götürülmesi kararlaştırıldı. Aynı yılın ekim ayı sonunda toplanan Uluslar Kurumu, Irak sınırını çizdi ve tahmin edeceğimiz gibi, İngilizlerin etkisi altında Musul-Kerkük Bölgesini karşı tarafta bıraktı. Bu çok haksız karara Türkiye'nin razı olması beklenemezdi. Yapılacak iş askerî bir hareketle sözü geçen yerlerin Türkiye içine alınmasıydı.

Bu sıralarda Türkiye Cumhuriyeti'nin iç siyasetinde ne gibi gelişmeler oluyordu? Anımsamaya çalışınız!

İşte bu konuda Türk Hükümeti verdiği kararı uygulamak isterken, Gazi'ye karşı muhalefet iyice büyümüştü. Aynı zamanda milletvekili olan bazı ordu ve kolordu komutanları yeni bir parti, yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmak için, görevlerinden ayrılmışlardı. Bu büyük bir bunalım yarattı.

Anayasal bakımdan ordu ve kolordu komutanları aynı zamanda milletvekili olabiliyorlardı. Bu, Kurtuluş Savaşının bunalımlı günleri için "Meclis Hükümeti" Sisteminin bir gereği idi. Barıştan sonra da bu olanak sürdü. Şimdi, bazı komutanların ordularının başından ayrılıp Meclis'teki görevlerine dönmeleri nasıl bir bunalım yaratabilir?

Düşününüz! Irak üzerine bir askerî hareket yapılacak. Son derece duyarlı ve tehlikeli bir durum. Tam bu sırada Türk ordularının komutanları, askerlik görevlerini bırakıp, aynı zamanda üyesi oldukları Meclis'e geliyorlar. Komuta yerleri başsız. Bu durumu Gazi Mustafa Kemal Paşa, ne askerlik ne de devlet adamlığı niteliği ile bağdaştırabilmiştir. Nutkunda bu olaya çok önemli bir yer verir. Bunalımın atlatılması için, Cumhurbaşkanı aynı zamanda milletvekili olan diğer komutanlara, bu görevlerinden ayrılıp askerlik görevine dönmelerini istemiştir. Komutanlıktan ayrılanlara da, ilkönce görevlerini devretmeleri söylenmiştir. Bu iş yapıldıktan sonra Kurtuluş Savaşının ünlü bazı komutanları artık emekli oldular ve kendilerini siyasete verdiler. Ordu ile siyaset de bu fırsat dolayısı ile içiçe girmekten kurtuldu. Ama bu işler düzeltilinceye kadar, Türk Ordusu büyük zaman yitirmiş ve hazırlanan harekâtın uygulaması gecikmişti. Şimdi İngilizlerin eline güzel bir olanak geçti. Güneydoğu Anadolu'da yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına girenler, büyük bir olasılıkla İngiliz ajanlarının kışkırtması ile çok olumsuz bazı hazırlıklar içine girmeye başladılar. Gene düşününüz: Bu Partinin ilk şubesinin Urfa'da kurulması bir tesadüf ile açıklanabilir mi? Partinin başındaki yurtsever kişiler kısa bir süre içinde denetimlerini ve otoritelerini yitirmişe benzemektedirler.

Siyasal Devrime karşı yukarıda anlattığımız tepkiler karşısında, halkı kışkırtmak için ne biçimde bir propoganda yapılabilirdi?

Doğuda, bu Partinin gevşek ilkelerine dayanılarak yapılan propaganda basit; ama etkili idi: Cumhuriyet Hükümeti, halifeliği kaldırmıştır. Din elden gitmektedir. Asıl amaç ise, Anadolu'nun Kerkük-Musul Bölgesinin kuzeyinde bulunan bölümlerini Türkiye'den kopartmaktır. Bu amaca ulaşmak için yapılan gizli çalışmalar sonunda ürününü verdi. 13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait adlı, iyice kışkırtılmış bir kişi büyük bir ayaklanma başlattı. Çevresinde saygın bir kişi olan bu adama kısa sürede pek çok grup katıldı. Zira "din elden gidiyor" gerekçesi çok etkileyici idi ve saf yurttaşlar hiç düşünmek gereği duymadan bu söylenenlere inanıyorlardı. Şeyh Sait'in bütün ayaklama boyunca sarıldığı tek inandırma yöntemi, dinin kurtarılması teması olmuştur.

Musul-Kerkük Bölgesi neden önemlidir? Şeyh Sait Ayaklamasının bu bölge ile ilişkisi var mıdır?

Ayaklanmanın Yayılması

Ayaklanma birkaç hafta içinde geniş alanlara yayıldı. Bir yandan Erzurum, bir yandan da Diyarbakır yönüne ilerliyorlardı. Üzerlerine gelen askerî birlikleri de geri çekilmek zorunda bırakıyorlardı. Erzurum -Elazığ -Varto -Diyarbakır'ı içine alan geniş bölgede ayaklananlar ellerine geçirdikleri yerlerde devlet dairelerini yağma

ediyorlar; "şeriat isteriz" bağışmaları ile çeşitli vahşetler yapıyorlardı. Başarılarından şımararak bilinçsiz bir duruma gelmek üzereydiler.

Ayaklanmanın Bastırılması

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından birkaç gün sonra Cumhuriyetin ilk başbakanı İsmet Paşa görevinden ayrılmıştı (21 Kasım 1924). Yerine Ali Fethi (Okyar) Bey başbakan atandı. Fethi Bey değerli ve deneyimli bir devlet adamı idi. Gazi'nin en yakın arkadaşlarından. Çok ılımlı ve yumuşak bir karakteri vardı. Bu nedenle, o günün iletişim olanakları nedeniyle zaten çok zaman geçtikten sonra haber alınan ayaklanma ve gelişmesi üzerinde yeterli bir fikir sahibi olamadı; ayaklanmayı gerektiği ölçüde değerlendiremedi. Onu ufak, yerel bir olay sandı. Halbuki ayaklanma iyice genişliyor ve ufak çaptaki askerî birlikleri yenme aşamasına erişmiş bulunuyordu. Fethi Beyin düşündüğü olağan önlemlerle bu ayaklanma bastırılmayacaktı. Şubat sonunda ayaklanmanın neredeyse denetimden çıkması, Fethi Beyin durumunu zorlaştırdı. Bu devlet adamı 2 Martta görevinden ayrıldı; yerine ikinci kez İsmet Paşa getirildi. İsmet Paşa, genç Türkiye Cumhuriyeti için gerçek bir tehlike durumunu almış bu ayaklanmanın en kısa süre içinde ve kesin bir biçimde bastırılması gerektiğini anlamıştı. Ona göre iki ana noktada toplanan bir program yürütülmeliydi: Ayaklanmayı askerî açıdan ciddiye almak ve bastırılması için tam bir hareket planı yapmak; bu etkinlikleri sağlaştırmak için de kısmî seferberlik ilân etmek. Ayaklanmayı bastırdıktan sonra, bir daha bu tür tehlikeli olayların cereyan etmemesi için de gerekli siyasal önlemleri almak.

Türk Genelkurmayı askerî hazırlıkları hızla yaparken, TBMM bir yasa kabul etti. Ünlü "Takrir-i Sükûn Kanunu" (4 Mart 1925). Türk siyaset ve hukuk yaşamında çeşitli açılardan tartışılan bu yasanın o günler için bir zorunluluk sonucu çıkartıldığı kuşkusuzdur. Önümüzdeki ünite de göreceğimiz 1924 Anayasası'nın "özgürlüklerin sınırını kanun çizer" hükmüne dayanılarak bu yasa konulmuştu. Bugünkü Türkçemiz'de "dirliği-düzeni, huzuru sağlama yasası" biçiminde ifade edebileceğimiz bu düzenleme ile hükümete geniş yetkiler veriliyordu. Gericilik hareketleri, ayaklanma, ülkenin toplumsal düzenini, dirliğini, güvenliğini bozma yolundaki bütün örgütler, kuruluşlar, basın organları kapatılabilecek veya etkinlikleri yasaklanabilecekti. İsmet Paşa o günün koşulları altında böyle bir siyasal yetkiye muhtaçtı.

Bu yasayı

1) konulduğu günün koşulları açısından;

2) günümüzdeki Türk demokrasinin kurduğu ortam açısından ayrı ayrı değerlendiriniz!

Ayaklananlar bu arada Diyarbakır önlerine kadar gelmişlerdi. Ancak saldırıları püskürtüldü. Bu başarısızlık, kolay ilerlemeden doğan morallerini bozdu. Geri çekilmeye başladılar. Bu sırada iyi hazırlanan askerî birlikler kuzey yönünü kapayarak ayaklananları çember içine aldılar. Çember hızla daraltıldı. 15 Nisanda ayaklanma tamamen bastırılmıştı. Şeyh Sait ile diğer elebaşları yakalanıp bölgeye gönderilen İstiklâl Mahkemesi önüne çıkartıldılar. Mayıs sonunda sorun tamamen kapanmıştı; ama önemli sonuçlar da getirmişti.

Ayaklanmanın Sonuçları

Rejimin geleceği için çok büyük tehlikeler yaratan bu ayaklanma dış ve iç siyaset açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Dış siyaset açısından bu ayaklanma özellikle İngilizlerin işine yaramıştır. Kendi kışkırtmaları ile çıkan bu ayaklanma ile Kurtuluş Savaşını yeni bitiren ordumuz hırpalanmıştır. Böylece Musul-Kerkük üzerine bir askerî hareket yapılması olasılığı kalmamıştı. İngilizlerle yapılan görüşmeler sonunda Türk Hükümeti bazı maddî çıkarlar karşılığında Uluslar Kurumu kararını kabul etti. 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve onun mandası altında bulunan Irak arasında bir antlaşma imzalanarak bu sorun ortadan kalktı.

Acaba şöyle bir mantık yürütebilir misiniz? Gazi'ye karşı başlayan muhalefet hareketi, en yakın bazı arkadaşlarının O'ndan ayrılmaları ve bir siyasal parti içinde birleşmeleri, genç Cumhuriyet için büyük bir tehlike yaratmıştır. Karşılıklı böylesine sert ve kırıcı olmasaydı, Şeyh Sait Ayaklanması çıkmaz ve Musul - Kerkük de yitirilmezdi!!!

İç siyaset açısından gelen sonuçları ise şöyle özetleyebiliriz: 1924 yılında başlayan çok partili siyasal yaşam genç Türkiye Cumhuriyeti'nin o günkü koşullarına uyamamıştır. Şeyh Sait Ayaklanması bu gerçeği en açık biçimde göstermiştir. Şimdi bu olaydan dersler çıkarmak gerekiyordu. Devrim adımlarının hızlandırılarak sürdürülmesi için bir huzur zamanına ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı. Bu nedenle bir süre için çok partili yaşamı durdurmak gerekiyordu. Bu düşünce ile, Takrir-i Sükûn Yasasına dayanılarak, Şeyh Sait olayına karıştığı gerekçesiyle 5 Haziranda Terakkiper Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.

Yurttaki huzur bozucu kuruluşlar ile basın organları yeni düzenlemelere uyruk tutuldular. Böylece yurdumuzda "Takrir-i Sükûn Dönemi" diyebileceğimiz yeni bir evre açıldı. Bu evre verimli bir biçimde değerlendirildi ve birbirini izleyen devrim adımları büyük bir hızla gerçekleşti. Belli başlı pek çok devrim tamamlandı. Artık sözü geçen yasa da gereksiz bir duruma gelmişti. 4 Mart 1929'da bu yasa kaldırıldı. Ardından 1930 yılında ikinci kez çok partili bir yaşama geçme denemesi yapıldı. Bu konu üzerinde ileride duracağız.

Öndere Suikast Girişimi

Terakkiper Cumhuriyet Fırkası'nın bazı çevreler ve kişiler tarafından büyük bir umut kaynağı oluşturduğunu biliyoruz. Ama bu Parti rejim için büyük bir tehlike haline gelince, Takrir-i Sükûn Yasası uyarınca kapatıldı. Cumhuriyet Hükümeti devrim yolunda yürümeye kararlı idi. Son umudun yok olması üzerine en alçakça ve en akla gelmeyen yolun denenmesine karar verildi: Gazi Mustafa Kemal Paşayı ortadan kaldırmak. Kendilerinden başka kimsenin varlığına dayanamayan karanlık ruhlu kişiler çalışmaya başladılar. Aralarında milletvekilleri ve eski İttihatçıların da bulunduğu bu caniler önce Ankara'da bir cinayet plânlamışlar, ama bunu uygulayamamışlardır. Gene fırsat kollamaya başladılar. Gazi 7 Mayıs 1926 tarihinde geniş kapsamlı bir yurt gezisine çıkarak 15 Haziranda İzmir'e gelecekti. Suikastçılar Gazi'nin geçeceği yolu öğrendiler. Elverişli bir yer seçtiler. Orada gizlenip kanlı emellerini gerçekleştirecekler, sonra çıkan kargaşadan yararlanıp hazır duran bir deniz motoruna binerek bir Yunan adasına sığınacaklardı.

Gazi Mustafa Kemal Paşanın gezi programında bir gün gecikmesi, canileri kaçırarak motorcuyu bir vicdan muhasebesine yöneltmiş, sonunda bu kişi 15 Haziran günü bildiklerini İzmir Valisine bildirmiştir (Bu kişi ceza görmekten kurtulduğu gibi, o zaman için bir servet sayılacak, çok yüksek bir ödül aldı: Tam 6500 lira. Bu rakam günümüzdeki enflasyonun yakıcılığı hakkında size acı bir fikir verebilir). Bunun üzerine caniler bütün suç araçları ile kısıvrak ele geçirildiler. 16 Haziran'da Gazi Mustafa Kemal Paşa coşkun sevgi gösterileri içinde İzmir'e geldi. Demek ki bu gecikme olmasaydı, caniler tasarladıklarını gerçekleştirebileceklerdi.

Büyük kurtarıcıya karşı düzenlenen bu akıl almaz cinayet girişiminin elebaşlıları ile bu işe karışanlar İzmir ve Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemelerinde yargılanıp gerekli cezalara çarptırıldılar. Bu arada şunu da belirtmek gerekir. Bu yargılamalar sırasında Gazi'ye karşı İttihatçı grup da tamamen tasfiye edilmiştir.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa suikast hazırlığının ortaya çıkarılması üzerine şöyle demiştir: "...Alçak girişimin benim kişiliğimden çok, kutsal Cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelerimize yönelik bulunduğu şüphe yoktur... Benim önemsiz vücudum bir gün elbet toprak olacak, fakat Türkiye Cumhuriyeti sonsuzluğa kadar sapsağlam kalacaktır".

Gazi Mustafa Kemal Paşanın bir daha böylesine ciddi bir girişimle karşılaşmaması bu işi düzenleyenlerin Türk Ulusundan ne kadar kopmuş olduklarını açıkça göstermektedir. İzmir olayından sonra devrim adımlarına kimse itiraz etmemiş,

bütün karşı gruplar dağılmışlardır. Böylece Önder, tasarladıklarını sevgi dolu bir hava içinde, büyük bir hızla gerçekleştirmeyi sürdürmüştür.

Özet

Saltanatın kaldırılması, TBMM ile kurulan siyasal sistem üzerinde düşünülmesini gerektirdi. Gerçi, TBMM içinde etkili ve Önder'e yakın olan milletvekilleri padişahı hiçbir zaman benimsememişlerdi; ama pek çok çevrede o devlet başkanı gibi görülüyordu. Saltanat kaldırılınca geriye halifelik kalmıştı. Halife şimdi, saltanatın kaldırılmasını hazmedemeyen gruplarca eski düzeni yaşatmak için çevresinde toplanılacak bir kişi olarak görülüyordu.

1923 yılı ilkbaharında Birinci Dönem TBMM çalışmalarını bitirmiş ve seçimlerin yapılmasına karar verip dağılmıştı. İşte bu dönemde bir yandan Lozan'daki barış görüşmeleri sürüyor, bir yandan da Gazi, yeni seçimlerde TBMM'de kendisini daha iyi destekleyebilecek bir siyasal oluşum için çalışıyordu. Lozan Barış Antlaşmasının imzasından bir süre sonra İkinci Dönem TBMM toplandı. Bu ikinci Meclis'te de çoğunluk, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yandaşlarına aitti. Bir ay kadar sonra Gazi, "Halk Fırkası"nı kurdu. Yeni Devletimizin bu ilk siyasal partisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üzerinde yükselen sağlam bir siyasal kuruluştu. TBMM üyelerinin büyük bir çoğunluğu şimdi bu Partiye girdiler. Ama bir yandan da Gazi'ye karşı muhalefet artıyordu. Meclis içinde çeşitli hizipler belirmişti. Bu arada bir hükümet bunalımı çıktı. Meclis Hükümeti sistemi dolayısı ile bakanları doğrudan doğruya Meclis seçtiğinden, hizipleşmeler dolayısı ile bakanlar bir türlü belirlenemiyordu. Bunun üzerine Gazi, Cumhuriyetin ilânına karar verdi. Cumhuriyet devlet başkanınının seçimle geldiği bir rejimdir. Cumhuriyet kurulunca, devlet başkanlığı sorunu çözülecekti. Meclis Hükümeti sistemi de yumuşayacaktı. Zira devletin başı Meclis içinden bir başbakan atayacak, o da bakanları seçip Meclis'in onayına sunacaktı. Bu düşünce benimsendi ve 29 Ekim 1923 günü TBMM bir anayasa değişikliği ile Cumhuriyeti ilân etti. Böylece hem devlet başkanlığı sorunu çözüldü, hem de rejimin gerçek adı konulmuş oldu.

Cumhuriyet ilân edilince Gazi, cumhurbaşkanı seçilmişti. Bir yandan da İstanbul'da, görevi ve işlevi belli olmayan bir halife bulunuyordu. Cumhuriyetin "zamansız" ilân edildiği, veya halife varken bir cumhurbaşkanının gereksiz bulunduğu biçimindeki eleştiriler, yeni rejimi yıpratmaya başlamıştı. Pek çok çevre iyice Halife'nin yanına geçmişti. Hiçbir yetkisi olmamasına rağmen Halife de şımarmış ve TBMM'nin isteklerini yerine getirmemeye başlamıştı. Bu, Cumhuriyetin kökünden bir tehlikeye maruz kalması demekti. Aslında zaten Halife de bir devlet başkanı idi. Dinsel hiçbir yetkisi yoktu. Kaldı ki Osmanlı Hanedanı, halifelik kuramına göre zaten bu hakka sahip değildi. Demek ki sorun tamamen siyasal bir havaya büründürülmüştü. Bu tehlikeli gidişi zamanında önlemek için, komutanların da uygun görmesi üzerine halifeliğin kaldırılmasına karar verildi. TBMM 3 Mart 1924'de bu makamı kaldırarak, rejimin sağlamlaştırılması yolunda önemli bir adım daha attı.

Siyasal değişikliklerin tam bir devrim biçiminde ardarda gelmesi üzerine tutucu çevrelerde şaşkınlık iyice arttı. Bu arada, Cumhuriyete karşı bulunmamakla birlikte devrimsel değil, evrimsel bir gelişme yandaşı olan bazı komutanlar Halk Fırkasından ayrılıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir siyasal parti kurdular. Bu partinin kurucuları, Gazi'nin Kurtuluş Savaşındaki en yakın arkadaşlarından bazılarıydı. Bu yeni parti, gelişmelerin kendiliğinden olmasını, dinsel düşüncelere saygı gösterilmesini istiyordu. Halbuki daha önce mensubu oldukları Partide din karşıtı hiçbir görüş yoktu. Bu konuda tam anlamıyla siyaset yapıyordu. Bu durumda pek çok çevre, yeni partiye doluşmaya başladı.

Lozan'da Irak sınırı çizilmemişti. Zira Misak-ı Millî içinde olan Musul ve Kerkük zengin petrol yatakları nedeniyle İngilizlerce Türklere bırakılmak istenmiyordu. Bu nedenle Lozan Antlaşması, bu sınırın Türkiye-İngiltere arasında yapılacak görüşmeler sonunda çizilmesini öngörmüştü. İngiltere ile 1924'te başlayan görüşmeler olumsuz sonuçlandı. Hakemlik için Uluslar Kurumu'na başvuruldu. Bu kurum Musul-Kerkük'ü İngiliz mandası altında bulunduran Irak'a bıraktı. Bu kararı tanımayan Türk Hükümeti sorunu askerî güç kullanarak çözmek istedi. İşte tam bu

sırada belli başlı komutanların ordudan ayrılarak yeni partiyi kurmaları, büyük bir yönetim güçsüzlüğü yarattı. Bundan yararlanan İngiliz ajanları Doğu'daki saf halkı ayaklandırmaya giriştiler. Bu ayaklanma, Halifeliğin kaldırılmasına karşı dinsel bir tepki kılığında idi. Şeyh Sait adlı birinin önderliğinde ayaklanma 1925 yılının Şubat ayında başladı. Kısa sürede yayıldı. Bunun üzerine yeniden başbakanlığa getirilen İsmet Paşa bir çeşit savaş önlemi aldı; kısmî seferberlik ilânı ve sert önlemlerle ayaklanma Mayıs ayı sonunda bastırıldı. Bu arada çok insafsız eleştirileri kısmak ve bir süre devrim adımlarını rahatça atabilmek için "Takrir-i Sükûn Yasası" kabul edilerek hükümete önemli yetkiler verildi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatıldı. 1929 yılına kadar yürürlükte kalan bu yasanın sağladığı ortamda çok önemli devrimler gerçekleştirildi. Sonunda artık gerek kalmadığı için yasa kaldırılınca, yeniden çok partili yaşama geçme denemesi yapıldı.

1926 yılı Haziran ayında son umutlarını Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmakta bulan bir grup aşırı kişi, Önder'e İzmir'de bir suikast hazırladılar. Gazi'nin gezi programında bir gün gecikmesi, suikastın içinde bulunanlardan birinin ihbarına yol açtı. Caniler yakalanıp cezalandırıldılar. Bir daha böyle bir girişimde bulunulmaması, Önder'i sevmeyenlerin ne kadar azınlıkta olduğunu ve O'na gösterilen saygının büyüklüğünü göstermektedir.

Sorular

1. TBMM kurulduğu zaman hangi yönetim sistemini kabul etmişti?
 - a. Cumhuriyet
 - b. Parlamenter sistem
 - c. Meclis hükümeti sistemi
 - d. Anayasalı monarşi
 - e. Başkanlık sistemi
2. Cumhuriyet ilân edilince hangi çelişki doğdu?
 - a. Bir yanda halife, bir yanda cumhurbaşkanı
 - b. Bir yanda padişah, bir yanda TBMM
 - c. Bir yanda Başkomutan, bir yanda TBMM
 - d. Bir yanda halife, bir yanda TBMM
 - e. Bir yanda hükümet, bir yanda padişah
3. Halifeliğin kaldırılması ne zaman mümkün oldu?
 - a. Cumhuriyetin ilânından sonra
 - b. TBMM kurulunca
 - c. Lozan Barışının imzalanması üzerine
 - d. Şeyh Sait Ayaklanmasının çıkması üzerine
 - e. Menemen Olayı üzerine
4. Yeni Türk Devleti'nin ilk siyasal partisi hangisidir?
 - a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
 - b. İttihat ve Terakki Fırkası
 - c. Cumhuriyet Halk Fırkası
 - d. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
 - e. Serbest Cumhuriyet Fırkası
5. Musul-Kerkük bölgesinin Türk Devletince elde edilememesinin sebebi nedir?
 - a. Bu bölgenin Misak-ı Millî sınırları içinde kalıp kalmadığının çekişmeli olması.
 - b. Bu bölgenin Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizlerce işgal edilmesi.
 - c. Bu bölgedeki nüfus çoğunluğunun Türk olması.
 - d. Türkiye'nin zayıf olması.
 - e. Osmanlı İmparatorluğu döneminde anlaşmalarla Irak'a verilmiş olması.

Kaynakça

- Seçil AKGÜN, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Ankara: 1987, 280 s.
- Ergün AYBARS, **İstiklâl Mahkemeleri**, İzmir: 1988, s 253 vd.
- Ali Fuat CEBESÖY, **Siyasî Hatıralar I**, İstanbul: 1957 (Son bölümleri) ve II, İstanbul: 1960 (Baş bölümleri).
- Azmi Nihat ERMAN, **İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri**, İstanbul: 1971, 191 s.
- GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara: 1971, s 129-145.
- Uğur MUMCU, **Gazi Paşa'ya Suikast**, İstanbul: 1992, 128 s.
- Ergun ÖZBUDUN, **1921 Anayasası**, Ankara: 1992, 103 s.
- Kâzım ÖZTÜRK, **Türk Parlamento Tarihi**, II. Dönem (1923-1927), 1.Cilt, Ankara: 1993, XI+ 724 s; 2.Cilt, Ankara: 1994, XI+ 736 s; 3. Cilt, Ankara:1995, 820 s (TBMM Vakfı Yayını).
- Bülent TANÖR, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, (3.Bası) , İstanbul: 1996, s 172 vd.
- Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, (Birinci Bölüm), Ankara: 1995, s 13 vd.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Ajan** : 1) Bir kuruluşun veya devletin belli işlerini gören ve sürekli çalışma ilişkisi içinde bulunan kimse, yani memur ve benzeri personel;
2) Bir devletin, başka ülkelerdeki çıkarlarını yasal olmayan yollarla korumak için gizlice görevlendirdiği kişiler, "kışkırtıcı" veya "casus".
- Fırka** : 1) Askerlikte tümen karşılığı olan birlik;
2) Siyasal parti ["fıkra" ile karıştırmayınız].
- Güvenoyu** : Hükümetin parlamento içinden çıktığı anayasal sistemlerde görülür. Hükümet kurulduktan sonra çalışmalarına başlayabilmesi için parlamento çoğunluğunun desteğine muhtaçtır. Bu destek "güvenoyu" ile sağlanır. Parlamento üyeleri, bir hükümet kurulup güvenoyu aldıktan sonra da "gensoru" yoluyla tekrar güvenoyuna başvurulmasını isteyebilirler. Ancak bunun için her anayasa ayrı koşullar öngörür.
- Hizip** : Çeşitli görüş ve düşünce gruplarına denilir. Bir siyasal partinin içinde, parti amaçlarının gerçekleştirilmesi yolunda yöneticilerden ayrı düşününlerin oluşturdukları grup veya gruplar.
- Kabile** : Ortak bir atadan geldiklerine inanan birden fazla ailenin oluşturduğu toplumsal birlik. Boy.
- Kabine** : Dar anlamıyla "hükümet", yani bakanlar kurulu (Geniş anlamıyla hükümet, bütün yürütme gücünü içerir).
- Kampanya** : Siyasal, ekonomik, toplumsal bazı hedeflere ulaşmak için yoğun biçimde gösterilen etkinlik dönemi.

- Kamuoyu** : Bir ülke yurttaşlarının büyük bir çoğunluğunun benimsemesiyle kendiliğinden oluşan düşünceler ve değer yargıları. Zamana ve belli koşullara göre çeşitli konularda hızlı biçimde değişebilir.
- Kutsal Cihat** : Müslümanlığı yaymak veya İslâm ülkelerini savunmak için halife tarafından açılan ve kuramsal olarak eli silâh tutan bütün Müslüman erkeklerin katılmasını zorunlu gören savaş.
- Liberalizm** : Siyasal açıdan tam anlamıyla özgürlükçü rejim demektir. Her türlü siyasal kısıtlamalara karşıdır. Ekonomik bakımdan ise liberalizm, ekonomik yaşamın kendi kurallarına göre özel kişilerce yürütülmesi anlamına gelir. Bir devlet siyasal bakımdan liberal ise ekonomik bakımdan da liberal olması zorunluluğu yoktur.
- Parti Programı** : Siyasal partilerin kurulurken, ilân edip gerçekleştirmek istedikleri hedefleri ve bu hedeflere nasıl varılacağını devlete ve halka bildiren, uymaları gerekli program.
- Seferberlik** : Bir ülkedeki silâhlı güçlerin barıştan savaşa geçmek hazırlığı. Özellikle terhis edilmiş askerlerin yaşça elverişli olanlarının tekrar silâh altına alınması.
- Sünni** : Bir dinin asıl kaynaklarındaki kurallara sıkı sıkı uyan kişilerin oluşturduğu topluluk üyelerinin her biri. "Ortodoks" da bu anlamdadır. İslâmî sünnetlik "sünnet ehli" kavramından çıkar. Yani ilk planda sadece Kur'an ile Hz. Muhammed'in sünnetlerine göre davranılır.
- Şeyh** : Dinsel düşüncelerin uygulanmaları bakımından ayrı davranışlarda bulunanlar "tarikatlar" oluştururlar. Bu tarikatların kurucularına ve ondan sonra gelen başkanlarına "şeyh" denilir. Bir tarikatın alt bölümleri olan "tekke" başları da bu adla anılırlar. Arap Yarımadası'nda "kabile şefi" anlamına da gelir. Doğu Anadolu'da da bazı çevreler için şeyh bu anlamı çizer.

ÜNİTE 13

Anayasal Sistemin Kurulması ve Gelişimi

Bu Ünite...

1924 yılında ilk tam Anayasa'nın nasıl yapıldığını, içeriğini, işleyişini ve geçirdiği değişiklikleri gözden geçirdikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin bugüne kadar Anayasa konusundaki gelişimini özetleyeceğiz. Devlet yapımızın nasıl kurulduğu ve geliştiği ancak bu açıklamalarımızla anlaşılabilir.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

"Anayasa" kavramı üzerinde bildiklerinizi anımsamayı öneririz. Ayrıca, bu yıl okuduğunuz derslerde anayasa konusuna ilişkin bilgiler edininiz. Bunları da yeniden değerlendiriniz.

GİRİŞ

Anayasa Kavramı

Anayasa kavramı hakkında şimdiye kadar gördüğünüz ünitelerde bazı ufak bilgiler edinmişsiniz. Bunları anımsayıp anayasa hakkında bildiklerinizi tekrarlayabilir misiniz?

Bir devletin en önemli özelliği hukuk kuralları koyması ve bunları uygulamasıdır. Bu kuralları "devletten" başka hiçbir güç koyamaz ve uygulayamaz. Hukuk kurallarının ise ne olduğunu biliyorsunuz.

Genel Temel Hukuk dersindeki bilgilerden anımsamaya çalışınız. Ne demektir hukuk kuralı?

İnsanlar arasındaki özel veya toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallara "hukuk" denir. Bu kurallara uyulmaması durumunda, gerekenin yapılmasını buyuran esaslar da "hukuk kuralı"dır. Bu kurallar içinde uyulması zorunlu veya zorunlu olmayanlar vardır. Örneğin herkesin 18 yaşını doldurunca hukuk kurallarının ona sağladığı hakları doğrudan doğruya kullanması, uyulması zorunlu bir kuraldır. Gene, adam öldürmeyi yasaklayan kural da öyle. Başka bir örnek vermek gerekirse, evlenmek zorunlu değildir. Dileyen evlenir, dileyen evlenmez. Bu nedenle devletin evlenme gibi çok önemli bir toplumsal kurumu düzenleyen ve Medenî Kanun dediğimiz yasa içinde yer alan yüzlerce kuralı herkese uygulanmaz. Ama bir kişi evlenmek isterse, işte o zaman devletin bu konuyu düzenlemek için koyduğu kurallara uymak zorundadır.

Gene, Temel Hukuk derslerini anımsayıp, hukuk kurallarının hiyerarşik açıdan sınıflamasını yapınız!

Hukuk kuralının temelini "yasa" veya bugünkü resmî adıyla "kanun" oluşturur. Kanun, ulusal iradeyi temsil eden parlamentonun koyduğu kurallardır. Bildiğiniz gibi, parlamentonun esas görevi yasama yetkisinden doğar; yani parlamento ilk plânda yasa yapan bir organdır. Bazen, yasama organı, yürütme gücünü taşıyan hükümete de yasa gücünde düzenlemeler yapmak yetkisi verebilir. Hükümetlerin çıkardığı hukuk kuralları "kararname" adıyla anılır. İşte yasama organı bazı durumlarda hükümete "yasa gücünde" kararname çıkarma yetkisini tanıyabilir. Ama bu yetkiye dayanılarak çıkartılan kararnamenin sonunda parlamento tarafından onaylanması gerekir. Öyle ise modern devletlerde yasaları yapma yetkisi halka aittir, denebilir. Ama halk bu yetkisini doğrudan doğruya değil, seçtiği temsilcileri aracılığı ile kullanır. Yasalar ulus iradesini yansıttığından, yukarıda da belirttiğimiz gibi temel hukuk düzenlemeleridir.

Yasaları, "yürütme organı" uygular. Bu uygulama sırasında yasalara dayanarak kendisi de hukuk kuralları koyar. Bunlara "kararname" dendiğini belirtmiştik. Gene yasaların açıkta bıraktığı veya ayrıntılı olarak hükme bağlamadığı bazı konuları hükümet, kararname yoluyla çıkarttığı "tüzüklerle" uygular. Daha da ayrıntılara ilişkin düzenlemeler, gene yasalardan aldıkları yetkilerle devlet makamlarınca çıkartılan "yönetmeliklerle" sağlanır. Yasa, kararname, tüzük ve yönetmelik hükümlerini uygulamakla görevli makamlar her özel durum için ayrı ayrı "talimat veya yönerge" denilen bir kezik kararlar çıkartırlar. İşte toplum bütün bu hukuk kuralları ile bir ağ gibi örülmüştür. Ama unutulmaması gerekli çok önemli bir nokta vardır. Her hukuk kuralı, daha üstündeki bir hukuk kuralından kaynaklanır. Kaynaktaki hukuk kuralında bulunmayan bir yetkiyi, daha alt kural içeremez. Böylece hukuk kuralları arasında bir hiyerarşi [alt-üst] ilişkisi vardır. Yönergeler yönetmeliklere, yönetmelikler tüzüklere, tüzükler kararnamelere, tüzük ve kararnameler de yasalara aykırı hiçbir hüküm taşıyamazlar. Öyle ise yasalardan çıkan ışık diğer hukuk kurallarını aydınlatır. Eğer bir hukuk kuralı, kaynaklandığı üst kurala aykırı ise onu uygulamamak gerekir. Uygulanırsa, o uygulama sonucu elde

edilen sonuçlar yargı kararı ile geçersiz kılınır.

Bu uzun sayılabilecek "Giriş"in önemini şimdi anlayacaksınız. Ulus iradesinin yansımaları olan "yasalar"ı yapan parlamento bu konuda özgür müdür? Öyle ya, madem ki egemenliğe sahip ulus o parlamento kendisini temsil etmesi için görevlendirmiştir, bu durumda parlamento dilediği yasaları çıkartabilir diyebilir miyiz? Ayrıca, parlamento nasıl oluşup çalışacaktır; devlet güçleri nasıl bir uyuma bağlı olacaklardır? Bu konuları hangi makam düzenleyecektir?

Bu soruları yanıtlamak için "anayasa" kavramına geçmemiz gerektir. Devleti kuran, en üst bir hukuk kuralı vardır. Devlet bütün işlevlerini bu üst kurala göre ayarlamak zorundadır. İşte bu kurala "anayasa" denilir. Yasama, yürütme ve yargı güçleri nasıl oluşacaktır? Bunların yetkileri ve birbirleriyle ilişkileri nasıl düzenlenecektir? Yasalar yapılırken hangi temel ilkelere uygun davranılacaktır? Yurttaşların devlet karşısındaki hakları ve güvenceleri nelerdir? İşte, görüldüğü gibi, bu konuları düzenlemesi gerektir ki yasa ile başlayan hukuk kuralları hiyerarşisi işleyebilsin. Evet, anayasalarda bütün bu söylenenler konular düzenlenir. Nasıl bir tüzük yasaya aykırı olamazsa, yasa da anayasaya aykırı biçimde yapılamaz veya uygulanamaz.

Yasalarla onların altındaki hukuk kurallarının nasıl ve hangi makamlar tarafından konulduğunu gördük. Peki, bütün bunların temeli olan "anayasayı" kim yapar?

Burada anayasa hukukunun karışık sorunlarını bir yana bırakıp, kısa bir açıklamada bulunalım: anayasayı devlet gücüne sahip olan veya olanlar yapar. Bir devlet yeni kuruluyorsa, bu takdirde, beliren "kurucu güç" ya kendisi anayasayı yapar ve uygulamaya koyar veya bu hakkını ulusa devreder. Başka bir deyişle, ulusun her kesiminden temsilcilerin toplandığı bir "kurucu meclis" oluşturulur. Bu meclis, anayasayı hazırlar ve kabul eder veya hazırladığı anayasayı halkın oyuna sunar. Böylece kabul edilen anayasa, artık o devletin dayandığı en üst hukuk kuralı olmuştur. Bundan sonra o devlet ve toplum anayasadaki ilke ve esaslara göre yönetilir. Eğer bir devlet mevcut anayasasını değiştirmek isterse, bunun nasıl yapılacağı gene anayasada yazılıdır. Ama o devlette yürürlükte olan anayasada değiştirilmesi istenilen yönde bir hüküm yoksa, bu takdirde, devlet gücü el değiştirmiş demektir. Bu durumda yeni bir anayasa yapmak için gene bir kurucu meclis oluşturulur.

Elbette, anayasayı yapan güçler kendilerine çeşitli düşünsel temelleri örnek veya model olarak alabilirler: Bir anayasa örneğin "din" esasına dayanabilir; yahut temelinde liberal düşünceye dayalı özgür insan modeli yatabilir; yahut devlet gücünü eline geçiren bir kişinin [diktatörün] isteği ve düşünceleri doğrultusunda hazırlanabilir. Bütün bunları anlatmak konumuzun dışına taşar. Ama şurasını belirtmekle giriş bölümünün bu bahsini kapatalım: Bizim anayasa olarak anladığımız üst hukuk kuralı ulusun kurucu ve yapıcı gücüne dayanan, bu nedenle egemenliği de ulusa ait sayılan bir temel kuraldır. Ama bu temel kuralın dayandığı ve ulusun da uyması gereken ana ilke, "insan"ın yüceliği, onurudur; insanın özgür ve güvenlik içinde yaşamasını sağlamaktır. Böyle anayasalar istenen refah ve gelişmeyi sağlarlar. Bu tür anayasalara genel olarak "demokratik anayasalar" adı verilir.

Hükümet Sistemleri

İster diktatörlük, ister monarşi, ister demokratik olsun, bütün devletlerin gücü üç ana bölümden oluşur: Yasama, yürütme ve yargı güçleri.

Daha önce bildiklerinizi anımsayarak her üç gücün işlevini tanımlayınız.

Anayasalar yapılırken en önemli sorun bu üç güç arasındaki ilişkilerin nasıl kurulacağını saptamaktır. Bu çok önemlidir; çünkü her üç güç de birbirine muhtaçtır ve devletin işlerliği bunlar arasındaki uyum ile orantılıdır.

Önceki ünitelerimizde TBMM'yi anlatırken, sık sık "meclis hükümeti sistemi"nden söz ettik. Bu sistemin niteliğini anımsayınız!

Eğer parlamentonun, halk tarafından seçildiği için en üstün güç olduğu düşüncesi ile hareket edilirse, her üç güç de parlamento içinde birleşir. Böylece "güçler birliği" sistemi doğar. Parlamento hem yasaları yapar, onları hem uygular; hem de anlaşmazlıkları çözer. Yürütme gücü de parlamento tarafından yerine getirildiği için, hükümet bu kurulun kendisidir. Bu nedenle söz konusu sisteme "meclis hükümeti sistemi" denilir. Bildiğiniz gibi Birinci Dönem TBMM, bu sistemin en aşırı biçimde uygulandığı bir parlamento idi.

Güçler birliği ve ondan çıkan meclis hükümeti sisteminin sakıncalarını açıklayınız.

Ne kadar iyi niyetli olursa olsun, bir kurulun her üç gücü birden kullanması sakıncalıdır. Bu nedenle sözünü ettiğimiz sistem, ancak büyük bunalım zamanlarında, anî ve çabuk karar alıp uygulamak zorunluluğundan doğmuştur.

Bu sistemin sakıncalarını göz önüne alan bazı hukukçular her üç gücün ayrı birer organa verilmesini ve seçimlerinin de gene halk tarafından yapılmasını önermişlerdir. Bu düşünce "güçler ayrımı" denilen kuramı doğurmuştur. Kuramın anayasaya uygulanması "başkanlık hükümeti sistemini" ortaya çıkarmıştı. Bu sistemde yasama organı olan parlamentoyu ve hükümet denilen yürütme gücünün başı olan devlet başkanını halk ayrı ayrı seçer. Böylece başkan, doğrudan doğruya halktan yetki aldığı için hükümetini rahatça kurar. Ona parlamento karışamaz. Buna karşılık parlamento da yasaları dilediği gibi yapar. Yargı gücünde ise halk "jüri" yoluyla adaletin dağıtılmasına doğrudan doğruya katılır. Yargıçların da bir bölümü halk tarafından seçilebilir. Bu sistemde hükümet başkana bağlı olduğu için adına "başkanlık hükümeti sistemi" denilir. En güzel örneği Amerika Birleşik Devletlerindedir.

Başkanlık hükümeti sisteminde de sakıncalar vardır. Her ikisi de halk tarafından seçilen yasama ve yürütme organlarına eşit yetkiler verilirse, işler kilitlenebilir. Eğer bunlardan biri diğerinden biraz daha fazla yetkili kılınırsa o zaman sistemin özüne uygun davranılmaz. Bu nedenle sözü geçen sistemde halk ve siyasetçiler çok büyük bir olgunluk göstermek zorundadırlar.

Her iki sistemin de aşırı yanları olduğunu düşünen bazı kuramcılar ile uygulayıcılar, başka bir model önerdiler. Bu model "parlamento" dediğimiz kurumun doğduğu İngiltere'de kendiliğinden uygulanmaya başlamıştı. Hukukçular bu uygulamayı sistemleştirip anayasa hukukuna geçirdiler. Bu yöntem yasama ve yürütme güçleri arasında bir denge kurulmasına dayanıyordu. Yargı ise bağımsız kalıyordu. Peki, yasama ve yürütme güçleri arasında denge nasıl sağlanacaktı? Bu konudaki ana ilke şöyle saptandı: Esas parlamentodur. Yürütme gücü de parlamentonun içinden çıkar. Ancak parlamento içinden çıkıp onun güvenini alan hükümet, artık çalışmalarında serbesttir. Fakat bu serbestlik "denetimsizlik" anlamına gelmez. Parlamento, kendi içinden çıkan hükümeti dilediği zaman denetleyebilir. Eğer hükümet parlamentonun güvenini yitirmiş ise güvensizlik oyu ile düşürülebilir. Böylece hükümet, parlamento denetimini her an üzerinde hissetmelidir. Ancak parlamentoya da ikide bir hükümeti düşürme yetkisi tanınırsa, bu takdirde sağlam bir yürütme gücü oluşmaz. Ülke işleri gevşer. Bu durumda, yürütmenin de kuramsal olarak başı sayılan devlet başkanına parlamentoyu dağıtma yetkisi tanınmıştır. Bu sistemi benimseyen anayasalarda, dağıtma yetkisinin hangi durumlarda ve hangi koşullar altında kullanılacağı belirtilir. Görüldüğü gibi bu sistemde hem yasamanın hem de yürütmenin karşılıklı olarak birbirlerini düşürme hakları vardır. Bu denge içinde her iki yan da dikkatli davranır. İşler normal ölçüler içinde yürütülmeye çalışılır. Sistemin esası parlamentoya dayandığı için adı da "parlamentar sistem"dir.

Karıştırılmaması gerekli bir nokta var. "parlamentolu sistem" ile "parlamentar sistem" ayrı kavramlar belirtirler. Bunlar ne olabilir?

Yurdumuzda siyasetçiler bile iki sistemi birbiriyle karıştırmaktadır. "Parlamentolu sistem" bütün demokrasilerin ortak adıdır. Hiçbir demokrasi parlamentosuz olmaz. Bu bakımdan hem meclis hükümeti, hem de başkanlık hükümeti sistemleri parlamentoludur, yani "parlamentolu sistemlerdir". Buna karşılık "parlamentar

sistem" parlamentolu sistem içinde bir hükümet rejiminin adıdır; yasama ile yürütme arasındaki dengeyi belirtir. Ama "parlamentar sistem" deyimi yurdumuzda, demokrasi eğitimi yetersiz olduğundan "parlamentolu sistem" yerine de kullanılıyor. Bu yanlış yapılmamalı.

Hükümet sistemleri arasında, demokrasinin amaçlarına en uygun olanı son anlattığımız parlamenter sistem gibi gözüküyor. Ama elbette, demokrasi içinde yaşamak isteyen her toplum bu sistemlerden birini benimseyebilir. Ayrıca bazı ülkelerde her üç sistemin olumlu yanları alınarak, örneğin Fransa'da olduğu gibi "yarı başkanlık hükümeti sistemi" gibi karma yollar da deniyor. Bütün bunlar siyasal tercihlerin sonucudur.

Türkiye'de Anayasal Gelişmenin İlk Aşamaları

Önümüzdeki yıl bu konu üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak duracağımız için, kısaca şu noktaları belirtelim. Anayasa aslında ilkçağdan beri kurulan devletlerde vardı. Yani her devletin varlığı belli bazı kurallara dayanıyordu: Din veya töre kuralları gibi. Ama, bütün insanların birbirleriyle eşit olduğu, devlet gücünün halktan kaynaklandığı görüşleri yerleşme aşamasına girince, anayasaların "yazılı" olması geleneği de kuruldu.

Birinci ünitemizde Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ile Fransız İhtilâli bahislerini anımsayınız!

Osmanlı Devleti'nin de temelinde egemen olan ve anayasal nitelikte kurallar vardı. Ama İkinci ünitede gördüğümüz gibi bu kurallar giderek eskidi. Eşitlik düzenine geçilmesi için önemli adımlar atıldı. Tanzimat dönemi 1876 yılında ilk yazılı anayasanın ilânı ile sonuçlandı. Bu anayasayı yapan "kurucu güç" doğrudan doğruya padişahın iradesiydi. Bundan dolayı bu anayasada bütün egemenlik haklarının kaynağı olarak padişah gösterilmişti. Bu anayasa, bazı değişiklikler geçirerek, 1 Kasım 1922 tarihine kadar yaşamıştır.

1921 Anayasası'nın özelliklerini anımsayabilecek misiniz?

Bildiğimiz gibi, 23 Nisan 1920 tarihinde ulus egemenliğine dayanan yeni Türk Devleti kuruldu. Bu devletin parlamentosu olan ve kurucu güce de sahip bulunan TBMM 20 Ocak 1921'de ilk anayasasını yaptı. Ama bu, gene anımsayacağınız gibi, eksik bir metin idi. Bu anayasa yurttaşların temel haklarını ve özgürlüklerini, yargı işlerini ve benzeri pek çok önemli konuyu düzenlememişti. Sadece egemenliğin ulusa ait olduğu, TBMM'nin yapısı ve yetkisi ile yerel yönetimler hükme bağlanmıştı.

TBMM neden böyle eksik bir anayasa yapmıştı acaba?

Çeşitli vesilelerle belirttiğimiz gibi, TBMM zafer kazanılıncaya kadar hem ulus egemenliğini hem de saltanatı benimsemişti. Bu, önemli bir çelişki idi. Ama büyük bir geçiş dönemi yaşandığından bu çelişkinin varlığından bir süre kaçınılamamıştı. İşte, bu nedenle TBMM Osmanlı Anayasası'nın yürürlükte olduğunu üstü kapalı da olsa benimsemişti. Hatta Mustafa Kemal Paşa bazı zorunluluklar karşısında 1921 Anayasasındaki "egemenliğin ulusa ait olması ve ulusun yetkili tek temsilcisini TBMM'nin oluşturması" hükümleri dışında Osmanlı Anayasası'nın da yürürlükte sayılmasının mümkün olduğu izlenimini uyandırabilecek bazı düşünceler belirtmişti. Öyle ise 1921 Anayasası'nın eksikliklerini, kaynağı çok farklı olmasına rağmen, Osmanlı Anayasası ile gidermek mümkündü.

1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılınca, artık "padişah iradesinin bir eseri olan" Osmanlı Anayasası da varlığını kesinlikle yitirdi. Şimdi ortada yalnız eksik bir 1921 Anayasası kalmıştı. Bu anayasa yetersizdi. Anayasal sistemi kurmak için çok büyük eksikliklerle dolu idi.

"Anayasal sistem" deyiminden ne anlıyorsunuz?

Bir anayasa, devletin temel organlarını, bunların meşruiyet dayanaklarını, güçler arasındaki ilişkileri, yurttaşların temel haklarını ve özgürlüklerini, genel olarak yönetim ilkelerini içermelidir. İşte böylesine önemli ilkeler "devletin" kurucu öğeleridir. Bu öğelere dayanarak işleyen kurumlar, bütünüyle "anayasal sistemi" oluşturur.

1921 Anayasası'nda bu sistemi oluşturacak öğeler yok denecek kadar azdı. Cumhuriyetin ilânı için bu anayasada yapılan değişiklik boşlukları dolduramayacak derecede ufak kapsamlıydı. Elbette bu değişikliğin içeriği çok önemliydi. Ama eksik öğeler tamamlanamamıştı. Hele halifelik de kaldırılınca sistem iyice altüst oldu. Artık yeni bir anayasa yapılmasının zamanı gelmişti.

1924 ANAYASASI

Genel Olarak

1921 Anayasası'nın kesin geçerliliğini ancak 1922 yılı kasım ayından itibaren kazandığını belirttik. Ama bu anayasa sadece 20 Nisan 1924 tarihine kadar, yani 3 yıl yürürlükte kaldı. Ardından gelen ve bu bahiste inceleyeceğimiz 1924 Anayasası ise tam ve kesintisiz biçimde 36 yıl yürürlükte kalmıştır. Bu bakımdan yüz yılı aşan anayasa tarihimizin en uzun ömürlü metnidir.

1924 Anayasası'nın bir başka önemi de 1920'de kurulan rejimi sağlamlaştırmış olmasıdır. Bütün önemli devrim yasaları bu anayasaya göre hazırlanıp çıkartılmışlardı. Gene bu anayasa hem tek partili hem de çok partili dönemde uygulanmıştır. Başka bir deyişle, çok partili siyasal yaşama bu anayasa ile geçilmiştir. Demek ki, sözünü ettiğimiz bu temel kural ile Türkiye'deki anayasal düzen, bazı eksikler bir yana bırakılırsa, oldukça sağlam bir biçimde kurulmuştur.

1924 Anayasası'nın Hazırlanışı

Birinci TBMM'nin "kuruculuk" niteliği var mıydı?

TBMM'nin açıldığı günlerdeki tartışmaları düşününüz. Mustafa Kemal Paşa bu Meclis'i tam bir kurucu güç olarak çalıştırıp yeni devleti oluşturmak istiyordu. Ama "kurucu" sözü, Osmanlı düzeninin sona ereceği kuşkusunda bulunan çevrelerde rahatsızlık yarattığı için Paşa, "Olağanüstü Yetkilere Sahip Bir Meclis" sıfatını TBMM'ye kabul ettirmişti. Bildiğiniz gibi böyle bir sıfat aslında kuruculuk yetkisini de içerir. Buna dayanarak 1921 Anayasası yapılmıştır.

Birinci TBMM 1923 yılı nisan ayında dağılmış ve İkinci Dönem Meclisimiz 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlamıştı. 1924 Anayasası'nı bu Meclis yaptığına göre, onda da "kuruculuk" yetkisi var mıdır?

Birinci TBMM'nin yaptığı anayasada onun nasıl değiştirileceği hakkında bir hüküm yoktu. Bu nedenle Meclis kendini bağlamamıştı. Gerçekten bir anayasada onun nasıl değiştirileceği hakkında bir hüküm varsa, artık o anayasayı yapan kurul, bir daha "yeni bir anayasa" koyamaz. Sadece eskisini belli noktalarda değiştirebilir. Eğer ilk Meclisimiz 1921 Anayasası'na bu konuda bir hüküm koysa idi, kendi kendini sınırlar ve kuruculuk niteliğini yitirirdi. Ama bilerek veya bilmeyerek böyle bir hükmün 1921 Anayasasına konulmaması, kuruculuk yetkisinin İkinci Dönem Meclisine de geçtiğini açıkça göstermektedir.

Yeni bir anayasa yapılmasına karar verilince, bu iş için çalışan komisyon hazırlıklarını sürdürürken, Meclis kurucu güç olduğunu belirten önemli bir karar alarak yeni anayasanın kabulü için tam üye sayısının üçte iki oyuna ihtiyaç bulunduğunu belirtmiştir. Böylece bu Meclis, hem kuruculuk niteliğini gösteriyor, hem de anayasa konusunda kendini sınırlamaya başlıyordu.

Bu sınırlamanın önemi nerede yatıyor?

Bu kararı almakla Meclis, hazırlanan anayasa taslağının tam üye sayısının üçte ikiden azının oyunu alırsa, yasalaşamayacağını kabul ediyordu. Bu karar Meclis'in kendi iradesini sınırlaması demektir. Yani anayasa sıradan bir kanun gibi yasalaşamayacaktı. Meclis bu konuda yetkisini sınırlamıştı; ama Anayasa'nın da diğer bütün kanunların üstünde olduğunu göstermiş bulunuyordu.

Anayasa hazırlanırken komisyon, "güçler birliği" esasını kendine baş ilke olarak almış ve bu esası benimseyen Polonya gibi devletlerin anayasalarından yararlanmıştı. Bu arada komisyona güçler ayrılığı veya parlamenter sistem benzeri modellerin benimsenmesi yolunda öneriler yapılmışsa da bunlar dikkate alınmamıştır.

Böylece hazırlanan Cumhuriyet döneminin ilk anayasası 20 Nisan 1924 tarihinde oybirliğine yakın bir çoğunlukla kabul edildi.

1924 Anayasası'nın Genel Yapısı

Anayasanın Dayandığı Temel İlkeler

Ulusal devlet temeli üzerinde yükselen bu Anayasada "Cumhuriyet" ve "güçler birliği" esasları baş ilkelere aittir. Anayasada Cumhuriyet ilkesi üzerinde kısıkanlıkla durulmuş, devlet biçiminin "cumhuriyet" olduğu yolundaki maddenin değiştirilmesinin, hatta değiştirilmesinin önerilmesinin bile mümkün olmadığı belirtilmiştir (Madde 102).

Ulusal Türkiye Cumhuriyeti, anayasal sistemini güçler birliği esasına göre kurdu. Bu ilke, komisyon raporunda "Bu cumhuriyeti oluşturan, güçler birliği esasıdır" diye belirtildi. Bu da TBMM'nin ilk günlerinden beri benimsediği ana ilkeye tamamen uygundur.

Devletin Kuruluş Esasları

Genel İlke

Ulusal Cumhuriyetin güçler birliği esası üzerinde yükselmesinin en önemli sonucu, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Ulusuna ait bulunduğu ve onun bu hakkını kullanacak tek makamın TBMM olduğudur. Böylece TBMM'nin üstünde veya ona denk başka hiçbir organ yoktur. Ulus egemenliği parçalanmaz bir biçimde ve kesin olarak TBMM tarafından temsil edilmektedir. Meclis'in üstünlüğü ilkesi mutlaklıdır.

Yasama Gücü

Güçler birliğinin doğal sonucu olarak yasaları yapma ve onları yorumlama yetkisi Meclis'e aittir. Yasama organı olarak Meclis'in seçimine bütün Türk Ulusu katılırsa da kadınların bu hakkı edinmesi daha sonraları mümkün olacaktır. Seçimlerin nasıl yapılacağı özel yasa ile saptanır.

TBMM Anayasa'ya aykırı yasa koyabilir. Bu elbette siyasal ahlâk açısından hiçbir biçimde onaylanamaz. Ama anayasaya aykırı yasaları inceleyip bu aykırılığı saptayarak onları geçersiz kılacak bir mekanizma yoktur. Olsa olsa Meclis'in kendisi, bir yasadışı Anayasa'ya aykırı görür ve bir süre sonra onu kaldırabilir. Yargı gücü tamamen Meclis'e bağımlıdır; böyle bir saptama yetkisi yoktur. Cumhurbaşkanı ise bir yasadışı ancak bir kez "yeniden görüşülmek üzere" Meclis'e geri gönderebilir. Meclis'in ısrarı karşısında onun da hiçbir yetkisi yoktur. İşte kesin güçler birliği ve bunun sonucu olarak parlamentonun tek siyasal temsil makamı sayılmasının doğurduğu tehlike!

Meclis yasama gücünü aşan benzeri başka yetkilerle de donatılmıştı. Savaş ilanı, barış ve diğer uluslararası antlaşmaların yapılması, para basımı, akçalı yüklenme sözleşmelerinin ve ayrıcalıklarının onaylanması gibi yetkileri TBMM hiçbir makama bırakamaz.

Yürütme Gücü

Yürütme gücü de sistem gereği TBMM'ye aittir.

Meclis hükümeti sisteminde TBMM ne zaman önemli bir değişiklik yaptı?

TBMM, 1921 Anayasası'nın bazı maddelerini değiştirip Cumhuriyeti ilân ettiği zaman, meclis hükümeti sisteminin katı uygulama biçimine son vermişti. Anımsayınız: Cumhuriyet rejimi gereği seçilen cumhurbaşkanı, milletvekilleri arasından birini başbakan atayacaktı. O da gene milletvekilleri arasından bakanları seçip cumhurbaşkanına sunacaktı. Cumhurbaşkanı bu listeyi TBMM'ye gönderecekti. Böylece hükümet kurulmuş oluyordu. İşte 1921 Anayasası'nın 29 Ekim 1923 tarihli değişikliği ile benimsenen bu sistem 1924 Anayasasında daha da geliştirilmiştir. Buna göre hükümetin Meclis'in güvenini alması gerekiyordu. Bunun için de başbakan, hükümetinin neler yapacağını anlatan bir programı Meclis'te okurdu. Program üzerinde yapılacak görüşmelerden sonra güven oylamasına başvurulurdu. Oylama olumlu sonuç verirse, hükümet çalışmaya başlardı. Meclis'in üstünlüğü kesin olduğundan, güçler birliği ilkesinin gereği, Meclis'e hükümeti her zaman denetleme ve düşürme hakkı verilmiştir. Soru, gensoru ve meclis soruşturmalarının hiçbir sınırı olmayıp Meclis bu mekanizmaları gerektiği vakit kullanır. Hükümetin cumhurbaşkanına başvurup Meclis'in dağıtılmasını istemesi mümkün olmadığı gibi, cumhurbaşkanına da doğrudan doğruya kullanmak üzere böyle bir yetki tanınmamıştır. Meclis, her zaman hükümetin üstündedir.

Bu durumda 1924 Anayasası yukarıda anlatılan hükümet sistemlerinin hangisini benimsemiştir? İrdeleyiniz!

Bu sistem elbette bir başkanlık hükümeti değildi. Zira cumhurbaşkanı Meclis tarafından seçiliyordu. Yetkileri ise hiç yok gibiydi. Bir parlamenter sistemden söz edebilmek için, yürütme gücü başının Meclis'i dağıtma yetkisinin bulunması gerekti. Böyle bir durum da yoktur. Meclis ile hükümet arasında denge kurulmamıştır. Meclis'in hükümete her dilediğini yapma hakkı vardır. Öyle ise 1924 Anayasası gene kesin güçler birliği ilkesi içinde belki çok yumuşatılmış bir meclis hükümeti sistemine sahiptir. Zira hem başbakan, hem de bakanlar sadece milletvekilleri arasından seçilirler. Meclis, hükümeti her an denetleyip düşürebilir. Hükümet pek çok işi görürken Meclis'in iznini veya onayını almak zorundadır. Eski kesin meclis hükümeti sisteminden iki önemli fark, bir başbakanın bulunması, bu kişiyi cumhurbaşkanının ataması, bakanları da Meclis'in değil, başbakanının saptamasıdır.

Cumhurbaşkanına gelince. Anayasa'ya göre o, devletin başıdır. Devleti temsil eder. Bu özelliği ile yürütme işlerinin de başıdır. Ama bu konudaki yetkisi sadece başbakanı Meclis içinden seçmek ve onun getirdiği Bakanlar Kurulu listesini onaylayıp Meclis'e sunmaktır. Yasaları onaylayıp yürürlüğe koymak işi da cumhurbaşkanına ait bir yetkidir. O, önüne gelen yasayı onaylamadan tekrar görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderebilir. Yürütmenin başı olarak, yasama karşısındaki tek yetkisi budur. Ama, Meclis o yasayı hiç değiştirmeden tekrar cumhurbaşkanına gönderirse, bu kez ona yasayı imzalayıp yayınlamaktan başka bir iş düşmez.

Yargı Gücü

Kesin güçler birliği ilkesine göre, yargı gücü de Meclis'te toplanır. Gerçi Anayasa'da şöyle bir hüküm vardır (8.madde): "Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır".

Bu hükmü okuyunca, ilk önce neyi düşünürsünüz?

Demek ki dersiniz, yargı hakkını "bağımsız mahkemeler" "millet adına" kullanıyorlar. Ama güçler birliği ilkesinin kesinliği karşısında bu türlü düşünemeyiz. Zira Anayasa, 4. maddesinde Türk Ulusunun egemenlik hakkını temsil etmeye sadece TBMM yetkilidir, diyor. Ayrıca, yukarıda aktardığımız hükümden mahkemelerin "kanuna" göre davranmak zorunda olduklarını anlıyoruz. Kanunlar

haksız ve anayasaya aykırı da olabilir. Mahkeme, bağımsız olsa idi böyle bir yasayı uygulamayabilir ve onu Anayasa Mahkemesine gönderebilirdi. Ama bu sistemde Anayasa Mahkemesi de yoktur. Gene bir başka hükümdede (54. madde) "Yargıçların tam bağımsız oldukları, işlerine asla karışılmayacağı" belirtildikten sonra, "ancak kanun hükmüne bağlıdır" ifadesi geliyor. Bir başka ve son derece ilginç bir nokta, yargıç güvencesinin bulunmamasıdır. Çünkü 55-57. maddeler yargıçların görevden çıkartılmalarının, çalışma biçimlerinin ve görevlerinin "kanunla" düzenleneceğini belirtmiştir. Bu önemli konuda da kanunun içerebileceği hükümlerin ölçüsü konulmadığı için yargıçlar, TBMM'nin iradesi karşısında tam anlamıyla güvensizdirler. Bunun yarattığı vahim durum, özellikle 1955-1960 yılları arasında görüldü.

Anayasa ayrıca, TBMM'ye bazı konularda doğrudan doğruya yargı yetkisi kullanma hakkı da vermiştir. Çünkü Meclis, mahkemelerin verdiği cezaları hafifletir ve değiştirir, kanun soruşturmalarını ve cezalarını erteleme hakkına da sahiptir. Cezaları hafifletmek ve değiştirmek "af" değildir. Af yetkisi bütün anayasal sistemlerde parlamentolara verilmiştir. TBMM'nin de af yetkisi vardır. Ama ayrıca "bağımsız" saydığı ve "işlerine asla karışılmaması" ilkesini koyduğu mahkemelerin verdiği cezalarla böylesine oynaması, yargının bağımlılığına güzel bir örnektir.

Temel Haklar ve Özgürlükler

1924 Anayasası yapılırken, dünyada bugünkü evrensel insan hakları doktrini belirmemişti. Fransız İhtilâlinin getirdiği özgürlük anlayışı yetişiyordu. 1924 Anayasası da bu yoldan gitmiştir. İlk önce her Türk'ün "özgür doğup yaşadığı" belirtilmiş, sonra da belli başlı bütün siyasal özgürlükler yurttaşta tanınmıştır. Bu özgürlüklerin sınırlandırılabilmesi; ama böyle bir kısıtlamanın ancak "kanunla" yapılabileceği öngörülmüştür. Özgürlükler elbette kısıtlanabilir. Bu kısıtlamanın da sadece "yasa ile" yapılması gereklidir. Ama bu yasanın bir özgürlüğü hangi ölçüde sınırlayabileceği belirtilmelidir. 1924 Anayasası'nda bu tür kanunların çizeceği sınır konusunda da hiçbir "sınır" tanınmadığından, bu yolla özgürlüklerin çok geniş ölçülerde kısıtlanması mümkündür.

Geçen ünite de gördüğünüz "Takrir-i Sükûn Kanunu"nu bu açıdan anımsayınız!

Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılması sırasında çıkartılan bu yasa 1924 Anayasası'nın sözünü ettiğimiz hükmünde (68. madde/2. fıkra) gerekçesini bulmuştur. Yani şu hüküm: "Doğal haklardan olan özgürlüğün sınırı, başkalarının özgürlüğü sınırlıdır. Bu sınırı ancak yasa çizer". 1924 Anayasası, o dönemde pek bilinmeyen ekonomik ve sosyal haklara hemen hemen hiç yer vermemiştir. Bunu o dönem için doğal kabul etmek gerektir.

TBMM'nin Kuruculuk Niteliğinin Sona Ermesi

Bu çok önemli Anayasanın pek yaşamsal bir yanı da, TBMM'nin artık "Olağanüstü Yetkilere Sahip Bir Meclis" olmaktan çıkmasıdır. Meclis, 1924 Anayasası ile kendini bağlamıştır; başka bir deyişle, artık yeni bir anayasa yapamaz. Çünkü 102. madde, Anayasanın nasıl değiştirileceğini hükme bağlamıştır. Burada kastedilen "yeni" bir anayasa yapmak değil, mevcut Anayasanın gerekli görüldüğü takdirde bazı hükümlerinin değiştirilmesidir. Bunun en güzel kanıtı "devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddenin değişiklik veya başkalaştırılmasının hiçbir biçimde mümkün olmamasıdır". Anayasanın temeli "Cumhuriyet" olduğuna göre, onu ortadan kaldırmak mümkün değildir. Öyle ise yeni bir anayasa da yapılamaz. Kaldı ki, normal değişiklikler bile son derece zor esaslara bağlanmıştır. 1924 Anayasası normal bir kanun gibi değiştirilemez. Bu bakımdan "sert" anayasalardan sayılır. Her şeyden önce değişiklik isteği hükümetten gelemez. Sadece milletvekilleri, doğrudan doğruya halkın temsilcileri olarak değişiklik isteyebilirler. Bunun için de değişiklik istemini içeren öneri Meclis tam üye sayısının üçte birinin imzasını taşımalıdır. Değişikliklerin kabulü için tam üye sayısının üçte ikisinin oyu gereklidir.

Böylece 1924 Anayasası, TBMM mevcut olduğu sürece kaldırılamazdı. Artık TBMM, kurucu güç olma niteliğini bitiriyor ve normal bir parlamento durumunu alıyordu. Bu da Türk Devriminin artık normal bir hukuksal yola girmeye başlamasının güzel bir işareti idi.

1924 Anayasası'nın Devrimciliğe Açık Yapısal Özellikleri

Eleştirdiğimiz hükümleri bir yana, bu Anayasa ile Türk Devrimi'nin gelişmesine uygun bir siyasal yapı kurulduğu da anlaşılıyor.

Önümüzdeki yıl Türk Devrimini incelerken, bu büyük olayın bir "bütün" olduğunu göreceğiz. Bu bütün bazı öğelerden oluşmaktadır kuşkusuz. En başta gelen öğe, şudur:Ulus egemenliğine dayanan bir Cumhuriyet. Anayasa bu ilkeleri en sağlam biçimde tanıyıp, güvence altına almıştır. "Ulus" egemenliği esası ile, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının kesinlikle bırakıldığı anlaşılıyor. Artık "Türkiye" Cumhuriyeti vardır. Bu Cumhuriyetin sahibi Türklerdir. Ancak "Türklük" etnik değil, tamamen hukuksal bir kavramdır. 88. maddeye göre "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir". Böylece ırkçı veya dinci bir vatandaşlık ölçüsü tamamen reddediliyordu.

1924 yılında Anayasa'nın temelleri bu görüşlerden oluşuyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa Türk Devrimini geliştirdikçe, bu en güzel ifadesini Anayasada buldu. Zira bu Anayasa, esnek ve geliştirici hükümlere açıktı. Anayasa'da devrimci düşünceye aykırı hükümler bulunmadığı için, devleti kuran temel hukuk kuralının niteliğine, devrimin bütün özellikleri yansdı. Bu yansımalar, Anayasada yapılan değişikliklerle kendini gösterdi:

Anayasanın Türk Devrimine yön verici en önemli -ve ilk- değişikliği 10 Nisan 1928 tarihinde yapılmıştır. Bu değişiklik ile laiklik ilkesi Anayasaya yerleşmiştir. Gerçi Anayasa 2. maddesinde devlet dininin "İslâm" olduğunu hükme bağlıyordu. Ama diğer yandan inanç ve vicdan özgürlüğü de en geniş biçimde tanınmıştı. Ayrıca 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Medenî Kanunu da laiklik ilkesini geliştiren ve önümüzdeki yıl göreceğimiz hükümler içeriyordu. Bu gelişmelerin Anayasaya yansması gerekti. Yukarıda sözünü ettiğimiz değişiklik ile 2. maddede devlet dininin İslâm olduğu hükmü ile 26.maddede TBMM'nin görevleri arasında en başta sayılan "dinsel hükümlerin yerine getirilmesi" yükümlülüğü kaldırıldı. Bu iki önemli değişikliğe koşut olarak 16 ve 38. Maddelerde bulunan milletvekilleri ile cumhurbaşkanının göreve başlarken yerine getirecekleri andiçme sırasında söyleyecekleri formüldeki dinsel kelime kaldırıldı. Böylece hem Türk Devleti'nin resmî bir dinle bağlı olmaması, hem de yasama organının dinsel işlerle bir ilgisinin kalmaması sağlanmış oldu.

Anayasa hazırlanırken Komisyon tasarısında kadınlara da seçme ve seçilme hakkının tanınması öngörülmüştü. Ama Genel Kurul'da bu kabul edilmemiş ve en önemli siyasal haklar gene yalnız erkeklere verilmişti. Kişi özgürlüğünü, yasa karşısında eşitliği, ulus egemenliğini benimseyen bir anayasada kadınlardan bu hakkı esirgemek Türk Devrimi'nin bir çelişkisi sayılmıyordu. Ulusun yarısının parlamentodaki temsilcileri seçememesi ve kendisinin de temsil edilememesi Türk demokrasisinin bir ayıbı idi. 5 Aralık 1934 tarihli değişiklik ile kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakları tam olarak tanınarak bu eksiklik giderilmiştir.

Bu değişiklik Anayasa'ya gerçek anlamıyla devrimci yapısını verdi. 5 Şubat 1937 tarihinde 2.maddeye Türk Devriminin niteliklerinin konulması, Anayasaya 1937 yılına kadar getirilen yeniliklerin tam bir özeti sayılmalıdır. Maddenin yeni biçimine göre, "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır". Bu ilkelerden cumhuriyetçilik ve ulusal egemenlik, dolayısı ile milliyetçilik Anayasa'da ilk günden beri yer almıştı. Laiklik 1928'de getirildi. Halkçılık zaten Cumhuriyetin eşitlik ilkesinde saklıdır. İnkılâpçılık ise Anayasa'nın ruhunda vardır. Belki üzerinde çok tartışılan ve niteliği bugüne kadar kesin bir biçimde açıklanamayan "devletçilik" ilkesi bir yenilik sayılabilir. Ama bu ikelerin 2. maddede Türkiye Devleti'nin özellikleri olarak sayılması 1924 Anayasası'nı Türk Devriminin tam bir aynası yapmıştır demek mümkündür.

1924 Anayasası neden yapıldı? Bu Anayasa ile ne gibi yenilikler Türk siyasal yaşamına girdi? Anayasanın yasama, yürütme, yargı ve özgürlüklerle ilgili hükümlerini ve devrimciliğe açık yapısını inceleyip açıklayınız.

1961 ANAYASASI

Çok Partili Siyasal Yaşam ve 1924 Anayasası

1924 Anayasası, çok partili, çoğulcu bir demokratik yapının kurulmasına engel değildi. İkinci kitapta da göreceğimiz gibi, Türk Devrimi ile erişilmek istenilen en önemli amaçlardan biri gerçek anlamı ile çoğulcu demokrasiye geçmektir. Türk Devrimi'nin siyasal göstergesi olan 1924 Anayasası'nda bütün bu gelişmelere açık olanaklar vardı. Düşünce, söz, basın özgürlükleri tanınmıştı. Siyasal katılma sağlanmıştı. Siyasal Parti kurma hakkı vardı. Ancak bu hak dernek kurma özgürlüğü içinde kullanılıyordu.

Bu Anayasaya göre, bir önceki ünite de gördüğümüz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Her bakımdan Gazi'nin devrimci düşüncelerine ters düşmüş olsa bile, büyük bir olasılıkla bu Parti yaşayıp demokratik düzen içindeki yerini alabilirdi, eğer Şeyh Sait Ayaklanması çıkmıyorsa. Bu bunalım döneminden sonra 1930 yılında, bu kez Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın özendirilmesiyle yeni bir parti daha kuruldu: Serbest Cumhuriyet Fırkası. Ama bu Parti içine de tepkici güçler dolunca ve Cumhuriyet ile demokrasinin en doğal koşulu olan laiklik ilkesi büyük tehlikeye uğrayınca kurucusu eliyle kapatıldı. Bundan sonra artık bir süre böyle bir denemeye girilmedi. Demokrasinin gereği olan alt yapı henüz tamamlanamamıştı. Bu konuda gereken çalışmalar yapılırken, dünya yeni bir felâketin içine giriyordu. Atatürk'ün zamansız ölümü ve hemen ardından İkinci Dünya Savaşının çıkması çoğulcu demokrasiye geçişi bir süre için dondurdu. Ama savaş bitince, iki ufak kesintiye rağmen bugüne kadar yaşayan çok partili sisteme de geçildi. Bütün bunların kısa öyküsünü önümüzdeki 14. ünite de okuyacaksınız.

1945 yılında başlayan yeni çok partili yaşamın hukuksal ve siyasal temeli gene 1924 Anayasası idi. Bu Anayasa gerçi pek çok açık kapıya sahipti. Demokrasiye inançlı olmayanlar bu açık kapıların sağladığı imkânlardan yararlanabilirlerdi. Buna karşılık iyi niyetli bir uygulama ile demokratik yaşam bu Anayasa ile de sürdürülebilirdi; ama üzerinde bazı değişiklikler yapılması koşuluyla. Çünkü, bu açık kapılar iyi niyetli kişiler için de bir sapma noktası oluşturabilirdi. Nitekim 1945-1950 yılları arasında Anayasanın bu eksiklikleri görüldü. Fakat iktidardaki çoğunluk partisi bu aksaklıkları gidermedi. 14 Mayıs 1950'de sözü geçen sakıncalardan yakınan Demokrat Parti iktidara geldi. Kansız bir siyasal ihtilâl gerçekleşmiş, 1923 yılından beri siyasal iktidara sahip Cumhuriyet Halk Partisi olgun bir biçimde karşılıklı görevine geçmişti. Yeni iktidar partisinin Anayasayı değiştirecek çoğunluğu vardı. Ama istenilen gene olmadı. Anayasa değiştirilmedi. Açık kapıların verdiği imkânlar kullanılarak iktidarda kalmanın yolları arandı. Sonunda ülke büyük karışıklıklar içine yuvarlandı.

Yukarıda 1924 Anayasasının özelliklerini gördünüz. Bir aydın olarak, bu Anayasanın size elverişli gelmeyen yanlarını gösterebilir misiniz?

Hangi açılardan 1924 Anayasası çok partili demokratik yaşam için elverişli değildi? Bunları kısaca gösterelim: İkinci Dünya Savaşından sonra İnsan Hakları evrensel bir gelişme içine girmişti. Bir yandan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, diğer yandan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Her iki bildiriye de kabul eden Türkiye Cumhuriyeti, Anayasasında bu hakların güvence altına alınması için gerekli önlemleri içeren değişiklikler yapmamıştı. Bu değişiklikler, şu noktalarda toplanabilirdi: Siyasal iktidarın kişi özgürlüklerini kısma girişimlerini önleyecek hükümler koymak; İlk önce "özgürlüklerin sınırının yasa saptar" hükmünde, sınırlamanın aşağı ölçüsünü belirlemek ve bu ölçünün özgürlüğü ortadan kaldırmayacak derecede olmasını sağlamak; sosyal ve ekonomik hakları Anayasaya almak; insan haklarına ve Anayasa'ya aykırı yasalar çıkartılırsa bunları

iptal edecek bağımsız bir organ kurmak; yargı gücünü her bakımdan güvence altına alıp tam bağımsız duruma getirmek... Anayasada bu değişikliklerin yapılması o kadar zor değildi. İyi niyetli bir çalışma ile bütün bu gereken hükümler konulabilirdi. Ama ne yazık ki bu yapılamadı. Siyasal iktidar seçim yitirmemek için özgürlükleri kısıtlamaya ve en vahimi yargı güvencesini ortadan kaldırmaya çalıştı. Bütün bu olanlar, sonunda bir askerî darbeye yol açtı. Kurulan "Millî Birlik Komitesi" 1924 Anayasası'nın TBMM'ye ilişkin hükümlerini kaldırdı ve ulus adına egemenliği geçici olarak kullandığını ilân etti. Millî Birlik Komitesi bir daha askerî bir müdahale olmaması için yeni ve iyi bir anayasa hazırlamak istiyordu.

1961 Anayasası'nın Hazırlanması

TBMM kapatılmasa bile yeni bir anayasa yapamazdı. Şimdi parlamento da yok. Peki yeni bir anayasayı hazırlatacak "kurucu güç" nerede?

Siyasette bazı gerçekleri kabul etmek gerektir. Sivil iktidarın başarısızlığı karşısında doğan boşluk, Silâhlı Kuvvetlerimiz tarafından doldurulmuştur. Şimdi, "ulus adına" hareket ettiğini söyleyen Millî Birlik Komitesi, "kurucu güç" durumundadır.

Bu yeni kurucu güç, aslında bir an önce ulus egemenliğini tekrar kurmak istiyordu. Bu amaçla, yeni anayasayı hazırlamak üzere Türk tarihinde ilk kez bir "Kurucu Meclis" oluşturuldu. Bu Meclis iki kanatlı idi: Temsilciler Meclisi ve Millî Birlik Komitesi. Temsilciler Meclisinin yapısı demokratik sayılabilirdi. Kapatılan iktidar partisi dışında bütün siyasal partilerin, meslek kuruluşlarının, üniversitelerin seçtikleri üyeler bu Meclis'i oluşturuyordu. Temsilciler Meclisinde hazırlanan anayasa taslağı, Millî Birlik Komitesi'nde son biçimini aldı ve 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunularak kabul edildi.

Bu anlatılanların Türk tarihi açısından önemi ne olabilir? Hiç düşündünüz mü?

Anayasa tarihimizde ilk kez bir kurucu meclis yoluyla anayasa hazırlanmış ve daha da önemlisi bu taslak halkoyuna sunularak meşrulaştırılmıştır. Böylece bir askerî darbe sonucu kabul edilen anayasa olma ithamı artık söz konusu değildir.

Birinci Dönem TBMM'nin yaptığı 1921 Anayasası ile İkinci Dönem Meclisi'nin yaptığı 1924 Anayasası da o her iki dönem meclisi kuruculuk sıfatını taşıdıklarından belki o metinleri de yapılaş biçimleri açısından 1961 Anayasası'na benzetebiliriz. Ama bu iki anayasada halk oyu sunulma özelliği bulunmadığı gibi, TBMM aynı zamanda normal bir parlamento gibi de çalışıyordu.

1961 Anayasası'nın Yapısı

Bu Anayasa ile 1921 yılından beri süren bazı temel kurallar kalkmış, yeni bir anayasal düzen kurulmuştur. Kısaca özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir: Cumhuriyet ve kayıtsız şartsız ulus egemenliği aynen sürmektedir. Ancak ulus egemenliğini artık sadece TBMM kullanmamaktadır. Başka bir deyişle, ılımlı güçler ayrımı içinde oldukça sınırlı bir parlamenter sistem kurulmuştur. Yani parlamentonun kesin üstünlüğü sona ermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin "insan haklarına dayalı" demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu da özellikle vurgulanmıştır.

Yasama gücü TBMM'ye aittir. Yeni TBMM iki kanattan oluşmaktadır: Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu. İkisinin toplu halde çalıştığı bazı özel durumlarda TBMM Genel Kurulu oluşmaktadır. Millet Meclisinin yetkileri daha fazladır. Cumhuriyet Senatosu ise yüksek öğrenim görmüş ve 40 yaşını bitirmiş kişilerden seçilmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı 15 üye atamakta, darbeyi yapan Millî Birlik Komitesi üyeleri de doğal senatör olarak ömür boyu Cumhuriyet Senatosunda bulunacaklardır ki bunun ne kadar demokratik bir yol olduğu tartışılmıştır. Ancak yasama işlerinde son söz Millet Meclisinde olduğu gibi, hükümete güven oyu vermek, yahut güvensizlik ile düşürmek de sadece Millet Meclisinin yetkileri içindedir.

Yürütme gücü TBMM'nin içinden çıkar. Başbakan dışında, bakanlıklara TBMM üyesi olmayan kişilerin getirilmesi de mümkündür. Millet Meclisi'nin gensoru yoluyla güvensizlik oyu vermesi durumunda hükümet düşer. Ama buna karşılık, Cumhuriyetimizin anayasa tarihinde ilk kez cumhurbaşkanına Millet Meclisini dağıtma yetkisi verilmiştir (108. madde). Ancak cumhurbaşkanının bu yetkisini kullanabilmesi için hükümetlerin çok olağanüstü durumlarda kurulamaması gibi zor gerçekleşecek koşullar vardı. Bu nedenle 1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanları, hükümet bunalımları durumunda bile, 108. Maddedeki koşullar oluşmadığı için Millet Meclisini hiç dağıtamamışlardı. Böylece diyebiliriz ki, 1961 Anayasası ile parlamenter sisteme doğru bir gidiş vardır.

Yargı gücü her bakımdan bağımsız bir duruma getirilmiştir. Yargıçların atanmaları, denetimleri, gene yargıçlardan oluşan bir kurula bırakılmaktadır. Bu kurul tamamen bağımsızdır. Böylesine güvence altına alınan yargı içinde bir de Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu yolla TBMM'nin Anayasaya aykırı yasalar çıkarması durumunda çeşitli yollarla yapılacak başvurular sonunda bu tür yasalar iptal edilebilmektedir.

Özgürlüklerin yasa ile sınırlandırılmasında bir ölçü getirilmiştir. İlk önce sınırlama nedenleri sayılmış, sonra sınırlamanın özgürlüğün özüne değinemeyeceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca geniş bir ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükler demeti de Anayasaya konulmuştur. Gene siyasal partiler demokratik yaşamının vazgeçilmez öğeleri olarak kabul edilmiş, onlar eski anayasadaki dernek statüsünden alınıp, siyasetin gereklerine uygun düzenlemeler ve güvenceler ile ayrı denetim mekanizmalarına bağlı kılınmışlardır.

İlk kez tam anlamıyla sendikalaşma olanağı verilmiş; işçiye grev ve toplu sözleşme hakları tanınmıştır. Üniversiteler başta olmak üzere bazı kuruluşlar özerkleştirilmiştir. En önemlisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini Atatürk Devriminin oluşturduğu vurgulanmış, belli başlı devrim yasalarının anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği hükme bağlanmıştır.

Tarihimizin en liberal ve gelişkin bu Anayasası, bu ünitide anlatılması çok uzun sürecek çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlerle bir süre sonra iyi işleyemez duruma geldi. 12 Mart 1971'de üstü örtülü bir askerî müdahale sonucu bu bozukluklara yol açtığı ileri sürülen bazı maddeler değiştirildi; ama huzursuzluklar artarak sürdü. 1970'li yılların sonuna gelindiği vakit, ülke her bakımdan müthiş bir karışıklık ve ağır bir bunalım içine düşmüştü. Bu durumda yeni bir askerî müdahalenin gelmesi kaçınılmaz olmuştu. 12 Eylül 1980 müdahalesi ile 1961 Anayasası'nın uygulanması büyük ölçüde donduruldu. Ardından yeni bir anayasa yapılması hazırlıkları başladı. Böylece bugün de yürürlükte olan 1982 Anayasasına gelindi.

Gördüğünüz gibi 1924 Anayasası yanında, bu yeni metin pek çok değişiklikler içeriyor. Her iki anayasayı bu yönlerden karşılaştırınız.

1982 ANAYASASI

Anayasa'nın Hazırlanışı

12 Eylül 1980 tarihinde de TBMM kapatıldığı için, kurucu güce kim sahipti? Düşününüz!

12 Eylül 1980'de Türk Silâhlı Kuvvetleri devletin yönetimine 27 Mayıs 1960'ta olduğu gibi el koyup, siyasal etkinliği durdurmuştu. Bu kez de gene askerlerden oluşan; ama daha az üyenin bulunduğu "Millî Güvenlik Konseyi" ulus adına yönetim hakkını kullanıyordu. 1961 Anayasası'nın pek çok hükümleri ya kaldırılmış veya askıya alınmıştı. Gene bir anayasa hazırlanmasına karar verildi. Tekrar bir kurucu meclis oluşturuldu.

Bu kurucu meclis de iki kanatlıydı: Danışma Meclisi ve Millî Güvenlik Konseyi. 1960 Anayasası'nı hazırlayan kurucu meclisin ilk kanadı "Temsilciler Meclisi" adını

taşıyordu ve gerçekten Türkiye'deki bütün siyasal ve toplumsal kuruluşların kendi seçtikleri üyelerden oluştuğu için demokratik sayılabilecek bir yapısı vardı. Buna karşılık yeni kurucu meclisin ilk kanadı olan "Danışma Meclisi" tamamen Millî Güvenlik Kurulu'nun atadığı kişilerden oluşuyordu. Bir başka deyişle, Danışma Meclisi üyeleri, doğrudan doğruya Silâhli Kuvvetlerin saptadığı kişilerdi.

Bu durumda her iki kurucu meclisin niteliklerini tartışınız!

Danışma Meclisince hazırlanan anayasa taslağı, yapılan görüşmelerden sonra Millî Güvenlik Konseyinden de geçti. Tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, bu metin de halkoyuna sunuldu. 7 Kasım 1982 tarihli halkoyuna yüzde doksanın üzerinde bir katılım oldu ve katılanların da yüzde doksanından fazlasının kabul oyu vermesiyle Anayasa kesinleşti ve yürürlüğe girdi. Temelindeki halkoyu oranı, 1961 Anayasası'ndan çok daha yüksek olan bu yeni metin, şu satırlar yazıldığı sırada yürürlüktedir.

1982 Anayasası, Türk tarihindeki kaçınıcı anayasadır?

Bugünkü anayasamız, 1876'dan beri kabul edilen beşinci anayasamız olmaktadır. Demek ki 106 yıl içinde tam beş anayasa görmüştür Türk toplumu.

1982 Anayasası'nın Temel Yapısı

Bugünkü anayasamız hazırlanırken, esas olarak 1961 metni alınmıştır. Ama bu metin çok önemli değişiklikler geçirerek, neredeyse tanınmayacak bir niteliğe bürünmüştür.

Genel esasları bakımından 1982 Anayasası, Cumhuriyet anayasalarının hepsindeki temel ilkeyi benimsemiştir: Ulusun kayıtsız şartsız egemenliğine dayanan, demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devletinin kurulması ana amaçtır. Bu devletin temellerinde ATATÜRK ilkeleri yatmaktadır.

Anayasanın bu devrimci niteliği yanında pek çok hükümlerinin modern bir demokrasiyle bağdaşıp bağdaşamayacağı tartışılmıştır ve tartışılmaktadır. Bu konuya bahsin sonunda değinmek üzere ilk önce Anayasa'nın temel yapısını çok kısa bir biçimde inceleyelim:

Yasama gücü TBMM'ce kullanılır. Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi tek meclis geleneğine dönülmüş, Cumhuriyet Senatosu kaldırılmıştır. TBMM yasama yetkisini kullanırken, Anayasa'ya aykırı davranışlar içine giremez.

Yürütme gücü Meclis'in içinden çıkar. Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın kurduğu sistem korunmuştur. TBMM, hükümeti her zaman denetleyebilir ve düşürebilir. Buna karşılık yürütmenin başı olan cumhurbaşkanı, hükümet bunalımları karşısında yeniden seçimlere gidilmek üzere Meclis'i dağıtabilir. Bu yetkinin kullanılması 1961 Anayasası'na göre, daha gerçekçi esaslara bağlanmıştır: 45 gün içinde hükümet oluşturulamaz veya bu süre zarfında kurulan hükümetler güvenoyu alamazlarsa, cumhurbaşkanının Meclis'i dağıtıp yeniden seçimlere gitme yetkisi vardır.

Bu durumda 1982 Anayasası'nın kurduğu hükümet sisteminin adı ne olabilir?

Açıkça anlaşıldığına göre artık oldukça tam bir parlamenter sistemle karşı karşıyayız. 1982 Anayasası'nda bu açıdan 1961 düzenlemesine göre daha gerçekçi davranılmıştır.

Yargı gücüne gelince, demokratik bir parlamenter sistemin gereklerine uygun ve 1961 Anayasası'na koşul olarak, yargı bağımsızlığı ve yargıç güvencesi sağlanmıştır. Ancak, yargıçların özlük işlerini düzenleyen kurulun başkanlığına adalet bakanının getirilmesi, siyasal otoriteyi bir ölçüde de olsa, yargı işlerine karıştırıyor ki bu hüküm çok eleştirilmektedir. Anayasa Mahkemesi varlığını sürdürmektedir. Rejimin güvencesi olma işlevini gören Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçim biçimi biraz değiştirilmiş, görev alanı ise eskisine göre biraz

daraltılmıştır. Gene cumhurbaşkanının tek imza ile yaptığı işlemlerle bazı başka yönetim işlerinin yargı denetimi dışında tutulması çok önemli bir sakıncadır.

Temel haklar ve özgürlükler konusu bu Anayasanın en tartışmalı bölümüdür. Çok geniş bir biçimde düzenlenen temel haklar ve özgürlükler bölümünde, oldukça kısıtlayıcı bir anlayış egemendir. İlk önce özgürlüklerin sınırlandırılmasının mümkün olduğu ve bunun ancak "yasa" ile yapılabileceği, yasanın "demokratik yaşamın gereklerine aykırı olamayacağı" belirtiliyor. Ama ardından hem bütün özgürlükler için geçerli sınırlama nedenleri ve sonra her özgürlük için ayrı ayrı öngörülen sınırlama nedenleri öylesine geniş tutulmaktadır ki "yasa"nın getireceği güvence son derece yetersiz kalmaktadır. Ayrıca özgürlüklerin kullanılmasının belli koşullar altında durdurulabilmesi de yürütme gücüne büyük imkânlar sağlamaktadır. Devletin temeli lâikliğe dayanmaktadır. Bu esas Anayasanın temel hükümlerinde belirtiliyor. Ama din özgürlüğünü düzenleyen 24. maddede yer alan, din derslerinin ilk ve ortaokullarda zorunlu tutulması hükmünü bugüne kadar lâiklik ilkesi ile bağdaştırabilecek bir hukuksal gerekçe bulunabilmiş değildir.

TÜRK ANAYASALARININ GETİRDİĞİ DÜZENLEMELERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

1876 yılında, padişahın "kurucu" iradesine dayanılarak ilân edilen "Kanun-i Esasî'den" bugüne kadar gördüğümüz beş anayasa, sonuncusundaki bazı çok önemli ama düzeltilebilir aksaklıklar bir yana bırakılırsa, Türk çağdaşlaşmasının oldukça güzel ve yükselen bir çizgi üzerinde gittiğini gösteriyor:

1876 Anayasası'nda egemenlik padişaha aitti. Bu bakımdan anayasayı koyan, değiştiren, kaldıran ve elbette uygulayan güç, sadece padişahı. Ama şurasını da söylemek yerinde olur ki bu Anayasa, özellikle 1909 yılında geçirdiği değişikliklerle, Osmanlı Devleti'nin genel yapısını aşan bir "parlamenter sistem" getirmişti. Meşrutî monarşi içinde de anayasal rejimler olabilir. Osmanlı Anayasası 1909'dan itibaren demokratik bir yapıya büründü ise de çeşitli toplumsal ve siyasal etkenler bu yapının işlemesine imkân tanımadı.

1921 Anayasası ise ilk kez ulus temsilcilerince yapılan, bu açıdan tam bir demokratik anayasa sayılabilecek metindi. 1921 Anayasası'nı yapan Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendi eseri olan bu Anayasa ile egemenliğin kayıtsız şartsız Türk ulusuna ait olduğunu tanımakla, Türk tarihindeki en büyük siyasal devrimi gerçekleştiriyordu. İşin önemli yanı, 1921 Anayasası'nın bu ilkesi sözde kalmamış ve gerçekten uygulanmıştı. Bu ilke, günümüze kadar gelerek, artık kimsenin ciddî olarak tartışamayacağı kesin bir siyasal gerçek biçiminde her Türk'ün bilincine yerleşmiştir.

Bu Anayasa, "güçler birliği" esasını ve bundan doğan "meclis hükümeti sistemini" benimsemişti. Meclis üzerinde, ulustan başka hiçbir güç yoktu.

1921 Anayasası'nın eksikliklerini biliyorsunuz. Bu eksiklikler nedeniyle doğan boşluklar saltanat kaldırılıncaya kadar yürürlükte kaldığı ileri sürülen 1876 Anayasası'nın 1921 ilkelerine aykırı olmayan hükümleriyle doldurulmaya çalışıldı.

1921 Anayasası lâik bir düzen kurmamıştı. Devlet dini üzerinde bir hükmü yoktu; ama 1876 Anayasası'nın bu konudaki yapısı, aynen benimsenmişti. Nitekim, Cumhuriyetin ilânını sağlayan değişiklik sırasında bu eksiklik de giderilerek devlet dini hakkında gereken madde eklenmiştir.

Halifeliğin de kaldırılması ile temelleri iyice değişen devletimizin yeni bir anayasaya ihtiyacı vardı. Bu amaçla, kuruculuk niteliğine dayanan İkinci Dönem TBMM 1924 Anayasasını yaptı. 1921 metninin esasları aynen benimsendi. Güçler Birliği esası korundu. Meclis üstünlüğü ilkesi tartışılmazdı. Sadece meclis hükümeti sisteminden vazgeçildi, başbakanın kurduğu kabine esasına geçildi. Ama Meclisin hükümet üzerindeki denetim gücü neredeyse sınırsızdı. Güçler birliği esasına uygun olarak yargı gücü de Meclis'e bağımlı sayılabilecek bir duruma getirilmişti. Temel haklar ve özgürlükler tanınmış olmakla birlikte, yapımı için hiçbir esasın konulmadığı yasalar yoluyla dilenildiği gibi sınırlanabilirdi.

1924 Anayasası, zaman zaman geçirdiği değişikliklerle, ilk önce lâiklik ilkesini, sonra kadınların siyasal katılma haklarını tanıyarak, Türk Devrimi'nin gelişmesinin bir aynası olmuştur. 1937 yılındaki değişiklik ile de Cumhuriyet'in bugüne kadar dokunulamaz ilkeleri temel siyasal dayanaklar olarak Anayasadaki yerini aldı.

1924 Anayasası gerçi "güçlü meclis" ilkesini getirmişti. Kuramsal olarak amaç, hükümetin her bakımdan ulus iradesinin temsilcisi olan TBMM'nin kesin denetiminde bulunmasıydı. Ama siyasal gerçekler karşısında bu esasın tam tersine döndüğünü de belirtmek gerekir: 1924 Anayasası, çok güçlü Önder'in başkanlığındaki bir siyasal partinin çoğunlukta bulunduğu parlamento tarafından yapıldı. O parti çoğunluğunu Önder'den sonra yerine geçen ikinci güçlü adam [İsmet İnönü] yönetti. Başka bir deyişle, Anayasa'nın kurduğu rejim, iktidarda olan güçlü partinin önderine ve O'nun kadrosuna yönetim üstünlüğü tanıyordu. Bu bakımdan tek partinin özelliklerine uygun olarak güçlü hükümetler, Meclis'e yön verebilmişlerdi. Bu durum 1945 yılında çok partili yaşama geçince de sürdü. Hükümetin üstünlük kurduğu Meclis'in tasarruflarını denetleyecek hiçbir organ bulunmadığı için, 1950-1960 yılları arasında, karşıcılık partilerine rağmen, Meclis'te ezici çoğunluğa sahip yeni iktidar partisinin önder kadrosu dilediği her türlü yasayı çıkartabilmiş, hükümetini Meclis denetimi dışında tutmuştur. Zira unutulmasın ki, hükümet başkanı, aynı zamanda iktidar partisinin başkanıydı.

İşte bu dengesizliklerin yarattığı siyasal huzursuzluklar, 27 Mayıs 1960 hareketini getirdi. Şimdi moda olan görüşlere göre, her çevre bu hareketi kınıyor. Ama eğer dönemin iktidar partisi örneğin yargıyı baskı altında tutmasaydı, anayasada gerekli demokratik değişiklikleri yapsaydı, karşıcılık partileri ile bütün ileri demokrasilerde olan bir uzlaşma zemini kurabilseydi, acaba 27 Mayıs hareketine cesaret edilebilir miydi?

Siyasal ve toplumsal gerçekler ile anayasaların her zaman uyum içinde bulunamayacağını, 1961 Anayasası bir kez daha kanıtlamıştır. Bu Anayasa, 1920'den beri Türk Devleti'nin temel siyasal yapısını oluşturan güçler birliği ilkesine son vermiştir. TBMM'nin yanında ulus adına egemenlik hakkını kullanacak başka bir organ, tam bağımsız yargı, oluşturulmuştur. Kullanılması hemen hemen hiç mümkün olamasa bile cumhurbaşkanına Millet Meclisi'ni dağıtma yetkisi tanınarak parlamenter sisteme bir geçiş açılmıştır. En önemli yenilikler ise, yasaların anayasaya aykırı olması durumunda onları iptal edebilecek Anayasa Mahkemesinin kurulması ve temel hak ve özgürlüklere gereken yerin verilmesi, onlara yeterli güvencelerin sağlanmasıdır.

Görülüyor ki, 1961 Anayasası, "demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti" kurmuş ve bunu Atatürk ilkeleri ile onların en başında gelen ulus egemenliğine dayandırmıştır. Öyle ise, temel aynı kalmış, devletin niteliği daha düzelmiş, en önemlisi yurttaşla devlet karşısında daha fazla haklar tanınmıştır.

Ama toplumda demokrasi kültürünün eksikliği, hoşgörüsüzlük, ekonomik sıkıntılar, siyasal partilerin tek parti döneminden kalan alışkanlıkları nedeniyle sürekli iktidarda bulunmak istekleri gibi nedenler, 1961 Anayasası ile kurulan sistemin tam olarak çalışmasını önledi. Gene de 1961-1980 yılları arasında özellikle bağımsız yargının işleyişi ile pek çok bunalım atlatılmıştır. Ama yargının tek başına bütün bunalımları atlatma gücü yoktur. O sadece adaleti sağlar, sonra söz gene siyasetçilere kalır. O zaman da yukarıda söylenilen aksaklıklar nükseder. Gerçekten böyle olmuş ve toplum 1980 müdahalesinin yerinde bulunacağı bir ortama sürüklenmiştir. Böylece 1982 Anayasası dönemine geçildi.

Halen, bazı önemli değişiklikler geçirerek uygulanan bu Anayasa'nın aksak yanlarını anlatmıştık. Ama dikkat edilmesi gerekli bir nokta, bu Anayasada da ulusal egemenliğe dayalı, Atatürk ilkelerini temel alan devlet modelinin inkâr edilmez biçimde yaşadığıdır. Hükümet sistemi olarak parlamenter rejim daha da güçlü bir biçimde benimsendi. Öyle ise Türk Devrimi'nin anayasal bakımdan geçirdiği değişiklik, ulus egemenliği ve cumhuriyet rejimi üzerinde tek partiden çoğulcu rejime geçiş ve güçler birliğinin yerini giderek parlamenter sisteme bırakmasıdır. Bu durumda Türk siyaset yaşamında oldukça zengin bir anayasal birikimin bulunduğunu belirtmeliyiz.

Türk tarihindeki beş anayasayı teker teker, egemenliğin kaynağı başta olmak üzere, kurdukları hükümet sistemleri ve diğer önemli özellikleri açısından karşılaştırıp değerlendiriniz!

Özet

Bir devlet ancak düzgün işleyen bir hukuk sisteminin varlığı ile yaşamını sürdürebilir. "Hukuk" insanlar arasındaki düzenin kurulması, ilişkilerin belli bir düzgünlük içinde işlemesi için gerekli olan kurallardır ve yalnız devlet tarafından konulup uygulanabilirler. Nitelikleri açısından çok çeşitli hukuk kuralları vardır. Binlerce hukuk kuralının en büyük özelliği, onların çelişki içinde bulunmaması ve hepsinin birbirine bağlı olmasıdır. Bütün hukuk kuralları, içeriklerini daha üstlerindeki kurallardan alırlar. Bunların da en üstünde "anayasa" gelir. Anayasalar, diğer hukuk kuralları gibi devletin yetkili organları tarafından yapılmazlar. Anayasa doğrudan doğruya devleti kurduğu veya mevcut bir devletin temel kurumlarını değiştirdiği için, doğrudan doğruya egemenlik yetkisinin kaynağı olan kurucu güç tarafından yapılır. Bu kurucu güç, her toplumun kendi gelenek ve anlayışlarına göre değişik bir niteliğe sahiptir. Modern anayasalar doğrudan doğruya ulusun seçtiği ve bu iş için görevlendirdiği "kurucu meclislerce" yapılır. Artık bir kez yapılan anayasa, değiştirilinceye kadar bütün hükümleriyle bir devletin hukuk düzenine ve sistemine yön verir.

Anayasalarda devlet organlarının nitelikleri, yetkileri, görevleri, birbirleriyle ilişkileri, yurttaşlara tanınan temel ve dokunulmaz haklar yer alır. Teknik açıdan en önemli anayasal sorunlardan biri yasaları yapan organla onları uygulayan organ, yani hükümet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesidir. Bu konuda başlıca güçler birliği, güçler ayrılığı ve parlamenter denge sistemleri vardır. Birincisinde yasama, yürütme ve yargı, ulus temsilcisi olan parlamentoda birleşmiştir (Meclis hükümeti sistemi). İkincisinde yasama ve yürütme organları halk tarafından ayrı ayrı seçilirler; birbirlerine karışamazlar (Başkanlık hükümeti sistemi). Üçüncüsünde, yürütme yasamanın içinden çıkar; yasama organı hükümeti her zaman denetleyip düşürebilir; buna karşılık yürütmenin başı olan devlet başkanı gerekli koşullar varsa parlamentoyu dağıtır ve yeni seçimlere gider (Parlamenter sistem).

Türk Devrim tarihinde anayasaların oynadığı rol çok önemlidir. Zira devrimimiz bir büyük hukuk değişikliğidir. Bu değişikliği yapacak devletin yeni esasları içeren bir yapıda olması gerekti. Böylece Türk Devriminde gördüğümüz anayasalar, rejimin hukuksal yapısını kurmakta en önemli rolleri oynamışlardır.

Yazılı anayasalar bütün dünyada oldukça yenidirler. Türkler de ilk anayasalarına padişahın kurucu gücüne dayanarak 1876 tarihinde sahip oldular. Bu, tarihsel bakımdan önemli bir adımdı. Ama bir büyük siyasal devrim sayılmazdı. Zira eski Osmanlı düzeni bu Anayasada, biraz daha düzgün ve sistemli bir biçimde yaşıyordu.

Kurtuluş Savaşının başlamasıyla TBMM 1921 yılında ilk Anayasasını yaptı. Bu Anayasa'da artık bugüne kadar gelen en önemli siyasal ilke dayanak olmuştu: Ulusun kayıtsız-şartsız egemenliği. Anayasa'dan önce oluşan TBMM ulus egemenliğini kullanmaya yetkili tek makamı. Bu nedenle çok koyu bir güçler birliği ve buna bağlı olarak Cumhuriyetin ilânına kadar tam bir meclis hükümeti sistemi egemendi.

1921 Anayasası eksikti. Saltanat kaldırılınca, ardından Cumhuriyet ilân edilince, daha da ileride halifelik tarihe karışınca, bu eksik Anayasanın yetersizliği anlaşıldı. İkinci Dönem TBMM de kuruculuk niteliğine sahip olduğu için 1924 yılında yeni bir Anayasa yaptı. Bu Anayasada ulus egemenliği ve güçler birliği ilkeleri korunuyordu. Meclis üstünlüğü kesindi. Bu nedenle Meclis'in yaptığı yasalar Anayasaya aykırı bile olsa, bunu denetleyecek bir organ yoktu. Temel hakların, o zaman bilinmeyen sosyal ve ekonomik haklar dışında hepsi tanınmıştı; ama bunlar ölçüsü konulmamış yasalarla sınırlanabilirdi. Yargı gücü görünüşte bağımsız ise de aslında sıkı sıkıya TBMM'ye bağlıydı. Bu da güçler birliği ilkesinin zorunlu bir sonucuydu.

1924 Anayasasında yapılan değişikliklerle devletin lâik karakteri belirmiş, kadınlara siyasal katılma hakkı tanınarak, Türk Devrimi'nin önemli konularda tamamlanması sağlanmıştır.

1945 yılında kesin olarak çok partili yaşama geçince, daha 15 yıl uygulanan bu Anayasa'daki bazı önemli aksaklıklar, çoğulcu demokrasiyi işletmekte zorluklar çıkardı. Özellikle yasama gücünün neredeyse sınırsız olan yetkisi çok sakıncalıydı. 1960 yılında doruğa çıkan bir bunalım sonucu 27 Mayıs'ta askerî müdahale gerçekleşti. Bu yeni kurucu güç bir başka Anayasa yapmaya karar verdi. Tarihimizde ilk kez bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Hazırlanan Anayasa halkoyuna sunulup kabul edildi.

1961 Anayasası demekle ünlü bu metin, her şeyden önce temel hakları genişletiyor, onları sosyal ve ekonomik alanlara da yayıyordu. Özgürlüklerin sınırlandırılması için çıkartılacak yasalarda, "öze" dokunulamazdı. Yargı bağımsız kılındı. TBMM'nin Anayasaya aykırı yasalar çıkarmasını önlemek için de Anayasa Mahkemesi kuruldu. TBMM iki alt meclise ayrıldı.

Ama siyasal ve toplumsal gelişmeler 1970'li yılların sonunda bu Anayasa üzerinde tartışmaların yapılmasına yol açtı. Gene çıkan çok ağır bir bunalım sonucu askerî müdahale geldi. Yeni bir anayasa, gene bir kurucu meclise hazırlatılıp halkoyuna sunuldu. Yeni, 1982 Anayasası halen yürürlüktedir. Cumhuriyetin temel ilkelerini korumakla birlikte özgürlük anlayışına ve lâikliğe kısıtlayıcı önemli hükümler getirmiştir. Bu hükümler düzeltilebilir ve böylece Türk Devleti'nin 1920 yılında başlayan ve hep yükselen bir çizgi gösteren gelişmesinin durması önlenemez.

[Bu özetdeki bilgileri genişletmek için, bir bahis önce yer alan "değerlendirme" konusunu da mutlaka okuyunuz].

Sorular

1. Hangi tarihte bir Türk Anayasası ilân edilmedi?
 - a. 1876
 - b. 1921
 - c. 1924
 - d. 1960
 - e. 1982
2. "Parlamentar sistem" ne demektir?
 - a. Parlatentonun bulunduğu demokratik sistemler.
 - b. Hükümetin ayrı elde olup, halk tarafından seçildiği sistem.
 - c. Hükümetle parlamento arasında karşılıklı denge sistemi.
 - d. Hükümetin, başkan tarafından saptanıp, parlamentoya karşı bağımsız hareket edebilmesi.
 - e. Hükümetin parlamento tarafından seçilmesi.
3. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ilk Anayasası'nı hangi tarihte yaptı?
 - a. 1920
 - b. 1922
 - c. 1923
 - d. 1924
 - e. 1921

4. Lâiklik ilkesinin gerçekleşmesi, Anayasanın hangi tarihteki değişikliği ile mümkün oldu?
- 1923
 - 1928
 - 1937
 - 1980
 - 1924
5. Bugün yürürlükte bulunan Anayasamızda hangi hükümet sistemi yer alır?
- Meclis hükümeti sistemi
 - Başkanlık hükümeti sistemi
 - Parlamenter sistem
 - Yarı başkanlık sistemi
 - Oligarşik demokrasi

Kaynakça

Ergun ÖZBUDUN, **1921 Anayasası**, Ankara 1992, 103 s.

Ergun ÖZBUDUN, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 1986, XV+418 s.

Erdoğan TEZİÇ, **Anayasa Hukuku**, İstanbul 1991, XII+442 s.

Bülent TANÖR, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, (3. Baskı), İstanbul 1996, 328 s.

Tarık Zafer TUNAYA, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, (4. Baskı), İstanbul 1980, VIII+689 s.

Şerafettin TURAN, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap/Birinci Bölüm, Ankara 1995, 383 s.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Hiyerarşi** : Makam sırası; bir yönetim veya ordu biriminde en üst görevliden en alt görevliye kadar sıralanma; amir-memur ilişkisi. Derecelendirme.
- Komisyon** : Belli bir işi görmek, bir karara varmak için ilk hazırlıkları yapan veya önce alınmış; ama kesinleşmemiş kararları bir kez daha gözden geçirerek ilgili makama sunan, genellikle uzmanlardan oluşan ve üye sayısı fazla bulunmayan kurul. Parlamentoda komisyon (encümen), yasa tasarı veya önerilerini ilk kez görüşüp, kendi görüşü ile Genel Kurula bildiren ve içtüzükte belirtilen diğer işleri yapan, partilerin üye sayısı oranına göre kurulmuş çalışma grupları.
- Metin** : Tamamlanmış, bitmiş bir yazı. Hukuk dilinde "metin" sözcüğü ile kesinleşmiş yazılı hukuk kurallarının basılı olan biçimleri kastedilir.
- Siyasal Katılma** : Bir devlette yurttaşların, devlet organlarının kuruluşuna ve işleyişine kendi özgür iradeleri ile karar vermeleri. Demokrasilerde "katılma" ilkönce parlamentoya seçilmek ve parlamento üyelerini seçmek ile başlar. Ayrıca bu işi gerçekleştirmek için sağlanmış her türlü özgürlüğü doğrudan doğruya kullanmak, siyasal partilerin içine girmek, her türlü eleştiriyi yapabilmek siyasal katılmanın diğer öğeleridir.
- Tasarruf** : Bir kişinin kendine yasal olarak verilen her türlü yetkiyi, o yasaların çerçevesi içinde dilediği gibi kullanması (Ayrıca halk dilinde "biriktirmek, idareli kullanmak" gibi anlamları da vardır).

Yerel Yönetim : Kent, kasaba, ilçe, köy gibi yerleşme birimlerinin su, yol, kanalizasyon, esnaf denetimi gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere, her bölgenin kendi halkı tarafından seçilmiş kişilerin oluşturduğu yönetimler: Belediye ve köy muhtarlıkları gibi... Bizimki gibi merkezî yapıya sahip devletlerde, yerel yönetimler, her ana yönetim biriminin (ilin) başında, merkezin temsilcisi olarak bulunan "vali"nin gözetim ve denetimi altındadır. Hiyerarşi kuralına göre, vali de içişleri bakanına bağlıdır.

ÜNİTE 14

Türkiye Cumhuriyeti'nin İç Siyaseti (1923-1995)

Bu Ünite...

Türkiye Cumhuriyeti'nin, kurulduğu yıldan bugüne kadar izlediği iç siyaseti, belli başlı olayları da belirterek, kısaca özetlemeye çalışacağız. Yeni Türk Devleti'nin izlediği iç siyaset bilinmeden devrimlerin gelişimi üzerinde sağlam bir yargıya ulaşamayız. Bu bahiste özellikle Atatürk döneminin iç siyaseti gözden geçirilecektir. Daha sonraki gelişmeler hakkında sizlere sadece bir özet verebileceğiz.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

1920-1923 yılları arasındaki siyasal olayları değerlendirerek, bunların sonuçlarının Cumhuriyet dönemine nasıl yansıdığını saptamayı öneririz. Ayrıca ufak sapmalar bir yana, Türk Devleti'nin iç siyasetinde özellikle 1950 yılına kadar belli bir gelişim çizgisi bulunduğunu, o tarihten sonra çoğulculuğa geçişte çekilmesi zorunlu sıkıntıların önlenemeyip önlenemez durumda olduklarını da değerlendiriniz.

Siyaset sözcüğünün çizdiği anlam üzerinde hiç düşündünüz mü?

"Siyaset" en basit anlamıyla "bir amaca ulaşmak için izlenen yol, yöntem demektir." Bir devletin siyaseti" ise bize, o devletteki yetkili ve sorumlu organlarca, uzun veya kısa sürede gerçekleşmesi istenen amaçları ve onlara ulaşmak için izlenen yolları anlatır. Her devletin, varlığını sürdürmesi, toplumun gelişmesi ve refahı, güvenliği için kendine göre gerçekleştirilmesinde zorunluluk gördüğü amaçlar, hedefler vardır. Bunların seçimi de siyasetin bir bölümüdür. Zira, amaç belli olunca, onu gerçekleştirecek yollar da belirginleşir. Böylece, amacın belirtilmesi ve ona doğru yürünmesi, bir devletin siyasetini oluşturur.

Devlet yaşayışında bazen, günlük hemen giderilmesi gereken ihtiyaçlar, siyasetin önemli bir bölümünü oluşturabilir. Ama bir devletin süreklilik, refah ve güvenlik için, ülkü olarak düşündüğü ve gerçekleştirmeleri oranında doyurucu saydığı temel amaçları da vardır. O devletin yapısına egemen olan bu amaçlara yönelik ilkelerin yaşatılması ve geliştirilmesi başta gelen esastır. Böylece, her devletin ayrıca sürekli, kalıcı, temel siyaseti de bulunmaktadır.

Devlet organları, ülkenin içinde ayrı, dışında ayrı ilkelere dayanan siyasetler izleyebilirler. Dış siyaset belli bir ölçüde içerideki siyasal gelişmelere bağlı ise de, devletlerarası düzenin değişik olması, başka geleneklere göre gelişmesi, her devletin iç ve dış siyasetini belli ölçülerde farklı kılabilir. Bu nedendir ki, iç ve dış siyaset olayları ayrı ayrı incelenip tartışılır. Ancak bundan sonra, elde edilecek sonuçlara göre devletin siyaseti toptan değerlendirilir.

Biraz yukarıda, nitelikleri gereği iç ve dış siyaset birbirinden ayrılabilir demiştik. Ancak iç ve dış siyasetin mümkün olduğu kadar aynı paraleli çizmesi en iyi biçimdir. Böyle bir paralellik devletin başındaki yöneticileri ferahlatır; işlerini de kolaylaştırır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk tarafından çizilen ve bugüne kadar süren temel siyasal amacı tektir: Barış. Hem yurdun içinde, hem de yurdun dışında barış ve düzen istemek, bu doğrultuda çalışmak.

Temel hedef böylece belirlenince, barışa erişmek için içeride ve dışarıda izlenecek yollar, yani barışa erişme siyasetinin niteliğini araştırmak gereklidir.

Atatürk'e göre iç barış, cumhuriyet, eşitlik, çağdaşlaşma gibi esaslı ülkülerin gerçekleştirilmesiyle sağlanır. Önümüzdeki yıl Atatürk ilkeleri adı altında gözden geçireceğimiz bu hedeflere doğru yüründükçe, iç barışın en sağlam biçimde kurulduğu görülür.

Dış barış ise ulusun çıkarları toptan tehlikeye düşmedikçe silahlı çatışmaya girmemek, dünya üzerindeki türlü çekişmelerin görüşmelerle, karşılıklı anlayış çabalarıyla giderilmesini temel olarak benimsemektir.

İşte Atatürk döneminde iç ve dış siyasetin temelleri böylece atılmıştır. İçerideki zorluklarla, bütün ulusun desteği ve fedakârlığı ile başa çıkılmış; cumhuriyetin yerleşmesi için kararlı adımlar atılmış; dışarıdaki çekişmeler ise hep barış yolu ile ve çok başarılı olarak çözülmüştür. O'nun ölümünden sonra da aynı yol izlendi.

Böylece bu son iki ünitelerde, Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetini kısaca gözden geçireceğiz. Bu incelemeyi de iç siyaset için 1930'dan öncesi ve sonrası olarak iki dönemde yapacağız. Bunun nedenleri vardır: 1930 yılı iç siyaset bakımından önemlidir. O yıl Atatürk, çok partili demokratik hayata geçmek için bir deneme yapmıştır. Bu deneme, sonuçları bakımından önemlidir. Kısa süren çok partili hayat, aynı yıl tek partili düzenin biraz daha değişik biçimde tekrar gelmesini gerektirdi. Gene, bildiğiniz gibi, 1930'dan sonra iktisat siyasetinde de önemli değişiklikler oldu. Bu bakımdan sözü geçen yıl, bir yeni dönemin başını göstermektedir. Daha sonra da 1930-1938 yılları arasını gözden geçireceğiz. Atatürk'ün ölümünden bugünlere kadar geçen gelişmeleri de özet olarak sizlere sunmak istiyoruz.

"Siyaset" ve "siyasetçi" sözcüklerinden neler anladığınızı kısaca açıklayınız.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİ

1923-1930 Yılları Arası

Daha önceki ünitelerimizde 1923 yılından sonra cereyan eden bazı önemli olayları gözden geçirdik. Bunları anımsayabilecek misiniz?

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarih olan 1923'ten 1930'a kadar süren yedi yıllık kısa dönem her bakımdan önemli iç olaylarla doludur. Bunların en önemlilerini daha önceki ünitelerimizde, yeri geldikçe görmüştük. Ondandır dolayı burada, eskiden gördüğümüz iç olayları sizlere yalnız anımsatmakla yetineceğiz. Böylece, 1930'a kadar süren dönemi iç siyaset açısından kısaca değerlendirebileceksiniz.

Cumhuriyetin ilânından sonraki ilk önemli olay, halifeliğin kaldırılmasıdır (3.3.1924). Bu olay üzerine çeşitli tepkiler doğduğunu da biliyorsunuz. Aynı yılın sonbaharında (17 Kasım) "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın kuruluşuyla başlayan tepkiler, 1925 yılı Şubat ayında Şeyh Sait Ayaklanmasıyla doruğa ulaşmıştı. 1925 yılı büyük bunalımlarla doludur. Ayaklanmanın bastırılması en önemli hedef olmuş, bu amaçla hükümete olağanüstü yetkiler veren "Tahrir-i Sükûn" Kanunu kabul edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılışı, Atatürk'ün böylece yakın bazı arkadaşlarından uzaklaşması, o yılın önemli olaylarından. Tahrir-i Sükûn Kanununa dayanılarak belli başlı İnkılâp adımlarının atılması da 1930'a kadar sürmüştür.

Gerçi henüz görmedik; ama lise bilginizle bu adımları sırasıyla sayabilir misiniz?

Önemine göre değil de tarih sırasına göre, 1925-1930 yılları arasında gerçekleştirilen inkılâplar şunlardı: Tekkelerin, zaviyelerin, türbelerin kapatılması; şapka giyilmesi; uluslararası saatin ve takvimin kabulü; Medeni Kanun'un hazırlanıp yürürlüğe girmesi; Anayasa'da değişiklik yapılarak lâikliğe gidişin sağlanması; uluslararası rakamların kabulü; harf inkılâbı...

1930'da yurttan iç düzen, barış sağlanmıştı. Önemli inkılâpların çoğu tamamlanmıştı. Ancak, iki konuda Önder huzursuzdu: Yapılan ve ileride yapılacak inkılâpların sürekli olarak yaşaması için onların ulusa iyice benimsetilmesi çok önemli bir konu idi. Ayrıca, bütün çabalara rağmen ekonomik durum düzenlenmemişti; belli bir ekonomi siyaseti oluşmamıştı. İşte Atatürk, 1930 yılından itibaren yeni bazı denemelere girişerek bu endişelerini giderme yolları aramaya başlamıştır.

1930-1938 Yılları Arası

Genel Olarak

Yukarıda, 1930 yılına kadar belli başlı inkılâpların tamamlandığını söylemiştik. Bununla birlikte, o yıldan sonra da gene önemli yenileşme adımları atılmıştır: Belediye seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması (3 Nisan 1930); Uluslararası ölçülerin kabulü (26 Mart 1931); Türk Tarih ve Dil Kurumları'nın çalışmaya başlamaları (12 Nisan 1931 ve 12 Temmuz 1932); Üniversite Reformu (1 Ağustos 1933'te başlar); Soyadı Kanunu (21 Haziran 1934); Din adamlarının kılık-kıyafetlerinin düzenlenmesi (3 Aralık 1934); Kadınlara Milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması (5 Aralık 1934); Anayasaya altı ilkenin girmesi (5 Şubat 1937) son derece önemli olaylardır. Gene bildiğimiz gibi, 1930'dan sonra devletin iktisadi hayatı düzenleyici rolü kabul edilmiş, plânlı iktisada geçilmiştir.

Böylece Önder, devrimci kişiliğini gene her alanda göstermiş oluyordu. Dikkat edilirse 1930'dan sonraki yeniliklerin içinde, Türklerin tarihini ve dilini araştırma, bilimsel yaşayışın temeli olan üniversiteyi kurma gibi çok önemli, kültür sorununa

çözüm getirici adımlar da vardır. Önder, ulusal (milli) esaslara dayanan devletin temelini sağlamlaştırma, ulusal bilinci yayıp geliştirme çabasıdır. Bu adımlar ileride çok olumlu sonuçlar getirecektir.

Size göre devrimlerin sürekliliği için neler yapılmalıdır?

Serbest Fırkanın Kurulması

1930 yılında Atatürk yeni ve ilgi çekici bir denemeye girişti. Şimdi onu inceleyelim.

Demokrasinin anlamını ve önemini açıklamaya çalışınız.

Bugüne kadar bulunmuş en ülküsel ve gelişkin yönetim biçimi demokrasidir. İleride Atatürk ilkelerini incelerken, bu konuya daha ayrıntılı olarak değineceğiz. Ancak şu önemli noktaları anımsamakta yarar vardır: Demokrasi toplum içinde çeşitli düşünce sahiplerinin özgürce biraraya gelmesi, ulusun kendini yönetecek olanları dilediğince seçmesi, onları denetleyip değiştirebilmesi esaslarına dayanan bir rejimdir. Bu rejimi şu kısa cümle ile özetlemek yetiştir: "Kişiye saygı, onun özgürlüklerini koruma". Şüphesizdir ki, bu rejim her toplumda tarihi ve kültürel koşullarının etkisi altında değişik bir biçime bürünebilirse de, temel ilkeler aynıdır.

Atatürk bir özgürlük ve demokrasi aşığı idi. "Özgürlük olmayan bir ülkede ölüm ve çöküş vardır. Her gelişmenin ve kurtuluşun anası özgürlüktür" (1906); Her türlü hakkın kaynağı bireydir.....demokraside bireyin özgürlüklerine devletin ve hiç kimsenin müdahalesi söz konusu değildir", "Demokrasi memleket aşkıdır"...(1931) diyen büyük Önder, Cumhuriyetin kurulmasından sonra demokrasiyi bütün ilkeleri ve uygulamalarıyla yerleştirmek istiyor ve şöyle diyordu; "Biz Türkler ruhça demokrat doğmuş bir ulusuz"... "Şuna emin olabilirsiniz ki, dünya üzerinde yaşamış ve yaşayan uluslar arasında ruhça demokrat doğan tek ulus Türklerdir" (1937).

Atatürk, kutsal saydığı bu hedefe ulaşmayı çok istemiştir. Kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının oluşmasına (1924) hiçbir olumsuz tepki göstermemiştir. Ancak bu parti, bildiğiniz gibi devleti parçalamaya götürecek yolların içine itilince, zorunlu olarak kapatılmış, Takrir-i Sükûn Kanununa dayanılarak 1930 yılına kadar da tek partili, yani Cumhuriyet Halk Partisine dayanan yönetim sürmüştür.

Şeyh Said Ayaklanması nasıl başladı ve ne gibi sonuçlar getirdi?

1930 yılında dünyadaki ekonomik bunalım Türkiye'ye de sıçramıştı. Zorluklar ve yoksulluk toplumu sıkıntılara düşürecek boyutlara ulaşma sınırına dayanmıştı. Atatürk bu durumda tek partili bir yönetimin sakıncalarını anlamıştı. Hükümet denetlenmeli, yeni düşünceler, imkânlar aranıp uygulanmalıydı. Bu nedenle, çok partili hayata geçiş gerekli idi. Atatürk bu konuda denemeye girişmeyi amacına uygun görüyordu.

O sıralarda Paris'te büyükelçilik yapan, Atatürk'ün yakın arkadaşı, ünlü devlet adamı Fethi (Okyar) Bey'in bu konuda girişimlerini görüyoruz. Büyük bir ihtimalle, Atatürk'çe özendirilen Fethi Bey yeni bir siyasal parti kurma isteğini açığa vurmuştur. Önder bu isteği çok olumlu karşılamış "lâik cumhuriyet" esaslarına aykırı düşmemek şartı ile siyasal partilerin kurulmasını memnurlukla karşılayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Fethi Bey, 12 Ağustos 1930'da, "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adını taşıyan, yeni Devletimizin üçüncü siyasal partisini kurmuştur.

Daha önce kurulan iki siyasal partiyi anımsayınız.

Bu parti özellikle ekonomik konulara ağırlık veren ekonomik liberalizmi benimseyen ilkelere dayanmıştı. İnkılâp ilkelerine kesinlikle aykırı düşen görüşleri yoktu. Bununla birlikte, 1925 yılından beri sessizce olayların gelişmesini bekleyenler bu partiye doluştular. Devrime karşı olanlar kendilerine göre çok uygun bir mücadele imkânı bulduklarını sanmışlardı. Fethi Bey ve yakın çevresindekiler, büyük bir

içtenlikle, devrime bağlı olduklarını, onun ilkelerinden hiçbir ödün vermeyeceklerini söylerken, aynı "parti"nin diğer mensupları bu sözleri duymazlıktan geliyorlardı. Fethi Beyin yaptığı gezileri bu yığınlar sömürü için kullanıyorlardı. 5 Eylül 1930'da, İzmir'e gelen Fethi Bey önünde yapılan gösterilerde inkılâpçılara karşı son derece çirkin ve küstah davranışlarda bulunulmuştu. Bu tür olayların sürüp gitmesi üzerine yurttaşların henüz demokrasinin gerektirdiği olgunluğa erişemediklerini, bilinçsizce davranışlarla 1925 yılını geri getiren bir ortam yarattıklarını anlayan, kendisi de devrimci olan Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da partisini dağıtmak zorunda kaldı. Bir ay sonra patlak veren olaylar, Fethi Beyin bu davranışında ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci çok partili hayatı, üç ay gibi çok kısa bir zaman sürdü. Bu arada Adana'da 29 Eylülde kurulan bir başka siyasal parti de (Ahali Cumhuriyet Fırkası), Serbest Firkanın dağıtılması üzerine kapatılmıştır.

Önderin en elverişli ortamı oluşturmasına rağmen, çok partili demokratik hayatın sürmemesi iki ana sebeple açıklanabilir:

İlk önce şu söylenebilir:

Demokrasi, bireylerin hoşgörülü olmasına dayanan bir eğitim sonucudur. Böyle bir eğitim bazen yüzlerce yıl sürebilir. Türk toplumu ise Atatürk'ün dediği şu durumda idi: "... ulusumuzu yüzyıllarca idare eden Osmanlıları kendilerini ve yaldızlı tahtlarını korumak için atalarımızdan kalıtım yoluyla gelmekte olan bu doğuştan hasletlerimizi (demokrat ruhluluğu) körletmeye, uyuşturmaya çalışmışlardır (1937)". Yani bu eğitimden geçilememiştir.

İkinci olarak aşağıdaki düşünceleri ileri sürebiliriz:

1925-1930 yılları arasında devrim ilkeleri henüz bazı kesimlerce benimsenmemiş, yerleşmemişti. Devrimi hazmedemeyenler, yeni siyasal partiyi, amaçlarına araç olarak, yani inkılâbı yıkmak için kullanmaya kalkışmışlardır. Önderin ve çevresinde yeni oluşmaya başlayan bilinçli kadronun buna razı olması düşünülemezdi.

Bu olay bize ayrıca bir sosyolojik yasayı da gösteriyor. Devrimler, ne kadar sağlam temellere dayanırlarsa dayansınlar, birkaç yıl içinde topluma yerleşemezler. Bu bakımdan Önderin endişelerine hak vermek gerekmektedir. Devrimin esasları topluma yerleşmeden demokrasiye geçişin son derece sakıncalı olduğu anlaşılmıştır.

Şimdi "ulusu demokrasi yolunda eğitim" denilen yeni bir döneme girilmiş, başka bir deyişle, tek partili yönetim gene kurulmuştur. Atatürk, demokrasi ülküsünün gerçekleşmesini göremeden hayattan ayrılacaktır. Son yıllarında uluslararası gerginliklerin artması, bir dünya savaşının ufukta görülmesi, yeni bir denemeye geçişi önleyen, çok önemli sebepler arasındadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1930 yılı sonuna kadar süren çok partili rejime geçiş aşamalarını anlatınız. Başarısızlığın sonuçlarını açıklayınız.

Menemen Olayı

Serbest Fırka denemesinin beklenilenden çok farklı sonuçlar getirdiğini, 23 Aralık 1930'da, yani bu partinin kendini dağıtmasından beş hafta gibi kısa bir sürenin geçmesinden sonra patlak veren bir acı olay bize çok iyi anlatır.

Serbest Firkanın başkanı Fethi Bey, 1930 yılı Eylül ayı başlarında Ege Bölgesinde bir geziye çıkmıştı. Bu gezi sırasındaki gösteriler, karışıklıklar bazı çevrelere umut vermişti. İşte bu zavallı çevrelerin etkisi ile heyecanlanan bir derviş, Menemen'deki acı olayı çıkarttı. Çok tutucu bir tarikata üye olan bu derviş, 23 Aralık sabahı, müritleri ile Menemen'de "şeriat isteriz" çılgınlıkları atarak halkı yanına çekme ve bir ayaklanma başlatma çabasına girdi. O sırada Menemen'de vatan görevi yapmakta bulunan idealist bir öğretmen, Asteğmen Kubilay olayı duydu ve buyruğundaki askerlerle eylemin başladığı yere geldi, topluluğa dağılmasını ihtar etti. Derviş Mehmet ve arkadaşları onu dinlemediler. Bunun üzerine Kubilay, tahta manevra mermileri ile doldurulmuş silahlar taşıyan askerlerine, göz korkutmak için ateş

buyruğu verdi. Tahta mermilerin varlığını sezen Derviş Mehmet göğsünü onlara açtı. Tahmin edileceği gibi, bu mermiler ona işlemedi. Derviş Mehmet böylece çevresini azdırdı. "Görüyorsunuz ki, gerçek dindarlara kafirlerin kurşunu işlemiyor" gibi bazı sözler söyledi. Galeyana gelenler Kubilay'ın üzerine hücum ettiler. Kör bir baş bıçağı ile bu suçsuz, genç, ülkü dolu Asteğmenin başını kestiler. Katiller Kubilay'ın kesik başını kentte dolaştırdılar. Olay büyüme yolunda iken çevreden gelen askerî birlikler duruma hemen egemen oldular. Katiller derhal yakalandı.

Atatürk, olayı çıktığı bir yurt gezisi sırasında, Edirne'de duydu. En kesin tedbirlerin alınmasını istedi. İstanbul'da başkanlık ettiği bir toplantı sonucunda Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilân edildi. Katiller askeri mahkemeye verildiler. Her tarafta acı olayı lânetleyen gösteriler yapıldı. Atatürk olay dolayısı ile yayınladığı bildiride "istilânın acılığını (yani düşman işgalinin acılığını) tatmış bir çevrede genç Asteğmenin uğradığı saldırıyı" Cumhuriyet'in temelini karşı bir hareket olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca orduya yolladığı başsağılığı mektubunda"..... büyük ordunun genç subayı ve cumhuriyetin ülkücü öğretmenler topluluğunun değerli üyesi Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet yaşama yeteneğini tazelemiş ve güçlendirmiş olacaktır" demiştir.

Bir kişinin kurban verilmesiyle biten bu olay üzerine Atatürk'ün gösterdiği tepkiyi, bugün benzeri olaylara karşı resmi çevrelerce doğan tepki ile karşılaştırınız.

Bu olay Cumhuriyetin ve devrimlerin karşısındaki tehlikenin henüz geçmediğini gösterdiğinden, devlet yöneticilerini daha dikkatli olmaya özendirdi. Gençlik ve halk ile devrimci kadro arasında daha sağlam bağlar kuruldu. Türk çağdaşlaşmasının özellikleri hakkında daha yaygın, yığınlara dönük ve oldukça başarılı eğitici etkinliklerde bulunuldu. Ayrıca, tek parti yönetiminin bazı eksiklikleri ve hataları, Serbest Fırka olayının da etkisiyle elden geldiğince giderilmeye çalışıldı. Öte yandan, bir süre çok partili yönetimin düşünülmemeyeceği konusundaki görüşler yoğunluk kazandı.

Menemen olayının nedenlerini ve sonuçlarını anlatınız.

Bursa Olayı

1930 yılından sonra Atatürk'ün eğitim ve bilim konularına ağırlık verdiğini biraz yukarıda anlattık. Türklerde iyice uyanmaya başlayan ulusluk bilincini (milliyet şuurunu) güçlendirmeye yönelik çalışmalardı bunlar. Türk tarihi üzerinde çökertilen bulutları dağıtmak, ayrıca Türkçeyi tam bir bilim ve kültür dili durumuna getirmek, bu büyük çalışmaların ana hedeflerini oluşturuyordu. Bunların niteliğini önümüzdeki yılın derslerinde ayrıntılı olarak göreceğiz.

Atatürk, Türklerdeki dil sevgisini bilinçli düzeye getirmek için ilginç yollar bulmuştur. Bunlardan biri de Müslümanları ibadete çağırmaktan başka bir şey olmayan, ama bin yıllık alışkanlıkla hep Arapça okunan ezan ile kameti Türkçeleştirmektir. Atatürk, ezan ve kameti güzel bir üslûpla, anlamlarını hiç bozmadan Türkçeye çevirtmişti. Şimdi Müslüman Türkler namaz çağrısının anlamını bilerek ibadete gitmeye başlamışlardı.

Namaz çağrılarının Türkçe okunmaya başlaması, bazı çevreleri gene çığırından çıkardı. İbadete çağrının her Müslümanın kendi diliyle yapılmasının çok doğal ve aslında dinin amaçlarına da uygun olduğunu sezinleyemeyen kimseler, 1 Şubat 1933'te Bursa'da, Ulu Cami'de namazdan çıkan halkı kışkırtarak, Hükümet Konağı önünde gösteri yaptılar. Onlara göre, dinimizin bir gereğini Türkçe olarak öğrenmek dinsizlikti.

Bu olay büyük boyutlara ulaşmadı. Halk göstericilere katılmadı. Güvenlik güçleri hemen sorumluları yakaladılar. Olay üzerine Atatürk haklı olarak şöyle demiştir:" olaya dikkatimizi özellikle çevirmemizin nedeni dini, siyaset ve herhangi bir kışkırtmaya vesile etmeye asla hoşgörü göstermeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Olayın niteliği gerçekte din değil, dildir. Kesin olarak bilinmelidir ki, Türk ulusunun ulusal dili ve ulusal benliği bütün hayatında egemen ve esas kalacaktır".

Atatürk bu sözleri ile lâiklik ilkesine verdiği önemi, Türk ulusunun öz benliğine dönmesinin ne kadar gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Bursa olayının niteliğini, Atatürk'ün görüşlerini, bu tür bir gelişmenin bugün nasıl değerlendirilebileceğini tartışınız.

Gençlikte Ulusal Bilincin Geliştiğini Gösteren İki Olay

Türk ulusunun bilinçli bir biçimde diline sahip çıkmaya başladığını 25 Şubat 1933'teki bir olay pek güzel biçimde göstermektedir.

Türkiye'de yataklı vagon tekeli devletle yaptığı bir sözleşme ile elinde tutan bir yabancı ortaklık vardı. Bu ortaklıkta, işin gereği olarak bazı yabancılar da çalışıyorlardı; zira bu firma Avrupa'nın hemen her yerinde aynı işi yapıyordu.

Osmanlı Devleti zamanından gelen bir alışkanlıkla bu ortaklığın Türkiye'deki bürolarında Fransızca konuşulurdu. Ulusal duygular açığa çıkınca bu alışkanlığa karşı tepkiler başladı. Bir gün bu ortaklığın İstanbul bürosundaki bir Türk memurun Türkçe konuştuğunu gören Fransız müdür, buna fena halde hiddetlenmiş, memura hakaret ederek ceza kesmiştir.

Olay İstanbul gençliği arasında kısa sürede duyuldu. Yukarıda işaret ettiğimiz gün bu ortaklığın bürosu önünde gençler büyük bir ciddilik ve efendilikle olayı ağır biçimde kınadılar ve içeri girerek duvarda asılı olan Atatürk resmini oradan kaldırıp Halkevine teslim ettiler.

Osmanlı döneminde, özellikle İstanbul'da, Türk aydınlarının Fransızca konuşmayı bir gurur vesilesi saydıklarını hatırlatırsak, yukarıdaki olayın ulusçuluk akımı açısından önemi daha iyi anlaşılır.

Gençlikteki Türklük bilincinin uyanışını gösteren bir başka olay da, yukarıdakinden hemen iki ay sonra gene İstanbul'da geçti. 17 Nisan 1933 gecesi Bulgaristan'ın Razgrat kentindeki Türk Mezarlığının bir bölümü bazı saygısız Bulgarlarca tahrip edilmişti. Bu olay, Bulgaristan'da onurlarıyla yaşayan Türklere karşı bir gözdağı idi. Hiçbir sebebi de yoktu.

Olay duyulunca, İstanbul gençliği gene heyecana geldi. Bulgaristan'da yaşasa da Türk her zaman Türk'tü. Onlara karşı yapılan saygısızlık, Türkiye Türklerine de karşı sayılırdı. 20 Nisan 1933'te toplanan üniversite ve yüksek okul öğrencileri heyecanlı bir gösteriden sonra Türklüğe çok yakışan soylu bir davranışta bulundular: İstanbul'da da bir Bulgar Mezarlığı vardı. Gençler bu Mezarlığa çelenkler, çiçekler koyup dağıldılar.

Türk'ün duyarlılığını ve soyluluğunu gösteren bu yüce olay, Atatürk'ün beklediği gençliğin yetişmekte olduğunu bir kez daha gösteriyordu.

Her iki olayı Türk Devrimi açısından yorumladıktan sonra şu konuyu irdeleyiniz: Bulgar Mezarlığı olayından birkaç gün sonra (27 Nisan 1933) Atatürk, gençliğin ulusçu görüşlerini, davranışlarını içtenlikle desteklediğini bildirmiş; ama bu gösteri izinsiz yapıldığı için gençleri üstü kapalı da olsa kınamıştır. Atatürk'ün bu davranışını gerçek devlet adamı nitelikleri açısından değerlendiriniz.

Atatürk'e Yeni Bir Suikast Girişimi

Çerkez Ethem'i anımsayabiliyor musunuz?

Ulusal Kurtuluş Savaşının bunalımlı ilk günlerinde Kuvayı Milliye birlikleri arasında en seçkinini oluşturan güçlerin şefi Çerkez Ethem, kazandığı başarılarından şırmış ve Mustafa Kemal Paşa ile önderlik mücadelesine girişecek kadar bilinçsizleşmişti. Ancak, ne kadar zayıf ve iki yüzlü bir kişiliği olduğunu göstererek Yunanlılarla anlaşmış, Birinci İnönü Savaşı arifesinde ayaklanarak yeni kurulmakta olan ordumuza zor anlar yaşatmış; ama sonunda da birlikleri tepelenmişti. Bunun üzerine kardeşi ile birlikte düşmanımız olan Yunanlılara sığınmıştı. Bir süre, Yunan işgali altındaki İzmir'de yaşayan Çerkez Ethem ile kardeşi daha sonra Yunanistan'a

geçmişlerdi. Bu olayları daha önce anlatmıştık. Bu hainler artık Yunan maşasındırlar. Yunanlılar da bu hainleri karanlık işleri için diledikleri gibi kullanmaktadırlar. Nihayet 1935 yılı Ekim ayı başlarında Çerkez Ethem ile kardeşi Atatürk'e karşı bir suikast düzenlemeyi plânlamışlar ve bu amaçla yetiştirdikleri beş başka haini gizlice Suriye sınırımızdan içeriye salmışlardı. Bunlardan birinin yakalanması üzerine bu caniyane plân uygulanamamış, suikast daha hazırlık evresinde iken önlenmiştir.

Olayın duyulması üzerine ilk önce 21 Ekim 1935 tarihinde İstanbul gençliği çok görkemli bir miting yapmıştır. Olay yurt çapında büyük üzüntüye yol açmış ve her yerde sert biçimde kınanmıştır. Ancak bu olay Türklerin büyük Öndere ne kadar candan ve içten bir sevgi ile bağlandıklarını bir kez daha göstermiştir.

Atatürk'e yapılan en tehlikeli suikast girişimi ne zaman oldu? Anımsayamıyorsanız, daha önceki ilgili üniteyi bulup, o bahsi okuyunuz.

Tunceli Olayları (Mart-Haziran 1937)

Şeyh Sait olayından sonra rejime karşı büyük bir başkaldırma olmadığını biliyorsunuz. Bununla birlikte, Doğu Anadolu'daki doğal ve ekonomik koşullar o yöreye inkılâp esaslarını yerleştirmeyi geciktirdiği için, zaman zaman ufak boyutlu hareketler görülmüştür. 1930 yılı Temmuz başında Ağrı Dağı yöresinde daha çok eşkıyalık nedeniyle çıkan ufak bir olay hemen bastırılmıştır. Bir süre sonra 1937 ilkbaharında Tunceli'de Cumhuriyet Hükûmeti'nin giriştiği yol, okul yapımı gibi girişimlerden, kendi çıkarları için hoşlanmayanlar bir harekete girişmişlerse de bu da kısa sürede bastırılmıştır. Olay üzerine Atatürk büyük bir inceleme gezisine çıkarak Doğu Anadolu'yu dolaşmış ve bu tür olayların bir daha tekrarlanmaması için gereken önlemler üzerinde durmuştur. Gerçekten böyle olaylar bir daha göze çarpmamıştır. Öyle sanıyoruz ki, bugünkü kışkırtıcı ve vahşi teröre rağmen son büyük atılımlar barış içinde sonuçlanırsa, yirminci yüzyıldan çıkarken Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgemiz yurdumuzun gelişmiş yerlerinden biri olacaktır. Yüzlerce yıllık ihmallerin yaraları böylece, Cumhuriyet yönetimi ile tedavi edilmiş bulunacaktır.

Şeyh Sait, Ağrı ve Tunceli olaylarını anlatınız.

Atatürk'ün Çiftliklerini Ulusa Bağışlaması

Yaşamı boyunca hep devlet memuru olarak çalışmış olan Atatürk, zengin bir insan değildi. Yoksul sayılabilecek ailesinden de hiçbir servet edinmemişti.

Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında bir çeşit devlet başkanlığı görevini yürütmüştü. Bunu biliyoruz. Daha sonra da, 29 Ekim 1923'te, cumhurbaşkanı seçildi ve ölünceye kadar sürekli olarak her dört yılda bir TBMM tarafından bu makama getirildi.

Cumhurbaşkanı olarak da son derece mütevazı bir hayat süren Atatürk'e, ulus, duyduğu bağlılık ve hayranlığın belirtisi olarak, çeşitli yörelerde çiftlikler hediye etmişti. Atatürk bunları en modern biçimde işletmiş ve bu yolda da Türk çiftçisine hizmet etmiştir. O'nun çiftlikleri Türk tarımı için bir okul ve laboratuvar olmuştur.

İşte Atatürk işleterek modern bir duruma getirdiği bu çiftlikleri, üzerlerindeki bütün malları ile birlikte 11 Haziran 1937'de ulusa bağışladı. Bu, çok anlamlı bir harekettir. Dünya tarihinde bu tür hareketlerde bulunan devlet adamlarına kolay rastlanmaz. Ancak Atatürk kişisel servete verdiği değersizliği başka hareketleriyle ve gerçekten hiç düşünülmeyecek biçimde de göstermiştir.

Buna biraz aşağıdaki "Atatürk'ün ölümü" bahsinde çarpıcı bir biçimde anlayacağız.

Atatürk'ün bu davranışının nedenlerini anlatınız!

Başbakanın Değiştirilmesi

Cumhuriyetimizin ilk başbakanı İsmet (İnönü) Paşadır. İsmet Paşa kısa bir süre dışında (21 Kasım 1924-3 Mart 1925 arası) 25 Ekim 1937 tarihine kadar hep başbakanlık makamında kalmış, yani her hükûmet değişikliği sırasında cumhurbaşkanınca bu göreve getirilmiştir.

Atatürk ile inkılâpların yürütücüsü İsmet İnönü çok iyi geçinen iki arkadaşlıklar. Ancak İsmet Paşa, Atatürk'e çok büyük bir saygı gösterir; O'nun isteklerini en iyi biçimde gerçekleştirirdi.

1937 yılında Önder ile Başbakanı arasında iktisat ve dış siyaset konularında bazı önemli görüş ayrılıkları çıktı. Bunun üzerine İsmet Paşa 25 Ekim 1937'de başbakanlıktan ayrıldı. Yerine, uzun yıllar "İktisat Bakanlığı" görevini yürüten Celâl Bayar getirildi.

Böylece Atatürk'ün son zamanlarında hükûmet başkanı değişti. Ancak genel siyasette hiçbir değişiklik olmadığı gibi, Atatürk'le İnönü arasındaki arkadaşlık sürmüş, İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da Önder'in pek çok vesile ile yanında görülmüştür. Bu da bir devlet adamı olgunluğunun en güzel örneğidir.

İnönü'nün yaşamı ve kişiliği hakkında neler biliyorsunuz? Meraklı iseniz Atatürk-İnönü anlaşmazlığını çeşitli kaynaklardan araştırıp öğreniniz (Özellikle o dönemi yaşayanların anılarını okuyunuz).

Atatürk'ün Yaşamdan Ayrılması

Tarihin en büyük devrimcilerinden Kemal Atatürk, çok genç yaşta hayattan ayrıldı. Çocukluktan gençliğe geçtiği çağdan itibaren askerlik mesleği içinde bulunması, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında katıldığı savaşların acısını yürekten duyması, O'nu çok olgunlaştırmış, ama aynı zamanda yıpratmıştır. Buna rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün ulusun kaderini tek başına çizerken aldığı tanımlanamaz derecede ağır yükü 1938 yılına değin taşıyabilmiştir.

"Tek"liğin, yardımcısızlığın yüküne rağmen çok kısa bir sürede ilk önce bağımsızlığımızı kurtarmış, sonra da Türk toplumunu çağdaşlaştırmada en önemli rolü oynayacak devrimleri gerçekleştirmiştir.

Ağır yükünü hafifletmek için kullandığı alkol ve tütün, O'nun vücutça yıpranışını hızlandırdı. O zamanlar için amansız bir hastalık sayılan karaciğer sirozu, (Bugün karaciğer sirozunun pek çok türleri büyük başarı ile tedavi ediliyor. Bugünün tıbbi, Atatürk'ü daha uzun yıllar yaşatabilirdi.) farkına varılmadan ilerlemişti. Hastalık 1937 yılının sonlarına doğru anlaşıldı. Kesin perhiz ve istirahatle Atatürk'ün en fazla birkaç yıl yaşayacağı en ünlü hekimlerce ifade edildi. Buna rağmen, Hatay bunalımı, büyük Önderi istihattenden alıkoydu. Hastalık tam durgunluk dönemine girmiş iken ünlü Güney yolculuğuna çıktı (19-26 Mayıs 1938). Hatay sınırında incelemeler yaptı. Saatlerce ayakta askerleri denetledi. Yolculuk bittiği zaman Önderin sağlığı için son umutlar yok olmuş, ama Fransızlar da Hatay davasını yitirdiklerini anlamışlardı.

Bu yolculuktan sonra Atatürk son aylarını İstanbul'da geçirdi. Acı onun farkındaydı. 5 Eylül 1938'de el yazısı ile vasiyetnamesini yazdı. Daha önce bütün çiftliklerini, içlerindeki malları ile ulusa bağışladığını biliyoruz. Vasiyetnamesi ile geri kalan servetini de kurduğu siyasal partiye bırakmış; ama bu servetin bütün gelirini Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarına tahsis etmiştir. Öyle ki, o siyasal partiye sadece Atatürk'ün servetinin yöneticiliğini yapmak düşmüştür. Atatürk bundan başka çok yakını olan birkaç kişiye, (Kızkardeşi ile manevi çocuklarına hayat boyu, İsmet İnönü'nün çocuklarına öğretim süreleri boyunca aylık bağlatmış, onlara ufak bir iki yardımda daha bulunmuştu.) hayatta oldukları sürece ufak gelirler tahsis etmiştir. Bunlar çok önemsizdir. Zaten Atatürk daha 12 Haziran 1933 yılında çıkartılan bir yasa ile kendisini Türk Medeni Kanunu'nun mirasçılarla ilgili hükümlerinden ayırık tutturmuştur. Bu yolladır ki, servetinin yüzde doksan dokuzunu ulusa ve kendi

kurduğu bilim derneklerine bırakabilmiştir. Böylece bir devlet adamı, sanırsız ki dünyaya enderden de az gelir.

Üstüste geçirdiği iki ağır komadan sonra Atatürk, 10 Kasım 1938'de, yaşamdan ayrıldı. İstanbul'da ve Ankara'da düzenlenen görkemli, Türk ulusunun ağladığı, pek çok yabancı ulus temsilcilerinin katıldığı cenaze törenlerinden sonra 21 Kasım 1938'de geçici kabrine konuldu. 10 Kasım 1953'te ise Anıtkabir'de toprağa verildi.

Atatürk'ün ölümü üzerine Türk ulusunun içtenlikle tuttuğu yas anlatılamayacak derecede engindir. Sadece bu acı dahi büyük Önderin ulusuyla nasıl kaynaştığını göstermektedir.

Atatürk'ün ölümü dünyada çok büyük bir kederle karşılanmıştır. Avrupa'dan Japonya'ya kadar her ülkede bu kaybın insanlık için ne denli acı bir olay olduğu haftalarca dile getirilmiştir.

 Çevremizdeki hukukçulara danışıp, 12 Haziran 1933 tarihli ve 2307 sayılı yasayı açıklattırınız. Böyle bir yasanın hiçbir devlet adamı için çıkartılmadığını anlayınız. Böyle bir davranışın dünya tarihindeki önderler arasında Atatürk'ü neden en başta saymak gerektirdiğini kendi görüşünüze göre açıklayınız. Atatürk üzerindeki görüşünüz olumsuz ise bu yasayı nasıl açıklayabileceğinizi de düşününüz!

ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN GENEL SİYASAL DURUMU

Atatürk'ün ölümünden sonra açılan dönem, genç devletimizin en yeni tarihidir. Bu dönem de zaman bakımından ikiye ayrılabilir: Savaş ve savaş sonrası. Gerçekten bu dönemin 7 yılı, tarihin en büyük felâketlerinden olan İkinci Dünya Savaşı ile dolmuştur. Savaşa girmemeyi başaran Türkiye, buna rağmen güç ve zor günler geçirmiş; savaş bitince yeni dış tehlikelerle karşılaşmıştır. Bunları ustalıklı geçiştiren Türkiye'de 1950 yılına doğru çok partili siyasal rejim gene kurulmuş, demokrasi sancıları tekrar başlamıştır. Bu mükemmel rejime geçiş ve onu yaşatış 40 yılı aşkın bir zaman alır. Demokratik rejimin, çok büyük bir hızla artmaya başlayan nüfusun ekonomi, eğitim ve kültür açısından temel sorunlarına çözüm bulmada aksadığı bazı anlar, kısa süreli bunalımlara yol açmışlardır. Bu bunalımlar ulusumuzun ve ordumuzun ortak çabaları ile kısa sürede giderilmiş; ancak toplumsal yasaların gereği olarak yeni zorluklar da doğmuştur.

Bütün bu gelişim çizelgesi içinde ana konumuz olan Atatürk Devrimi de etkilenmiştir. Devletimize, toplumumuza can veren Atatürkçü düşünce, demokrasi uğrunda hırpalanmaya çalışılmışsa da her seferinde daha sağlam ve kalıcı biçimde yaşama gücünü kanıtlamıştır.

Bütün bu önemli olayların öykülerini kısaca görelim. Kısaca diyoruz, zira özellikle son on yılların ayrıntılı tarihi henüz belirlenmemiştir. Kesin hükümler daha tam olarak verilmemiştir. Bundan dolayı kısa açıklamalarla yetinmek zorundayız.

 Atatürk'ten sonraki cumhurbaşkanlarını sırasıyla sayınız. Ayrıca Türkiye'nin nüfusunun 1923-1995 yılları arasında gösterdiği artışı da ansiklopedilerden öğreniniz.

İSMET İNÖNÜ DÖNEMİNDE İÇ SİYASET

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Atatürk'ün son günleri yaklaştığı sırada, devlet başkanının kim olacağı konusunda, ileri gelen yöneticiler arasında görüşmeler yapılmış, sonunda İsmet İnönü tek aday olarak belirmişti. Atatürk öldükten bir gün sonra toplanan TBMM, Malatya Milletvekili İsmet İnönü'yü oybirliği ile cumhurbaşkanı seçti (11 Kasım 1938). Böylece, Önder'in en yakın çalışma arkadaşlarından, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın

deneyimli komutanlarından, Devrimin uygulayıcısı, tutarlı, dikkatli, titiz bir devlet adamı olan İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin başına getiriliyordu.

O zaman yürürlükte olan 1924 Anayasasına göre cumhurbaşkanının hemen hiçbir yetkisi yoktu. O sadece devletin birliğini temsil ederdi. Buna rağmen İsmet İnönü neden o döneme adını vermiştir? Düşününüz.

Cumhurbaşkanı olarak ne kadar yetkisiz sayılırsa sayılsın Atatürk, Türk Devleti'nin kurucusu, inkılâpların yapıcısı idi. Ulus ile Önder arasında neredeyse organik bir bağ vardı denebilir. Her türlü çabaya rağmen O'nu ulusun gözünden düşürmek mümkün olmamıştı. Ölümünde bütün ulusu kapsayan acı, bunun en iyi kanıtıdır. Cumhurbaşkanı Atatürk, ulusun temsilcilerinden oluşan TBMM karşısında hiç yetkisi olmayan bir görevliydi. Ulus temsilcileri O'nun isteklerini, ulusun istekleri doğrultusunda benimsemişlerdi.

İsmet İnönü'de ise Atatürk'ün bu özelliği yoktu. Buna rağmen İnönü 1950 yılına değin ülkeyi kendi istekleri doğrultusunda yönetebilmiştir. Bunun sebeplerine eğilelim:

- Atatürk ile karşılaştırılmayacak derecede olsa dahi, İsmet İnönü'nün de büyük saygınlığı vardı. Kurtuluş Savaşının Batı Cephesi Komutanı, Lozan Barışının kurucusu, devrimlerin yürütücüsü İsmet İnönü hem ordu, hem de aydınlar ve büyük halk yığınları tarafından seviliyor ve destekleniyordu.
- Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa iki dönem dışında hep tek parti yönetiminde kaldığını biliyorsunuz. 1930 yılından sonra bu partinin devlet içindeki ağırlığı iyice arttırılmıştı. Devletin ana görevleri, siyaseti, parti tarafından çizilip yürütülüyordu. TBMM hep bu partiye mensup milletvekillerinden oluşuyordu. İsmet İnönü, Atatürk'ten sonra partinin "değişmez" genel başkanlığına getirilmiş, bu niteliği ile "Millî Şef" ilân edilmişti. Böylece, Anayasa açısından yetkisiz bile olsa, siyasal açıdan yurttan en üstün kişi o idi.

Şurasını söylemek yerinde olur ki, bütün eleştirilere rağmen İsmet İnönü bu yetkilerini iyi ve yerinde kullanmış, Atatürk'e layık bir devlet adamı olduğunu göstermiştir. O'nu eleştirenler, hiç kimsenin Atatürk'ün yerini dolduramayacağını anlayamayanlardır.

Atatürk ile İnönü'yü önderlik nitelikleri açısından karşılaştırınız.

İnönü Döneminde İç Siyaset

Genel Olarak

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten bir süre sonra, 1939 yılı sonbaharında patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin iç ve dış siyasetini on yıla yakın etkileyen en önemli oğedir. Savaşın getirdiği çeşitli durgunluklar ile zorlukların iç siyasete yansması çok doğaldır.

Devrimlerin Sürdürülmesi Çabası

İsmet İnönü, Atatürk Devrimine içtenlikle inanan bir devlet adamı idi. Devrimlerin, şimdilik bilemediğimiz kendi ölçüsüne göre, sürdürülmesini istediği kesindir. Ancak, savaşın o acı ve telaşlı havası dünyayı öylesine kaplamıştı ki, İnönü bütün enerjisini, çabasını Türkiye'yi bu felâketin dışında tutmaya harcamıştır. Bundan dolayı bir iki adım dışında devrimin bir bütün olarak ilerletilmesiyle ilgili gayretler o dönemde fazla göze çarpmaz.

İnönü, özellikle eğitim ve kültür işleri ve toprak reformu sorunu ile yakından ilgilenmiştir:

İnönü döneminde, Türk toplumunda, okur-yazar olmayan bir kimsenin kalmaması için, eğitimin halka yayılması çabasına ağırlık verilmiştir. Özellikle, o zamanlar nüfusun yüzde sekseninden fazlasını oluşturan kırsal bölgeler halkına öğretmen

yetiştirmek için ilginç yöntemler bulunmuş ve genelde başarı ile uygulanmıştır (Köy Enstitüleri-Kurulması 17 Nisan 1940).

Bu dönemde, Türk üniversitesinin gelişimi, yeni yüksek öğretim kurumlarının açılması önemli olaylardandır. Ayrıca, bugün yurdumuzda çok gelişmiş olan teknik öğretim de temelleri İnönü döneminde atılmıştır.

Türk aydınının çağdaş kültürü ve bunun kökenlerini iyice öğrenip değerlendirmesi gerekti. Bunun sağlanması için o bunalımlı yıllarda Batı ve Doğu kültürünün en önemli eserlerinden yüzlercesi en yetkili kişilerce Türkçeye kazandırılıp devlet eliyle bastırılmıştır. Bu, pek çok bakımdan son derece ilginç ve başarılı bir olaydır. Bu yolla Türkiye'de kitap sevme ve okuma zevki önemli ve ciddi bir gelişme göstermiştir.

Tanıdığınız bir öğretmene, "Milli Eğitim Bakanlığı Klâsikler Dizisi" ne demektir, diye sorunuz. Aldığınız cevabı değerlendiriniz.

Tiyatro, insanı "insana" tanıtmanın, onu tek yönlü görüş ve anlayış saplantılardan kurtarmanın en iyi araçlarından. Bu büyük kültür aracı XX. yüzyıl başlarında Türkiye'ye girdi. Onu devlet eliyle yaygınlaştırmak da İnönü'nün eseridir. Klâsik müzik ve buna komşu alanlarda da İnönü döneminde çok önemli sayılabilecek adımlar atılmıştır.

Cumhuriyet kurulduğundan beri, Türkiye'de toprak reformu kalkınmanın baş koşullarından sayılıyordu. İnönü bu konuda da olumlu çabalar göstermeye çalışmış; ama pek başarı sağlayamamıştır (bir çeşit toprak reformu öngören "Toprak Kanunu" 2 Mayıs 1945'te kabul edildiyse de tam olarak uygulanamadı).

İnönü döneminin kültür ve tarım alanında genel bir değerlendirmesini yapınız!

Ekonomik Sıkıntılarla Mücadele

1939 yılında başlayan ve 1945'e kadar süren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını büyük ölçüde engelledi. Hemen bütünü üretici erkeklerden oluşan iki milyonluk bir ordu her an savaşa hazır durumda tutuluyordu. O günlerin çok kısıtlı imkânları dolayısıyla ile bütçe kaynaklarının hepsi orduya aktarılıyordu. Ordunun üreticilerden oluşması, tarımsal üretimin iyice düşmesine yol açtı. Yeni kurulmakta olan sanayinin gelişmesi durdu. Yurtta pahalılık ve yokluk başladı.

Hiç şüphe yoktur ki , bu sıkıntılar son derece doğaldır. Zira savaşa girmek için bu fedakârlığa katlanmak gerekti. Savaş sırasında Türk hükümetleri elden geldiği oranda üretimi arttırmaya çalışmışlar, tüketimin savurganca bir yola girmesini, bazı maddeleri, karneye bağlayarak önlemek istemişlerdir. Fırsatçı, stokçu tüccarlar ağır vergilerle cezalandırılmışlar, ama bu arada büyük haksızlıkların yapılması önlenememiştir.

Savaş sırasında, savaşanlara satılan bazı değerli mallar (krom gibi) ile de önemli ölçüde döviz stokuna sahip olundu. Çünkü bu dövizler, dışalım imkânı olmadığı için kullanılmamıştı. Böylece, Türkiye savaşın dışında kaldığı gibi, savaş sonunda, tarihinde o güne kadar görülmemiş bir döviz hazinesine sahip oluyordu.

Bir devlet düşününüz. Bütün sınırlarının bir metre ilerisine kadar çevresi tarihin en kanlı savaşı içinde büyük bir ustalıklarla savaş dışı kalan ve henüz kalkınmasını tam başlatamamış. Bu devlet ekonomik sıkıntılar çekebilir mi? Eğer böyle sıkıntılar çekerse, bunlar ne türden eksiklik ve aksaklıklardır? Ekonomi bilgilerinize dayanarak açıklamaya çalışınız.

Çok Partili Demokratik Yaşama Kesin Olarak Geçiş

İsmet İnönü'nün, Atatürk gibi, demokrasiye inanmış bir kişi olduğu bilinmektedir. Buna rağmen savaş döneminin zor koşulları içinde yeni bir demokrasi denemesi yapmak da istememiştir. Gene de tek parti yönetimini denetlemek ihtiyacını duymuş, partisinin milletvekilleri arasında bazılarını "Müstakil Grup" adı altında hükümeti denetlemekle görevlendirmiştir. Bu "Grup" ayrı bir siyasal parti durumuna

erişse idi, görevini belki yerine getirirdi. Ancak, bu "Grup"un da başkanı İsmet İnönü olunca, beklenen gerçekleşemedi. 1945 yılına değin tek parti yönetimi sürdü.

Tek Parti" yönetiminin demokratik açıdan yorumunu yapınız.

1945 yılının ilkbaharında İkinci Dünya Savaşı sona ermişti. Bu tarihten iki yıl önce savaşı Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin önderliğindeki devletlerin kazanacağı belli olmuştu. Bu devletler savaş sonu dünyasında demokratik rejimin egemen olmasını diliyorlardı. Türkiye, 15. üniteye göreceğimiz gibi, son anda, yukarıda belirttiğimiz devletlerin yanında savaşa girmişti. Böylece savaş sonu düzeninden uzak kalmak istememişti. Sözü geçen devletlerin önderliğinde kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü'ne giren Türkiye'de artık çok partili demokratik hayata başlamanın zamanı geldiği anlaşılmıştı. Gerçekten daha Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluş aşamasında, San Fransisco'daki Türk delegeleri yurdumuzda artık demokrasinin kurulacağını açıklamışlardı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu konudaki kararını savaşın bitişi sırasında 19 Mayıs 1945'te verdiği ünlü söylevle ilân etmişti. Savaşı kazananların yanına katılmanın çok partili düzene geçmekle daha sağlıklı olacağı düşüncesi ve özellikle aydınların bu konudaki özelemleri demokrasiye geçişte İsmet İnönü'nün kararını olumlu yönde etkilemiştir.

Cumhurbaşkanı'nın 1 Kasım 1945'te TBMM'yi açarken demokrasi yolundaki kararlılığını belirtmesi üzerine daha önce 18 Temmuz 1945'te kurulan "Milli Kalkınma Partisi", Türkiye'yi yepyeni bir ortama getirdi. Zaten, Anayasada siyasi parti kurmayı yasaklayan bir hüküm yoktu. Atatürk'ün Anayasası demokrasiye açıktı.

7 Ocak 1946'da, Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılan bazı milletvekilleri "Demokrat Parti"yi kurunca, demokratik ortama geçiş hızlandı. Bu parti, iktidardaki partinin savaş sırasındaki hatalarını halka anlatarak, muhalefete başladı.

1946 yılında ilk kez, tek dereceli seçimler yapıldı. Bu seçimleri iktidar partisi kazandıysa da, muhalefet seçim sisteminin yetersizliğinden dolayı sonuçlara hile karıştırıldığını ileri sürdü. Böylece demokrasi mücadelesi olumsuz bir biçimde gelişmeye başladı. Buna rağmen İsmet İnönü'nün olgun davranışı dikkate değer. Gerçi cumhurbaşkanı olarak partisinin başkanlığını sürdürmesi demokrasi anlayışı ile bağdaşmaz; ama artık "değişmez" genel başkanlığı bırakmış, parti işleri ile doğrudan doğruya ilgilenmemiştir. Ayrıca, her iki büyük parti arasında arabuluculuk yapmıştır.

1946-1950 döneminde, bütün aşırılıklara rağmen, demokrasi yürümüştür. Bu, işin güzel yanıdır. Ancak öbür yanı da vardır: Demokrasiyi oy avcılığı olarak gören bazı politikacılar devrim ilkelerinden ödün vermeye başlamışlardır.

İktidar partisi 1946 seçimlerinin uyandırdığı tepkiyi önleyebilmek için, yeni bir yasa hazırlayıp TBMM'ye kabul ettirdi. Artık seçimler yargı organlarının denetiminde yapılacaktı. Oylar gizli verilecek, ayırım ise açıkta olacaktı. Böylece, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle Cumhuriyet Halk Partisi 26 yıllık iktidarını kaybetti. Yeni bir dönem açılmıştı.

1950-1995 DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİ

Çok kısa olarak açıklayacağımız bu bahsi iyi kavramak için 13. Üniteye 1961 ve 1982 anayasalarıyla ilgili bölümleri bir kez daha okuyunuz.

Geçen ünitemizde anayasal gelişmelerden söz ederken, özellikle 1950 yılından sonra Türkiye'nin karşılaştığı iç siyaset sıkıntılarını da anlatmaya çalışmıştık. Bu gelişmeleri iyice okuyup değerlendirdikten sonra aşağıdaki kısa açıklamalar size 1950 yılından sonra yarım yüzyıla yaklaşan bir dönemde göze çarpan siyasi sorunları açıklamada yardımcı olabilir:

1950-1960 döneminde Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en sert demokratik mücadelelerin yapıldığını görmekle birlikte son on beş yıldan beri yaşamımıza

giren silahlı ve örgütlü, yasa dışı olaylara tanık olmuyoruz. Demokrasi mücadelesi, yürürlükteki 1924 Anayasası'nın getirdiği eksikliklerin giderilmesi yolunda yapılmıştır. Bu dönemin belirgin diğer siyasal noktaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında büyük sıkıntı çeken halkı rahatlatmak için iktidar partisinin aldığı önlemlerle, devrim ödöncülüğü üzerinde düğümlenir.

İktidar partisi gerçi, ilk yıllarında izlediği ekonomik politika ile önemli bir canlılık sağladıysa da, bir süre sonra plânsız bir gidişin içine girildi. Özellikle oy toplamak uğrunda gereksiz fabrikaların açılması, hesapsız bir ithalat rejimi, ciddi sıkıntılar doğurmaya başladı.

Türk Devrimini benimsememek bu dönemde iktidarda bulunanların en başta gelen özelliğidir. 19 Mayıs 1950 günü TBMM'de okunan hükümet programında Atatürk'ün adından ve anısından söz edilmemesi çok acıydı. Halbuki o programı okuyan başbakan, partisinin pek çok mensubu gibi yıllarca Atatürk, ardından İnönü dönemlerinde milletvekili olarak çalışmış, uygar görünüşlü bir kişi idi. Ama, şimdi "devrime tepki" yoluyla oy toplanacağı hesabı yapıyordu. Bu amaçla "ulusa malolan ve olmayan devrimler" ayrımı yapılarak garip bir yola gidildi. İktidar Partisi hükümeti kurduktan hemen sonra, 17 Haziranda ezanın Arapça okunmasını serbest bıraktı. Bunu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kalıntıları fırsat bilip kendilerine bayrak yaptılar. Demek ki hükümet artık devrimci bir siyaset izlemeyecekti. Artık büyük Önder'in anısına başlayan saldırılar birdenbire fazlalaştı. Her yandaki büst ve heykelleri kırılmaya, tahrip edilmeye başlandı. Lâik devlet düzenine yönelik bulunduğu kuşkusuz olan bu eylemlere başlangıçta ses çıkartmayan hükümet, Atatürkçü çevrelerin baskısıyla görölmemiş bir çare bulduğunu sanarak Atatürk'ün anısını yasayla korumak yolunu tuttu. 25 Temmuz 1951'de, halen yürürlükte olan "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar" hakkında kanun çıkartıldı. Yaşamı boyunca ulusu için çalışmış, Türklüğü yüceltmek, halkı uygarlaştırmak için elinden geleni yapmış olan bu büyük dâhinin anısını bir yasa ile korumak zorunda kalmak pek acı ve hazindir. Lâiklikle bağdaşmayan adımlar birbirini izlerken, siyasetçiler Atatürk'ün adını kötülerken, başka çevreleri susturmak için bu yasayı çıkarmak, iktidar partisi yöneticilerinin iç dünyalarındaki çelişkiyi göstermesi bakımından da önemlidir.

İktidar partisi bu yasanın arkasına sığınarak kendi hesabına devrim ödöncülüğünü başarı ile yürüttü... 24 Aralık 1954 tarihinde Anayasanın dili değiştirildi. Atatürk'ün dilde sadeleşme isteğinin bir sonucu olarak 1924 tarihli "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"nun adı bugün artık kimsenin itiraz etmediği "anayasa"ya çevrilmiş, metinde de güzel ve herkesin anlayacağı değişiklikler yapılmıştı: Örneğin "teşrii kuvveti", yasama gücü, "erkân-i harbiyeyi umumiye reisliği", genelkurmay başkanlığı, "icra vekilleri heyeti", bakanlar kurulu gibi güzel Türkçe karşılıklar bulmuşlardı. Herkesin benimsediği bu dilin eski haline çevrilmesi, görölmemiş bir olaydır ve "eskiye" özlemin boyutunu göstermektedir. Bu gidiş dozunu arttırarak sürdü. Başbakan, milletvekillerine "siz isterseniz halifeliği bile geriye getirebilirsiniz" diyordu. Devrim her yerde kötüleniyordu. Geçmiş bazı olaylar bahane edilerek köy enstitüleri kapatıldı. Halkı genel olarak eğitmek için kurulan ve büyük hizmetler gören halkevlerinin kapısına kilit vuruldu. Toprak reformundan söz etmek, kişi özgürlüklerini savunmak, grev ve toplu sözleşme gibi hakları istemek neredeyse yasaklandı.

Devrimlerden verilen ödünler, ekonomik durum kötüleştiğçe arttı. Ulusun yatırım gücü aşırı bir tüketim siyaseti ile arttırıldı. Bunun üzerine Atatürk döneminin en büyük örküntülerinden biri, yani dışarıdan hesapsız kitapsız borç almak, tekrar başladı. Plânlı ekonomiyi benimsememekte ısrar eden iktidar partisi alınan kredileri de akılcı biçimde kullanamadığı için kısa sürede büyük bir ekonomik bunalım ve enflasyon dönemine girildi.

Muhalefet partilerinin bu gidişe karşı tepkileri çok sert oldu. Bu da iktidarı örküttü ve karşılıklı "düzene sokmak" çalışmaları yapıldı. Sizlere bir ünite önce anlatıldığı gibi, 1924 Anayasası'nın boşlukları, muhalefetin susturulması için kullanılmış, Meclis içi ve dışı denetim ile siyasal özgürlükler sınırlandırılmıştır. Yargıçlar baskı altına alınmış, basın susturulmak istenmiştir. Pek çok aydın, hatta milletvekili olan parti lideri bir ünlü kişi (Osman Bölükbaşı) hapsedilmiştir.

İktidar Partisi 1957 seçimlerinde iyice azınlığa düştü. Aldığı oy oranı yüzde 48 idi. Devrim ödücülüğüne rağmen iktidar partisi çok az oy almıştı. Bu arada ana muhalefet partisinin oy oranı yüzde 41 idi. Ama mutlak çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi nedeniyle iktidar partisi 614 milletvekilliğinin 428'ini kazanmıştır. Gerçek iktidar gücünü göstermeyen bu durum gene de o partiye ders vermemiş, bir dahaki seçimleri kazanmak için muhalefet iyice susturulmak istenmiştir. 1960 yılı Nisan ayında, güçler birliği ilkesine dayanılarak TBMM'nde ünlü "Tahkikat Komisyonu " kuruldu. Bu yolla Meclis salt iktidar partisi üyelerinden oluşan bu komisyon ile bütün denetimi üzerine alıyordu. Bu komisyona "tutuklama" yetkisi bile verilmiştir.

İşte demokrasiyi kuracağız diye gelen kadro, işleri böyle sarpa sardırınca 27 Mayıs 1960 hareketi yapıldı.13. ünite de gördüğümüz gibi, bu işi yapan askerler iyi bir anayasa hazırlatırken, devrik iktidar mensuplarını normal adalet mekanizması içinde yargılamayıp olağanüstü bir mahkeme kurdular. Sonuçta eski iktidar partisinin lideri ve iki bakanı, idam cezasına çarptırıldılar. Yeni bir başlangıç için hiç de yerinde olmayan bu tutum eleştiriye açıktır. İdam edilenler, böylesine ağır bir cezayı hak etmemişlerdi.

Şurasını inkâr etmek de imkânsızdır. Demokrasimizin bugün içinde bulunduğu sıkıntıların büyük bir bölümü, 1950-1960 dönemindeki belki iyi niyetli; ama çok yüzeysel ve günlük yaşayan politikacıların ettikleri tohumlardan yeşermiştir.

1961 yılında yürürlüğe giren yeni Anayasa ile pek çok alanda demokratik gelişmeler sağlanmış, ama çok aşırı grupların örgütlenerek Türk Devrimini kabul etmez bir duruma gelmeleri de önlenememiştir. Ne iyi niyetli siyasetçiler, ne de 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetlerin verdiği muhtıra ve ardından yapılan hükümet değişiklikleri bu yolda bir düzelme sağlamıştır. Sonunda yurt görülmemiş bir terör dalgası içine düşünce, 12 Eylül 1980 müdahalesi yapıldı. Sonuçta kabul edilen anayasanın sorunlarını bir önceki ünite de kısaca anlattık.

Yurtta eğitim devriminin Atatürk'ün bıraktığı ölçü ve düzeyde donup kalması, O'nun istediği gerçek insancıl değerlere dayanan eğitimin bir türlü verilememesi, ekonomik değerlerin altüst olmasının doğurduğu bir ahlâk değişimi, yurtta istenilen kalkınmayı sağlamak için gereken altyapıyı kurmakta yetersiz kalmaktadır. 1982 Anayasası'na göre yeni siyasal oluşumlar daha çok günlük çözümler üzerinde kalmaktadır. Genel ve bütün siyasal görüş sahiplerinin ortaklaşa benimseyecekleri bir uzlaşma zemini üzerinde Atatürk'ün hedefine yaklaşmayı denemek gereklidir. Siyasal açıdan olgunlaşma yoluna girme aşamasında bulunan halkımıza, günlük çıkarlar doğrultusunda davranan siyasetçiler gerçek hizmeti veremiyorlar. Çok adaletsiz seçim sisteminin de bu istikrarsızlıkta rolü var. Çözümü, ulus iradesinin tam olarak belirlediği TBMM'den beklemek gerektir. Ama son 1995 seçimlerinde görüldüğü gibi, siyasal alanda, yetersiz Anayasa'nın buyurduğu reformların bile yapılamaması Atatürk'ün bu yüce eserini sorunları çözmekte yeterince güçlü kılamıyor. Demokrasi dışında çözüm aramak boşuna olduğuna göre, siyasal kadroların bu gerçeğin bilincine varmaları gereklidir.

1950-1995 yılları arasındaki iç siyaset gelişmelerini kendi açınızdan değerlendiriniz. Atatürk'ün yolundan uzaklaşmanın ne derece doğru olduğunu irdeleyiniz.

Özet

(İç ve dış siyaset bahisleri zaten bir özet olarak yazıldığından, onların da özetini çok kısa biçimde, aşağıda veriyoruz.)

Bir devlette, gerçekleştirilmesi istenilen hedefler ve bunlara ulaşmak için izlenen yollar siyasettir. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduktan sonra temelde, iç ve dış barışı gerçekleştirecek bir siyaset izlemiştir.

İçte barış, inkılâp ilkelerine sıkı sıkıya sarılıp çağdaşlaşma ülküsünün birlik içinde ulusa benimsetilmesi ile sağlanmıştır. Bu siyasete doğaldır ki, bazı tepkiler doğmuştur: Şeyh Sait, Menemen, Bursa olayları; Önderin canına kastedilmesi gibi.

Ancak genç Cumhuriyet bu tepkileri yatıştırılmıştır. Atatürk asıl ülküsü olan demokrasiye geçiş için de bazı denemeler yapmıştır. Bunların başarısızlığı ve ayrıca yaklaşan yeni bir savaş bu denemelerin sürdürülmesini önlemiştir.

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildi. Bu dönemde Türkiye, 1946 yılına kadar, tek partili yönetimde kaldı. O yıldan sonra çok partili hayata geçildi. Bu siyasal yaşama biçimi bazı bunalımlara rağmen günümüze kadar gelmiştir. İkinci Dünya Savaşına girmememize rağmen, çok büyük bir ordunun silâh altında tutuluşu ve bu nedenle üretimin düşmesi dolayısı ile 1939-1946 döneminde bazı sıkıntılar da çekilmiştir.

1950 yılında yapılan seçimleri, kurulduğundan beri hep iktidarda kalan parti kaybetmiş, böylece demokrasi yolunda Türkiye büyük bir adım atarak gelişmesini sürdürmüştür. Arada bir çıkan bunalımlar çözülmüş, bazı olumsuz izler bırakmasına rağmen bu bunalımlardan sonra çok partili demokratik yaşam tekrar işlemiştir.

Sorular

1. Hangi devrim 1930 yılından sonra gerçekleştirilmiştir?
 - a. Harf değişikliği
 - b. Medeni Kanunu'nun kabulü
 - c. İlke olarak lâikliğin kabulü
 - d. Üniversite reformu
 - e. Halifeliğin kaldırılması
2. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü siyasal partisidir?
 - a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
 - b. Ahali Cumhuriyet Fırkası
 - c. Cumhuriyet Halk Fırkası
 - d. Serbest Cumhuriyet Fırkası
 - e. Demokrat Parti
3. Menemen olayı, doğrudan doğruya aşağıdaki hangi nedenlerden birine bağlanabilir?
 - a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına.
 - b. Atatürk'ün geniş kapsamlı yurt gezisi yapmasına.
 - c. Hükümetin iktisat siyasetinin eleştirilmesine.
 - d. Serbest Fırka'nın kurulmasının karşılıklı cesaretlendirmesine.
 - e. Saltanatın ve Hilafetin kaldırılmasına.
4. Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçişinde aşağıdakilerden hangisi etkin bir rol oynamamıştır?
 - a. II. Dünya Savaşı'nı demokrasilerin çoğunlukta olduğu kümenin kazanması.
 - b. Demokratik yönetimin Atatürk ilkeleri gereği sayılması.
 - c. Ekonomik sıkıntıların artması ve halkın yeni bir yönetime özlem duyması.
 - d. Sovyetlerin Türkiye üzerinde açığa vurulan isteklerinin demokrasiye geçişi zorunlu kılması.
 - e. TBMM'de oluşturulan "Müstakil Grubun" yararlı olması.
5. Türkiye'nin cumhurbaşkanları aşağıda sıralanmıştır; aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin dördüncü cumhurbaşkanıdır?
 - a. M. Kemal Atatürk
 - b. İsmet İnönü
 - c. Celâl Bayar
 - d. Cevdet Sunay
 - e. Cemal Gürsel

Kaynakça

- A. AFETİNAN; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, 1969, XIII+557 s.
- Damar ARIKOĞLU; **Hatıralarım**, İstanbul 1936, 277 s.
- Feridun ERGİN; **K. Atatürk**, 1978, s.153-200.
- Hamza EROĞLU; **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1982, s.279-296.
- Semih KALKANOĞLU; **İsmet İnönü, Din ve Lâiklik**, Ankara 1991, 286 s.
- Cemil KOÇAK; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1937-1945)**, 1. Cilt. İstanbul 1996, 726 s.; 2. Cilt, İstanbul 1996, 635 s. (İkinci Baskıları)
- Çetin YETKİN; **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, İstanbul, 1983, 320 s. (Bu kitabın sonundaki bibliyografya özellikle tavsiye edilir.)

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Ezan** : Müslümanlara namaz zamanını bildirmek için, ibadet yerinin yüksekçe bir yerinden okunan sözler.
- Fanatik** : Bir düşünceye, körü körüne tartışmasız inanan, o düşüncenin sakat yönlerini bile aşırı biçimde savunan kişi.
- Fırka** : 1. İnsan kalabalığı;
2. Tümen;
3. Siyasal parti (ünitemizdeki anlamı).
- Haslet** : İnsanın doğal huyları; soyaçekimden gelen özellikler.
- Hükümet Konağı**: İllerde devletin baş temsilcisi olan valinin resmî makamının bulunduğu ve ona bağlı belli başlı memurların görev yerlerini içine alan bina.
- Kamet** : Ezanın, ibadet yeri içinde, namazın hemen başlangıcında okunan biçim. İlk önce ezan okunur. İbadet yerinin içinde toplananlara namazın başlayacağı kametle duyurulur.
- Müdahale** : Karışma; sokulma; araya girme.
- Mürit** : Belli bir inanca -veya herhangi bir şeye- kendini verip teslim eden kimse.

ÜNİTE 15

Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti

(1923-1995)

Bu Ünite...

Geçtiğimiz ünitenin devamı sayılabilecek bir bahisle karşılaşacaksınız. Türkiye Cumhuriyeti'nin iç siyasetini gördükten sonra, dış siyasetini incelememek araştırmamızı yarım bırakır. Zira, 14. Ünite'nin başında da belirttiğimiz gibi bir devletin iç ve dış siyasetleri belli ölçülerde birbirini etkilerler. Bu arada özellikle Atatürk'ün tam bağımsızlık ilkesine verdiği değer ile İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'na girmememiz için harcadığı çaba özellikle dikkatinizi çekecektir.

Çalışma Biçimine İlişkin Olarak...

1920'den itibaren kurulmaya başlayan dış siyasetin esaslarına nasıl sadık kalındığını, bu arada dış tehlikeler somutlaştıkça, bazı geleneksel kalıplardan vazgeçilebileceğini düşününüz.

GİRİŞ - BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA DÜNYADAKİ GENEL SİYASAL DURUM

Bir devletin dış siyaseti ne kadar özgün ve bağımsız olursa olsun, onu diğer devletlerle arasındaki olumlu-olumsuz çeşitli çıkar ilişkileri çok geniş ölçüde etkiler. Bundan dolayı dış siyaset, devletlerarası ilişkilerin niteliği bilinmeden anlaşılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk önce Atatürk dönemindeki dış siyaseti anlayabilmek için, dünyanın o zaman içindeki genel durumunu bilmek zorundayız.

TBMM'nin ilk kuruluş zamanında padişah Meclis tarafından hangi gözle görülüyordu?

1914 yılında başlayarak büyük felâketlerle 1918 yılı sonlarında biten, o zamana kadar insanlığın gördüğü en büyük savaş, büyük devletler arasındaki çıkar dengesinin bozulması dolayısıyla patlak vermiş, irili ufaklı pek çok devleti de kapsamına alarak sürüp gitmişti. Bu savaş sonunda bazı devletler yıkılmış, yerine yenileri doğmuş; bazı devletler ise parçalanmışlar veya önemli ölçüde toprak yitirmek durumunda kalmışlardı.

Savaşa sonradan katılan ve Anlaşma (İtilâf) Devletlerinin zaferini çabuklaştıran Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, savaştan sonra barışın sürekliliği için bazı ilkelere uyulmasını istemişti. Daha önce de kısaca gördüğümüz bu ilkeler çoğunlukla insancıl nitelikliydi: Yenilen devletler topraklarını genişletmeyeceklerdi. Yenilen devletlerden savaş tazminatı alınmayacaktı. Hiçbir ulus, bir başkasının boyunduruğu altına sokulmayacaktı. Gelecekte savaşı önlememek için uluslararası bir kuruluş oluşturulacaktı.

Başlangıçta bu ilkeler benimsenir görünmesine rağmen, savaş bitince hemen onların çiğnenmesine girişildi. Dostlarınca böylesine aldatılan Amerika Birleşik Devletleri, buna tepki olarak aradan çekildi. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar Avrupa'nın işlerine karışmadılar. Hele 1929 yılında başlayan büyük ekonomik bunalım, Amerika Birleşik Devletleri'nin iyice kendi içine kapanmasına sebep oldu.

ABD'nin de aradan çekilmesi ve hemen savaş sonunda İngilizlerle Fransızlar, bazı konularda İtalya'nın ve Japonya'nın da desteğini alarak, "barış" uğruna Avrupa'yı öylesine karışık ve garip bir duruma soktular ki, yeni bir büyük çatışma daha o anda ufukta gözükmeye başladı.

Bir tarih atlasına bakarak Birinci Dünya Savaşından önceki ve sonraki Avrupa'yı karşılaştırınız.

Anlaşma Devletlerinin neler yaptıklarına kısaca bakalım: Almanya'nın batısındaki bazı toprak parçaları Fransa'ya geçiyordu. Bu devletin doğusunda, 1815 yılında ortadan kalkmış olan Polonya yeniden kuruluyordu. Bu doğru bir işti; ama Polonya'ya pek çok Alman toprağı da veriliyordu. Almanya'nın doğudaki bölümü ile olan ilişkisi de Polonya'nın araya girmesi ile kesiliyordu.

Çok uluslu bir devlet olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonunda parçalandığını biliyorsunuz. Ancak bu parçalanma adil değildi. Yeni kurulan Çekoslovakya'nın içinde pek çok Alman ve Avusturyalı yaşıyordu. Üzerinde Macarların bulunduğu bazı toprakların önemli bir bölümü Romanya'ya verilmişti. Polonya'nın güneyine de Avusturya'dan toprak katılmıştı. Avusturyalıların yaşadığı bazı güneybatı toprakları (Tiroller) İtalya'ya bırakılmıştı. Asıl Avusturya ise minicik bir duruma sokulmuştu.

Balkanlarda, Avusturya'dan kopartılan Slovenya ve Bosna-Hersek ile savaşa bağımsız birer devlet olarak giren Sırbistan, Karadağ birleştirilerek "Yugoslavya Krallığı" adında yeni bir devlet kurulmuştu. Bu devlette yaşayanlar İslav asıllı iseler de çok çeşitli, ayrı köklerden geliyorlardı. Ayrıca başka uluslardan bazı insanlar bu topraklar üzerinde yaşıyorlardı. Bulgaristan'ın ise sınırları daraltılmıştı. Almanya'nın sömürgeleri İngilizlerle Fransızlar arasında, Japonlara da pay verilerek bölüşülmüştü. Osmanlı Devleti'nin başına gelenleri ise çok iyi biliyorsunuz. Bu yeni düzenlemenin getirdiği adaletsizlik, başta Türkler olmak üzere Almanlar ve

haksızlığa uğrayan diğer uluslarca tepki ile karşılanmıştır. Ulusal varlıkları kökünden yok edilmek istenen Türklerin mücadelesini ve başarısını ise okudunuz. Hiç şüphe yoktur ki, yenik bir ulusun bu üstün başarısı, haksızlığa uğramış diğer ulusları da mutlaka bir ölçüde etkilemiştir.

Savaş, hem yenilenlere hem de yenenlere ağır ekonomik bunalımlar getirdi. İtalya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ağır ekonomik koşullar içine girdiler. Almanya ile diğer yeniklerin durumu ise çok daha kötüydü.

Birinci Dünya Savaşı'nı ağır koşullarla yitiren Almanya'da 1919 yılında İmparatorluk yıkılmış, yerine Cumhuriyet kurulmuştu. Fakat her bakımdan çöken Alman ekonomisi bir türlü düzelemedi. Bunda İngilizlerle Fransızların Alman sanayisini sıkı bir sınırlama altına almalarının da etkisi vardır. Ardarda süren karışıklıklar sonucu, inanılmaz boyutlara varan enflasyonun bezdirdiği yığınlar bir diktatör adayına, Hitler'e inanmaya başladılar. Hitler'e göre Almanlar insanlığın en üstün ırkı idi. Ama savaşta bazıları tarafından (Alman Musevilerince) ihanete uğratılmıştı. Eğer Almanya bunlardan temizlenir ve kendisine zorla imzalatılan barış antlaşmasını çiğnerse, gene üstün bir güç olur ve bütün Avrupa'yı etkisi altına alırdı. Hitler bu düşüncelerini benimseterek 1933'te iktidara geldi ve Almanya'da ırkçı, faşist bir rejim kuruldu.

Savaşı kazanmasına rağmen çok ağır bir ekonomik bunalım içinde bulunan İtalya'da 1922 yılı sonlarında Mussolini adında bir diktatör iş başına gelmişti. Hitler bu adamın düşüncelerinden esinlenmiştir. Mussolini de Akdeniz'de bir İtalyan İmparatorluğu kurulursa, esenliğe kavuşulacağını belirtmiştir.

Düşünceleri aynı doğrultuda bulunduğu için bir süre sonra Hitler ve Mussolini arasında bir yakınlaşma olmuştu. Yeni bir gruplaşma başlıyordu. Hitler bir yandan barış antlaşması koşullarını çiğneyerek Almanya'yı yeniden silahlandırıyor, böylece ekonomik durgunluğu gideriyor; bir yandan da "Büyük Almanya'yı" kurma hazırlıklarını sürdürüyordu. Böylece, 1938'de "Alman" saydığı Avusturya'yı Almanya'ya kattı. Bir yıl sonra ise içinde "Almanların da yaşadığı" gerekçesi ile Çekoslovakya'yı işgal etti.

Bu gelişmeleri nasıl yorumlarsınız?

Böylece Anlaşma Devletlerinin savaş sonu hatalı hareketleri bekleneni doğuruyor, bir diktatörün güçlenmesine yol açıyordu. Bu hataların baş sorumluları, İngiltere ile Fransa, savaş sonu çöken ekonomilerinin dertlerine öylesine düşmüşlerdi ki, kendi kurdukları "barışın" tehlikeye girmesine aldırmamışlar, hattâ Hitler'le anlaşmayı, "eserlerinin" bir bölümünü feda etmeyi dahi göze almışlardı. Böylece Hitler iyice güçlendi.

İtalya'nın da aynı tür düşler peşinde olduğunu söylemiştik. Bir Akdeniz ve Kuzey Afrika İmparatorluğu kurabilmek için İtalya 1935 yılında Habeşistan'a saldırdı. Orayı işgal etti. Sonra da Doğu Akdeniz'de ve bizim Akdeniz Bölgemizde iddialar ileri sürmeye başladı.

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonuna doğru bir rejim değişikliği geçirdiğini biliyorsunuz.

Devrilen Çarlık yandaşları ile yeni rejim yanlıları kıyasıya bir iç savaşa giriştiler. Yeni rejim büyük devletlerce de tanınmamıştı. Bolşevikler bir yandan iç savaşla uğraşırken bir yandan da rejimi iyice yerleştirme çabasındaydılar. 1925 yılından itibaren, yeni kurulan Sovyet Rusya bir yandan tanınmak için uğraşırken, bir yandan da eskiyi tam anlamıyla tasfiye edecek bir diktatörü, Stalin'i, çıkarıyordu. Bu diktatör milyonlarca kişiyi kanlı biçimde rejimi sağlamlaştırmak bahanesi ile ortadan kaldırdı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bir büyük güç durumuna gelen, Birinci Dünya Savaşı'na İngilizlerin yanında katılarak Uzak Doğu'daki egemenliğini arttıran Japonya'da da rejim katlaşıyordu. Japonya bir yandan Kore, bir yandan Çin üzerinde sömürgeci bir siyaset izlerken, bir yandan da Pasifik Okyanusuna açılarak oradaki Amerikan çıkarlarını tehdit ediyordu.

İspanya'da 1936 yılında çıkan bir büyük iç savaş üç yıl sürerek, Almanya-İtalya ve Fransa-Rusya gruplarının güç gösterisi alanı durumuna geliyor ve sonunda orada da faşist eğilimli bir diktatörlük rejimi kuruluyordu. Portekiz'de de aynı nitelikte bir rejim belirmişti.

Uluslararası çekişmeleri barış yoluyla gidermek için, Wilson'un ilkelerinden birini uygulayan Anlaşma Devletleri, 1920'de "Uluslar Kurumu" (Cemiyet-i Akvam) adıyla bir örgüt kurmuşlardı. Bu Kuruma üye olan devletler ortak çalışarak barışı sürdürecektlerdi. Ancak, Kurum savaşı kazananların bir aracı oldu. Yenik devletler örgüte alınmadılar. Örgüte dilediklerini yaptıran İngiltere-Fransa-İtalya sanki diğer ulusların üstündeydiler. Amerika Birleşik Devletleri de Kurumu bu durumuyla kabul etmedi ve ona üye olmadı. 1932 yılına kadar -Amerika Birleşik Devletleri dışında- Kuruma pek çok yeni üye, bu arada yenikler de kabul edildi. Ama bu örgüt yukarıda kısaca anlattığımız sürtüşmeleri gideremedi ve üyeler arasındaki çekişmeler dolayısı ile işleyemedi. Silâhsızlanma, sürekli barış yolunda önderlik ettiği anlaşmalar da hiçbir işe yaramadı.

1919 yılında ortaya çıkmaya başlayan bu gelişmeler Atatürk'ün son zamanlarında tamamlandı. Dünya 15-16 yıl içinde tekrar bir savaşın eşiğine gelmişti. Bu büyük bunalımlar içinde acaba genç Türk Devleti nasıl bir siyaset izlemiştir?

Birinci Dünya Savaşının nasıl sonuçlandığını anlatınız? Savaş bitince ne gibi haksızlıklar yapıldı? Yeni gruplaşmalar nasıl belirdi?

CUMHURİYETİN KURULMASINA DEĞİN TÜRK DEVLETİNİN DİŞ SİYASETİ

Kurtuluş Savaşı sırasında TBMM Hükümeti'nin uluslararası alanda tanınma şemalarını anımsayınız!

Ulusal Kurtuluş Savaşımızın doğuşunu ve gelişimini açıklayan ünitelerimizde, sırası geldikçe izlenen dış siyaseti de öğrenmiştiniz. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetini anlayabilmek için, ondan önceki bu siyaseti kısaca tekrar hatırlamak ve değerlendirmek gerekmektedir: Mustafa Kemal Paşa, ulusal egemenliğe dayanan bir Türk devleti kurma hazırlıklarını türlü evreleri aşarak 1920 yılı ilkbaharında tamamlamış, olayların da doğurduğu fırsatları büyük bir ustalıklarla değerlendirerek, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasını sağlamıştı. O evreler içinde Mustafa Kemal Paşa, yeri geldikçe yabancı devletlerin yetkililerine davasını anlatmaya çalışmıştı. Ancak, bunlar birer dış ilişki anlamına gelmez.

Yeni Türk Devleti kurulunca, Mustafa Kemal Paşa hemen bir dış siyaset oluşturma yoluna girdi. Bu siyaset üç amacı gerçekleştirmeye yönelmişti: Osmanlı Devleti'nin uluslararası varlığının silinmesi ve onun yerine tek Türk varlığı olarak yeni devletin geçmesi; yurdun düşmandan kurtulması için yürütülen savaşa mümkün olduğu oranda dış destek sağlanması; zafere erişince bir barış ortamı kurup yaşatma...

Bu hedeflere ulaşıldı mı? Aşağısını okumadan önce düşünüp hatırlamaya çalışınız!

Bu hedeflere, henüz kimsenin tanımadığı, ciddiye almadığı, hiçbir gücü olmayan bir yepyeni devletin ulaşması o kadar zordu ki! Ancak Mustafa Kemal Paşa, üstün sezgisi, olayları ve fırsatları çok iyi değerlendirmesi ile bu hedeflere erişmiştir.

İlkönce, yukarıda anlattığımız zor durumda bulunan Sovyet Rusya ile ilişkilerin kurulmasına başlanılmıştır. 1920 yılının Ağustos ayında (24.8.1920) bu devletle ilk resmî ilişkilerin kurulmasına başlanmıştır. Ermenilere karşı kazanılan zafer ve Gümrü Barışı (2.12.1920) ilk somut sonuçlardandır. Birinci İnönü Zaferi üzerine toplanan Londra Konferansına (21.2.1921-12.3.1921) İstanbul Hükümeti ile birlikte TBMM Hükümeti'nin çağırılması bir çeşit tanınma anlamına gelmektedir. Türklerin bağımsızlık mücadelesini içtenlikle destekleyen haksızlığa uğramış ulusların olumlu tepkisi; bu arada Afganistan ile yapılan dostluk antlaşması (1.3.1921); Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması (16.3.1921) ile bir büyük devletin Osmanlı Hükümetini tanımadığını ve TBMM'yi desteklediğini ilân etmesi; bu

devletin uyduları ile de Doğu Anadolu'da barış, (Kars Antlaşması 13.10.1921) hedeflere yaklaştığını haber vermektedir. Hele Sakarya Zaferi'nden sonra Fransızların TBMM Hükümeti ile aynı masaya oturarak bir (ön) barış yapmaları (Ankara Antlaşması 20.10.1921), böylece Batılılar arasında da resmen tanınmanın başlaması, bir-iki yıl önce kimsenin düşleyemeyeceği olaylardandır. Ardından kesin zafer, Mudanya Ateşkes Antlaşması (11.10.1922) ile hedefe iyice yaklaşılmıştır. Nihayet, hepimizin bildiği Lozan Barışı ile (24.7.1923), daha Cumhuriyet kurulmadan Türk Devleti'nin bağımsızlığı, varlığı, bütünlüğü tüm sınırlamalar kaldırılarak uluslararası alanda tanınmıştır. Böylece, Birinci Dünya Savaşından sonra "yenikler" içinden "yenen" ve varlığını kesinlikle kurtaran ilk -ve belki de tek-devlet bizim devletimiz olmuştur. O dönemde Almanya kargaşa ve yok oluş içinde idi. Öbür yenik Avusturya-Macaristan'ın enkazı henüz kaldırılamamıştı.

Lozan'dan birkaç ay sonra ilân edilen Cumhuriyet ve onun hükümetleri artık üçüncü hedefe yönelmişlerdi: Barış içinde ilerlemek; ulusal devleti bu ortamda pekiştirmek; uluslararası alanda da varlığını saygı verecek biçimde duyurmak.

1923-1938 arasında (ve daha da sonra) Cumhuriyet hükümetleri bu esaslara bağlı kalarak dış siyasetlerini yürütmüşler, dürüst bir tutumla bazı yan dış siyaset sorunlarını da başarı ile çözmüşlerdir.

Kurtuluş Savaşı sırasında izlenen dış siyaseti bir kez daha tekrarlayınız.

ATATÜRK'ÜN YAŞAMDAN AYRILMASINA KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ (1923-1938)

Lozan Barış Antlaşmasından Doğan Sorunlar ve Bunların Çözümleri

Bildiğiniz gibi, TBMM Hükümeti için büyük bir siyasal başarı olan Lozan Barış Antlaşmasının aksayan bazı noktaları vardı. Barışı kurmak için karşılıklı özveriler dolayısı ile birkaç önemli sorun dilediğimiz gibi çözülememişti. Barış Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra, Türk Hükümetleri bu aksaklıkların üzerine eğilip düzeltme çarelerini aramaya başladılar.

Musul Sorunu

13. Ünite'de Şeyh Sait Ayaklanması bahsini bir kez daha okuyunuz!

Şeyh Sait Ayaklanmasını anlatırken Musul sorununa, yukarıda belirttiğimiz üniteye değinmiştik. Bundan dolayı tekrar etmeyeceğiz. Kısaca söylenecek olursa, Lozan Barışı ile açık bırakılan Musul sorunu dilediğimiz biçimde çözülemedi. 5 Haziran 1926 tarihli Türkiye-İngiltere-İrak Antlaşması ile Musul ve çevresinin Irak'a bırakılmasını kabul ediyorduk. Böylece bugünkü Irak sınırı çizilmiş oldu. İngiltere'den de bir miktar ekonomik yardım sağlandı.

Bu Antlaşmanın olumlu yanı, İngiltere ile ve bu devletin etkisi altındaki diğer Batılı güçlerle aramızda daha fazla bir siyasal yakınlaşma sağlamış olmasıdır. Bu bakımdan Antlaşma olumsuz değil, olumlu sonuçlar doğurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin barışçı siyaseti dünya üzerinde çok güzel bir yankı uyandırmıştır.

Musul Sorununun dilediğimiz biçimde neden çözülemediğini eski bilgilerinize dayanarak anlatınız!

Türk -Yunan Anlaşmazlığı ve Çözümü

Lozan Barış Antlaşmasının önemli hükümlerinden biri de Türkiye'deki Rumlarla, Yunanistan'daki Türklerin değiş-tokuş edilmesiydi.

Böyle bir hükmün konulmasını hangi nedenle açıklayabilirsiniz?

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda çizilen Türkiye sınırları içinde hatırı sayılır bir Rum azınlığı vardı. Doğu Trakya, Ege ve Doğu Karadeniz bölgelerinde Rumlar oldukça yoğun idiler. Yüzylerce yıl, önce Selçuklu, sonra da Osmanlı yönetimi altında, büyük bir hoşgörü içinde, son derece rahat ve mutlu yaşayan, özellikle ticaret etkinliklerini ellerinde tuttukları için refah düzeyi çok yüksek olan bu Osmanlı vatandaşları, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlıları desteklemişlerdi. Özellikle, Ege Bölgesindeki Rumlarla Yunan ordusu arasında çok sıkı bir işbirliği vardı. Doğu Karadeniz'deki Rumlar ise bağımsız bir Pontus Devleti davası gütmüşlerdi.

Zafer kazanılınca, bu azınlık grubunun durumu ilginçleşti. Yüzylerce yıllık Türk-Rum ortak yaşayışı artık süremezdi. Her şeyden önce Türkler, Rumların Kurtuluş Savaşı sırasındaki insanlık dışı tutumlarını unutamazlardı. Rumlar ise sürekli bir tedirginlik içinde yaşayacaklardı. Ayrıca, Yunanistan ilerde bu Rumları tekrar kışkırtabilirdi. İşte Lozan'da Türk Temsilciler Kurulu bu soruna eğilmiştir. Yunanistan'da da oldukça yoğun bir Türk azınlığı vardı. Bu Türklerle, Doğu Trakya'daki ve Anadolu'daki Rumlar değiş-tokuş edilmeliydi. Bu istek başlangıçta Yunanlılar ve destekçileri tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı.

Bu Yunan tepkisinin nedenini açıklayabilir misiniz?

Yunanistan, iki sebeple bu isteğin gerçekleşmesine karşıydı. Her şeyden önce Türkiye'de Rum varlığının kalması uzun sürede Yunan siyaseti için olumlu sonuçlar verebilirdi. Yani onlar her an kışkırtılabilirlerdi. Öte yandan, çok sayıda Rum'un Yunanistan'a gönderilmesi orada önemli ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açacaktı. Zira, Türkiye'ye gönderilecek Türklerin sayısı, Türkiye'den gelecek Rumlara göre daha azdı.

İsmet Paşa ve arkadaşları Lozan'da bu isteklerimizi kabul ettirmek için de üstün bir mücadele vermişlerdir. Yunanistan, sonunda, İstanbul'dakiler dışında, Türkiye'de yaşayan bütün Rumların, değiş-tokuşuna razı oldu. Bu son noktada da direndikse de başarılı olamadık. Ortodoks Patrikliği İstanbul'da bulunduğu için Yunanistan'ın bu isteği dostlarınca da desteklendi. Buna karşılık, biz de Batı Trakya'da yaşayan Türklerin değiş-tokuştan ayrık tutulmasını önerdik. Böylece, İstanbul'daki Rum varlığına karşılık, Yunanistan'da da oldukça önemli bir Türk varlığı bulunacaktı.

Yunanlılar da bu karşı isteğimizi kabul etmemekte direndilerse de sonunda bizim haklı olmamız karşısında, uyuşuldu. İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türkler değiş tokuştan ayrık tutuldu.

Ancak, Antlaşmanın uygulanmasına geçilince sorunlar çıktı. İstanbul'da mümkün olduğu kadar çok Rum bırakmak isteyen Yunan Hükümeti, 30 Ekim 1918 tarihinden önce bu kentte bulunan veya bulunmuş bütün ırkdaşlarının değiş-tokuş dışında tutulmasını istedi. Türk Hükümeti ise haklı olarak İstanbul'da yerleşme niteliğinin Türk yasalarına göre belirleneceğini bildiriyordu. Anlaşmazlık Uluslararası Adalet Divanı'na havale edildi. Fakat Divan, bunu çözemedi. Türk-Yunan ilişkileri gerginleşti. Yunan Hükümeti Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el koydu. Buna İstanbul'daki Rumların mallarına el konularak karşılık verildi. 1926 yılında iki hükümetin geçici bir anlaşmaya varması da durumu değiştiremedi. Silâhlı bir çatışma ihtimali ufukta belirmişti. Her iki taraf deniz güçlerini arttırmaya başlamışlardı. Yunan Başbakanı Venizelos durumun ciddileştiğini görünce, Türklerin hakkını teslim etti. Ege'de her iki devletin barış içinde yaşaması en akılcı yoldu. 1930 yılı içinde bütün değiş-tokuş sorunları çözüldü. 30 Ekim 1930'da imzalanan Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ile oldukça sağlam bir barış ortamı kuruluyordu. Her iki devlet kendilerini ilgilendiren konularda işbirliği yapacaklardı. Bu barışma, diğer Balkanlı ulusları da etkilemiş, Atatürk, ilerde göreceğimiz Balkan Atlantına hazırlık dönemini açmıştır.

Türk -Yunan dostluğu İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürdü. 1950 yılından sonra, özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle, anlaşmazlık havası tekrar geri geldi.

Lozan Barış Antlaşmasının uygulanmasından dolayı Türkiye ile Yunanistan arasında neden önemli bir anlaşmazlık çıktığını açıklayınız!

Boğazlar Sorunu ve Çözümü

Bir atlasa bakarak, dünya üzerinde denizleri birleştiren doğal veya yapay belli başlı su yollarını bulunuz. Her birinin önemini çevrelerindeki bölgeye göre değerlendiriniz!

Boğazlar Sorununun Önemi ve Gelişimi

Denizleri birleştiren su yolları dünyanın en önemli, duyarlı yerleridir. Dünya ticareti büyük ölçüde denizler üzerinden yürütülür. Ayrıca, savaşlarda su yolları büyük bir önem taşırlar.

Karadeniz'i Ege denizine, dolayısı ile bütün Dünya'ya İstanbul ve Çanakkale Boğazları bağlar. Bu nedenle, Karadeniz'de sahili olan devletler için Boğazlarımız çok değerlidirler.

Karadeniz'de sahili olan devletleri sayınız.

Karadeniz'de sahili bulunan devletlerden yalnız Eski Sovyetler Birliği'nin üç denize daha bağlantısı vardı: Kuzey Buz Denizine, Baltık Denizine ve Büyük Okyanusa. Ama bunlardan Baltık Denizi yılın pek uzun bir döneminde buzlarla kaplıdır, kolay kullanılmaz. Kuzey Buz Denizi de hiçbir işe yaramaz. Büyük Okyanus ise Avrupa'ya binlerce kilometre uzaktadır. Öyle ise, Boğazlarımız Rusya için de çok önemli idi. Ama Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde yeni bir devlet kuruldu: Ukrayna. 1991 yılına kadar Sovyetlerin elinde olan Kırım başta olmak üzere Karadeniz'in bir bölümü Ukrayna'nın eline geçti. Diğer yandan Federasyona üye olan Gürcistan'ın da Karadeniz'de kıyısı var. Artık bundan sonra Boğazlar Sorununda Rusya Federasyonu'nun dışında Ukrayna ve Gürcistan da karşımızda olacaktır.

Türkler XIV. yüzyıldan başlayarak Boğazlara egemen olmuşlardır. XV. yüzyıl sonunda Karadeniz de bir Türk gölü durumunu almıştır. Bu sebeple yüzyıllar boyunca bir Boğazlar sorunu yoktur. Ancak XVIII. Yüzyılda Ruslar Osmanlıları zorlayarak Karadeniz'e çıkınca gözlerini Boğazlara dikmişlerdir. Boğazlar için XX. yüzyıla kadar Ruslarla savaştık. Ruslar, bizim tanıdığımız serbest geçiş hakkıyla yetinmemişler, Boğazları ele geçirerek dünya denizlerine erişmek istemişlerdir. Buna rağmen Türkler Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Boğazları başarı ile savunmuşlar ve buradaki egemenliği yitirmemişlerdir.

Bildiğiniz gibi, 1918 yılı başında Ruslar savaştan çekilmişler ve Boğazlar üzerindeki iddialarından -o zaman için- vazgeçmişlerdir. Ancak, Osmanlı Devleti de bir süre sonra savaşı yitirince, Mondros Ateşkes Anlaşması uyarınca, tarihimizde ilk kez boğazları teslim etmek zorunda kalmıştır. Anlaşma Devletleri, Boğazları işgal ederek, ortak yönetimlerine almışlardır.

Anlaşma Devletleri, Osmanlılarla daha sonra imzaladıkları Sevr Barışı ile Boğazlar üzerindeki egemenliklerini sürdürdüler. Boğazlar savaş sırasında bile tüm devletlere açık olacak, silâhsızlandırılacak, yönetimi ise, Osmanlı Hükümetinin üye bulunmadığı, uluslararası bir komisyona bırakılacaktı.

Sevr ve Lozan Barış Antlaşmalarında "Boğazlar sorunu" üzerindeki tartışmaları anımsayınız. Lozan'daki çözüm yolunu tekrar öğreniniz.

Lozan'da Türk temsilcileri, Boğazlar üzerindeki egemenliğimizin sınırsız olmasını sağlamak için çok uğraştılar. Fakat, sorun tüm dünyayı ilgilendirdiğinden, tam bir başarı elde edilemedi. Boğazlardan geçişi kesin denetim altına alamadığımız gibi, oraların savunulması hakkını da kazanamamıştık.

Boğazlar sorununun önemini açıklayınız. Bir tarih atlasına bakarak, Türklerden sonra hangi devletlerin Karadeniz'de sahil edindiklerini bulunuz. Lozan'daki çözüm yolunu da değerlendiriniz.

Boğazlar Sorununun Çözümü (Montrö-Montreux Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936)

Boğazlar sorununun Lozan'daki çözümünü Türk Ulusu'nun benimsemesi mümkün değildi. 1935 yılı sonlarına doğru dünyanın siyasal durumunun ne kadar tehlikeli bir yola girdiğini biliyorsunuz. İtalya'nın Akdeniz'deki istekleri, kimliği bilinmeyen denizaltıların Marmara denizinde görülmesi, Türkiye'nin kaygılarını arttırıyordu. Boğazların savunulması gerekti. İtalya ile Almanya'nın tutumları, bu konuda İngilizlerle Fransızları Türkiye'nin yanına getirdi. Sonuçta, İtalya dışında Lozan Barış Antlaşmasının imzacısı olan devletler Boğazlar sorununu tekrar görüşmeye razı oldular. İsviçre'nin Montreux kentinde açılan Boğazlar Konferansı, 20 Temmuz 1936'da bir sözleşmenin imzası ile sonuçlandı.

Bugün de yürürlükte olduğu için, bu sözleşmeyi biraz yakından incelemekte yarar vardır:

Montrö Sözleşmesi ile Lozan'da Boğazlara konulan bütün sınırlamalar kaldırıldı. Türk Devleti'nin bu bölgede tam egemenliği, dolayısı ile savunma hakkı kesin olarak tanındı. Boğazlardan geçiş ise şöyle düzenlenmiştir: Savaşta Türkiye tarafsız ise savaşanların savaş gemileri (ve uçakları) Boğazlar'dan geçemeyecekti. Türkiye bir savaşa girerse veya kendini yakın bir savaş tehlikesi karşısında bulursa, Boğazları dilediğine açıp-kapamakta özgürdü. Barışta ve savaşta Karadeniz'de kıyısı olmayan ülkelerin bu denize geçirebilecekleri savaş gemileri çeşit, büyüklük ve ağırlık, süre bakımından sınırlandırılıyordu. Bu, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin güvenliği açısından gerekliydi. Buna karşılık, Karadeniz devletlerinin Akdeniz'e savaş gemisi geçirmeleri daha kolaydı. Ticaret gemileri ise her zaman serbestçe, ancak Türk denetimi altında geçeceklerdi.

Montrö sözleşmesinin süresi dolduğu halde, taraflardan hiçbiri değişiklik önerisinde bulunmamıştır. Bu nedenle, sözleşme günümüzde geçerlidir ve dünya barışının en önemli dayanaklarından biridir. Bu sözleşme ile yüzlerce yıl egemenliğimizde bulunan, ama 1918-1936 yılları arasında elimizden giden Boğazlara tekrar, kesin olarak sahip çıktık. Bu da Önderin, barış yoluyla sağladığı bir zaferdir.

Çevrenizde bir hukukçu ve öğrenim görmüş bir denizci varsa, bu sözleşmenin ticaret gemilerine sağladığı serbest geçiş hakkından doğan teknik problemleri sorup öğreniniz.

Hatay Sorunu ve Çözümü

Hatay nerededir? Ankara Antlaşmasının Hatay ve çevresi hakkındaki hükümlerini anımsayınız.

Türk'ün Özyurdunun ayrılmaz bir parçası olan İskenderun ile Hatay, Birinci Dünya Savaşının sonlarında İngilizlerce işgal edilmiş, daha sonra da, aralarındaki anlaşma gereğince, Suriye ile birlikte Fransızlara devredilmişti. İskenderun ile Hatay böylece, Suriye'nin bir parçası gibi görülerek Fransız mandası altına konulmuştu.

"Manda " ne demektir? İlgili ünitelerdeki yerini bulup bilginizi tazeleyiniz.

Fransızların, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'nun Batı yörelerinde de gözleri vardı. 1919 yılından itibaren buraları da işgal etmeye başlamışlardı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı ile ilgili üniteleri okuyarak Fransızların nereleri, nasıl işgal ettiklerini, buralardaki Kuvayı Milliye'nin onlara karşı nasıl direndiğini anımsayınız.

Fransızlara karşı Güneydoğu'daki unutulmaz direnmeyi, oradaki bütün Türk halkının birlikte, güçlü Fransız ordularına karşı gösterdikleri inanılmaz başarıları biliyorsunuz. Öyle ki, Fransızlar 1921 yılı ortalarına doğru Anadolu'da tutunamayacaklarını anlamışlar ve Sakarya Zaferinden sonra 20 Ekim 1921'de

TBMM ile imzaladıkları Ankara Antlaşması ile savaşı bitirmişlerdir. Bu Antlaşma ile Fransa ile Türkiye arasında sürekli barış kurulmuş ve bugünkü Suriye sınırı, İskenderun-Hatay dışında, çizilmiştir.

Fransızlar, bu görüşmeler sırasında İskenderun-Hatay'ın manda altına alınan Suriye ile birlikte düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Fransızlarla barış yaparak görkemli bir siyasal zafer kazanıp İngilizlerle Yunanlıları yalnız bırakmak isteyen TBMM Hükûmeti bu konuda o zaman için daha fazla direnmenin gereksiz olduğunu anlamıştı. İskenderun-Hatay Fransızlara bırakılmakla birlikte diplomatlarımız Antlaşmaya şöyle bir hüküm koydurmayı başarmışlardır:

İskenderun ve Hatay Bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmî bir niteliğe sahip olacaktır (Madde 7)".

Bu hüküm sizce neden önemlidir?

Fransızlar Hatay'ın Türk olduğunu daha 1921 yılında kabul etmiş olmalıydılar. Önder, gene elverişli bir fırsat bekleyecek ve bu vatan parçasını tekrar kazanacaktır. Bu da şöyle oldu: Fransa, Avrupa'daki siyasal bunalım iyice arttığı için Suriye'deki mandasını bırakmak istiyordu. Hattâ, 1936 yılının sonbaharında (8 Eylül) bu konuda Suriye'deki kukla hükümet ile bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile Hatay da Suriye'ye katılmış olacaktır.

Cumhuriyet Hükûmeti böyle bir duruma katlanamazdı. Hatay Türk'tü ve bu, daha 1921'de Fransa tarafından kabul edilmişti. Eğer Suriye mandadan çıkar ve bağımsız olursa, Hatay'ın da aynı biçimde bağımsızlığını kazanması gerekti. İşte Türk Hükûmeti bu tutumunda ısrar etti. Sorunu Uluslar Kurumu'na götürdü. Avrupa'daki bunalımlı hava içinde sağlam ve ciddi bir bağlaşıklık kazanmak isteyen İngiltere'nin arabuluculuğu ile Fransa soruna çözüm getiren bir yola girdi. 24 Ocak 1937'de imzalanan bir Türk-Fransız Antlaşmasına göre Hatay'ın Suriye'den ayrı bir siyasal varlık olduğu, yarı bağımsız bir niteliğe sahip bulunduğu kabul edildi. Hatay, kısıtlı yetkileri olan bir devlet durumuna gelecek ve Uluslar Kurumu'nun denetimi altında bulunacaktı.

Yeni kurulan "Varlık" in parlamentosunu oluşturacak seçimlerin hazırlıklarını Fransızlar dürüst yürütmediler. Hatay'da büyük olaylar çıktı. 1938 yılı ilkbaharında, Hatay'ın yarıbağımsızlığının gecikmesi, olayların sürmesi, Atatürk'ü, ağır hasta olmasına rağmen, ünlü güney gezisine çıkartmıştır. 1938 Mayıs ayında büyük Önder'in Hatay sınırına kadar gelmesi, orada orduyu denetlemesi üzerine Fransa'nın direnci kırılmış, seçimler yapılmış ve Atatürk'ün hayatının son günlerinde Hatay Parlamentosu oluşmuştur. Bu parlamento açılınca başkanlığına Abdülgani Türkmen (Doğumu: 1882) ile devlet başkanlığına Tayfur Sökmen (1882-1980) seçildiler. Artık sorunun çözülmesi için bütün zorluklar yenilmişti. Büyük Önder hayattan ayrılmadan önce, en sağlıksız zamanında, ulusuna hizmette duraklamamıştır.

1939'da Avrupa'daki bunalım silâhlı bir çatışmaya dönünce, Türkiye'ye iyice yaklaşmayı çıkarına uygun sayan Fransa, Doğu Akdeniz'deki varlığını sağlam bir Türkiye ile tam güvence altına alacağını bilmiştir. 23 Haziran 1939'da her iki devlet arasında yapılan yeni bir anlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edilmiştir. Bu arada Hatay Parlamentosu da Türkiye ile birleşme kararı vermiş, böylece, sorun bütünüyle çözülmüştür. 7 Temmuz 1939'da 3711 sayılı yasa ile Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili olmuştur.

Hatay sorununun nasıl doğduğunu; bu sorunu çözmek için Cumhuriyet Hükümetlerinin izlediği akılcı ve barışçı, ama fırsatları anında değerlendirci siyaseti anlatınız!

Türkiye'nin Barış ve Güvenlik Arama Çabaları

Birinci Dünya Savaşından sonra, özellikle Avrupa'da dengenin nasıl bozulduğunu, barışın ne kadar sakat esaslara dayandığını bu ünitemizin başında görmüştük.

Batılı devletler bu durumu savaş bittikten kısa bir süre sonra farketmişlerdir. Ama, savaş sonu düzenini değiştirmeleri mümkün değildi. Bundan dolayı, batılı devletler, barışı sürekli kılmak için, bir dizi antlaşmalar imzaladılar. Silâhsızlanma ve barış yolunda imzalanan bu antlaşmalar arasında özellikle 1 Aralık 1925 tarihli Locarno ve 27 Ağustos 1928 tarihli Kelleogg paktları, bugünkü Batı Avrupa birliğinin ilk öncüleri sayılırlar. Bu antlaşmalar ile savaş lânetleniyor, uluslararası çekişmelerin görüşmeler yolu ile giderilmesi gibi yöntemler belirtiliyordu. Bildiğiniz gibi, Uluslar Kurumu da savaşı önlemek için kurulmuştu; ama birkaç büyük devletin, özellikle İngiltere'nin isteğine ve yönüne göre davranan bir yapıya sahip kılınmıştı. Böylece, gösterilen bütün çabalara rağmen Batı'da barış günden güne tehlikeye düşüyordu.

Yaklaşan tehlikeyi Cumhuriyet hükûmetleri çok iyi görüyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin amacı sürekli olarak barış içinde yaşamaktı. Bu amacı sağlayabilmek için, çok iyi niyetli çeşitli denemelere girişilmiştir. Cumhuriyetin ilânından sonra, hemen her devletle dostluk ve işbirliği sözleşmeleri imzalanmıştır. Bu konudaki ilk önemli adım ise Türkiye'nin Uluslar Kurumu'na alınması ile atılmıştır. Uluslar Kurumu üzerinde etkili olan İngiltere ile Fransa, bir süre önceki düşmanlarını, yani Türkiye'yi artık gerçekçi gözle değerlendiyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti günden güne gelişen ve güçlenen bir devlettir. Doğu Akdeniz'in kilit noktasında bulunan Türkiye'ye yanaşmak yerinde olacaktır. Artık, İkinci Dünya Savaşı çıkıncaya kadar, İngiltere Türkiye'yi hep destekleyecektir. İlk önemli yakınlaşma Türkiye'nin Uluslar Kurumu'na kabulüdür. Bu yolla Türkiye her bakımdan sesini dünyaya çok daha iyi duyurabilecek bir düzeye geldi (Uluslar Kurumu'na Türkiye 6 Temmuz 1932'de çağrılmış, 18 Temmuz 1932'de kabul edilmiştir). İngiltere, Fransa ile aramızdaki Hatay anlaşmazlığının çözümü için de olumlu çabalar harcamıştır.

Türkiye de bölgesindeki güvenliği sağlayabilmek için çalışıyordu. Sovyetler Birliği ile dikkatli ve dürüst ilişkiler içinde idik. Kurtuluş Savaşındaki olumlu davranışları Türkiye sürdürmüştür. Devletimiz bir yandan batısında, bir yandan da doğusunda bir önder rolü oynayarak barışı sağlama çabalarını sürdürmüştür. Balkanlar'da gözü olan İtalya'nın bu tutumuna karşı bir Balkan Antantı (Anlaşması) yapıldı. Buna ilk adım olarak, 14 Eylül 1933'te, Türkiye ile Yunanistan on yıl için sınırlarını güvence altına aldılar. 17 Ekim 1933'te Türkiye ile Romanya dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzaladılar. Aynı yılın 27 Kasımında Yugoslavya da bu biçim bir bağlantı içine girdi. 9 Şubat 1937'de bu üç devlet ile Türkiye ortak bir antlaşma imzaladılar. Böylece ünlü Balkan Antantı doğdu. Bu antlaşma uyarınca taraflar birbirlerinin sınırlarını güvence altına alıyorlardı. Balkanlardaki her girişimleri için birbirlerine danışacaklardı. Bu dört devletten birine, Balkanlı olmayan bir güç tarafından saldırı gelirse, diğer taraflar ona hemen askeri alanda da yardım edeceklerdi. Fakat, dikkatli Türkiye, Sovyetler Birliği ile arasını açmak istemediğinden, gelecekte bir Rus-Romen savaşı çıkarsa buna katılmayacağını da açıklamıştır. Böylece, Türkiye barışçı siyasetini her bakımdan geliştirmiştir. Zira Sovyetler Birliği ile aramızda ayrı bir antlaşma vardı. Bu konu üzerinde biraz ileride tekrar durulacaktır.

Ne yazık ki, Bulgaristan bu Antlaşmaya katılmadığı gibi, tarafları el altından, Balkan sorunları üzerinde kışkırtmıştır. Ayrıca Romanya, giderek Alman siyasetini benimsemiştir. Böylece Balkan Antantı zayıfladı. Ama tarihte ilk kez, Atatürk'ün kişisel çabası ile dört Balkan devletinin birleşmesi, Türkiye'nin barış siyasetinin en somut örneğidir. Balkanlar'daki bu birlik denemesi başarı ile sonuçlansa idi, günümüzdeki büyük bunalımlara yol açılmazdı.

Türkiye, Doğusunda da iyi ilişkiler kurmak çabası içindeydi. Daha önce İran ile yapılan dostluk ve dayanışma antlaşmalarına 8 Temmuz 1937'de Irak ile Afganistan da girdiler. Bu anlaşmanın adına "Sadâbat Paktı" denir. Bu dört devlet pek çok konuda dayanışma ve işbirliği içine girdiklerini belirtmişlerdir.

Görülüyor ki, Türkiye hem genel hem de bölgesel olarak barışı sağlamak ve sağlama çabaları için elinden gelen her olumlu çabayı göstermiştir.

Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti hükûmelerinin barış ve güvenlik içinde yaşamak yolundaki çabalarını değerlendiriniz!

Atatürk Dönemi Dış Siyaseti'nin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Yukarıda anlattıklarımız bizi şu sonuçlara götürmektedir: Mücadeleye başladığı zaman uluslararası alanda hiçbir saygınlığı olmayan bir devlet, azimle, inançla ve gerçekçilikle çok kısa bir süre içinde, kendini tüm dünyaya kabul ettirmiştir. Kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti, Ortadoğu'nun en istikrarlı, düzenli ve güçlü ülkesi durumuna erişti. Doğu Akdeniz'de dünyanın en duyarlı bölgelerinden birinde, kilit noktası oldu. Uyguladığı dürüst barış siyaseti, anlaşmazlıkları çözmeye gösterdiği insancılık, Atatürk Türkiye'sini çok saygın bir yere getirmiştir. Atatürk'ün Türkiye içinde gerçekleştirdiği akıl almaz yenilikler, izlediği dış siyasetle birleşince hayranlık artmıştır. Dönemindeki ünlü önderler, O'nunla dostluğa girişmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt'ten Hitler'e kadar herkes O'na hayrandı. Pek çok devlet adamı, zaman zaman Türkiye'ye gelip çeşitli konularda O'nun öğütlerini alırlardı.

Atatürk'ün üstün nitelikli bir önder olmasına rağmen, diktatörce yollara sapmaması, demokratik ülkelerde O'na karşı duyulan sevgiyi arttırırken, Doğu'da boyunduruk altındaki uluslar da O'nun çizdiği yolu izlemeye başlamışlardı. Diyebiliriz ki, Atatürk döneminin dış siyaseti her bakımdan başarılarla doludur. Devletimizin uluslararası saygınlığı O'nun zamanında doruk noktasına çıkmıştır.

Atatürk dönemi dış siyasetini hedefleri ve uygulanışı bakımından değerlendiriniz!

1938-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ

Genel Olarak

Atatürk'ün ölümü sırasında Avrupa'nın durumu iyice gerginleşti. Nitekim kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. Tahmin edeceğimiz gibi 1938 yılından sonra Türk dış siyaseti doğrudan doğruya bu savaşın gelişmesine bağlıdır. Cumhuriyet hükümetleri savaş dışında kalabilmek için bütün çabalarını harcamışlardır. 1945 yılında savaş sona erince, dış siyasetimiz, savaşın getirdiği bunalımlar üzerine eklenen yeni dış zorluklarla uğraşmak yolunda gelişmiştir.

İkinci Dünya Savaşı

Bu üniteye ilgili bahsi okuyup, Birinci Dünya Savaşından sonra dünyanın genel durumunu bir kez daha anımsayınız.

Savaşın Çıkışı ve Gelişmesi

Almanya ile İtalya'nın saldırgan siyasetleri giderek artmış ve 1938 yılına gelinmiştir. O yıl Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Çekoslovakya'nın büyük bir bölümüne sahip çıkmış, bu ülkeyi işgal ederek istediği yerleri ülkesine katmış, geriye kalan bölgede de kendine bağlı bir yönetim kurmuştur. Kurdukları Çekoslovakya'nın böylece yok oluşuna İngiltere ve Fransa 29 Ekim 1938'de Münih'te toplanan bir konferans sonucunda barışı sürdürmek için razı olmuşlardı. 1939'a varıldığında, İtalya da fırsattan yararlanarak çoktan beri göz koyduğu Arnavutluk'a saldırmış ve orayı işgale başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanının Almanya ve İtalya'ya artık daha ileri gitmemeleri ihtarına Hitler olumsuz cevap vermiştir. Şimdi hedef Polonya idi.

Bir tarih atlasına bakarak Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan Polonya'ya Almanya'dan nerelerin verildiğini saptayınız!

Hitler, Almanya'nın doğusunda kurulan Polonya'nın Alman topraklarının bir bölümünü kapsadığını ileri sürüyordu. Polonya'nın doğusunda gözü olan Sovyetler Birliği de bunu destekliyordu. Sonunda faşist diktatör Hitler ile komünist diktatör Stalin, Polonya'yı ve Baltık yöresini imzaladıkları bir antlaşma ile paylaştılar (23

Ağustos 1939). Bunun üzerine Alman Birlikleri 1 Eylül 1939'da Polonya'nın batısını, Sovyetler ise doğusunu işgale başladılar. Polonya'ya güvence vermiş olan İngiltere ile Fransa, Hitler'in bu son hareketi karşısında artık suskunluktan çıktılar. Her iki devlet 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilân ettiler. Böylece birincisinden çok daha kanlı ve acılı İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

Burada, Polonya'ya Almanya ile birlikte saldıran Sovyetlere karşı da İngiltere ile Fransa'nın neden savaş açmadığı sorusu akla gelebilir.

Mantiğinizi kullanıp bu soruyu yanıtlayınız!

Bu iki devlet, Almanya ile Sovyetler arasındaki yakınlaşmayı büyük bir kuşku ile karşılamıştı. Eğer Polonya olayı dolayısıyla Sovyetler'e de savaş açılırsa, bu devlet iyice Almanya'ya yaklaşacak, tehlike büyüyecekti. Bunun için, savaşın sadece Almanya'ya ilânı ile yetinilmişti.

Hitler, Polonya'yı ve Baltık Bölgesini Stalin ile paylaştı. Hitler, Stalin'in Finlandiya üzerindeki isteklerini de onaylamıştı. Bunun üzerine Ruslar Finlandiya'ya yüklendiler. Destanlara geçecek bir savunmadan sonra Finliler güneydeki topraklarını Sovyetlere bırakmak zorunda kaldılar (Moskova Barışı 12 Mart 1940). Bu savaşta Almanlar el altından Finlileri desteklemişlerdir. Bu Alman Sovyet anlaşmazlığının ilk tohumu oldu. Ama bu olay henüz gerçekleşmeden Hitler, Norveç ile Danimarka'yı işgal etmiş (1940 yılı Nisan ayı), sonra Belçika'yı, Hollanda'yı ve Lüksemburg'u da alarak Fransa üzerine yüklenmiştir. Yıldırım hızıyla Fransa'yı çökerten Hitler'e bu devlet teslim oldu (22 Haziran 1940). Almanlar sonra da İngiltere ile savaşa tutuştular. Kuzey Afrika'da da İtalyanlarla birlikte savaşan Almanlar, başarılar kazanıp Mısır'a kadar ilerlediler (1940-1942).

Arnavutluk'u işgal eden İtalyanlar, Yunanistan'a da yüklendiler. Ancak başarılı olamadılar. Bunun üzerine bağlaşığına yardım etmek isteyen Hitler, Yugoslavya'yı işgal ederek, Yunanistan'a saldırdı ve bu ülkeyi de egemenliği altına aldı (1941 yılı Nisan ayı).

Hitler, Stalin ile anlaşığı zaman, Polonya'nın işgaline karşı İngiltere ile Fransa'da uyanacak tepkinin bir bölümünü Rusların üzerine çekmeyi düşünmüştü. Ama onun ırkçı siyasetinin içine Sovyetler Birliği'nin de elde edilmesi giriyordu. Polonya ve Baltık işi amacına uygun biçimde çözülmüce, Hitler "dostu" olan Sovyetlere saldırmakta duraklamadı (1941 yılı Haziran ayı). Böylece, Alman - Sovyet savaşı da başlamıştı. Almanlar kısa bir süre içinde Avrupa Rusya'sının büyük bir bölümünü ele geçirdiler.

Daha 1940 yılı sonlarında Alman-İtalyan bağlaşmasına Japonlar da katılmıştı (27 Eylül 1940). Bundan aşağı yukarı bir yıl sonra (7 Aralık 1941) Japonlar Uzak Doğu'daki çıkarlarının gelişmesine engel saydıkları Amerika Birleşik Devletleri'nin donanmasına baskın yaptılar. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve onlarla yakınlaşan İngiltere, Japonya'ya savaş ilân ettiler. Japonlarla birlik olan Almanlar ve İtalyanlar da Amerika Birleşik Devletlerine savaş açınca, dünya felâketinin boyutları akıl almaz dereceye çıktı.

Almanların Sovyetler Birliği'ne savaş açması, bu devleti İngiliz-Amerikan ortaklığına itti. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın tarafları iyice belli oldu. Amerikalılarla İngilizler, doğuda Sovyetlerle savaşan Almanların işlerini zorlaştırmak için, bir yandan, Kuzey Afrika'dan İngilizlerce kovulan İtalyanların da üzerine yürüdü. Diğer yandan Batı Avrupa'da ikinci bir cephe açıldı (Normandiya Çıkartması, 1944 yılı Haziran ayı başı). Almanlar'la İtalyanlar artık savaşın sonuna gelmişlerdi. Almanya, işgal ettiği yerlerden çıkarılmıştı; artık kendi ülkesi üzerinde savaşılıyor ve Sovyetler doğudan, İngilizler, Amerikalılar ve artık kurtulmuş olan Fransızlar batıdan Almanya içlerine ilerliyorlardı. İtalya savaş dışı olmuş, kaçırmaya çalışan Mussolini ulusunca linç edilmişti (1945 yılı Nisan ayı). Başlangıçta Uzak Doğu'da Japonlar karşısında gerileyen Amerikalılar da büyük başarılar kazanmaya başlamışlardı.

İkinci Dünya Savaşının çıkış nedenlerini anlatınız. Almanlarla Rusların, İtalyanların ve Japonların durumlarını irdeleyiniz. Amerika Birleşik Devletlerinin savaşa neden katıldıklarını açıkladıktan sonra çarpışmaların bitimine nasıl geldiğini gösteriniz.

Savaş Sırasında Türkiye'nin Siyaseti

Atatürk, Avrupa'da Birinci Dünya Savaşından sonra kendini gösteren huzursuzluğu büyük bir dikkatle değerlendirmişti. Gelişmeye başlayan İtalyan ve Alman devletlerinin ileride Dünya'nın başına getireceği tehlikeleri sezmişti. Özellikle, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki akıl almaz istekleri, bu arada Türkiye üzerindeki iddiaları, Türk hükümetlerinin soğukkanlı bir biçimde durumu irdelemelerini gerektirmişti. İtalya'nın karşısında olan İngiliz ve Fransız siyasetine yaklaşımdan daha doğal bir tutum olamazdı.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra, Avrupa'daki huzursuzluk ve dengesizlik iyice arttı. İtalya'nın Balkanlara göz dikmesi ve bu konuda Almanya'nın da desteğini alması Türk hükümetlerini çok kuşkulandırdı. İngiltere Doğu Akdeniz'de ve Balkanlarda güçlü bir Türkiye'nin yanında idi. Bunun içindir ki, bildiğiniz gibi, Hatay sorununun çözümünde Fransa üzerinde lehimize bir etkide bulunmuştu. Bu sorun ortadan kalkınca, her iki devlet bir ön hazırlık yaparak Balkanlarla Akdeniz'deki tehlikeler karşısında işbirliğine hazır olduklarını belirttiler. Bu konuda hazırlanan demeç üzerinde ilk önce Türkiye ile İngiltere uyuştular (12 -Nisan 1939), Fransa 23 Haziran 1939'da demece katıldı.

Kısa bir süre sonra, 3 Eylül'de, İngiltere ile Fransa, Polonya olayı üzerine, Almanya'ya savaş açtılar. Şimdi onların doğudaki dostlarına daha da inandırıcı bir güvence vermeleri gerekiyordu. Türkiye'nin de buna ihtiyacı vardı. Böylece, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939'da "Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşmaya göre Akdeniz'de ve Balkanlarda taraflardan biri savaşa girerse, diğerleri ona yardım edeceklerdi. Ancak, Türkiye ile Sovyetler Birliği 1925 yılında saldırmazlık paktı imzalamışlar ve bunu 1929'da yenilemişlerdi. Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması yapıldığı sırada, Almanya ile Sovyetler arasında bir yakınlaşma başlamıştı. Türkiye, İngiltere ile Fransa'nın Sovyetlerle savaşması olasılığına karşı, 1925 saldırmazlık paktının geçerliliğini ileri sürmüş ve iki devletle yaptığı 1939 Antlaşmasına "karşılıklı yardımın" Türkiye'yi Sovyetlerle bir savaşa sürükleyemeyeceğini öngören bir hüküm ekleterek kendini o bakımdan güvenceye almıştı.

Düşününüz! Bu durumda Türkiye hangi devletlerle savaşa girebilirdi?

Bu durumda, İngiltere ve Fransa eğer Almanya veya İtalya ile Akdeniz'de ya da Balkanlarda, savaşa tutuşursa, Türkiye'nin de buna katılması gerekebilirdi.

Büyük savaşlardan, felâketlerden yeni kurtulmuş, henüz rahat soluk almaya başlayan Türkiye, tekrar korkunç bir tehlike içine atılamazdı. Türk hükümetleri var güçleri ile savaş dışında kalmaya çalışacaklardır.

1941 yılı içinde Almanlar Balkanlara girip bu yarımada'yı baştan başa ele geçirmişlerdi. Arnavutluk'u İtalyanlar işgal etmişlerdi. Bulgaristan ile Romanya Almanlarla bağlanmıştı. Yugoslavya ile Yunanistan ise Almanlarca kısa bir sürede işgal edildi. Bu olaylar 1941 yılının ilkbaharında olup bitti. Trakya sınırimız Almanlarla komşu olmuştu. Hitler'in Türkiye'ye saldırıp saldırmayacağı tartışılıyordu.

Almanlarla Sovyetler arasındaki geçici yakınlaşma, Rusların Türkiye üzerindeki eski, tarihsel isteklerini bir ölçüde tekrar gün ışığına çıkarmıştı: Montrö Sözleşmesinin kendi yararlarına değiştirilmesini istemeye başlamaları gibi.

Ama, Hitler'in Balkanlarda ilerlemesi Sovyetleri kuşkulandırmıştı. Hitler'in gözü artık Rusya'da idi. Böylece, Sovyetler, Türkiye'ye 1925 tarihli saldırmazlık paktının yürürlükte olduğuna dair güvence verdiler.

Rusya, üzerine saldıracağı sırada Türkiye'den bir tehlike gelmemesine özen gösteren Hitler de 18 Haziran 1941'de bizimle bir saldırmazlık paktı imzalayarak, Balkanlardaki konumunu güvence altına almıştır.

Bu son durumda Türkiye'nin Fransa, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Almanya ile olan ilişkilerini gözden geçiriniz. Ancak bu arada Fransa'nın 1940 Haziran ayında Almanya'ya teslim olduğunu da unutmayınız.

1941 yılının Haziran ayı sonlarında Hitler Avrupa'daki Sovyet ülkesine saldırarak Alman-Sovyet dostluğuna son verdi. Artık Sovyetler için, İngilizlerin ve onlarla birleşmek üzere olan Amerika Birleşik Devletleri'nin yanına katılmaktan başka çare yoktu. Böylece, savaştaki gruplarda önemli bir değişiklik oldu.

Avrupa Rusya'sında ilerleyen Almanların hızını kesmek ve muhtaç olduğu malzemeleri kısa yoldan elde etmek için Sovyetler şimdi, Türk-İngiliz-(Fransız) Antlaşmasına dayanarak, Türkiye'nin savaşa girmesini istemeye başladılar. Türkiye tekrar zor günlere geldi. İsmet İnönü, bir yandan Türk-Alman saldırmazlık paktını ileri sürerek, öte yandan da ordusunun modern savaş araç ve gereçlerinden yoksun bulunduğunu söyleyerek, ülkeyi savaş felâketinin dışında tutmayı başarmıştır. Her iki tarafı böylesine üstün bir biçimde ikna edebilmek çok büyük bir siyasal başarıdır.

Savaşın başlangıcında ve daha sonra Türkiye oldukça karmaşık siyasal ilişkilerin içine girdi. Yukarıdaki bahisleri bir kez daha okuyarak bu çok ilginç siyaseti değerlendiriniz.

Savaşın Bitişi ve Türkiye Açısından Doğan Sorunlar

1942 yılının sonlarına doğru savaş talih Almanya ve bağlaşıklarının yüzüne gülmez oldu. Başlangıçta büyük başarılar elde eden Japonlar Pasifik'te işgal ettikleri yerleri bırakarak, Amerikan hava ve deniz güçleri karşısında çekilmeye başladılar. Amerika Birleşik Devletleri İngiltere'nin de yanında Avrupa ve Kuzey Afrika cephelerinde savaşa girme hazırlığında idi.

Bu bakımdan Amerikalılar Sovyetlerin de bağlaştığı durumuna geliyorlardı. Rusya'ya akan Amerikan yardımı ile Sovyet ordusu, çok ilerleyen Almanları önce durdurdu, sonra da yavaş yavaş geri sürmeye başladı. İngilizler, Kuzey Afrika'daki Alman-İtalyan varlığını da sona erdirdiler ve 1943 yılı ortalarında Amerikalılarla birlikte Sicilya üzerinden İtalya'ya ilerlemeye başladılar. İtalya teslim oldu ve diktatör Mussolini daha da önce belirtildiği gibi halkı tarafından öldürüldü. Öte yandan, Almanya'yı iyice sıkıştırmak için 1944 yılı ortalarında Avrupa'nın batısından İngilizlerle Amerikalıların yeni bir cephe açtıklarını biliyorsunuz. Almanya tam anlamıyla kısaca alınmıştı. Fransa kısa bir süre içinde kurtarıldı ve Fransız yurtseverlerinden oluşan birlikler de Amerikan ve İngiliz ordularıyla Almanya'nın batısına akmaya başladılar. Savaşın sonucu belli oluyordu.

1942 yılı içinde, bağlaşma antlaşması gereği Türkiye'yi savaşa sokmak için, özellikle İngilizler, Rusların isteği üzerine hükümetimizi zorlamaya başladılar. Türkiye savaşa girerse, Almanya önünde yeni bir cephe açılır ve ayrıca, Rusya'ya çok muhtaç olduğu malzeme yardımı çabuk gönderilirdi. Türkiye'yi 1939 Antlaşmasından doğan yükümlülüklerine zorlamak için, İngiliz Başkanı Churchill (Çörçil), İnönü ile 1943 yılı Ocak ayı sonunda Adana'da görüştü. İnönü, ordunun eksiklikleri tamamlanırsa, savaşa gireceğine söz verdi. Ancak, gereken yardım yapılamadığı için, İnönü'nün sözü yerine getirilemedi. Sovyetlerin sıkıştırması üzerine, İnönü 4-6 Aralık 1944'de Kahire'de Churchill ve Amerikan Başkanı Roosevelt tarafından gene savaşa girmeye zorlandı. Bunun üzerine Türkiye, daha çok savaş sonu dünyasındaki yerini alabilmek için, 1945 Şubat'ında (23 Şubat) Almanya ve Japonya'ya savaş ilân ederek, bağlaşıklarının isteğini yerine getirmiş oldu. Ama, aynı yılın Mayıs ayı başında Almanya kayıtsız-şartsız teslim belgesini imzaladı (9 Mayıs). Türkiye'nin artık eylemli bir savaş durumu içine girmesi gereksizdi. Japonya'ya açılan savaş ise çok daha sembolikti. Japonlar da 2 Ağustos'ta teslim oldular. Böylece, tarihin en büyük felâketini Türkiye çok büyük bir ustalıkla geçiştirdi. Türkiye eğer Almanya'ya karşı savaşa girse idi, yıpranarak,

büyük bir ihtimalle savaş sonu bölüştürülmelerine konu olabilecekti. İsmet İnönü, Atatürk'ün kurduğu devleti böyle bir acı sondan kurtarmış sayılabilir.

Türkiye'nin savaşa girmemesi, Sovyetler Birliği'nin işini zorlaştırmıştı. Türkiye büyük bir ustalıklı savaşa girme isteklerini savuşturmuştu. Sovyetler şimdi bunun hıncını almak, ileride tekrar bu duruma düşmemek yolunu benimsediler. Bunun için de, ilk önce 1925 yılından beri yürürlükte olan Saldırmazlık Antlaşmasını tek yanlı olarak ortadan kaldırdılar (Mart 1945). Bir süre sonra da Sovyetler Birliği, Boğazlar rejiminin değiştirilmesini, buraların Türkiye ve kendisi tarafından ortaklaşa savunulmasını öneren ve Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Artvin'i de isteyen bir notayı Türk hükûmetine gönderdi (7 Ağustos 1946).

Sovyetler, bu isteklerini öne sürerken, Doğu Avrupa ülkelerini birer-ikişer kendine alıyor, savaş yorgunu olan İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri de buna kayıtsız kalıyordu. Stalin kendisini, bizden olan istekleri için, zamanlamayı iyi yapmış sayıyordu. Bu durumda güvenilecek tek şey, kendi gücümüzdü. Sovyetlere gereken cevap verildi. Stalin isteklerini 24 Eylül 1946 tarihinde tekrarladı ise de olumlu cevap alamadı.

Bu bekleyiş sonunda Türkiye'nin kararlılığını gören Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere, Sovyet iddialarının karşısına dikildiler. 1947'de Amerikan yardımı Türkiye'ye de yöneldi. Böylece, Türkiye bu son bunalımı da başarı ile atlattı. Artık, tarafsızlık siyaseti de sona ermiş, yeni kurulan dünyada yeni yerimiz belirlemeye başlamıştı.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesini açıklarken, bu evrede hangi devletlerin Türkiye'den neler istediklerini, Türkiye'nin bu isteklere karşı tutumunu açıklayınız? Savaş bitince, Türkiye açısından gözlenen gelişmeleri de anlatınız!

1950-1995 ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ

1945 ve 1946 yıllarındaki haksız Sovyet isteklerini ve bunların doğurduğu ağır bunalımı unutmayan Türk Hükûmetleri, o yıllardan sonra giderek artan ölçüde, güvenliğimizi Batılı devletlerle işbirliği yapmakta aramışlardır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Doğu Avrupa'yı adeta istilâ eden ve genişleme eğilimi gösteren Sovyetler Birliği'ne karşı, Batılı devletler bir savunma birliği kurmuşlardı (4 Nisan 1949). "Kuzey Atlantik Savunma Antlaşması" adı verilen ve kısaca (İngilizce yazılışındaki baş harfleri ile) NATO olarak adlandırılan bu birlik, kararlı ve enerjik tutumu ile Sovyet genişlemesinin durmasını sağladı. 1950'den sonraki Demokrat Parti İktidarı, bu Antlaşmaya Yunanistan ile birlikte girmeyi başararak (10 Şubat 1952), güvenlik konusunda önemli bir adım attı.

NATO, Sovyet istilâcılığını durduran önemli bir etkeni. NATO kurulurken, Sovyet tehdidi altında bulunan Batı Avrupa ülkeleri, kendi aralarında ayrı bir işbirliği yapma düşüncesini de geliştirmeye başlamışlardı. Amaç, Avrupa'yı demokratik değerlerin işlediği bir ülkeler topluluğu haline getirmek, insan haklarını, özgürlüklerini el birliği ile korumaktı. Bu amaçla, daha önce yapılan hazırlıklar sonunda "Avrupa Konseyi" kuruldu (5 Mayıs 1949). Türkiye bu önemli kuruluşu 17 Aralık 1949 tarihinde girdi. Avrupa Konseyi'ni oluşturan devletler özellikle insan hakları ihlallerine karşıdırlar. Bu konudaki çekişmeleri çözecek özel mahkemeler kurulmuştur. Türkiye de bu mahkemelerin yetkilerini 1987 tarihinden itibaren tanımıştır.

Avrupa Konseyi'nin kurucu devletleri aralarındaki işbirliğini genişleterek ilk önce ekonomik alanda bu ülküyü gerçekleştirmişler ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurmuşlardır (25 Mart 1957). Bu topluluk, pek çok alt kuruluş ile birlikte "Avrupa Topluluğu" üst kavramına erişti (AT). AT, üye ülkelerin ileride siyasal birleşmesini de hedeflemektedir. Bu amaç gerçekleşirse, dünya ekonomisinde ve siyasetinde dev bir varlık ortaya çıkacaktır. Avrupa Konseyi üyesi olan Türkiye, AT'ye tam üye olabilmek için çalışmaktadır.

XX. yüzyıl sona ererken, XX. yüzyıl başında kurulan Sovyetler Birliği, onun dayanağı olan komünist rejim ve bu rejime bağlı diğer ülkelerde inanılmaz

değişiklikler oldu. Komünizm ekonomik ve siyasal bir sistem olarak çöktü. Sovyetler Birliği dağıldı. Bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde olumlu değişiklikler yapmalıdır. Yeni kurulan düzende Türkiye, her şeyden önce, bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini çözülmeyecek derecede sıkılaştırmalı, ayrıca hem Orta Doğu, hem Balkanlar, hem de Karadeniz Bölgesinde itici bir güç olmalıdır. Bu konuda, XX. yüzyıl biterken, Türk siyasetçilerine büyük görev düşüyor. Bir yandan NATO ve Avrupa Konseyi ile Batıyla, öte yandan Orta Asya Türk Devletleriyle olan ilişkiler, Türkiye'nin önemini artırıyor. Şurasını da belirtmeli ki yeni dünya koşulları, NATO Antlaşmasının yapısını büyük ölçüde etkilememiştir. Türkiye, bir güvenlik aracı olan NATO'da yükümlülüklerini Atatürk'ün "Yurtta Barış, Cihanda Barış" ilkesi doğrultusunda yerine getirmektedir. Bu arada, Türkiye'nin Kıbrıs gibi en önemli sorununun bile bugüne değin barış yoluyla çözülmeye çalışıldığını, NATO'da ortağımız olan Yunanistan'ı akılcı bir tutuma götürmek için çok iyi niyetli çabalar harcadığını bilmek gerekir.

Denilebilir ki, Türk hükümetleri 1950 yılından sonra da Atatürkçü dış siyaset ilkelerinden ayrılmamaya çalışmışlardır.

Doğu Bloğundaki çözümlenin nasıl başladığını anlattıktan sonra, dünyanın XXI. yüzyıla hangi siyasal koşullar altında gireceğini ve bu ortamda Türkiye Cumhuriyeti'nin konumunu irdeleyiniz.

Özet

Atatürk döneminde dış ulusal sorunların tutarlı, barışçı bir davranışta çözümünü için büyük bir çaba gösterilmiştir. Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra uluslararası alanda tanınmak daha da kolaylaşmıştı. Türkiye ilk önce Lozan Barışının aksayan yönlerini düzeltmeye girişmiştir. Bildiğiniz nedenlerle Musul sorunu tam olarak çıkarılmaya uygun bir biçimde çözülememekle birlikte, Türk-Yunan sorunları ile Boğazlar sorunu büyük bir başarı ile giderilmişlerdir. Hatay'ın çok ustalıkla bir siyasetle anavatana kazandırılması başarının doruğudur. Türkiye ayrıca, bölgesinde güvenliği sağlamak için, hem batısında hem de doğusunda dostluk bağlaşımları kurulmasına önderlik etmiştir.

Birinci Dünya Savaşının çok yanlış barış antlaşmaları nedeniyle Avrupa'da bir türlü huzur kurulamamıştır. Demokrasi karşıtı rejimler türemiştir. Faşist bir rejime geçen İtalya'nın Türkiye üzerindeki istekleri sebebiyle İngiliz-Fransız bağlaşması içine girilmiştir. Ancak bu büyük zıtlaşmalar dolayısı ile 1939 yılında çıkan İkinci Dünya Savaşına Türkiye, bağlaşığı olan İngilizlerin bütün ısrarına rağmen girmemiştir. Böylece, devletimiz savaşın felâketlerinden uzak kalmıştır. Savaş bitince, yükümlülüklerimizi yerine getirmediğimiz savı ile Sovyetler Birliği Türkiye'den bağımsızlığımızla bağdaşamayacak isteklerde bulundu. Bunun üzerine Batılı Demokratik Devletlerle ilişkilerimiz sıkılaştı. Sovyet tehdidi karşısında NATO kurulmuştu. Bu Pakta girdik. Ayrıca Avrupa Konseyi'nin de üyesi olduk.

XX. yüzyılın sonundaki beklenmeyen gelişmeleri çok iyi değerlendirirsek, Atatürk zamanındaki saygınlığımıza yeniden kavuşabiliriz.

Sorular

1. Aşağıdaki cümlelerden hangisi yanlıştır?
 - a. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'da Cumhuriyet kuruldu.
 - b. Birinci Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalandı.
 - c. Savaş sonunda dostlarının verdikleri sözleri tutmadığını gören ABD, Avrupa işlerine karışmamaya karar verdi.
 - d. Faşist Alman diktatörü Hitler ile İtalyan diktatörü Mussolini arasında büyük geçimsizlikler vardı.
 - e. Amerikan yardımı 1947'de Türkiye'ye akmaya başladı.

2. Lozan'dan sonra beliren Türk-Yunan anlaşmazlığının sebebi nedir?
 - a. Türkiye'nin Batı Trakya üzerinde bazı isteklerinin bulunması.
 - b. Yunanistan'ın, Doğu Trakya'daki Karaağaç'ı Türklere vermekte gecikmesi.
 - c. Nüfus değiş-tokuşunda hangi Rumların İstanbullu sayılacağı sorunu.
 - d. Yunanistan'ın öngörülen savaş tazminatının ancak yarısını ödeyeceğini bildirmesi.
 - e. Ege denizindeki adaların statüsünün yeniden saptanması isteği.
3. Hangi antlaşmada Boğazlar üzerindeki egemenliğimiz sınırlandırılmıştı?
 - a. Londra Konferansı sonunda
 - b. Ankara Antlaşması ile
 - c. Lozan Barışı ile
 - d. Montrö Sözleşmesi ile
 - e. Moskova Antlaşması ile
4. İkinci Dünya Savaşı hangi olay üzerine patlak verdi?
 - a. Almanların Çekoslovakya'yı işgalleri üzerine.
 - b. İtalyanların Arnavutluk'a saldırımları üzerine.
 - c. Japonların Pasifikte Amerikan donanmasına baskınları üzerine.
 - d. Almanların, Sovyetlerle birlikte Polonya'yı paylaşmaya başlamaları üzerine.
 - e. Sovyetlerin Polonya'ya saldırımları üzerine.
5. Aşağıdaki yargılardan hangisi doğru değildir?
 - a. Türkiye NATO'ya Sovyetlerin isteği üzerine girdi.
 - b. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladı.
 - c. İkinci Dünya Savaşı, Mussolini'nin linç edilmesi sonucunu da getirdi.
 - d. Türkiye Avrupa Konseyi üyesidir.
 - e. Almanya, İtalya ve Japonya, İkinci Dünya Savaşında birlikte hareket ettiler.

Kaynakça

Abdullahat AKŞİN, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, 1-2 Kısım, İstanbul, 1964 ve 1966, 130+218 s.

Tevfik Rüştü ARAS; **Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl**, İstanbul, 1935,3+246 s.

Nurettin ARDIÇ, **Antakya-İskenderun Etrafındaki Türk Davasının Tarihi Esasları**, İstanbul, 1937, 30 s.

Fahir H. ARMAOĞLU; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara,1983, s.151-360 (Bilgilerini derinletmek isteyenlere özellikle tavsiye edilir).

Fahir H. ARMAOĞLU; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, 1991, X+376 s.

Yusuf Hikmet BAYUR; **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, İstanbul, 1938,180 s.

Hamza EROĞLU; **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1982, s.345-367,509-525.

Mehmet GÜNLÜBOL - Cem SAR; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara 1990, IV+142 s.

Kamuran GÜRÜN; **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 1991, VIII+325 s.

Abdurrahman MELEK; **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara 1966, VI+87 s.

Numan ÖZDALGA; **Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Önemi**, İstanbul, 1965, VI+191 s.

Osman OLCAY - L. Seha MERAY; **Montreux Boğazlar Konferansı** (Sunuş: KORUTÜRK, Fahri), Ankara, 1976, X+525 s.

İsmail SOSYAL; Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları , I.Cilt (1920-1945), Ankara , 1983, X+696 s. (Her antlaşma başındaki tarihsel bilgiler çok yararlıdır.)

Coşkun ÜÇOK; **Siyasal Tarih (1789-1960)**. Ankara, 1980 (Üçüncü bası), s.237-269.

Sözlük ve Kavramlar Dizini

- Faşizm** : Birinci Dünya Savaşı sonunda İtalya'da doğan siyasi bir akım. Faşizme göre en kutsal varlık devlettir. İnsan devlet için vardır. Bireylerin hakları, demokrasi kargaşa yaratır. Devlete de onu yöneten can verir. Bu şef (duçe, führer) devletle özdeşleşmiştir.
- Faşist** : Faşizm akımının taraftarı.
- Önbarış** : Asıl barış yapılıncaya kadar, temel düzenlemeyi saptayan, tarafların uyması gerekli kurallar (ateşkes anlaşması ile karıştırılmamalıdır, ön barış; tarafların savaşa kesinlikle son verip "barışmalarını" simgeler ve asıl barışın temelini oluşturur).
- Pakt** : Antlaşma; bağlaşma; sözleşme.
- Tarafsız** : (Devletlerarası hukuk bakımından) Hiçbir askeri antlaşmaya, bağlaşmaya girmeyen devlet.
- Saldırmazlık Paktı** : İki veya daha çok devletin, birbirlerinin sınırlarına saygı göstermeleri, belli bir süre için aralarında savaşa tutuşmalarını öngören bir sözleşme. Saldırmazlık antlaşması da denebilir.
- Sovyet** : Sözlük anlamı "kurul" demektir. Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra Rusya'da bir süre "kurullarla" yönetim yürütülmüş ve bu ad, bugünkü rejimlerinin deyiimi olmuştur.
- Tasfiye** : Arıtma; bir bütün içinden gereksiz görülen parçaları atma.
- Uluslararası Adalet Divanı** : İlk biçimi ile, Uluslar Kurumu Antlaşmasıyla kurulan, devletlerarası uyuşmazlıkları tarafların isteği üzerine çözen bir mahkeme. Hollanda'nın Lahey kentindedir. Bugün Birleşmiş Milletler Örgütü'ne bağlıdır.